

Sabiedrības saliedētības vektori: rīcībpolitikas rekomendācijas

Sabiedrības saliedētības vektori: rīcībpolitikas rekomendācijas

Sabiedrības saliedētības vektori: rīcībpolitikas rekomendācijas

Saliedētspēja

Rīcībpolitikas rekomendācijas tapušas valsts pētījumu programmas “Saliedētas un pilsoniski aktīvas sabiedrības attīstība” projektā “Sabiedrības saliedētības vektori: no saliedētības ap valstsnāciju (2012–2018) uz saliedēto pilsonisko kopienu valsts, sabiedrības un indivīdu drošības labā (2024–2025)” (VPP-KM-SPASA-2023/1-0002), projekta vadītājs – Dr. phil. Māris Kūlis.

<https://vpssaliedetiba.lu.lv/>

<https://www.facebook.com/vpssaliedetiba/>

Zinātniskais redaktors Dr. phil. Māris Kūlis

Sastādītāji – Dr. phil. Māris Kūlis, Mg. phil. Dāvis Kaspars Sproģis

Autori – PhD Agnese Lastovska, Dr. sc. soc. Andris Saulītis, Mg. phil. Dāvis Kaspars Sproģis, Dr. phil. Elvīra Šimfa, Dr. sc. soc. Ilze Koroļeva, Dr. habil. philol. Ina Druvieta, Dr. sc. soc. Inese Šūpule, Dr. sc. admin. Ireta Čekse, Dr. iur. Jānis Lazdiņš, Dr. iur. Jānis Pleps, Kaspars Lielgalvis, Mg. phil. Kitija Mirončuka, PhD Kristjans Kaldurs, Dr. phil. Lina Vidauskīte, Dr. geogr. Līga Feldmane, Dr. habil. phil. Maija Kūle, Mg. phil. Marta Valdmāne, Dr. phil. Māra Kiope, Māris Jansons, Dr. phil. Māris Kūlis, Dr. sc. comm. Mārtiņš Kaprāns, Mg. psych. Mārtiņš Priedols, PhD Mikajels Zoljans, Mg. psych. Nils Sakss Konstantinovs, Mg. math. Reinis Alksnis, Dr. phil. Rihards Kūlis, Dr. sc. soc. Vladislavs Volkovs, Dr. paed. Zanda Rubene

Redaktore, korektore – Sigita Kušnere

Maketētājs, mākslinieciskais noformējums – Oskars Stalidzāns, Aldis Ozoliņš

Iespiests SIA “Drukātava”

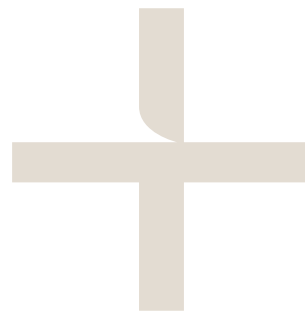
© LU HZF Filozofijas un socioloģijas institūts, tekstu autori, 2026

ISBN 978-9934-506-81-9 (grāmata)

ISBN 978-9934-506-82-6 (PDF)

DOI: <https://doi.org/10.22364/ssvrr>

Satura rādītājs

Sabiedrības saliedētības vektori: rīcībpolitikas rekomendāciju ievads	8
Saīsinājumi	19
Konceptuālais ietvars	21
Saliedētības jēdziens	22
Definīcijas	24
Konceptuālā matrica	26
Situācijas analīze	29
Drošība un ārējie apdraudējumi	30
Valodas lietojuma prakse un paralēllingvisms	31
Informatīvā vide un mediju lietojums	31
Pilsoniskā līdzdalība un uzticēšanās institūcijām	31
Sociālās attieksmes, diskriminācija un grupu savstarpējās distances	32
Globālās sociālās un ideoloģiskās tendences un sabiedrības saliedētības aktuālie jautājumi Latvijā	32
Kopsavilkums	39
Politikas mērķi un principi	40
Valsts iekšējā drošība un informatīvā telpa	43
Iedzīvotāju ģeopolitiskā orientācija	46
Informācijas vide un informatīvā drošība	47
Bērnu un jauniešu medijpratība un kritiskā domāšana	48
Hibrīdie draudi – “krievu pasaule”	49
Sabiedrību saliedējoša atmiņu politika	50

Izglītība un valodas lietojuma kultūra	52
Rekomendācijas	54
Vietējās kopienas un līdzdalība	56
Politiskā līdzdalība	58
Agrīna līdzdalība sabiedrībā	59
Kopienas un individuālā labbūtība	60
Vietējā pašiniciatīva	61
Apkaimju biedrības	62
Rekomendācijas	63
Tolerance, vienlīdzīgas iespējas un piederība	65
Tolerance pret atšķirīgo un diskriminācijas pieredze	67
Attieksme pret migrantiem kopumā	68
Iedzīvotāju vērtējums par ārvalstu studentiem	69
Rekomendācijas	70
Sociālekonomiskā stabilitāte un nevienlīdzība	73
Pamata atziņas	75
Cilvēkdrošība, sociālā stabilitāte un uzticēšanās	75
Nevienlīdzība un sociālā mobilitāte	76
Reģionālā attīstība un piederība	77
Rekomendācijas	78
Politikas īstenošanas izvērtējuma indikatori	81
Analītiskais izvērsums	95
Empīriskie pētījumi	96
1. Pilsoniskā līdzdalība: sabiedrības formālā un neformālā pašorganizēšanās	96
2. Iedzīvotāju uzticēšanās un solidaritāte, kā arī viedoklis par pilsoņa pienākumiem	106
3. Informācijas vide un plašsaziņas līdzekļi: ietekme uz sabiedrības saliedētību Latvijā	115
4. Latvijas iedzīvotāju ģeopolitiskā orientācija dažādās iedzīvotāju apakšgrupās	120
5. Tolerance pret atšķirīgo un diskriminācijas pieredze	127
6. Attieksme pret migrantiem kopumā	131
7. Attieksme pret ārvalstu studentiem	146
8. Bērnu un jauniešu, kas plaši izmanto digitālos medijus un digitālajās platformās pieejamo saturu, medijpratība, informācijpratība un kritiskā domāšana	154
9. Skolēnu līdzdalība kā saliedētas sabiedrības priekšnoteikums	160
10. Psiholoģiskā noturība, mentālā un fiziskā veselība, sociālais atbalsts un altruisms	172
11. Aktuālo problēmu un vajadzību vērtējums cilvēkdrošības koncepcijas kontekstā	179

Datos balstītas salīdzinošās analīzes	187
12. Iedzīvotāju ģeogrāfiskā mobilitāte un lauku iztukšošanās	188
13. Pilsoniskās sabiedrības ietekme uz Latvijas sociālo un ekonomisko situāciju, īpaši uz iedzīvotāju dzīves kvalitāti un labbūtību	195
14. Sociālā drošība no nodokļu tiesību skatpunkta	206
15. Valsts valodas apguve un lietojums sabiedrības saliedētības kontekstā	211
16. Sabiedrības aktivizācija caur kultūras pasākumu iniciēšanu apkaimēs	220
17. Apkaimju biedrības kā vietējās sabiedrības līdzdalības un saliedētības platformas	228
Sabiedrības saliedētības konceptuālie pamati, politiskās un vērtību izvēles	234
18. Ģeopolitisko pārmaiņu un vērtību sistēmu raksturojums. Ietekme uz Latvijas saliedētības koncepciju	236
19. Sabiedrība un kopiena	249
20. Individuālisms un kopienas sabiedrības robežas	253
21. Ķermeniskums mūsdienu sabiedrībā	259
22. Zēni un jaunie vīrieši: dzimumā balstītie riski un apdraudējumi	267
23. “Krievu pasaule” kā kultūras ietekmes struktūra	274
24. Reliģiskā piederība un garīgās orientācijas Latvijā	281
Pielikumi	289
1. pielikums. Pētījuma metodoloģija	290
2. pielikums. Kultūras dzīves aktivizēšanas metode	296
3. pielikums. Sabiedrības saliedētības transformācijas Lietuvā: vēsturiskā dinamika un mūsdienu izaicinājumi	308
4. pielikums. Sabiedrības saliedētības izpratne Igaunijā no integrācijas skatpunkta	317
5. pielikums. Armēnijas nacionālā identitāte pēcpadomju periodā: no etniskās uz pilsonisko	330
“Sabiedrības saliedētības vektoru” rīcībpolitikas rekomendāciju dokumenta autori . .	340
Avoti un literatūra	342

Sabiedrības saliedētības vektori: rīcībpolitikas rekomendāciju ievads

Runājot par saliedētību, vispirms ir jāuzdod trīs pamata jautājumi.

- 1) Ko saliedēt?
- 2) Saliedēt, lai darītu – ko?
- 3) Kur saliedēt?

Atbildes uz šiem jautājumiem var būtiski mainīt turpmāko saliedētības temata izvērsumu.

- **Ko saliedēt?** Vai tie ir cilvēki, cilvēku grupas – etniskas, lingvistiskas, politiskas, ideoloģiskas, kopīgās vērtībās balstītas – vai arī tās ir institūcijas, identitātes, prakses?
- **Saliedēt, lai darītu – ko?** Kāds ir saliedēšanās mērķis? Vai tas ir sabiedrības stabilitāte, pat viendabība vai noturība un izturība, vai arī mērķis ir līdzdalība, drošība, ekonomiskā izaugsme?
- **Kur saliedēt?** Kur meklēt un rast saliedētības vidi? Proti, vai par saliedētību domājam valsts, pilsētas, apkaimes, ģimenes mērogā vai varbūt runa ir par attiecībām digitālajā telpā?

Šie nav tehniski jautājumi – tie ir konceptuāli izšķirīgi apsvērumi, kas saliedētības politiku var aizvest dažādos virzienos. Mērķis, kā vārdā notiek saliedēšana, noteiks gan tās jēgu, gan formu. Katra atbilde sev līdzī nes ne tikai atšķirīgu filozofisko nostāju un pieeju, bet arī konkrētas politiskas un saimnieciskas sekas. Tas, kādas grupas tiks uzrunātas un kādā veidā – vai tā būs kopība, kas veidojas ap pilsonību, vai kolektīva integrēšana valdošajā identitātē –, nosaka gan ideoloģisko un sabiedrisko telpu, kur notiks saliedēšanās vai integrācija, gan izmantojamās līdzekļus.

Jēdziens “saliedētība” ir piesātināts gan ar komplicētām teorētiskām, gan vērtību niansēm. Katrs mēģinājums to lietot ietver sevī noteiktu apzinātu vai neapzinātu pasaules skatījumu. Tajā rezonē gan nacionālās identitātes izpratne, gan politiskās varas pozicionējums, gan priekšstati par sabiedrību kā emocionālu kopību vai kā formāli līgumiskām attiecībām. Nacionālisms un pilsoniskums,

komunitārisms un liberālisms, tiesības un tikumu paražas nav tikai viedokļu atšķirības. Tās nereti ir grūti savienojamas vai pat nemaz nesavienojamas nostājas, kas definē sabiedrības uzbūvi un normatīvo vīziju. Katrs no šiem skatījumiem piedāvā ne tikai savu skaidrojumu, bet arī savu instrumentāriju kopības radīšanai, piemēram, saliedētību nereti aplami uztver kā tikai fizisku vai sociālu tuvību, pieņemot, ka atstatums automātiski nozīmē kopības trūkumu. Taču tieši tuvībā – pietuvinājumā – atklājas individuālās atšķirības, kas var kļūt par spriedzes un konflikta avotu, kamēr distance ļauj saskatīt vispārīgo un kopīgo. Tādējādi saliedētība nav reducējama tikai uz satuvināšanos – tā paredz arī apzinātu distances ieturēšanu kā līdzāspastāvēšanas nosacījumu.

Sabiedrības saliedētība ir daudzslāņains jēdziens un pirmajā mirklī var pamatot, ka tas ir ļoti moderns vai pat laikmetīgās konjunktūras veidojums, un šāds vērtējums ir visnotaļ pamatots, tomēr šī jēdziena sarežģītību atklāj tā konceptuālie pamati, kas, savukārt, ir mūžseni. Jau par ikdienišķu atziņu ir kļuvusi Aristoteļa tēze “Valstslietās”, ka cilvēks pēc dabas ir

politisks (sabiedrisks) dzīvnieks un tikai kopienā cilvēks var īstenot savu dabu un dzīvot patiesi pilnvērtīgu dzīvi. Šī atziņa trāpīgi piekodina, ka kopības, līdzās būšana un sociālo saišu problemātika ir cilvēka eksistences pamatjautājums ar dažnedažādiem risinājumiem: no klasiskām teorijām par sabiedrisko līgumu līdz mūsdienu diskusijām par digitālo tehnoloģiju ietekmi uz kopības izjūtu.

Mūsdienās, 21. gadsimtā, arī Latvijā sabiedrības saliedētības tēma ir ieguvusi jaunu aktualitāti:

globalizācijas, urbanizācijas un straujo tehnoloģisko pārmaiņu apstākļos cilvēki visā pasaulē sastop līdz šim nepieredzētus sašķeltības riskus –

no politiskās polarizācijas līdz atomizētam individuālismam. Latvijā šie jautājumi ir īpaši nozīmīgi pēdējo trīsdesmit gadu sociālajās pārmaiņās, kur vēsturiskie konflikti un daudzveidīgs etnodemogrāfiskais sastāvs ir padarījuši saliedētību par centrālu politikas tematu.

Vispārīgā līmenī

Mūsdienu pasaulē politiskajā, ideoloģiskajā un filozofiskajā līmenī vienlaikus norisinās vairākas nozīmīgas sociālās tendences, kas būtiski ietekmē sabiedrības saliedētību. Visupirms – mūsdienu Rietumu tirgus kapitālisma un liberālisma apstākļos, kur indivīda brīvība un pašpietiekamība kļuvušas par augstākajām vērtībām, sabiedrībā, tostarp Latvijā,

arvien izteiktāk vērojama spriedze starp individuālo autonomiju un atbildību kopienas priekšā.

Veidojas sabiedrība, kurā cilvēki ir brīvi, bet atsvešināti, ekonomiski aktīvi, bet sociāli nošķirti. Tā ir fundamentāla pārmaiņa, par kuru filozofiskais sociologs Zigmunds Baumanis (*Zygmunt Bauman*) ir rakstījis, ka aizejošo laiku “cieto” vai “fordisko” kapitālismu, ko izsaka kapitāla piesaiste

vietai, rūpnīcām, strādniekiem, nomaina jaunais, “plūstošais” kapitālisms, kas drīzāk līdzinās lidojumam lidmašīnā, ko vada autopilots, – vietai vairs nav nozīmes, kapitāls ietilpst rokas bagāžā –, tādā gadījumā Latvija ir visur un nekur. Gan kvantitatīvā, gan kvalitatīvā urbanizācija veicina daudzveidību, bet vienlaikus arī grauj tradicionālās kopienas saites – cilvēki dzīvo fiziski līdzās, bet sociāli attālināti, un arvien biežāk klātienēs saskarsmi aizstāj komunikācija ar tehnoloģiju starpniecību.

Tas nozīmē, ka saliedētības politika jāskata plašāk – kā kultūrfilozofiska un psihosociāla vides problēma. Globāla tendence ir arī dažādu tradicionālu vērtību (relīģija, paražas, rituāli, ikdienas prakses, ticējumi u. tml.) nozīmes mazināšanās, to vietā nostiprinoties individuāli estetizētām, bieži virspusējām izvēlēm, kur vērtības kļūst par personisku, patērējamu izpausmi.

Mūsdienu politika arvien biežāk balstās emocijās, nevis argumentos – bailes, dusmas un aizvainojums kļūst par galvenajiem mobilizācijas līdzekļiem, ko pastiprina reklāmiskā domāšana un mediju uzmanības ekonomika. Vienlaikus daļā pasaules vērojama impērisma atgriešanās un normās balstītās kārtības sairums. Pāreja no “prāta laikmeta” uz “gribas laikmetu” atspoguļo dziļu ideoloģisku maiņu, kurā autoritāte un stabilitāte vairs netiek balstīta saprātā vai norunās, bet tiek uzspiesta.

Visbeidzot globālo sabiedrību raksturo arī tas, ka mazinās uzticība autoritatīviem zināšanu avotiem un patiesība arvien biežāk tiek aizstāta ar subjektīvu, emocionālu pārliecību. Turklāt šī krīze nav tikai dezinformācijas, bet arī Rietumu pašu radītās brīvības absolutizācijas sekas. Rietumos, tostarp Latvijā, brīvība ir viena no centrālajām vērtībām, taču, kad arī pret patiesību izturas brīvdomīgi, zūd kopīgā realitātes izpratne, kas ir nepieciešama jebkādai sabiedrības saliedētībai.

Kā vispār par šādu sabiedrību domāt un kā to saliedēt? Filozofs Pīters Sloterdaiks

(Peter Sloterdijk) savā darbu triloģijā “Sfēras” (*Sphären*) mūsdienu cilvēci apraksta kā tādu, kas vienmēr dzīvo “iekšā”. Cilvēks dzīvo nevis vienotā telpā, bet gluži kā “putās” – neskaitāmu mazu, slēgtu mikro-sfēru jeb mikro-pasauļu konglomerātā, kur katrs indivīds ieslēgts savā nozīmju burbulī. Cilvēki rada mikrovīdes, simboliskas čaulas, kurās viņi uzturas drošībā. Senajā pasaulē tā bija ģimene, ciems, klosteris; mūsdienās – dzīvoklis, sociālais tīkls, digitālā vide. Šīs putas saskaras, bet nesaplūst – **kopība ir aizstāta ar saskari**. Digitālajā vidē šī “putainā” eksistence kļūst burtiska. Katrs profils, katrs konts, katra sarakste ir noslēgta mikrokosmā, kas tikai imitē sabiedrisko telpu. Pat valsts komunikācija ar pilsoni notiek caur šo mehānismu – sarunboti, e-portāli un automatizētas sistēmas kļūst par valsts seju, bet šī seja ir bezpersoniska gluži kā Franca Kafkas (*Franz Kafka*) “Pils” (*Das Schloss*) sienas. Šīs “putas” ir mūsdienu pasaules telpa, kurā katra mikro-kopiena rada savu simbolisko patiesību un identitāti. Rezultātā kopība kā universāls jēdziens kļūst neiespējama: to aizstāj partikulāras piederības formas, kuras savstarpēji konkurē, bet kopību veidot spēj tikai ar lielām grūtībām.

Savukārt filozofa Aleksandra Koževa (*Alexandre Kojève*) interpretācija sniedz vēl vienu nozīmīgu mūsdienu stāvokļa skatījumu. Koževs 20. gadsimta 30. gados paredzēja, ka vēstures attīstības galējā stadijā cilvēce nonāks pie vienotas un homogēnas sabiedrības, kurā visi ir vienlīdzīgi un konflikti ir izzuduši. Šis “pēdējais cilvēks” (*l’homme dernier*) dzīvos bez lieliem ideāliem, bez cīņas un bez mērķa – viņš būs pilnībā apmierināts, bet arī pilnībā atsvešināts. Taču tādā gadījumā vienlīdzība (lai neteiktu saliedētību), kas ilgstoši bijusi cilvēces vēsturiskās cīņas mērķis, pārvēršas par apātiju un bezjēdzību.

Koževa diagnoze šķiet biedējoši aktuāla. Mūsdienu demokrātiskās sabiedrības, arī Latvijā, retoriski uzsver vienlīdzību un

iekļaušanu, taču bieži vien šī vienlīdzība kļūst par nomācošu normu. Ja visi ir vienādi, bet nevienam nekas īpaši neuztrauc, tad sabiedrība varbūt arī ir saliedēta, taču drīzāk dēvējama par “sablanderētu” – tā kļūst par viendabīgu masu, kurā nav ne ideālu, ne kopīgas cīņas, ne mērķa. Koževs šādi sabiedrībai paredzēja beigu stāvokli – postvēsturisko mieru, kas patiesībā ir dzīves beigas garīgā nozīmē. Cilvēks vairs nedomā, necinās, neuzņemas risku – šis

“pēdējais cilvēks” iepērkas, patērē un izklaidējas, un ar to arī pietiek.

Te iespējams izdarīt būtisku secinājumu: **mūsdienu cilvēka problēma nav kopības trūkums, bet tās dezorientācija. Kopības vēlme pastāv, taču tā tiek pārorientēta no līdzās būšanas uz ideoloģiskām vai tehniskām konstrukcijām.** Saliedētība kā politisks mērķis kļūst par šīs dezorientācijas simptomu – tikai tāda sabiedrība, kas vairs nejūt kopību, sāk par to runāt.

Lokālā līmenī

Valsts pētījumu programmas “Saliedētas un pilsoniski aktīvas sabiedrības attīstība” nolikumā deklarētie uzdevumi, kas stingri noteica pētniecības projekta uzdevumus, tika formulēti ļoti plaši, aptverot sabiedrības saliedētību nevis kā vienu atsevišķu politikas jomu, bet kā dinamisku attiecību kopumu. No pētniecības projekta tika gaidīts, ka tajā tiks analizēta piederība Latvijas Republikai un valstiskuma pieredze, nacionālās un pilsoniskās identitātes veidošanās, pilsoniskās sabiedrības aktivitāte un pašorganizēšanās, iedzīvotāju sociālā un ģeogrāfiskā mobilitāte, reģionālā distancēšanās un pakalpojumu pieejamība, kā arī informācijas vides, plašsaziņas līdzekļu un digitālo pakalpojumu ietekme uz savstarpējo uzticēšanos, sadarbību un psiholoģisko noturību. Vienlaikus būtiska uzdevumu daļa bija veltīta valsts valodas lomai kā kopīgas publiskās telpas priekšnoteikumam un saliedētas sabiedrības pamatelementam. Papildus tam projekta īstenotājiem tika uzticēts pētīt un attīstīt izpratni par medijpratību un kritisko domāšanu kā demokrātiskas līdzdalības pamatu, īpašu uzmanību pievēršot bērniem un jauniešiem, digitālajās platformās aktīvajām

sabiedrības grupām un pierobežas reģionu iedzīvotājiem. Ne mazāk ambiciozs bija uzdevums attīstīt pieejas pilsoniskās sabiedrības sociālās un ekonomiskās ietekmes novērtēšanai.

Pētījuma gaitā tika iegūta daudzšķautņaina zināšanu kopa par procesiem un noskaņām Latvijas sabiedrībā saliedētības kontekstā dažādās sociālajās un demogrāfiskajās grupās, analizējot gan valstiskuma un nacionālās identitātes pieredzi, gan pilsoniskās sabiedrības formālās un neformālās pašorganizēšanās formas, iedzīvotāju mobilitāti, reģionālās atšķirības un informācijas vides ietekmi uz uzticēšanos, sadarbību un psiholoģisko noturību.

Vienlaikus projekts paplašināja izpratni par medijpratību un informācijpratību kā demokrātiskas līdzdalības priekšnoteikumiem, analizējot bērnu un jauniešu, digitāli aktīvu iedzīvotāju un pierobežas reģionu iedzīvotāju pieredzi digitālajā vidē. Tāpat tika attīstītas pieejas pilsoniskās sabiedrības sociālās un ekonomiskās ietekmes novērtēšanai, izgaismojot tās nozīmi iedzīvotāju labbūtībā, mentālajā veselībā, līdzdalībā, sociālajā iekļaušanā un ilgtspējīgā attīstībā. Šajās rīcībpolitikas rekomendācijās

apkopotie secinājumi un priekšlikumi tieši izriet no minēto uzdevumu izpildes, pārvēršot iegūtās zināšanas konceptuāli pamatos un praksē izmantojamos ieteikumos Latvijas sabiedrības saliedētības stiprināšanai.

Tomēr saliedētības risinājumā jārēķinās ar neapskaužamo faktu, ka ne visas problēmas ir atrisināmas, proti, ir tādas, ko var risināt ar tehniskiem līdzekļiem, un tādas, ko atrisināt ar voluntāru piepūli šī laika periodā nav iespējams. Pirmās skar atbalsta programmas, pasākumus iniciatīvas u. tml., bet otrās attiecas uz pašam pamata vērtībām un sabiedrisko orientāciju vispārīgā līmenī. Vēl jo sarežģītāk, ja jāapzinās, ka problēmu būtība ne vienmēr ir tur, kur pirmajā mirklī šķiet parādāties. Tāpēc būtiski ir “kasīt, kur niez” – identificēt problēmu patieso novietojumu un izvērtēt, kurā līmenī iespējama produktīva rīcība. Tikai tad, kad ir skaidrs, kādas ir strukturāli neatrisināmas problēmas un kādi ir lokāli konkrēti šķēršļi, var definēt saliedētības politikas uzdevumus atbilstoši to mērogam.

Sabiedrības saliedētība bieži tiek aplūkota kā vispār nacionāls uzdevums, taču praksē šī tēma nereti izrādās ģeogrāfiski un sociāli šaurāka, nekā tiek pieņemts. Pat ņemot vērā politiskās ambīcijas atrast visaptverošu “Latvijas kodu” vai izstrādāt universālu vērtību katalogu, var izteikt minējumu, ka lielākajā daļā mazpilsētu un lauku teritoriju pastāv relatīvi viendabīgas, sociāli sakņotas kopienas, kurām nav nepieciešams apzināti no ārpuses konstruēt saliedētību; tā ir klātesoša kā dabiska pašsaprotamība, nevis politisks vai ideoloģisks mērķis. Tātad jāsecina, ka šajās vietās drīzāk **runa ir par kultūras vai pilsoniskās aktivitātes veicināšanu, nevis par saliedētību kā konfliktu mazināšanu.**

Turpretī Rīga un Pierīga, kurā mīt vismaz trešā daļa no visiem Latvijas iedzīvotājiem, ar tai raksturīgo sociālo,

etnisko un ekonomisko daudzveidību, kā arī citās valstspilsētās ir vides, kur saliedētības trūkums izpaužas un risināms pavisam citādi. Turklāt lielo pilsētu kontekstā nereti rodas jautājums, vai saliedētības politika patiešām ir par sabiedrības kopīgo labumu vai tomēr par atsevišķu sabiedrības grupu vēlmi no sabiedrības izveidot “netraucējošu” fonu. Rīgas gadījumā īpaši aktuāla kļūst urbānās atsvešinātības dimensija: mūsdienu pilsētas cilvēks dzīvo ātrumā, fragmentāri, daļēji anonīmi, pārvietojas starp daudziem kontekstiem, kur tradicionālās kopienas struktūras ir izzudušas. Saliedētība šādā vidē nevar rasties uz racionālu ieceru vai lozungu pamata, bet gan izveidojas (vai neveidojas) mikrovidēs kā sastapšanās konkrētos kopīgu interešu vai problēmu tīklos, proti, runa ir par formālām un vēl jo vairāk par neformālām kopienām, kas saliedējas ap savu dzīvespasauli – vidi, kurā saskata savas dzīves jēgu, piederību, dzīves gājumu, atbildību, likstas, īsāk sakot, rūpes.

Domājams, ka

saliedētības veicināšanas atslēga šā brīža Latvijā ir tieši vietējo kopienu pašiniciatīva,

taču neviena jauna iniciatīva nenoturēsies nelabvēlīgos apstākļos.

Ilgtermiņā nacionālās kopības tapšanas pamatā ir strukturāli mehānismi, kas nodrošina sabiedrības iekšējo integritāti, proti, ne tikai vienota identitātes izjūta, bet arī spēja izveidot funkcionālu politisko telpu, kurā iedzīvotāju izjūta par piederību valstij pārsniedz reģionālo, etnisko vai personisko līmeni. Valsts sabiedrības saliedētībai ir nepieciešami vismaz trīs balsti:

- brīvprātīgas organizācijas vai **civilsabiedrības tīkli**, kas ļauj dažādām grupām sadarboties neformālās, horizontālās struktūrās;

- valsts spēja vienlīdzīgi nodrošināt **publiskos labumus**, kas iedzīvotājos rada piederības un taisnīguma izjūtu;
- **kopēja komunikācijas vide** (valoda), kas nodrošina centienus veidot tādus politiskos un sabiedriskos tīklus, kas pārsniedz kultūras vai etniskās piederības šķērsumu.

Saliedētība ir ne tikai cilvēku

emocionālās tuvības izjūta, bet arī valsts kapacitātes, institucionālās efektivitātes un kultūras infrastruktūras rezultāts. Tikai šādā kopsakarā politiskā un starppersonu

lojalitāte var iesakņoties, nostiprināties un pārtapt par ilgtspējīgu sabiedrisku saliedētības stāvokli.

Tādēļ svarīgi vēlreiz un vēlreiz uzdot kritisku jautājumu: vai saliedētības politika patiešām “kasa, kur niez” vai arī tā risina sadomātas problēmas? Jo uzdevums ir risināt problēmas šeit un tagad: Latvijā 2026. gadā konkrētā ideoloģiskā, politiskā un vērtību situācijā, kas turklāt katrā atsevišķā vietā īstenojas nedaudz citādi – atbilstoši vietējas kopienas problēmām un mērķiem.

Politikas sekas, ēnas puses

Katram lēmumam ir sava cena. Katra izvēle, lai cik racionāla, ētiska vai labi iecerēta tā šķistu, vienlaikus kaut ko arī izslēdz, ierobežo vai ziedo. **Politika, arī saliedētības politika, ir izšķiršanās māksla, kurai jāspēj pieņemt ne tikai labumu, ko lēmums dod, bet arī ēnu, ko tas met.** Domājams, ka tieši šī ēna ir politikas substance, kur slēpjas kompromisu spriedze un zaudējumu realitāte. Tāpēc ne mazāk svarīgi par ideālu formulēšanu ir spējas atpazīt robežas, apzināties nepilnību un rīkoties nevis nesatricināmas pārliecības, bet atbildīgas apjausmas vārdā.

Šajā pētījumā un rīcībpolitikas dokumentā pastāvīgi ticis turēts prātā, ka sabiedrība ir daudzveidīga un neviennozīmīga – tajā vienlaikus pastāv neskaitāmi virzieni, vektori, tostarp arī savstarpēji pretrunīgi un radikāli atšķirīgi. Asumi un spriedze ir neizbēgama, pat vēlama dzīvas, domājošas un demokrātiskas sabiedrības sastāvdaļa. Mūsu uzdevums nav tos pilnībā novērst, bet gan tos apzināties, ar tiem rēķināties un veidot politiku, kas šo daudz balsību spēj sadzirdēt.

Konkrētāk, piemēram, valodas politika – stiprinot latviešu valodu kā vienojošu pamatu, vienlaikus jārēķinās, ka daļai mazākumtautību rodas sajūta par savas valodas un identitātes ierobežošanu, turklāt to negatīvā gaismā vērtē noteiktas Eiropas Savienības politiskās aprindas, proti, lielo valodu pārstāvji lielākoties nesaprot mazo valodu problēmas. Atvieglot pieeju pilsonībai, tiek veicināta iekļaušana un līdzdalība, bet vienlaikus vājinās pilsonības kā nopelna un lojalitātes zīmes simboliskā vērtība. Savukārt, veidojot kopīgu interpretāciju par vēsturiskiem notikumiem (atmiņas politika), tiek stiprināta vienota identitāte, taču ierobežota vēstures interpretācija. Imigrāciju var pamatot kā ekonomiski un demogrāfiski nepieciešamu, bet jārēķinās, ka tiks apdraudēta saliedētība vietējās kopienās un izšķīdināta pamatnācija, kas visdrīzāk izraisīs asu reakciju visos politiskā spektra galos. Ja popularizē t. s. iekļaujošās normas, daļa sabiedrības saredz uzbrukumu tradicionālajām normām. No vienas puses, digitālie rīki ļauj mobilizēt sabiedrību organizēt protestus, kopīgus pasākumus, bet, no otras puses, tie veicina

emocionālu atsvešinātību, klātienes komunikācijas prasmju mazināšanos. Spilgts piemērs ir redzams Eiropas Savienības līmenī – “Vienoti dažādībā”. Tas it kā aicina pieņemt atšķirības, svinēt daudzveidību, tomēr vienlaikus ir arī acīmredzami pretrunīgs, jo vienoti ir vienotie, bet atšķirīgie ir atšķirīgi, citiem vārdiem, ja Eiropa par savu moto izvēlas atšķirību uzsvēršanu, tad nav jābrīnās – ēnas puse –, ka gana daudz tās iedzīvotāju jūtas dažādi, atšķirīgi, citādi, bet ne vienoti.

Vēl viena pretruna – saliedētības jēdziens publiskajā diskursā bieži tiek uztverts ar pozitīvu nokrāsu, taču saliedētību var interpretēt ne tikai kā spēju sadarboties kopēja mērķa vārdā, bet arī kā politiskas kontroles instrumentu, kura mērķis ir apslāpēt sabiedrībā esošo daudzveidību, pretrunas un konfliktus. Šādā gadījumā saliedētība vairs nenozīmē dinamisku kopradīšanu, bet gan normalizējošu mehānismu, kas tiecas izslēgt traucējošās balsis un heterogenitāti.

Pat ja saliedētības ideja lielākoties tiek saistīta ar pozitīvu kopības pieredzi, raugoties uz saliedētības tematu no vēsturfilozofiskās perspektīvas, kļūst skaidrs, ka kopība bieži vien rodas nevis no ideāliem, bet no robežsituācijām, tostarp arī vardarbīgām – to parāda senie mīti: Romu nogalina Remu, kad dibina Romu. Jau Nikolo Makjavelli (Niccolò Machiavelli), pētot valstu izcelšanās mehānismus, norādīja, ka gandrīz katras valsts tapšanas mītā sastopams kopīgs baiss notikums, kas uzliek vainas un lojalitātes nastu vienlaikus. Ne tikai varonstāsts, bet arī

noziegums kļūst par atmiņas rituālu, ko sabiedrība vai nu aizmirst, vai pārraksta. Vienkāršāk sakot, šie stāsti nav tikai stāsti, tās ir atmiņas struktūras, kuras no jauna izspēlējas katrā mēģinājumā saliedēt, jo saliedēt nozīmē arī aizmirst. Franču filozofs un vēsturnieks Ernests Renāns (Ernest Renan) to jau 19. gadsimtā ir pateicis īpaši skaidri: nācijas vieno ne tikai kopīgas atmiņas, bet vēl vairāk – kopīgi aizmirstais. Tādēļ arī mūsdienu politikas valodā saliedētību nevajadzētu aplūkot kā sterilizētu harmoniju, bet gan kā traušu līdzāspastāvēšanu, kurā ikviens mēģinājums vienot vienmēr nes sevī arī iekšēju pretrunu.

Fundamentāls politikas paradokss – katrs solis saliedētības virzienā vienlaikus ir arī kustība prom. Katra izvēle, lai cik pamatota vai labi iecerēta tā būtu, vienlaikus met ēnu – savu pretsparu. Georga Vilhelma Frīdriha Hēgeļa (Georg Wilhelm Friedrich Hegel) valodā runājot, katra tēze sevī nes antitēzi, un tieši tad, kad kāds sabiedriskais virziens šķiet sasniedzis savu virsotni, sākas kustība pretējā virzienā. Kapitālisms rada labklājību, bet līdz ar to arī nevienlīdzību; liberālisms sargā brīvību, bet reizē izšķīdina kopīgo; globalizācija savieno, bet arī izrauj saknes. Arī saliedētības politika nav neitrāls, tehnisks pasākumu kopums, tā ir idejiska izšķiršanās – par to, ko sabiedrībā pastiprināt un ko pieklusināt, apzinoties, ka dzīvu cilvēku starpā nekad nevar panākt pilnīgu līdzsvaru. Politikas veidotāju uzdevums un atbildība ir šīs pretrunas redzēt, atzīt un atbilstoši tām darboties ar skaidru prātu.

Rīcībpolitikas rekomendāciju dokumenta saturs un inovācija

Dokuments ir veidots divās daļās ar pielikumiem. Tajā sniegtas atbildes gan uz valsts pētījumu programmas uzdotajiem jautājumiem, gan pētīti papildu aspekti, sniedzot daudzslāņainu un kontekstuāli piesātinātu skatījumu uz saliedētības politikas izaicinājumiem un iespējām Latvijā.

Dokumenta pirmajā daļā koncentrētā veidā izklāstītas galvenās atziņas, sniegts esošās situācijas apraksts un rekomendācijas, pirms tam iezīmējot pētījuma un dokumenta konceptuālo ietvaru, tostarp definīcijas, saliedētības politikas mērķus, kā arī tiek izklāstīti politikas īstenošanas izvērtējuma indikatori. Pirmās daļas četrās nodaļās – (1) “Valsts iekšējā drošība un informatīvā telpa”, (2) “Vietējās kopienas un līdzdalība”, (3) “Tolerance, vienlīdzīgas iespējas un piederība”, (4) “Sociālekonomiskā stabilitāte un nevienlīdzība” – visaptverošā skatījumā sniegts īss, skaidri deklarēts galveno problēmu apraksts, koncentrēts izvērsums un nosauktas galvenās rekomendācijas.

Otrajā daļā – “Analītiskais izvērsums” – sniegts visaptverošs, padziļināts un argumentēts pētījumu kopums par visām izvirzītajām pētniecības tēmām un līdzās esošiem aspektiem. Otrā daļa ir sadalīta trīs apakšdaļās pēc metodes un tēmas tvēruma apjoma:

- 1) “Empīriskie pētījumi” (pilsoniskā līdzdalība, iedzīvotāju uzticēšanās, informācijas vide, tolerance pret atšķirīgo, psiholoģiskā noturība u. c.);
- 2) “Datos balstītas salīdzinošās analīzes” (iedzīvotāju ģeogrāfiskā mobilitāte, sociālā drošība, valsts valoda, sabiedrības aktivizācija, vietējās kopienas);

- 3) “Sabiedrības saliedētības konceptuālie pamati, politiskās un vērtību izvēles” (ģeopolitisko pārmaiņu un vērtību sistēmu raksturojums, individuālisms un kopienas sabiedrības, krievu imperiālisms, reliģiskā piederība u. c.).

Otrās daļas nodaļās tiek izvērsti un padziļināti tie paši temati un atziņas, kas koncentrētā veidā jau formulēti dokumenta pirmajā daļā, papildinot ar detalizētu situācijas analīzi, teorētisku un empīrisku pamatojumu, kā arī ar daudzslāņainākām rekomendācijām. Analītiskās izvērsuma daļas uzdevums ir pamatot pirmajā daļā izvirzītos priekšlikumus, nodrošināt tiem konceptuālu dziļumu un sniegt plašāku kontekstu saliedētības politikas jautājumu izpratnei.

Pielikumos sniegti papildu materiāli, kas paskaidro vai papildina pētījumu: empīriskā pētījuma metodoloģija (iedzīvotāju aptaujas dati); izvēsta pētījumā aprobētā kultūras dzīves aktivizēšanas metode; trīs starptautiski salīdzinoši piemēri – Igaunijas, Lietuvas un Armēnijas integrācijas un saliedētības pieredze.

Jāuzsver, ka pētījuma secinājumi balstīti valsts pētījumu programmas definēto mērķu izpildē, programmā radītajos nodevumos, starptautiskajās publikācijās un citos zinātniskajos pētījumos. Tie atspoguļo arī autoru ilgstošajā pētnieciskajā darbā uzkrāto izpratni par sociālās realitātes, sabiedrības integrācijas un vērtību dinamiku. Ņemot vērā, ka pētījumā iesaistīti vairāk nekā 30 zinātnieki, nav iespējama pilnīga politisko uzskatu un interpretāciju vienotība. Līdz ar to rekomendācijas nav reducētas līdz absolūtai vienprātībai, jo šāda pieeja nebūtu

zinātniski pamatota. Tās jāpieņem kā strukturēts ieguldījums politikas plānotāju diskusijās un kā pamats turpmākai argumentētai sarunai, tostarp arī nākamo valsts pētījumu programmu izstrādei, kas noteikti ir nepieciešams politiskās darbības pamatojumam nākotnē.

Pētījumā “Sabiedrības saliedētības vektori” sagatavoto rīcībpolitikas rekomendāciju būtiskais jauninājums visupirms ir tā visaptverošais temata tvērums, kas iekļauj ne tikai empīriskus, bet arī konceptuālus jautājumus, uzsverot, ka tikai šāds – visaptverošs – skatījums var risināt pētījuma programmas nolikumā izvirzītās tēmas pilnvērtīgi. Saliedētības politikas izstrādi nevar pamatot ar aptauju datiem vien, jo tā prasa arī antropoloģisku un fenomenoloģisku pieeju, kas ļauj ieraudzīt un aprakstīt sabiedrības dzīves formas un neartikulētās spriedzes.

Šajā dokumentā saliedētība netiek saprasta kā harmonijas metafora, bet gan kā spriedzes pārvaldības process – dinamiska, neviennozīmīga, reizēm pat konfliktu ietveroša telpa, kuras kvalitāte nav bezdomu vienprātībā, bet spēja dzīvot kopā, pat ņemot vērā atšķirības.

Nav iemesla apgalvot, ka citi agrāk tapušie pētījumi vai politikas dokumenti būtu aplami, nav vajadzības izdomāt no jauna teorētisku “velosipēdu”, ja pamata problēma, skatīta kopsakarā, ir visnotaļ vienkārša – īstenošana, pārdomāta, pamatota un praktiska, konkrēta. Nevienš dokuments nekad un nekur nevar aizstāt elementāro faktu, ka saliedētība noris cilvēku starpā, – saliedētība ir par cilvēkiem, to attiecībām, vērtībām, mērķiem un attiecībām; valsts uzdevums ir nodrošināt iespēju saliedētībai rasties – to nevar uzspiest.

Šo dokumentu un visu pētījumu caurauž atturīga attieksme pret alķīmisku ilūziju, ka būtu iespējams atrast vienu burvju vārdu vai rīcības programmu, kas pati no sevis atrisinātu visas problēmas. Tā vietā tiek skaidri pateikts: lai sabiedrība kļūtu

saliedētāka, nepieciešams darbs – gan institucionāls, gan politisks, gan pašu iedzīvotāju.

Runājot par atsevišķiem inovatīviem aspektiem, jāuzsver akcentu pārvirzē: rekomendācijās saliedētības politika tiek ciešāk saistīta ar sociālekonomisko taisnīgumu un nevienlīdzības jautājumiem – tie ir temati, kas agrāk ir bijuši fonā. Dokumentā aicināts domāt, ka saliedētība nav tikai kultūras joma vai simbolu pārvaldība, bet cieši saistīta ar valsts spēju garantēt vienlīdzīgas iespējas darbā, izglītībā, veselībā, mobilitātē. Īsi sakot, **saliedētība ir caurviju, tā nav un nedrīkst būt ierobežota kādas vienas valsts pārvaldes jomas kompetencē** – tas ir fundamentāli svarīgi, un šī aspekta ignorēšana jau rada un vēl vairāk radīs nelabvēlīgas sekas. Tas nozīmē, ka valsts atbildība ir ne tikai regulēt kopību, bet radīt apstākļus, kuros kopība kļūst iespējama ikdienas dzīvē.

Attiecībā uz dažādu iedzīvotāju grupu pašiniciatīvu sekmēšanu, piemēram, apkaimju biedrībām, dokumentā izteikts aicinājums diskutēt par atbildību sadalījumu starp valsti un pašvaldībām, īpaši attiecībā uz atbalstu vietējām kopienām un pilsoniskām iniciatīvām. Atšķirībā no līdzšinējām nostādnēm šajā dokumentā tiek skaidri norādīts, ka vietējās kopienas nav tikai pašvaldību brīvas gribas jautājums – tām jāpiešķir strukturāla loma ar valsts līmeņa atbildību un resursu pieejamību.

Būtisks jaunievedums ir laikmeta analīze, skatot Latviju globālu, globālu un lokālu idejisku, ideoloģisku un vērtību tendenču kontekstā, skaidrojot saliedētības politikas atkarību no globālajiem ideoloģiskajiem un kultūrpolitiskajiem pārkārtojumiem, tostarp, piemēram, individualizācijas, afektīvās politikas, impērisma atdzimšanas un pēcpatiesības laikmeta. Šāda pieeja ir kritiski nepieciešama, lai politikas lēmumi un

īstenošana trāpītu mērķī, nevis būtu tikai vēlmjdomāšanas līmenī.

Vēl viena būtiska dimensija ir uzsvars uz horizontālajām pašorganizēšanās (grassroots) iniciatīvām. Dokumentā nostiprināta pārlicība, ka saliedētība nevar tikt pasniegta no augšas, tā ir jābūvē no apakšas, to ļaujot darīt iedzīvotājiem caur pašiniciatīvas sadarbību, uzticēšanos un kopdarbību vietējās kopienās, jo tikai paši iedzīvotāji zina, kādas ir viņu aktuālās problēmas. Te parādās arī **kultūras aktivizēšana kā konkrēta metode, nevis tikai fons, proti, kultūra var būt stratēģisks instruments pilsoniskas un saliedētas sabiedrības izveidei, kam jābūt profesionāli organizētam un strukturāli atbalstītam.**

Distancējoties no atsevišķām problēmām, saliedētību var un Latvijas situācijā vajag skatīt kā divu vektoru saspēli – horizontālā un vertikālā –, kas atbilst cilvēka pamata vajadzībām pēc nodrošinājuma, atzīšanas un jēgas.

Vertikālā ass
cilvēka un valsts
attiecības

Horizontālā dimensija attiecas uz cilvēku savstarpējām attiecībām un ikdienas mijiedarbību konkrētās kopienās. Tā ir dzīve šeit un tagad – ciems, kvartāls, apkaime, vietējās iniciatīvas, kopīgas aktivitātes, praktiski kopdarbi, pilsoniskās sabiedrības aktivitātes. Bez šīs dimensijas cilvēks kļūst

izolēts, bet sabiedrība – sadrumstalota. Horizontālā saliedētība veido sadarbības pieredzi, apelējot pie vispārcilvēciskām vajadzībām un lokālām problēmām.

Tomēr ar to nepietiek. Saliedētībai nepieciešama arī **vertikālā dimensija** – cilvēka attiecības ar ideāliem un ar valsti kā simbolisku kopību, kas nekādā gadījumā neaprobežojas ar administratīvu pakalpojumu kvalitāti u. tml. Valsts ir klātesoša cilvēka dzīvē kā jēgpilns stāsts, kā vērtību sistēmas daļa, lai veidotos uzticēšanās un lojalitāte. Kultūrpolitikas uzdevums plašā nozīmē ir radīt un uzturēt naratīvus, kuros valsts ir nevis abstrakta institūcija, bezpersoniska funkcija, bet kopīgs ideāls un projekts.

Abas saliedētības asis ir nesaraujamas, jo bez ideāliem cilvēks var būt sociāli aktīvs, tomēr justies simboliski tukšs. Savukārt bez horizontālās dzīves vertikālie ideāli kļūst par tukšu retoriku. Līdz ar to saliedētības politika nevar aprobežoties ar administratīvās efektivitātes vai sociālo pakalpojumu uzlabošanu. Saliedētības politikai jāatzīst, ka valsts ir daļa no stāsta. **Kultūrpolitika** šajā modelī nav sekundāra – tā ir vertikālās ass instruments. Kultūras produkti, kino, literatūra, māksla, arī svētki, izglītības saturs – tie nav dekoratīvi elementi, bet ceļš, uz kura sabiedrība veido priekšstatu par sevi un savu valsti. Ja valsts atsakās no šīs funkcijas, tās vietu ieņem konkurējoši, tostarp ļaunprātīgi un fragmentēti, naratīvi, kas ilgtermiņā grauj kopības sajūtu un politisko noturību.

Kultūrpolitika ir valsts stratēģiskā spēja veidot simbolisko telpu, kurā sabiedrība atpazīst sevi kā vienotu “mēs”.

Divu asu modelis ļauj skaidri nošķirt atbildības līmeņus:

- horizontālajā līmenī – sekmēt vietējo līdzdalību, kopienas, cilvēku tiešu sadarbību;

- vertikālajā līmenī – veidot kopīgu vērtību, ideālu un piederības naratīvu, kurā valsts ir redzama un atpazīstama kā kopīga telpa, kā jēgpilns kopprojekts.

Ja viena no asīm ir vāja, sabiedrība zaudē līdzsvaru – vai nu tā sadalās sīkos, savstarpēji nesaistītos, lokālos tīklos, vai arī tā kļūst simboliski iztukšota un nespēj mobilizēties kopīgam mērķim.

Kultūrpolitika nevar tikt reducēta uz īstermiņa projektu cikliem, kuros aktivitāte uz brīdi uzliesmo un pēc tam izdziest līdz nākamajam finansējuma konkursam. Ja arī kopības kulminācijas brīži (svētki, festivāli, lielie notikumi u. tml.) tiek uztverti kā atsevišķi projekti, saviļņojums kļūst periodisks, nevis nepārtraukts. Valsts kultūrpolitikas pamatā jābūt ilgtermiņa redzējumam, kurā simboliskā telpa tiek uzturēta pastāvīgi.

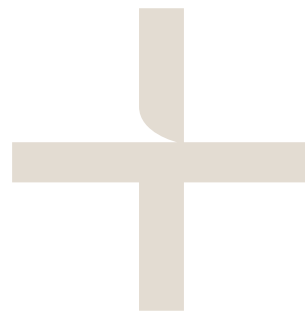
Projekti beidzas īstermiņā, bet valstij jādomā simtgadēs.

Noslēgumā jāapbēdina tos, kas cer no pētījuma iegūt nevis sabiedrības procesa analītisku izklāstu, bet burvju vārdus – “saliedētības formulu”, kas gluži kā alķīmijas noslēpums atrisinās visas problēmas bez grūta darba, bez institūciju reformas, bez resursu ieguldījuma. Taču

saliedētība nav ontoloģiska problēma – tā nav “esamība” vai “neesamība”, ko var izsaukt vai izklaidēt ar politisku saukli vai koncepciju dokumentu. Saliedētība ir uzdevums, kas jārisina reālajā pasaulē ar materiāliem līdzekļiem, ar sadzīves organizēšanu, ar pacietīgu darbu. Kamēr par to runājam kā par metafizisku stāvokli – “ir” vai “nav” –, mēs apzināti izvairāmies no atbildības. Taču patiesā politikas māksla sākas tieši tur, kur beidzas alķīmija, – konkrētā ikdienas darbībā, kurā saliedētība kļūst par īstu, nevis iztēlotu kopā būšanu.

Saliedētība pati par sevi nav ne laba, ne slikta – to var izmantot dažādos nolūkos, tostarp arī apspiedošos režīmos. Demokrātijas kontekstā saliedētība sakņojas ikdienas dzīves praksē, kur valsts uzdevums ir nevis uzspiest vienotību, bet gan radīt apstākļus sadzīvošanai un vienlīdzīgai iespēju pieejamībai visiem – gan indivīdiem, gan grupām. Tas nozīmē radīt apstākļus, lai ikviens varētu atrast darbu, saņemt izglītību, veselības aprūpi, mobilitātes iespējas, kā arī rūpēties par vidi, kurā cilvēki var dzīvot droši un sadarboties. Valsts uzdevums ir radīt labus apstākļus un netraucēt, bet kopība taps cilvēku savstarpējās attiecībās.

Saīsinājumi

ANO – Apvienoto Nāciju Organizācija

CAP – Computer-Assisted Personal

Interviews, tiešās intervijas metode

CSP – Centrālā statistikas pārvalde

CVK – Centrālā vēlēšanu komisija

EEZ – Eiropas Ekonomikas zona

ES – Eiropas Savienība

Eurostat – Statistical Office of the European

Union, Eiropas Savienības Statistikas birojs

EXPO – World Exposition, Pasaules izstāde

ICCS – International Civic and Citizenship

Study, Starptautiskais pilsoniskās

izglītības pētījums

IEA – International Association for the

Evaluation of Educational Achievement,

Starptautiskā izglītības sasniegumu

novērtēšanas asociācija

IZM – Izglītības un zinātnes ministrija

KF – Krievijas Federācija

KM – Kultūras ministrija

LM – Labklājības ministrija

LU – Latvijas Universitāte

MI – mākslīgais intelekts

n/i – nav informācijas

NATO – North Atlantic Treaty Organization,

Ziemeļatlantijas Līguma organizācija

NEPLP – Nacionālā elektronisko plašsaziņas
līdzekļu padome

NVA – Nodarbinātības valsts aģentūra

NVO – nevalstiska organizācija

OECD – Organisation for Economic Co-operation
and Development, Ekonomiskās

sadarbības un attīstības organizācija

PAPI – Pen-and-Paper Personal Interview,

papīra tiešo interviju metode

PMLP – Pilsonības un migrācijas lietu pārvalde

PSO – pilsoniskās sabiedrības organizācija

PUA – pastāvīgās uzturēšanās atļauja

RAA – Rīgas Apkaimeju alianse

RSU – Rīgas Stradiņa universitāte

TM – Tieslietu ministrija

TUA – termiņuzturēšanās atļauja

UNESCO – United Nations Educational,

Scientific and Cultural Organization,

Apvienoto Nāciju Izglītības, zinātnes un

kultūras organizācija

UNICEF – United Nations Children's Fund,

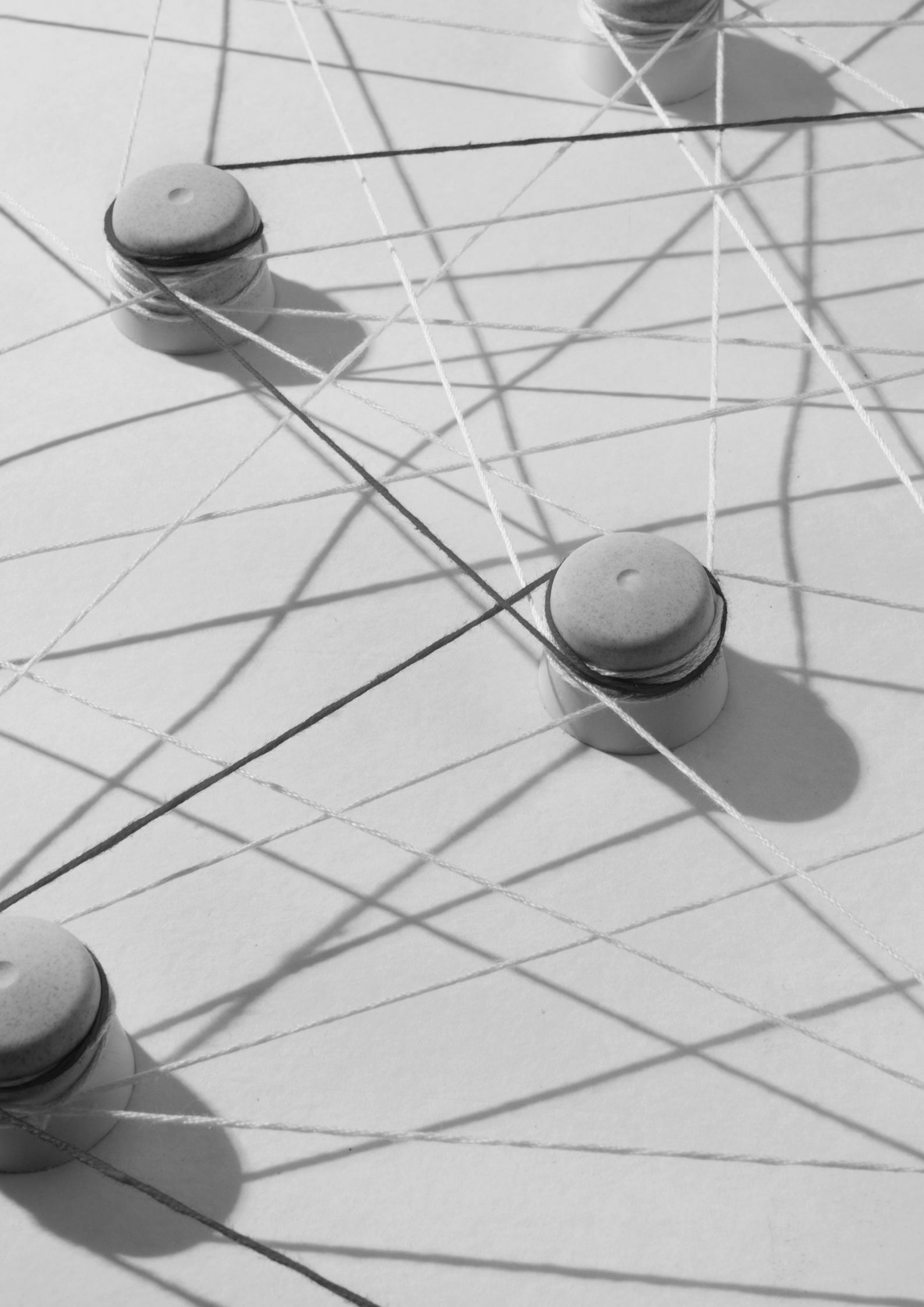
Apvienoto Nāciju Bērnu fonds

USAID – The United States Agency for

International Development, ASV

Starptautiskās attīstības aģentūra

VRAA – Valsts reģionālās attīstības aģentūra

The background of the slide is a light beige color. It features a decorative pattern of thin, dark purple diagonal lines. These lines are arranged in a grid-like fashion, with each line segment slightly offset from the others, creating a sense of depth and movement. The lines are most prominent in the upper half of the slide and become more sparse towards the bottom.

Konceptuālais ietvars

Saliedētības jēdziens

Sabiedrības saliedētība ir viena no Latvijas valsts attīstības un drošības pamatvērtībām, kas Satversmes preambulā definēta kā kopības pamats līdzās brīvībai, vienlīdzībai, solidaritātei, taisnīgumam un ģimenei. Šis jēdziens ierasti apzīmē sabiedrības spēju saglabāt vienotību un uzticēšanos, nodrošinot līdzdalību un kopīgu atbildību par valsts un kopienas dzīvi, respektējot kultūras, sociālās un ekonomiskās atšķirības.

Politikas plānošanā sabiedrības saliedētība tiek skatīta kā horizontāla politika, kas vieno vairākas nozares – izglītību, kultūru, labklājību, veselību, drošību un medijus – un nodrošina to, lai iedzīvotājiem būtu vienlīdzīgas iespējas piedalīties sabiedrības un valsts dzīvē (Saliedētas un pilsoniski aktīvas sabiedrības attīstības pamatnostādnes 2021–2027).

Sabiedrības saliedētības politikas jomas attīstība Latvijā saistīta ar iepriekšējo periodu sabiedrības integrācijas politiku, kas vēl 21. gadsimta sākumā galvenokārt bija orientēta uz etnisko attiecību līdzsvarošanu un mazākumtautību

iekļaušanu. Kopš 2011. gada, kad šī joma nonāca Kultūras ministrijas pārziņā, tā ieguvusi plašāku sociālu un pilsonisku raksturu, aptverot valodu, nacionālo identitāti, sociālo atmiņu un pilsonisko līdzdalību (Nacionālās identitātes, pilsoniskās sabiedrības un integrācijas politikas pamatnostādnes 2012–2018).

Nacionālās identitātes, pilsoniskās sabiedrības un integrācijas politikas pamatnostādņu 2012–2018 kopsavilkumā sabiedrības saliedētības virsmērķis definēts kā “stipra, saliedēta Latvijas tauta – nacionāla un demokrātiska kopiena, kas nodrošina tās vienojošā pamata – latviešu valodas, kultūras un nacionālās identitātes – attīstību, bagātināšanos un līdzsvarotu valsts attīstību”.

Jaunākajās pamatnostādnēs 2021–2027 saliedētība tiek izprasta kā vērtībās balstīta kopdzīves kvalitāte, kuras pamatā ir uzticēšanās, solidaritāte un līdzdalība, un tās īstenošana saistīta ar vairāku ministriju – Kultūras, Labklājības, Izglītības un zinātnes, Aizsardzības un Tieslietu ministrijas – starpnozaru sadarbību.

Eiropas Savienības (ES) un Ekonomiskās sadarbības un attīstības organizācijas (Organisation for Economic Co-operation and Development, OECD) kontekstā sabiedrības saliedētība tiek izprasta kā sociālās un ekonomiskās attīstības priekšnoteikums, kas balstās uz trim dimensijām:

- 1) savstarpējām attiecībām un uzticēšanos;
- 2) piederību un uzticēšanos institūcijām;
- 3) atbildību un solidaritāti (ES Reģionālās politikas dokumenti; OECD, *Perspectives on Global Development* 2012).

Latvijā šīs dimensijas ir iekļautas Saliedētas un pilsoniski aktīvas sabiedrības attīstības pamatnostādnēs 2021–2027, kas ir pakārtotas Latvijas ilgtspējīgas attīstības stratēģijai “Latvija 2030” un Nacionālajam attīstības plānam 2021–2027.

Saskaņā ar Sociālās aizsardzības un darba tirgus politikas pamatnostādnēm 2021–2027 sociālās aizsardzības mērķis ir “sekmēt iedzīvotāju sociālo iekļaušanu, mazinot ienākumu nevienlīdzību un nabadzību, kā arī veicinot augstu nodarbinātības līmeni kvalitatīvā darba vidē”. Vienlīdzīgu iespēju nodrošināšana un sociālais taisnīgums tādējādi ir apsverams kopsakarā ar uzticēšanos institūcijām un pilsonisko līdzdalību.

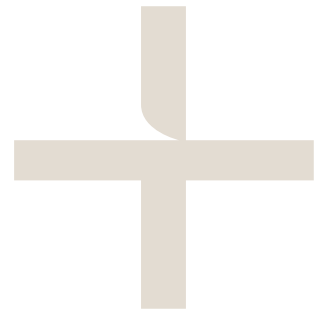
Arī solidaritātes princips, kā norādīts Latvijas Republikas Satversmes Ievadā (preambulā), ir viens no saliedētas sabiedrības pamatiem un izpaužas kā indivīdu un grupu gatavība atbalstīt citam citu kolektīva labuma vārdā, tādējādi radot morālu un praktisku ietvaru kopienas noturībai.

Saskaņā ar Nacionālās drošības koncepciju (2020) sabiedrības saliedētība ir tieši saistīta ar iekšējās drošības stiprināšanu – “veicinot sabiedrības vairākuma saliedēšanu ap kopīgām vērtībām, kuru pamatā ir valsts neatkarība, latviešu valoda kā vienīgā valsts valoda un demokrātiska vēstures izpratne”.

Tādējādi saliedētība Latvijā tiek skatīta ne tikai kā sociāla vai kultūras kategorija, bet arī kā politiskās stabilitātes un demokrātijas noturības priekšnoteikums. Sabiedrības saliedētības jēdziens Latvijā apvieno sociālās, kultūras, vēsturiskās un politiskās šķautnes:

- vērtības un tiesiskums;
- sociālā vienlīdzība un solidaritāte;
- vēsturiskās atmiņas kopšana;
- pilsoniskā līdzdalība un uzticēšanās institūcijām.

Definīcijas

Valstiskums

Latvijas kā suverēnas, demokrātiskas, nacionālas un tiesiskas valsts institucionālā, tiesiskā un simboliskā kārtība. Tajā ietilpst:

- valsts institūciju efektīva darbība;
- valsts valoda kā kopīgas telpas pamats;
- pilsonības institūts un tiesiskā līdzdalība;
- rietumniecisks ģeopolitisks kurss (ES, NATO).

Sabiedrības saliedētība

Sabiedrības stāvoklis, kurā pastāv kopīgas pamatvērtības, sadarbības gatavība un praktiska līdzdalība kopīgā labuma vārdā.

Saliedētība aptver:

- vērtību dimensiju, balstītu Satversmes vērtībās, demokrātijā, valsts valodā un piederībā Latvijai;
- institucionālo dimensiju – uzticēšanos valsts iestādēm, tiesiskumu, līdzdalības praksi;
- sociālekonomisko un reģionālo dimensiju – piekļuvi resursiem un pakalpojumiem neatkarīgi no dzīvesvietas; saliedētība nav iespējama bez sociālās drošības pamata;
- lingvistisko dimensiju – valsts valodas kā saziņas un solidaritātes instrumenta funkcionēšanu;
- drošības un noturības dimensiju – spēju reaģēt uz apdraudējumiem, vienot informācijas telpu un stiprināt kolektīvo noturību pret ārējām ietekmēm.

Integrācija

Integrācija šajā dokumentā vairs nav tikai “iekļaušana”, bet mērķtiecīga virzība uz aktīvu piederību valstij. Tā ietver:

- kopīgu tiesisko rāmi (valsts valoda, lojalitāte, tiesiskums);
- piekļuvi valsts atbalstam (valodas apguves iespējas, izglītība, valsts un pašvaldību pakalpojumi);

- koordinētu pieeju, kas pārvar iepriekšējās politikas fragmentāciju;
- īpašu uzmanību jauniebraucēju un bēgļu iekļaušanai, nodrošinot valodas apguves, nodarbinātības un izglītības pieejamību.

Identitāte un piederība

Sabiedrības vērtību vienotība nozīmē kopīgas demokrātiskas platformas, nevis domāšanas vienveidību. Pieaugot polarizācijai sabiedrībā, saliedētība var tikt izprasta kā dažādo uzskatu cienīšana, dialoga kultūra un kopīga labuma izvirzīšana priekšplānā.

Piederības sajūta veidojas caur valodu, vietējo pieredzi un uzticēšanos valsts pamatvērtībām. Politikas uzdevums, sevišķi reģionālās nevienlīdzības un depopulācijas kontekstā, šādā perspektīvā būtu izprotams arī kā vietējās un nacionālās piederības apvienošana.

Valsts valoda un lingvistiskā vide

Valsts valoda tiek skatīta trīs līmeņos:

- juridiskais – valsts valodas statuss Satversmē;
- simboliskais – valodas loma kā vienotas nācijas rāmis;
- praktiskais – reālā lietojamība publiskajā telpā, pakalpojumos, darba vidē.

Nepamatots latviešu un krievu valodas paralēls lietojums jeb paralēllingvisms liecina par trūkumiem latviešu valodas kā sabiedrības saliedētības valodas iedzīvināšanā.

Informatīvā vide un medijpratība

Saliedēta sabiedrība prasa kopīgu informatīvo vidi. Dezinformācijas un manipulācijas riski rada drošības apdraudējumu. Medijpratība

jāuztver kā nacionālās noturības infrastruktūra – ne tikai izglītības jautājums, bet arī drošības mehānisms.

Pilsoniskā līdzdalība un pilsoniski aktīva sabiedrība

Pilsoniski aktīva sabiedrība ir saliedētības priekšnoteikums. Tās mērķis – normalizēt līdzdalību kā ikdienas praksi, kas sākas jau

skolā, turpinās kopienās un nostiprinās politiskajā līdzdalībā.

Konceptuālā matrica

Dimensija	Galvenie jēdzieni	Politikas virziens
Vērtību	Valstiskums, Satversmes vērtības, kopīgais labums	Demokrātisko vērtību stiprināšana un translēšana praksē
Lingvistiskā	Valsts valoda, lingvistiskā attieksme	Valsts valodas stiprināšana un tās dominēšana publiskajā telpā
Sociālekonomiskā	Piekļuve resursiem, reģionālā vienlīdzība	Novērst nevienlīdzību kā saliedētību vājinājošo faktoru
Drošības	Uzticēšanās, noturība, dezinformācija	Saliedētība kā valsts drošības politikas elements
Informatīvā	Informatīvā telpa, medijpratība	Vienotas informatīvās vides un kritiskas domāšanas veicināšana
Institucionālā	Līdzdalība, tiesiskums, uzticēšanās	Pilsoniskās iesaistes paplašināšana un institūciju leģitimitāte

Situācijas analīze

Situācijas analīze kalpo kā diagnostiskais posms, kurā koncentrēti skaidroti saliedētības politikas būtiskākie izaicinājumi. Tie apkopoti ap vairākām tematiskajām kopām: valsts iekšējā un

ārējā drošība, valodas lietojuma prakse, informatīvās telpas struktūra, pilsoniskās līdzdalības dinamika, sociālo attieksmju polarizācija un uzticēšanās valsts institūcijām.

Drošība un ārējie apdraudējumi

Pēdējo gadu ģeopolitiskā dinamika būtiski ietekmējusi saliedētības politikas saturu. Krievijas pilna mēroga militārais iebrukums Ukrainā, informatīvie un hibrīdie apdraudējumi un starptautiskās drošības arhitektūras satricinājumi radījuši jaunu situāciju, kurā sabiedrības saliedētība kļūst par valsts drošības priekšnoteikumu.

Karš Eiropā ir parādījis, ka sabiedrības saliedētība nav tikai sociāla līdzāspastāvēšana, bet arī spēja mobilizēties, rīkoties un aizstāvēt valsts

intereses. Vienlaikus šis konteksts aktualizējis riskus, kas saistīti ar informatīvās telpas fragmentāciju, ārvalstu ietekmes mēģinājumiem un pilsoniskās līdzdalības nevienmērīgumu.

Saliedēta sabiedrība spēj mobilizēties un rīkoties koordinēti, savukārt fragmentēta – kļūst ievainojama pret ārējām ietekmēm. Saliedētības politika līdz ar to nav nošķirama no valsts aizsardzības, demokrātisku institūciju noturības un informatīvās drošības.

Valsts valodas lietojuma prakse un paralēllingvisms

Latviešu valoda ir valsts konstitucionālās identitātes pamats, komunikācijas instruments un demokrātiskās līdzdalības nosacījums. Valodas jautājums Latvijā veidojies sarežģītā vēsturiskā un sociolingvistiskā kontekstā, ko ietekmējusi padomju okupācijas laikā īstenotā rusifikācija, krievu valodas dominējošā pozīcija publiskajā telpā un ilgstoši pastāvējuši divu informatīvo un valodas telpu prakse. Lai gan valodas zināšanu līmenis sabiedrībā kopumā pieaug, tas automātiski nav novedis pie

valodas lietojuma pieauguma publiskajā un neformālajā telpā.

Saglabājas šādas tendences:

- latviešu un krievu valodas paralēls lietojums (paralēllingvisms) noteiktos sociālajos kontekstos;
- valodas izvēle atkarīga no sarunas partnera, nevis valsts normatīvās kārtības;
- drošības kontekstā valodas politika kļūst ne tikai par kultūras, bet arī par valsts noturības jautājumu.

Informatīvā vide un mediju lietojums

Latvijas informatīvo telpu raksturo plurālisms, taču vienotība ir ierobežota. Veidojas vairākas paralēlas informatīvās realitātes, kuras ietekmē:

- valodas izvēle;
- auditorijas demogrāfiskās pazīmes;
- algoritmu veidotie sociālie burbuļi;
- medijpratības līmenis.

Šī fragmentācija ietekmē kopīgas faktu telpas kvalitāti un iedzīvotāju spēju vienoties par sabiedriski nozīmīgiem jautājumiem. Medijpratības iniciatīvas pastāv, taču nav vienotas sistēmas, kas nodrošinātu to integrāciju izglītībā un sabiedrības noturības politikā. Trūkst koordinēta risinājuma kritiskās domāšanas attīstībai kā drošības instrumentam.

Pilsoniskā līdzdalība un uzticēšanās institūcijām

Sabiedrības pilsoniskā līdzdalība Latvijā ir nevienmērīga: vēlēšanas joprojām ir visizplatītākais politiskās līdzdalības formāts, taču kopumā uzticēšanās demokrātiskajām institūcijām ir svārstīga un nevienmērīga.

Raksturīgi:

- iedzīvotāji nav pārliecināti, ka viņiem ir iespēja ietekmēt lēmumus;

- pastāv plaša starp formālo līdzdalību un pieredzē balstītu līdzdalību;
- solidaritāte izpaužas praktiskās kampaņās (ziedošana, brīvprātīgais darbs), ne institucionālās formās.

Tajā pašā laikā līdzdalība ir tieši saistīta ar sabiedrības uzticēšanos valstij un demokrātijai.

Sociālās attieksmes, diskriminācija un grupu savstarpējās distances

Sociālās attieksmes pētījumi apliecina ievērojamu tolerances un uztveres atšķirību starp sabiedrības grupām. Daļa iedzīvotāju izjūt diskrimināciju (īpaši valodas un etniskās piederības dēļ), savukārt atsevišķas sabiedrības grupas saskaras ar augstu sociālās distances līmeni.

Migrācijas jautājumos sabiedrības attieksme bieži ir piesardzīga; solidaritāte nav universāla, tās dinamiku raksturo:

- vēsturiskā pieredze;
- informatīvās telpas fragmentācija;
- uzticēšanās līmeņa atšķirības starp grupām;
- teritoriālās un sociālekonomiskās plaisas.

Attieksme migrācijas jautājumos nav viendabīga – sabiedrībā identificējami vairāki attieksmju modeļi. Jaunākās paaudzes pārstāvji demonstrē salīdzinoši atvērtāku skatījumu uz migrāciju, savukārt vecāko paaudžu iedzīvotāju vidū dominē izteikti noraidošā pozīcija.

Atšķirīga sabiedrības reakcija uz migrantu grupām spilgti parāda, ka solidaritāte Latvijā ir selektīva: atbalsts Ukrainas kara bēgļiem ir salīdzinoši augsts, savukārt attieksmē pret citu valstu migrantiem dominē piesardzība vai negatīva attieksme. Šī selektivitāte norāda ne tikai uz drošības bažām, bet arī uz simbolisko robežu nozīmi, kas ietekmē sabiedrības uztveri par to, kuri “pieder” pie Latvijas kopienas un kuri ne.

Globālās sociālās un ideoloģiskās tendences un sabiedrības saliedētības aktuālie jautājumi Latvijā

Mūsdienu pasaulē politiski ideoloģiskajā un filozofiski konceptuālajā līmenī vienlaikus norisinās vairākas vērienīgas sociālās tendences, kas spēcīgi ietekmē sabiedrības saliedētību. Šīs tendences nereti saduras un transformējas, radot spriedzi starp indivīda brīvību un kopību, kā arī starp daudzveidību un vienotību kā sabiedrības saliedētības pamatu. Turpmāk aplūkotas galvenās no šīm tendencēm: radikāls individuālisms, pieaugoša urbanizācija, tradīciju noriets, kultūrkari, impērisma atgriešanās, patiesības un zināšanu autoritātes zaudējums, emocionālās mobilizācijas politika, politiskā polarizācija u. c.

Jebkādi mēģinājumi veidot saliedētības politiku ir tieši atkarīgi no plašāka mēroga

idejiskām noskaņām. **Saliedētības politikas izaicinājumi mūsdienās nav reducējami tikai uz lokālām sociālām problēmām vai iekšpolitikas nepilnībām – būtiska daļa no tiem izriet no plašākām strukturālām, ideoloģiskām un komunikācijas pārmaiņām globālā mērogā**, kuras atsevišķa valsts nevar pilnībā kontrolēt vai atrisināt. Šī konteksta apzināšana ir būtiska rīcībpolitikas veidošanā, lai mazinātu nereālistiskas gaidas un precizētu plānoto pasākumu ietekmes robežas. Saliedētība šādā skatījumā nav tikai sociālās labklājības vai integrācijas instruments, bet viens no valsts noturības, demokrātiskās stabilitātes un ilgtermiņa izdzīvošanas priekšnoteikumiem. Latvija pastāv šeit un tagad, konkrētā vietā un

laikā, globālu strukturālu, ideoloģisku un ģeopolitisku procesu samezglojumā, kur sabiedrības saliedētība ir nevis pārlaicīga

abstrakta vērtība, bet praktiska, konkrēta un ne tikai vietējā, bet arī globālās tendencēs ievīta problēma.

Radikāls individuālisms

Globālā Rietumu kapitālisma idejiskās pārliecības pamatā lielā mērā ir bijis liberālisms un individuālo brīvību un personisko ieguvumu solījums, taču mūsdienās arvien biežāk ir vērojamas divas tendences, kur, no vienas puses, pieaug kapitālistiskā modeļa kritika ar atsaucēm uz ekonomisko netaisnīgumu (t. s. kreisums, neomarksisms) un resursu izšķērdēšanu (piemēram, Eiropas zaļais kurss) un, no otras puses, arvien pieaugošs, pat radikāls, patērniecisks individuālisms – stāvoklis, kur indivīda autonomija tiek paaugstināta līdz augstākajam un gandrīz neapstrīdamam normatīvajam principam, kam pakārtotas visas citas vērtības: tādas kā kopiena, solidaritāte, institucionālā lojalitāte. Filozofiskā socioloģija norāda, ka mūsdienu (un nesenās vēstures apstākļos) liela daļa indivīdu, tostarp arī Latvijā, ir “atvienojušies” no tradicionālajām sabiedrības struktūrām un vairs nemaz nespēj un negrib tajās no jauna iesaistīties. Līdz ar to individualizācija kļūst arvien izteiktāka un tādējādi pārtop par galveno sabiedrības dzinējspēku. Cilvēki gūst plašāku brīvību, taču vienlaikus uz viņiem gulst lielāks slogs pašiem risināt savas sociālās un ekonomiskās problēmas, jo

mazinās ģimenes, tradicionālo kopienu un institūciju atbalsts. Neoliberālās konkurences apstākļos pieaug vidējais ekonomiskās labklājības līmenis, taču sabiedrībā vairojas arī atsvešinātība – neoliberālās ideoloģijas iekšējā loģika sekmē sociālo saikņu zudumu, tādēļ pieaug vientulības izjūta. Arvien vairāk tiek godināta individuālā veiksmē un pašpietiekamība, kamēr solidaritāte un kopējs mērķis atkāpjas otrajā plānā. No vienas puses, kapitālisms un individuālisms sniedz iespēju gūt ekonomiskos labumus, taču, no otras puses, tas vājina tradicionālās kopienas saites (sk. šā izdevuma 253. lpp.). Tā ir konceptuāla izvēle, kas sniedz ne tikai labumus, bet arī rada zaudējumus. Radikalizēts individuālisms veido spriedzi starp indivīda brīvību un kopīgo atbildību – tiek apdraudēta sabiedrības saliedētība, jo sabiedrība riskē pārvērsties par atsevišķu indivīdu mehānisku summu bez organiska kopienas pamata (sk. šā izdevuma 249. lpp.). Šāda tendence ir vērojama arī Latvijā, un pētījuma “Sabiedrības saliedētības vektori” secinājumi ļauj to saskatīt kā būtisku saliedētības un kopības draudu.

Urbanizācija un kopienu sairums

Strauja urbanizācija, kas aizsākusies jau senākā pagātnē un patlaban tikai turpinās, ir vēl viena globāla tendence, kas izmaina sabiedrības struktūru un attiecības. Iedzīvotāji pārceļas uz pilsētām, meklējot labākas dzīves iespējas, un tas veicina daudzveidību, taču vienlaikus

grauj tradicionālās kopienas saites (sk. šā izdevuma 188. lpp.). Lielpilsētu vidē cilvēki bieži dzīvo anonīmi, fiziski tuvumā, bet sociāli attālināti cits no cita. Tradicionālās tuvās attiecības un klātienes saskarsme daudzos gadījumos ir aizstātas ar virtuālu komunikāciju un

individuālu noslēgtību savā dzīves telpā. Mūsdienu sabiedrībā nereti tehnoloģiju radītās alternatīvās komunikācijas formas aizstāj tradicionālo klātienas mijiedarbību, vājinot kopības izjūtu (sk. šā izdevuma 154. lpp.). Cilvēki it kā atrodas blakus, taču nesatiekas emocionālā nozīmē. Šāda vide rada izaicinājumus sabiedrības saliedētībai – kopības saites jaunajos, dinamiskajos apstākļos ir jāveido no jauna, citādi pilsētas sabiedrība kļūst

sociāli sadrumstalota un emocionāli auksta. Latvijā līdz šim jau ir pētīti dažādi urbanizācijas norišu aspekti, taču tieši saliedētības aspektā urbanizācijas ietekme ir jāpēta mūsdienu komunikācijas filozofijas, sociālpsiholoģijas u. c. zinātņu skatījumā, it īpaši jautājumos par izolāciju, atsvešinātību, virtuālās realitātes un jauno tehnoloģiju ietekmi, ņemot vērā, ka tas ir temats, par kuru paredzams, ka problēmas tikai saasināsies.

Tradīciju noriets jeb vērtības kā hobijs

Mūsdienu modernās sabiedrības arvien mazāk paļaujas uz mantotām vērtībām un paražām (tas nenozīmē, ka neparādās jaunas ieražas vai māņticības izpausmes). Tirgus dinamika, globālā integrācija un patērnieciskā kultūra nereti upurē vecās tradīcijas jaunu, taču neintegrētu ideju vārdā. Būtiskākais ir tas, ka visdažādākie jaunievedumi (“attīstība”, “progress”) tiek uzskatīti par progresu apliecinājumu, tie nereti patiešām sniedz izmērāmus labumus, taču vienlaikus tie nav stabili iesakņoti. Tradicionālās kopīgās vērtības – ģimenes saišu stiprums, reliģiskās vai kopienas tradīcijas – daudzviet zaudē autoritāti (sk. šā izdevuma 281. lpp.). Tas palielina plaisu starp paaudzēm un vairo identitātes apjukumu – jaunākajai paaudzei nereti trūkst saiknes ar priekšteču dzīves pieredzi, bet vecākajai paaudzei rodas atsvešinātība jaunajā kultūrā. Tradīciju transformāciju process arī veicina kultūrkarus, kuros daļa sabiedrības ar bažām raugās uz tradicionālo vērtību sairšanu un pieprasa to atjaunošanu, savukārt citi entuziasma pilni pieņem pārmaiņas, nicinot “vecmodīgās” normas.

Agrāko tradīciju noriets mūsdienās izpaužas ne tikai kā paražu izzušana, bet arī kā dziļāks vērtību transformācijas process, kurā iepriekš kopīgi izdzīvotas un sakrāli pamatotas vērtības zaudē savu vispāršaistošo nozīmi, bet to vietā stājas

šo vērtību “iekšējo kodolu” aizstājošas virspusēji estetizējošas formas – vērtības kļūst par individuāliem simboliem, stilistisku dzīvesveida izpausmi vai pat par sava veida “vaļasprieku”. Šajā desakralizācijas procesā tradicionālas rituālās formas pārvēršas par “performanci”, saglabājot ārējo izskatu, bet zaudējot to transcendentālo nozīmi, kas tām kādreiz piešķīra sabiedrisku autoritāti un normatīvu spēku. Rezultātā tradicionālās vērtības tiek pārdefinētas kā kultūras patēriņa preces – no Dziesmu svētkiem līdz etnogrāfiskajām zīmēm uz T krekliem –, un vērtību praktizēšana var kļūt par izklaidējošu imitāciju bez dziļākas piederības. Arvien vairāk izzūd pārliecība, ka vērtībām ir kopīgas un sabiedriski saistošas norises; to vietā nostiprinās pārliecība, ka vērtību izvēle ir personisks lēmums bez universālas nozīmes. Līdz ar to sabiedrība zaudē kopīgu simbolisko valodu un rituālo telpu, kurā iespējama saliedētība kā jēgpilna kopā būšana. Saliedētības veicināšanas kontekstā jāsaprot, ka vērtību, paražu, simbolu izplatība automātiski nenozīmē to patiesu pieņemšanu. Kultūras vērtības degradējas līdz “preces” statusam, kas nozīmē, ka tās var viegli aizvietot. Saliedētības politika Latvijā ir cieši saistīta ar nepieciešamību novērst vērtību degradāciju un to pārvēršanos

par individuālu hobiju, kas sašķeļ kopīgo simbolisko loģiku, uz kuras balstās valsts attīstība, tostarp arī ekonomiskais uzplaukums. Tāpēc nākamajos saliedētības politikas uzstādījumos būtu

ieteicams pastiprināti pievērst uzmanību patērētājsabiedrības negatīvajai ietekmei, kultūras semiotikai, kā arī procesiem, kas veicina vērtību reducēšanu līdz preces vērtībai un to subjektivizāciju.

Emocionālas mobilizācijas politika

Mūsdienu politika arvien biežāk tiek balstīta ne tik daudz racionālos argumentos, kā spēcīgās emocijās un varasgribā. Politiskie līderi un kustības izmanto bailes, dusmas, sašutumu un citas jūtas, lai mobilizētu sabiedrību un saliedētu savus atbalstītājus. It īpaši t. s. populistiski spēki ir izkropuši taktiku provocēt naidīgas emocijas pret kādu “ienaidnieku” – vai tā būtu elite, imigranti, vai citu tautību, ticību grupas –, radot sekotājos kopīgu apdraudējuma vai aizvainojuma sajūtu (sk. šā izdevuma 127. lpp.). Šādā emocionālās mobilizācijas procesā sarežģītas politiskas problēmas tiek reducētas uz vienkāršiem risinājumiem un emocionāli nokaitētiem saukļiem. Šī parādība nav tikai politiska šaurā nozīmē – tā atspoguļo plašāku kultūras un komunikācijas paradigmas maiņu, kurā nozīmīgu lomu ieņem reklāmiskā domāšana. Politika arvien vairāk pārņem reklāmas nozares paņēmienus. Reklāmas būtība nav melot, bet gan radīt vēlamos šķitumus, kas virza cilvēka izvēli. Politiskie vēstījumi kļūst arvien līdzīgāki zīmola naratīviem – vienkāršs, emocionāli piesātināts tēls, kas rada ilūziju par piederību, draudiem vai glābiņu. Emocijas kļūst par virzošo politikas valodu: niknums, lepnums, bailes un aizvainojums aizstāj argumentus. Šāda pāreja – no informācijas uz pārliecināšanu, no argumenta uz tēlu – atbilst vispārīgai kultūras tendencei, kur patiesība tiek aizvietota ar “vēlamiem meliem”, kas efektīvi iedarbojas uz auditoriju.

Mediji arī paši pakļaujas šai loģikai. Sensacionālisms, hiperbolizācija, dramatizācija kļūst par normu – ne tāpēc, ka tiktu mērķtiecīgi melots, bet tāpēc, ka uzmanība ir kļuvusi par galveno “valūtu”. Jo spēcīgāka emocionālā reakcija, jo lielāks skatījumu skaits, klikšķi, dalīšanās un līdz ar to arī reklāmas ieņēmumi. Mediju vide, kas reiz tika definēta kā “patiesības meklētāja”, arvien biežāk darbojas kā uzmanības tirgus, kur politika tiek pasniegta kā skatāms saturs. Politiskā debašu telpa tādējādi pakāpeniski kļūst par afektīvu tirgu, kur konkurē tēli, nevis idejas. Sociālie tīkli šo tendenci tikai pastiprina un padara vieglāk īstenojamu.

Tas viss vēl vairāk pastiprina sabiedrības polarizāciju un darbojas pret solidarizēšanos (sk. šā izdevuma 172. lpp.). Emocionāli mobilizēta sabiedrība arvien vairāk zaudē spēju iesaistīties dialogos, kompromisu vai kopējo interešu meklējumos. Vēlētāji pārtop par “faniem”, bet politiska līdzdalība par patērniecisku reakciju uz sev tīkamu tēlu. Politikas emocionālisms ir nevis tikai retorisks stils, bet gan dziļa strukturāla pārmaiņa pašā sabiedriskās komunikācijas veidā. Turpmākajos pētījumos par saliedētības veicināšanu Latvijā un saliedētības pasākumu īstenošanā šie aspekti ir būtiski, jo emocionālās mobilizācijas politika attiecas arī uz to, kā sabiedrībā tiek uztverta saliedētības politika, lai tā nekļūtu par ieroci nevēlamiem un valsts attīstību bremzējošiem strāvājumiem.

Politiskā polarizācija, kultūrkari

Kultūrkari ir mūsdienu sabiedrības simboliskie konflikti par vērtībām un identitātēm, kas bieži vien sašķeļ sabiedrību karojošās nometnēs. Tie nav fiziski kari, bet asas diskusijas un varas cīņas par to, kam būs tiesības definēt sabiedrības normas. Šādos konfliktos dažādas sociālās grupas cenšas politiski uzspiest savu pasaules uzskatu citiem, bieži mērķtiecīgi izmantojot polarizējošus naratīvus un t. s. “karstos jautājumus”, piemēram, migrācija, reliģijas loma, minoritāšu tiesības, aborti, dzimumu lomas u. tml. (sk. šā izdevuma 267. lpp.). Rezultātā idejiskā un sociālā plaista starp dažādām sabiedrības grupām ir kļuvusi izteiktāka gan Latvijā, gan citur pasaulē. Polarizētā sabiedrībā diskusijas pārvēršas par asām vērtību sadursmēm, kur pretnieku skatījumā kompromiss nav ne iespējams, ne vēlams. Šāda sašķeltība nopietni apdraud demokrātisko stabilitāti un sabiedrības saliedētību – kopīgu lēmumu pieņemšana kļūst gandrīz neiespējama, ja katra puse dzīvo savā vērtību ideoloģiskajā “burbulī”. Turklāt polarizācija nereti dehumanizē pretējo pusi, vairojot naidīgumu un pat vardarbības risku.

Arī Latvijā sastopami kultūrkaru elementi: sabiedriskās diskusijas par valodas lietojumu, vēstures pieminekļiem vai minoritāšu tiesībām dažkārt iegūst polarizējošu nokrāsu. Tomēr Latvijas sabiedrībai, salīdzinot ar daudzām Rietumu valstīm, bieži izdodas saglabāt salīdzinošu pragmatismu un mērenību. Viens iemesls ir skaitliski nelielā populācijā, turklāt nesenajā neatkarības atgūšanas pieredzē daudzi apzinās kopības trauslumu un cenšas izvairīties no galējām šķeltnieciskām situācijām. Politiskā polarizācija Latvijā pastāv, taču tai ir savas īpašības: vērojama, piemēram, paaudžu un etnisko kopienu skatījumu atšķirība (latviešu un mazākumtautību integrācijas jautājumi), tomēr kopumā sabiedrība ir vienota pamatvērtībās – atbalstā neatkarībai, demokrātijai un rietumnieciskam kursam (sk. šā izdevuma 120. lpp.). Tādējādi, turpinot valstī īstenot saliedētības politiku, ir svarīgi noturēt spēkā un dziļāk apzināties tos pozitīvos aspektus, kas raksturīgi tieši Latvijai 21. gadsimta sākumā.

Patiesības un zināšanu autoritātes zaudējums

Vēl viena mūsdienu iezīme ir “patiesības režīma” krīze, ko bieži raksturo kā post-patiesības laikmetu. Tas nozīmē, ka sabiedrībā mazinās ticība autoritatīviem zināšanu avotiem – zinātnei, profesionāļiem, medijiem – un pieaug pārliecība, ka “ikvienam ir sava patiesība”. Informācijas pārpilnība tīmeklī, sociālie mediji un arī tīša dezinformācija ir radījuši situāciju, kurā objektīvi fakti zaudē nozīmi, ja tie neatbilst cilvēku emocijām vai uzskatiem. Tomēr šī krīze nav tikai tehnoloģiju un dezinformācijas sekas. Daļa atbildības gulstas arī uz

Rietumu liberālajiem un postmodernajiem filozofijas projektiem. Ilgstoši ir pastāvējis uzskats, ka galvenais patiesības apdraudējums ir meli vai autoritārisma īstenota patiesības uzurpācija. Taču mūsdienu sabiedrībā iezīmējas cita dilemma: nevis izvēle starp patiesību un meliem, bet starp patiesību un brīvību. Dzīvojot labklājībā, Rietumu sabiedrība ir konsekventi izvēlējusies brīvību – brīvību ticēt, izteikties, izvēlēties, nepiekrīst –, un šī brīvība pakāpeniski ir relativizējusi arī pašu patiesības jēdzienu. Brīvības ēnas puse ir patiesības inflācija: ja viss

ir relatīvs un diskutējams, tad nav arī skaidru kritēriju, kas ir īsts un kas viltots. Postmodernā domāšana, kuras sākotnējais mērķis bija atbrīvot domāšanu no dogmām, neviļus ir radījusi pasauli, kurā stingrai patiesībai nav stabilas vietas. Skepticisms pret “lielajiem naratīviem” ir izšķīdinājis epistemoloģisko pamatu, un līdz ar to pat zinātniski vai faktos balstīti apgalvojumi tiek uztverti kā “tikai vēl viens viedoklis”. Patiesība vairs nav kolektīvs orientieris, bet kļūst par katra indivīda vai grupas estētiski vai emocionāli pamatotu pozīciju.

Tā vietā, lai patiesību aizstāvētu, mūsdienu diskursā arvien biežāk dominē vēlme neaizvainot. Komunikācijas kultūra nosliecas uz izvairīšanos no konflikta – lietas tiek nosauktas “caur puķēm”, tiek lietoti eifēmismi, lai neradītu neērtības. Taču šī valodas maiguma loģika nereti noved pie realitātes izplūšanas: problēmas netiek nosauktas vārdā, pretrunas tiek nogludinātas un nepatīkamās realitātes puses pazūd no redzesloka. Pat ja t. s. “alternatīvie fakti” ir klaji politizēts malds, izteikumu nogludināšana var kļūt par

pretēju, bet vienlīdz bīstamu realitātes deformāciju.

Šī zināšanu autoritātes erozija ir ne vien epistemoloģiska problēma, bet arī politiskas uzticēšanās krīze (sk. šā izdevuma 106. lpp.). Ja nav kopīgas uzticības patiesības avotiem, sabiedrībai ir grūti vienoties pat par problēmu definīcijām, nemaz nerunājot par risinājumiem. Šāda situācija faktiski nozīmē varas krīzi, kur autoritāte, kas agrāk definēja patiesību (eksperti, institūcijas), vairs nespēj pildīt savu lomu. Tas sabiedrībā rada spriedzi starp brīvību ticēt savam subjektīvajam uzskatam un kopīgu realitātes izpratni, kas nepieciešama saliedētībai.

Saliedētības politika Latvijā ir viens no būtiskākajiem valsts turpmākās attīstības un noturības priekšnoteikumiem, tādēļ tās veidošanā un īstenošanā ir jāņem vērā, ka arī uz šo politikas jomu attiecas zināšanu kā tādu un valstisko dokumentu autoritātes erozijas riski. Tā kā šis aspekts sociālajās zinātnēs līdz šim ir pētīts salīdzinoši maz, lai gan tam ir būtiska ietekme, turpmāk tas būtu apzināti jāintegrē saliedētības politikas analizē un mērķu formulēšanā.

Impērisma atgriešanās un spēka leģitimācija

Pēc Aukstā kara beigām daudzi, it īpaši Rietumos, cerēja, ka starptautiskajās attiecībās nostiprināsies liberālais tiesiskums un lielvaru sāncensība paliks pagātnē. Tomēr pēdējā desmitgadē šis priekšstats ir ticis praktiskā nozīmē pamatīgi sašķobīts, taču vienlaikus uzturēts kā neapšaubāms ideāls, līdz pat stāvoklim 2025.–2026. gada mijā, kad augsta līmeņa politikas veidotāju aprindās tiek runāts par pastāvošās starptautiskās politiskās sistēmas un starptautisko tiesību sabrukumu tuvākajā laikā vai pat tiek konstatēts, ka šāds sabrukums jau ir noticis, bet to piesedz vienīgi vēlmju domāšana un izlikšanās.

Vērojama impērisma atgriešanās – lielvalstis atkal tiecas pārzīmēt ietekmes sfēras, pat izmantojot militāru spēku (sk. šā izdevuma 236. lpp.; par Krievijas impērismu sk. šā izdevuma 274. lpp.). Krievijas pilna mēroga iebrukums Ukrainā ir viens no redzamākajiem piemēriem, tomēr tas nebūt nav vienīgais, turklāt bažas rada arī dažu eiropatlantiskās kopienas partneru savdabīgi voluntārā attieksme pret starptautiskajām tiesībām. Acīmredzams, ka par arhaismu uzskatītie impēriju attiecību likumi atgūst relevanci mūsdienu pasaulē, – atdzimst spēka politika: starptautiskajā telpā atkal atgriežas militārs, ekonomisks un tehnoloģisks spiediens, nevis daudzpusējās

vienošānās un normatīvi mehānismi. Mazākām valstīm šādā sistēmā rodas eksistenciāla problēma, vai miera un kopdarbošanās ideāli spēs izdzīvot, ja priekšplānā izvirzās varas principi. Attopoties varas determinētā vidē, spriedze veidojas starp tautu brīvību un kopīgo drošību, starp valstu pašnoteikšanās tiesībām un lielvaru tieksmi diktēt savus noteikumus.

Šīs pārmaiņas nav nejaušas novirzes, bet strukturāli nosacītas pretkustības. Ja liberālā sistēma centās panākt universālu tirgus, demokrātijas un tiesiskuma režīmu, tad tieši šo ideālu īstenošana līdz galējībai izgaismoja sistēmas iekšējo spriegumu. Tiek radīta sajūta, ka brīvība kļūst pārāk abstrakta, tirgus – bezpersonisks, tiesības – procesuālas un atsvešinātas. Līdz ar to pieaug ilgas pēc konkrētības: pēc piederības, autoritātes, iesakņotības, robežām un “mēs” apziņas. No šāda skatpunkta raugoties, mūsdienu impērisma atdzimšana nav vienkārša atgriešanās pie pagātnes, bet reakcija uz globālās sistēmas pārspriegumu. Katram virzienam, piemēram, neoliberalismam vai globālai tirdzniecības integrācijai, ir iekšēji iebūvēts atsvars. Brīvais tirgus rada attīstību, taču arī dziļu nevienlīdzību; globālā kultūra veicina saziņu, tomēr arī izdzēš lokālās identitātes. Ja sistēma pārsniedz savu spēju integrēt daudzveidību, rodas korektīvs pretsitiens: pārspīlēts nacionālisms, protekcionisms, pat brutālas varas rehabilitācija. Šīs parādības nerodas tāpēc, ka sabiedrības “atpaliek” vai “atgriežas pagātnē”, bet tāpēc, ka iepriekš dominējošā paradigma zaudē uztveres un rīcības efektivitāti.

Bīstamākais vēstures brīdis nav galapunkts, bet pārejas posms – *interregnum* –, kur vecā forma vairs nestrādā, bet jaunā vēl nav izveidojusies. Šādā vakuumā sāk dominēt ne tikai militārais, bet arī simboliskais, ekonomiskais, kultūras spēks. Tieši šādā

stāvoklī šobrīd atrodas globālā pasaule – starp normās balstītu kārtību un vēl tikai veidojošos, nezināmo jauno alternatīvu. Tas ir īpaši bīstami Latvijai, jo tās drošību galvenokārt nosaka starptautisko tiesību solījums, bez kura īstenojuma aizstāvēties varētu būt ārkārtīgi sarežģīti.

Šo laikmeta pavērsieni iespējams raksturot arī kā pāreju no “prāta laikmeta” (apgaismība) uz “gribas laikmetu”. Ja apgaismības projekts balstījās saprātā, normatīvā saskaņotībā un tiesiskumā, tad mūsdienu situācijā politiskā līmenī arvien biežāk noteicoša kļūst griba – individualizēta, afektīva, bieži nekontrolēta vēlēšanās rīkoties, kontrolēt, izvirzīt pretenzijas. Šī griba vairs netiek ierobežota ar argumentu vai ētisku pienākumu slogu, tieši otrādi, tā kļūst par izšķirošo spēku, kas rada tādus “lielos notikumus” kā karus, režīmu maiņas, sabiedriskās izturēšanās maiņu. Griba vairs nenāk pēc domām, bet tās apsteidz, kļūstot par pasaules uztveres pamatformu. Tas iezīmē dziļu ideoloģisku maiņu, kurā vara, nevis jēga vai normatīva taisnība, kļūst par galveno realitātes struktūrformu. Šāda laikmeta dinamika īpaši apdraud mazu valstu demokrātijas, kuras balstītas tiesību un normas priekšstatos, – tās pēkšņi nonāk pasaulē, kur lēmumus pieņem nevis sarunās, bet ar spēku. Tas tieši attiecas uz saliedētības politikas nākotni Latvijā un uz valdības plānotajiem politikas dokumentiem turpmākajos gados.

Pētījums “Sabiedrības saliedētības vektori” rāda, ka saliedētības jautājumus nav iespējams risināt tikai šauri valsts iekšējā kontekstā, fokusējoties uz ekonomiskajiem, mediju, sociālās integrācijas, lauku depopulācijas, izglītības un citiem līdzīgiem aspektiem. Lai nākotnē attīstītu saliedētības tematiku, būtiski ir ņemt vērā arī minētās globālās sociālās un ideoloģiskās tendences, kas ietekmē visus Latvijā īstenotos saliedētības risinājumus – gan to panākumus, gan neveiksmes.

Kopsavilkums

Sabiedrības saliedētības izaicinājumi Latvijā ir savstarpēji saistīti – tie aptver gan valodas politikas un informatīvās telpas drošības aspektus, gan pilsoniskās līdzdalības, sociālās solidaritātes un uzticēšanās deficītu starp dažādām sabiedrības grupām. Valsts valodas lietojuma prakse, informatīvās telpas fragmentācija, ierobežota pilsoniskā atbildība, sociālekonomiskā nevienlīdzība

un atšķirīgs uzticēšanās līmenis valsts institūcijām kopā veido sarežģītu sistēmu, kas ietekmē valsts noturību, demokrātijas kvalitāti un piederības sajūtu. Kopumā atzīmējams, ka sabiedrības saliedētību Latvijā ietekmē gan objektīvi sociāli un valodas lietojuma faktori, gan uzskatu un uztveres telpas fragmentācija, gan vērtīborientāciju un filozofiski politisku ideoloģisko uzskatu polarizācija.

Politikas mērķi un principi

Valsts saliedētības politika balstās skaidros pamatprincipos, kas nodrošina tās konsekvenci un mērķtiecību. Turpmāk formulētie virzieni izriet no pētījumā identificētajiem izaicinājumiem un nosaka, uz ko tiecas praktiska rīcība, iezīmējot dokumenta normatīvo un programmatiski orientējošo funkciju:

- kopīgs valsts valodas lietojums;
- vienota informatīvā telpa;
- attīstīta pilsoniskā kultūra;

- sociālās distances mazināšana;
- saliedētības sasaiste ar valsts drošību.

Šie politikas virzieni ietverti politikas vispārējā mērķa formulējumā, kas vienlaikus ir šī dokumenta augstākais strukturālais princips, t. i., tā tematiskais centrs. Tas ir konkretizēts kā vairāki specifiskie mērķi (vai apakšmērķi). Tie tuvina vispārējo mērķi izmērāmākai un īstenojamākai dimensijai.

Politikas vispārējais mērķis

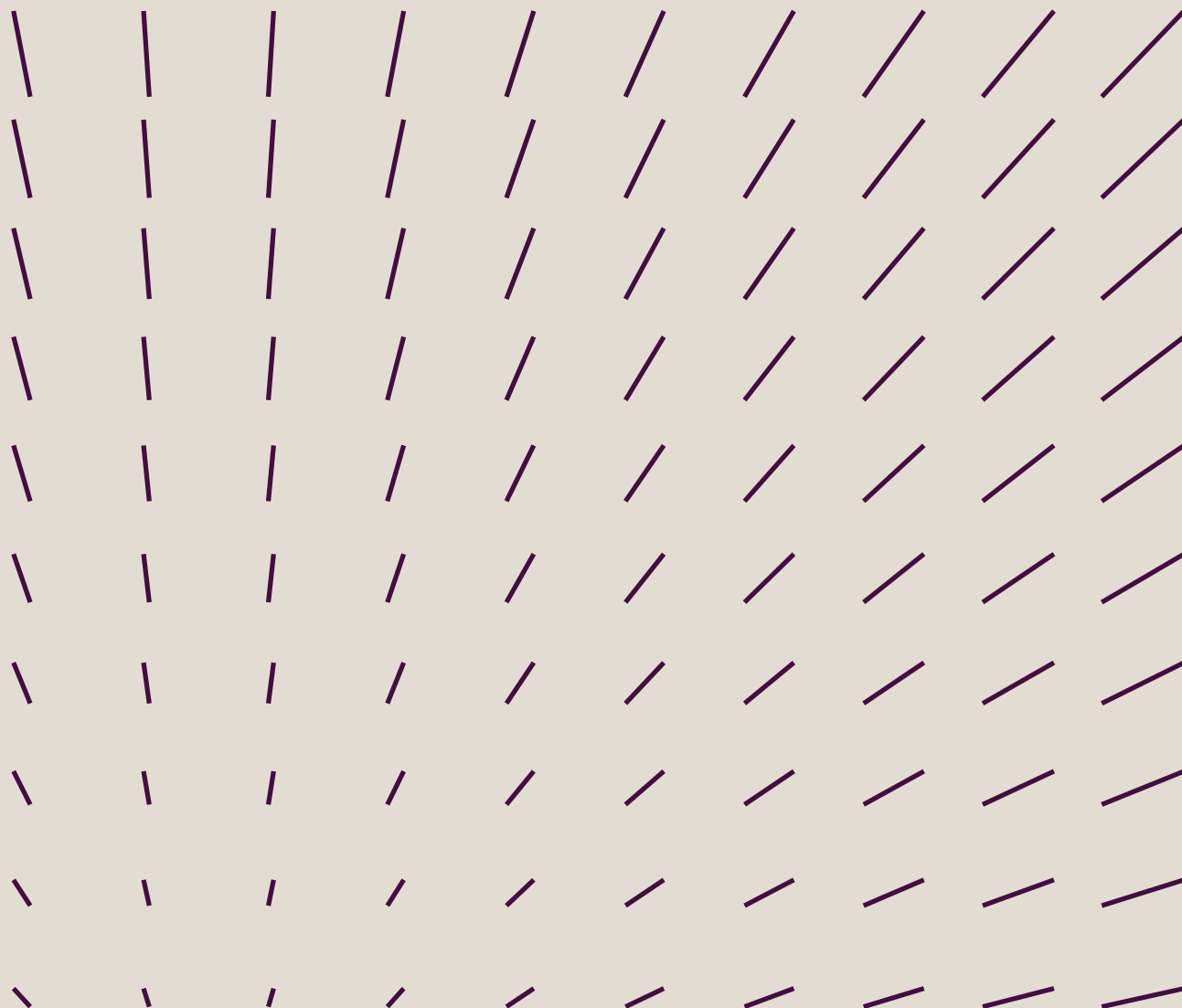
Veidot demokrātisku, stabilu un drošu sabiedrību, kurā kopīgas vērtības, valsts valoda, kopīga informatīvā telpa, pilsoniskā līdzdalība un institucionālā uzticēšanās

nodrošina saliedētu publisko telpu un valsts noturību pret iekšējiem un ārējiem apdraudējumiem.

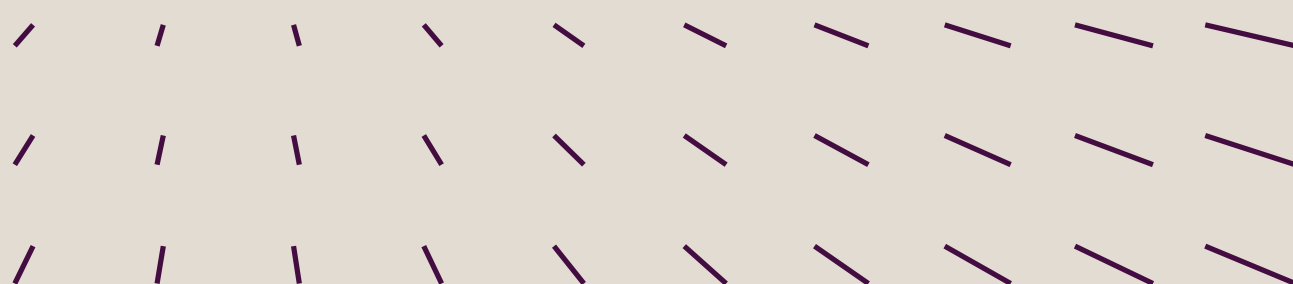
Politikas specifiskie mērķi

Politikas īstenošanas procesā paredzēts panākt:

- 1) **valsts valodas lietojumu publiskajā telpā** – latviešu valoda funkcionē kā kopīgās informācijas telpas, publisko pakalpojumu, darba vides un sabiedriskās komunikācijas pamats visā valsts teritorijā, pārejot no zināšanu nodrošinājuma uz stabilu lietojuma praksi;
- 2) **vienotu, drošu un kvalitatīvu informatīvo vidi** – tiek nodrošināta kopīga faktu telpa, medijpratība un noturība pret dezinformāciju, informatīvajiem burbuļiem un ārvalstu ietekmes mēģinājumiem, īpaši drošības politikas kontekstā;
- 3) **attīstītu pilsonisko kultūru un līdzdalību** – iedzīvotājiem ir pieejami caurskatāmi līdzdalības mehānismi, pilsoniskās prasmes tiek apgūtas izglītības sistēmā un praksē un līdzdalība tiek normalizēta kā sabiedriska norma;
- 4) **mazāku sociālo distanci un augstāku savstarpējo uzticēšanos** – sabiedrībā tiek mazinātas sociālās barjeras, diskriminācija un uztveres plaisas starp grupām, nodrošinot cieņu, drošību un piederību kopīgai valstiskai telpai;
- 5) **teritoriāli līdzsvarotu un noturīgu sabiedrības attīstību** – saliedētība tiek nodrošināta arī reģionos, pārvarot sociālekonomiskās un pakalpojumu pieejamības atšķirības, lai stiprinātu vietējā un valsts līmeņa piederību kā savstarpēji papildinošas dimensijas;
- 6) **koordinētu un uz pierādījumiem balstītu saliedētības politiku** – tiek ieviesta stabila, nepārtraukta monitoringa, koordinācijas un novērtēšanas sistēma, kas nodrošina politikas konsekveni un efektivitāti, novēršot fragmentāciju.

Valsts iekšējā drošība un informatīvā telpa

Sabiedrības saliedētības (un tostarp integrācijas) jautājumi politiskajā dienaskārtībā ir klātesoši kopš Latvijas neatkarības atgūšanas. Juridiski saliedētības jēdziens nostiprināts līdz ar Satversmes preambulas pieņemšanu 2014. gadā, iezīmējot pāreju no integrācijas pieejas uz pilsoniski orientētu kopības izpratni. Integrācijas politika galvenokārt ietver mazākumtautību iekļaušanās pasākumus, kamēr saliedētība paredz vienotu valsts telpu un piederību visiem iedzīvotājiem neatkarīgi no etniskās izcelsmes vai iepriekšējās sociālās pieredzes.

Politikas līmenī saliedētība nav vienādojama ar identitāšu homogenizāciju vai vienveidību. Tā ir attiecību un līdzdalības forma, kurā atšķirības nav šķērslis kopīgai valsts telpai. Šāda pieeja atbalsta pāreju no saliedētības ap valstsnāciju uz saliedētu pilsonisko kopienu – tādu sabiedrības modeli, kurā valstiskuma pamats ir kopīgie institucionālie un demokrātiskie orientieri, nevis identitātes līdzība.

Sabiedrības saliedētība tādēļ ir skatāma kopsakarā ar valsts funkcionēšanas pamatelementiem. Tā paredz attiecību formu, kas veidojas, izmantojot kopīgu publisko telpu – tostarp valsts valodu, institucionālu taisnīgumu un līdzvērtīgu piekļuvi sabiedrības resursiem. Valstiskums kā sabiedrības saliedētības pamats balstās valsts valodā, uzticībā Latvijas Republikas institūcijām, kopīgā informatīvajā telpā un apziņā, ka Latvijas valsts pastāvēšana ir saistīta ar tās demokrātisko, konstitucionālo un kultūras identitāti.

Sabiedrības noturība un saliedētība ir cieši saistīta ar informatīvās telpas kvalitāti un medijpratības līmeni. Fragmentēta informatīvā vide un ārvalstu informācijas ietekme var kļūt par faktoru, kas mazina uzticēšanos valsts institūcijām, demokrātijai un līdzpilvēkiem. Vienota informatīvā telpa ir būtisks priekšnoteikums saliedētas sabiedrības veidošanai.

Tajā pašā laikā Latvijas sabiedrības saliedētību ietekmē vairāki izaicinājumi:

vēsturiski veidojušās starptautiskās attiecības, kā arī polarizācija starp idejiski pretējiem uzskatiem, ko tostarp ietekmē globālās tendences un starptautiskā politiskā situācija.

Līdz ar Krievijas pilna mēroga iebrukumu Ukrainā sabiedrības saliedētība ieņēmusi arvien būtiskāku lomu nacionālās drošības kontekstā. Nacionālās drošības koncepcijā (2023) sabiedrības saliedētība atzīta kā pamats valsts iekšējai drošībai. Koncepcijā izšķirtās trīs drošības dimensijas (militārā, ārējā un iekšējā) ir savstarpēji saistītas – hibrīda rakstura

drošības riski un apdraudējumi, kas attiecas uz iekšējās drošības dimensiju, nav atrauti no militārās drošības dimensijas, kuras centrālais fokuss ir Krievijas izvērsta karš Ukrainā un tā iespējamā attīstība, kā arī ārpolitiskās dimensijas, kuru “raksturo pašreizējā nestabilā starptautiskā drošības vide, iespējamās izmaiņas tajā un ārējie draudi”. Latvijas sabiedrības saliedētību būtiski ietekmē ģeopolitiskā orientācija un attieksmes pret karu Ukrainā, kas atklāj vienu no skaidrākajām iedzīvotāju pozīciju atšķirībām starp etnolingvistiskajām grupām.

Pamata atziņas

Ģeopolitiskā orientācija

- Latvijas iedzīvotāju attieksmē pret karu Ukrainā un ģeopolitiskajā orientācijā izteiktākās atšķirības novērojamas etniskās piederības ziņā.
- Galvenais sabiedrības šķelšanās faktors ir atbalsts Krievijai vai orientēšanās uz Rietumiem un atbalsts Ukrainai.
- Lai gan etnisko grupu nostājas atšķiras, krievvalodīgie nav viendabīgi: tikai ap 26 % krievu un 7 % citu tautību pārstāvju uzskata Krieviju par uzticamu valsti, un tikai 18 % atklāti to atbalsta karā pret Ukrainu.
- Gados jaunie cilvēki (18–29), iedzīvotāji ar augstāko izglītību un augstākiem ienākumiem krievvalodīgo vidū retāk uzskata Krieviju par uzticamu valsti. Tas norāda uz paaudžu un sociāli ekonomisko atšķirību nozīmīgumu ģeopolitiskajā orientācijā.

Informatīvā vide un medijpratība

- Sabiedrības saliedētība ir cieši saistīta ar kvalitatīvas, drošas un kopīgas informatīvās telpas pastāvēšanu; tās fragmentācija vājina kopējo izpratni par sabiedriski nozīmīgiem procesiem.

- Medijpratības līmenis sabiedrībā kopumā ir nepietiekams, īpaši jauniešu un senioru vidū, kas palielina dezinformācijas un manipulatīva satura ietekmes risku.
- Bērni un jaunieši dzīvo vidē ar nepieredzēti plašu informācijas plūsmu, kurā orientēšanās prasa attīstītu medijpratību, informācijpratību un kritisko domāšanu. Digitālās prasmes vien neatspoguļo spēju atpazīt dezinformāciju – jauniešiem bieži trūkst dziļas izpratnes par satura uzticamību un informācijas kvalitāti.
- Mediju patēriņš Latvijā ir fragmentēts pa paaudzēm un etnolingvistiskajām grupām. Tajā pašā laikā mazākumtautību mediju lietošanas paradumi arvien vairāk tuvinās visas sabiedrības tendencēm.
- Būtiska iedzīvotāju daļa neuzticas medijiem. Sabiedrības uzticēšanās ir stiprināma caur kvalitatīvu saturu un medijpratību, paturot prātā, ka kritiska prasme vērtēt medijus ne vienmēr automātiski vairo uzticēšanos un informatīvi vienkāršoti naratīvi bieži ierosina piederības sajūtu pat spēcīgāk.

- Sabiedrības saliedēšanai informatīvās vides kontekstā nepieciešama koordinēta valsts pārvaldes, izglītības sistēmas, sabiedrisko mediju un pilsoniskās sabiedrības rīcība.

Valsts valoda un valodas lietojums

- Faktiskais latviešu valodas lietojums un dominējošās lingvistiskās attieksmes sabiedrībā neatbilst vienotas valodas telpas modelim.
- Latviešu un krievu valodas paralēllingvisms neformālajā saziņā joprojām darbojas kā būtisks šķērslis konsekventai valsts valodas politikas īstenošanai.
- Latviešu valodas lietojums sabiedrībā ir ne tikai valodas prasmes, bet arī lingvistiskās attieksmes, sociālo normu

un ikdienas komunikācijas paradumu jautājums.

- Latviešu valodas prasmes pieaugums līdz šim nav radījis samērīgu un prognozējamu valodas lietojuma pieaugumu ikdienas saziņā.

Sociālā atmiņa

- Latvijas sociālā atmiņa ir daudzslāņaina un fragmentēta, to veido atšķirīgas vēsturiskās pieredzes, valoda, reģions un paaudze.
- 20. gadsimta vēsture joprojām ir galvenais identitātes un konfliktu avots un atsvešinātība no vēstures vājina nacionālās identitātes saikni ar Eiropas kontekstu.
- Valsts svētkiem ir augsts saliedējošais potenciāls, taču iesaiste nav reģionāli un etniski vienmērīga.

Iedzīvotāju ģeopolitiskā orientācija

Dati apliecina (sk. šā izdevuma 120. lpp.), ka atbalsts Ukrainai ir dominējošs latviešu vidū, savukārt krievvalodīgo vidū vērojama lielāka atturība – ne tik daudz pret Krieviju atbalstošas pozīcijas dēļ, bet tādēļ, ka respondenti nespēj vai nevēlas skaidri paust savu nostāju. Līdzīga diferenciācija atklājas jautājumos par NATO, ES un Latvijas bruņoto spēku lomu – latviešu vidū atbalsts šīm institūcijām ir ievērojami augstāks nekā krievvalodīgo vidū. Vienlaikus kopīgā tendence, kas parādās visās etniskajās grupās, ir ļoti augsts vērtējums tādiem drošības priekšnoteikumiem kā izglītota un saliedēta sabiedrība un labas attiecības ar Rietumiem. Šis vienojošais elements norāda uz pragmatisku orientēšanos uz stabilitāti un drošību.

Pētījuma dati rāda (sk. šā izdevuma 121. lpp.), ka lielākā daļa Latvijas iedzīvotāju orientējas uz Rietumiem, Baltijas valstīm un Ziemeļvalstīm, savukārt Krievija,

Kīna un islāma valstis tiek vērtētas kā neuzticamas. Tomēr atšķirības etnisko grupu griezumā saglabājas – īpaši jautājumos par Krieviju kā uzticamu valsti, Krievijas agresiju Ukrainā un militāro apdraudējumu. Aptaujas pierāda, ka šīs atšķirības nav homogēnas un ka Latvijas krievvalodīgajā sabiedrības segmentā pastāv trīs virzieni: grupa, kas uzskata Krieviju par neuzticamu; neliela, bet noturīga daļa, kas pauž atbalstu Krievijai; un plaša zona, kurā atbildes ir izvairīgas vai nenoteiktas.

Analīze ļauj secināt, ka ģeopolitiskās attieksmes nav tikai identitātes vai vēsturiskas pieredzes sekas – tām ir saistība ar sociālekonomiskajiem faktoriem. Jaunāki respondenti, arī augstāku ienākumu un izglītības grupas ir kritiskākas pret Krieviju un biežāk orientējas uz Rietumu drošības telpu. Tas nozīmē, ka ģeopolitisko pārorientāciju

nav iespējams panākt tikai ar normatīvu prasību vai administratīvu ierobežojumu palīdzību, tā prasa ilgtermiņa ieguldījumus izglītībā, vienotas informatīvās telpas stiprināšanā un drošības kultūras veidošanā.

Šajā kontekstā politikas virzieni saliedētības stiprināšanai ir saistīti ar skaidru un konsekventu Latvijas pozīciju starptautiskajās attiecībās. Latvijas ārpolitiskā un drošības arhitektūra balstās NATO un ES, un šī orientācija ir jākomunicē kā nemainīga un pamatota vērtība, nevis debatējams politiskais pieņēmums. Vienlaikus ir jāveicina auditorijas izpratne par drošības riskiem, kas saistīti ar ekonomisko sadarbību ar Krieviju, un jāveicina izpratne par sankciju nepieciešamību.

Tādējādi rīcībpolitikas uzdevums ir veidot skaidru, konsekventu un uz pierādījumiem balstītu komunikāciju, kas vienlaikus stiprina lojalitāti pret Latvijas valstisko orientāciju un mazina vēsturisko, informatīvo un sociāli strukturālo plaisu starp iedzīvotāju grupām. Šāda pieeja ļauj mazināt uzskatu polarizāciju un stiprināt sabiedrības noturību pret ārējiem draudiem, vienlaikus apzinoties, ka pārlietu racionalizēta skaidrošana nereti nostiprina pretestību un ka komunikācija par vērtībām prasa ne tikai racionālus un daudzkārt atkārtotus argumentus, bet arī skaidru pozīciju un pievilcīgu stāstījumu. Būtisks priekšnoteikums sabiedrības saliedētībai, uzticēšanās līmenim valsts institūcijām un pilsoniskajai līdzdalībai ir arī informatīvā telpa un mediju vides kvalitāte.

Informācijas vide un informatīvā drošība

Latvijas informatīvajā telpā pastāv plašs tradicionālo un digitālo mediju klāsts, tomēr auditoriju patēriņš ir nevienmērīgs un digitālo platformu algoritmi veicina informācijas fragmentāciju (sk. šā izdevuma 115. lpp.). Jaunākās paaudzes arvien biežāk izmanto sociālos tīklus kā primāro informācijas avotu, savukārt vecākajās paaudzēs dominē tradicionālie mediji. Šāda struktūra veicina atšķirīgu priekšstatu veidošanos par sabiedrībā notiekošo un var vājināt kopīgo publisko telpu.

Vēsturiski daļa mazākumtautību auditorijas patērēja ārvalstu mediju saturu, taču pēdējo gadu drošības apstākļi ir veicinājuši pāreju uz Latvijas medijiem. Lai gan lietošanas paradumi kļūst līdzīgāki, uzticēšanās Latvijas mediju saturam dažādās kopienās joprojām atšķiras. Tas norāda uz nepieciešamību stiprināt uzticēšanos vietējiem medijiem un nodrošināt kvalitatīvu saturu visiem sabiedrības segmentiem.

Valsts mediju vide raksturojama ar augstu preses brīvību, tomēr sabiedrības uzticēšanās medijiem nav pietiekama. Neuzticēšanās informatīvajiem avotiem un valsts institūcijām savstarpēji pastiprinās un var veicināt sabiedrības polarizāciju. Informācijas burbuļu veidošanās un fragmentēta mediju lietošana apgrūtina kopīgu faktu telpu un kopīgu izpratni par sabiedrībā notiekošo.

Lai nostiprinātu sabiedrības saliedētību, nepieciešama koordinēta valsts rīcība informatīvās vides kvalitātes uzlabošanai. Tas ietver kvalitatīva Latvijas mediju satura attīstību, sistemātisku medijpratības stiprināšanu izglītībā un sabiedriskajā sektorā, kā arī drošas digitālās komunikācijas infrastruktūras uzturēšanu. Būtiski ir veidot vienotu pieeju informatīvās telpas pārvaldībā, nodrošinot sadarbību starp valsts pārvaldi, medijiem, izglītības sistēmu un pilsonisko sabiedrību.

Lai sabiedrība spētu orientēties informatīvajā vidē, nepieciešamas pietiekamas medijpratības prasmes. Pašreizējais sabiedrības medijpratības līmenis ir nepietiekams – daļa iedzīvotāju nespēj kritiski vērtēt informācijas

avotus un digitālo saturu, un tas veicina dezinformācijas un manipulācijas riskus. Šī tendence īpaši izteikta jaunākajās auditorijās, kur informācijas uzticamību nereti nosaka popularitātes signāli, nevis saturs vai avota ticamība.

Bērnu un jauniešu medijpratība un kritiskā domāšana

Digitālās informācijas ekosistēma, kurā aug bērni un jaunieši Latvijā, veido līdz šim nepieredzētu vides sarežģītību: informatīvajā telpā līdzās kvalitatīvam saturam cirkulē dezinformācija, algoritmiski pastiprināti naratīvi un mākslīgā intelekta radīti materiāli, kas ietekmē jauniešu uzvedību, emocionālo labsajūtu, pilsoniskās līdzdalības attieksmes un spēju uzticēties informācijas avotiem. Lai gan jaunieši ikdienā pārliecinoši orientējas digitālajās platformās, digitālās prasmes vien neatspoguļo spēju kritiski novērtēt saturu. Pētījumi apliecina (sk. šā izdevuma 154. lpp.), ka jaunieši internetu visbiežāk izmanto izklaidei un komunikācijai, salīdzinoši retāk – faktu pārbaudei, informācijas izvērtēšanai vai pilsoniskajai līdzdalībai. Vienlaikus redzams, ka uzticēšanās informatīvajiem avotiem jauniešu vidū nav viendabīga: augstāka uzticēšanās ir Latvijas komerciālajiem un sabiedriskajiem medijiem, kā arī Rietumu avotiem, savukārt Krievijas informatīvajiem avotiem tā ir zema neatkarīgi no vecuma grupas (vienlaikus jāņem vērā, ka uzticēšanās intensitāte šaurā grupā var būt nozīmīgāka par tās izplatību plašās aprindās). Tas norāda uz sabiedrības noturības potenciālu, tomēr apliecina, ka spēja kritiski izvērtēt digitālo vidi vēl nav pietiekami nostiprināta.

Šajā kontekstā valsts politikai ir nozīmīga loma medijpratības, informācijpratības un digitālās pilsonības stiprināšanā. Nepieciešama pieeja, kurā digitālās kompetences netiek uztvertas tikai kā tehniskas prasmes, bet kā daudzdimensionāls iemaņu kopums, ietverot kritisko domāšanu, digitālo rīcībspēju, emocionālo inteligenci un spēju orientēties informatīvās manipulācijas apstākļos. Šādas pieejas īstenošana paredz atbalstu formālajā izglītībā, jaunatnes neformālās izglītības jomā un digitālajā vidē pieejamos resursos, tostarp nodrošinot satura izvērtēšanas rīkus, kvalitatīvus metodiskos materiālus un pasākumus, kas veicina jauniešu spēju ne tikai lietot, bet arī radīt saturu atbildīgā veidā.

Tāpat ir būtiski atzīt, ka mākslīgais intelekts jau ir kļuvis par nozīmīgu daļu jauniešu ikdienas pieredzē un līdz ar to – par politikas prioritāti. Mākslīgā intelekta radītā satura paplašinātā personalizācija palielina manipulācijas riskus, tādēļ jāveicina izpratne par MI lietošanu, tā ētiskajiem riskiem, pārbaudes mehānismiem un potenciālu to izmantot izglītības un līdzdalības stiprināšanai.

Valsts rīcībpolitika šajā jomā virzāma uz daudzpakāpju sistēmu: pirmkārt, medijpratības integrāciju visu izglītības pakāpju saturā; otrkārt, neformālās izglītības un kopienu infrastruktūras izmantošanu

digitālās pilsonības stiprināšanai; treškārt, informatīvās telpas monitoringu un politikas kvalitātes pastāvīgu izvērtēšanu. Šāda pieeja ļautu pārvarēt maldīgu pieņēmumu, ka jaunieši automātiski spēj orientēties digitālajā vidē, un veicinātu spēju aktīvi, atbildīgi un droši piedalīties demokrātiskos procesos

digitālajā telpā. Kritiskās domāšanas un informācijpratības trūkumi padara jauniešus neaizsargātus pret manipulāciju, dezinformāciju un algoritmiskās vides radītajiem riskiem, tostarp personalizētiem satura ieteikumiem un informācijas burbuļiem.

Hibrīdie draudi – “krievu pasaule”

Sabiedrības saliedētība nav nošķirama no hibrīdo draudu, t. i., propagandas un dezinformācijas risku, mazināšanas. To pamatā lietoto vēstījumu izgaismošana un analītiska dekonstruēšana, uzrādot, kā tie tiek instrumentalizēti ar nolūku negatīvi ietekmēt sabiedrības saliedētību, sniegtu pozitīvu pienesumu valsts iekšējai drošībai.

Kā vispārīga ģeopolitiska un ģeokulturāla koncepcija ir izceļama t. s. “krievu pasaules” ideja, kas ietver ārpolitisko, militāro, ekonomisko, kā arī kultūras dimensiju, kas ir vēsturiski veidojies kultūras fenomens, taču tajā pašā laikā arī Kremļa mērķtiecīgi veidota un instrumentalizēta fikcija. Tā sintezē vēsturisku militārismu, impērisku pašizpratni, pareizticības sakralizētus motīvus un pārmantotas autoritāras domāšanas formas ar 20. gadsimta vācu “konservatīvās revolūcijas” un nacionālsociālisma diskursiem, kurus mūsdienu Krievijas ideologi, piemēram, Aleksandrs Dugins (Aleksandr Dugin), pārstrādā un adaptē Krievijas aktuālajam politiskajam kursam. Tās mērķis ir leģitimēt impērisku ekspansiju, etnisku mesiānismu un agresiju, pasniedzot to kā “vēsturiskā taisnīguma atjaunošanu” un “pareizticīgās civilizācijas aizsardzību”. “Krievu pasaules” koncepcijas analizē plašāk analizējama arī tās saistība ar

Krievijas Pareizticīgo baznīcu, mūsdienu autoritārismu, fašisma un nacisma elementu adaptāciju un *pobedobesie* (uzvaras mānija – krievu val.) fenomena normalizēšanu. Šie faktori norāda uz to, ka runa ir nevis par “alternatīvu civilizāciju” klasiskā kulturoloģiskā nozīmē, bet gan par autoritāru, vardarbīgu un ideoloģiski sakralizētu varas modeli.

Apsverot Latvijas spēju stāties pretim “krievu pasaules” koncepcijas instrumentalizēšanas radītajiem draudiem sabiedrības saliedētībai un nacionālajai drošībai, būtiski paredzēt arī sistemātisku tās izpausmju analīzi un izgaismošanu. Tādi vēstījumi, kas koncentrējas ap “Krievijas (kā) atbrīvotājas” tēla veidošanu, militārās agresijas attaisnošanu (“Krievija nevienam nav uzbrukusi”), kā arī retrospektīvu idealizāciju (Padomju Savienības un “padomju cilvēka” gadījumā), būtu sistemātiski analizējami, veidojot starpdisciplināras pētnieku grupas.

Sociālo un humanitāro zinātņu pētnieki, tiekot radītiem apstākļiem, kas sekmē savstarpēju sadarbību, sniegtu skaidru, faktos balstītu izpratni par Krievijas kā valsts un sabiedrības specifiku, tās atšķirībām no Rietumu sabiedrības un veicinātu sabiedrības noturību, kā arī stiprinātu Latvijas informatīvo telpu, mazinot hibrīdo draudu spēju ietekmēt Latvijas sabiedrību.

Sabiedrību saliedējoša atmiņu politika

Atšķirīga vēsturisko notikumu interpretācija joprojām spēj radīt izaicinājumus sabiedrības saliedētībai. Piemēram, attieksme pret padomju okupācijas periodu, karavīru piemiņu vai publiskās telpas simboliem būtiski atšķiras starp latviešiem un rusofonajiem iedzīvotājiem, kā arī starp reģioniem. Daudzviet, sevišķi Latgalē un lielajās pilsētās, mēdz pastāvēt vietējie naratīvi, kas tikai daļēji sakrīt ar Latvijas sabiedrībā dominējošo interpretāciju. Šādās situācijās būtiska ir nevis tikai pagātnes politiska skaidrošana “no augšas”, bet dialoga un sadarbības pieeja, kurā tiek respektēts atšķirīgo vēsturisko pieredžu daudzveidīgums.

Krievijas pilna mēroga iebrukums Ukrainā ir aktualizējis iedzīvotāju vēsturisko pieredzi, kas rezultējās augošā sabiedrības pieprasījumā atbrīvot publisko telpu no okupācijas režīmu simboliem. Šis dekomemorācijas process nav noslēdzies. Rīgā Uzvaras parku ar tā dažādajiem atmiņu slāņiem ir izdevies īsā laikā pārveidot daudzsološā rekreācijas zonā. Taču sociālās atmiņas struktūru tik ātri nevienā sabiedrībā nav iespējams nomainīt.

Latvijā sociālās atmiņas lauks ir daudzslāņains. Atšķirīgās dzīves pieredzes, valodas un reģionālās identitātes veido vairākas paralēlas atmiņu kopienas, kas vienlaikus pastāv līdzās, bet dažreiz nonāk konfliktā. Lai gan sabiedrībā var pamanīt vienojošu priekšstatu par Latvijas valstiskuma nozīmi un demokrātijas vērtībām, attieksme pret konkrētiem vēstures periodiem un vēsturiskajiem notikumiem mēdz būt ļoti atšķirīga. Īpaši tas attiecas uz 20. gadsimta vēsturi – Otro pasaules karu, padomju okupāciju, Atmodas notikumiem un neatkarības atjaunošanu –, kas joprojām nosaka daudzu cilvēku identitāti un piederības sajūtu.

Nacionālās identitātes kontekstā būtisks konceptuāls izaicinājums ir Latvijas atmiņu kultūras atsvešinātība no vēsturiskā laika pirms 20. gadsimta. Tas apgrūtina identificēšanos ar tālāku pagātnei un ierobežo spēju saskatīt Latvijas vēsturi un identitātes ievietojumu plašākā Eiropas kontekstā. Neziņas un nenoteiktības zonas bieži vien kļūst par auglīgu augsni vēstures sagrozīšanai, it īpaši tajos jautājumos, kas sabiedrībā ir emocionāli jūtīgi.

Latvijas kultūras un izglītības institūciju uzdevums ir padarīt vēstures komunikāciju mūsdienīgāku, vizuālāku un pieejamāku. Vēl arvien ir jūtams, ka daudzi iedzīvotāji nespēj atrast sev atbilstošu, saprotamu pieeju sarežģītu vēstures posmu izpratnei. Digitāli rīki, īsformāta skaidrojumi, lokālie stāsti un atmiņas institūciju iniciatīvas var palīdzēt mazināt distanci starp vēsturisko materiālu un auditoriju. Tas ir īpaši svarīgi jauniešiem, kuri vēsturi lielākoties uztver caur fragmentāriem, sociālās tīklošanās vietnēs cirkulējošiem naratīviem. Jāuzsver, ka bez ilgtermiņa atbalsta pētniecībai pati vēstures komunikācija paliek fragmentāra un politiski ievainojama, kā arī jāsaprot, ka pienākums komunicēt vēsturi moderni nav izpildāms bez stabila un autoritatīva pētniecības pamata, kas patlaban Latvijā ir uz iznīkšanas sliekšņa.

Būtisku lomu sociālās atmiņas kā saliedētības resursa veidošanā spēlē valsts svētki, piemiņas dienas un citi publiski atceres rituāli. Latvijas sabiedrība arvien aktīvāk iesaistās demokrātijas un neatkarības atjaunošanas atcerei veltītos pasākumos, taču daļa iedzīvotāju valsts svētkus nesvin. Tas atspoguļo gan sociālekonomiskās atšķirības, gan dažādo piederības sajūtu, kas nereti atšķiras paaudžu un valodas grupu griezumā. Lai palielinātu iesaisti, svarīgi atbalstīt pasākumus, kas ir lokāli nozīmīgi, mazāk hierarhiski un

vairāk balstīti kopienu līdzdalībā, nevis tikai centralizētos valsts rituālos.

Neatkarīgās Latvijas vēsture veido pozitīvas nacionālās pašapziņas pamatu, ko varam arī skaidri redzēt valstiskumam nozīmīgu dienu atzīmēšanā. Latvijas iedzīvotāju vairākums visnotaļ aktīvi iesaistās 18. novembra (Latvijas Republikas Proklamēšanas diena) un 11. novembra (Lāčplēša diena) atzīmēšanā. Būtiski ir palielinājusies sabiedrības iesaiste arī 4. maija atzīmēšanā, kas ir vairojis pozitīvu attieksmi pret Atmodas laiku un Latvijas neatkarības atjaunošanu. Šādas pārmaiņas ir saistāmas ar mērķtiecīgu un saskaņotu valsts institūciju, pašvaldību un pilsoniskās sabiedrības darbu, kas 4. maiju – Latvijas Neatkarības atjaunošanas dienu – pēdējos 15 gados ir nostiprinājušas kā atceres praksi. Taču 4. maija, 18. novembra un 11. novembra saliedējošais potenciāls nav izsmelts. Ir nepieciešams izstrādāt precīzi mērķētu stratēģiju, kas Latvijas valstiskumam nozīmīgo datumu atzīmēšanā palīdzētu vēl vairāk iekļaut mazākumtautību pārstāvjus un Latvijas reģionos, īpaši mazāk urbanizētās teritorijās, dzīvojošos cilvēkus.

Attieksmes maiņa pret atjaunotās neatkarības periodu sabalsojas ar negatīvās attieksmes palielināšanos pret padomju okupācijas laiku. Tikai 35 gadus pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas sabiedrības vairākums piekrīt padomju okupācijas faktam. Ļoti iespējams, ka to ir veicinājis Krievijas pilna mēroga iebrukums Ukrainā, kas publiskajā telpā diendienā rosina analogijas ar PSRS un nacistiskās Vācijas īstenoto Latvijas okupāciju. Tomēr iedzīvotāju priekšstati par Latvijas atrašanos PSRS sastāvā, tostarp daudzveidīgās pieredzes un mīti, kurus atraisa padomju laiks un ar to saistītais populārais diskurss, ir ļāvuši saglabāt simboliskās robežas šajā sociālās atmiņas segmentā.

Sabiedrībā saglabājas latents konflikts starp dažādām atmiņu kopienām. Latvijā

joprojām ir jūtams ārējs spiediens vēstures un atmiņu diskursa formēšanā, ko uztver gan latvieši, gan mazākumtautības, lai gan dažkārt ar atšķirīgiem secinājumiem. Daudzi Latvijas rusofonie iedzīvotāji izvairās paust viedokli par jūtīgiem vēstures notikumiem. Uztvertās sociālās sankcijas par atšķirīgu pagātnes izpratni rada nepieciešamību pārdomāt valsts pieeju vēstures komunikēšanai, uzsverot, ka atšķirīgu pieredžu un viedokļu pastāvēšana nav pretrunā ar demokrātijas principiem, bet gan ir tās organiska daļa, ja vien šie viedokļi netiek izmantoti ļaunprātīgai manipulācijai vai dezinformācijai.

Reģionālās atšķirības sociālās atmiņas laukā turpina veidot Latvijas atceres ģeogrāfiju. Latgalē un atsevišķos Rīgas mikrorajonos vietējās kopienas struktūra, mazākumtautību īpatsvars un ģimenes atmiņa veicina citādu vēstures naratīvu dinamiku nekā citos Latvijas reģionos. Šādos apstākļos nozīme ir vietējai pašvaldībai un kultūras institūcijām, kas var pielāgot vēstures skaidrojumu un atceres pasākumu piedāvājumu konkrētās kopienas vajadzībām.

Arī interpretācijas par Otro pasaules karu vēl aizvien var kļūt par simboliskas sadursmes punktu, jo kara pieredze ir saglabājusies kā kolektīvas traumas un vienlaikus atšķirīgu identitāšu balsts. Latviešu un rusofono iedzīvotāju attieksme pret latviešu karavīru grupām, kuras atradās totalitāro agresorvalstu armijās dažādās frontes pusēs, nereti atšķiras, bet tieši šis temats piedāvā iespēju veicināt empātijas pieeju – karu skatot kā cilvēku likteņu un traģēdiju kopumu, nevis kā sacensību starp naratīviem. Personisko vēstures stāstu izmantošana, kopīgojot Otrā pasaules kara traģisko mantojumu, var būt efektīvs rīks šīs plaisas mazināšanai. Arī Lestenē uzsāktais darbs Otrā pasaules kara piemiņas vietas attīstīšanai varētu palīdzēt pārdefinēt šo kara pieredzi kā morālās solidaritātes resursu. Valstij un vietējai

pašvaldībai ir jācenšas atbalstīt šādu pilsoniskās sabiedrības iniciatīvu.

Latvijā atmiņu politika nav tikai kultūras vai izglītības jautājums. Tā ir cieši saistīta ar sabiedrības uzticēšanos, starpetniskajām attiecībām, drošību, valodas politiku un reģionālo attīstību. Lai gan nozīmīgākajos identitātes punktos – neatkarības atgūšanā, demokrātijas vērtībās un atbalstā Ukrainai – sabiedrība ir relatīvi vienota, citos vēsturiskajos jautājumos pastāv

ievērojama fragmentācija. Latvijas sabiedrības saliedētība šodien ir cieši saistīta ar spēju pieņemt, ka sociālā atmiņa vienmēr būs daudzveidīga. Atmiņu politikas uzdevums nav izdzēst atšķirības, bet gan veicināt patiesos faktos balstītu izpratni un emocijas, dialogu un savstarpēju cieņu starp dažādajām atmiņu kopienām. Tas ļaus stiprināt sabiedrības noturību, valstisko piederību un spēju pretoties informatīviem un politiskiem apdraudējumiem nākotnē.

Izglītība un valodas lietojuma kultūra

Padomju okupācijas perioda mantojums ietver arī etnodemogrāfisku un lingvistisku dimensiju – zemu latviešu valodas pratēju īpatsvaru valodas lietotāju ar citu dzimto valodu vidū un krievu valodas dominanci vairākās sabiedriskās jomās.

Pēc neatkarības atjaunošanas tika izveidots tiesiskais un institucionālais ietvars valsts valodas aizsardzībai un attīstībai – pieņemts Valsts valodas likums, izveidotas specializētas institūcijas un izstrādātas valsts valodas politikas pamatnostādnes. Šajos dokumentos latviešu valoda tiek definēta ne tikai kā latviešu etnosa valoda, bet arī kā visu Latvijas iedzīvotāju kopīgā saziņas valoda un vienojošs elements nacionālajā identitātē un kultūrtelpā.

Mūsdienu apstākļos valsts valodas aizsardzība un nostiprināšana ir cieši saistīta ar valsts drošību un demokrātiskas valsts pastāvēšanu. Latviešu valoda ir konstitucionālās identitātes elements un sabiedrības saliedētības instruments. Tā nodrošina valsts funkcionēšanu, komunikāciju starp personu un valsti, kā arī vienlīdzīgas līdzdalības iespējas visiem iedzīvotājiem neatkarīgi no etniskās piederības. Valsts valodas statuss izriet no

Satversmes ievada un 4. panta, un tas ir uzskatāms par neaizskaramu – juridiski nav pieļaujama tāda normu piemērošana vai sociālā prakse, kas mazinātu vai apšaubītu latviešu valodas kā vienīgās valsts valodas statusu vai faktiski veidotu citai valodai līdzvērtīgu stāvokli.

Valsts ilgtermiņa plānošanas dokumentos – ilgtspējīgas attīstības stratēģijā, Nacionālajā attīstības plānā, kultūrpolitikas un saliedētības pamatnostādņēs – latviešu valoda nostiprināta kā viens no centrālajiem valsts pastāvēšanas un konkurētspējas resursiem. Tajā pašā laikā līdzšinējā integrācijas politika periodiski ir svārstījusies starp akcentu uz sociālo integrāciju un mazākumtautību identitātes stiprināšanu, no vienas puses, un konsekventu valsts valodas lietojuma nostiprināšanu publiskajā telpā, no otras puses. Rezultātā ir izveidojusies disonanse starp normatīvajos aktos nostiprināto latviešu valodas statusu un rekomendācijām vai valodas lietojuma praksi, īpaši neformālajā saziņā un mediju vidē. Būtu jānodrošina ciešāka sasaiste starp valsts valodas politiku, saliedētības politiku un pārējiem valstiskiem plānošanas dokumentiem, lai valsts valodas

kā sabiedrības vienotājas valodas loma tiktu konsekvēnti iedzīvināta.

Valodas prasmes līmenis Latvijā kopumā ir būtiski uzlabojies, un lielākā daļa iedzīvotāju, kam latviešu valoda nav dzimtā, to prot pietiekami labi, lai lietotu dažādās sociolingvistiskajās jomās (sk. šā izdevuma 217. lpp.). Tomēr ar formālu prasmes līmeni nepietiek, lai nodrošinātu valsts valodas pašsaprotamu lietojumu sabiedrības saziņā. Atsevišķām grupām – īpaši jauniebraucējiem, trešo valstu pilsoņiem un bēgļiem – valodas neprasme joprojām ir būtisks šķērslis izglītībai, darba tirgus pieejamībai un pilnvērtīgai līdzdalībai sabiedrības dzīvē. Ukrainas civiliedzīvotāju ienākšana Latvijā izgaismo nepieciešamību pēc skaidras, koordinētas un uz rezultātu vērstas valsts valodas apguves sistēmas, kas nodrošina pietiekamu latviešu valodas prasmi un dokumentētu kompetenci vidējā un augstākā līmenī, lai mazinātu ilgtermiņa atstumtības riskus.

Valodas apguves politika obligātās izglītības sistēmā ir viens no galvenajiem saliedētības instrumentiem. Pāreja uz mācībām tikai valsts valodā vispārējā izglītībā ir vērsta uz to, lai nodrošinātu vienotu skolu telpu un pietiekamu latviešu valodas prasmi visiem skolēniem. Šī pieeja ir īpaši būtiska jaunajām paaudzēm, kur valodas prasmes trūkums nedrīkst kļūt par šķērslī sociālajai mobilitātei un pilsoniskajai līdzdalībai. Tajā pašā laikā atbalsta pasākumi jauniebraucēju un bēgļu bērniem jāorganizē tā, lai intensīva valsts valodas apguve un iekļaušanās skolas vidē notiktu pēc iespējas agrīni, nevis tiktu atlikta uz nenoteiktu laiku.

Pieaugušo valodas apgūvē līdzšinējā politika pārmērīgi balstījies kursu finansēšanā, ne vienmēr nodrošinot sistēmisku efektu valodas lietojumā. Kursi ir būtisks instruments tiem, kas latviešu valodu sāk apgūt vai kuriem nepieciešams sasniegt noteiktu kvalifikācijas līmeni,

tomēr iedzīvotājiem, kas valodas pamatus jau apguvuši, izšķiroša nozīme ir reālajai valodas videi, mediju patēriņam latviešu valodā un ikdienas saziņas paradumiem. Tāpēc valodas politikas uzdevums ir pārorientēt resursus no mehāniska kursu piedāvājuma uz motivācijas, valodas lietojuma iespēju un valodas vides stiprināšanu.

Valsts valodas situāciju būtiski raksturo ne tikai objektīvie parametri (prasme, lietojuma jomu skaits), bet arī reālā valodas lietošana dažādās situācijās. Formālajā saziņā – valsts un pašvaldību iestādēs, izglītības un veselības aprūpes sistēmā – latviešu valodas dominēšana pakāpeniski pieaug, tomēr neformālajās jomās un ikdienas kontaktos ar rusofoniem iedzīvotājiem joprojām pastāv paralēllingvisms, kur krievu valoda bieži tiek izmantota kā pirmā izvēle vai pieklājības norma. Tas kavē valsts valodas nostiprināšanos kā kopīgas saziņas valodai un veido divu valodu sistēmu, kas neatbilst vienotas politiskās nācijas modelim.

Papildu faktors ir angļu valodas straujā izplatība, īpaši jaunākajās paaudzēs. Angļu valodas prasmei un lietojumam nav jābūt pretrunā ar latviešu valodas dominējošo lomu, tomēr jāņem vērā, ka valodu hierarhijā latviešu valoda atrodas starp spēcīgu reģionālu konkurentu (krievu valodu) un globālu komunikācijas līdzekli (angļu valodu). Valsts valodas politika šajā kontekstā nedrīkst aprobežoties tikai ar normatīvo regulējumu, bet tai jāveicina latviešu valodas pievilcība, prestižs un daudzveidīgs lietojums mūsdienu kultūras un digitālajā telpā.

Būtisks faktors valsts valodas nostiprināšanā ir lingvistiskā attieksme – sabiedrības priekšstati par valodas vietu, pienākumu un vērtību. Latviešu valodas prasme pati par sevi automātiski nenodrošina tās lietojumu, ja saglabājas ieradums citās valodās runājošos uzrunāt krievu valodā vai ja darba devēji turpina

prasīt svešvalodu prasmi situācijās, kurās pietiek ar valsts valodu. Pētījumi rāda, ka vairākums iedzīvotāju deklaratīvi atbalsta latviešu valodas lomu kā sabiedrības vienotājas valodai un uzskata, ka valodas prasme veicina piederību valstij. Tomēr valodas lietojuma praksē šī pārlicība vēl pilnībā neizpaužas. Tādēļ valodas politikai būtiski ir ne tikai regulēt prasmes un statusu, bet arī veicināt iedzīvotāju attieksmes uzlabošanu – gan caur izglītību un komunikāciju, gan caur valsts institūciju konsekventu praksi.

Kopējais situācijas vērtējums liecina (sk. šā izdevuma 219. lpp.), ka valsts valodas normatīvais statuss un prasmes līmeņa pieaugums vēl nav pietiekami, lai sasniegtu saliedētas sabiedrības modeli, kur valstiskā un pilsoniskā identitāte praktiski attīstās uz kopīgas valsts valodas pamata. Krievu

valodas dominēšana daļā neformālās saziņas un paralēllingvisms informatīvajā un pakalpojumu vidē saglabājas kā būtiski šķēršļi. Tas ir gan vēsturisku un ģeopolitisku faktoru, gan arī pašu politikas izvēļu un nepietiekami konsekventas īstenošanas rezultāts.

Sabiedrības saliedētības politikas uzdevums valodas jomā ir radīt tādu normatīvo, institucionālo un sociālo vidi, kurā latviešu valodas kā valsts valodas lietojums ir pašsaprotams un praktisks sabiedrības saziņas pamats. Tas nozīmē, ka valsts valodas prasme jāapvieno ar tās reālu lietošanu ikdienas situācijās, ar paralēllingvisma mazināšanu, ar valodas vides stiprināšanu un ar attieksmes maiņu – no valodas uztveres kā formāla pienākuma uz valodu kā kopīgas publiskās telpas un piederības pamatu.

Rekomendācijas

Ģeopolitiskā orientācija

- Būtiski akcentēt, ka krievvalodīgie iedzīvotāji Latvijā nav viendabīga grupa: atšķirīga ģeopolitiskā orientācija raksturīga tikai daļai (26 % krievu, 7 % citu tautību), un tikai 18 % Latvijas krievu atbalsta Krieviju karā pret Ukrainu.
- Saliedētības stiprināšanai svarīgi konsekventi uzsvērt Latvijas orientēšanos uz ES un NATO un uzturēt atbalstu sankcijām pret Krieviju. Iedzīvotājiem skaidri jānorāda uz ekonomiskiem un reputācijas riskiem sadarbībā ar Krieviju un jāveicina patēriņa izvēles, kas neatbalsta agresorvalsti.

Informatīvā vide un medijpratība

- Integrēt medijpratību skolu, augstskolu un mūžizglītības saturā kā sistemātisku

kompetenci. Nodrošināt pedagogiem metodisko atbalstu medijpratības mācīšanā.

- Ieviest regulāru sabiedrības noskaņojuma un informatīvo draudu monitoringu.
- Stiprināt valsts institūciju proaktīvu un caurskatāmu komunikāciju.
- Atbalstīt kvalitatīvu žurnālistiku kā demokrātijas infrastruktūru un turpināt ierobežot digitālās platformas, kas sistemātiski izplata dezinformāciju un naida runu, ievērojot atšķirību starp leģitīmu moderāciju un ideoloģisku cenzūru.
- Regulāri vērtēt informatīvās telpas ietekmi uz sabiedrības saliedētību.

Valsts valoda un valodas lietojums

- Nodrošināt, ka valsts valodas statuss ikdienas publiskajā telpā ir ne tikai

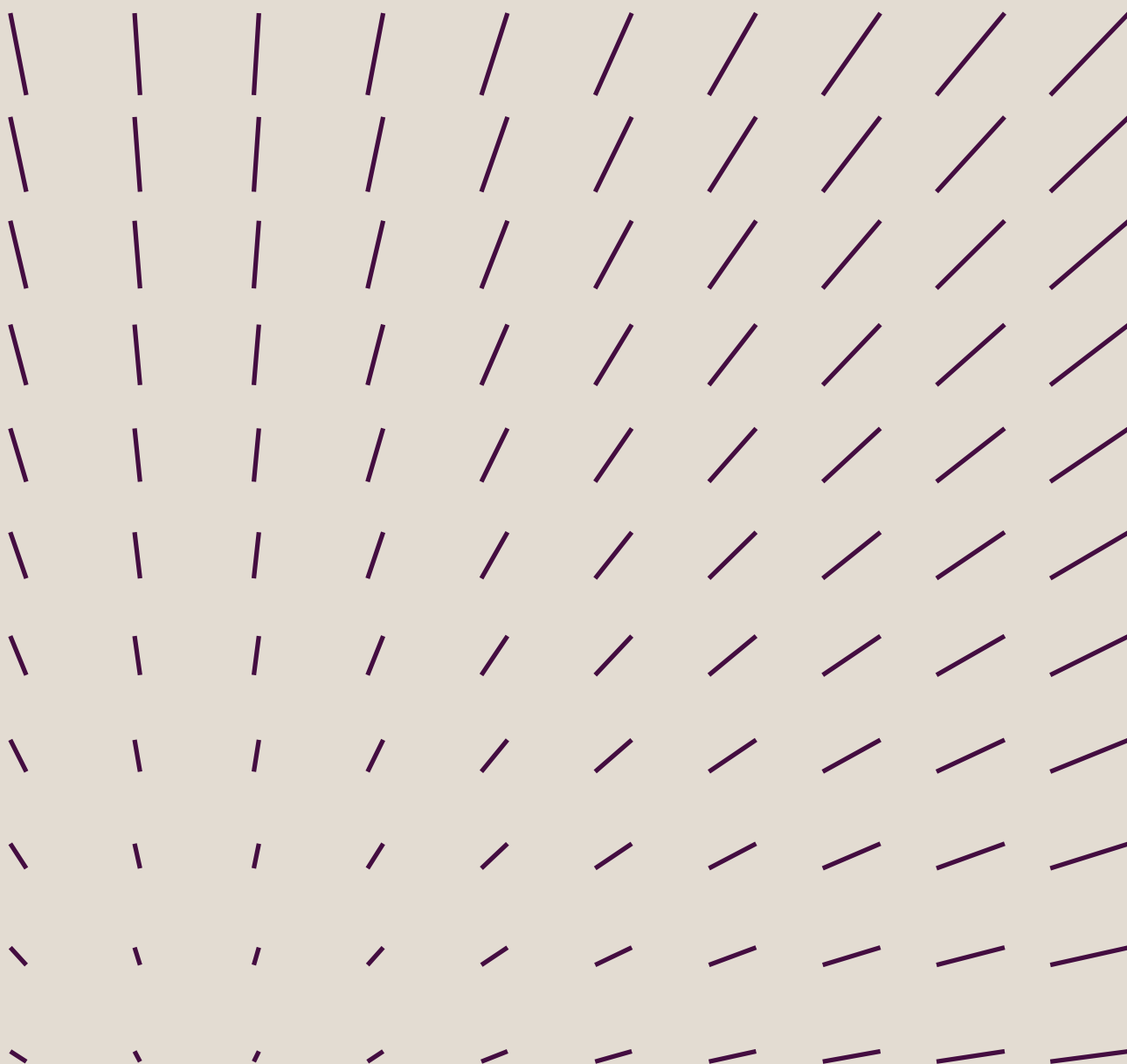
juridiski, bet arī praktiski īstenots.

- Pastiprināt sadarbību starp institūcijām, kas ievieš valodas politiku, nodrošinot vienotu pieeju un regulāru monitoringu.
- Veicināt latviešu valodas vides pieejamību kultūras telpā un digitālajā saturā.
- Nodrošināt sistēmisku un vienotu valodas apguves modeli jauniebraucējiem un pagaidu aizsardzības statusā esošajiem Ukrainas civiliedzīvotājiem.

Sociālā atmiņa

- Attīstīt dialogā balstītu atmiņu politiku, kas respektē atšķirīgas pieredzes, vienlaikus balstoties faktos.

- Stiprināt lokālo kopienu un pašvaldību lomu atceres pasākumu un vēstures skaidrojumos, īpaši Latgalē un lielākajās pilsētās.
- Padarīt vēstures komunikāciju mūsdienīgāku un pieejamāku, izmantojot digitālos rīkus, īsformātus un lokālos stāstus.
- Mērķtiecīgi paplašināt valsts svētku iekļaujošo raksturu, vairāk iesaistot mazākumtautības un reģionus.
- Veicināt empātijā balstītu pieeju Otrā pasaules kara piemiņai, uzsverot cilvēku likteņus, nevis konkurējošus naratīvus.

Vietējās kopienas
un līdzdalība

Latvijā politiskā līdzdalība un sabiedrības iesaiste joprojām ir būtiski zemāka nekā ES vidēji, lai gan demokrātijas ilgtspēja un sabiedrības saliedētība tieši atkarīga no iespējas iedzīvotājiem piedalīties lēmumu pieņemšanā. Vēlēšanu aktivitāte, līdzdalība politiskajās organizācijās un pārliecība par iespējām ietekmēt politiku samazinās, savukārt augstāka iesaiste novērojama solidaritātes pasākumos, ziedojumos un vietējās iniciatīvās. Jaunākie politikas instrumenti – līdzdalības budžeti, iedzīvotāju padomes un kolektīvie iesniegumi – ir solis uz aktīvāku sabiedrības iesaisti, tomēr to izmantošana ir nevienmērīga un bieži atkarīga no motivācijas, zināšanām un uzticēšanās sistēmai.

Šo iepriekš minēto procesu fonā pieaug vietējās kopienas nozīme. Vietējās apkaimju biedrību iniciatīvas kļūst par būtisku pilsoniskās iesaistes formu, veicinot piederības sajūtu un līdzatbildību. Visefektīvākās ir iniciatīvas ar redzamu, praktisku rezultātu: publiskās telpas uzlabošana, kopīgas talkas, kultūras pasākumi. Tomēr iesaistes intensitāti ierobežo administratīvā slodze, telpu trūkums, īstermiņa finansējums un salīdzinoši vāja diskusiju kultūra. Lai līdzdalība kļūtu par Latvijas politiskās kultūras standartu, nepieciešama sistemātiska atbalsta infrastruktūra un metodoloģija, kas stiprina dialoga prasmes, izpratni par pārvaldības mehānismiem un ilgtermiņa iesaistes iespējas.

Pamata atziņas

Līdzdalība

- Līdzdalībai gan Saeimas un pašvaldību, gan Eiropas Parlamenta vēlēšanās ir lejuvērsta tendence. Vienlaikus

sabiedrībā parādās jaunas līdzdalības formas: kolektīvie iesniegumi (piemēram, manabalss.lv) un līdzdalības budžets pašvaldībās.

- Aptaujas rāda, ka visbiežāk iedzīvotāji iesaistās ziedošanā un labdarībā (43 %) vai vides sakopšanas talkās (34 %), kas norāda uz priekšroku solidaritātei un kopīgā labuma aktivitātēm.
- Divas trešdaļas iedzīvotāju uzskata, ka politiskā sistēma viņiem maz ļauj ietekmēt politiku. Tomēr politiski aktīvākie iedzīvotāji būtiski biežāk ir pārliecināti par savām iespējām ietekmēt lēmumus.
- Pārlicība par savu ietekmi cieši korelē ar izglītību un ienākumiem: cilvēki ar augstākiem ienākumiem un izglītību aktīvāk iesaistās politikā un augstāk vērtē savas spējas ietekmēt politiku.
- Agrīna pieredze pilsoniskajās aktivitātēs būtiski ietekmē līdzdalību pieaugušo vecumā. Skolas un ģimenes vide ir izšķiroši faktori agrīnas pilsoniskās līdzdalības veidošanā, veicinot līdzatbildības sajūtu, piederību sabiedrībai un spēju ietekmēt notiekošo.
- Sabiedrības līdzdalība un savstarpējs atbalsts krīzēs (piemēram, Covid-19

pandēmijas laikā) stiprina kopienu saliedētību un mazina psihosociālo spriedzi. Psiholoģiskā noturība, sociālais atbalsts un altruistiska rīcība pastāv kā sabiedrības resurss, taču tie veidojas lokāli, nevis sistēmiski.

Vietējās kopienas

- Kultūras iniciatīvas mazina vientulību un sociālo izolāciju, stiprina piederības sajūtu, lokālo identitāti un sociālo integrāciju.
- Kopienu aktivitāti veicina taustāmi, rezultātus nesoši projekti, piemēram, labiekārtošana, kopīgi pasākumi un dialogā balstītas iniciatīvas.
- Apkaimju biedrības bieži balstās horizontālā, brīvprātīgā struktūrā, kas veicina atvērtību, bet apgrūtina lielu projektu īstenošanu. Attīstību kavē telpu trūkums, administratīvā slodze un nepietiekams ilgtermiņa finansējums.
- Kopienās pastāv “snaudoša motivācija”, kuru iespējams aktivizēt ar mērķtiecīgu koordināciju un atbalstu.

Politiskā līdzdalība

Demokrātija kā politiska sistēma paredz politisko lēmumu nepārtrauktu saskaņošanu ar sabiedrību, valsts pārvaldes konsultēšanos ar iedzīvotājiem un viņu iesaistīšanu lēmumu pieņemšanā dažādos līmeņos. Demokrātiska sabiedrība, saliedēta sabiedrība un politiskā līdzdalība ir savstarpēji saistīti koncepti: ES līmeņa pētījumos saliedēta sabiedrība tiek saistīta ar pilsonisko līdzdalību brīvprātīgās organizācijās un politisko aktivitāti kā būtiskiem rādītājiem, kas atspoguļo, kā veidojas cilvēku savstarpējie kontakti, kopīga darbība un izpratne par kopīgo labumu. Arī Latvijas politikas plānošanas dokumentos (Saliedētas un

pilsoniski aktīvas sabiedrības attīstības pamatnostādnes 2021–2027) saliedēta sabiedrība tiek skatīta kā pilsoniski aktīva un demokrātiska, uzsverot, ka rezultāti lielā mērā ir atkarīgi no iedzīvotāju motivācijas un iespējām līdzdarboties un apgūt jaunas zināšanas, prasmes un attieksmes. Tomēr gan starptautiskie, gan Latvijas pētījumi iezīmē demokrātijas krīzes pazīmes: pieaugošu atbalstu populismam, līdzdalības kritumu vēlēšanās, neuzticēšanos politiķiem un vēlēšanām institūcijām, informētības fragmentāciju un “informatīvo burbuļu” veidošanos, kas vājina kopīgi pieņemto lēmumu leģitimitāti un pastiprina

nepieciešamību pēc jaunām politiskās līdzdalības formām, tostarp digitālajā vidē.

Latvijā pēdējos gados stiprināti vietējās līdzdalības instrumenti – Pašvaldību likums paredz iedzīvotāju padomes, kolektīvo iesniegumu mehānismu un līdzdalības budžetu, kā arī nosaka pašvaldību pienākumu veicināt atklātu un atbildīgu pārvaldību, atbalstīt pilsoniskās sabiedrības organizācijas un organizēt konsultācijas ar iedzīvotājiem. Tomēr līdzdalības dati rāda (sk. šā izdevuma 112. lpp.), ka, lai gan balsstiesīgie salīdzinoši visbiežāk piedalās Saeimas vēlēšanās, kopš 20. gadsimta 90. gadu vidus vērojama pakāpeniska līdzdalības lejupslīde gan Saeimas, gan pašvaldību, gan Eiropas Parlamenta vēlēšanās, un Latvijas rādītāji līdzdalībai nevalstisko organizāciju darbā un politiskajās aktivitātēs ir zem ES

vidējā rādītāja. Iedzīvotāji kā efektīvāko ietekmes veidu joprojām uztver balsošanu vēlēšanās un dalību politiskajā partijā, taču reāli ļoti maz iesaistās partiju darbībā, savukārt salīdzinoši augstāka aktivitāte ir ziedošanā, labdarībā, vides sakopšanas talkās un atsevišķās sabiedriskās apspriešanās vai kolektīvo iesniegumu iniciēšanā. Kopumā aptuveni divas trešdaļas iedzīvotāju uzskata, ka politiskā sistēma Latvijā nemaz vai ļoti maz ļauj tādiem cilvēkiem kā viņi ietekmēt politiku, un pārlicība par savas ietekmes spēju būtiski korelē ar līdzdalību: politiski un organizatoriski aktīvākiem iedzīvotājiem ir augstāka pārlicība par savām iespējām ietekmēt lēmumus, kas norāda uz nepieciešamību sistemātiski stiprināt vietējās līdzdalības formas, to pieejamību un reālo ietekmi uz pārvaldību.

Agrīna līdzdalība sabiedrībā

Līdzdalības pieredze jaunībā korelē ar pilsonisko aktivitāti pieaugušo vecumā, īpaši tad, ja jauniešiem tiek nodrošināta jēgpilna iesaiste, iespēja atstāt ietekmi un saņemt atgriezenisko saiti. Agrīna skolēnu pilsoniskā līdzdalība veido pamatu demokrātiskai kultūrai, līdzatbildības un piederības sajūtai. Tā var izpausties politiskās, sociālās, digitālās vai brīvprātīgas iesaistes formās, un tās attīstību būtiski ietekmē izglītības vide, ģimenes atbalsts un pieejamās līdzdalības struktūras.

Digitālā vide ir kļuvusi par vienu no mūsdienu pilsoniskās līdzdalības formām, tomēr pētījumu dati liecina, ka skolēni digitālajā telpā pārsvarā darbojas pasīvi – atzīmējot saturu, nevis to radot vai veidojot diskusiju telpu. Šāds līdzdalības modelis neattīsta kritisko domāšanu un var pastiprināt negatīvas psiholoģiskas sekas

un dezinformācijas riskus. Tāpēc skolām jānodrošina ne tikai tehniski resursi, bet arī mācību saturs, kas attīsta kritisku, drošu un atbildīgu iesaisti digitālajā vidē.

Pētījumi liecina (sk. šā izdevuma 164. lpp.), ka skolēnu pilsonisko zināšanu līmenis Latvijā saglabājas stabils, taču joprojām zemāks par starptautisko vidējo rādītāju. Līdzdalību un zināšanas ietekmē gan sociālekonomiskie faktori, gan skolas tips, gan mācību valoda. Īpaši būtiska loma ir skolotāju un vecāku piemēram – skolēni aktīvāk iesaistās sabiedriskos procesos, ja redz līdzdalības kultūru arī savā tuvākajā vidē.

Skolēnu līdzdalība skolas vidē – balsošana, pašpārvalžu darbs, viedokļa paušana un lēmumu līdzveidošana – ir būtiska pilsoniskuma veidošanās dimensija, tomēr Latvijā tā samazinās. Aptauju rezultāti liecina, ka skolās nereti

pastāv formāla, nevis jēgpilna līdzdalības prakse, kas neveido sajūtu, ka jauniešu balsij ir nozīme. Lai stiprinātu sabiedrības saliedētību ilgtermiņā, nepieciešams nodrošināt līdzdalības kultūras integrāciju visā izglītības procesā – gan mācību saturā, gan pašpārvaldēs, gan digitālajās platformās, gan ārpuskolas vidē.

Vienlaikus jāmazina līdzdalības plaisa starp dažādām skolēnu grupām. Pētījumi apliecina, ka jaunieši no sociāli nelabvēlīgas vides retāk iesaistās formālās pilsoniskās aktivitātēs, bet biežāk – alternatīvās vai deviantās izpausmēs. Tas norāda uz nepieciešamību pēc mērķēta atbalsta, kas balstīts reālajās vajadzībās un kuras

vislabāk identificē paši jaunieši, mentoru sistēmām, bezmaksas iesaistes iespējām un platformām, kur jaunieši var attīstīt savas pilsoniskās prasmes neatkarīgi no sociālā statusa.

Lai stiprinātu pilsonisko līdzdalību ilgtermiņā, izglītības telpai jāfunkcionē kā praktiskai demokrātijas laboratorijai, kur skolēni ne tikai apgūst teoriju, bet arī iemācās rīkoties, ietekmēt un uzņemties atbildību par kopīgo. Šāda pieeja veido nākotnes pilsoņus, kuri spēj atšķirt uzticamus avotus, pieņemt argumentētus lēmumus, sadarboties un piedalīties demokrātiskos procesos visos līmeņos – vietējā kopienā, valstī un digitālajā vidē.

Kopienas un individuālā labbūtība

Skolās, kur mērķtiecīgi veidota atbalstoša vide un nodrošināta emocionālā palīdzība, skolēni kļūst psiholoģiski noturīgāki un motivētāki iesaistīties sabiedriskajos procesos (sk. šā izdevuma 173. lpp.). Šie secinājumi saskan ar kopēju ainu, ko uzrāda empīriskie dati, – sociālās uzticēšanās intensitāte samazinās, attālinoties no tiešajām attiecībām, taču vietējo saišu stiprināšana var radīt pozitīvu domino efektu arī nacionālā līmenī (sk. šā izdevuma 172. lpp.). Cilvēki, kuri jūt atbalstu kopienā, mēdz uzticēties arī plašākai sabiedrībai, kas norāda uz nepieciešamību radīt mehānismus, kuros individuālā labbūtība, kopienu saliedētība un valsts politiskā rīcība veido vienotu sistēmu.

Sociālais atbalsts Latvijā koncentrējas vietējās attiecībās – ģimenē, draugu lokā un tuvākajā kopienā. Iedzīvotāji ir visnotaļ gatavi sniegt palīdzību tuviniekiem, taču mazāk tic, ka to saņems no plašākas sabiedrības. Vienlaikus altruistisks rīcības modelis un gatavība palīdzēt ir nozīmīgs

sabiedrības resurss – cilvēki, kuri biežāk palīdz citiem, parasti arī jūtas psiholoģiski stiprāki un sociāli drošāki.

Notikumi pēdējo gadu laikā – Covid-19 pandēmija, drošības krīzes Eiropā un ekonomiskie satricinājumi – pierāda, ka psiholoģiskā noturība nav tikai individuāla īpašība, bet arī politisks un sociāls resurss. Krīzes laikā aktivizējās savstarpēja palīdzība, brīvprātīgais darbs un kopienu iniciatīvas, kas parādīja, ka solidaritāte var kļūt par pastāvīgu sabiedriskās dzīves sastāvdaļu, ja to atbalsta institucionāli instrumenti.

Kopumā dati parāda (sk. šā izdevuma 176. lpp.), ka Latvijā pastāv būtisks, bet fragmentārs sociālais un psiholoģiskais kapitāls: cilvēki ir gatavi palīdzēt un vēlas solidaritāti, taču bieži neuzticas, ka palīdzība būs savstarpēja vai sistemātiska. Šīs atziņas signalizē par nepieciešamību attīstīt kopienas atbalsta struktūras un institucionāli atbalstīt brīvprātības un savstarpējo rūpju praksi kā sabiedrības normu.

Vietējā pašiniciatīva

Cilvēku iesaisti kopienas dzīvē visbiežāk veicina protesta iniciatīvas, vajadzība pēc savstarpēja kontakta, jēgpilnas brīvā laika pavadīšanas un iespēja bērniem piedāvāt izglītojošu un attīstošu saturu. Nozīmīga loma ir arī publiskās telpas pieejamībai, kopīgas identitātes aizmetņiem un personiskai, tiešai uzrunai – gan publiskos pasākumos, gan neformālās, ikdienas saskarsmes situācijās.

Attiecības, kas veidojas vietējās kopienās, atšķiras no tādām, kas pastāv starp cilvēkiem izglītības iestādēs un darba vietās. Tās parasti ir brīvprātīgas, mazāk hierarhiskas un balstītas uz savstarpēju uzticēšanos, līdzdalību un kopīgu atbildību par vidi un savstarpējām attiecībām. Kopienā cilvēki iesaistās ne tikai kopīgu mērķu vārdā, bet arī emocionālās piederības sajūtas un savas identitātes stiprināšanas nolūkā. Šāda veida attiecības sekmē sociālo kapitālu un veido pamatu solidarai, noturīgai sabiedrībai.

Tādēļ, lai arī savstarpējās attiecības visbiežāk veidojas ģimenē, izglītības iestādēs vai darbavietās, nozīmīga loma ir arī tām sociālajām saitēm, kas veidojas ārpus formālām institūcijām. Šādi savstarpējie kontakti paplašina cilvēka sociālo pieredzi, veicinot saskarsmi ar dažādu dzīves pieredzi, interešu un uzskatu pārstāvjiem. Tieši šāda veida horizontālas attiecības kļūst par pamatu jaunai sadarbības formu attīstībai, vienlaikus stiprinot emocionālo līdzsvaru, piederības sajūtu un veicinot dziļāku pašizpratni.

Tomēr aktīva iesaiste kultūras un kopienu dzīvē raksturīga tikai salīdzinoši nelielai sabiedrības daļai. Iesaisti ierobežo laika un finanšu resursu trūkums, sociālās un emocionālās nedrošības sajūta, kā arī nepietiekama informētība par pieejamajām aktivitātēm. Papildu izaicinājumu rada digitālo izklaides formu pievilcības pieaugums, kas veicina pasīvāku brīvā laika pavadīšanu mājās. Šīs tendences īpaši pastiprinājušās pēc Covid-19 pandēmijas un ir izteiktākas teritorijās ārpus lielo pilsētu centriem, kur kultūras un sabiedrisko aktivitāšu piedāvājums ir ierobežotāks.

Iedzīvotāju iesaisti kultūras un kopienu dzīvē ārpus lielpilsētām iespējams būtiski palielināt arī ar samērā nelieliem finanšu ieguldījumiem, ja tiek mērķtiecīgi stiprinātas vietējās pašiniciatīvas. Tas ietver aktīvo iedzīvotāju identificēšanu un atbalstu, sadarbības veidošanu starp nevalstiskajām organizācijām, pašvaldībām, valsts institūcijām un vietējiem uzņēmējiem, kā arī esošās infrastruktūras efektīvāku izmantošanu. Bibliotēkas, kultūras nami, izglītības iestādes, pašvaldību, valsts un privātie īpašumi, kā arī publiskā ārtelpa var kalpot par nozīmīgu resursu kopienu aktivitāšu īstenošanai, ja tiek nodrošināta to pieejamība un koordinēts institucionālais atbalsts. Savukārt strukturētu, argumentētu sarunu tradīcijas un līdzās pastāvēšanas prasmes vietējā līmenī joprojām ir fragmentāras, un bez mērķtiecīgas atbalsta sistēmas tās neveidojas automātiski.

Apkaimju biedrības

Iedzīvotāju līdzdalība kopienā nereti aprobežojas nevis ar aktīvu līdzdalību, bet gan informētību. To nosaka gan komunikācijas kultūra, gan grūtības izprast pašvaldības un valsts pārvaldes darbību, kas rada attāluma sajūtu un nepamatotas gaidas. Turpretim aktivitāti veicina praktiski, tūlītēji redzami rezultāti: vides uzlabošana, talkas, kopīgi pasākumi, kas apvieno atšķirīgas sociālās grupas un rada pieredzi sadarbībai ārpus sociālajiem burbuļiem.

Tādējādi apkaimju biedrības kā vietējo kopienu organizācijas veido būtisku pilsoniskās līdzdalības pamatslāni. Tās veicina iedzīvotāju piederību, teritorijas attīstības līdzatbildību un demokrātisku kultūru vietējā līmenī. Galvaspilsētā, kur apkaimju biedrības patlaban strādā kā stabilas pilsoniskās sabiedrības struktūras, tās vēsturiski radušās kā protesta iniciatīvas. Tām attīstoties, darbības jomas pārvirzījušās uz praktiski risināmiem vietēja mēroga jautājumiem: satiksmes infrastruktūru, publisko vidi, kultūras pasākumiem un kopīgas identitātes veidošanu.

Vietējās līdzdalības attīstību būtiski ierobežo telpu nepieejamība, administratīvais slogs un nepietiekamas profesionālās karjeras iespējas sabiedriskajā sektorā. Pašvaldības reti nodod īpašumus sabiedriskajām organizācijām kopienu centru izveidei, jo trūkst pārliecības par to spēju segt administratīvās izmaksas. Pašvaldības pašas šādas izmaksas segt neuzņemas, atsaucoties uz bažām par iespējamu pienākumu līdzfinansēt

visus nākotnē radītos centrus, lai gan sabiedrības līdzdalības veicināšana ir pašvaldību likumā noteikta funkcija. Tādēļ nepieciešams valsts mērogā izveidots mehānisms, kas nodrošinātu sabiedrības vadītu kopienu centru sistēmisku un prognozējamu finansēšanu. Ziemeļvalstu pieredze rāda, ka kopienu pilsoniskuma kultūra lielā mērā balstās uz šādām pieejamām un funkcionējošām telpām – vietām, kur iedzīvotāji var pulcēties, saņemt pakalpojumus, veidot dialogu un stiprināt savstarpējo uzticēšanos. Līdzīgi centri Latvijā jau darbojas, taču šīs iniciatīvas nav ilgtspējīgas bez valsts un pašvaldību līdzdalības. Kopienu koordinators un valsts līdzfinansēts kopienas centrs ir funkcionāli nedalāmi elementi – telpa ir būtisks resurss darbam ar iedzīvotājiem, īpaši tām grupām, kuras izjūt sociālo atstumtību vai nevienlīdzību. Brīvprātīgā darba modelis bez atbalsta mehānismiem rada nerentablu slodžu sadalījumu, kas bieži balstās uz nelielas, izdegšanas riskam pakļautas grupas iniciatīvas. Pastāvīga, finansiāli nodrošināta infrastruktūra – telpas, metodiskais atbalsts, administratīvās slodzes samazināšana – ir priekšnoteikums ilgtspējīgai kopienu darbībai.

Efektīvs politikas virziens ir pakāpeniska vietējā pilsoniskuma profesionalizācija, paredzot ilgtermiņa atbalsta modeļus, mērogojamus pilotprojektus un spējošas elementus līdzdalības veicināšanai. Šādas pieejas paplašina sasniegto sabiedrības daļu, padara līdzdalību saprotamu, motivējošu un sociāli nozīmīgu.

Rekomendācijas

Līdzdalība

- Turpināt atbalstīt un motivēt iedzīvotājus piedalīties vēlēšanās un NVO darbā, nodrošinot informēšanu par vēlēšanām un kandidātiem, saglabājot vēlēšanu pieejamību diasporai un finansiāli atbalstot sabiedriskās organizācijas valsts un pašvaldību līmenī. Nodrošināt iedzīvotāju iesaisti arī sabiedriskajās apspriešanās, attīstot Pašvaldību likumā paredzētos instrumentus (līdzdalības budžets, kolektīvie iesniegumi, iedzīvotāju padomes).
- Atbalstīt iniciatīvas, kas stiprina savstarpējo saikni starp iedzīvotājiem, piemēram, starppaaudžu centrus, kopienu kultūras pasākumus, brīvprātīgās aktivitātes un digitālās platformas savstarpējam atbalstam. Īpaša uzmanība jāpievērš sociāli mazāk aizsargātām grupām ar zemu atbalsta pieejamību – senioriem un vientuļajiem jauniešiem. Uzticēšanās un savstarpējs atbalsts vietējās kopienās var būtiski veicināt sabiedrības saliedētību nacionālā līmenī.
- Attīstīt brīvprātīgā darba iespējas, izmantojot izglītības sistēmu un pašvaldību resursus, vienlaikus veidojot kultūru, kas balstīta atzinībā un sabiedrības atbalstā. Ņemot vērā iedzīvotāju vēlmi palīdzēt, bet zemo pārliecību par iespēju pašiem saņemt atbalstu, nepieciešams mērķtiecīgi mazināt šo plaisu, strukturēti stiprinot savstarpējās palīdzības mehānismus.
- Stiprināt sociāli emocionālo prasmju apguvi izglītības iestādēs, īpašu uzmanību pievēršot pozitīva un iekļaujoša skolas klimata veidošanai. Skolas jāmotivē veidot vidi, kurā valda savstarpēja cieņa visos attiecību līmeņos, atvērtība, drošība, kā arī cieša sadarbība ar skolēnu vecākiem.

Vietējās kopienas

- Nepieciešams pastāvīgs atbalsta mehānisms NVO administrēšanai, aizstājot tikai īstermiņa projektu finansējumu. Būtu apsverama atbalsta piešķiršanas kritēriju ieviešana (piemēram, aktivitātes apjoms, sabiedrības novērtējums, neatkarīgs ekspertu vērtējums u. c.).
- Ieviest valsts mēroga kopienu kultūras aktivizēšanas programmu, paredzot apmācītus kopienu koordinatorus un kopienu centrus pašvaldībās. Apsvērt iespējas valstiskā līmenī finansēt sabiedrības vadītus kopienu centrus.
- Veidot un uzturēt publiski pieejamu telpu tīklu neformālām kopienu aktivitātēm visā Latvijā, nodrošinot to daudzfunkcionalitāti, regulāru pieejamību un pielāgojamību dažādām iedzīvotāju grupām. Telpu pieejamība jāskata kā priekšnoteikums ilgtermiņa kopienu pašorganizācijai un līdzdalībai.
- Nostiprināt valsts un pašvaldību līdzfinansējuma mehānismu sabiedrības vadītu kopienu centru darbībai, nodrošinot telpas un administratīvo kapacitāti pašvaldībās kā būtisku sabiedrības līdzdalības infrastruktūru.
- Veicināt praktiskas kopienu iniciatīvas (labiekārtošana, talkas), kam tiešā veidā redzams rezultāts un kas stiprina sociālās saites. Uzsvars jāliek uz kopienas veidošanu, nevis brīvprātīgā darba kā resursa izmantošanu. Šo pieeju var ieviest pilotprojektos vai valsts programmā ar mērķfinansējumu.
- Attīstīt centralizētu kultūras un kopienu pasākumu informācijas atspoguļošanu, integrējot digitālos un drukātos kanālus. Jāmazina informācijas fragmentācija un jānodrošina vienlīdzīga piekļuve informācijai dažādām sabiedrības grupām.

- Uzlabot kultūras un kopienu aktivitāšu informācijas pieejamību publiskajā telpā, attīstot afišu standus, vietējos izdevumus un vienotu pasākumu platformu. Uzsvars liekams uz regulāru, viegli uztveramu un lokāli mērķētu informācijas izplatīšanu.
- Ieteicams veidot atbalsta sistēmu strukturētām dialoga metodēm (piemēram, Dialoga apli/TimeOut),

kas stiprina uzticēšanos un iekļaujošu sarunu vidi. Metodes izmantojumu var sekmēt, atbalsta konkursos piešķirot priekšrocības projektiem, kas to izmanto.

- Izstrādāt izglītojošas aktivitātes par pašorganizēšanās vadību, balstoties spēlēšanā (lietošanas rīki, digitālas viktorīnas). Pēc pilotēšanas izvērtēt efektīvākos risinājumus un mērogot tos valsts līmenī.

Tolerance,
vienlīdzīgas iespējas
un piederība

Pilsoniskās identitātes veidošanā un valsts ilgtspējīgā attīstībā izšķiroša nozīme ir indivīda spējai līdzsvarot personiskās izvēles ar apziņu par atbildību pret sabiedrību, kopīgajām institūcijām un valsts nākotni. Pilsoniskās vērtības – pienākuma apziņa, solidaritāte un savstarpēja cieņa – stiprina demokrātiskās kultūras noturību un palīdz sabiedrībai reaģēt uz ilgtermiņa izaicinājumiem. Tajā pašā laikā saliedētības politikas kontekstā būtiski ir meklēt līdzsvaru starp individuālo brīvību un sabiedrībai saistošiem pienākumiem. Mūsdienu sabiedrībā uzsvērtā personas autonomija un tiesības dzīvot neatkarīgi no kolektīvām saistībām ir veicinājusi privātās dzīves autonomijas pieaugumu, bet vienlaikus mazinājusi sabiedrisko iesaisti un motivāciju līdzdarboties kopējā labuma veidošanā (sk. šā izdevuma 253. lpp.). Šādas tendences var novest pie sociālās spriedzes, atsvešināšanās un kolektīvās atbildības vājināšanās.

Uzsvars uz individuālu pašnoteikšanos ir cieši saistīts ar demokrātisko

sabiedrību vērtībām un veicina identitāšu daudzveidību, tomēr šāda pieeja var arī aizēnot sabiedriskos un institucionālos nosacījumus, kas ietekmē indivīda iespējas pilnvērtīgi piedalīties sabiedriskajā dzīvē. Ja sabiedriskajā domā nostiprinās priekšstats, ka cilvēks darbojas pilnīgā rīcības brīvībā, mazāk tiek ņemti vērā tie apstākļi, kuros šī brīvība tiek ierobežota, piemēram, stigmatizācija, neredzamas barjeras vai netieši izslēdzošas struktūras. Rezultātā diskriminācijas novēršana var kļūt par individuālu uzdevumu, aizēnojot sabiedriskās atbildības dimensiju.

Šajā kontekstā īpaši svarīgi ir pievērst uzmanību tiem sabiedriskajiem procesiem, kas tieši ietekmē sabiedrības saliedētību un uzticēšanos demokrātiskajām institūcijām. Sociālo attiecību kvalitāte, migrācijas pārvaldība, izglītības sistēmas iekļaujošums un kultūras daudzveidības apzināta integrācija ir būtiski faktori, kas nosaka sabiedrības vienotību un tās spēju rīkoties saskaņoti. Latvijā, neraugoties uz pozitīvu virzību drošības, administratīvās pārredzamības un uzticēšanās institūcijām

jomā, joprojām pastāv augsts sociālās distances un diskriminācijas līmenis, īpaši attiecībā uz mazākumgrupām. Migrācijas un ārvalstu studentu politika ir drīzāk fragmentēta un reaģējoša nekā stratēģiski ilgtspējīga, turklāt tai trūkst

gan sistemātiskas datu izmantošanas, gan koordinētas pieejas saliedētības mērķu sasniegšanai, kā arī sabiedrības acīs attieksme pret šo tematu ir strīdīga un to pavada augsts polarizācijas risks.

Pamata atziņas

Diskriminācija

- Iedzīvotāju grupas, pret kurām Latvijas iedzīvotājiem salīdzinoši biežāk ir aizspriedumi un negatīva attieksme, ir homoseksuālas personas, musulmaņi, romi un imigranti/viesstrādnieki.
- 17 % Latvijas iedzīvotāju uzskata sevi par tādas grupas pārstāvi, kurus Latvijā diskriminē. Visbiežāk minētie diskriminācijas pamati ir valoda, etniskā piederība, valstiskā piederība, vecums, ienākumi, invaliditāte un politiskie uzskati.

Migrācija

- Kopumā sabiedrībā valda negatīva attieksme pret migrāciju.
- Migrācijas politika ir fragmentēta, un tai trūkst vienotas sistēmas, datu

pārvaldības un ilgtermiņa mehānisma, kas sasaistīts ar saliedētības mērķiem.

- Pēdējo trīs gadu laikā katru gadu atgriežas vidēji 10000 Latvijas valstspiederīgo, kuri bija emigrējuši uz citu valsti.

Ārvalstu studenti

- Latvijas sabiedrība kopumā ieņem relatīvi neitrālu pozīciju attiecībā pret ārvalstu studentiem, tomēr ar tendenci uz pozitīvu skatījumu.
- Vērojama atšķirīga attieksme pret studentiem atkarībā no to izcelsmes vietas – attieksme pret studentiem no trešajām valstīm ir izteikti negatīvāka, salīdzinot ar studentiem no ES/EEZ valstīm.

Tolerance pret atšķirīgo un diskriminācijas pieredze

Sociālo grupu attiecības, tolerance un diskriminācijas dinamika būtiski ietekmē sabiedrības saliedētību Latvijā. Esošie pētījumi liecina (sk. šā izdevuma 128. lpp.), ka neiecietība un sociālā distance pret noteiktām grupām joprojām ir plaši izplatīta, un tas ietekmē gan atsevišķu iedzīvotāju grupu sociālo iesaisti, gan kopējo uzticēšanos demokrātiskai valsts iekārtai. Diskriminācijas pieredze un

aizspriedumi visbiežāk saistīti ar valodu, etnisko piederību, sociālo statusu, vecumu, politiskajiem uzskatiem, invaliditāti, seksuālo orientāciju un reliģisko identitāti. Šie procesi pastiprina sociālo noslāņošanos, attālina noteiktas grupas no institūcijām un kavē pilsoniskās līdzdalības izaugsmi.

Aptauju dati norāda (sk. šā izdevuma 129. lpp.), ka īpaši augsta sociālā distance ir pret homoseksuālām personām (41 %),

musulmaņiem (37 %), romiem (32 %) un imigrantiem/viesstrādniekiem (30 %). Vienlaikus pastāv būtiskas atšķirības starp iedzīvotāju grupām: latviešu vidū biežāk sastopami aizspriedumi pret musulmaņiem un citas rases cilvēkiem, savukārt krievvalodīgo vidū izteiktāki stereotipi ir pret homoseksuālām personām. Apmēram piektā daļa aptaujāto respondentu uzskata, ka Latvijā piedzīvo diskrimināciju, visbiežāk to sasaistot ar valodu, etniskumu vai politiskajiem uzskatiem. Signāls par šīs situācijas nozīmīgumu – 30 % Latvijas krievu norāda, ka jūtas diskriminēti, un šis priekšstats saglabājas kā nozīmīgs faktors sabiedriskajā komunikācijā.

Tolerances līmeni būtiski ietekmē sociālā pieredze, izglītība, paaudžu maiņa un kontaktu intensitāte starp grupām. Pētījumi liecina, ka cilvēki, kuri ir atbalstoši pret vienu mazākumgrupu,

biežāk ir toleranti arī pret citām. Savukārt diskriminācija un sociālā distance rada barjeras integrācijai, ierobežo piekļuvi resursiem, veicina sociālo atstumtību un, atsevišķos gadījumos, sekmē ēnu ekonomiku vai radikalizācijas riskus. Neiecietība un diskriminācija nav tikai attieksmes problēma – tā ir struktūrproblēma, kurai nepieciešama politiski koordinēta reakcija.

Saliedētības politikas uzdevums ir mazināt grupu stigmatizāciju, nodrošināt vienlīdzīgu piekļuvi izglītībai, nodarbinātībai un pilsoniskajai līdzdalībai, vienlaikus stiprinot kultūras kontaktu vidi un izglītību par demokrātiskām vērtībām, cilvēktiesībām un politisko toleranci. Noturīgas saliedētības pamats ir spēja integrēt dažādas grupas kopīgā valsts telpā, kur atšķirības tiek uztvertas kā demokrātijas daļa, nevis šķērslis.

Attieksme pret migrantiem kopumā

Migrācijas dinamika Latvijā ir strauji mainījusies, un sabiedrības struktūrā pastāv dažādas migrantu grupas ar atšķirīgām vajadzībām, statusiem un integrācijas riskiem (sk. šā izdevuma 131. lpp.). Lai gan pēdējo gadu laikā vislielāko imigrantu daļu veido remigranti, 2022. gadā Krievijas plaša mēroga agresijas pret Ukrainu rezultātā Latvijā īsā laikā ieradās būtisks Ukrainas civiliedzīvotāju skaits, tā palielinot atbalsta sistēmu noslodzi un sabiedriskās uztveres polarizāciju. Tajā pašā laikā sabiedrībā dominē negatīva attieksme pret imigrāciju kopumā, ko veido vēsturiskā pieredze, ierobežota saskarsme ar dažādību, drošības faktori un mediju informatīvā vide. Attieksme ir diferencēta: solidaritāte ar Ukrainu ir augsta, savukārt attieksme pret imigrantiem no citām trešajām valstīm

ir būtiski rezervētāka. Šīs attieksmes cieši korelē ar etnolingvistisko identitāti, paaudžu atšķirībām, ģeopolitisko kontekstu un uzticēšanos valsts institūcijām.

Migrantu integrācijas mehānismi Latvijā nav vienoti: datu apstrāde ir fragmentēta, atbalsts balstās projektu pieejā, un integrācijas politika nav mērķtiecīgi sasaistīta ar ilgtermiņa saliedētības mērķiem. Remigrācijas koordinācijas mehānisms pierāda, ka pastāv modeļi, kas rada noturīgus rezultātus, ja politikas atbalsts ir pastāvīgs, koordinēts un institucionalizēts. Taču attiecībā uz trešo valstu pilsoņiem, tostarp Ukrainas civiliedzīvotājiem, integrācijas pieeja joprojām ir īstermiņa, reakcijā balstīta un bez sistemātiska datu, ietekmes un vajadzību izvērtējuma.

Nepilnības valodas prasmju nodrošināšanā, nodarbinātības atbalstā, pakalpojumu pieejamībā un datu pārvaldībā kavē mērķētu politiku, kā arī veicina noraidošas attieksmes nostiprināšanos sabiedrībā. Vienlaikus ir identificētas grupas, kuru vajadzības un situācija atšķiras un kurām nepieciešama diferencēta pieeja – īpaši Ukrainas civiliedzīvotāji, trešo valstu strādājošie, ārvalstu studenti, jauktajās ģimenēs dzīvojošie un pirmās paaudzes iebraucēji no postpadomju telpas. Turklāt jauniešu, izglītoto un ekonomiski stabilāko migrantu vidū vērojama augstāka orientācija uz Latvijas sabiedrisko un politisko telpu, kas norāda uz potenciālu integrācijas atbalsta pozitīvai atdevei.

Stratēģiskā līmenī migrācijas politika ir jāskata ne tikai kā resursu un drošības vadības jautājums, bet kā būtisks sabiedrības saliedētības veidošanas elements. Integrācijas mehānismiem ir jākļūst paredzamiem, caurskatāmiem un strukturētiem. Tas ietver valsts centralizētas datu sistēmas izveidi, valodas apguves un nodarbinātības atbalsta stiprināšanu, migrantu bērnu iekļaušanu izglītības sistēmā, negatīvās attieksmes mazināšanu publiskajā telpā un konsekvētu pieeju pakalpojumu pieejamībai neatkarīgi no migrācijas pamatojuma.

Šāda politika ne tikai mazinātu sabiedrības polarizāciju, bet arī nodrošinātu, ka migrācijas politika ir ilgtspējīga.

Iedzīvotāju vērtējums par ārvalstu studentiem

Ārvalstu studentu skaits Latvijā pēdējo gadu laikā būtiski pieaug, un patlaban tie veido apmēram 15 % no visiem studējošajiem (sk. šā izdevuma 147. lpp.). Viņu klātbūtne rada stratēģisku iespēju Latvijas augstākās izglītības sistēmas attīstībai, demogrāfijas stabilizēšanai un darba tirgus kapacitātes stiprināšanai. Taču saliedētības temata risinājumā jārēķinās, ka vienlaikus sabiedrībā pastāv dažādas, nereti kontrastējošas attieksmes pret šo grupu, īpaši attiecībā uz tiem studentiem, kuri ierodas no ārpus ES/EEZ valstīm.

Sabiedriskās domas dati norāda uz kopumā neitrālu, taču segmentētu attieksmi (sk. šā izdevuma 149. lpp.). Pozitīvāk tiek vērtēti studenti no Eiropas valstīm, savukārt studentu pieplūdums no Dienvidāzijas un Centrālāzijas biežāk saistās ar pretreakciju, stereotipiem un sociālās distance saglabāšanos. Šī attieksmju plaša atspoguļo gan ierobežotu pieredzi starpkultūru kontaktos, gan

valodas un kultūras atšķirību radītu drošības un piederības neskaidrību.

Vienlaikus ārvalstu studentu īpatsvara pieaugums ekonomikā apliecina šīs grupas objektīvo nozīmi – augstākās izglītības eksports sasniedz teju 1 % no IKP, radot vietējo pakalpojumu pieprasījumu un potenciāli sniedzot risinājumus darba tirgus strukturālajiem trūkumiem.

Lai ārvalstu studentu klātbūtne kļūtu par resursu sabiedrības saliedētībai, nevīs to apdraudētu, ir nepieciešams sistemātisks politikas ietvars, kas nodrošina integrācijas atbalstu, sabiedrības izpratnes veicināšanu un iespējas augstākās izglītības iestādēm, pašvaldībām un uzņēmējiem izmantot šo potenciālu Latvijas ilgtermiņa attīstības kontekstā.

Svarīgs priekšnoteikums ir valodas prasmes un kopienas pieredzes pieejamība – veiksmīgai integrācijai nozīmīgākais faktors nav izcelsme, bet pieredze kontaktsituācijās, valodas apguve

un iespēja piedalīties kopienas dzīvē. Vienlaikus būtiski nodrošināt sabiedrībai skaidru informatīvo telpu, lai novērstu aizspriedumus un spekulatīvus naratīvus.

No rīcībpolitikas perspektīvas nepieciešams mērķtiecīgi veidot:

- caurredzamu ārvalstu studentu uzņemšanas un studiju uzraudzības sistēmu;
- valodas un starpkultūru atbalsta programmas;
- darba tirgus iesaistes mehānismus un atbalstu palikšanai Latvijā arī pēc studijām;

- komunikācijas un izglītošanas iniciatīvas sabiedrībā stereotipu un sociālās distances mazināšanai.

Tādējādi ārvalstu studentu politika ir ne tikai augstākās izglītības jautājums, bet arī sabiedrības saliedētības, drošības, ekonomikas un starpkultūru līdzāspastāvēšanas jautājums. Sistemātiska, datus balstīta un uz iekļaušanu orientēta pieeja ļaus pārvērst šo demogrāfisko tendenci par ilgtermiņa ieguvumu Latvijai.

Rekomendācijas

Diskriminācija

- Neiecietības izpausmju mazināšanai indivīdu vidū joprojām nepieciešams turpināt gan sabiedrību izglītojošas kampaņas, gan policijas kapacitātes stiprināšanu naida noziegumu atpazīšanā un apkarošanā.
- Nepieciešams arī atbalstīt NVO sektora pretdiskriminācijas un iecietības veicināšanas aktivitātes, kas Latvijā arī līdz šim ir darīts valsts un pašvaldību projektu konkursu formā. Šāda veida aktivitātes un NVO projektu konkursus ir nepieciešams turpināt, jo NVO neiecietības mazināšanā un izglītojošu kampaņu organizēšanā var būt ļoti noderīgs resurss.
- Latvijas krievu vidū izplatītā diskursa par krievu diskrimināciju Latvijā mazināšanai nepieciešams skaidrojošais darbs un propagandas atmaskošanas aktivitātes.

Migrācija

- Ieviest vienotu un datus balstītu migrācijas un integrācijas modeli, kas nodrošina: centralizētu datu

pārvaldību, valodas apguves atbalstu, nodarbinātības mehānismus un pakalpojumu pieejamību neatkarīgi no migrācijas pamatojuma.

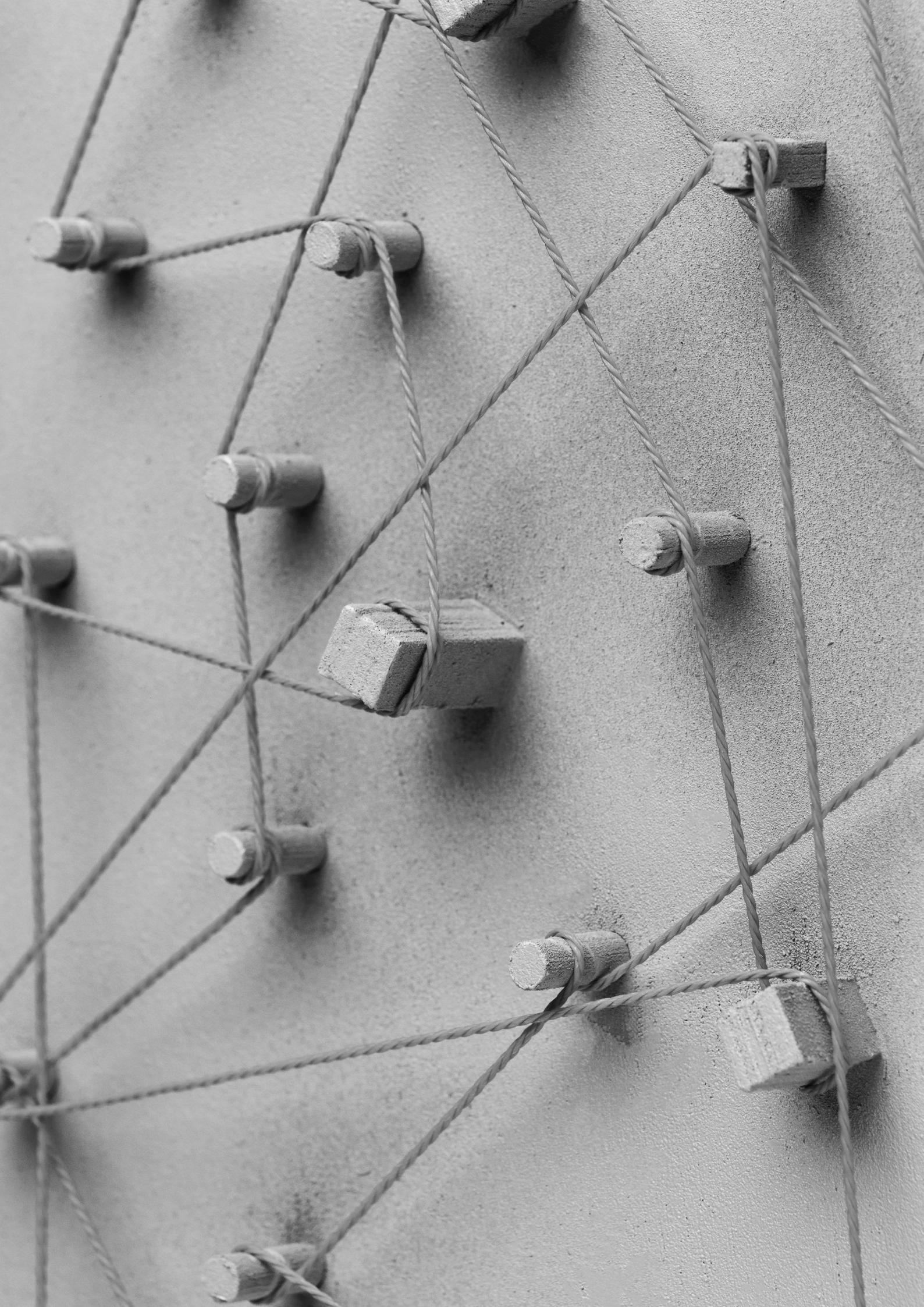
- Atbalsts imigrantu no trešajām valstīm, tostarp Ukrainas civiliedzīvotāju, integrācijai Latvijas sabiedrībā ir balstīts projektu pieejā, līdz ar to ir sadrumstalots un nesistemātisks. Nemainot projektu pieeju, būtiskas izmaiņas šajā jomā nav sagaidāmas.

Ārvalstu studenti

- Attīstīt ārvalstu studentu integrācijas politiku, iekļaujot valodas apguves programmas, darba tirgus pārejas atbalstu, starpkultūru kontaktu veicināšanu un komunikācijas stratēģiju sabiedrības informēšanai.
- Būtu nepieciešams veidot starpnozaru sadarbību starp augstskolām, uzņēmējiem un valsts pārvaldi, lai mērķtiecīgi izmantotu talantīgāko ārvalstu studentu zināšanas, prasmes un kultūras daudzveidību Latvijas ekonomikas stiprināšanai.

- Augstskolām sadarbībā ar vietējām pašvaldībām būtu nepieciešams īstenot visaptverošas ārvalstu studentu integrācijas, mentoringa un atbalsta programmas, lai efektīvi sagaidītu un sniegtu daudzpusīgu atbalstu ārvalstu

studentiem visā viņu studiju procesā, tādējādi veicinot viņu iekļaušanos akadēmiskajā un vietējā sabiedrībā, mazinot kultūras šoku un veidojot piederības sajūtu.

Sociālekonomiskā stabilitāte un nevienlīdzība

Sabiedrības saliedētības analīzē vairākkārt norādīts uz saliedētības saistību ar sociālekonomiskiem faktoriem, piemēram, iedzīvotāji ar augstākiem ienākumiem un augstāku izglītības līmeni augstāk novērtē savu spēju ietekmēt politiskos procesus un ir aktīvāki politiskajā līdzdalībā (sk. šā izdevuma 109. lpp.). Līdzīgas tendences konstatētas arī attieksmē pret Krieviju – Latvijā dzīvojošie krievu tautības iedzīvotāji ar augstāku izglītību un ienākumiem retāk uzskata Krieviju par uzticamu un biežāk norāda, ka tā nav uzticama valsts (sk. šā izdevuma 123. lpp.). Sociālekonomisko faktoru nozīme atklājas arī diskriminācijas kontekstā: no 17 % Latvijas iedzīvotāju, kuri sevi uzskata par diskriminētai grupai piederošiem, daļa kā vienu no diskriminācijas iemesliem minējuši tieši ienākumu līmeni (sk. šā izdevuma 129. lpp.). Šajā nodaļā sociālekonomiskie faktori aplūkoti plašāk, analizējot to lomu sabiedrības saliedētības veidošanā.

Pieņemot plašāku skatījumu par sabiedrības saliedētību un to ietekmējošajiem sabiedrības noturības un drošības faktoriem, jāatzīst, ka saliedētas sabiedrības veidošanos Latvijā ietekmē arī veselības aprūpes un sociālās aizsardzības pieejamība, par ko ievērojama iedzīvotāju daļa nākotnes perspektīvā izjūt nedrošību. Līdz ar nedrošību krītas arī uzticēšanās institūcijām un sarūk iedzīvotāju līdzdalība sabiedriskajos procesos. Tajā pašā laikā Latvijā ekonomiskā nevienlīdzība ir viena no augstākajām ES. Nevienlīdzība atstāj ietekmi ne vien uz iedzīvotāju dzīves kvalitāti, bet arī demokrātijas stabilitāti un piederības sajūtu valstij. Reģionālās atšķirības, zema sociālā mobilitāte un piekļuve resursiem negatīvi ietekmē sabiedrības saliedētību.

Šajā nodaļā sabiedrības saliedētība tiek analizēta kopsakarā ar labklājības, veselības, ekonomikas, kā arī reģionālās attīstības politikas jomām, pievēršoties iedzīvotāju drošības sajūtas, nodokļu politikas un reģionu attīstības jautājumiem.

Pamata atziņas

Cilvēkdrošība

- Latvijā trauksmei un nedrošībai visvairāk pakļautās iedzīvotāju grupas ir cilvēki ar sliktu veselības stāvokli, personu grupas, kas pārdzīvojušas smagu personisku zaudējumu, vardarbības upuri, iedzīvotāji, kas dzīvo zem iztikas minimuma.
- Nedrošības sajūta par veselības aprūpi, sociālo nodrošinājumu un ekonomisko stabilitāti samazina uzticēšanos institūcijām un līdzdalību sabiedriskajos procesos.
- Paaugstināta nedrošība par ikdienas vajadzību nodrošinājumu sekmē dažādas negatīvas izpausmes, piemēram, mazina cilvēku spējas sadarboties un domāt par kopējo labumu, kontrolēt emocijas, sekmē dažādas atkarības (alkoholismu, narkomāniju, atkarību no azartspēlēm), paaugstina depresijas un citu garīgās veselības problēmu parādīšanos.

Nevienlīdzība

- Latvijā nevienlīdzība ir viena no augstākajām ES, radot riskus sabiedrības saliedētībai, demokrātiskajām institūcijām un reformu īstenošanai.
- Līdzšinējā valsts politika ir veiksmīgi

apturējusi nevienlīdzības pieaugumu, taču ir vāji panākumi tās būtiskā samazināšanā. Ilgtermiņa mērķu sasniegšana 2030. gadā pie pašreizējās politikas ir apšaubāma.

- Reformu veiksmīgums ir atkarīgs no definēto mērķu skaidrības un īstenošanas ātruma, nodrošinot to rezultātu uzraudzību un mērīšanu.

Reģionālā attīstība

- Lauku iztukšošanās vājina vietējās kopienas, mazinot savstarpējo uzticēšanos un pilsonisko līdzdalību vietējā pārvaldē.
- Politikas analīze parāda, ka lauku teritorijas tiek atzītas kā būtiska valsts attīstības telpa, uzsverot nepieciešamību uzlabot dzīves kvalitāti, nodarbinātību, uzņēmējdarbību un iesaisti. Tomēr vietējais mārketinga pašvaldību plānos vēl ir nepietiekami integrēts.
- Jaunpienācēju pieredze laukos liecina par dažādiem pārcelšanās motīviem – no dzīvesstila līdz uzņēmējdarbībai. Motivāciju pārcelties ietekmē arī pakalpojumu, infrastruktūras un mājokļu pieejamības jautājumi; lielākā nozīme ir mājokļu pieejamībai.

Cilvēkdrošība, sociālā stabilitāte un uzticēšanās

Latvijas sabiedrības drošības izjūta un noturība pret sociālekonomiskajiem un ārējiem apdraudējumiem ir cieši saistīta ar cilvēkdrošības rādītājiem, tostarp veselības aprūpi, sociālekonomisko drošību, uzticēšanos valsts institūcijām un korupcijas izplatību. Aptauju rezultāti rāda (sk. šā izdevuma 182. lpp.), ka visizteiktākie iedzīvotāju satraukuma avoti attiecas uz veselības pieejamību un

finansiālo risku saslimšanas gadījumā, pensiju nepietiekamību un komunālo maksājumu segšanu. Vienlaikus iedzīvotāji kopumā kritiski vērtē valdības spēju gādāt par sociālo drošību, īpaši attiecībā uz senioru dzīves līmeni un piekļuvi veselības aprūpei. Drošumspējas (spēja saglabāt vai atgūt drošības sajūtu) stiprināšana ir būtisks priekšnoteikums sabiedrības saliedētībai, jo paaugstināta nedrošība

mazina pilsonisko uzticēšanos un sadarbības spēju.

Aptauju dati liecina (sk. šā izdevuma 180. lpp.), ka iedzīvotāju kopējā drošības sajūta par nākotni ir viduvēja, turklāt ievainojamākās grupas ir zemāko ienākumu mājsaimniecības, cilvēki ar sliktāku veselību, ilgstošie bezdarbnieki, Latgales reģiona iedzīvotāji un seniori. To papildina bažas par nespēju pielāgoties digitālajām pārmaiņām un augstāki satraukuma līmeņi par iespējamu ārējo militāro agresiju. Šie faktori veido vietēju un vispārēju nedrošības sajūtu, kas tiešā veidā var mazināt sociālo uzticēšanos un vēlmi aktīvi iesaistīties kopējo mērķu īstenošanā.

Vienlaikus iedzīvotāji pozitīvāk vērtē valdības darbu valsts drošības un

vides aizsardzības jomās, un iekšējās drošības uztvere saglabājas relatīvi stabila. Personīgā pieredze ar korupciju ir salīdzinoši zema, kas signalizē par progresu publiskās pārvaldes caurskatāmībā.

Salīdzinājums ar 2002./2003. gada datiem rāda, ka daudzi riski saglabājas nemainīgi – sevišķi bažas par veselību un sociālo aizsardzību –, kas norāda uz strukturālu nepietiekamību, kura ilgstoši kavē sabiedrības noturību un uztveri par valsts spēju gādāt par drošumu.

Lielā daļā sabiedrības joprojām pastāv nedrošības–neuzticēšanās loks: zema sociālā un ekonomiskā drošība mazina uzticēšanos institūcijām, savukārt zema uzticēšanās kavē sabiedrības spēju mobilizēties uz kopīgu rīcību un ilgtermiņa pilsonisku iesaisti.

Nevienlīdzība un sociālā mobilitāte

Latvijā ekonomiskā nevienlīdzība ir viena no augstākajām ES, un tā ietekmē sabiedrības saliedētību, uzticēšanos valsts institūcijām un demokrātiskās līdzdalības kvalitāti (sk. šā izdevuma 196. lpp.). Nevienlīdzība Latvijā nav tikai ekonomiska parādība – tā veicina emigrāciju, sociāli ekonomisko stagnāciju reģionos, uzticēšanās zudumu un politisko polarizāciju. Šāda vide mazina valsts spēju īstenot reformas un rada auglīgu vidi antidemokrātiskiem politiskajiem spēkiem.

Efektīva nevienlīdzības mazināšana prasa pāreju no fragmentētas sociālā atbalsta politikas uz strukturālu pieeju, kas līdzsvaro ekonomisko izaugsmi ar taisnīgumu. Galvenā rīcības prioritāte ir mērķēts atbalsts tām grupām, kuras šobrīd atrodas visaugstākajā riskā – īpaši ģimenēm ar vienu vecāku un bērnu/-iem, kā arī iedzīvotājiem reģionos ar zemu ekonomisko aktivitāti. Tāpat svarīga ir

nodokļu sistēmas pārveide, lai mazinātu disproporciju starp darbaspēka un kapitāla nodokļu slogu, nodrošinot taisnīgāku pārdales mehānismu un lielāku turīgāko iedzīvotāju iesaisti sabiedriskajā finansējumā.

Lai rīcībpolitika sasniegtu rezultātus, nepieciešama konsekventa un skaidri vadīta reformu ieviešana. Reformu atlikšana un nepilnīga ieviešana mazina sabiedrības uzticēšanos un samazina politikas efektivitāti. Tāpēc jānodrošina skaidri definēti mērķi, regulāra rezultātu mērīšana, iedzīvotāju iesaiste politikas veidošanā un uzvedības ekonomikas principu izmantošana, lai atbalsta instrumenti būtu pieejami un izmantojami tām grupām, kuras ir visvairāk pakļautas riskiem.

Ekonomiskās nevienlīdzības mazināšana ir priekšnoteikums sociāli stabilai un demokrātiskai sabiedrībai. Taisnīga nodokļu

sistēma, mērķēti atbalsta instrumenti un strukturālas pārmaiņas pašvaldību līmenī veidos priekšnoteikumus sabiedrībai, kurā iedzīvotāji ne tikai dzīvo līdzās, bet kopīgi piedalās valsts attīstībā un jūt piederību kopīgam sociālajam veselumam.

Vienlaikus valsts rīcībpolitikā nepieciešams pārskatīt pašvaldību

finansēšanas un atbildības paradigmu, pārejot no pārdales mehānisma uz modeli, kas veicina attīstību, uzņēmējdarbību un mobilitāti reģionos. Tas ietver infrastruktūras, mobilitātes un dzīves kvalitātes risinājumus, kas padara reģionus ekonomiski konkurētspējīgus un dzīvei piemērotus.

Reģionālā attīstība un piederība

Lauku iztukšošanās Latvijā ir ilgstoša un būtiska problēma, kas rada reģionālās nevienlīdzības pieaugumu un ietekmē sabiedrības saliedētību. Iedzīvotāju skaita samazināšanās vājina vietējās kopienas, sabiedrisko uzticēšanos un iesaisti vietējā pārvaldē, vienlaikus apdraudot kultūras pārmantojamību. Demogrāfisko procesu raksturo zema dzimstība, augsta mirstība, jauniešu aizplūšana uz pilsētām un ārvalstīm un iedzīvotāju novecošanās, kas īpaši strauji samazina lauku iedzīvotāju īpatsvaru valstī.

Politikas dokumentu analīze rāda, ka nacionālā līmenī lauku teritorijas ir definētas kā nozīmīga valsts attīstības telpa, kuras potenciāla saglabāšanai nepieciešama līdzsvarota reģionālā attīstība, pilsētu–lauku integrācija, investīcijas cilvēkkapitālā, transporta un komunikāciju infrastruktūras uzlabošana, pakalpojumu pieejamības stiprināšana un sabiedrības iesaiste pārvaldē. Stratēģiskie mērķi ietver mājokļu pieejamības risinājumus, uzņēmējdarbības attīstības atbalstu, izglītības pieejamības nodrošināšanu un skolotāju piesaisti, kā arī kopienu stiprināšanu kā saliedētības priekšnoteikumu. Reģionu un novadu līmeņa plānošanas dokumenti paredz dažādus instrumentus iedzīvotāju noturēšanai – dzīves kvalitātes uzlabojumus, izglītības un darba iespējas,

mājokļu pieejamības programmas, uzņēmējdarbības atbalstu un kopienas iesaisti –, taču tajos trūkst vietas mārketinga iniciatīvu, kas ārvalstu pieredzē izrādījušās efektīvas jaunu iedzīvotāju piesaistē.

Jaunpienācēju pieredzes liecina (sk. šā izdevuma 190. lpp.), ka pārcelšanos uz laukiem nosaka vairāku faktoru kopums: vēlme pēc mierīgākas dzīves, dabas tuvuma un privātuma, ģimenes vajadzības, sentimentāla saikne ar dzimtu, pieejamāka mājokļa iespējas, attālinātā darba priekšrocības un iespējas attīstīt uzņēmējdarbību. Vienlaikus dzīves kvalitāti laukos ierobežo būtiski izaicinājumi: izglītības iestāžu slēgšanas risks, nepietiekama veselības aprūpes pieejamība, vāja ceļu infrastruktūra, neapmierinošs sabiedriskā transporta tīkls, digitālās infrastruktūras problēmas, ierobežota pasta piegādes, sūtījumu un pārvadājumu pieejamība. Pārcelšanos uz laukiem kavē arī nekustamo īpašumu renovācijas izmaksas un to finansēšanas iespēju trūkums, kas, par spīti zemajām nekustamo īpašumu cenām, rada piemērotu un uzturamu mājokļu trūkumu.

Kopumā lauku attīstības un iedzīvotāju noturēšanas izaicinājumi nav tikai ekonomiski, tie ir cieši saistīti arī ar infrastruktūru, piederības sajūtu, pieejamiem pakalpojumiem un kopienas

vitalitāti. Aktīva vietējā kopiena, pieejami pakalpojumi un mērķtiecīga atbalsta politika ir centrālie faktori

valsts reģionālajā noturībā, sabiedrības saliedētībā un ilgtermiņa demogrāfiskajā stabilitātē.

Rekomendācijas

Cilvēkdrošība

- Palielināt finansējumu veselības aprūpei, lai mazinātu iedzīvotāju līdzmaksājumu slogu, saīsinātu rindas un nodrošinātu finansiāli pieejamus pakalpojumus, kombinējot to ar sistemātiskiem veselīga dzīvesveida veicināšanas pasākumiem.
- Pielāgot pensiju sistēmu aktuālajai demogrāfiskajai un ekonomiskajai situācijai, izstrādājot ilgtspējīgus risinājumus, kas mazinātu iedzīvotāju bažas par pietiekamu pensiju apmēru.

Nevienlīdzība

- Samazināt nabadzības risku ģimenēs ar vienu vecāku un bērnu/-iem, īpaši mazinot “bērna soda efektu”:
 - paplašināt mērķētus atbalsta instrumentus sieviešu ekonomiskās nevienlīdzības mazināšanai;
 - pārskatīt un paplašināt samazinātās PVN likmes precēm un pakalpojumiem, kas tieši mazina nevienlīdzību (piemēram, higiēnas precēm);
 - izvērtēt esošās PVN atlaides precēm un pakalpojumiem, kas faktiski nemazina nevienlīdzību (piemēram, kultūras pasākumiem), un attiecīgi tās mainīt, vienlaikus koncentrējoties uz ekonomiskās nevienlīdzības samazināšanu kā priekšnoteikumu mazturīgo kultūras patēriņa pieaugumam.
- Palielināt turīgāko iedzīvotāju līdzdalību ienākumu un bagātības pārdalē, mazinot sloga disproporciju starp darbaspēka un kapitāla nodokļiem:

- pārskatīt kapitāla un kapitāla pieauguma nodokļu politiku, paaugstinot slogu augstāko ienākumu un bagātības grupām;
- ieviest vai pastiprināt mērķētus patēriņa nodokļus, kas attiecas galvenokārt uz turīgāko iedzīvotāju patēriņu.
- Nodrošināt efektīvu reformu vadību, ieviešanu un rezultātu mērīšanu, īpaši nodokļu un nevienlīdzības mazināšanas jomā:
 - noteikt skaidrus, izmērāmus politikas mērķus, kas tieši attiecas uz ekonomiskās nevienlīdzības rādītājiem (ne tikai nabadzības risku), un atturēties no vienkāršotiem, strukturālo nevienlīdzību nemazinošiem risinājumiem;
 - politikas efektivitātes izvērtēšanā plašāk izmantot kontrolētus nejaušības pētījumus un citas cēloņsakarības analīzes metodes, tostarp pavisināšanas (*nudging*) instrumentus, lai nodrošinātu, ka pieņemtās reformas faktiski sasniedz nevienlīdzības mazināšanas mērķus.

Reģionālā attīstība

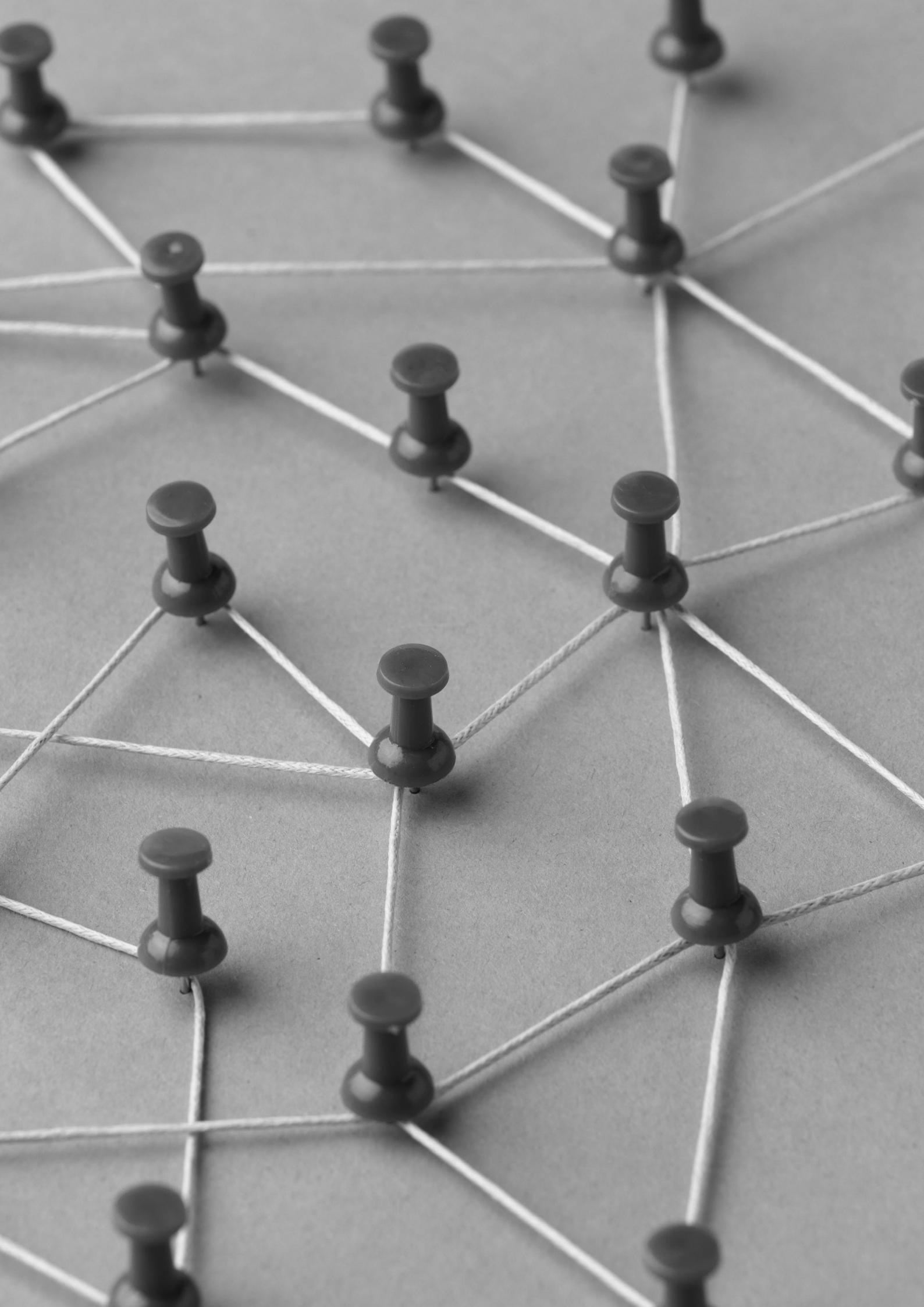
- Stiprināt izglītības pieejamību reģionos, veicinot sadarbību starp augstskolām, pētniecības institūcijām un uzņēmumiem. Vienlaikus attīstīt profesionālo izglītību un mūžizglītību, tostarp attālināto mācību risinājumus.
- Radīt labvēlīgus nosacījumus privātā sektora aktivitātei reģionos, atbalstot sociālo uzņēmējdarbību, biznesa

inkubatorus un mazo un vidējo uzņēmumu attīstību.

- Mērķtiecīgi popularizēt lauku dzīvi un reģionu priekšrocības, īstenojot komunikācijas un mārketinga kampaņas, kas adresētas jauniešiem un ģimenēm, kā arī attīstot ilgtspējīga tūrisma piedāvājumu, lai stiprinātu reģionu apdzīvotību, ekonomisko dzīvotspēju un pilsonisko klātbūtni kā valsts noturības un drošības priekšnoteikumu.
- Uzlabot veselības aprūpes, izglītības, kultūras un citu pamatpakalpojumu pieejamību reģionos, attīstot pakalpojumu centrus un ieviešot mobilo pakalpojumu risinājumus teritorijās ar zemu iedzīvotāju blīvumu, kas vienlaikus

ir gan saliedētības, gan drošības politikas jautājums.

- Veicināt mājokļu pieejamību reģionos, īpašu uzmanību pievēršot jaunajiem speciālistiem, paplašinot atbalsta instrumentus mājokļu iegādei un īrei, kā arī energoefektivitātes uzlabošanai.
- Attīstīt iedzīvotāju līdzdalības formas, tostarp iedzīvotāju padomes un līdzdalības budžetus, pilnveidot sociālo infrastruktūru un veicināt dažādu sociālo grupu, īpaši senioru, aktīvu iesaisti kopienas dzīvē.
- Attīstīt reģionālos centrus kā pakalpojumu, nodarbinātības un kultūras mezglus, īstenojot līdzsvarotu teritoriālās attīstības modeli, kas mazina plaisu starp centru un perifēriju.

Politikas īstenošanas izvērtējuma indikatori

VPP projekta “Sabiedrības saliedētības vektori: no saliedētības ap valstsnāciju (2012–2018) uz saliedēto pilsonisko kopienu valsts, sabiedrības un indivīdu drošības labā (2024–2025)” (VPP-KM-SPASA-2023/1-0002) rīcībpolitikas rekomendāciju dokumentā tika identificēti kopumā seši sasniedzamie mērķi. Atbilstoši definētajiem mērķiem šajā dokumentā ir noteikti politikas īstenošanas izvērtējuma indikatori. Par katru no atlasītajiem indikatoriem ir sniegta šāda informācija:

- 1) vēlamā tendence, kas sekmē kādu no sabiedrības saliedētības aspektiem (piemēram, palielinās Latvijas iedzīvotāju īpatsvars, kas sabiedriskās vietās lieto galvenokārt latviešu valodu);
- 2) avots aptaujai/pētījumam, kurā šāds rādītājs izmantots, piemēram, VPP projekts “Sabiedrības saliedētības vektori”, kā arī aptaujas veikšanas gads;
- 3) bāzes vērtība, ko ieteicams izmantot turpmāk salīdzināšanai;
- 4) jautājuma un atbilžu formulējums, kas

- izmantots indikatora iegūšanai;
- 5) īsa instrukcija, kas izskaidro, kā iegūts konkrētais bāzes rādītājs.

Kā jau iepriekš norādīts, politikas īstenošanas izvērtējuma indikatori ir veidoti atbilstoši rīcībpolitikas rekomendāciju dokumentā noteiktajiem sešiem sasniedzamajiem mērķiem, ko paredzēts panākt politikas īstenošanas rezultātā:

- 1) valsts valodas lietojums publiskajā telpā – latviešu valoda funkcionē kā kopīgās informācijas telpas, publisko pakalpojumu, darba vides un sabiedriskās komunikācijas pamats visā valsts teritorijā, pārejot no zināšanu nodrošinājuma uz stabilu lietojuma praksi;
- 2) vienota, droša un kvalitatīva informatīvā vide – tiek nodrošināta kopīga faktu telpa, medijpratība un noturība pret dezinformāciju, informatīvajiem burbuļiem un ārvalstu ietekmes mēģinājumiem, īpaši drošības politikas kontekstā;

- 3) attīstīta pilsoniskā kultūra un līdzdalība – iedzīvotājiem ir pieejami caurskatāmi līdzdalības mehānismi, pilsoniskās prasmes tiek apgūtas izglītības sistēmā un praksē un līdzdalība tiek normalizēta kā sabiedriska norma;
- 4) mazāka sociālā distance un augstāka savstarpējā uzticēšanās – sabiedrībā tiek mazinātas sociālās barjeras, diskriminācija un uztveres plaisas starp grupām, nodrošinot cieņu, drošību un piederību kopīgai valstiskai telpai;
- 5) teritoriāli līdzsvarota un noturīga sabiedrības attīstība – saliedētība tiek nodrošināta arī reģionos, pārvarot sociālekonomiskās un pakalpojumu pieejamības atšķirības, lai stiprinātu vietējā un valsts līmeņa piederību kā savstarpēji papildinošas dimensijas;
- 6) koordinēta un uz pierādījumiem balstīta saliedētības politika – tiek ieviesta stabila, nepārtraukta monitoringa, koordinācijas un novērtēšanas sistēma, kas nodrošina politikas konsekveni un efektīvi, novēršot fragmentāciju.

Indikatoru sagatavošanā izmantotie pētījumi:

- 1) “Sabiedrības saliedētības vektori” (2025). Aptauja veikta VPP projekta “Sabiedrības saliedētības vektori: no saliedētības ap valstsnāciju (2012–2018) uz saliedēto pilsonisko kopienu valsts, sabiedrības un indivīdu drošības labā (2024–2025)” (VPP-KM-SPASA-2023/1-0002) vajadzībām. Aptaujas lauka darba

veicējs: SIA “InnoMatrix”. Aptaujas laiks: 2024. gada novembris – 2025. gada februāris. Aptaujas izlases lielums: 2023 respondenti;

- 2) Sabiedrības saliedētības indeksa aptauja (2023). Aptauja veikta SIF sabiedrības saliedētības indeksa (radara) izveides vajadzībām. Aptaujas lauka darba veicējs: SKDS. Aptaujas laiks: 2023. gada maijs. Aptaujas izlases lielums: 1010 respondenti;
- 3) Drošības un stratēģiskās pētniecības centra pētījums (2022). Aptaujas lauka darba veicējs: SKDS. Aptaujas laiks: 2022. gada oktobris. Aptaujas izlases lielums: 1000 respondenti;
- 4) “Providus” aptauja (2020). Latvijas iedzīvotāju aptauja par iedzīvotāju iesaisti un integrāciju. Aptaujas lauka darba veicējs: SKDS. Aptaujas laiks: 2020. gada oktobris–novembris. Aptaujas izlases lielums: 1013 respondenti.
- 5) Starptautiskais pilsoniskās izglītības pētījums (International Civic and Citizenship Education Study), kura mērķis ir noskaidrot astoto klašu skolēnu zināšanu līmeni pilsoniskajā izglītībā un viņu sagatavotību pildīt pilsoņa pienākumus. Latvija piedalījies četros pētījuma ciklos: 1999., 2009., 2016. un 2022. gadā. Nākamais ICCS pētījums plānots 2027. gadā. Aptaujas lielums 2022. gadā: 2876 8. klašu skolēni.

Ieteicamie indikatori politikas rezultatīvajiem rādītājiem atbilstoši izstrādātajiem konkrētajiem politikas sasniedzamajiem mērķiem ir apkopoti 1. tabulā.

1. tabula. Ieteicamie indikatori politikas rezultativajiem rādītājiem konkrētiem politikas sasniedzamajiem mērķiem

Gaidāmais rezultāts	Ieteicamie indikatori politikas rezultativajiem rādītājiem
Valsts valodas lietojums publiskajā telpā	
Rezultāts Latviešu valoda funkcionē kā kopīgās informācijas telpas, publisko pakalpojumu, darba vides un sabiedriskās komunikācijas pamats visā valsts teritorijā, pārejot no zināšanu nodrošinājuma uz stabilu lietojuma praksi.	• Palielinās Latvijas iedzīvotāju īpatsvars, kas sabiedriskās vietās lieto galvenokārt latviešu valodu (avots: “Sabiedrības saliedētības vektori”, 2025). Bāzes rādītāji: darbā runā galvenokārt vai tikai latviešu valodā, 40 %, 2025. gads; ar draugiem, paziņām runā galvenokārt vai tikai latviešu valodā, 52 %, 2025. gads; uz ielas, veikalā runā galvenokārt vai tikai latviešu valodā, 55 %, 2025. gads; valsts iestādēs runā galvenokārt vai tikai latviešu valodā, 77 %, 2025. gads. Jautājuma un atbilžu formulējums: “Kādā valodā Jūs runājat... darbā, ar draugiem, paziņām, uz ielas, veikalā, valsts iestādēs? 1) Galvenokārt vai tikai latviešu. 2) Latviešu vairāk nekā krievu. 3) Krievu vairāk nekā latviešu. 4) Galvenokārt vai tikai krievu. 5) Galvenokārt citā valodā. 6) Nav atbildes, nav atbilstošs jautājums.” Jāanalizē atbilžu variants: “Galvenokārt vai tikai latviešu.” • Samazinās Latvijas iedzīvotāju īpatsvars, kuri saskarsmē ar citu tautību Latvijas iedzīvotājiem latviešu valodu nekad nelieto (avots: Sabiedrības saliedētības indeksa aptauja, 2023). Bāzes rādītājs: 5 %, 2023. gads. Jautājuma un atbilžu formulējums: “Saskarsmē ar citu tautību Latvijas iedzīvotājiem es lietoju latviešu valodu: 1) nekad; 2) reti; 3) dažreiz; 4) bieži; 5) vienmēr; 6) grūti pateikt/NA.” Jāanalizē atbilžu variants: “Nekad.”
Vienota, droša un kvalitatīva informatīvā vide	
Rezultāts Tiek nodrošināta kopīga fakto telpa, medijpratība un noturība pret dezinformāciju, informativajiem burbuļiem un ārvalstu ietekmes mēģinājumiem, īpaši drošības politikas kontekstā.	• Palielinās Latvijas iedzīvotāju īpatsvars, kas uzskata, ka, lai labi orientētos sabiedriski politiskajos notikumos, nepieciešams sekot dažādiem informācijas avotiem (avots: “Sabiedrības saliedētības vektori”, 2025). Bāzes rādītājs: piekrīt, 85 %, 2025. gads. Jautājuma un atbilžu formulējums: “Lūdzu, novērtējiet katru apgalvojumu. Cik lielā mērā Jūs tam piekrītat vai nepiekrītat? Lai labi orientētos sabiedriski politiskajos notikumos, būtu nepieciešams sekot dažādiem informācijas avotiem. 1) Pilnīgi nepiekrītu. 2) Drīzāk nepiekrītu. 3) Drīzāk piekrītu. 4) Pilnīgi piekrītu. 5) Grūti pateikt, nav atbildes.” Jāliek kopā rezultāti atbildēm “pilnībā piekrītu” un “drīzāk piekrītu”. Ja skaits palielinās, tā ir pozitīva tendence. • Palielinās Latvijas iedzīvotāju īpatsvars, kas uzskata, ka viņiem ir viegli atpazīt uzticamu informāciju no manipulatīvas (safabricētas, maldinošas) (avots: “Sabiedrības saliedētības vektori”, 2025). Bāzes rādītājs: piekrīt, 46 %, 2025. gads.

Gaidāmais rezultāts	Ieteicamie indikatori politikas rezultativajiem rādītājiem
	Jautājuma un atbilžu formulējums: “Runājot par Jūsu pieredzi mediju izmantošanā, vai Jums ir viegli atpazīt uzticamu informāciju no manipulatīvas (safabricētas, maldinošas)? 1) Nē. 2) Drīzāk nē. 3) Drīzāk jā. 4) Jā. 5) Grūti pateikt, nav atbildes.” Jāliek kopā rezultāti atbildēm “drīzāk jā” un “jā”. Ja skaits palielinās, tā ir pozitīva tendence. • Samazinās Latvijas iedzīvotāju īpatsvars, kas uzticas Krievijas federālajiem masu medijiem (Krievijas valsts TV kanāliem, radio, ziņu portāliem) (avots: “Sabiedrības saliedētības vektori”, 2025). Bāzes rādītājs: piekrt, 7 %, 2025. gads. Jautājuma un atbilžu formulējums: “Cik lielā mērā Jūs uzticaties vai neuzticaties šādiem medijiem? Krievijas federālajiem masu medijiem (Krievijas valsts TV kanāliem, radio, ziņu portāliem). 1) Pilnībā neuzticos. 2) Drīzāk neuzticos. 3) Drīzāk uzticos. 4) Pilnībā uzticos. 5) Grūti pateikt, nav atbildes.” Jāliek kopā rezultāti atbildēm “pilnībā uzticos” un “drīzāk uzticos”. Ja skaits samazinās, tā ir pozitīva tendence. • Samazinās Latvijas iedzīvotāju īpatsvars, kas uzskata, ka viņiem vai viņu radniekiem nav iespējas iegūt kvalitatīvu izglītību (avots: Sabiedrības saliedētības indeksa aptauja, 2023). Bāzes rādītājs: 19%, 2023. gads. Jautājuma un atbilžu formulējums: “Lūdzu, novērtējiet, cik lielā mērā Jūs piekrītat vai nepiekrītat šādam apgalvojumam! Man vai maniem tuviniekiem ir iespēja iegūt kvalitatīvu izglītību. Atbilžu varianti: 1) pilnībā piekrītu; 2) drīzāk piekrītu; 3) neitrāli; 4) drīzāk nepiekrītu; 5) pilnībā nepiekrītu; 6) grūti pateikt/NA.” Jāliek kopā rezultāti atbildēm “pilnībā nepiekrītu” un “drīzāk nepiekrītu”. Ja skaits palielinās, tā ir negatīva tendence.
Attīstīta pilsoniskā kultūra un līdzdalība	
Rezultāts Iedzīvotājiem ir pieejami caurskatāmi līdzdalības mehānismi, pilsoniskās prasmes tiek apgūtas izglītības sistēmā un praksē un līdzdalība tiek normalizēta kā sabiedriskā norma.	• Palielinās vēlētāju aktivitāte Saeimas, pašvaldību un Eiropas Parlamenta vēlēšanās (avots: Centrālā vēlēšanu komisija). Bāzes rādītāji: vēlētāju aktivitāte Saeimas vēlēšanās: 59,41 %, 2022. gads; vēlētāju aktivitāte pašvaldību vēlēšanās: 46,98 %, 2025. gads; vēlētāju aktivitāte Eiropas Parlamenta vēlēšanās: 33,82 %, 2024. gads. • Palielinās Latvijas iedzīvotāju īpatsvars, kas uzskata, ka labam pilsonim ir svarīgi piedalīties vēlēšanās (avots: “Sabiedrības saliedētības vektori”, 2025). Bāzes rādītājs: svarīgi, 71 %, 2025. gads. Jautājuma un atbilžu formulējums: “Ir dažādi viedokļi par to, ko nozīmē būt labam pilsonim. Kā Jūs personiski uzskatāt, cik svarīgi labam pilsonim ir...?” Piedalīties vēlēšanās. Atbilžu skala, kur 1 nozīmē “nemaz nav svarīgi”, bet 5 nozīmē “ļoti svarīgi”. Jāskaita kopā atbilžu vērtības 4 un 5. Ja skaits palielinās, tā ir pozitīva tendence.

Gaidāmais rezultāts	Ieteicamie indikatori politikas rezultativajiem rādītājiem
	Palielinās Latvijas iedzīvotāju īpatsvars, kas uzskata, ka politiskā sistēma Latvijā ļauj viņiem ietekmēt politiku (avots: "Sabiedrības saliedētības vektori", 2025). Bāzes rādītājs: daudz, 6 %, 2025. gads. Jautājuma un atbilžu formulējums: "Jūsaprāt, cik lielā mērā politiskā sistēma Latvijā ļauj tādiem cilvēkiem kā Jūs ietekmēt politiku?" Atbilžu varianti: 1) nemaz; 2) ļoti maz; 3) nedaudz; 4) daudz; 5) ļoti daudz; 6) grūti pateikt/nav atbildes. Jāliek kopā rezultāti atbildēm "daudz" un "ļoti daudz". Ja skaits palielinās, tā ir pozitīva tendence. Samazinās tādu iedzīvotāju skaits (īpatsvars), kuri pēdējo 12 mēnešu laikā nav iesaistījušies nekādās papildu pilsoniskās aktivitātēs (kas nav dalība vēlēšanās) (avots: "Sabiedrības saliedētības vektori", 2025). Bāzes rādītājs: 42 %, 2025. gads. Jautājuma un atbilžu formulējums: "Kurās no minētajām sabiedriskajām un politiskajām aktivitātēm Jūs esat iesaistījies/-usies pēdējo 12 mēnešu laikā?" Atbilžu varianti: 1) jā; 2) nē; 3) grūti pateikt/nav atbildes. Uzskaitītās aktivitātes: 1) darbojies politiskā partijā; 2) darbojies sabiedriskā organizācijā; 3) personiski sazinājies ar politiķiem; 4) centies iegūt publicitāti plašsaziņas līdzekļos (TV/radio/avīzes/internetā); 5) boikotējis noteiktus produktus, izvēlējies tos neiegādāties; 6) piedalījies publiskās demonstrācijās (mītiņā, piketā, streikā vai zibakcijā); 7) parakstījis petīciju, t. sk. elektroniski; 8) piedalījies vardarbīgās protesta aktivitātēs; 9) izplatījis politiskus paziņojumus sociālo mediju vietnēs; 10) ziedojis/-usi drēbes, mēbeles, pārtiku, naudu u. c. labdarības organizācijām vai akcijām; 11) piedalījies vides sakopšanas talkā; 12) piedalījies/-usies kādā no sabiedriskās apspriešanas pasākumiem; 13) ievietojis iniciatīvu interneta portālā (t. sk. www.manabalss.lv). Analīzei jāizmanto atbilžu variants "nē" (apkopojot respondentu īpatsvaru, kas par visām pilsoniskās līdzdalības formām atbildējuši "nē"). Samazinās tādu iedzīvotāju skaits (īpatsvars), kuri pēdējos gados nav iesaistījušies papildu politiskās aktivitātēs (kas nav dalība vēlēšanās) (avots: "Providus" aptauja, 2020). Bāzes rādītājs: 81 %, 2020. gads. Jautājuma un atbilžu formulējums: "Vai Jūs pēdējo divu gadu laikā esat darijuši kādu no šīm darbībām (atzīmēt visu, kas atbilst)? 1) Sazinājos ar manis ievēlētajiem deputātiem pašvaldībā vai Saeimā. 2) Piedalījos piketā vai citā protesta akcijā. 3) Lai atrisinātu kādu visai sabiedrība svarīgu problēmu, ziedoju tās risināšanai savu brīvo laiku vai līdzekļus. 4) Piedalījos pašvaldības vai valsts institūcijas organizētā apspriedē, kur paudu savu viedokli. 5) Parakstīju petīciju, sabiedriski svarīgu iniciatīvu vai atklāto vēstuli. 6) Nedarīju neko no šeit minētā. 7) Neatceros/NA."

Gaidāmais rezultāts	Ieteicamie indikatori politikas rezultativajiem rādītājiem
	Jāanalizē atbilde “nedarīju neko no šeit minētā”, skatoties, vai ir uzlabojumi (samazinās) vai pasliktinājumi (palielinās). Nemot vērā jaunās iedzīvotāju līdzdalības formas pašvaldībās, kas paredzētas 2022. gada 20. oktobra Pašvaldību likumā, lietderīgi būtu veidot arī šo rādītāju monitoringu. Turpmāk tekstā – piedāvātie jautājuma formulējumi (nav validēti valsts līmenī). • Palielinās iedzīvotāju īpatsvars, kas piedalījušies kolektīvā iesnieguma pašvaldībai sagatavošanā un parakstīšanā. Jautājuma un atbilžu formulējums: “Vai pēdējo divu gadu laikā Jūs pats/-i personīgi esat iesaistījies/-usies kolektīvā iesnieguma pašvaldībai sagatavošanā un parakstīšanā?” Vairāku atbilžu jautājums. Atbilžu varianti: 1) jā, piedalījos kolektīvā iesnieguma teksta sagatavošanā un apspriešanā; 2) jā, parakstīju kolektīvo iesniegumu; 3) jā, dalījos ar informāciju par kolektīvo iesniegumu un aicināju to parakstīt; 4) nē, neesmu iesaistījies; 6) neesmu informēts par to, kas ir kolektīvais iesniegums. • Palielinās iedzīvotāju īpatsvars, kas piedalījušies pašvaldības sabiedriskajās apspriešanās. Jautājuma un atbilžu formulējums: “Vai pēdējo divu gadu laikā Jūs pats/-i personīgi esat iesaistījies/-usies pašvaldības sabiedriskajās apspriešanās?” Atbilžu varianti: 1) jā; 2) nē; 3) grūti pateikt. • Palielinās iedzīvotāju īpatsvars, kas piedalījušies līdzdalības budžeta veidošanā. Jautājuma un atbilžu formulējums: “Vai pēdējo divu gadu laikā Jūs pats/-i personīgi esat iesaistījies/-usies līdzdalības budžeta projektu konkursā?” Vairāku atbilžu jautājums. Atbilžu varianti: 1) jā, iesniedzu projektu; 2) jā, piedalījos balsošanā par projektiem; 3) jā, dalījos ar informāciju par projektu un aicināju to atbalstīt; 4) jā, palīdzēju izstrādāt projektu; 5) nē, neesmu iesaistījies; 6) neesmu informēts par to, kas ir līdzdalības budžeta konkurss. Skolēnu pilsoniskā līdzdalība ir agrīns pamats demokrātiskai kultūrai, līdzatbildībai un piederībai valstij. Tā izpaužas politiskās, sociālās, digitālās un brīvprātīgas iesaistes formās, un tās attīstību būtiski ietekmē izglītības vide, ģimene un pieejamās līdzdalības struktūras. Agrīna līdzdalības pieredze būtiski saistās ar pilsonisko aktivitāti pieaugušo vecumā, īpaši, ja jauniešiem tiek nodrošināta jēgpilna līdzdalība, reāla ietekme un atgriezeniskā saite. Skolēnu līdzdalība skolas vidē – balsošana, pašpārvalžu darbs, viedokļa paušana un lēmumu līdzveidošana – ir būtiska pilsoniskuma veidošanās dimensija. Ieteicamie indikatori: • Palielinās 8. klašu skolēnu īpatsvars, kas balsojuši klases vecākā vai skolēnu padomes vēlēšanās (avots: ICCS aptauja, 2022). Bāzes rādītājs: 51 %, 2022. gads. • Palielinās 8. klašu skolēnu īpatsvars, kas piedalījušies lēmumu apspriešanā par skolas pārvaldību (avots: ICCS aptauja, 2022). Bāzes rādītājs: 29 %, 2022. gads.

Gaidāmais rezultāts	Ieteicamie indikatori politikas rezultativajiem rādītājiem
Starpkultūru dialogs un iecietība	
Rezultāts Sabiedrībā tiek mazinātas sociālās barjeras, diskriminācija un uztveres plaisas starp grupām, nodrošinot cieņu, drošību un piederību kopīgai valstiskai telpai.	Samazinās sociālā distance un neiecietība pret dažādām etniskām un kultūras grupām (avots: "Sabiedrības saliedētības vektori", 2025). Bāzes rādītājs: man nebūtu iebildumu dzīvot kaimiņos ne ar vienu no šiem cilvēkiem, 14 %, 2025. gads. Jautājuma un atbilžu formulējums: "Šajā sarakstā minētas dažādas cilvēku grupas. Ar kuriem cilvēkiem Jūs nevēlētos dzīvot kaimiņos? 1) Citas rases cilvēki. 2) Dzērāji. 3) Imigranti/viesstrādnieki. 4) Narkomāni. 5) Homoseksuālas personas. 6) Kristieši. 7) Musulmaņi. 8) Ebreji. 9) Romi. 10) Man nebūtu iebildumu dzīvot kaimiņos ne ar vienu no šiem cilvēkiem." Jāanalizē atbilde "Man nebūtu iebildumu dzīvot kaimiņos ne ar vienu no šiem cilvēkiem", skatoties, vai ir uzlabojumi (palielinās) vai pasliktinājumi (samazinās). Samazinās Latvijas iedzīvotāju īpatsvars, kuri uzskata, ka viņi pieder kādai grupai, kuru Latvijā diskriminē (avots: "Sabiedrības saliedētības vektori", 2025). Bāzes rādītājs: uzskata, ka viņu diskriminē, 17 %, 2025. gads. Jautājuma un atbilžu formulējums: "Vai Jūs sevi uzskatāt par tādas grupas pārstāvi, kuru Latvijā diskriminē? 1) Jā. 2) Nē. 3) Grūti pateikt, nav atbildes." Palielinās, saglabājas nemainīgs Latvijas iedzīvotāju īpatsvars, kas uzskata, ka, ja būtu nepieciešama palīdzība, ģimene un draugi palīdzētu (avots: "Sabiedrības saliedētības vektori", 2025). Bāzes rādītājs: 95 %, 2025. gads. Jautājuma un atbilžu formulējums: "Cik lielā mērā Jūs piekristat vai nepiekristat šādiem apgalvojumiem? Ja man būtu nepieciešama palīdzība, ģimene un draugi man palīdzētu." Atbilžu varianti: 1) pilnībā nepiekrītu; 2) drīzāk nepiekrītu; 3) drīzāk piekrītu; 4) pilnībā piekrītu; 5) grūti pateikt, nav atbildes. Jāliek kopā rezultāti atbildēm "drīzāk piekrītu" un "pilnībā piekrītu". Ja skaits palielinās, tā ir pozitīva tendence. Palielinās Latvijas iedzīvotāju īpatsvars, kas uzskata, ka, ja būtu nepieciešama palīdzība, kaimiņi un paziņas palīdzētu (avots: "Sabiedrības saliedētības vektori", 2025). Bāzes rādītājs: 79 %, 2025. gads. Jautājuma un atbilžu formulējums: "Cik lielā mērā Jūs piekristat vai nepiekristat šādiem apgalvojumiem? Ja man būtu nepieciešama palīdzība, kaimiņi un paziņas man palīdzētu." Atbilžu varianti: 1) pilnībā nepiekrītu; 2) drīzāk nepiekrītu; 3) drīzāk piekrītu;

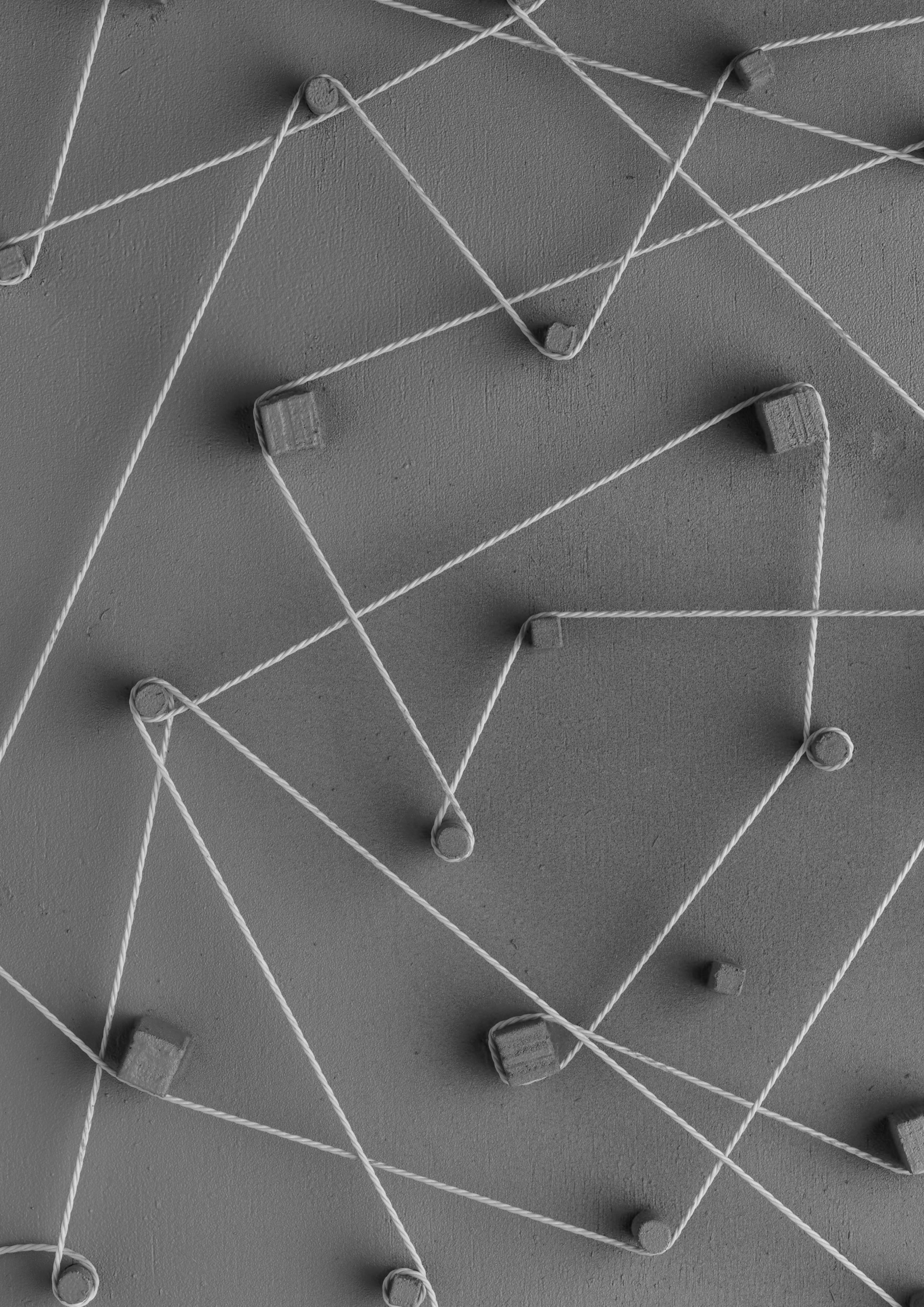
Gaidāmais rezultāts	Ieteicamie indikatori politikas rezultativajiem rādītājiem
	4) pilnībā piekrītu; 5) grūti pateikt, nav atbildes. Jāliek kopā rezultāti atbildēm “drīzāk piekrītu” un “pilnībā piekrītu”. Ja skaits palielinās, tā ir pozitīva tendence. Palielinās Latvijas iedzīvotāju īpatsvars, kas uzskata, ka, ja būtu nepieciešama palīdzība, tuvākā kopiena palīdzētu (avots: “Sabiedrības saliedētības vektori”, 2025). Bāzes rādītājs: 49 %, 2025. gads. Jautājuma un atbilžu formulējums: “Cik lielā mērā Jūs piekrītat vai nepiekrītat šādiem apgalvojumiem? Ja man būtu nepieciešama palīdzība, tuvākā kopiena (ciems, kolēģi, pilsēta) man palīdzētu.” Atbilžu varianti: 1) pilnībā nepiekrītu; 2) drīzāk nepiekrītu; 3) drīzāk piekrītu; 4) pilnībā piekrītu; 5) grūti pateikt, nav atbildes. Jāliek kopā rezultāti atbildēm “drīzāk piekrītu” un “pilnībā piekrītu”. Ja skaits palielinās, tā ir pozitīva tendence.
Teritoriāli līdzsvarota un noturīga sabiedrības attīstība	
Rezultāts Saliedētība tiek nodrošināta arī reģionos, pārvarot sociālekonomiskās un pakalpojumu pieejamības atšķirības, lai stiprinātu vietējā un valsts līmeņa piederību kā savstarpēji papildinošas dimensijas.	Visus šajā sadaļā iekļautos rādītājus ieteicams analizēt gan reģionālā, gan pilsēta–lauki sadalījumā (ja iespējams). Reģionāli Rīgas reģions Vidzeme Kurzeme Zemgale Latgale Pilsēta–lauki sadalījumā Rīga Citas valstspilsētas (Daugavpils, Liepāja, Jelgava, Ventspils, Jūrmala, Rēzekne, Valmiera, Jēkabpils, Ogre) Cita pilsēta Neliels ciemats, ciems, lauki Palielinās piederības sajūta (saišu ciešums) ar savu tuvāko apkaimi (ciemu, pagastu, pilsētas mikrorajonu), Latviju, Eiropu (avots: “Sabiedrības saliedētības vektori”, 2025). Bāzes rādītāji: jūtas cieši saistīts ar tuvāko apkaimi: 76 %, 2025. gads; jūtas cieši saistīts ar Latviju: 86 %, 2025. gads; jūtas cieši saistīts ar Eiropu: 39 %, 2025. gads. Jūtas cieši saistīts ar tuvāko apkaimi: 76%, 2025. gads. Rīgas reģions: 73 %, 2025. gads. Vidzeme: 84 %, 2025. gads. Kurzeme: 72 %, 2025. gads. Zemgale: 67 %, 2025. gads. Latgale: 91%, 2025. gads. Rīga: 72 %, 2025. gads. Citas valstspilsētas (Daugavpils, Liepāja, Jelgava, Ventspils, Jūrmala, Rēzekne, Valmiera, Jēkabpils, Ogre): 82 %, 2025. gads. Cita pilsēta: 79 %, 2025. gads. Neliels ciemats, ciems, lauki: 75 %, 2025. gads.

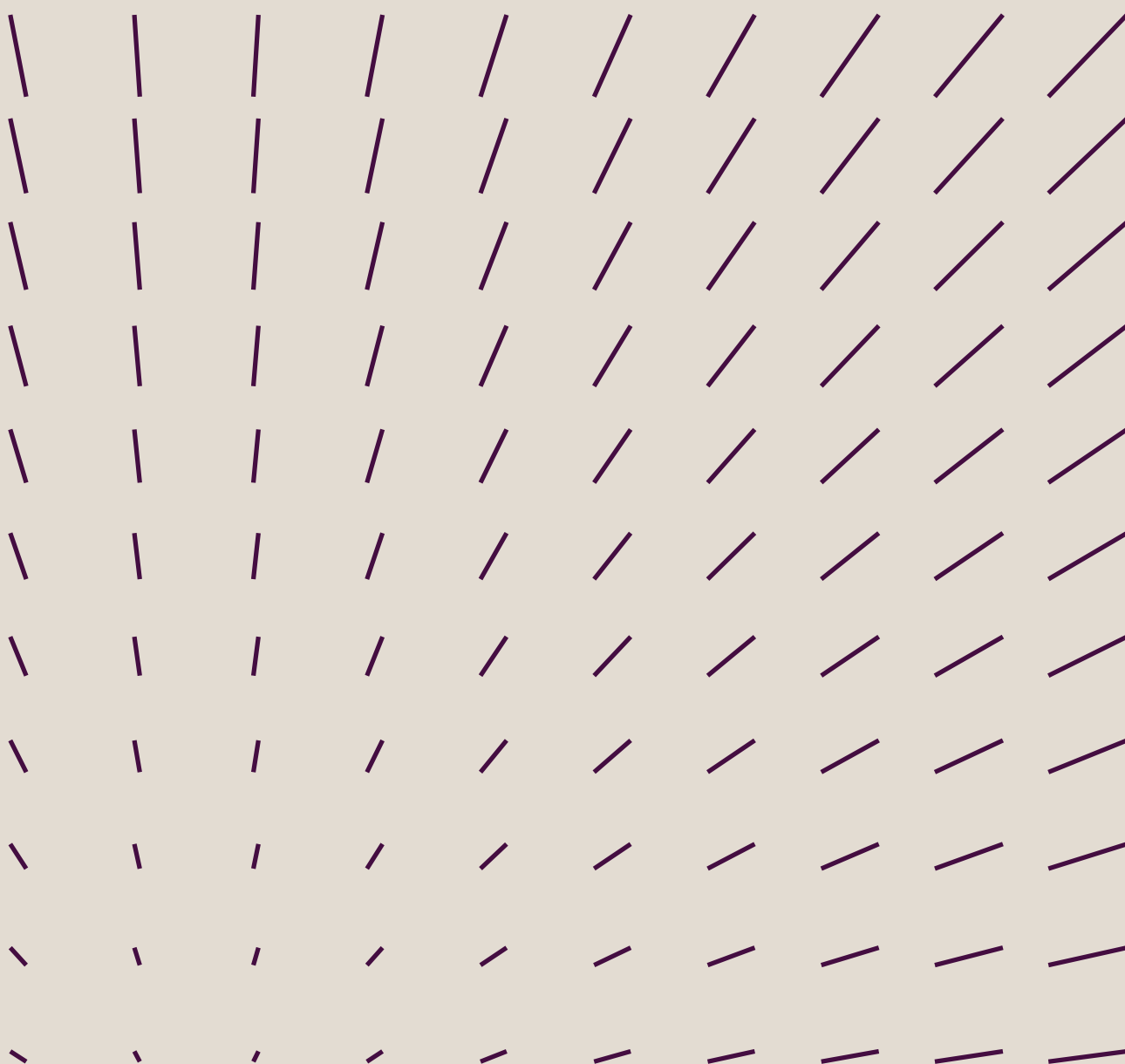
Gaidāmais rezultāts	Ieteicamie indikatori politikas rezultativajiem rādītājiem
	Jūtas cieši saistīts ar Latviju: 86 %, 2025. gads. Rīgas reģions: 85 %, 2025. gads. Vidzeme: 87 %, 2025. gads. Kurzeme: 79 %, 2025. gads. Zemgale: 86 %, 2025. gads. Latgale: 95 %, 2025. gads. Rīga: 84 %, 2025. gads. Citas valstspilsētas (Daugavpils, Liepāja, Jelgava, Ventspils, Jūrmala, Rēzekne, Valmiera, Jēkabpils, Ogre): 84%, 2025. gads. Cita pilsēta: 89%, 2025. gads. Neliels ciemats, ciems, lauki: 87%, 2025. gads. Jūtas cieši saistīts ar Eiropu: 39 %, 2025. gads. Rīgas reģions: 49 %, 2025. gads. Vidzeme: 33 %, 2025. gads. Kurzeme: 24 %, 2025. gads. Zemgale: 29 %, 2025. gads. Latgale: 36 %, 2025. gads. Rīga: 41 %, 2025. gads. Citas valstspilsētas (Daugavpils, Liepāja, Jelgava, Ventspils, Jūrmala, Rēzekne, Valmiera, Jēkabpils, Ogre): 38 %, 2025. gads. Cita pilsēta: 34 %, 2025. gads. Neliels ciemats, ciems, lauki: 29 %, 2025. gads. Jautājuma un atbilžu formulējums: "Cik cieši Jūs jūtaties saistīts ar... Jūsu tuvāko apkaimi (ciemu, pagastu, pilsētas mikrorajonu)? [...] Latviju? [...] Eiropu?" Atbilžu varianti: 1) ļoti cieši; 2) cieši; 3) ne pārāk cieši; 4) nemaz; 5) grūti pateikt, nav atbildes. Jāliek kopā rezultāti atbildēm "ļoti cieši" un "cieši". Ja skaits palielinās, tā ir pozitīva tendence. • Palielinās lepnuma sajūta par to, ka ir Latvijas iedzīvotājs (avots: "Sabiedrības saliedētības vektori", 2025). Bāzes rādītājs: 79 %, 2025. gads. Rīgas reģions: 72 %, 2025. gads. Vidzeme: 94 %, 2025. gads. Kurzeme: 78 %, 2025. gads. Zemgale: 82 %, 2025. gads. Latgale: 82 %, 2025. gads. Rīga: 69 %, 2025. gads. Citas valstspilsētas (Daugavpils, Liepāja, Jelgava, Ventspils, Jūrmala, Rēzekne, Valmiera, Jēkabpils, Ogre): 79 %, 2025. gads. Cita pilsēta: 84 %, 2025. gads. Neliels ciemats, ciems, lauki: 86 %, 2025. gads. Jautājuma un atbilžu formulējums: "Cik lielā mērā Jūs lepojaties ar to, ka esat Latvijas iedzīvotājs?" Atbilžu varianti: 1) ļoti lepojos; 2) drīzāk lepojos; 3) ne visai lepojos; 4) nemaz nelepojos; 5) grūti pateikt. Jāliek kopā rezultāti atbildēm "ļoti lepojos" un "drīzāk lepojos". Ja skaits palielinās, tā ir pozitīva tendence.

Gaidāmais rezultāts	Ieteicamie indikatori politikas rezultativajiem rādītājiem
	- Samazinās to iedzīvotāju skaits (ipatsvars), kurus satrauc tas, ka saslimšanas gadījumā viņi nevarēs samaksāt par ārstēšanos (avots: "Sabiedrības saliedētības vektori", 2025). Bāzes rādītājs: 72 %, 2025. gads. Rīgas reģions: 75 %, 2025. gads. Vidzeme: 61 %, 2025. gads. Kurzeme: 69 %, 2025. gads. Zemgale: 69 %, 2025. gads. Latgale: 84 %, 2025. gads. Rīga: 74 %, 2025. gads. Citas valstspilsētas (Daugavpils, Liepāja, Jelgava, Ventspils, Jūrmala, Rēzekne, Valmiera, Jēkabpils, Ogre): 74 %, 2025. gads. Cita pilsēta: 70 %, 2025. gads. Neliels ciemats, ciems, lauki: 71 %, 2025. gads. Jautājuma un atbilžu formulējums: "Kas Jūs satrauc Jūsu personiskajā dzīvē un cik lielā mērā? Saslimšanas gadījumā nevarēšu samaksāt par ārstēšanos." Atbilžu varianti: 1) nemaz nesatrauc; 2) drīzāk nesatrauc; 3) drīzāk satrauc; 4) ļoti satrauc; 5) uz mani tas neattiecas; 6) grūti pateikt, nav atbildes. Jāliek kopā rezultāti atbildēm "drīzāk satrauc" un "ļoti satrauc". Ja skaits palielinās, tā ir negatīva tendence. - Samazinās to iedzīvotāju skaits (ipatsvars), kuri nepiekrīt uzskatam, ka cilvēks, kurš Latvijā piedzimst trūcīgs un smagi strādā, var kļūt ekonomiski nodrošināts (avots: Sabiedrības saliedētības indeksa aptauja, 2023). Bāzes rādītājs: 34 %, 2023. gads. Jautājuma un atbilžu formulējums: "Lūdzu, novērtējiet, cik lielā mērā Jūs piekrītat vai nepiekrītat šādam apgalvojumam! Cilvēks, kurš Latvijā piedzimst trūcīgs un smagi strādā, var kļūt ekonomiski nodrošināts." Atbilžu varianti: 1) pilnībā piekrītu; 2) drīzāk piekrītu; 3) neitrāli; 4) drīzāk nepiekrītu; 5) pilnībā nepiekrītu; 6) grūti pateikt/NA. Jāsaliek kopā rezultāti atbildēm "pilnībā nepiekrītu" un "drīzāk nepiekrītu". Ja skaits palielinās, tā ir negatīva tendence. - Palielinās to iedzīvotāju skaits (ipatsvars), kuri izjūt piederību Latvijai (avots: Sabiedrības saliedētības indeksa aptauja, 2023). Bāzes rādītājs: 76 %, 2023. gads. Jautājuma un atbilžu formulējums: "Lūdzu, novērtējiet, cik lielā mērā Jūs piekrītat vai nepiekrītat šādam apgalvojumam! Apgalvojums: "Es izjūtu piederību Latvijai." Atbilžu varianti: 1) pilnībā nepiekrītu; 2) drīzāk nepiekrītu; 3) neitrāli; 4) drīzāk piekrītu; 5) pilnībā piekrītu; 6) grūti pateikt/NA. Jāsaliek kopā atbildes variants "pilnībā piekrītu" un "drīzāk piekrītu" (jauna kategorija – "piekrītu"). Ja palielinās skaits, tā ir pozitīva tendence.

Gaidāmais rezultāts	Ieteicamie indikatori politikas rezultativajiem rādītājiem
	Palielinās to iedzīvotāju skaits (ipatsvars), kuri militāra uzbrukuma gadījumā gatavi aizstāvēt Latviju ar ieročiem rokās vai nemilitārā veidā (avots: Drošības un stratēģiskās pētniecības centra pētījums, 2022). Bāzes rādītāji: militāra uzbrukuma gadījumā esmu gatavs aizstāvēt Latviju ar ieročiem rokās – 28 %, 2022. gads; militāra uzbrukuma gadījumā esmu gatavs aizstāvēt Latviju nemilitārā veidā (sniegt atbalstu bruņotajiem spēkiem) – 60 %, 2022. gads. Jautājuma un atbilžu formulējums: “Cik lielā mērā Jūs piekrītat vai nepiekrītat katram no tālāk minētajiem izteikumiem: pilnībā piekrītat, drīzāk piekrītat, drīzāk nepiekrītat vai pilnībā nepiekrītat?” 1) Militāra uzbrukuma gadījumā esmu gatavs aizstāvēt Latviju ar ieročiem rokās. 2) Militāra uzbrukuma gadījumā esmu gatavs aizstāvēt Latviju nemilitārā veidā (sniegt atbalstu bruņotajiem spēkiem). 3) Militāra uzbrukuma gadījumā esmu gatavs sniegt palīdzību tikai cietušajiem līdzpilvēkiem. 4) Militāra uzbrukuma gadījumā es noteikti atstātu valsti.” Atsevišķi jāanalizē divas vērtības: 1) militāra uzbrukuma gadījumā esmu gatavs aizstāvēt Latviju ar ieročiem rokās; 2) militāra uzbrukuma gadījuma esmu gatavs aizstāvēt Latviju nemilitārā veidā (sniegt atbalstu bruņotajiem spēkiem). Pieaugums vienā vai abos jautājumos norādītu uz pozitīvu tendenci. Samazinās iedzīvotāju skaits (ipatsvars), kuri uzskata, ka Latvijā nav vienādas iespējas saņemt medicīnas pakalpojumus (avots: Sabiedrības saliedētības indeksa aptauja, 2023). Bāzes rādītājs: 38 %, 2023. gads. Jautājuma un atbilžu formulējums: “Lūdzu, novērtējiet, cik lielā mērā Jūs piekrītat vai nepiekrītat šādam apgalvojumam! Sabiedrībā visiem neatkarīgi no dzimuma, vecuma, etniskās piederības, invaliditātes ir vienādas iespējas saņemt medicīnas pakalpojumus.” Atbilžu varianti: pilnībā piekrītu; drīzāk piekrītu; neitrāli; drīzāk nepiekrītu; pilnībā nepiekrītu; grūti pateikt/NA. Jāsaliek kopā rezultāti atbildēm “pilnībā nepiekrītu” un “drīzāk nepiekrītu”. Ja skaits palielinās, tā ir negatīva tendence. Samazinās iedzīvotāju skaits (ipatsvars), kuriem nav pieejams internets un tehnoloģijas, lai lietotu digitālos pakalpojumus (avots: Sabiedrības saliedētības indeksa aptauja, 2023). Bāzes rādītājs: 11 %, 2023. gads. Jautājuma un atbilžu formulējums: “Lūdzu, novērtējiet, cik lielā mērā Jūs piekrītat vai nepiekrītat šādam apgalvojumam! Man ir pieejams internets un tehnoloģijas, lai lietotu digitālos pakalpojumus.” Atbilžu varianti: pilnībā piekrītu; drīzāk piekrītu; neitrāli; drīzāk nepiekrītu; pilnībā nepiekrītu; grūti pateikt/NA. Jāsaliek kopā rezultāti atbildēm “pilnībā nepiekrītu” un “drīzāk nepiekrītu”. Ja skaits palielinās, tā ir negatīva tendence.

Gaidāmais rezultāts	Ieteicamie indikatori politikas rezultativajiem rādītājiem
	- Samazinās iedzīvotāju skaits (īpatsvars), kuriem nav pieejami kultūras pasākumi un kultūras iestādes (avots: Sabiedrības saliedētības indeksa aptauja, 2023). Bāzes rādītājs: 13 %, 2023. gads. Jautājuma un atbilžu formulējums: “Lūdzu, novērtējiet, cik lielā mērā Jūs piekrītat vai nepiekrītat šādam apgalvojumam! Man ir pieejami kultūras pasākumi un kultūras iestādes.” Atbilžu varianti: pilnībā piekrītu; drīzāk piekrītu; neitrāli; drīzāk nepiekrītu; pilnībā nepiekrītu; grūti pateikt/NA. Jāsaliek kopā rezultāti atbildēm “pilnībā nepiekrītu” un “drīzāk nepiekrītu”. Ja skaits palielinās, tā ir negatīva tendence. - Samazinās iedzīvotāju skaits (īpatsvars), kuriem vai kuru radniekiem nav iespējas iegūt kvalitatīvu izglītību (avots: Sabiedrības saliedētības indeksa aptauja, 2023). Bāzes rādītājs: 19 %, 2023. gads. Jautājuma un atbilžu formulējums: “Lūdzu, novērtējiet, cik lielā mērā Jūs piekrītat vai nepiekrītat šādam apgalvojumam! Man vai maniem tuviniekiem ir iespēja iegūt kvalitatīvu izglītību.” Atbilžu varianti: pilnībā piekrītu; drīzāk piekrītu; neitrāli; drīzāk nepiekrītu; pilnībā nepiekrītu; grūti pateikt/NA. Jāsaliek kopā rezultāti atbildēm “pilnībā nepiekrītu” un “drīzāk nepiekrītu”. Ja skaits palielinās, tā ir negatīva tendence.
Koordinēta un uz pierādījumiem balstīta saliedētības politika	
Rezultāts Tiek ieviesta stabila, nepārtraukta monitoringa, koordinācijas un novērtēšanas sistēma, kas nodrošina politikas konsekveni un efektivitāti, novēršot fragmentāciju.	- Regulāri, vismaz reizi 2–3 gados, tiek īstenots sabiedrības saliedētības monitorings, izmantojot izstrādāto Sabiedrības saliedētības radara metodoloģiju (gan attiecībā uz aptaujas veidu un izlases lielumu, gan aptaujas jautājumiem) (avots: Sabiedrības saliedētības radars, 2023). Bāzes rādītājs: Sabiedrības saliedētības radara monitoringa pētījums veikts 2023. gadā, pēc tam 2026. gadā utt. - Regulāri tiek veikti padziļināti pētījumi sabiedrības saliedētības jomā attiecībā uz sabiedrībai un valsts pārvaldei aktuāliem jautājumiem. Tie var tikt īstenoti gan kā valsts pārvaldes iepirkti pētniecības pakalpojumi, gan arī valsts pētījuma programmā, konkursa kārtībā sniedzot iespēju Latvijas augstskolām sagatavot savus piedāvājumus (pēc valsts pētījuma programmas “Saliedētas un pilsoniski aktīvas sabiedrības attīstība” parauga).

Analītiskais izvērsums

Empīriskie pētījumi

1. Pilsoniskā līdzdalība: sabiedrības formālā un neformālā pašorganizēšanās

GALVENIE PIETURPUNKTI

Līdzdalībai Saeimas, pašvaldību, kā arī Eiropas Parlamenta vēlēšanās kopumā vērojama lejupslīdes tendence. Vienlaikus sabiedrībā attīstās dažādas jaunas līdzdalības formas, piemēram, kolektīvā iesnieguma procedūra, tostarp attieksmes paušanas iniciatīvas interneta portālā manabalss.lv vai līdzdalības budžeta iniciatīvas pašvaldībās.

Aptauju dati parāda, ka salīdzinoši visvairāk Latvijas iedzīvotāji iesaistās dažādos ziedošanas un labdarības pasākumos (43 %) vai vides sakopšanas talkās (34 %), kas parāda, ka Latvijas iedzīvotāji lielāku jēgu redz dažādos solidaritātes un atbalsta pasākumos un rūpēs par kopējo.

Divas trešdaļas Latvijas iedzīvotāju uzskata, ka politiskā sistēma Latvijā tādiem cilvēkiem kā respondents ļoti maz vai nemaz neļauj ietekmēt politiku. Tomēr tie, kuri ir aktīvi iesaistīti dažādās politiskās līdzdalības formās, ievērojami biežāk ir mazliet augstākās domās par cilvēku iespējām ietekmēt politiku.

Pārlicēbai par savu ietekmes spēju ir cieša saistība ar izglītību un ienākumiem: iedzīvotāji ar augstākiem ienākumiem un augstāku izglītības līmeni augstāk vērtē savas ietekmes spēju un aktīvāk iesaistās dažādās politiskās līdzdalības formās.

Demokrātija kā politiska sistēma paredz politisko lēmumu nepārtrauktu saskaņošanu ar sabiedrību, valsts pārvaldes konsultēšanos ar iedzīvotājiem, iedzīvotāju iesaistīšanu lēmumu pieņemšanā dažādos veidos (Tilly 2007). Demokrātiska sabiedrība, saliedēta sabiedrība un politiskā līdzdalība lēmumu pieņemšanas procesos ir savstarpēji saistīti koncepti. Autori pētījumiem, kas veikti ES līmenī, arī konceptualizē saliedētas sabiedrības saistību ar pilsonisko līdzdalību brīvprātīgās organizācijās un politisko aktivitāti kā divus no būtiskākajiem saliedētas sabiedrības rādītājiem (Eurofound 2018: 33). Līdzdalība dažādās brīvprātīgās organizācijās un aktivitātēs palīdz cilvēkiem veidot savstarpējos kontaktus un vienoties par kopīgu darbību. Cilvēku sadarbošanās šādās organizācijās liecina par to, ka kopā būšana un rūpes par citu labklājību ir būtiskas un tās sekmē izpratni par kopīgo labumu.

Latvijas politikas plānošanas dokumentos, kas attiecas uz saliedētas sabiedrības stiprināšanu – Saliedētas un pilsoniski aktīvas sabiedrības attīstības pamatnostādnes 2021.–2027. gadam –, rīcība plānota trīs virzienos: nacionālās identitātes stiprināšana, pilsoniskās sabiedrības attīstība un integrācija, kas parāda, ka saliedēta sabiedrība tiek aplūkota kā pilsoniski aktīva un demokrātiska sabiedrība. Pamatnostādņu kopsavilkumā ir norādīts, ka “iedzīvotāju brīva griba un iesaistīšanās ir pamats plānoto mērķu sasniegšanai, līdz ar to rezultāti lielā mērā ir atkarīgi no Latvijas iedzīvotāju motivācijas un iespējām līdzdarboties un apgūt jaunas zināšanas, prasmes un attieksmes”.

Pilsonu aktīva līdzdalība politiskajos procesos ir būtiska demokrātijas pastāvēšanai, jo sekmē dažādu sabiedrības interešu pārstāvniecību, un novērš to, ka demokrātiskās institūcijas savā varā sagrauj privilēģētas elites grupas (OECD 2017). Līdz

šim veiktie pētījumi atklāj, ka politiskās attieksmes ir būtisks politisko līdzdalību ietekmējošs faktors: tie, kas ir pārliecināti par savu ietekmes spēju, kā arī uzskata sevi par kompetentiem un interesējās par politiku, iesaistīsies politiskajos procesos ar lielāku varbūtību nekā tie, kas uzskata, ka neko nevar ietekmēt, nav pietiekami kompetenti vai neinteresējas par politiku. To savos pētījumos ir secinājuši gan politikas kultūras koncepcijas teorētiķi Gabriels A. Almonds (Gabriel A. Almond) un Sidnejs Verba (Sydney Verba) (Almond, Verba 1963), gan citi pētnieki, (sk., piemēram, Quintelier, Hooghe 2012; Prats, Meunier 2021).

Diemžēl daudzi pētījumi rāda, ka arī demokrātiskās valstīs ar senu un nepārtrauktu demokrātijas pastāvēšanas pieredzi ir vērojamas demokrātijas kā valsts pārvaldes sistēmas krīzes pazīmes (piemēram, Prats, Meunier 2021; Ijabs 2013; Norris, Inglehart 2019). Tas izpaužas gan kā pieaugošs atbalsts populismam, gan līdzdalības kritums vēlēšanās, gan neuzticēšanās politiķiem un vēlētām institūcijām (parlamentam, pašvaldībām). Līdz ar to vēlētais institūcijas arvien mazāk spēj nodrošināt kopīgi pieņemto lēmumu leģitimitāti (Ijabs 2013: 67). Sociālo tīklu ietekmes dēļ pieaug arī sabiedrības informētības fragmentācija un informatīvo burbuļu parādīšanās. Šajā kontekstā arvien aktuālāki ir jaunu politiskās līdzdalības formu meklējumi, tostarp izmantojot interneta, sociālo tīklu un mākslīgā intelekta iespējas (OECD 2020; OECD 2025; Kažoka, Tarasova 2022).

Aplūkojot jautājumu par iedzīvotāju līdzdalību lēmumu pieņemšanā un tās veicināšanu, jāuzsver, ka demokrātiskās sabiedrībās visu pārvaldes līmeņu valsts iestādes arvien vairāk cenšas dažādos veidos to attīstīt – tiek veidotas pilsoņu asamblejas, iedzīvotāju padomes, apspriešanas, žūrijas, kolēģijas (dažādās valstīs lieto atšķirīgus nosaukumus), un

atbalstīti arī citi pēc iespējas reprezentatīvi apspriežu procesi, piemēram, līdzdalības budžeta veidošana, iesaistoties iedzīvotājiem ar savām projektu idejām, lai kopā risinātu dažādas politikas problēmas, sākot no klimata pārmaiņām līdz lēmumiem par ieguldījumiem infrastruktūrā (OECD 2020).

Jāatzīmē, ka salīdzinoši nesen pieņemtais (2022. gada 20. oktobrī) Pašvaldību likums (Saeima 2023 [2022]) paredz vairāku jaunu iedzīvotāju līdzdalības instrumentu ieviešanu arī Latvijas pašvaldībās: iedzīvotāju padomes, kolektīvais iesniegums un līdzdalības budžets. Likuma VI nodaļas “Sabiedrības iesaiste pašvaldības darbā” 51. panta 1. punkts nosaka, ka sabiedrības iesaistes mērķis ir sekmēt efektīvu, atklātu un atbildīgu pašvaldības darbu un šā darba atbilstību administratīvās teritorijas iedzīvotāju interesēm. 51. panta 4. punkts nosaka, ka pašvaldība tās darbībā atbalsta pilsoniskās sabiedrības organizācijas (biedrības un nodibinājumus), kas darbojas šīs pašvaldības administratīvajā teritorijā, savukārt šī panta 2. punkts paredz, ka pašvaldības domes tiesības un likumos noteiktajos gadījumos arī pienākums ir organizēt konsultācijas ar iedzīvotājiem, lai tiktu ievērotas pašvaldības administratīvās teritorijas iedzīvotāju intereses.

Pašvaldības var izveidot dažādas konsultatīvās padomes un komisijas, bet tas nav obligāts pienākums. 2024. gada beigās Latvijā 17 pašvaldībās bija apstiprināti Iedzīvotāju padomju nolikumi (Frīdenberga, Stafecka 2024). Pieredzes apmaiņa forumā “Iedzīvotāju padomes: kopienu balss un palīgs pašvaldību izaugsmei” tika norādīts, ka aktivizēt iedzīvotājus darboties iedzīvotāju padomēs un iesaistīties kopienu aktivitātēs ir sarežģīti un ka dažas iedzīvotāju padomes ir ļoti aktīvas, bet citas ne (Providus 2024).

Cita jauna iedzīvotāju līdzdalības forma pašvaldībās, kas paredzēta Pašvaldību likumā (Saeima 2023 [2022]), ir kolektīvais

iesniegums. Jau vairāk nekā 10 gadus likumā “Grozījumi Saeimas kārtības rullī” (Saeima 2012: 10. punkts) ir nostiprināta iespēja ar kolektīvo iesniegumu vērsties Saeimā (to nodrošina portāls www.manabalss.lv), bet no 2023. gada šāds līdzdalības mehānisms ir ieviests arī pašvaldībās. Kolektīvo iesniegumu pašvaldībai par tās kompetencē esošiem jautājumiem ir tiesīgi iesniegt Latvijas Republikas pilsoņi, kuri iesnieguma iesniegšanas dienā ir sasnieguši 16 gadu vecumu un kuru dzīvesvieta ir deklarēta pašvaldības administratīvajā teritorijā vai kuriem pieder likumā noteiktajā kārtībā reģistrēts nekustamais īpašums šajā teritorijā.

Savukārt no 2025. gada visās Latvijas pašvaldībās kā viena no iedzīvotāju iesaistes formām ir jāievieš līdzdalības budžets. Atšķirībā no citiem projektu ideju konkursiem līdzdalības budžetā iedzīvotāji ir tie, kas projektus iesniedz un balsojot lemj par to īstenošanu, savukārt par projekta ieviešanu atbildīga ir pašvaldība. Tas sniedz iespēju pašiem iedzīvotājiem noteikt to, kā tiek iztērēta daļa no pašvaldības budžeta teritorijas attīstības jautājumos. Lai gan Pašvaldību likumā bija noteikts, ka no 2025. gada visās pašvaldībās ir jāparedz finansējums līdzdalības budžetam vismaz 0,5 % apmērā no pašvaldības vidējiem viena gada iedzīvotāju ienākuma nodokļa un nekustamā īpašuma nodokļa faktiskajiem ieņēmumiem (kas tiek aprēķināti par pēdējiem trim gadiem), 2024. gadā Saeima lēma atļaut pašvaldībām līdz 2029. gadam līdzdalības budžetam atvēlēt mazāku finansējumu, nosakot, ka 2025. gadā pašvaldībām jāparedz finansējums līdzdalības budžetam ne mazāk par 0,1 % no minētajiem ieņēmumiem (Saeima 2025 [2024]: 19. pants).

Līdz 2024. gada decembrim no kopumā 43 pašvaldībām līdzdalības budžetu bija ieviesušas jau divas valstspilsētas – Rīga un Jelgava –, kā arī 14 novadi: Balvu, Bauskas,

Cēsu, Gulbenes, Ķekavas, Preiļu, Saldus, Jelgavas, Mārupes, Olaines, Siguldas, Ropažu, Valmieras un Smiltenes novads (Laganovskis 2024).

Jāatzīmē, ka Rīga kā pirmā pašvaldība līdzdalības budžeta projektu īstenošanas konkursu rīko jau kopš 2019. gada. 2024. gada rīdzinieku aptaujas dati (Kantar 2024) parāda, ka 8 % rīdzinieku ir iesaistījušies līdzdalības budžeta projektu konkursā, 66 % ir dzirdējuši par šo konkursu un 26 % rīdzinieku par šo iespēju nav informēti. Ņemot vērā, ka šī ir jauna līdzdalības forma, Latvijas iedzīvotāju aptaujā šāds jautājums līdz šim nav uzdots.

Aplūkojot dažādus politiskās līdzdalības rādītājus salīdzinošā perspektīvā, Eurofound pētījums (2018) parāda, ka ES visaugstākā līdzdalība nevalstisko organizāciju darbā 2016. gadā bija Zviedrijā, kur 36 % iedzīvotāju bija iesaistījušies brīvprātīgā darbā kādā no nevalstiskajām

organizācijām, savukārt viszemākais šis rādītājs ir Bulgārijā (5 %). ES vidējais rādītājs ir 17 %, bet Latvijā, Lietuvā un Igaunijā pēc šīs metodoloģijas aprēķinātais rādītājs ir atbilstoši 11 %, 9 % un 10 %. Ļoti līdzīgas tendences vērojamas arī saistībā ar ES iedzīvotāju iesaistīšanos politiskās līdzdalības aktivitātēs. Visvairāk iedzīvotāju, kuri pēdējo 12 mēnešu laikā, piemēram, apmeklējuši kādu arodbiedrības, politiskās partijas vai politisko aktīvistu grupas sanākumi, piedalījušies protestā vai demonstrācijā, iesnieguši peticiju, tostarp tiešsaistē vai ar e-pasta vēstuli, kontaktējušies ar politiķi vai valsts amatpersonu u. tml., ir Zviedrijā (54 %). Zemākais rādītājs ir Ungārijā (8 %). ES vidējais rādītājs ir 26 %, bet Latvijā, Lietuvā un Igaunijā šis rādītājs ir atbilstoši 14 %, 15 % un 15 %. Šis pētījums arī parāda, ka būtiski augstāki šie rādītāji ir valstīs, kam ir augstāks IKP pēc pirktspējas paritātes.

Pētījuma rezultāti

Politiskās līdzdalības rādītāju raksturošanai turpinājumā tiks izmantoti rādītāji, kas tika iekļauti Latvijas iedzīvotāju reprezentatīvajā aptaujā VPP projekta “Sabiedrības saliedētības vektori: no saliedētības ap valstsnāciju (2012–2018) uz saliedēto pilsonisko kopienu valsts, sabiedrības un indivīdu drošības labā (2024–2025)” (VPP-KM-SPASA-2023/1-0002) (turpmāk tekstā – projekts “Sabiedrības saliedētības vektori”) vajadzībām:

- 1) līdzdalība nevalstisko organizāciju darbā;
- 2) dažādi citi politiskās līdzdalības rādītāji un viedoklis par to efektivitāti;
- 3) Latvijas iedzīvotāju viedoklis par iespēju ietekmēt politiskos lēmumus.

Politiskās līdzdalības raksturošanai iekļauti rādītāji arī par Latvijas balsstiesīgo iedzīvotāju līdzdalību vēlēšanās.

1.1. tabula. Līdzdalība vēlēšanās: Saeimas, pašvaldību un Eiropas Parlamenta vēlēšanas (1994–2025)

Saeimas vēlēšanas			Pašvaldību vēlēšanas		Eiropas Parlamenta vēlēšanas	
Gads	Saeima	Kopā nobalsojušo īpatsvars no visiem balsstiesīgajiem, %	Gads	Kopā nobalsojušo īpatsvars no visiem balsstiesīgajiem, %	Gads	Kopā nobalsojušo īpatsvars no visiem balsstiesīgajiem, %
1995	6.	79,10	1994	58,5	2004	43,34
1998	7.	71,53	1997	56,84	2009	53,69
2002	8.	71,36	2001	61,98	2014	30,24
2006	9.	60,98	2005	52,85	2019	33,53
2010	10.	63,12	2009	53,80	2024	33,82
2011	11.	59,45	2013	45,99		
2014	12.	58,85	2017	50,39		
2018	13.	54,60	2020 (Rīga)	40,58		
2022	14.	59,41	2021	34,01		
			2025	46,98		
				Rīga: 52,30		

Avots: Centrālā vēlēšanu komisija.

Rādītāji, kas atspoguļo Latvijas balsstiesīgo iedzīvotāju līdzdalību vēlēšanās

Salīdzinot ar citām politikas ietekmēšanas aktivitātēm, Latvijas iedzīvotāji visbiežāk piedalās Saeimas vēlēšanās, arī salīdzinājumā ar pašvaldību vēlēšanām un Eiropas Parlamenta vēlēšanām. Saskaņā ar oficiālo CVK statistiku 2022. gada 14. Saeimas vēlēšanās piedalījās 59 % balsstiesīgo vēlētajū, savukārt pašvaldību vēlēšanās 2025. gadā – 46,98 %; Eiropas Parlamenta vēlēšanās 2024. gadā – 34 % balsstiesīgo. Ja salīdzinot šo aspektā aplūko rādītājus, kas atspoguļo līdzdalību

vēlēšanās – no 1994. gada –, redzams: kopumā ir vērojama tendence, ka samazinās vēlēšanās nobalsojušo balsstiesīgo īpatsvars gan Saeimas, gan pašvaldību vēlēšanās (1.1. tabula). Neliels izņēmums šajā tendencē gan ir 2025. gada 7. jūnijā notikušās pašvaldību vēlēšanas, kurās piedalījās par 13 procentpunktiem vairāk vēlētajū nekā iepriekšējās pašvaldību vēlēšanās 2021. gadā – 34 % (neskaitot Rīgu, jo Rīgā bija ārkārtas vēlēšanas 2020. gadā, kurās piedalījās 41 % balsstiesīgo rīdzinieku).

Politiskās līdzdalības rādītāji un viedoklis par to efektivitāti

Par efektīvāko rīcību, kas var ietekmēt politiku Latvijā (1.2. tabula), Latvijas iedzīvotāji uzskata balsošanu vēlēšanās un aktīvu dalību politiskajā partijā. Par vismazāk efektīvām rīcībām, lai ietekmētu politiku Latvijā, Latvijas iedzīvotāji uzskata dalību vardarbīgās protesta aktivitātēs un produktu boikotēšanu.

Būtiski uzsvērt, ka, lai gan Latvijas iedzīvotāji par salīdzinoši augsti efektīvu politikā uzskata aktīvu dalību politiskajā partijā, ļoti maz iedzīvotāju (1 %) izrāda interesi iesaistīties. Tas liecina, ka arī interese ietekmēt politiku nav liela. Aptaujas dati parāda, ka ievērojami lielāka interese un iesaiste Latvijas iedzīvotāju

1.2. tabula. Viedoklis par politikas ietekmēšanas aktivitāšu efektivitāti un pilsoniskās līdzdalības rādītāji
 Jautājuma formulējums: "Cik efektīvi, Jūsaprāt, šāda rīcība var ietekmēt politiku Latvijā: 0 nozīmē, ka rīcība ir "pavisam neefektīva", un 10 nozīmē "ļoti efektīva"? Kurās no minētajām sabiedriskajām un politiskajām aktivitātēm Jūs esat iesaistījies/usies pēdējo 12 mēnešu laikā?"

Nr.	Cik efektīvi, Jūsaprāt, šāda rīcība var ietekmēt politiku Latvijā (skala no 0 līdz 10)?			Ir darījis pēdējo 12 mēnešu laikā*	
	Rīcība	Vidējais aritmētiskais	Ir efektīva (7–10), %	Rīcība	Jā (%)
1.	Aktīva dalība politiskā partijā	5,09	31,7	Darbojies politiskā partijā	1,1
2.	Darbošanās sabiedriskās organizācijās	4,70	23,5	Darbojies sabiedriskā organizācijā	8,4
3.	Personiska saziņa ar politiķiem	4,16	21,0	Personiski sazināties ar politiķiem	5,5
4.	Publicitātes gūšana plašsaziņas līdzekļos (TV / radio / avīzēs / internetā)	4,39	24,2	Centies iegūt publicitāti plašsaziņas līdzekļos (TV / radio / avīzes / internetā)	3,1
5.	Noteiktu produktu boikotēšana	2,79	9,6	Boikotējis noteiktus produktus, izvēlēties tos neiegādāties	12,6
6.	Dalība publiskās demonstrācijās (mītiņā, piketā, streikā vai zibakcijā)	4,40	23,1	Piedalījies publiskās demonstrācijās (mītiņā, piketā, streikā vai zibakcijā)	5,2
7.	Petīciju parakstīšana, tostarp elektroniski	4,16	21,7	Parakstījis petīciju, tostarp elektroniski	16,8
8.	Dalība vardarbīgās protesta aktivitātēs	2,12	6,7	Piedalījies vardarbīgās protesta aktivitātēs	0,6
9.	Politisku paziņojumu izplatīšana sociālo mediju vietnēs	3,47	14,1	Izplatījis politiskus paziņojumus sociālo mediju vietnēs	4,0
10.	Balsošana vēlēšanās	5,55	42,6	Piedalījās pēdējās Saeimas vēlēšanās	66%

* Izņēmums attiecas uz 10. rādītāju – balsošana vēlēšanās –, jo norādīta ir aptaujāto respondentu dalība 14. Saeimas vēlēšanās 2022. gadā.

Avots: projekta "Sabiedrības saliedētības vektori" dati, n=2023.

vidū ir attiecībā uz dažādiem ziedošanas un labdarības pasākumiem: 43 % ir ziedējuši drēbes, mēbeles, pārtiku, naudu u. c. labdarības organizācijām vai akcijās; kā arī attiecībā uz vides uzkopšanu: 34 % ir piedalījušies vides sakopšanas talkās.

Salīdzinoši ne tik maza ir arī Latvijas iedzīvotāju iesaiste dažādos sabiedriskās apspriešanas pasākumos. Jāatzīmē, ka sabiedriskās apspriešanas dažādos likumos ir noteiktas kā obligāti veicamas gadījumos, kad plānotie lēmumi būtiski ietekmēs iedzīvotājus vai viņu īpašumu. Tās tiek organizētas gan ES, gan nacionālā līmenī, kā arī pašvaldību līmenī, un to mērķis ir nodrošināt iedzīvotāju iesaisti tiesību aktu

projektu, teritorijas attīstības jautājumu risinājumu izstrādē, plānotas būvniecības gadījumos, pašvaldības līmenī, piemēram, par koku ciršanu, kā arī lai izvērtētu citus sabiedrībai svarīgus lēmumus. Aptaujas dati parāda, ka vismaz kādā no sabiedriskās apspriešanas pasākumiem ir piedalījušies 14 % Latvijas iedzīvotāju; 4 % ir izrādījuši iniciatīvu un ievietojuši attieksmes paušanas iniciatīvu interneta portālos (tostarp www.manabalss.lv) jeb, citiem vārdiem sakot, organizējuši kolektīvā iesnieguma procedūru. Tikpat liels skaits Latvijas iedzīvotāju (4 %) atzīmē, ka ir izplatījuši politiskus paziņojumus sociālo mediju vietnēs.

Kopumā var secināt, ka Latvijas iedzīvotāji mēreni aktīvi piedalās gan tradicionālās politiskās līdzdalības aktivitātēs, piemēram, parlamenta vēlēšanās, gan arī nosacīti jaunajās politiskās līdzdalības formās, piemēram, parakstoties par kādu sabiedrības iniciatīvu portālā “manabalss.lv” vai

ievietojot attieksmes paušanas iniciatīvu interneta portālos. Interesanti, ka nozīmīgākā līdzdalības forma, salīdzinot ar daudzām citām, ir ziedošana labdarības organizācijām vai akcijās un piedalīšanās vides sakopšanas talkās, kas liecina par samērā lielas sabiedrības daļas rūpēm par kopīgo labumu.

Līdzdalība dažādu brīvprātīgo un sabiedrisko organizāciju darbā

Latvijā saskaņā ar normatīvo regulējumu ir sabiedriskās organizācijas – biedrības un nodibinājumi –, atsevišķi tiek reģistrētas arodbiedrības un reliģiskās organizācijas. Lai gan arodbiedrības arī ir nevalstiskas organizācijas, tās bieži vien nodala kā cita tipa organizācijas un daudzi cilvēki tās nesaista ar nevalstiskajām vai sabiedriskajām organizācijām. Līdzīgi arī reliģiskās organizācijas bieži vien netiek uzskatītas par nevalstiskajām organizācijām to vispār pieņemtā izpratnē, jo reliģisko organizāciju darbību Latvijā regulē atsevišķs likums. Ņemot vērā, ka izpratne par līdzdalību nevalstisko organizāciju darbā Latvijā sabiedrībā ir diezgan izplūdusi un var atšķirties no izpratnes citās ES valstīs, projektā “Sabiedrības saliedētības vektori” organizētajā aptaujā

pētnieki vienojās vairākas no dažāda tipa nevalstiskajām organizācijām nošķirt un jautāt par tām konkrēti. Salīdzinot iesaisti dažādās organizācijās (1.3. tabula), var redzēt, ka vismazāk Latvijas iedzīvotāji ir iesaistīti politisko partiju aktivitātēs (3 %), bet visvairāk – reliģiskajās vai baznīcas organizācijās (15 %).

Apkopojot atbildes un rādītājus par dalību senioru biedrībās, Ukrainas atbalsta organizācijās, kādās citās labdarības organizācijās vai citās nevalstiskajās organizācijās, iegūtais rezultāts, kas liecina par dalību sabiedriskajās organizācijās (neskaitot politiskās partijas, reliģiskās organizācijas un arodbiedrības): 4 % respondentu ir kādas sabiedriskās organizācijas biedri, 16 % ir piedalījušies kādā sabiedriskās organizācijas organizētā

1.3. tabula. Līdzdalība dažādu brīvprātīgo un sabiedrisko organizāciju darbā

Jautājuma formulējums: “Es nolasīšu Jums dažādu organizāciju nosaukumus. Lūdzu, pasakiet, vai esat kādas organizācijas biedrs vai pēdējo 12 mēnešu laikā esat piedalījies tās rīkotajos pasākumos, un vai esat veicis brīvprātīgo darbu šajā organizācijā?”

		Biedrs, %	Piedalījos pasākumā, %	Veicu brīvprātīgo darbu, %	Nav bijusi saistība, %
1.	Politiska partija	1	1	1	97
2.	Reliģiska vai baznīcas organizācija	4	10	1	85
3.	Arodbiedrība	4	2	1	93
4.	Latvijas Republikas Zemessardze	2	3	1	94
5.	Senioru biedrība	2	4	1	93
6.	Ukrainas atbalsta organizācija	1	5	3	91
7.	Cita labdarības organizācija	1	8	4	87
8.	Cita nevalstiska organizācija	2	7	1	90

Avots: projekta “Sabiedrības saliedētības vektori” dati, n=2023.

pasākumā, bet 4 % ir veikuši brīvprātīgo darbu kādā organizācijā. Kopumā 76 % respondentu nav bijusi nekāda saistība ar šādu organizāciju darbu.

Iedziļinoties atšķirībās pēc dažādām sociāli demogrāfiskām pazīmēm, statistiski nozīmīgas atšķirības ($p < 0,05$) līdzdalībā sabiedriskajās organizācijās ir pēc dzimuma, tautības, izglītības, ienākumiem, apdzīvotās vietas tipa un pilsonības, bet

atšķirības nav statistiski nozīmīgas pēc vecuma, jo gan jauni, gan gados vecāki respondenti ir vienlīdz iesaistīti to darbā. Būtiski izcelt, ka sievietes, latvieši, pilsoņi, respondenti ar augstāko izglītību un ienākumiem, uzņēmēji, kā arī rīdzinieki biežāk ir kaut kādā veidā saistīti ar nevalstisko organizāciju darbu (ir biedri, ir piedalījušies kādā pasākumā vai ir veikuši brīvprātīgo darbu).

Pārliecība par savām ietekmes spējām

Kopumā aptaujas dati parāda, ka Latvijas iedzīvotāji ir ļoti skeptiski par savām spējām ietekmēt politiku. Divas trešdaļas jeb 65 % aptaujāto uzskata, ka politiskā sistēma Latvijā nemaz vai ļoti maz ļauj tādiem cilvēkiem kā respondents ietekmēt politiku (35 % uzskata, ka nemaz, 30 % – ļoti maz). Mazliet pozitīvāku vērtējumu – nedaudz ir iespējams ietekmēt politiku – sniedz 29 %, un tikai 6 % izvēlas atbildi “daudz”. Statistiski nozīmīgas atšķirības ir atbildēs pēc vecuma, tautības, izglītības, ienākumiem, pilsonības, apdzīvotās vietas tipa un reģiona ($p < 0,05$), bet atšķirības nav statistiski nozīmīgas pēc dzimuma.

Iedziļinoties atšķirībās pēc dažādām sociāli demogrāfiskām pazīmēm (1.4. tabula), redzams, ka jauni cilvēki (vecumā no 18 līdz 29 gadiem) mazliet pozitīvāk vērtē iespējas ietekmēt politiku, lai gan arī šajā grupā vairāk nekā puse (53 %) par to ir ļoti skeptiski. Salīdzinājumā pozitīvāku viedokli pauž latvieši, kā arī tie, kam ir augstākā izglītība, un tie, kam ir augstāki ienākumi, Latvijas Republikas pilsoņi, lielo pilsētu, ieskaitot Rīgu, iedzīvotāji.

Aptaujas dati arī parāda, ka Latvijas sabiedrībā pārliecība par savu spēju ietekmēt politiku (*external efficacy*) ir nozīmīga saistība ar politisko līdzdalību visdažādākajās formās, piemēram, no tiem respondentiem, kas ir piedalījušies pēdējās

Saeimas vēlēšanās, 55 % uzskata, ka politiskā sistēma Latvijā nemaz vai ļoti maz ļauj tādiem cilvēkiem kā respondents ietekmēt politiku, bet 36 % izvēlas atbildi “nedaudz”, 9 % izvēlas atbildi “daudz”. Savukārt no tiem respondentiem, kas nav piedalījušies pēdējās Saeimas vēlēšanās, 77 % uzskata, ka politiskā sistēma Latvijā nemaz vai ļoti maz ļauj tādiem cilvēkiem kā respondents ietekmēt politiku, bet 22 % izvēlas atbildi “nedaudz”, 2 % izvēlas atbildi “daudz”.

Līdzīgi dati parāda arī būtisku saistību ($p < 0,05$) starp pārliecību par savu spēju ietekmēt politiku un darbošanos sabiedriskā organizācijā. No tiem respondentiem, kas ir darbojušies sabiedriskā organizācijā pēdējo 12 mēnešu laikā, 36 % uzskata, ka politiskā sistēma Latvijā nemaz vai ļoti maz ļauj tādiem cilvēkiem kā respondents ietekmēt politiku, bet 47 % izvēlas atbildi “nedaudz”, 17 % izvēlas atbildi “daudz”. Savukārt no tiem respondentiem, kas nav darbojušies sabiedriskā organizācijā pēdējo 12 mēnešu laikā, 68 % uzskata, ka politiskā sistēma Latvijā nemaz vai ļoti maz ļauj tādiem cilvēkiem kā respondents ietekmēt politiku, bet 27 % izvēlas atbildi “nedaudz”, 5 % izvēlas atbildi “daudz”. Lielāku iespaidu uz pārliecību par spēju ietekmēt politiku saredz sabiedrisko organizāciju biedri vai tie, kuri ir veikuši brīvprātīgo darbu (atbilde “daudz” atbilstoši 14 % un 19 %).

1.4. tabula. Viedoklis par iespējām ietekmēt politiku

Jautājuma formulējums: "Cik lielā mērā, Jūsaprāt, politiskā sistēma Latvijā ļauj tādiem cilvēkiem kā Jūs ietekmēt politiku?"

		Ļoti maz vai nemaz, %	Nedaudz, %	Daudz vai ļoti daudz, %
Visi		65	29	6
Vecums	18–29	53	39	8
	30–44	61	31	8
	45–64	69	24	7
	65+	70	27	4
Dzimums	Vīrietis	67	28	5
	Sieviete	63	29	8
Tautība	Latvietis	61	32	7
	Krievs	70	25	5
	Cita	73	21	6
Izglītība	Pamatizglītība vai nepabeigta vidējā	79	19	2
	Vidējā	72	24	5
	Vidējā profesionālā vai vidējā speciālā	70	26	3
	Augstākā	50	38	12
Ienākumi	Līdz 500 EUR	78	20	2
	500–739 EUR	70	25	6
	740–999 EUR	57	36	8
	1000 EUR un vairāk	46	41	13
	Grūti pateikt	55	41	4
	Nav atbildes	73	22	5
Vai Jūs strādājat algotu darbu, esat uzņēmējs vai pašnodarbinātais?	Pilnu laiku	62	30	8
	Nepilnu laiku	69	29	3
	Uzņēmējs, pašnodarbinātais	63	28	9
	Nestrādāju	69	27	4
Apdzīvotās vietas tips	Rīga	60	32	8
	Daugavpils, Liepāja, Jelgava, Ventspils, Jūrmala, Rēzekne, Valmiera, Jēkabpils, Ogre	60	32	7
	Cita pilsēta	72	25	3
	Neliels ciemats, ciems, lauki	70	25	6
Reģions	Kurzeme	71	27	2
	Latgale	60	33	7
	Rīgas	64	28	8
	Vidzeme	60	35	4
	Zemgale	74	20	6
LR pilsonība	Ir	62	31	7
	Nav	90	7	3

Avots: projekta "Sabiedrības saliedētības vektori" dati, n=2023.

Secinājumi

Turpināt atbalstīt un motivēt Latvijas iedzīvotājus piedalīties vēlēšanās un sabiedrisko organizāciju darbā. Lai to īstenotu, nepieciešams:

- 1) nodrošināt nepieciešamos informēšanas pasākumus par vēlēšanu norisi, partiju sarakstiem un deputātu kandidātiem;
- 2) nodrošināt vēlēšanu iespējas Latvijas pilsoņiem diasporā, kas pēdējās Saeimas vēlēšanās bija samazinātas, jo būtiski tika samazināts vēlēšanu iecirkņu skaits ārvalstīs (detalizēti sk.: Mieriņa u. c. 2024);
- 3) sekmēt un atbalstīt sabiedrisko organizāciju darbu gan valsts, gan pašvaldību līmenī, nodrošinot finansējumu NVO fondam un pašvaldību rīkotajiem konkursiem NVO;

- 4) turpināt nodrošināt iedzīvotāju iesaisti dažāda veida sabiedriskajās apspriešanās, tostarp attīstot Pašvaldību likumā (Saeima 2023 [2022]) paredzētās iespējas iedzīvotāju iesaistei līdzdalības budžeta veidošanā, kolektīvo iesniegumu sagatavošanā, iedzīvotāju padomēs.

Ja iedzīvotāju iesaiste dažādajās līdzdalības formās valsts pārvaldē nebūs formāla un iedzīvotāji redzēs, ka viņu viedoklis valsts un pašvaldību lēmumu pieņemšanā tiek ņemts vērā, tas var sekmēt pakāpeniskas pozitīvas izmaiņas attiecībā uz iedzīvotāju pārliecību par savām spējām ietekmēt politiskos lēmumus un motivēt viņus aktīvāk iesaistīties politiskajos procesos.

2. Iedzīvotāju uzticēšanās un solidaritāte, kā arī viedoklis par pilsoņa pienākumiem

GALVENIE PIETURPUNKTI

Sabiedrības saliedētība ir cieši saistīta gan ar uzticēšanos līdzcilvēkiem (horizontālā uzticēšanās), gan ar uzticēšanos galvenajām pārvaldes institūcijām (vertikālā uzticēšanās), jo uzticēšanās līdzcilvēkiem sekmē solidaritāti un iespējas sadarboties, bet uzticēšanās institūcijām sekmē to leģitimāciju un iedzīvotāju līdzdalību pārvaldē.

Aptaujas dati atklāj, ka viszemākā uzticēšanās Latvijas iedzīvotāju vidū vērojama attiecībā uz politiskajām partijām (uzticas 10 %) un Saeimu (uzticas 19 %), mazliet augstāka uzticēšanās ir pašvaldībām (39 %) un tiesām (40 %), bet salīdzinoši viens no augstākajiem uzticēšanās līmeņiem ir pret policiju, kurai uzticas 52 % Latvijas iedzīvotāju.

Solidaritāte ar citiem cilvēkiem, īpaši saistībā ar atbalstu mazāk aizsargātām grupām, kas izpaužas kā ziedošana un brīvprātīgais darbs dažāda veida pasākumos, ir vienlaicīgi gan saliedētas sabiedrības nosacījums, gan rezultāts. Tie, kas uzskata, ka viņu pienākums ir palīdzēt tiem, kam ir sliktāk, arī aktīvāk iesaistās brīvprātīgajā darbā, kopienas projektos vai sociālās kustībās, veic ziedojumus labdarībai un iesaistās savstarpējās palīdzības tīklos.

Aptaujas dati atklāj, ka pēdējo 12 mēnešu laikā 43 % Latvijas iedzīvotāju labdarības organizācijām vai akcijām ir ziedojuši drēbes, mēbeles, pārtiku, naudu u. c. un 34 % ir piedalījušies vides sakopšanas talkās. Tie ir salīdzinoši augsti līdzdalības rādītāji pasākumos, kas vērsti uz solidaritāti un rūpēm par kopējo labumu. Biežāk šādās aktivitātēs iesaistās Latvijas iedzīvotāji vecumā 30–44 gadi, sievietes, latvieši, iedzīvotāji ar augstāko izglītību un augstākiem ienākumiem.

Sociālajā teorijā saliedētas sabiedrības veidošanās tiek saistīta gan ar starppersonu uzticēšanos jeb uzticēšanos līdzcilvēkiem (horizontālo uzticēšanos), gan ar uzticēšanos galvenajām pārvaldes institūcijām (vertikālā uzticēšanās). Ja uzticēšanās līdzcilvēkiem sekmē solidaritāti un iespējas sadarboties, tādējādi mazinot modernām sabiedrībām raksturīgo fragmentāciju, tad uzticēšanās institūcijām sekmē to leģitimāciju un līdzdalību pārvaldē. Sadarbības tīkli un

līdzīgas normas un vērtības sekmē kopīgu darbību īstenošanu (Putnam 2000), kopīga grupas identitāte un piederības sajūta veicina starppersonu uzticēšanos (Packer, Ungson 2024). Savukārt uzticēšanās institūcijām pieaug tad, kad tās tiek uztvertas kā godīgas un efektīgas (Akram, Pervaiz 2024).

Pētījumos ilgstoši ir norādīts, ka Latvijas iedzīvotājiem ir zema uzticēšanās dažādām Latvijas iestādēm, tostarp Saeimai, Ministru kabinetam un politiskajām partijām,

piemēram, Ekonomiskās sadarbības un attīstības organizācijas (Organisation for Economic Co-operation and Development, OECD) veiktais Uzticēšanās pētījums (Trust survey), kurā pētīta iedzīvotāju uzticēšanās valdībai un publiskās pārvaldes iestādēm 30 OECD dalībvalstīs (OECD 2024), atklāj, ka Latvijā valdībai uzticas 29 % (salīdzinājumam OECD valstīs vidēji šis rādītājs ir 39 %, Igaunijā 38 %, Zviedrijā 43 %). Ja aplūko šī pētījuma rezultātus par Latvijas iedzīvotāju uzticēšanos citām institūcijām, redzams, ka Saeimai uzticas 25 %, pašvaldībām 41 %, tiesām 48 %, medijiem 37 %, policijai 52 %, politiskajām partijām 13 %, bet citiem cilvēkiem 61 % aptaujāto Latvijas iedzīvotāju.

Saliedētas sabiedrības veidošanās ir saistīta arī ar cilvēku solidaritāti, kas ir vienlaicīgi gan saliedētas sabiedrības nosacījums, gan rezultāts. Tie, kas uzskata, ka viņi ir atbildīgi par citiem un viņu pienākums ir palīdzēt tiem, kam ir sliktāk, tie arī aktīvāk iesaistās brīvprātīgajā darbā, kopienas projektos vai sociālās kustībās, veic ziedojumus labdarībai un iesaistās savstarpējās palīdzības tīklos.

Latvijas iedzīvotāju uzticēšanās dažādām institūcijām un līdzcilvēkiem, solidaritātes, kā arī viedokļa par pilsoņa pienākumiem raksturošanai izmantoti Latvijas iedzīvotāju reprezentatīvās aptaujas dati projekta “Sabiedrības saliedētības vektori” vajadzībām.

Pētījuma rezultāti

Latvijas iedzīvotāju uzticēšanās dažādām institūcijām un līdzcilvēkiem

Pētījumā veiktā aptauja atklāj, ka no tā dažādu organizāciju un iestāžu saraksta, kas aptaujas dalībniekiem tika piedāvāts, viszemākā uzticēšanās Latvijas iedzīvotāju vidū vērojama attiecībā uz politiskajām partijām (uzticas 10 %) un Saeimu (uzticas

19 %), mazliet augstāka uzticēšanās redzama attiecībā uz pašvaldībām (39 %) un tiesām (40 %), bet no Latvijas institūcijām visaugstāko uzticēšanos saņēmusi policija, kurai uzticas 52 % Latvijas iedzīvotāju (2.1. tabula). Aplūkojot uzticēšanos sarakstā

2.1. tabula. Latvijas iedzīvotāju uzticēšanās dažādām institūcijām

Jautājuma formulējums: “Izmantojot šo kartīti, novērtējiet, lūdzu, cik lielā mērā Jūs uzticaties vai neuzticaties šīm institūcijām?” (Skala no 1 līdz 10).

		Vidējais aritmētiskais	Standarta novirze	Neuzticas (1–4)	Nenoteikti (5–6)	Uzticas (7–10)
1.	Saeima	4,22	2,335	53 %	28 %	19 %
2.	Tiesas	5,65	2,413	29 %	31 %	40 %
3.	Policija	6,25	2,253	19 %	29 %	52 %
4.	Politiskās partijas	3,57	2,117	66 %	24 %	10 %
5.	Pašvaldības	5,69	2,182	25 %	36 %	39 %
6.	Eiropas Parlaments	5,00	2,310	37 %	35 %	28 %
7.	Apvienoto Nāciju Organizācija	4,57	2,478	47 %	29 %	24 %

Avots: projekta “Sabiedrības saliedētības vektori” dati, n=2023.

iekļautajām starptautiskajām institūcijām, redzams, ka Latvijas iedzīvotāji mazliet vairāk uzticas Eiropas Parlamentam (28 %), salīdzinājumā ar ANO (24 %).

Turpinājumā padziļināti aplūkoti dati attiecībā uz uzticēšanos Saeimai un policijai. Saeimai neuzticas 53 % aptaujāto, neskaidru vērtējumu (ne uzticas, ne neuzticas – vērtības 5 un 6) sniedz 28 %, bet pozitīvāku vērtējumu, ka uzticas, sniedz 19 % Latvijas iedzīvotāju. Statistiski nozīmīgas atšķirības vērojamas atbildēs pēc vecuma, dzimuma, tautības, izglītības, ienākumiem, pilsonības, apdzīvotās vietas tipa un reģiona ($p < 0,05$).

Iedziļinoties atšķirībās pēc dažādām sociāli demogrāfiskām pazīmēm (2.2. tabula), redzams, ka jauni cilvēki vecumā no 18 līdz 29 gadiem un seniori 65+ mazliet biežāk ir atzīmējuši, ka uzticas Saeimai (21 %), salīdzinot ar iedzīvotājiem vecumā 30–44 gadi (16 %). Salīdzinājumā mazliet biežāk Saeimai uzticas sievietes (23 %), latvieši (20 %), tie, kam ir augstākā izglītība (23 %), tie, kam ir augstāki ienākumi (26 %). Mazliet mazāks skaits to, kas neuzticas, ir starp tiem, kam ir augstākā izglītība (43 %), LR pilsoņiem (48 %), Latgales (37 %) un Zemgales (43 %) iedzīvotājiem. Vienlaikus jāuzsver, ka visās šajās grupās aplūkotais rādītājs ir jāvērtē kā zems, jo apmēram puse aptaujāto šajās grupās Saeimai neuzticas.

Policijai kopumā neuzticas 19 % aptaujāto, neskaidru vērtējumu (ne uzticas, ne neuzticas, vērtības 5 un 6) sniedz 29 %, bet pozitīvāku vērtējumu, ka uzticas, sniedz 52 % Latvijas iedzīvotāju. Statistiski nozīmīgas atšķirības vērojamas atbildēs pēc vecuma, dzimuma, tautības, izglītības, ienākumiem, apdzīvotās vietas tipa un reģiona ($p < 0,05$), bet nav statistiski nozīmīgas pēc pilsonības.

Iedziļinoties atšķirībās pēc dažādām sociāli demogrāfiskām pazīmēm (2.3. tabula), redzams – cilvēki vecumā no 30 līdz 44 gadiem mazliet biežāk ir atzīmējuši,

ka uzticas policijai (54 %). Salīdzinājumā mazliet biežāk policijai uzticas sievietes (56 %) nekā vīrieši (48 %). Ļoti izteiktas atšķirības vērtējumā vērojamas pēc izglītības: ja starp tiem, kam ir zemākais izglītības līmenis (pamatizglītība vai nepabeigta vidējā) policijai uzticas tikai 39 %, tad starp tiem, kam ir augstākā izglītība, – 61 % Latvijas iedzīvotāju. Arī Latvijas iedzīvotāju vidū ar augstākajiem ienākumiem (mēnesī 1000 EUR un vairāk) uzticēšanās līmenis policijai ir augstāks – 61 %. Savukārt zemāks uzticēšanās līmenis policijai ir starp uzņēmējiem (uzticas 46 %).

Uzticēšanās līdzciltvēkiem aptaujā tika noskaidrota, izmantojot dihotomiju, kur skalas vienā galā bija izteikums, ka “lielākajai daļai cilvēku var uzticēties” (vērtība 10), bet skalas otrā galā bija izteikums “piesardzības nekad nevar būt par daudz” (vērtība 1). Pētījuma dati atklāj, ka kopumā Latvijas iedzīvotāji ir samērā skeptiski par iespējām uzticēties citiem cilvēkiem un vairāk sliecas piekrist apgalvojumam, ka “piesardzības nekad nevar būt par daudz” (vidējais aritmētiskais 5,08, standarta novirze 2,338, mediāna 5, moda 5). Apvienojot atbildes, kas atrodas skalas galā “piesardzības nekad nevar būt par daudz” (vērtības 1–4), skalas vidusdaļu un atbildes, kas atrodas skalas galā “lielākajai daļai cilvēku var uzticēties” (vērtības 7–10), redzams – 39 % Latvijas iedzīvotāju drīzāk piekrīt tam, ka “piesardzības nekad nevar būt par daudz”, 32 % piekrīt gan vienam apgalvojumam, gan otram, bet 29 % uzskata, ka “lielākajai daļai cilvēku var uzticēties”. Būtiskas atšķirības šī jautājuma atbildēs ir vērojamas pēc respondentu izglītības un ienākumiem: respondenti ar augstāko izglītību biežāk uzskata, ka “lielākajai daļai cilvēku var uzticēties” (37 %), nekā respondenti ar pamatizglītību (20 %); tāpat arī respondenti augstākā ienākumu grupā (1000 EUR un vairāk) biežāk uzskata, ka “lielākajai daļai cilvēku var uzticēties” (41 %), nekā

2.2. tabula. Latvijas iedzīvotāju uzticēšanās Saeimai

Jautājuma formulējums: "Izmantojot šo kartīti, novērtējiet, lūdzu, cik lielā mērā Jūs uzticaties vai neuzticaties šīm institūcijām?" (Skala no 1 līdz 10).

		Neuzticas (1–4)	Nenoteikti (5–6)	Uzticas (7–10)
Visi		53 %	28 %	19 %
Vecums	18–29	48 %	32 %	20 %
	30–44	56 %	28 %	16 %
	45–64	55 %	26 %	19 %
	65+	49 %	30 %	21 %
Dzimums	Vīrietis	58 %	28 %	14 %
	Sieviete	48 %	29 %	23 %
Tautība	Latvietis	51 %	29 %	20 %
	Krievs	60 %	23 %	17 %
	Cita	45 %	36 %	19 %
Izglītība	Pamatizglītība vai nepabeigta vidējā	63 %	20 %	17 %
	Vidējā	53 %	23 %	24 %
	Vidējā profesionālā vai vidējā speciālā	58 %	28 %	14 %
	Augstākā	43 %	34 %	23 %
Ienākumi	Līdz 500 EUR	50 %	30 %	20 %
	500–739 EUR	58 %	27 %	15 %
	740–999 EUR	48 %	35 %	16 %
	1000 EUR un vairāk	49 %	25 %	26 %
	Grūti pateikt	51 %	30 %	19 %
	Nav atbildes	53 %	25 %	22 %
Vai Jūs strādājat algotu darbu, esat uzņēmējs vai pašnodarbinātais?	Pilnu laiku	55 %	27 %	18 %
	Nepilnu laiku	47 %	28 %	25 %
	Uzņēmējs, pašnodarbinātais	55 %	26 %	19 %
	Nestrādāju	50 %	31 %	19 %
Apdzīvotās vietas tips	Rīga	57 %	23 %	20 %
	Daugavpils, Liepāja, Jelgava, Ventspils, Jūrmala, Rēzekne, Valmiera, Jēkabpils, Ogre	48 %	32 %	20 %
	Cita pilsēta	53 %	31 %	15 %
	Neliels ciemats, ciems, lauki	51 %	30 %	19 %
Reģions	Kurzeme	59 %	26 %	15 %
	Latgale	37 %	40 %	23 %
	Rīgas reģions	58 %	23 %	19 %
	Vidzeme	51 %	33 %	16 %
	Zemgale	43 %	34 %	23 %
LR pilsonība	Ir	52 %	29 %	19 %
	Nav	61 %	18 %	21 %

Avots: projekta "Sabiedrības saliedētības vektori" dati, n=2023.

2.3. tabula. Latvijas iedzīvotāju uzticēšanās policijai

Jautājuma formulējums: "Izmantojot šo kartīti, novērtējiet, lūdzu, cik lielā mērā Jūs uzticaties vai neuzticaties šīm institūcijām?" (Skala no 1 līdz 10).

		Neuzticas (1–4)	Nenoteikti (5–6)	Uzticas (7–10)
Visi		19 %	29 %	52 %
Vecums	18–29	22 %	28 %	50 %
	30–44	14 %	32 %	54 %
	45–64	22 %	26 %	52 %
	65+	18 %	29 %	53 %
Dzimums	Vīrietis	22 %	30 %	48 %
	Sieviete	16 %	28 %	56 %
Tautība	Latvietis	17 %	31 %	52 %
	Krievs	23 %	26 %	52 %
	Cita	18 %	25 %	57 %
Izglītība	Pamatizglītība vai nepabeigta vidējā	36 %	25 %	39 %
	Vidējā	21 %	31 %	48 %
	Vidējā profesionālā vai vidējā speciālā	19 %	31 %	50 %
	Augstākā	12 %	27 %	61 %
Ienākumi	Līdz 500 EUR	20 %	28 %	52 %
	500–739 EUR	20 %	31%	49 %
	740–999 EUR	15 %	29 %	56 %
	1000 EUR un vairāk	18 %	21 %	61 %
	Grūti pateikt	23 %	25 %	52 %
	Nav atbildes	17 %	34 %	49 %
Vai Jūs strādā- jat algotu darbu, esat uzņēmējs vai pašnodarbinātais?	Pilnu laiku	17 %	30 %	53 %
	Nepilnu laiku	22 %	25 %	53 %
	Uzņēmējs, pašnodarbinātais	22 %	32 %	46 %
	Nestrādāju	20 %	28 %	52 %
Apdzīvotās vietas tips	Rīga	24 %	25 %	51 %
	Daugavpils, Liepāja, Jelgava, Ventspils, Jūrmala, Rēzekne, Valmiera, Jēkabpils, Ogre	19 %	21 %	60 %
	Cita pilsēta	18 %	37 %	45 %
	Neliels ciemats, ciems, lauki	12 %	34 %	54 %
Reģions	Kurzeme	21 %	34 %	45 %
	Latgale	14 %	30 %	56 %
	Rīgas reģions	23 %	28 %	49 %
	Vidzeme	12 %	25 %	63 %
	Zemgale	13 %	30 %	57 %
LR pilsonība	Ir	19 %	29 %	52 %
	Nav	20 %	24 %	56 %

Avots: projekta "Sabiedrības saliedētības vektori" dati, n=2023.

respondenti ar ienākumiem līdz 500 EUR (25 %).

Latvijas iedzīvotāju viedoklis par citu cilvēku izpalīdzību un altruismu arī tika noskaidrots, izmantojot dihotomisku jautājumu, kur skalas vienā galā bija izteikums, ka “lielākoties cilvēki mēģina būt izpalīdzīgi”, bet skalas otrā galā bija izteikums “cilvēki pārsvarā rūpējas tikai par sevi”. Saskaņā ar aptaujas datiem Latvijas iedzīvotāji nav pārliecināti par to, ka cilvēki ir izpalīdzīgi un biežāk sliecas piekrist apgalvojumam, ka “cilvēki pārsvarā rūpējas tikai par sevi” (vidējais aritmētiskais 4,33, standarta novirze 2,255, mediāna 4, moda 5). Apvienojot atbildes, kas atrodas skalas galā “cilvēki pārsvarā rūpējas tikai par sevi” (vērtības 1–4), skalas vidusdaļu un atbildes, kas atrodas skalas galā “lielākoties

cilvēki mēģina būt izpalīdzīgi” (vērtības 7–10), atklājas, ka 51 % Latvijas iedzīvotāju drīzāk piekrīt tam, ka “cilvēki pārsvarā rūpējas tikai par sevi”, 30 % piekrīt gan vienam apgalvojumam, gan otram, bet 19 % uzskata, ka “lielākoties cilvēki mēģina būt izpalīdzīgi”. Līdzīgi kā jautājumā par uzticēšanos saviem līdzcilvēkiem, arī šajā jautājumā būtiskākās atšķirības vērojamas pēc respondentu izglītības un ienākumiem: respondenti ar augstāko izglītību biežāk uzskata, ka “lielākoties cilvēki mēģina būt izpalīdzīgi” (27 %), nekā respondenti ar pamatzglītību (12 %); tāpat arī respondenti augstākā ienākumu grupā (1000 EUR un vairāk) biežāk uzskata, ka “lielākoties cilvēki mēģina būt izpalīdzīgi” (34 %), nekā respondenti ar ienākumiem līdz 500 EUR (12 %).

Latvijas iedzīvotāju viedoklis par laba pilsoņa pienākumiem un līdzdalība dažādos solidaritātes pasākumos

Aptaujā iekļautais jautājums par līdzdalību sabiedriskajās un politiskajās aktivitātēs pēdējo 12 mēnešu laikā atklāj, ka 43 % Latvijas iedzīvotāju labdarības organizācijām vai akcijām ir ziedojuši drēbes, mēbeles, pārtiku, naudu u. c. un 34 % ir piedalījušies vides sakopšanas talkās. Tie ir salīdzinoši augsti līdzdalības rādītāji pasākumos, kas vērsti uz solidaritāti un rūpēm par kopējo labumu. Aplūkojot šos rādītājus dažādās sociāli demogrāfiskajās grupās, redzams, ka aktīvākie ziedotāji ir Latvijas iedzīvotāji vecumā 30–44 gadi (51 %), sievietes (49 %), latvieši (49 %), iedzīvotāji ar augstāko izglītību (59 %) un augstākiem ienākumiem (63 %). Tieši šādas pašas tendences ir novērojamas arī attiecībā uz līdzdalību vides sakopšanas talkās. Tajās vairāk piedalās: Latvijas iedzīvotāji vecumā 30–44 gadi (42 %), sievietes (38 %), latvieši (38 %), iedzīvotāji ar augstāko izglītību (46 %) un augstākiem ienākumiem (52 %).

Jautājumā par to, ko nozīmē būt labam pilsonim, atklājas, ka vislielākā vienprātība par laba pilsoņa pienākumiem Latvijas iedzīvotāju vērtējumā ir par šādiem aspektiem (2.4. tabula): (1) labam pilsonim ir svarīgi cienīt valsts karogu (vidējais aritmētiskais piecu ballu skalā 4,66); (2) ievērot likumus un noteikumus (4,59); (3) iemācīties valsts valodu (4,57). Salīdzinoši kā mazāk svarīgi tika novērtēti šādi aspekti: interesēties par cilvēktiesību ievērošanu citur pasaulē (3,22); sniegt atbalstu Ukrainai (3,43); iesaistīties vides aizsardzības pasākumos, kas sekmē tīras vides saglabāšanu visā pasaulē (3,58).

Padziļināti šīs atbildes aplūkojot etniskās piederības sadalījumā (2.5. tabula), redzams, ka latvieši, krievi un citas tautības Latvijas iedzīvotāji līdzīgi uzskata, ka labam pilsonim ir svarīgi cienīt valsts karogu (atbilstoši 95 %, 91 %, 92 %) un ievērot likumus un noteikumus (atbilstoši 92 %, 92 %, 88 %). Par pienākumu iemācīties

2.4. tabula. Latvijas iedzīvotāju viedokļi par to, ko nozīmē būt labam pilsonim

Jautājuma formulējums: "Ir dažādi viedokļi par to, ko nozīmē būt labam pilsonim. Kā Jūs personiski uzskatāt, cik svarīgi labam pilsonim ir...?" (Skala no 1 līdz 5).

		Vidējais aritmētiskais	Standarta novirze	Nav svarīgi (1–2)	Nenoteikti (3)	Svarīgi (4–5)
1.	Piedalīties vēlēšanās	4,06	1,115	9 %	20 %	71 %
2.	Ievērot likumus un noteikumus	4,59	0,668	1 %	8 %	92 %
3.	Iemācīties valsts valodu	4,57	0,726	2 %	8 %	90 %
4.	Būt informētam par notiekošo sabiedrībā	4,02	0,992	8 %	20 %	72 %
5.	Aktīvi paust savu nostāju, redzot, ka valsts amatpersona rīkojas savtīgās interesēs	3,82	1,100	12 %	23 %	65 %
6.	Izturēties pret minoritātēm tāpat kā pret citiem iedzīvotājiem	4,05	1,009	6 %	24 %	70 %
7.	Maksāt nodokļus	4,40	0,878	4 %	11 %	85 %
8.	Zināt valsts himnu	4,38	0,913	4 %	11 %	85 %
9.	Cienīt valsts karogu	4,66	0,673	2 %	5 %	93 %
10.	Palīdzēt cilvēkiem, kas dzīvo sliktāk nekā Jūs	3,78	1,045	11 %	26 %	63 %
11.	Palikt dzīvot Latvijā arī ekonomiskās krīzes apstākļos	3,70	1,194	15 %	24 %	61 %
12.	Rūpēties par to, lai nākamās paaudzes varētu dzīvot tīrā un nepiesārņotā vidē	4,25	0,895	4 %	14 %	82 %
13.	Interesēties par cilvēktiesību ievērošanu citur pasaulē	3,22	1,261	28 %	30 %	42 %
14.	Iesaistīties vides aizsardzības pasākumos, kas sekmē tīras vides saglabāšanu visā pasaulē	3,58	1,216	17 %	26 %	57 %
15.	Sniegt atbalstu Ukrainai	3,43	1,261	22 %	28 %	50 %
16.	Aizsargāt Latviju kara gadījumā	4,28	1,042	7 %	13 %	80 %

Avots: projekta "Sabiedrības saliedētības vektori" dati, n=2023.

valsts valodu krievu tautības respondenti ir mazliet mazāk pārliecināti (atbilstoši 95 %, 81 %, 88 %), bet šajā grupā nozīmīgāks pienākums ir izturēties pret minoritātēm tāpat kā pret citiem iedzīvotājiem (atbilstoši 62 %, 87 %, 75 %). Visās aplūkotajās tautību grupās salīdzinoši kā mazāk svarīgs tiek vērtēts tāds aspekts kā interesēties par cilvēktiesību ievērošanu citur pasaulē (atbilstoši 41 %, 46 %, 43 %). Vienlaikus būtiskas atšķirības tautību sadalījumā ir

par pienākumu sniegt atbalstu Ukrainai (atbilstoši 57 %, 29 %, 52 %), kur liela daļa krievu tautības respondentu neuzskata, ka labam pilsonim būtu svarīgi to darīt. Par pienākumu aizsargāt Latviju kara gadījumā krievu tautības grupā šī aspekta svarīgums arī tiek vērtēts ievērojami zemāk (84 %, 68 %, 81 %), bet tomēr būtiski augstāk salīdzinājumā ar atbalsta sniegšanu Ukrainai.

2.5. tabula. Latvijas iedzīvotāju viedokļi sadalījumā pēc tautības par to, ko nozīmē būt labam pilsonim.

Atbildes “svarīgi”

Jautājuma formulējums: “Ir dažādi viedokļi par to, ko nozīmē būt labam pilsonim. Kā Jūs personiski uzskatāt, cik svarīgi labam pilsonim ir...?” (Skala no 1 līdz 5).

		VISI Svarīgi (4–5)	LATVIEŠI Svarīgi (4–5)	KRIEVI Svarīgi (4–5)	CITI Svarīgi (4–5)
1.	Piedalīties vēlēšanās	71 %	75 %	64 %	62 %
2.	Ievērot likumus un noteikumus	92 %	92 %	92 %	88 %
3.	Iemācīties valsts valodu	90 %	95 %	81 %	88 %
4.	Būt informētam par notiekošo sabiedrībā	72 %	73 %	72 %	68 %
5.	Aktīvi paust savu nostāju, redzot, ka valsts amatpersona rīkojas savtīgās interesēs	65 %	63 %	69 %	61 %
6.	Izturēties pret minoritātēm tāpat kā pret citiem iedzīvotājiem	70 %	62 %	87 %	75 %
7.	Maksāt nodokļus	85 %	84 %	85 %	85 %
8.	Zināt valsts himnu	85 %	90 %	76 %	79 %
9.	Cienīt valsts karogu	93 %	95 %	91 %	92 %
10.	Palīdzēt cilvēkiem, kas dzīvo sliktāk nekā Jūs	63 %	60 %	70 %	65 %
11.	Palikt dzīvot Latvijā arī ekonomiskās krīzes apstākļos	61 %	62 %	57 %	58 %
12.	Rūpēties par to, lai nākamās paaudzes varētu dzīvot tīrā un nepiesārņotā vidē	82 %	81 %	84 %	82 %
13.	Interesēties par cilvēktiesību ievērošanu citur pasaulē	42 %	41 %	46 %	43 %
14.	Iesaistīties vides aizsardzības pasākumos, kas sekmē tīras vides saglabāšanu visā pasaulē	57 %	54 %	63 %	53 %
15.	Sniegt atbalstu Ukrainai	50 %	57 %	29 %	52 %
16.	Aizsargāt Latviju kara gadījumā	80 %	84 %	68 %	81 %

Avots: projekta “Sabiedrības saliedētības vektori” dati, n=2023.

Secinājumi

Uzticēšanos valsts un pašvaldības institūcijām iespējams sekmēt, mazinot iedzīvotāju aizdomas par korupciju, piemēram, nostiprinot neatkarīgu pretkorupcijas iestāžu darbu, kā arī stiprinot valsts un pašvaldību iestāžu darba atklātību un skaidrojot pieņemtos lēmumus. Ja lēmumi tiek pacietīgi un ilgstoši skaidroti un tie ir pamatoti, ilgākā laika posmā uzticēšanās institūcijām, kas veic skaidrošanas pasākumus un ir atklātas, pieaugs. Nozīmīgs priekšnoteikums ir arī kvalitatīvu pakalpojumu nodrošināšana,

kā arī efektīvi mehānismi nepilnību novēršanai.

Lai sekmētu iedzīvotāju savstarpējo uzticēšanos, nepieciešams atbalstīt gan kopienas veidošanas programmas, gan brīvprātīgā darba iniciatīvas, kā arī dažādas dialoga veidošanas platformas. Diemžēl situācijā, kad ļoti izplatītas ir dažādas krāpniecības shēmas, uzticēšanās svešiem cilvēkiem var būt arī bīstama, tādēļ savstarpējā uzticēšanās ir jāveicina vienlaicīgi ar prasmēm kritiski izvērtēt informāciju un pasargāt sevi no krāpniekiem.

Solidaritāti veicina piederības sajūta konkrētajai grupai vai empātija pret noteiktu grupu. To var attīstīt, izplatot vienojošus naratīvus, kas uzsver kopīgas vērtības un mērķus. Kopīga svētku svinēšana, pasākumi un kopīgu simbolu izmantošana stiprina piederības sajūtu. Par atbalstu noteiktām grupām (piemēram, atbalstu ukraiņiem Latvijā vai Ukrainas atjaunošanai/armijai) būtiski ir arī informēt plašāku sabiedrību, jo tas ļauj pārējai sabiedrībai noprast, ka solidaritāte ar Ukrainu ir Latvijas aktīvās sabiedrības

daļas pozīcija un palīdz mazināt Krievijas propagandas ietekmi uz citām iedzīvotāju grupām.

Solidaritātes jūtas nepieciešams veicināt jau no mazotnes. Tas nozīmē, ka jau pirmskolas, bet jo īpaši sākumskolas, pamatskolas un vidusskolas līmenī vēlams bērnus un jauniešus iesaistīt pasākumos, kas saistīti ar atbalstu mazāk aizsargātajām grupām, piemēram, ar koncertiem apmeklējot veco ļaužu pansionātus, gatavojot apsveikumu kartītes senioriem, piedaloties atbalsta pasākumos Ukrainai u. tml.

3. Informācijas vide un plašsaziņas līdzekļi: ietekme uz sabiedrības saliedētību Latvijā

GALVENIE PIETURPUNKTI

Latvijas sabiedrības saliedētība lielā mērā ir atkarīga no informatīvās telpas un mediju vides kvalitātes. Informācijas vide (tostarp tradicionālie un digitālie mediji, sociālie tīkli) veido iedzīvotāju priekšstatus par notikumiem un līdzpilvēkiem, savukārt medijpratība nosaka, cik kritiski un prasmīgi sabiedrība uztver šo informāciju.

Šajā ziņojumā aplūkoti galvenie saliedētības rādītāji Latvijā: piederības izjūta, uzticēšanās institūcijām, empātijas un iecietības līmenis, kā arī pilsoniskā līdzdalība. Tiek analizēts, kā mediju patēriņš un iedzīvotāju medijpratība ietekmē šos rādītājus, balstoties uz datiem no *OECD*, *NEPLP*, *UNESCO*, *Eurobarometer* u. c. ziņojumiem.

Tāpat situācija Latvijā tiek salīdzināta ar kaimiņvalstīm (Igauniju, Lietuvu), Ziemeļvalstīm (Somiju, Zviedriju, Norvēģiju), kā arī Eiropas Savienības (ES) vidējiem rādītājiem. Noslēgumā sniegtas politikas rekomendācijas izglītības sektoram, valsts pārvaldei, NVO un mediju regulatoriem, lai stiprinātu sabiedrības saliedētību.

Latvijas informatīvo telpu raksturo plašs mediju klāsts, to saturu patērē dažādas sabiedrības grupas. Tradicionāli televīzija bija visietekmīgākais medijs; arī mūsdienās TV saglabā vadošo lomu ziņu iegūšanā, it īpaši vecākās paaudzes vidū. Nacionālā elektronisko plašsaziņas līdzekļu padome (NEPLP) 2023. gada pētījumā konstatēts, ka 76 % aptaujāto ikdienā lieto sabiedriskos medijus (LTV, Latvijas Radio vai LSM ziņu portāls). Tomēr pastāv ievērojamas atšķirības starp paaudzēm un etnolingvistiskajām grupām. Jaunieši kā informācijas avotu lielākoties izmanto digitālos medijus un sociālos tīklus. Sociālie mediji jauniešu vidū bieži konkurē ar tradicionālajiem medijiem. Daļa jauniešu auditorijas mēdz vairāk uzticēties informācijai sociālajos tīklos un biežāk ar

to dalās neapdomājot (CIVITTA 2023) – tas saistīts ar zemāku kritiskās izvērtēšanas paradumu.

Vēsturiski liela daļa Latvijas krievvalodīgo iedzīvotāju patērēja Krievijas mediju krievu valodā sniegtās ziņas. Pēc Krievijas pilna mēroga iebrukuma Ukrainā 2022. gadā un ar to saistītajiem drošības pasākumiem vairāki Krievijas propagandas kanāli Latvijā tika aizliegti, tas daļu auditorijas spieda meklēt jaunus informācijas avotus (CIVITTA 2023). Rezultātā mazākumtautību auditorija vairāk pievērsusies Latvijas medijiem, tostarp medijiem, kas veido saturu latviski, kā arī interneta portāliem. NEPLP jaunākais monitorings rāda, ka **mazākumtautību mediju lietošanas paradumi arvien vairāk tuvinās visas**

sabiedrības tendencēm – vairs nav neviena medija, ko krievvalodīgie patērētāji izteikti vairāk vai mazāk nekā sabiedrība kopumā. Tas liecina par pozitīvu soli informatīvās telpas vienotībā (CIVITTA 2023). Tomēr uzticēšanās aspektā atšķirības saglabājas: **mazākumtautību auditorijā uzticēšanās Latvijā veidotam saturam ir zemāka nekā latviešu auditorijā.**

Latvijas mediju vide kopumā ir plurālistiska, taču to veidotā satura kvalitāte un uzticamība tiek vērtēta neviennozīmīgi. Atbilstoši Eurobarometer datiem tikai aptuveni 40 % Latvijas iedzīvotāju uzticas tradicionālajiem medijiem (TV, radio, drukātā prese), kamēr pārējie ir neitrāli vai skeptiski (European Union 2024). **Vairāk nekā puse Latvijas iedzīvotāju pauž neuzticēšanos medijiem (54 %), tas ir līdzīgs neuzticēšanās līmenis kā vidēji ES (56 %) (European Union 2024).** Pēdējos gados, īpaši pēc Covid-19 pandēmijas un pilna mēroga iebrukuma Ukrainā, novērots, ka viltus ziņu un dezinformācijas apjoms ir audzis, mazinot sabiedrības uzticēšanos medijiem kopumā (Reporters Without Borders 2024). Tajā pašā laikā **Latvija saglabā vārda brīvību un mediju plurālismu,** ko apliecina, piemēram, pasaules preses brīvības indeksa dati – 2023. gadā preses brīvības indeksā Latvija ierindojās 12. vietā pasaulē (Reporters Without Borders 2024). Tas nozīmē, ka **formāli mediju vide ir brīva, taču sabiedrības uzticēšanās jānostiprina caur kvalitatīvu saturu un medijpratību.**

Digitalizācija veicina auditorijas fragmentāciju – cilvēki mēdz patērēt saturu, kas sakrīt ar viņu uzskatiem, veidojot t. s. “informācijas burbuļus”. Tas var samazināt savstarpējo sapratni starp sabiedrības grupām. Mediju patēriņa paradumi, ja tie ir ļoti atšķirīgi, var novest pie paralēlām informatīvajām realitātēm – cilvēki, kuri neuzticas oficiālajiem medijiem, mēdz meklēt alternatīvus kanālus, kas bieži vien

nostiprina viņu esošos uzskatus (Strömbäck 2021). Tādējādi veidojas situācija, kur **zema uzticēšanās līmenis medijiem un valsts institūcijām savstarpēji pastiprinās**, – cilvēki, kas neuzticas sabiedriskajiem medijiem, nereti neuzticas arī valdībai, un otrādi (Strömbäck 2021). Šī tendence ir novērota daudzviet Eiropā, un Latvija nav izņēmums.

Medijpratība – prasme piekļūt, saprast, kritiski izvērtēt un veidot mediju saturu – Latvijā tiek atzīta par stratēģiski svarīgu iedzīvotāju prasmju kopumu. NEPLP 2024. gada medijpratības pētījums (NEPLP) atklājis, ka **Latvijas sabiedrībai kopumā trūkst pietiekamu zināšanu mediju satura izvērtēšanā un ka medijpratība jāuzlabo visās iedzīvotāju grupās**, – informācijas patiesuma izvērtēšanā liela daļa sabiedrības paļaujas uz savu “intuīciju”. Īpaši tas raksturīgs jauniešiem, piemēram, kāds 13 gadus vecs respondents intervijā atzinis, ka, “ja ierakstam ir vairāk skatījumu, tad informācija ir ticamāka”, – tas norāda uz kritiskās domāšanas trūkumu. Šādi priekšstatī ir bīstami, jo populāri var kļūt arī maldinoši vai naidu kurinoši materiāli.

Starptautiskos pētījumos, kas salīdzina medijpratības un informatīvās vides noturību pret dezinformāciju, situācija Latvijā vērtēta kā vidēja, piemēram, Open Society Institute publiskotajā Media Literacy Index 2022 (kur ņemts vērā izglītības līmenis, preses brīvība, uzticēšanās un e-līdzdalība) Latvijai piešķirta 21. vieta starp 41 valsti (Rožukalne 2023). 2023. gada indeksa dati rāda, ka Latvija ir 18. vietā Eiropā ar 55 punktiem no 100 (Lessenski 2023). Līdere ir Somija (74 punkti), tai seko Dānija, Norvēģija un Igaunija (71 punkts); arī Lietuva (54 punkti) ir tuvu Latvijas līmenim (Lessenski 2023). Tas nozīmē, ka Baltijas valstīs Latvija un Lietuva atpaliek no Igaunijas medijpratības ziņā, kas korelē arī ar augstākiem uzticēšanās un digitālo prasmju rādītājiem Igaunijā. Somijas

panākumi medijpratībā bieži tiek minēti kā paraugs – Somijā medijpratība integrēta formālajā izglītībā un pieaugušo izglītībā, un valsts stratēģiski atbalsta sabiedrības noturību pret dezinformāciju (Lessenski 2023). Latvijas zemākus rezultātus ietekmē gan izglītības kvalitāte (OECD, 2023), kas tomēr ir tuvu OECD vidējam līmenim, gan sabiedrības uzticēšanās līmenis kopumā, kas ir zemāks (indekss kā komponenti ietver arī “uzticēšanos citiem”) (Lessenski 2023). Pozitīvi vērtējams fakts, ka Latvijas preses brīvība ir novērtēta kā laba. Tomēr medijpratībai izglītībā un pilsoniskajā līdzdalībā ir izaugsmes iespējas, piemēram, e-līdzdalības indekss (iedzīvotāju iesaiste digitālās līdzdalības platformās) Latvijai ir salīdzinoši zems.

Sabiedrība ar augstu medijpratību spēj atpazīt mēģinājumus to šķēlt ar propagandas vai viltus ziņu palīdzību, līdz ar to pasargājot saliedētību no ārējām un iekšējām informatīvām manipulācijām

(Lessenski 2023). Somijas pieredze, piemēram, rāda, ka plaša medijpratības izglītība skolās un sabiedrībā veicina uzticēšanos pamatinstitūcijām un noturību pret kaitīgiem naratīviem. Latvijai šajā ziņā ir kur augt – aptaujas atklāj, ka jaunieši arvien retāk jūtas pārliecināti par spēju “atšķirt uzticamu informāciju no manipulatīvas” (sk., piemēram, CIVITTA 2023), – tas norāda uz steidzamu vajadzību stiprināt medijpratības apguvi dažādos izglītības līmeņos.

Latvijā līdz šim ir īstenotas vairākas medijpratības kampaņas, piemēram, sadarbībā ar UNESCO organizētas Medijpratības nedēļas, bibliotēkās notiek mācības senioriem par drošu internetu. Skolās medijpratības elementi ir integrēti sociālo zinību un valodu stundās. Tomēr kopumā nepieciešami mērķtiecīgi un sistēmiski pasākumi informatīvās telpas stiprināšanai un sabiedrības medijpratības līmeņa celšanai.

Iegūto datu analīze

Šajā pētījumā iegūtie dati par dažādu mediju uzticamības līmeni atklāj, ka vislielākais uzticības vidējais vērtējums ir piešķirts Latvijas medijiem – gan sabiedriskajiem ($M = 2,72$; $SD = 0,76$), gan arī komerciālajiem ($M = 2,75$; $SD = 0,69$). Tas norāda, ka Latvijas iedzīvotāji salīdzinoši vairāk paļaujas uz nacionālajiem ziņu avotiem nekā uz ārvalstu vai personiskajiem informācijas kanāliem.

Salīdzinoši zemāks uzticības līmenis novērojams attiecībā uz Rietumu medijiem – gan plašsaziņas līdzekļiem ($M = 2,44$; $SD = 0,76$), gan personīgajiem ziņu avotiem, piemēram, sociālajiem tīkliem ($M = 2,24$; $SD = 0,77$). Šie rezultāti norāda uz piesardzību vai kritiskāku attieksmi pret Rietumu informācijas kanāliem, īpaši neformālajiem.

Krievijas izcelsmes medijiem uzticība ir vēl zemāka. Krievijas valsts kontrolētajiem plašsaziņas līdzekļiem ir viszemākais uzticamības vidējais vērtējums ($M = 1,50$; $SD = 0,68$), tiem seko neatkarīgie opozīcijas mediji ($M = 1,77$; $SD = 0,78$) un personīgie avoti ($M = 1,63$; $SD = 0,78$). Šī tendence skaidri iezīmē sabiedrības kritisku nostāju pret Krievijas informatīvo telpu, kas, iespējams, saistīta ar plašu dezinformācijas kampaņu atpazīšanu un zemu uzticamību šiem kanāliem kopumā.

Aptaujas dati atklāj nozīmīgas uzticības atšķirības starp informācijas avotu veidiem un to ģeopolitisko piederību – Latvijā bāzētie mediji bauda lielāku sabiedrības uzticību nekā ārvalstu un īpaši Krievijas

avoti, it īpaši, ja tie saistīti ar personisku un mazāk kontrolētu informācijas izplatīšanu.

Pašvērtējums par spēju atšķirt uzticamu informāciju no manipulatīvas ir vidēji neitrāls ($M = 2,53$; $SD = 0,75$), kas var norādīt uz daļēju pārliecību, bet arī uz neziņu vai neskaidrību par savām medijpratības prasmēm. Savukārt, runājot par mediju ietekmi, vidējais vērtējums ($M = 2,57$; $SD = 0,77$) liecina, ka daļa respondentu atzīst mediju ietekmi uz savu viedokļu un uzskatu veidošanos, lai gan šī ietekme netiek uztverta kā izteikti spēcīga.

Apskatot savstarpējās saistības, rezultāti norāda uz vairākām būtiskām likumsakarībām. Pārliecība par spēju atpazīt manipulatīvu informāciju ir pozitīva, lai gan vāji saistīta ar uzticēšanos Rietumu plašsaziņas līdzekļiem ($r = 0,121$, $p < 0,01$), Rietumu personiskajiem avotiem ($r = 0,188$, $p < 0,01$) un vietējiem personiskajiem ziņu avotiem ($r = 0,096$, $p < 0,01$). Tas norāda, ka tie, kuri subjektīvi jūtas spējīgi atšķirt uzticamu informāciju, biežāk uzticas arī šiem avotiem, īpaši digitālajiem un

sociālajiem tīkliem, nevis tradicionālajiem oficiālajiem medijiem. Tajā pašā laikā nav būtiskas saistības ar uzticību Krievijas medijiem un korelācija ar Krievijas valsts kontrolētajiem kanāliem ir pat negatīva, lai gan nebūtiska ($r = -0,040$, $p = 0,278$).

Uzskats, ka mediji ietekmē cilvēka viedokli, ir vidēji pozitīvi saistīts ar uzticēšanos Latvijas sabiedriskajiem ($r = 0,216$, $p < 0,01$) un komerciālajiem medijiem ($r = 0,281$, $p < 0,01$), kā arī ar vietējiem personīgajiem informācijas avotiem ($r = 0,137$, $p < 0,01$). Tas varētu norādīt, ka cilvēki, kuri apzinās mediju ietekmi, vienlaikus arī vairāk uzticas šiem medijiem.

Būtiski uzsvērt, ka uzticības rādītāji starp līdzīgiem avotiem ir savstarpēji pozitīvi saistīti, piemēram, starp sabiedriskajiem un komerciālajiem Latvijas medijiem ($r = 0,810$), starp Rietumu plašsaziņas līdzekļiem un personiskajiem avotiem ($r = 0,706$), un starp dažādiem Krievijas mediju veidiem ($r > 0,5$), kas liecina par uzticības vienotību avotu grupās.

Secinājumi

Kopumā cilvēku uzticēšanās medijiem lielā mērā ir atkarīga no to ģeopolitiskās izcelsmes un formas, kā arī indivīdu politiskajiem uzskatiem.

Latvijas sabiedrībā visaugstākais uzticības līmenis ir nacionālajiem medijiem – gan sabiedriskajiem, gan komerciālajiem –, kas apliecina iedzīvotāju lielāku paļaušanos uz vietējiem ziņu avotiem salīdzinājumā ar ārvalstu un personiskajiem informācijas kanāliem. Rietumu medijiem uzticība ir mērenāka, īpaši zemāka tā ir neformālajiem un personiskajiem avotiem, piemēram, sociālajiem tīkliem, kas norāda uz piesardzīgāku un kritiskāku attieksmi

pret šo informācijas telpu. Viszemākā uzticība vērojama Krievijas izcelsmes medijiem neatkarīgi no to veida, kas liecina par izteikti kritisku sabiedrības nostāju un iespējamu dezinformācijas risku apzināšanos šajos kanālos.

Respondentu pašvērtējums par spēju atšķirt uzticamu informāciju no manipulatīvas ir vidēji neitrāls, kas norāda uz daļēju pārliecību par savām medijpratības prasmēm, vienlaikus saglabājot nenoteiktību. Mediju ietekme uz viedokļu veidošanos tiek atzīta mērenā līmenī, kas nozīmē, ka respondenti apzinās mediju lomu, taču neuzskata to par izteikti dominējošu. Pārliecība par

spēju atpazīt manipulatīvu informāciju ir vāji, bet statistiski nozīmīgi saistīta ar lielāku uzticēšanos Rietumu un vietējiem personiskajiem informācijas avotiem, savukārt saistība ar Krievijas medijiem netiek konstatēta. Uzskats par mediju ietekmi uz personīgā viedokļa veidošanos

ir pozitīvi saistīts ar uzticēšanos Latvijas sabiedriskajiem un komerciālajiem medijiem, kas var liecināt, ka mediju ietekmes apzināšanās ne vienmēr samazina uzticību, bet dažos gadījumos to pat pastiprina.

4. Latvijas iedzīvotāju ģeopolitiskā orientācija dažādās iedzīvotāju apakšgrupās

GALVENIE PIETURPUNKTI

Latvijas iedzīvotāju ģeopolitiskā orientācija un attieksmes pret karu Ukrainā ir jautājumi, kas spilgti parāda Latvijas iedzīvotāju viedokļu atšķirības pēc etniskās pazīmes.

Tieši orientācija uz Krieviju un simpātijas pret Krieviju, pretnostatot tās orientācijai uz Rietumu valstīm un simpātijām pret Ukrainu, ir būtiskākais Latvijas sabiedrību šķeļošais aspekts.

Vienlaikus jāuzsver, ka, lai gan latviešu, krievu un citu tautību pārstāvju attieksmes pret Krievijas pilna mēroga iebrukumu Ukrainā atšķiras, kā arī atšķiras ģeopolitiskā orientācija šajās grupās, krievi un citu tautību pārstāvji Latvijā nav viendabīga masa, kas atbalsta Krieviju. Atklāti atšķirīga ģeopolitiskā orientācija ir tikai apmēram vienai ceturtajai daļai krievu (26 % respondentu Krieviju uzskata par uzticamu valsti) un vienai piecpadsmītajai daļai citu tautību pārstāvju (7 % respondentu Krieviju uzskata par uzticamu valsti). Atklāti Krieviju karā pret Ukrainu atbalsta tikai 18 % Latvijas krievu.

Jauni cilvēki vecumā no 18 līdz 29 gadiem, personas ar augstāko izglītību un personas ar augstākiem ienākumiem Latvijas krievu vidū retāk uzskata Krieviju par uzticamu un biežāk ir norādījuši, ka Krievija nav uzticama valsts. Tas liecina, ka pastāv vecuma grupu atšķirības ģeopolitiskajā orientācijā, kā arī to, ka tie, kam Latvijā izdienes veiksmīgāk veidot savu dzīvi (augstāki ienākumi) ir tendence būt kritiskākiem pret Krieviju.

Latvijas iedzīvotāju ģeopolitiskā orientācija, viņu attieksmes pret karu Ukrainā, kā arī priekšstatu par to, kas ir Latvijas valsts drošības garants, ir savstarpēji saistīti viedokļi, kuru izpētei veltīta šī nodaļa. Kā parāda iepriekš veiktie pētījumi (Krumm et al. 2023; Šūpule 2024), Latvijas iedzīvotāji par saviem galvenajiem sabiedrotajiem uzskata abas pārējās Baltijas valstis – Igauniju un Lietuvu –, tad seko ASV, Polija, Zviedrija, Somija, Kanāda un Lielbritānija. Šajā nodaļā veikta padziļināta izpēte par Latvijas iedzīvotāju attieksmi pret dažādām

valstīm vai valstu savienībām, skatot šīs attieksmes arī dažādu sociāli demogrāfisko grupu dalījumā. Padziļināti šeit aplūkotas arī Latvijas iedzīvotāju attieksmes pret karu Ukrainā, analizējot Latvijas iedzīvotāju atbalstu vienai vai otrai karojošajai pusei.

Jāuzsver, ka tieši šie ir jautājumi, kuru atbildēs spilgti atklājas Latvijas iedzīvotāju – latviešu un krievu – atšķirīgās pozīcijas un diskursīvais konflikts (Šūpule 2012; Šūpule 2024; Zepa u. c. 2005). Kā parāda 2023. gada aptaujas dati, 66 % latviešu uzskata, ka Latvijas interesēm

labāk būtu sadarboties ciešāk ar Rietumu valstīm, savukārt tie, kas ģimenē lieto krievu valodu, biežāk uzskata, ka Latvijas interesēm labāk būtu sadarboties ciešāk gan ar Krieviju, gan ar Rietumiem (51 %) (Krumm et al. 2023; Šūpule 2024).

Latvijā iepriekš veiktie pētījumi arī parāda, ka latviešu un krievu uztvere par Krieviju kā draudu būtiski atšķiras: saskaņā ar 2018. gada aptaujas datiem 62 % latviešu, 20 % krievu un 16 % citu etnisko grupu pārstāvju Latvijā piekrīt, ka Krievijas politika rada draudus Latvijai, bet pretēju viedokli, ka Krievijas politika Latvijai draudus nerada, pauž 29 % latviešu, 71 % krievu un 78 % respondentu no citām etniskajām grupām (Pupcenoks et al. 2024).

Attieksmē pret karu Ukrainā šis diskursīvais konflikts atklājas vēl izteiktāk:

78 % latviešu simpatizē Ukrainai (Krumm et al. 2023; Šūpule 2024), tikai 2 % latviešu simpatizē Krievijai, bet 19 % latviešu nevēlas nostāties ne vienā, ne otrā pusē. Savukārt Latvijas iedzīvotāju vidū, kas ģimenē pārsvarā lieto krievu valodu, 14 % simpātijas ir Krievijas pusē, 51 % atbild, ka viņi nesimpatizē ne vienai, ne otrai pusei, un tikai 27 % simpatizē Ukrainai.

Turpinājumā padziļināti analizēti Latvijas iedzīvotāju reprezentatīvās aptaujas dati, kas iegūti projekta “Sabiedrības saliedētības vektori” vajadzībām. Tie sniedz ieskatu šādos aspektos: Latvijas iedzīvotāju ģeopolitiskā orientācija (kurām valstīm vai valstu grupām var uzticēties), priekšstati par to, kas ir Latvijas valsts drošības garants, kā arī Latvijas iedzīvotāju attieksme pret karu Ukrainā.

Pētījuma rezultāti

Projektā “Sabiedrības saliedētības vektori” veiktā aptauja atklāj, ka Latvijas iedzīvotāju vērtējumā uzticamākās valstis vai valstu apvienības ir 1) Baltijas valstis; 2) Ziemeļvalstis un 3) Eiropas savienība (4.1. tabula). Attiecībā uz ASV Latvijas iedzīvotāju viedoklis ir ievērojami

skeptiskāks: 21 % uzskata, ka ASV ir drīzāk uzticams, bet 38 % uzskata, ka drīzāk neuzticams partneris. Savukārt islāma valstis, Krievija un Ķīna Latvijas iedzīvotāju vērtējumā ir neuzticamas valstis.

Iedziļinoties atšķirībās pēc dažādām sociāli demogrāfiskām pazīmēm, statistiski

4.1. tabula. Viedoklis par dažādu valstu vai to apvienību uzticamību

Jautājuma formulējums: “Ir vairāk un mazāk uzticamas valstis un valstu savienības. Lūdzu, pasakiet par katru, cik uzticama Jums tā šķiet? Skala: 1 ir “ļoti neuzticamas”, 5 ir “ļoti uzticamas”.”

Nr.		Vidējais aritmētiskais	Neuzticamas (1–2), %	Uzticamas (4–5), %
1.	Ziemeļvalstis (Skandināvijas valstis)	3,55	13,6	51,7
2.	Eiropas Savienība	3,43	13,7	48,2
3.	ASV	2,76	38,0	21,4
4.	Ķīna	2,05	69,7	8,5
5.	Krievija	1,75	78,3	8,4
6.	Baltijas valstis	3,81	7,1	62,5
7.	Islāma valstis	1,67	83,0	3,3

Avots: projekta “Sabiedrības saliedētības vektori” dati, n=2023.

nozīmīgas atšķirības ($p < 0,05$) valstu vērtējumā nevar identificēt pēc dzimuma, vecuma, nodarbinātības, apdzīvotās vietas tipa un reģiona. Statistiski nozīmīgas atšķirības ($p < 0,05$) valstu vērtējumā ir vērojamas pēc tautības, izglītības, ienākumiem un pilsonības. Latvijas iedzīvotāji ar augstāku izglītību un augstākiem ienākumiem, latvieši un Latvijas Republikas pilsoņi biežāk uzskata, ka Baltijas valstis, Ziemeļvalstis un valstis, kas apvienojušās Eiropas Savienībā, ir uzticamas, bet Krievija un Ķīna – nav uzticamas. Detalizētāka analīze par rādītājiem pēc tautības pazīmes ir sniegta 4.2. tabulā.

Kā redzams 4.2. tabulā, latviešu vidū ir vairāk to, kuri par uzticamām uzskata gan Baltijas valstis, gan Ziemeļvalstis, gan Eiropas Savienību, salīdzinot ar Latvijas krievu un citu tautību aptaujāto atbildēm. Latviešu vidū ir arī izteikti kritiskāks viedoklis par Krievijas, Ķīnas un islāma valstu uzticamību. Savukārt krievu viedoklis par Krievijas kā valsts uzticamību būtiski atšķiras: ja latviešu vidū 91 % respondentu uzskata, ka Krievija nav uzticama, tad krievu vidū Krieviju par neuzticamu uzskata 45 %, bet citu tautību vidū šis rādītājs ir 79 %. Savukārt 26 % Latvijas krievu un 7 % citu tautību pārstāvju uzskata Krieviju par uzticamu valsti.

Kopumā rādītājs par to, cik uzticama Latvijas krieviem šķiet Krievija, iezīmē pamata trīs grupas Latvijas krievu vidū: 45 % respondentu, kas uzskata, ka Krievija nav uzticama, atklāj, ka apmēram šāda daļa Latvijas krievu drīzāk nav lojāli Krievijai. Savukārt 26 %, kas uzskata Krieviju par uzticamu valsti, ir drīzāk uzskatāmi par lojāliem Krievijai. Tie 29 %, kas pauž neskaidru viedokli, var būt gan lojāli, gan nelojāli Krievijai, jo, iespējams, savu viedokli nevēlas paust vai arī patiešām ir apjukuši.

Aplūkojot Latvijas krievu atbildes dažādās sociāli demogrāfiskajās grupās, redzams, ka jauni cilvēki (18–29 gadi) biežāk atzīmējuši, ka Krievija ir neuzticama (57 %) (4.1. attēls). Šāda pārliecība retāk atklājas vecuma grupā 45–64 gadi (32 %), kas biežāk atzīmējuši nekonkrētu atbildi (pa vidu skalai – 37 %). Vecuma grupā 45–64 gadi ir vislielākais īpatsvars to, kuri uzskata, ka Krievija ir uzticama valsts (30 %).

Interesanti, ka šī jautājuma atbildēs Latvijas krievu vidū parādās atšķirības arī pēc dzimuma, izglītības, un ienākumiem. Sievietes, salīdzinot ar vīriešiem (4.2. attēls), biežāk uzskata, ka Krievija ir uzticama (sievietes – 32 %, vīrieši – 20 %), savukārt vīrieši biežāk uzskata, ka Krievija ir neuzticama (sievietes – 42 %, vīrieši – 48 %).

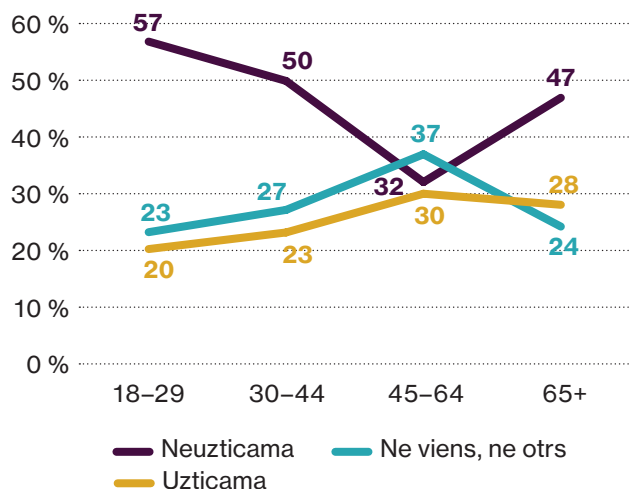
4.2. tabula. Viedoklis par dažādu valstu vai to apvienību uzticamību pa tautību grupām

Jautājuma formulējums: "Ir vairāk un mazāk uzticamas valstis un valstu savienības. Lūdzu, pasakiet par katru, cik uzticama Jums tā šķiet? Skala: 1 ir "ļoti neuzticamas", 5 ir "ļoti uzticamas"."

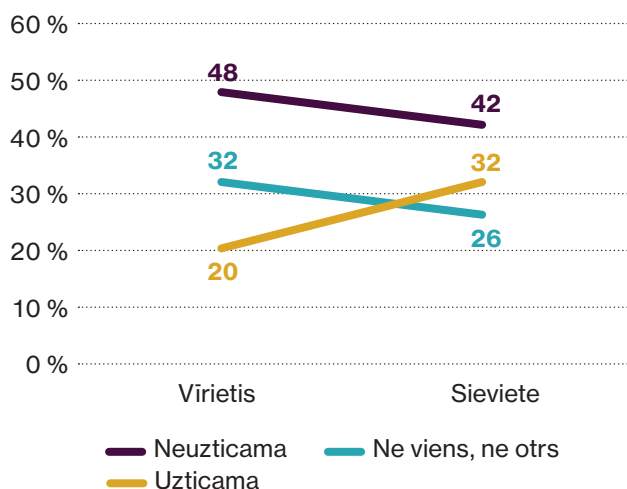
Nr.		Latvieši		Krievi		Citi	
		Neuzticamas (1–2), %	Uzticamas (4–5), %	Neuzticamas (1–2), %	Uzticamas (4–5), %	Neuzticamas (1–2), %	Uzticamas (4–5), %
1.	Ziemeļvalstis	10,9	57,7	20,2	40,7	14,6	41,7
2.	ES	10,0	51,3	22,7	43,0	15,4	43,3
3.	ASV	34,6	21,7	46,4	22,2	39,2	18,1
4.	Ķīna	79,0	3,1	49,5	20,5	58,1	14,7
5.	Krievija	90,8	2,0	44,6	26,1	78,9	7,1
6.	Baltijas valstis	4,2	68,3	15,4	49,9	6,0	56,7
7.	Islāma valstis	86,9	1,6	74,1	7,8	79,2	4,4

Avots: projekta "Sabiedrības saliedētības vektori" dati, n=2023.

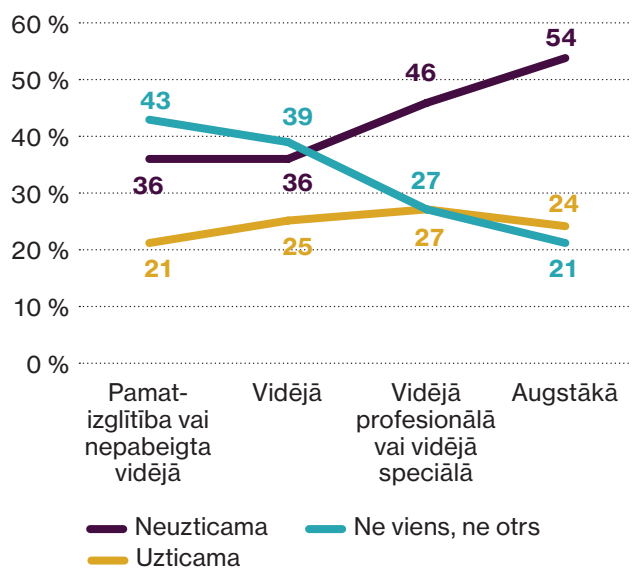
4.1. attēls. Latvijas krievu viedoklis dažādās vecuma grupās par to, cik uzticama ir Krievija
Jautājuma formulējums: "Ir vairāk un mazāk uzticamas valstis un valstu savienības. Lūdzu, pasakiet par Krieviju, cik uzticama Jums tā šķiet?"

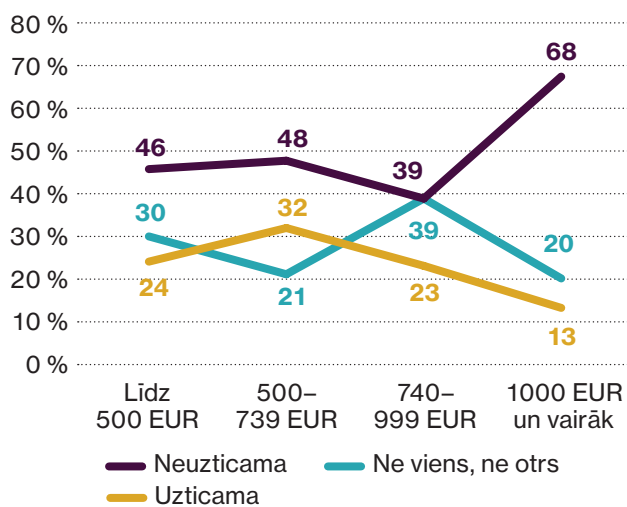
4.2. attēls. Latvijas krievu viedoklis par to, cik uzticama ir Krievija, sadalījumā pēc dzimuma
Jautājuma formulējums: "Ir vairāk un mazāk uzticamas valstis un valstu savienības. Lūdzu, pasakiet par Krieviju, cik uzticama Jums tā šķiet?"

4.3. attēls. Latvijas krievu viedoklis dažādās izglītības grupās par to, cik uzticama ir Krievija
Jautājuma formulējums: "Ir vairāk un mazāk uzticamas valstis un valstu savienības. Lūdzu, pasakiet par Krieviju, cik uzticama Jums tā šķiet?"

4.4. attēls. Latvijas krievu viedoklis dažādās ienākumu grupās par to, cik uzticama ir Krievija
Jautājuma formulējums: "Ir vairāk un mazāk uzticamas valstis un valstu savienības. Lūdzu, pasakiet par Krieviju, cik uzticama Jums tā šķiet?"

Avots: projekta "Sabiedrības saliedētības vektori" dati; procenti no aptaujātajiem, kuri norādījuši, ka ir krievu tautības, n=505.

Aplūkojot atbildes pēc izglītības līmeņa (4.3. attēls), redzams, ka aptaujātie Latvijas krievi ar augstāko izglītību biežāk ir atzīmējuši, ka Krievija nav uzticama valsts (54 %). Savukārt to aptaujāto īpatsvars, kas uzskata, ka Krievija ir uzticama, visās izglītības grupās ir līdzīgs: 21–27 %.

Latvijas krievi augstākajā ienākumu grupā (1000 EUR un vairāk mēnesī uz vienu ģimenes locekli) biežāk ir atzīmējuši, ka Krievija nav uzticama valsts (68 %) (4.4. attēls). Savukārt Latvijas krievu zemāku ienākumu grupās mazliet lielāks ir to aptaujāto īpatsvars, kuri uzskata, ka Krievija ir uzticama (23–32 %).

Izvērtējot svarīgākos Latvijas drošības aspektus, visvairāk Latvijas iedzīvotāju (96 %) uzskata, ka Latvijas drošības garants ir gan saliedēta, gan izglītota sabiedrība. Tas parāda, ka kopumā Latvijas iedzīvotāji atzīst izglītības un sabiedrības saliedētības nozīmi drošības jautājumos. Augsts vērtējums (89 %) ir arī tam, ka tiek uzturētas labas attiecības ar Rietumiem. Uz Latvijas Nacionālajiem bruņotajiem spēkiem kā Latvijas valsts drošības garantu paļaujas 85 % Latvijas iedzīvotāju. Dalība NATO un ES šķiet nozīmīga atbilstoši 83 % un 82 % Latvijas iedzīvotāju. Vispretrunīgāk

vērtētais aspekts šajā jautājumā ir “labas attiecības ar Krieviju”. Ņemot vērā Krievijas agresiju Ukrainā, kā arī to, ka Latvija kā valsts nepārprotami ir nostājusies Ukrainas atbalstītāju pusē un šobrīd kopā ar citām Rietumu valstīm īsteno sankcijas pret Krieviju un Krievijas pilsoņiem, patlaban ir grūti runāt par labām attiecībām ar Krieviju. No otras puses, teorijā, protams, labas attiecības ar kaimiņvalstīm ir svarīgas, ja vien tādas ir iespējams izveidot.

Aplūkojot šos rādītājus pēc etniskās pazīmes (4.4. tabula), redzams, ka kopumā līdzīgs viedoklis par Latvijas drošības

4.3. tabula. Viedoklis par dažādiem Latvijas valsts drošības garantiju aspektiem

Jautājuma formulējums: “Cik lielā mērā piekrītat vai nepiekrītat, ka katrs no minētajiem aspektiem ir Latvijas valsts drošības garants?”

Nr.		Nepiekrīt, %	Piekrīt, %
1.	Latvijas dalība NATO	16,7	83,3
2.	Latvijas dalība ES	17,9	82,1
3.	Latvijas Nacionālie bruņotie spēki	14,6	85,3
4.	Labas attiecības ar Krieviju	52,3	47,7
5.	Labas attiecības ar Rietumiem	11,0	89,1
6.	Saliedēta sabiedrība	4,5	95,5
7.	Izglītota sabiedrība	4,2	95,8

Avots: projekta “Sabiedrības saliedētības vektori” dati, n=2023.

4.4. tabula. Viedoklis par dažādiem Latvijas valsts drošības garantiju aspektiem pa tautību grupām

Jautājuma formulējums: “Cik lielā mērā piekrītat vai nepiekrītat, ka katrs no minētajiem aspektiem ir Latvijas valsts drošības garants?”

Nr.		Latvieši		Krievi		Citi	
		Nepiekrīt, %	Piekrīt, %	Nepiekrīt, %	Piekrīt, %	Nepiekrīt, %	Piekrīt, %
1.	Latvijas dalība NATO*	8,5	91,6	38,7	61,3	16,7	83,3
2.	Latvijas dalība ES*	12,5	87,5	32,9	67,1	16,1	83,8
3.	Latvijas Nacionālie bruņotie spēki*	8,6	91,4	33,9	66,1	10,4	89,5
4.	Labas attiecības ar Krieviju*	64,6	35,5	22,0	78,0	49,3	50,7
5.	Labas attiecības ar Rietumiem**	10,3	89,6	13,6	86,3	9,5	90,4
6.	Saliedēta sabiedrība**	5,2	94,8	3,3	96,8	3,4	96,7
7.	Izglītota sabiedrība**	4,4	95,6	4,1	95,8	3,8	96,2

* Atšķirības statistiski nozīmīgas ($p < 0.05$).

** Atšķirības nav statistiski nozīmīgas.

Avots: projekta “Sabiedrības saliedētības vektori” dati, n=2023.

garantu ir vērojams šādos aspektos: vairākums Latvijas iedzīvotāju (86–96 %) visās etniskajās grupās piekrīt, ka Latvijas drošībai svarīga ir izglītota sabiedrība, saliedēta sabiedrība un labas attiecības ar Rietumiem. Savukārt būtiskas atšķirības etnisko grupu griezumā ir vērojamas viedokļos attiecībā uz šādiem aspektiem: Latvijas dalība NATO kā Latvijas drošības garants, Latvijas dalība ES, Latvijas Nacionālie bruņotie spēki un labas attiecības ar Krieviju, piemēram, ja latviešu vidū 92 % aptaujāto uzskata, ka Latvijas dalība NATO ir Latvijas drošības garants (tam nepiekrīt 8 %, no tiem, kas paiduši konkrētu viedokli), tad krievu vidū 61 % aptaujāto piekrīt, bet 39 % nepiekrīt, ka Latvijas dalība NATO ir Latvijas drošības garants. Attiecībā uz Latvijas Nacionālajiem bruņotajiem spēkiem 66 % Latvijas krievu piekrīt, ka tie ir Latvijas drošības garants,

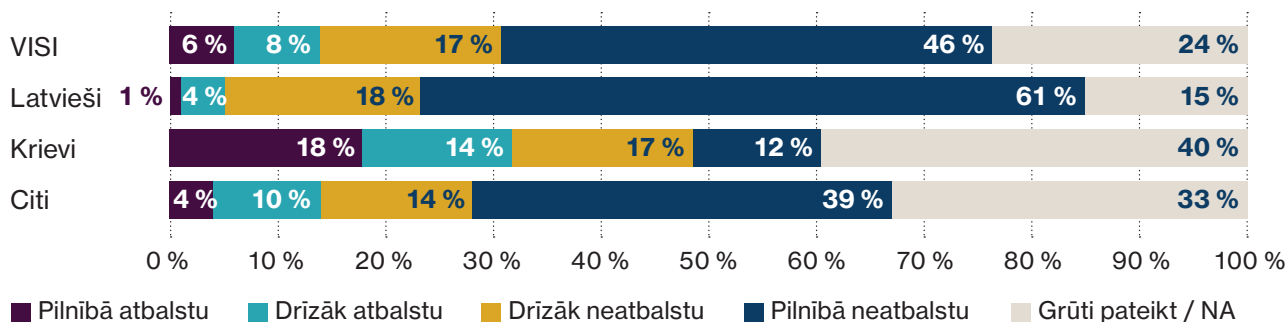
bet 34 % nepiekrīt (no tiem, kas snieguši konkrētu atbildi).

Attieksmju šķēres etniskajās grupās atklājas arī jautājumos par attieksmi pret Krimas pievienošanu Krievijai un atbalstu vienai vai otrai pusei Krievijas un Ukrainas karā (4.5. un 4.6. attēls). Ja latviešu vidū 79 % neatbalsta Krimas pievienošanu Krievijai, 5 % atbalsta, bet 15 % nesniedz konkrētu atbildi, tad krievu vidū Krimas okupēšanu neatbalsta 29 %, atbalsta 32 %, bet 40 % nesniedz konkrētu atbildi (4.5. attēls).

Savukārt jautājums par atbalstu vienai vai otrai pusei Krievijas un Ukrainas karā (4.6. attēls) atklāj, ka 69 % latviešu ir Ukrainas pusē, 2 % Krievijas pusē, bet 25 % ir izvēlējušies atbildi “ne vienas, ne otras”. Krievu vidū 16 % ir Ukrainas pusē, 14 % Krievijas pusē, bet 61 % ir izvēlējušies atbildi “ne vienas, ne otras”.

4.5. attēls. Viedoklis par Krimas pievienošanu Krievijai pa tautību grupām

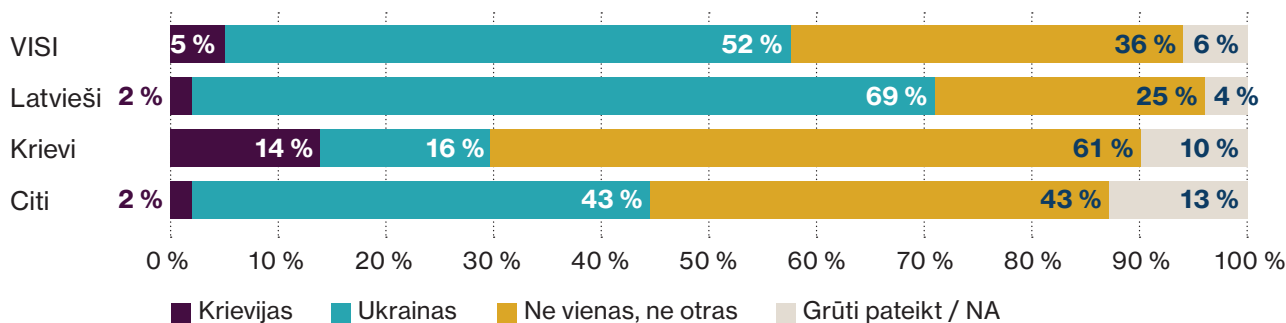
Jautājuma formulējums: “Kāds ir Jūsu viedoklis par Krimas pievienošanu Krievijai?”

Avots: projekta “Sabiedrības saliedētības vektori” dati, n=2023.

4.6. attēls. Atbalsts vienai vai otrai pusei Krievijas un Ukrainas karā pa tautību grupām

Jautājuma formulējums: “Domājot par Krievijas un Ukrainas karu, kā pusē ir Jūsu simpātijas: Krievijas, Ukrainas vai arī ne vienas, ne otras?”

Avots: projekta “Sabiedrības saliedētības vektori” dati, n=2023.

Secinājumi

Lai gan latviešu, krievu un citu tautību pārstāvju attieksme pret Krievijas pilna mēroga iebrukumu Ukrainā atšķiras, kā arī atšķiras ģeopolitiskā orientācija šajās grupās, būtiski uzsvērt, ka krievi un citu tautību pārstāvji Latvijā nav viendabīga masa, kas atbalsta Krieviju. Svarīgākais vēstījums šajos jautājumos ir meklēt vienojošo un uzsvērt, ka atklāti atšķirīga ģeopolitiskā orientācija ir tikai apmēram vienai ceturtajai daļai krievu (26 % uzskata Krieviju par uzticamu valsti) un vienai piecpadsmītajai daļai citu tautību pārstāvju (7 % uzskata Krieviju par uzticamu valsti). Tāpat atklāti Krieviju karā pret Ukrainu atbalsta tikai 18 % Latvijas krievu.

Latvijas sabiedrības saliedētības veicināšanai joprojām ļoti svarīgi visos formātos un kontekstos uzsvērt Latvijas ģeopolitisko orientāciju uz Rietumu valstīm

un interesi turpināt dalību gan ES, gan NATO, ne tikai nekādi neapšaubot, bet gan stiprinot šīs starptautiskās saites.

Joprojām starptautiski aktuāls jautājums ir arī Latvijas balss sankciju pret Krieviju uzturēšanā un pastiprināšanā. Tai ir jābūt Latvijas valsts pilnīgi nemainīgai nostājai līdz pat brīdim, kad Krievija atstās okupētās Ukrainas teritorijas un izmaksās Ukrainai taisnīgas reparācijas par veiktajiem postījumiem. Latvijas iedzīvotājiem nevajadzētu būt ilūzijām, ka iesaistīšanās biznesa darījumos ar Krieviju ir saistīta ar ļoti lielu risku, kas potenciāli var radīt gan finanšu, gan reputācijas zaudējumus, tāpat jāturpina aicināt Latvijas iedzīvotājus neiegādāties Krievijas preces, jo Krievija nav uzticama sadarbības partneris un tās eksportu nevajag atbalstīt.

5. Tolerance pret atšķirīgo un diskriminācijas pieredze

GALVENIE PIETURPUNKTI

Latvijā veiktie pētījumi atklāj, ka iedzīvotāju grupas, pret kurām Latvijas iedzīvotājiem salīdzinoši biežāk ir aizspriedumi un negatīva attieksme, ir homoseksuālas personas, musulmaņi, romi un imigranti/viesstrādnieki.

Aizspriedumi pret noteiktām sabiedrības grupām atšķiras pēc tautības pazīmes: ja latviešu vidū, salīdzinot ar krievu un citu tautību pārstāvjiem, nedaudz biežāk ir aizspriedumi pret citas rases cilvēkiem un musulmaņiem, tad krievu vidū ir vērojami izteiktāki negatīvie stereotipi par homoseksuālām personām.

17 % Latvijas iedzīvotāju uzskata sevi par tādas grupas pārstāvi, kurus Latvijā diskriminē. Visbiežāk minētie diskriminācijas pamati ir valoda, etniskā piederība, valstiskā piederība, vecums, ienākumi, invaliditāte un politiskie uzskati.

Plašāk izplatīts priekšstats par sevi kā diskriminētiem ir aptaujāto Latvijas krievu vidū (30 %), un tas sasaucas ar diskursu par krievu diskrimināciju Latvijā, kas ilgstoši ir viens no Krievijas propagandai raksturīgiem apgalvojumiem.

Tolerances trūkums jeb neiecietība ir **nepamatoti negatīva attieksme** pret cilvēkiem viņu dzīvesveida, uzskatu, interešu, paražu vai ticības dēļ (Osis, Ose 2006). Neiecietība lielā mērā balstās aizspriedumos par dažādām sociālām un etniskajām grupām un šo grupu atsevišķiem pārstāvjiem. Neiecietība pret citādo un stereotipiski vai pat naidīgi uzskati par atsevišķām sabiedrības grupām izpaužas konkrētās darbībās, arī vardarbībā un diskriminācijā. Citu valstu pieredze liecina, ka pazīmes, ar kurām visbiežāk saistītas neiecietības un diskriminācijas izpausmes, ir rase, ādas krāsa, tautība, valoda, dzimums, vecums, reliģija, politiskā pārliecība, pasaules uzskats, sociālais stāvoklis, izcelsme, ienākumi, partijas piederība, invaliditāte,

seksuālā orientācija (Osis, Ose 2006). Latvijā veiktie pētījumi atklāj, ka daļa Latvijas sabiedrības ir neiecietīgi pret šādām etniskajām un sociālajām grupām: romi, ebreji, musulmaņi, afrikāņi (Zepa u. c. 2004), kā arī seksuālajām minoritātēm, patvēruma meklētājiem/bēgļiem no kādas citas valsts, ne Ukrainas, ar HIV/AIDS inficētām personām (BISS 2025).

Savukārt cilvēku diskriminācija pēc noteiktām pazīmēm noved pie nevienādas izturēšanās un noteiktu grupu izslēgšanas no sociālās dzīves, kas mazina arī šo grupu piekļuvi noteiktiem sabiedrības resursiem, piemēram, iespējai iegūt izglītību, atrast darbu, piedalīties politiskajos procesos. Diskriminētajās grupās mēģinājumi kompensēt pieejas trūkumu šādiem resursiem dažkārt

veicina noziedzību un ēnu ekonomiku (Šulmane, Kruks 2005).

Turpinājumā sniegts ieskats aptaujas datus par sociālo distanci attiecībā uz dažādām etniskām un sociālajām grupām, kā arī diskriminācijas pieredzi Latvijas iedzīvotāju vidū. Pētījuma rezultātu izklāstā padziļināti analizēti Latvijas iedzīvotāju

reprezentatīvās aptaujas dati, kas iegūti projekta “Sabiedrības saliedētības vektori” vajadzībām; salīdzinājumam izmantoti arī 2021. gada Eiropas vērtību pētījuma (EVS 2021) aptaujas dati un 2008. gada nodibinājuma Baltic Institute of Social Sciences dati pētījumam par sabiedrības toleranci (BISS 2008).

Pētījuma rezultāti

Sociālā distance un tolerance pret dažādām etniskām un sociālajām grupām

Sociālā distance un tolerance pret dažādām etniskām un kultūras grupām projektā “Sabiedrības saliedētības vektori” tika mērīta, izmantojot šādu jautājuma formulējumu: “Šajā sarakstā minētas dažādas cilvēku grupas. Ar kuriem cilvēkiem Jūs nevēlētos dzīvot kaimiņos?” Sarakstā tika uzskaitītas šādas grupas: citas rases cilvēki, dzērāji, imigranti/viesstrādnieki, narkomāni, homoseksuālas personas, kristieši, musulmaņi, ebreji, romi. Šāds jautājuma formulējums ir daļa no starptautiski zināmās Emorija S.

Bogardusa (Emory S. Bogardus) kumulatīvās sociālās distances skalas (Bogardus 1926; Bogardus 1947).

Aptaujas rezultāti parāda, ka sabiedrības grupas, ar kurām Latvijas iedzīvotāji visbiežāk nevēlas dzīvot kaimiņos, ir personas, kas cieš no narkotisko vielu (77 %) un alkohola (63 %) atkarības (5.1. tabula), kā arī homoseksuālas personas (41 %), musulmaņi (37 %), romi (32 %), imigranti/viesstrādnieki (30 %).

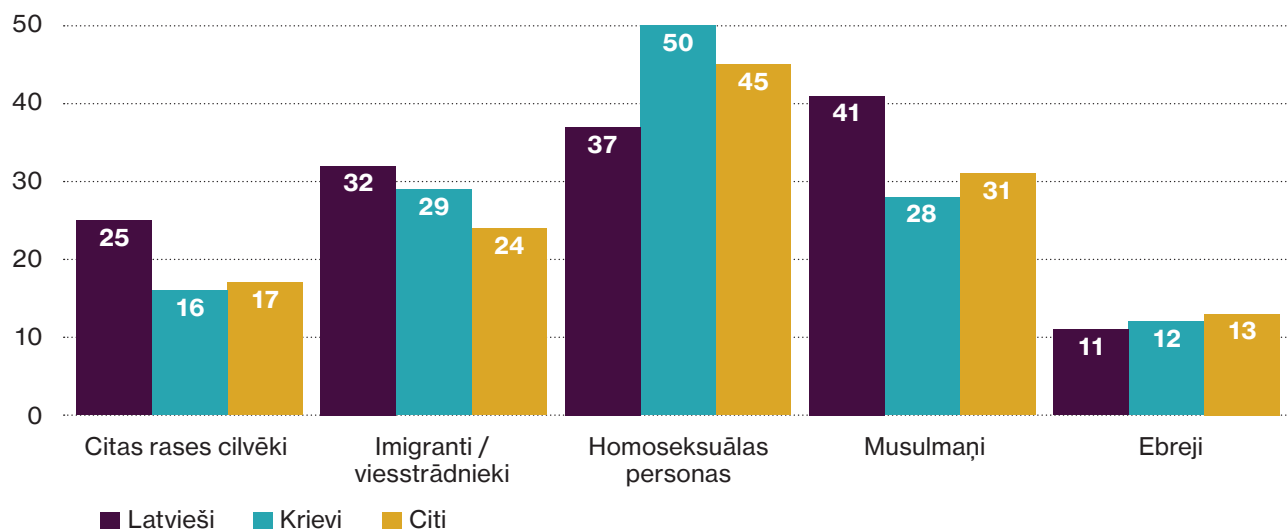
Sniegto atbilžu salīdzinājums ar aptaujām, kurās uzdots šāds pats jautājums 2021. gadā

5.1. tabula. Cilvēku grupas, ar kurām Latvijas iedzīvotāji nevēlētos dzīvot kaimiņos. 2008. gads, 2021. gads un 2024.–2025. gads

	2024/2025	2021	2008
1. Citas rases cilvēki	22 %	17 %	n/d
2. Dzērāji	63 %	72 %	n/d
3. Imigranti/viesstrādnieki	30 %	30 %	n/d
4. Narkomāni	77 %	83 %	n/d
5. Homoseksuālas personas	41 %	37 %	44 %
6. Kristieši	10 %	6 %	n/d
7. Musulmaņi	37 %	35 %	40 %
8. Ebreji	12 %	12 %	10 %
9. Romi	32 %	42 %	46 %
10. Man nebūtu iebildumu dzīvot kaimiņos ne ar vienu no šiem cilvēkiem	14 %	8 %	n/d

Avoti: projekta “Sabiedrības saliedētības vektori” dati, n=2023. EVS 2021 dati: reprezentatīva Latvijas iedzīvotāju aptauja, n=1338. BISS 2008 dati: reprezentatīva Latvijas iedzīvotāju aptauja, n=1001.

5.1. attēls. Cilvēku grupas, ar kurām Latvijas iedzīvotāji nevēlētos dzīvot kaimiņos, sadalījumā pēc tautības, 2024.–2025. gads, %

Avoti: projekta "Sabiedrības saliedētības vektori" dati, n=2023.

un 2008. gadā, parāda, ka sociālā distance (nevēlēšanās dzīvot kaimiņos) ar visām 5.1. tabulā iekļautajām grupām saglabājas kopumā līdzīga (izmaiņas atbildēs nav statistiski nozīmīgas). Vienīgi var atzīmēt, ka nelielas izmaiņas vērojamas attiecībā uz nevēlēšanos dzīvot kaimiņos ar romiem: ja 2008. gadā 46 % aptaujas respondentu atzīmēja, kas nevēlas dzīvot kaimiņos ar šo grupu, tad 2024./2025. gadā – 32 %, kas, iespējams, liecina, ka negatīvie stereotipi par romiem Latvijā nedaudz mazinās.

Būtiski norādīt, ka aizspriedumi pret noteiktām sabiedrības grupām atšķiras,

aplūkojot aptaujas datus pēc tautības. Ja latviešu vidū, salīdzinot ar krievu un citu tautību pārstāvjiem, nedaudz biežāk ir aizspriedumi pret citas rases cilvēkiem un musulmaņiem, tad krievu vidū ir vērojami izteiktāki negatīvie stereotipi par homoseksuālām personām (5.1. attēls).

Jāpiebilst, ka tolerance pret dažādām iedzīvotāju grupām lielākoties ir aptveroša, piemēram, ja kāds ir gatavs pieņemt homoseksuālas personas, ir lielāka varbūtība, ka viņš būs tolerantāks arī pret citu rasu pārstāvjiem.

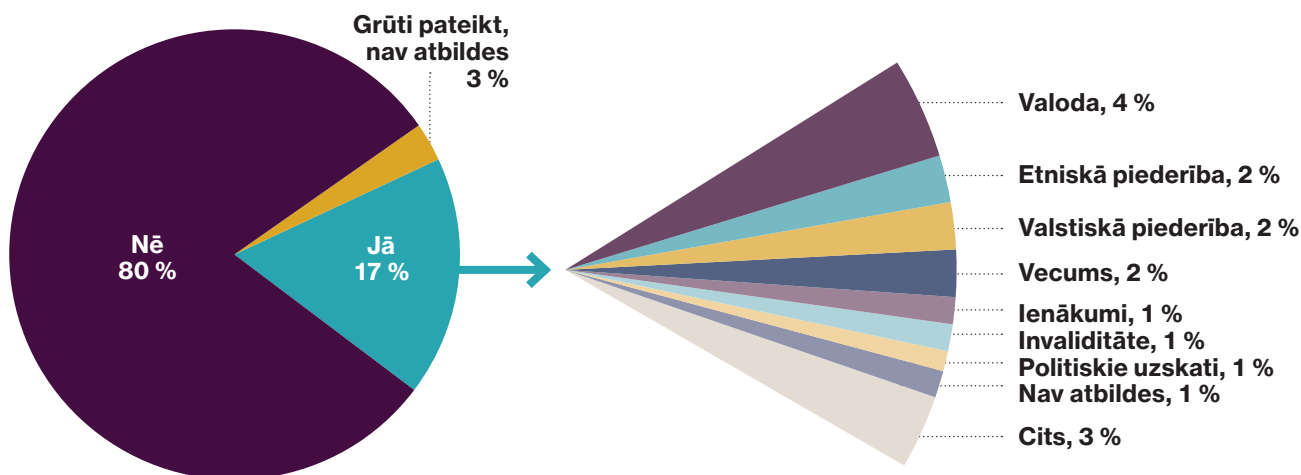
Viedoklis par diskriminētajām grupām Latvijas iedzīvotāju vidū

Latvijas iedzīvotāju aptauja parāda, ka 17 % iedzīvotāju uzskata sevi par tādas grupas pārstāvi, kurus Latvijā diskriminē, 9 % šo iemeslu dēļ ir jutušies apdraudēti. Aptaujā visbiežāk minētais diskriminācijas iemesls ir valoda (4 %). Citi biežāk minētie diskriminācijas iemesli ir etniskā piederība, valstiskā piederība, vecums, ienākumi, invaliditāte un politiskie uzskati (5.2. attēls).

Jāatzīmē, ka plašāk izplatīts priekšstats par sevi kā diskriminētiem ir aptaujāto krievu vidū. Sadalījumā pēc tautības 11 % latviešu, 30 % krievu un 21 % citu tautību pārstāvju atzīmējuši, ka Latvijā jūtas diskriminēti. Tas sasaucas ar Latvijas krievu vidū samērā izplatīto diskursu par krievu diskrimināciju Latvijā (Šūpule 2012; Zepa u. c. 2005).

5.2. attēls. Cilvēku grupas, ar kurām Latvijas iedzīvotāji nevēlētos dzīvot kaimiņos, sadalījumā pēc tautības, 2024.–2025. gads, %

Jautājuma formulējums: "Vai Jūs sevi uzskatāt par tādas grupas pārstāvi, kurus Latvijā diskriminē? Uz kāda pamata šo grupu diskriminē?"

Avoti: projekta "Sabiedrības saliedētības vektori" dati, n=2023.

Secinājumi

Neiecietības izpausmju mazināšanai indivīdu vidū joprojām nepieciešams turpināt gan sabiedrību izglītojošas kampaņas, gan policijas kapacitātes stiprināšanu nauda noziegumu atpazīšanā un apkarošanā, jo neiecietības izpausmes ir sastopamas gan ikdienas saskarsmē (piemēram, uz ielas, sabiedriskajā transportā), gan arī sociālajos tīklos, un to apkarošanā neieciešama gan sabiedrības iesaiste, gan policijas profesionālā un institucionālā kapacitāte.

Joprojām nepieciešams arī atbalstīt NVO sektora pretdiskriminācijas un iecietības veicināšanas aktivitātes, kas Latvijā arī līdz šim īstenotas valsts un pašvaldību projektu konkursu formā. Šāda veida aktivitātes un NVO projektu konkursus nepieciešams turpināt, jo NVO neiecietības mazināšanā un izglītojošu kampaņu organizēšanā var būt ļoti noderīgs resurss.

Neiecietības mazināšanai vēlams sekmēt starpinstitutionālo sadarbību, tajā iesaistot gan Valsts un pašvaldību policiju, gan tiesībsargu, gan izglītības iestādes un NVO.

Lai mazinātu Latvijas krievu vidū izplatīto diskursu par krievu diskrimināciju Latvijā, nepieciešams skaidrojošais un propagandas atmaskošanas darbs, tostarp skaidrojot, ka Latvijā valsts valoda ir latviešu valoda un latviešu valodas zināšanas Latvijas iedzīvotājiem ir nepieciešamas saskarsmē ar valsts un pašvaldību institūcijām, kā arī lai saņemtu dažādus pakalpojumus (piemēram, veselības aprūpes vai sociālos pakalpojumus), jo Latvijas iedzīvotājiem, kas ir pakalpojumu sniedzēji, nav pienākums zināt krievu valodu. Alternatīva visiem, kam nav latviešu valodas zināšanu, ir pašiem šādā saskarsmē nodrošināt tulka pakalpojumus.

6. Attieksme pret migrantiem kopumā

GALVENIE PIETURPUNKTI

Latvijā ir sastopamas visdažādākās migrantu grupas, pret kurām sabiedrībā ir atšķirīga attieksme, vienlaikus raksturīgs, ka kopumā sabiedrībā valda negatīva attieksme pret migrāciju.

Imigrantu atšķirīgā izcelsme un pamatojums, kādēļ viņi atrodas Latvijā, kā arī migrācijas vēsture nosaka to, ka Latvijā ir ļoti dažādas migrantu grupas, kurām ir atšķirīgas vajadzības. Tādēļ sabiedrības integrācijas pasākumi nereti ir sadrumstaloti (piemēram, latviešu valodas kursi) un to ietekme ir grūti izvērtējama.

Laika periodā no 2013. līdz 2024. gadam Latvijā lielākais iebraucēju īpatsvars ir remigranti, proti, Latvijas valstspiederīgie, kas pēc emigrācijas uz citu valsti atgriežas Latvijā. Izņēmums ir 2022. gads, kad Latvijā ieradās liels skaits Ukrainas civiliedzīvotāju, kas bēga no kara. Pēdējo trīs gadu laikā katru gadu atgriežas vidēji 10 000 Latvijas valstspiederīgo.

Ukrainas civiliedzīvotājiem pieejamais atbalsts un tiesības, salīdzinot ar pārējiem starptautiskās aizsardzības saņēmējiem Latvijā, ir daudz plašāks. Arī sabiedrības attieksme pret Ukrainas bēgļiem un to integrāciju Latvijā ir pozitīvāka nekā pret citiem starptautiskās aizsardzības saņēmējiem vai trešo valstu pilsoņiem Latvijā.

Migrācijas procesi pēc Otrā pasaules kara ir atstājuši būtisku ietekmi uz sabiedrības struktūru Latvijā, un tas vēsturiski ir noteicis jau ilgstoši negatīvo Latvijas iedzīvotāju attieksmi pret migrāciju. Vienlaikus migrācijas virzieni 21. gadsimtā ir būtiski atšķirīgi no tiem, kādi tie bija pēc Otrā pasaules kara vai 20. gadsimta 90. gados. Līdz ar to Latvijā ir sastopamas visdažādākās migrantu grupas, pret kurām sabiedrībā ir atšķirīga attieksme, piemēram, Latvijā ir pirmās, otrās un trešās paaudzes iebraucēji no PSRS republikām, kas te ieradusies līdz 1990. gadam; ir jauni iebraucēji no tādām valstīm kā Indija, Bangladeša vai Šrilanka; ir ārzemju studenti, ir darba migranti, piemēram, no Rumānijas, Bulgārijas, Ukrainas; ir

Latvijas pilsoņi, kas atgriezušies no ilgākas dzīves ārvalstīs (remigranti); kā arī Latvijā dzīvo Ukrainas civiliedzīvotāji, kas bēguši no kara Ukrainā. Šīs dažādās migrantu grupas pieejamajā statistiskā var skaidri fiksēt tikai daļēji, tādēļ turpinājumā sniegts apkopojums no dažādiem avotiem, kas daļēji atklāj sarežģīto migrācijas situāciju Latvijā.

Latvijā integrācijas politiku un pieejamo atbalstu migrantiem lielā mērā nosaka viņu juridiskais statuss, un tā ir viena no migrācijas statistikas apkopošanas pieejām, kas izmantota Latvijā, tādēļ statistikas dati pēc juridiskā statusa tiks sniegti turpinājumā. Saskaņā ar normatīvo regulējumu Latvijā iebraucējiem var tikt piešķirtas termiņuzturēšanās atļaujas (TUA) un pastāvīgās uzturēšanās atļaujas

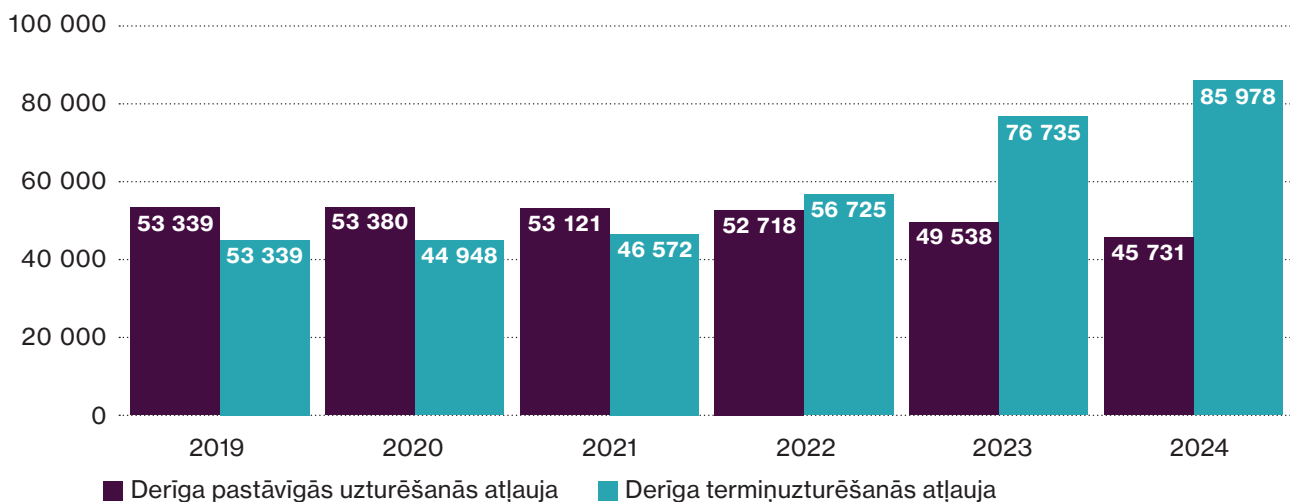
(PUA). (Uzturēšanās atļauja ir dokuments, kas ļauj ārzemniekam uzturēties Latvijas Republikā noteiktu laiku. Uzturēšanās atļauja nepieciešama, ja ārzemnieks vēlas uzturēties Latvijas Republikā ilgāk par 90 dienām pusgada laikā, skaitot no pirmās ieceļošanas dienas.)

Vēl jānorāda, ka no 2006. gada Latvijā ir ieviests jauns statuss – Eiropas Savienības pastāvīgā iedzīvotāja statuss Latvijas Republikā. Tas ir ieviests saskaņā ar ES Padomes Direktīvu 2003/109/EK (2003. gada 25. novembris) (Eiropas Savienības Padome 2003) par to trešo valstu pilsoņu statusu, kuri ir kādas dalībvalsts pastāvīgie iedzīvotāji, un 2006. gada 22. jūnija likumu “Par Eiropas Savienības pastāvīgā iedzīvotāja statusu Latvijas Republikā” (Saeima 2006). Saskaņā ar likumu par trešās valsts pilsoņiem tiek uzskatītas personas, kas nav Latvijas vai citas Eiropas Savienības dalībvalsts, Eiropas Ekonomikas zonas valsts vai Šveices Konfederācijas pilsoņi. Saskaņā ar šo definīciju par trešās valsts pilsoņiem tiek uzskatīti arī Latvijas nepilsoņi. Eiropas Savienības pastāvīgā iedzīvotāja statuss nav obligāts un netiek piešķirts personām automātiski – personai, kura vēlas iegūt šo statusu, ir jāvēršas Pilsonības un migrācijas lietu pārvaldē un

ir jāatbilst noteiktiem kritērijiem (piecus gadus ir nepārtraukti un likumīgi dzīvojuši Latvijas teritorijā, pietiekami iztikas līdzekļi gan sevis, gan ģimenes locekļu nodrošināšanai, valsts valodas prasme vismaz A2 līmenī). ES pastāvīgā iedzīvotāja statusa īpašnieks saņem pastāvīgās uzturēšanās atļauju, kurā norādīts, ka viņš ir ES pastāvīgais iedzīvotājs.

Lai raksturotu iebraucēju grupas ar TUA un PUA, padziļināti aplūkoti dati par situāciju 2024. gada 31. decembrī. Saskaņā ar PMLP apkopotajiem datiem 2024. gada 31. decembrī Latvijā uzturējās 85 978 ārvalstnieki ar TUA un 45 731 ārvalstnieks ar PUA (6.1. tabula). Jāuzsver, ka lielākoties personas ar TUA ieradušās Latvijā salīdzinoši nesen, bet personas ar PUA dzīvo Latvijā vismaz piecus gadus (neskaitot noteiktus izņēmumus, kas būs minēti turpmāk). Vēl jānorāda, ka 20 % no ārvalstniekiem ar TUA ir ES/EEZ/Lielbritānijas pilsoņi (17 125 personas), bet 80 % ir trešo valstu pilsoņi (68 853 personas), no kuriem 36 203 personas jeb 53 % ir Ukrainas pilsoņi, 10 741 persona jeb 16 % ir Krievijas Federācijas pilsoņi, 5245 personas jeb 8 % ir Indijas pilsoņi, 4077 personas jeb 6 % ir Uzbekistānas pilsoņi. Savukārt, ja

6.1. attēls. Personu skaits ar 31. decembrī derīgām termiņuzturēšanās (TUA) un pastāvīgās uzturēšanās (PUA) atļaujām

Avots: PMLP 2025.

aplūko PMLP statistiku par ārvalstniekiem Latvijā ar PUA (6.2. tabula), redzams, ka no 45731 ārvalstnieka ar PUA 13 % ir ES/EEZ/ Lielbritānijas pilsoņi (5820 personas), bet 87 % ir trešo valstu pilsoņi (39 911 personas, no tiem 30771 persona jeb 77 % ir Krievijas Federācijas pilsoņi, 3104 personas jeb 8 % ir Ukrainas pilsoņi, 2011 personas jeb 5 % ir Baltkrievijas pilsoņi).

Ārvalstnieku ar TUA galvenie TUA piešķiršanas iemesli PMLP statistikā ir šādi: (1) piešķirts pagaidu aizsardzības statuss; (2) darba ņēmējs; (3) pietiekami iztikas līdzekļi; (4) Latvijas pilsoņa laulātais; (5) students. Jāatzīmē, ka ne vienmēr šie iemesli sakrīt arī ar konkrētās personas iemesliem, bet tas ir pamatojums, uz kā pamata izsniegta uzturēšanās atļauja Latvijā.

Padziļināti aplūkojot lielākās grupas pēc TUA piešķiršanas iemesliem, redzams, ka vislielākā grupa (38 %) ir personas, kurām piešķirts **pagaidu aizsardzības statuss**, kas 99 % gadījumu ir Ukrainas civiliedzīvotāji,

kuri bēg no kara (32 142 personas), vēl šajā grupā ir 111 Krievijas pilsoņi, un 112 citas personas no tādām valstīm kā Baltkrievija, Gruzija, Moldova.

Skaitliski otra lielākā grupa ir **darba ņēmēji un viņu ģimenes locekļi**, kas veido 20 % no visiem iebrāucējiem ar TUA (pēc uzturēšanās pamatojuma). PMLP dati atklāj, ka 29 % šo iebrāucēju ir ES/EEZ/ Lielbritānijas pilsoņi (4978 personas), bet 71 % ir trešo valstu pilsoņi (12 046 personas). Lielākās grupas, skatot no izcelsmes valsts aspekta, ir šādas: iebrāucēji no Uzbekistānas (2589 personas), Ukrainas (2541 persona), Baltkrievijas (1362 personas), Indijas (1326 personas) un Lietuvas (989 personas).

Trešā lielākā iebrāucēju grupa ar TUA kā pamatojumu izmantojuši nosacījumu, **ka ir pietiekami iztikas līdzekļi** (arī ģimenes locekļiem). Šī grupa veido 7 % jeb 5634 personas. Šo pamatojumu izmanto lielākoties iebrāucēji no ES/EEZ/Lielbritānijas, arī ASV, Austrālijas,

6.1. tabula. Personu skaits ar derīgām termiņuzturēšanās atļaujām (TUA) 31.12.2024. un to izsniegšanas pamatojums

	Kopējais skaits	% no visiem	ES/EEZ/ Lielbritānijas pilsoņi		Trešo valstu pilsoņi	
			Skaits	%	Skaits	%
Piešķirts pagaidu aizsardzības statuss	32 365	38	0	0	32 365	47
Darba ņēmējs un viņa ģimenes locekļi	17 024	20	4978	29	12 046	17
Pietiekami iztikas līdzekļi (t.sk. viņa ģimenes locekļiem)	5634	7	5353	31	281	0
Latvijas pilsoņa laulātais un viņa ģimenes locekļi	5202	6	992	6	4210	6
Ārvalstu studenti	5186	6	1676	10	3510	5
KF pilsoņi – Imigrācijas likuma pārejas noteikumu 58. punkta subjekti	4186	5	0	0	4186	6
Maģistra/doktora programmas pēdējā kursa students	3543	4	280	2	3263	5
Ieguldītājs nekustamajā īpašumā	2456	3	18	0	2438	4
ES zilās kartes turētājs	1728	2	5	0	1723	3
Darba līgums	1618	2	1618	9	0	0
Citi (katrs mazāk par 1000 personu)	7036	8	2205	13	4831	7
Visi	85 978	100	17 125	100	68 853	100

Avots: PMLP 2025.

Izraēlas, kā arī likumā noteiktos gadījumos ģimenes locekļi citu valstu iebraucējiem. Lielākās grupas, skatot no izcelsmes valsts aspekta, šajā kategorijā ir šādas: Vācija (1117 personas), Lietuva (792 personas), Lielbritānija (479 personas), Francija (339 personas), Igaunija (282 personas).

Ceturrtā lielākā iebraucēju grupa ar TUA ir **Latvijas pilsoņa laulātais un viņa ģimenes locekļi** (6 % jeb 5202 personas). No šīm 5202 personām 19 % jeb 992 ir iebraucēji no ES/EEZ/Lielbritānijas, bet 81 % jeb 4210 personas ir trešo valstu pilsoņi. Lielākās grupas, skatot no izcelsmes valsts aspekta, šajā kategorijā ir šādas: Krievijas Federācija (1743 personas), Ukraina (652 personas), Baltkrievija (359 personas), Lielbritānija (239 personas).

Ārvalstu studenti saskaņā ar PMLP statistiku veido piekto lielāko grupu, un tās ir 5186 personas jeb 6 % (neskaitot maģistra/doktora programmas pēdējā kursa studentus, kas ir izdalīti atsevišķi un veido vēl 4 %). Gandrīz trešā daļa ārvalstu studentu (32 %) ir no ES/EEZ/Lielbritānijas, 67 % jeb 3510 personas ir trešo valstu pilsoņi. Galvenās valstis, no kurām ierodas ārvalstu studenti, ir šādas: Indija (1393 personas), Uzbekistāna (744 personas), Vācija (541 persona), Šrilanka (340 personas), Turcija (296 personas), Somija (253 personas), Zviedrija (229 personas).

Krievijas Federācijas pilsoņi, kas ir Imigrācijas likuma pārejas noteikumu 58. punkta subjekti (kopumā 4186 personas, 5 % no personām ar TUA Latvijā), ir ļoti specifiska grupa ar TUA, kas izveidojusies 2022. un 2023. gadā normatīvā regulējuma izmaiņu dēļ. Tie iepriekš bija Krievijas Federācijas (KF) pilsoņi ar pastāvīgās uzturēšanās atļaujām (PUA), kuriem pēc KF pilna mēroga iebrukuma Ukrainā noteica prasību pieteikties Eiropas Savienības pastāvīgā iedzīvotāja statusam Latvijas Republikā un apliecināt savas latviešu valodas zināšanas (Saeima 2022). Visi šie

KF pilsoņi iepriekš bija Latvijas nepilsoņi vai pat Latvijas pilsoņi, kas, lielākoties lai saņemtu KF pensiju vai citu apsvērumu dēļ, izvēlējās pieņemt KF pilsonību, ko varēja samērā vienkārši nokārtot, jo tāda iepriekš bija KF politika. Saskaņā ar spēkā esošo normatīvo regulējumu tiem KF pilsoņiem, kas neiesniedza apliecinājumu par valsts valodas apguvi līdz 2023. gada 1. septembrim, bija tiesības pieprasīt atļauju uzturēties Latvijas Republikā (tā tika pielīdzināta termiņuzturēšanās atļaujai (TUA)), apņemoties atļaujas derīguma laikā apgūt valsts valodu.

Vēl citas lielākās grupas ar TUA ir **maģistra/doktora programmas pēdējā kursa studenti (4 %), ieguldītāji nekustamajā īpašumā (3 %), ES zilās kartes turētāji (2 %) un personas ar darba līgumu (2 %)**. Būtiski atzīmēt, ka maģistra/doktora programmas pēdējā kursa studenti lielākoties ir no tādām valstīm kā Indija (1855 personas), Šrilanka (398 personas), Uzbekistāna (242 personas), Pakistāna (151 persona). Ieguldītāji nekustamajā īpašumā lielākoties ir no Krievijas (899 personas), Izraēlas (301 persona) un Ukrainas (212 personas). ES zilās kartes turētāji (augsti kvalificēti darba ņēmēji no trešajām valstīm) lielākoties ir no Krievijas (611 personas), Indijas (378 personas) un Baltkrievijas (289 personas). Savukārt personas ar darba līgumu ir iebraucēji no ES/EEZ/Lielbritānijas, ar lielāko skaitu no Bulgārijas (449 personas), Lietuvas (307 personas) un Polijas (118 personas).

No ārvalstniekiem ar PUA 38 % jeb 17541 persona ir nokārtojusi ES pastāvīgā iedzīvotāja statusu. Starp viņiem ir arī divi Lielbritānijas pilsoņi, bet kopumā skaitliski visvairāk šādu personu ir no Krievijas (91 % jeb 16048 personas). 454 personas ar ES pastāvīgā iedzīvotāja statusu ir Latvijas nepilsoņi, 313 personas ar ES pastāvīgā iedzīvotāja statusu ir no Ukrainas, 146 personas ar ES pastāvīgā iedzīvotāja statusu ir no Baltkrievijas.

6.2. tabula. Personu skaits ar derīgām pastāvīgās uzturēšanās atļaujām (PUA) 2024. gada 31. decembrī un to izsniegšanas pamatojums

	Kopējais skaits	% no visiem	ES/EEZ/ Lielbritānijas pilsoņi		Trešo valstu pilsoņi	
			Skaits	%	Skaits	%
ES pastāvīgie iedzīvotāji	17 541	38	2	0	17 539	44
Uzturējies Latvijā piecus gadus	6260	14	1081	19	5179	13
Bijušais Latvijas pilsonis/nepilsonis	5632	12	1884	32	3748	9
Latvijas pilsoņa laulātais, kas uzturējies Latvijā piecus gadus	4196	9	731	13	3465	9
Repatriants – ārzemnieks	2772	6	134	2	2638	7
Latvijā pastāvīgi dzīvojoša ārzemnieka bērns – ārzemnieks	2416	5	227	4	2189	5
Citi (katrs mazāk par 1000 personu)	6914	15	1761	30	5153	13
Visi	45 731	100	5820	100	39 911	100

Avots: PMLP 2025.

Otra lielākā grupa ar PUA ir 6260 personas jeb 14 %, kas uzturas Latvijā vismaz piecus gadus. No šīm 6260 personām 17 % jeb 1081 persona ir iebraucēji no ES/EEZ/Lielbritānijas, bet 83 % jeb 5179 personas ir trešo valstu pilsoņi. Lielākās grupas, skatot no izcelsmes valsts aspekta, šajā kategorijā ir šādas: Krievija (3319 personas), Ukraina (636 personas), Lietuva (370 personas), Baltkrievija (304 personas).

Trešā lielākā ārvalstnieku grupa ar PUA ir bijušie Latvijas pilsoņi/nepilsoņi, kas ieguvuši citas valsts pilsonību. Šī grupa veido 12 % jeb 5632 personas. No šīm 5632 personām 33 % jeb 1884 personas ir ES/EEZ/Lielbritānijas pilsoņi, bet 67 % jeb 3748 personas ir trešo valstu pilsoņi. Lielākās grupas, skatot no valstiskās piederības aspekta, šajā kategorijā ir šādas: Krievija (2963 personas), Lietuva (1459 personas), Ukraina (383 personas), Baltkrievija (308 personas), Igaunija (268 personas).

Ceturrtā lielākā ārvalstnieku grupa ar PUA ir Latvijas pilsoņa laulātie, kas uzturējušies Latvijā piecus gadus. Šī grupa veido 9 % jeb 4196 personas. No šīm 4196 personām 17 % jeb 731 persona ir ES/EEZ/Lielbritānijas pilsoņi, bet 83 % jeb 3465 personas ir trešo valstu pilsoņi. Lielākās grupas, skatot no

valstiskās piederības aspekta, šajā kategorijā ir šādas: Krievija (2018 personas), Lietuva (306 personas), Ukraina (630 personas), Baltkrievija (397 personas), Igaunija (100 personas).

Piektā lielākā ārvalstnieku grupa ar PUA ir repatrianti – ārzemnieki. Šī grupa veido 6% jeb 2772 personas. No šīm 2772 personām 5 % jeb 134 personas ir ES/EEZ/Lielbritānijas pilsoņi, bet 95 % jeb 2638 personas ir trešo valstu pilsoņi. Lielākās grupas, skatot no valstiskās piederības aspekta, šajā kategorijā ir šādas: Krievija (1882 personas), Ukraina (348 personas), Baltkrievija (219 personas).

Sestā lielākā ārvalstnieku grupa ar PUA ir Latvijā pastāvīgi dzīvojoša ārzemnieka bērni – ārzemnieki. Šī grupa veido 5 % jeb 2416 personas. No šīm 2416 personām 9 % jeb 227 personas ir ES/EEZ/Lielbritānijas pilsoņi, bet 91 % jeb 2189 personas ir trešo valstu pilsoņi. Lielākās grupas, skatot no valstiskās piederības aspekta, šajā kategorijā ir šādas: Krievija (1307 personas), Ukraina (279 personas), Baltkrievija (121 persona).

Kopumā redzams, ka vislielākais ārvalstnieku skaits ar PUA ir no Krievijas (30 771 persona jeb 67 % no visiem ārvalstniekiem ar PUA). Otrajā vietā ir

Ukrainas pilsoņi (3104 personas jeb 7 % no visiem ārvalstniekiem ar PUA), trešajā vietā ir Lietuvas pilsoņi (2968 personas jeb 6 % no visiem ārvalstniekiem ar PUA), bet ceturtajā vietā ir Baltkrievijas pilsoņi (2011 personas jeb 4 % no visiem ārvalstniekiem ar PUA).

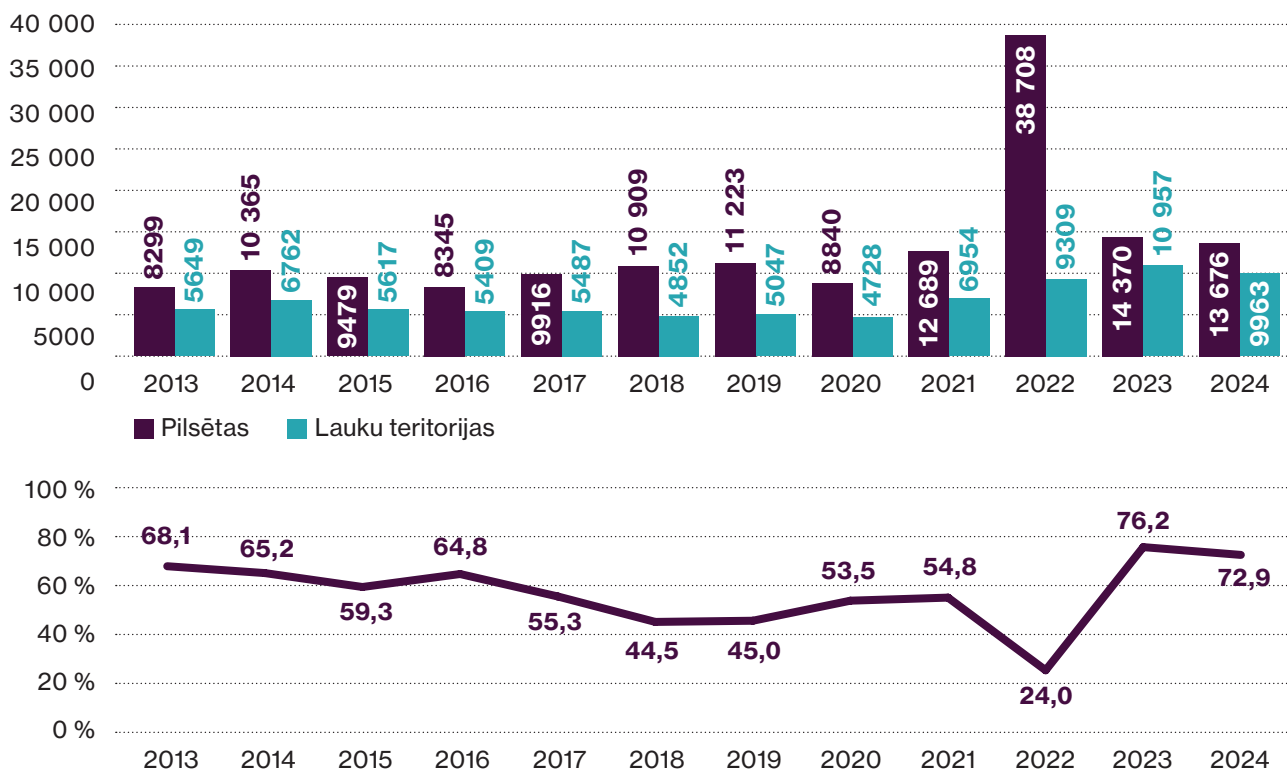
Ja iepriekš aplūkotie dati attiecas uz ārvalstnieku kopējo skaitu, kas uzturas Latvijā 2024. gada beigās, tad 6.2. attēlā ir apkopoti CSP dati par Latvijā iebruukušo imigrantu (t. sk. remigrantu) un remigrantu skaitu 2013.–2024. gadā (iebraucēju skaits katru gadu). Šie statistikas dati atklāj kopējo tendenci, ka šajā laika periodā Latvijā lielākais iebraucēju īpatsvars ir remigranti, proti, Latvijas valstspiederīgie, kas pēc emigrācijas uz citu valsti atgriežas Latvijā. Izņēmums ir tikai 2022. gads, kad Latvijā ieradās liels skaits Ukrainas civiliedzīvotāju, kuri bēga no kara, piemēram, 2023. un 2024. gadā remigrantu īpatsvars veido atbilstoši 76 % un 73 % no

visiem imigrantiem. Pēdējo trīs gadu laikā katru gadu atgriežas vidēji 10 000 Latvijas valstspiederīgo.

Šie ir būtiski dati, jo liecina, ka valsts īstenotā politika, sniedzot atbalstu remigrantu integrācijai Latvijas sabiedrībā (piemēram, remigrācijas koordinatori, atbalsts remigrantu bērniem skolās u. tml.), ir būtisks sabiedrības saliedētību veicinošs aspekts.

Jāatzīmē, ka arī Latvijas pilsoņu un nepilsoņu vidū ir pirmās, otrās un trešās paaudzes iebrucēji Latvijā, piemēram, pētījumā veiktā aptauja atklāj, ka tikai 89 % Latvijas iedzīvotāju kopumu reprezentējošās aptaujas dalībnieku ir dzimuši Latvijā. No tiem 11 %, kuri nav dzimuši Latvijā, 36 % ir dzimuši Krievijā, 22 % Baltkrievijā, 18 % Ukrainā, 8 % kādā citā bijušās PSRS republikā (Azerbaidžānā, Kazahstanā, Tadžikistānā, Turkmenistānā, Moldovā, Gruzijā), 7 % Lietuvā, 3 % Igaunijā, 6 % citur (Polijā, Lielbritānijā, Ķīnā u. c.).

6.2. attēls. Latvijā iebruukušo imigrantu (t. sk. remigrantu) un remigrantu skaits 2013.–2024. gadā. Remigrantu īpatsvars (%) no visiem imigrantiem

Avots: CSP 2025.

Trešo valstu valstspiederīgo aptauju rezultāti par viņu situāciju Latvijā

Trešo valstu valstspiederīgo reprezentatīvu aptauju veikšana Latvijā ir ļoti sarežģīta, jo nav iespējams nodrošināt ģenerālā kopuma pārstāvju vienādas iespējas iekļūt aptaujas izlasē (kā tas tiek īstenots attiecībā uz Latvijas iedzīvotāju kopumu). Attiecībā uz trešo valstu valstspiederīgajiem nav iespējams īstenot tādas pieejas kā reprezentatīva tiešo interviju veikšana dzīvesvietā vai telefonintervijas, lietojot nejaušības principu, jo šī grupa kopumā populācijā ir pārāk mazskaitlīga un mobila. Savukārt dažādas citas izmantotās pieejas ir ar būtiskiem datu ticamības ierobežojumiem, piemēram, aptaujas, kur pamatā pētījuma dalībnieku atlasē izmantota viņu dalība, piemēram, latviešu valodas kursos, automātiski rada būtiskas nobīdes aptaujas datu reprezentativitātē.

Nemot vērā šīs metodoloģiskās atrunas, pētnieki tomēr mēģina noskaidrot trešo valstu valstspiederīgo viedokļus un veic arī kvantitatīvas trešo valstu valstspiederīgo aptaujas, jo, kaut arī ne pilnībā reprezentatīvā aptaujā, noskaidrot viņu viedokli par viņu situāciju Latvijā ir būtiski, lai veidotu situācijai atbilstošu integrācijas politiku. No politikas veidošanā nepieciešamās informācijas viedokļa šie dati ir nozīmīgi, bet šo datu izmantošanas iespējas zinātniskā analizē ir ļoti ierobežota, jo zinātniskās publikācijās tie netiek uztverti par ticamiem datiem.

Viena no pēdējos gados nozīmīgākajām aptaujām ir 2024. gadā “Providus” pētījumā “Ukrainas bēgļi Latvijā: pieejamie dati, vajadzības, sabiedrības attieksme” veiktā aptauja (Meilija u. c. 2024). Aptauja tika īstenota 2024. gada aprīlī un maijā, un tajā piedalījās 457 Ukrainas civiliedzīvotāji Latvijā, kas bēguši no kara, vecumā no 18 gadiem. Aptaujas anketu bija iespējams aizpildīt ukraiņu vai krievu valodā.

Aptaujā netika nodrošināts reprezentatīvs respondentu sadalījumu pēc dzīvesvietas (atbilstoši PMLP statistikai), kā arī jāatzīmē, ka aptaujas respondentu vidū bija tikai 13 % vīriešu. Ņemot vērā minētos datu ierobežojumus, aptauja tomēr sniedz nozīmīgu informāciju par ukraiņu integrāciju Latvijas sabiedrībā šādos aspektos:

- 1) Ukrainas civiliedzīvotāju pieredze Latvijā, saņemot dažādus valsts un pašvaldības pakalpojumus;
- 2) Ukrainas civiliedzīvotāju nodarbinātības pieredze Latvijā;
- 3) Ukrainas civiliedzīvotāju vērtējums par bērnu izglītību Latvijā;
- 4) Ukrainas civiliedzīvotāju drošības sajūtas vērtējums.

Pētījumā veiktā aptauja parāda, ka 88 % aptaujāto Ukrainas civiliedzīvotāju Latvijā ir bijusi pieredze saistībā ar sociālo pabalstu saņemšanu no valsts vai pašvaldības, 77 % ir saņēmuši veselības aprūpes pakalpojumus, 59 % apmeklējuši latviešu valodas kursus, 44 % meklējuši mājokli, 43 % meklējuši darbu, 35 % iekārtojuši savus bērnus skolā, 26 % – bērnudārzā. 49 % no visiem aptaujātajiem norāda, ka dažādu iepriekš minēto jautājumu risināšana viņiem nav sagādājusi problēmas. Tiem, kuriem radās problēmas, tās visbiežāk saistītas ar veselības aprūpes un nodarbinātības jomām.

Pieejamie nodarbinātības rādītāji pētījuma veikšanas brīdī liecināja, ka 47 % Ukrainas civiliedzīvotāju darbspējīgā vecumā Latvijā bija oficiālās darba attiecībās, 3 % bija reģistrējušies kā pašnodarbināti, 10 % bija reģistrējušies Nodarbinātības valsts aģentūra (NVA) kā darba meklētāji, par 40 % personu darbspējīgā vecumā informācijas trūka (70 % no visiem Ukrainas civiliedzīvotājiem

Latvijā ir darbspējīgā vecumā). 40 % no Ukrainas civiliedzīvotājiem Latvijā strādāja vienkāršās profesijās (apkopēja, palīgstrādnieks u. tml.). Pētījuma (Meilija u. c. 2024) veikšanas brīdī iegūtā statistika liecināja, ka tikai 1 % (jeb 279 personas) no darbspējīgā vecumā esošajiem Ukrainas civiliedzīvotāji bija nodarbināti profesijās, kurās bija nepieciešams atzīt Ukrainā iegūto kvalifikāciju (medicīnas (205), farmācijas (28) un izglītības (46) jomā). Uz jautājumu, vai aptaujas dalībnieki strādā savai kvalifikācijai atbilstošu darbu, lielākā daļa atbildēja noraidoši, un tam galvenais iemesls bija latviešu valodas zināšanu trūkums. Ukrainas civiliedzīvotāju Latvijā nodarbinātības struktūra arī nosaka to, ka viņu oficiālais ienākumu līmenis ir samērā zems: vairāk nekā pusei nodarbināto bruto darba ienākumi nepārsniedza 1000 EUR (minimālo algu un mazāk saņēma 25 % Ukrainas civiliedzīvotāju).

Ukrainas civiliedzīvotāju aptauja atklāj, ka no tiem, kas norādīja, ka viņu māsaimniecībā ir skolas vecuma bērni, 30 % nav bijusi saskare ar Latvijas izglītības sistēmu. Tas parāda, ka šie bērni vai nu mācās attālināti Ukrainas skolās, vai nemācās. No tiem, kuru bērni ir iesaistīti Latvijas izglītības sistēmā, 87 % aptaujāto vecāku ir pilnībā vai daļēji apmierināti, bet 13 % nav apmierināti. Būtiski, ka gan bērnudārzos, gan skolās ukraiņu bērniem krievu valoda joprojām ir dominējošā saziņas valoda: 53 % aptaujāto vecāku norāda, ka bērnudārzā komunikācijai ar bērnu tiek izmantota krievu valoda. 48 % aptaujāto vecāku atzīmē, ka viņu bērni saziņai ar skolotājiem un vienaudžiem izmanto krievu valodu.

Novērtējot savu drošības sajūtu Latvijā, 47 % aptaujāto atzīmē, ka Latvijā viņi jūtas droši un nekad nav izjutuši apdraudējumu, kas būtu saistīts ar viņu piederību Ukrainai. Tomēr 30 % Latvijā nav jutušies droši vairākas reizes, bet 14 % nav jutušies droši vienu reizi. 41 % respondentu

norādīja, ka savas pilsonības vai tautības dēļ saskārušies ar negatīvu attieksmi sabiedriskās vietās, piemēram, uz ielas un transportā, 25 % – mājokļa meklējumos un 23 % – sociālajos medijos. 82 % aptaujāto par piedzīvoto negatīvo attieksmi nevienam neziņoja. No tiem, kas ziņoja, 5 % vērsās policijā, 4 % dalījās ar savu pieredzi sociālajos medijos, 3 % sūdzējās pašvaldības vai valsts iestādēs, 1 % vērsās pie NVO.

Kopumā pētījums parāda, ka daļa no grūtībām, ar kādām saskaras Ukrainas civiliedzīvotāji Latvijā, ir līdzīgas tām pašām problēmām, ar ko saskaras citi Latvijas iedzīvotāji, piemēram, veselības aprūpes sistēmas nepieejamība, nepietiekams sociālais atbalsts mazāk aizsargātām grupām vai mazākas iespējas atrast darbu, ja cilvēks dzīvo tālāk no Rīgas vai mazpilsētās. Tomēr ir arī specifiski iebraucējiem raksturīgas grūtības: latviešu valodas zināšanu trūkums liedz atrast kvalifikācijai atbilstošu darbu un bērniem iekļauties izglītības sistēmā. Ukrainas civiliedzīvotāji Latvijā saskaras arī ar negatīvu attieksmi no vietējiem iedzīvotājiem, īpaši no krieviski runājošajiem Latvijas iedzīvotājiem.

Jānorāda, ka 2024. gada "Providus" pētījumā (Meilija u. c. 2024) tika veikta arī esošo valsts iestādēm pieejamo datu kartēšana un apkopošana, identificējot trūkstošos un/vai nepilnīgos Ukrainas civiliedzīvotājus raksturojošos datus, kā arī izaicinājumus, kas saistīti ar datu apkopošanu un izmantošanu. Pētījumā tika izdarīts būtisks secinājums, ka valsts līmenī nepastāv ietvars regulārām, konsekventām, visaptverošām vai uz kādu noteiktu jomu orientētām aptaujām par Ukrainas civiliedzīvotājiem sniegtajiem pakalpojumiem un viņu pieredzēm Latvijā. Tas skaidrojams ar to, ka Ukrainas civiliedzīvotājiem piešķirtais statuss gan Latvijā, gan ES kopumā tiek uztverts kā pagaidu (līdz kara beigām vai kādam citam pagaidām nedefinētam brīdim),

kā arī atsevišķu tiesību normu par viņu datu apkopošanu nepilnīgumu. Kopumā pētījumā secināts, ka patlaban pieejamo datu apkopošanas un izmantošanas metodoloģijas nav izstrādātas ar izpratni par starptautiskās aizsardzības saņēmēju, šajā gadījumā Ukrainas civiliedzīvotāju, uzņemšanu un iekļaušanu, jo to pamatmērķis ir resursu un finanšu plūsmas plānošana konkrētās institūcijās. Metodoloģijas neparedz pakalpojumu kvalitātes analīzi, kā arī savstarpēju un visaptverošu datu analīzi par Ukrainas civiliedzīvotājiem kā mērķa grupu.

Būtiski uzsvērt, ka identificētās Ukrainas civiliedzīvotāju problēmas, uzsākot dzīvi Latvijā, kopumā ir diezgan līdzīgas tādām citos trešo valstu valstspiederīgo integrācijas izvērtējumos (MIPEX 2023; Kļave u. c. 2015; Šūpule 2014; Zepa u. c. 2009) identificētajām problēmām kā, piemēram, valsts apmaksātās veselības aprūpes sistēmas nepieejamība, grūtības atrast darbu latviešu valodas zināšanu trūkuma dēļ un pieredzētā negatīvā attieksme sabiedriskās vietās (uz ielas un sabiedriskajā transportā); pēdējo gadu laikā būtiski uzlabojumi nav identificēti.

Pētījuma rezultāti

Empīriskie dati iedzīvotāju attieksmes analīzei galvenokārt iegūti no Latvijas iedzīvotāju reprezentatīvās aptaujas, kas veikta projekta “Sabiedrības saliedētības vektori” vajadzībām. Salīdzinājumam izmantoti sekundārie dati no 2021. gadā veiktā pētījuma “Latvijas iedzīvotāju attieksme pret imigrāciju un imigrantiem”, kuru ar Konrāda Adenauera fonda finansiālu atbalstu īstenoja Sociālo attiecību pētījumu centrs sadarbībā ar Latvijas Universitātes Filozofijas un socioloģijas institūtu (Kaprāns u. c. 2021).

Līdzšinējie pētījumi pārliecinoši rāda, ka Latvijas iedzīvotāju vidū dominē noraidošā attieksme pret imigrāciju. Šai parādībai ir vairāki vēsturiski un sociāli iemesli, no kuriem īpaši tiek izcelti divi. Pirmkārt, sabiedrības kolektīvajā atmiņā joprojām ir dzīva pieredze par imigrācijas sekām okupācijas desmitgadēs, kad liela iedzīvotāju daļa tika iepludināta Latvijā bez vietējās kontroles. Otrkārt, vēsturiski Latvijas sabiedrībai bijusi plašāka saskarsme ar eiropiešiem – vāciešiem, poļiem, zviedriem u. c. –, savukārt mūsdienās imigrācijas plūsmās dominē

cilvēki no pavisam citām pasaules daļām (Mieriņa 2024). Pētnieki, analizējot, kāpēc Centrālajā un Austrumeiropā attieksme pret imigrantiem ir negatīvāka nekā Rietumeiropā, nereti to skaidroja ar t. s. “padomju mantojumu”. Tomēr vēlāk nācās secināt, ka tikai šis faktors vien nespēj pietiekami izskaidrot situāciju. LU migrācijas pētniece Inta Mieriņa norāda uz vairākiem būtiskiem iemesliem, kas, pēc pētnieku atzinumiem, nozīmīgi ietekmē viena vai cita attieksmju modeļa izplatību dažādās sabiedrības grupās. Pirmkārt, tas ir ekonomiskais jeb resursu stress – nabadzīgākās valstīs cilvēki vairāk baidās, ka imigrācija palielinās sociālā budžeta slogu vai samazinās vietējo nodarbinātības iespējas. Otrkārt, kultūras faktori, kas saistīti ar vēsturisko pieredzi, – ierobežota pieredze saskarsmē ar citādo, īpaši ar cilvēkiem, kuri atšķiras pēc reliģiskās vai etniskās piederības. Treškārt, Latvijas sabiedrībā jau tradicionāli ir zems uzticēšanās līmenis institūcijām, tostarp zema pārliecība par to, ka valsts institūcijas spēs efektīvi pārvaldīt migrācijas procesus. Ceturtkārt, jāatzīmē mediju ietekme, jo

pētījumi liecina, ka cilvēki, kuri biežāk patērē negatīvu vai sensacionalizētu informāciju par migrāciju televīzijā un internetā, biežāk pauž noraidošu attieksmi pret imigrantiem (Mieriņa 2024).

Arī 2024./2025. gada aptaujas dati liecina, ka absolūtais vairākums Latvijas iedzīvotāju neatbalsta atvērtāku imigrācijas politiku. Tikai 6 % aptaujāto atbalsta imigrantu skaita palielināšanu (6.3. attēls), kas ir būtiski mazāk nekā 2021. gadā, kad šādu nostāju pauda 15 % (Kaprāns u. c. 2021).

Nenozīmīgas izmaiņas vērojamas to iedzīvotāju daļā, kuri uzskata, ka imigrantu skaits jā saglabā esošajā līmenī (no 38 % līdz 35 %). Toties kopš 2021. gada ir divkārtšojies to iedzīvotāju īpatsvars, kuri vēlas samazināt imigrantu skaitu (no 24 % līdz 49 %). Ja 2021. gadā gandrīz ceturtajai daļai aptaujāto bija grūtības formulēt savu attieksmi, tad patlaban šādu respondentu ir tikai 11 %. Iespējams, daļa no tiem kļuvuši par imigrācijas pretiniekiem. Negatīvās attieksmes pieaugumu pret imigrantiem kopš 2021. gada, visticamāk, nosaka vairāku faktoru kombinācija:

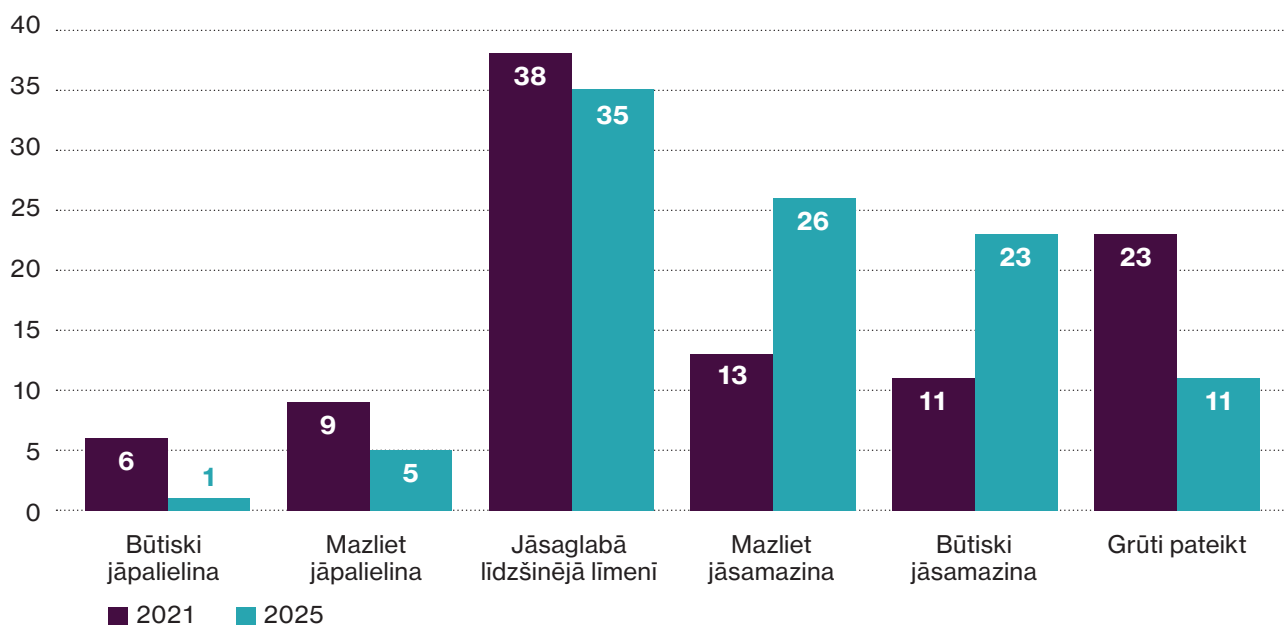
- reģionālie notikumi un drošības apdraudējuma sajūta – Krievijas karš

pret Ukrainu un ar to saistītā bēgļu plūsma radīja imigrācijas krīzes sajūtu, kas veicina bailes un vairo piesardzīgu attieksmi pret svešzemniekiem;

- starptautiskā un patlaban arī Latvijā pieaugošā antimigrācijas retorika – Eiropā un visā pasaulē pieaugošais populisms un antimigrācijas noskaņojumi atbalsojas arī Latvijas sabiedrībā;
- ekonomiskā nenoteiktība – inflācijas pieaugums un dzīves dārdzība iedzīvotājiem liek vēl asāk uztvert konkurenci par darbavietām un sociālajiem resursiem;
- informācijas telpas polarizācija – sociālo tīklu un mediju ietekmē biežāk par imigrantiem tiek izplatīti negatīvi vai stereotipiski vēstījumi;
- zema uzticēšanās institūcijām – iedzīvotāji joprojām nav pārliecināti, ka valsts spēj pārvaldīt migrācijas procesus taisnīgi un sabiedrības interesēs.

Kopumā šie faktori veido vidi, kurā pieaug sabiedrības bailes no nezināmā un tiek nostiprināti aizspriedumi, kas izpaužas arvien noraidošākā attieksmē pret imigrāciju.

6.3. attēls. Iedzīvotāju attieksme pret imigrācijas politiku, %

Avoti: Kaprāns u. c. 2021; projekta "Sabiedrības saliedētības vektori" dati, n=1025.

Attieksme pret imigrantiem no dažādām valstīm

Aptaujā tika noskaidrots, kuras imigrantu grupas Latvijas sabiedrībai šķiet vairāk vai mazāk vēlamas. Respondentiem bija jānovērtē imigranti no desmit dažādām valstīm.

Iepriekšējie pētījumi liecināja, ka Latvijas iedzīvotāji visbiežāk būtu gatavi pieņemt imigrantu skaita pieaugumu no tuvākā reģiona – Baltkrievijas, Krievijas un Ukrainas. Tomēr karš pie Latvijas robežām būtiski mainījis šo situāciju. Patlaban salīdzinoši vislabvēlīgākā attieksme ir pret Ukrainas bēgļiem – 67 % respondentu uzskata, ka imigrantu skaitu no Ukrainas varētu palielināt, sākot no neliela līdz pat nozīmīgam apjomam. Attieksme pret Baltkrievijas imigrantiem ir nedaudz pasliktinājusies, taču joprojām ir salīdzinoši pozitīvāka nekā pret lielāko daļu citu valstu imigrantiem.

Savukārt pret Krievijas imigrantiem attieksme ir būtiski pasliktinājusies – vairāk nekā divkārtšojies to iedzīvotāju skaits, kuri uzskata, ka Latvijā nevajadzētu pieņemt nevienu iebrucēju no Krievijas

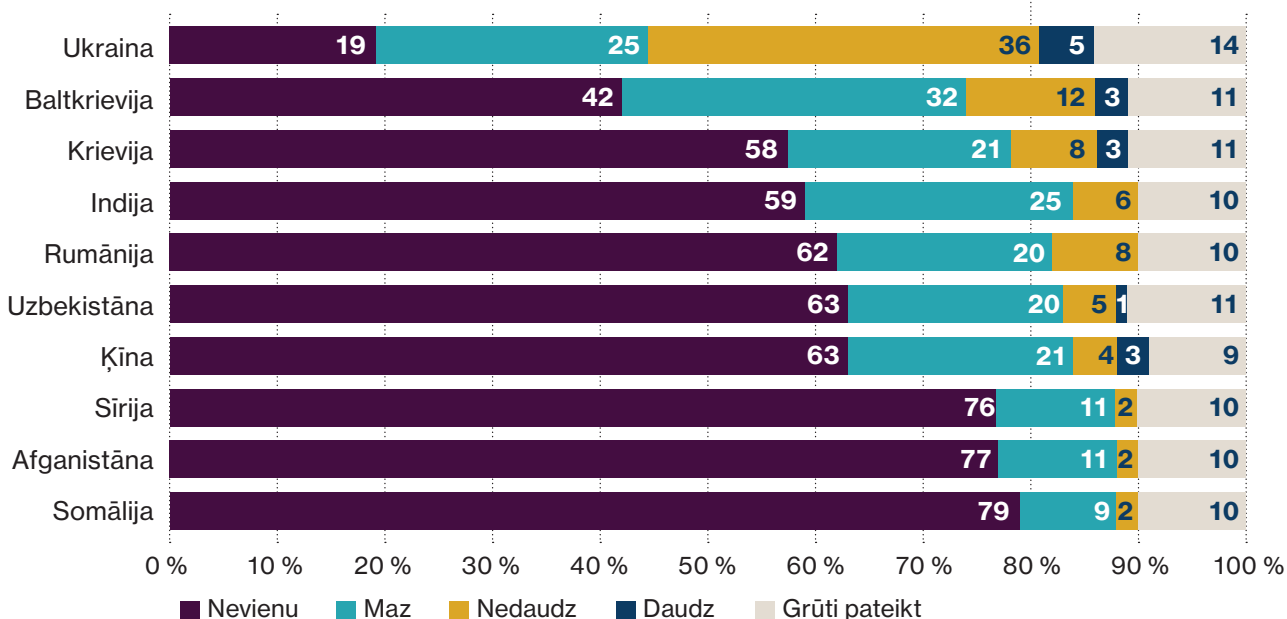
(pieaugums no 23 % līdz 58 %). Krievija Latvijas sabiedrības uztverē ierindojas tajā pašā kategorijā, kur Rumānija, Uzbekistāna un Ķīna – vairāk nekā puse aptaujāto (58–63 %) uzskata, ka no šīm valstīm nevajadzētu pieņemt nevienu imigrantu, kamēr mazāk nekā trešdaļa (28–32 %) pieļauj šādu imigrantu skaita pieaugumu.

Viszemākais labvēlības līmenis, līdzīgi kā iepriekšējos pētījumos, konstatēts attiecībā uz potenciālajiem iebrucējiem no Somālijas, Afganistānas un Sīrijas – valstīm, kas starptautiskajā informācijas telpā visbiežāk tiek pieminētas bēgļu un patvēruma meklētāju kontekstā.

Kopumā šie dati liecina, ka reģionālais faktors joprojām spēlē nozīmīgu lomu. Latvijas sabiedrība kopumā ir atvērtāka imigrantiem no ģeogrāfiski un kultūras ziņā tuvākām valstīm, taču šo attieksmi spēcīgi ietekmē aktuālā politiskā situācija. Krievijas pilna mēroga iebrukums Ukrainā ir būtiski mainījis priekšstatus par “tuvajiem kaimiņiem”. Karš un drošības apsvērumi ir galvenais

6.4. attēls. Attieksme pret imigrāciju no dažādām valstīm, %

Jautājuma formulējums: "Cik daudz imigrantu Latvijai būtu vēlams piesaistīt no šādām valstīm?"

Avots: projekta "Sabiedrības saliedētības vektori" dati, n=1025.

uztveres maiņas cēlonis. Krievijas agresija ne tikai stiprinājusi solidaritāti ar Ukrainas bēgļiem, bet arī pastiprinājusi aizdomīgumu pret Krievijas pilsoņiem un iebraucējiem no citām valstīm, kas tiek asociētas ar autoritāriem režīmiem vai drošības riskiem.

Cits secinājums, kas izriet no šiem datiem, – sociālo un kultūras stereotipu ietekme uz sabiedrību saglabājas, iespējams, pat pastiprinās. Vismācākais labvēlības līmenis ir pret imigrantiem no Somālijas, Afganistānas un Sīrijas, kas

atspoguļo ierobežoto personīgo pieredzi un plaši izplatītos priekšstatus, kas veidojas mediju naratīvu ietekmē.

Attieksmi pret dažādu valstu imigrantiem arvien vairāk nosaka emocionāli, nevis racionāli faktori, proti, solidaritāte vai bailes, aizspriedumi, bažas par drošību, nevis ekonomiskie vai praktiskie apsvērumi. Kopumā redzams, ka Latvijas sabiedrības attieksme pret imigrantiem kļuvusi vēl selektīvāka, izteikti korelēnot ar ģeopolitiskajiem procesiem un emocionālo klimatu sabiedrībā.

Attieksmju tipoloģija

Lai raksturotu Latvijas iedzīvotāju attieksmju kopumu pret imigrantiem no dažādām valstīm, tika veikta klasteranalīze, izmantojot k-vidējo saistības klasteru apvienošanas metodi. Šī pieeja ļauj grupēt respondentus ar līdzīgām attieksmēm pret imigrācijas pieaugumu no dažādiem izcelsmes reģioniem. Pamatojoties uz interpretācijas apsvērumiem, turpmākai analīzei tika izvēlēts četru klasteru risinājums.

Sabiedrības attieksmju tipoloģisko grupu (klasteru) saistības novērtēšanai ar sociāli demogrāfiskajiem, vērtību, attieksmju rādītājiem tika izmantotas šķērstabulas un standartizēto atlikumu (*Adjusted standardized residuals*) aprēķini, korelācijas koeficienti (Pīrsona un Spīrmena rangu korelācijas koeficienti atkarībā no mērījuma skalas).

1. klasteris (32 %) – atbalsts Ukrainas iedzīvotāju imigrācijai un mērena tolerance pret imigrāciju kopumā. Šajā klasterī dominē respondenti, kas atbalsta imigrantu skaita pieaugumu no Ukrainas, kā arī nelielu palielinājumu no

Baltkrievijas un Indijas. Attieksme pret imigrantiem no citām valstīm ir noraidošā. Sociāldemogrāfiski šis klasteris ir salīdzinoši līdzsvarots, proti, nav statistiski nozīmīgu atšķirību starp dažādām sociāli demogrāfiskām grupām, izņēmums – vidēja vecuma (36–45 gadi) un strādājošie respondenti, kuri ir statistiski nozīmīgi vairāk pārstāvēti šajā klasterī.

Pirmajam klasterim raksturīga pozitīva korelācija ar kosmopolītiski globālu orientāciju ($r = 0,111$, $p < 0,05$)¹ un augstāku uzticēšanās līmeni pašvaldībām, Eiropas Parlamentam ($r = 0,121$, $p < 0,01$). Šie rādītāji liecina par atvērtāku un uz Eiropas vērtībām orientētu skatījumu. Tajā pašā laikā negatīva korelācija ar uzskatu, ka krievu kultūra Latvijā ir apdraudēta ($r = -0,095$, $p < 0,01$), saistīta ar to, ka šajā grupā tomēr dominē latvieši, lai gan kopumā sociāli demogrāfiskie rādītāji šī attieksmju klastera veidošanos būtiski neietekmē.

2. klasteris (9 %) – Krievijas un Baltkrievijas imigrācijas piekritēji. Šo skaitliski vismazāko klasteri veido

¹ Balstoties uz sociālās un teritoriālās piederība ciešuma mērījumiem, ar faktoranalīzes metodi identificētas trīs piederības apziņas dimensijas: (1) kosmopolītiski globālā; (2) nacionāli/lokāli latviskā; (3) Krievijas/krieviskā.

respondenti, kas atbalsta imigrantu uzņemšanu no Krievijas un Baltkrievijas, un ir mazāk atvērti, tomēr gatavi pieņemt nelielu skaitu imigrantu no Ukrainas, Ķīnas un Uzbekistānas. Šajā klasterī vērojamas vizīteiktākās korelācijas. Šo attieksmju kopums cieši saistīts ar tautību ($r = 0,188$, $p < 0,01$), valodas lietojumu ģimenē ($r = 0,329$, $p < 0,01$) un draugu lokā ($r = 0,284$, $p < 0,01$), kā arī ar krievisku vai Krievijas orientāciju piederības apziņā ($r = 0,331$, $p < 0,01$). Arī negatīvas korelācijas ar lepnumu par Latvijas sasniegumiem kultūrā un sportā un ar kosmopolitiski globālu orientāciju norāda uz salīdzinoši vāju piederības izjūtu Latvijai un nacionālās identitātes izjūtu. Šajā grupā var konstatēt arī zemāku uzticēšanās līmeni valsts un Eiropas institūcijām, kas var tikt interpretēta kā vispārēja attieksmes distance pret Latvijas politisko telpu.

Šajā klasterī dominē krievu tautības respondenti, kuri ikdienā pārsvarā lieto krievu valodu gan mājās, gan draugu lokā. Viņi biežāk ir Rīgas un citu valstspilsētu iedzīvotāji, daļai dzimšanas vieta ir ārpus Latvijas, pārsvarā tiem nav Latvijas pilsonības. Pēc piederības izjūt ciešāku piederību Krievijai un piederību kā Latvijas, tā Krievijas krieviem.

3. klasteris (14 %) – jaunākās paaudzes mēreni atvērtie, kuri atbalsta imigrantu skaita palielināšanos no Ukrainas un ir gatavi pieņemt mērenu imigrantu skaita kāpumu no visām valstīm. Trešais klasteris veidojas galvenokārt jaunāko paaudžu vidū, par ko liecina negatīva korelācija ar vecumu ($r = -0,133$, $p < 0,01$). Šajā klasterī pārstāvēti galvenokārt jaunieši līdz 24 gadu vecumam un jaunie pieaugušie (25–35 gadi), pārsvarā latviešu tautības. Nozīmīgi iztrūkst vecāko paaudžu pārstāvji (65+). Atbilstoši vecumam šajā grupā dominē studējošie un skolēni. Klastera pārstāvjiem raksturīga pozitīva saikne ar kosmopolitiski globālu orientāciju ($r = 0,171$, $p < 0,01$), kas norāda uz

atvērtāku skatījumu uz pasauli. Raksturīga salīdzinoši augstāka uzticēšanās politiskajām un tiesu institūcijām, pašvaldībām un Eiropas Parlamentam, kas ļauj secināt, ka šajā klasterī dominē uz atvērtību, demokrātiskām vērtībām un institucionālu uzticēšanos orientētas attieksmes.

4. klasteris (45 %) – apvieno imigrācijas pretiniekus. Lielāko klasteri veido respondenti, kuri neatbalsta imigrantu skaita pieaugumu ne no vienas valsts. Lai gan attieksme pret Ukrainas iedzīvotājiem ir nedaudz labvēlīgāka nekā pret citiem, tā tomēr ir mazāk atbalstoša salīdzinājumā ar pirmajiem diviem klasteriem. 4. klasteris iezīmējas ar pozitīvu korelāciju ar vecumu ($r = 0,136$, $p < 0,01$), kas liecina, ka tajā dominē vecāko paaudžu pārstāvji. Šajā grupā nozīmīgā pārsvarā ir latviešu tautības respondenti vecumā no 46 līdz 55 gadiem un vecuma grupā 65+, pārsvarā nestrādājošie un mazpilsētu vai lauku teritoriju iedzīvotāji. Šīs grupas pārstāvji biežāk uzskata, ka latviešu valodas un kultūras pastāvēšana ir apdraudēta ($r = 0,137$, $p < 0,01$); viņiem raksturīga negatīva korelācija ar krievisko orientāciju ($r = -0,233$, $p < 0,01$) un kosmopolitiski globālu orientāciju ($r = -0,133$, $p < 0,05$). Tāpat šī grupa biežāk uzsver nacionālās identitātes un kultūras saglabāšanas nozīmi, vienlaikus demonstrējot zemāku uzticēšanos starptautiskām institūcijām. Raksturīgi, ka klasterī nozīmīgā pārsvarā ir respondenti, kam nav mācību vai darba pieredzes ārzemēs (korelācijas starp šo pieredzi un iepriekšējiem klasteriem nebija statistiski nozīmīga). Pēc piederības izjūtas tie atbilst nacionāli/vietēji latviskajai orientācijai.

Kopumā analīzes rezultāts parāda, ka attieksmes pret imigrāciju Latvijā ir diferencētas no mēreni atbalstošas līdz pilnīgi noraidošai. Sociāli demogrāfiskie faktori (vecums, nodarbinātība, dzīvesvietas tips) korelē ar atvērtības

līmeni – pilsētu un nodarbinātie vidējā vecuma iedzīvotāji izrāda mēreni pozitīvu attieksmi, bet lauku un gados vecāki cilvēki – noraidošāku.

Kopumā pozitīvāk noskaņoti pret imigrāciju pārsvarā ir jaunāka vecuma cilvēki, īpaši latvieši ar globālu identitāti, kamēr vecāka gadagājuma un lauku reģionu iedzīvotāji ir skeptiskāki. Tautība un lietotā valoda būtiski ietekmē attieksmi – krievvalodīgie biežāk atbalsta imigrāciju no Krievijas un Baltkrievijas, savukārt latvieši ir atvērtāki imigrācijai no Ukrainas.

Korelāciju analīze liecina, ka attieksmes visbūtiskāk ietekmē tautība, valodas

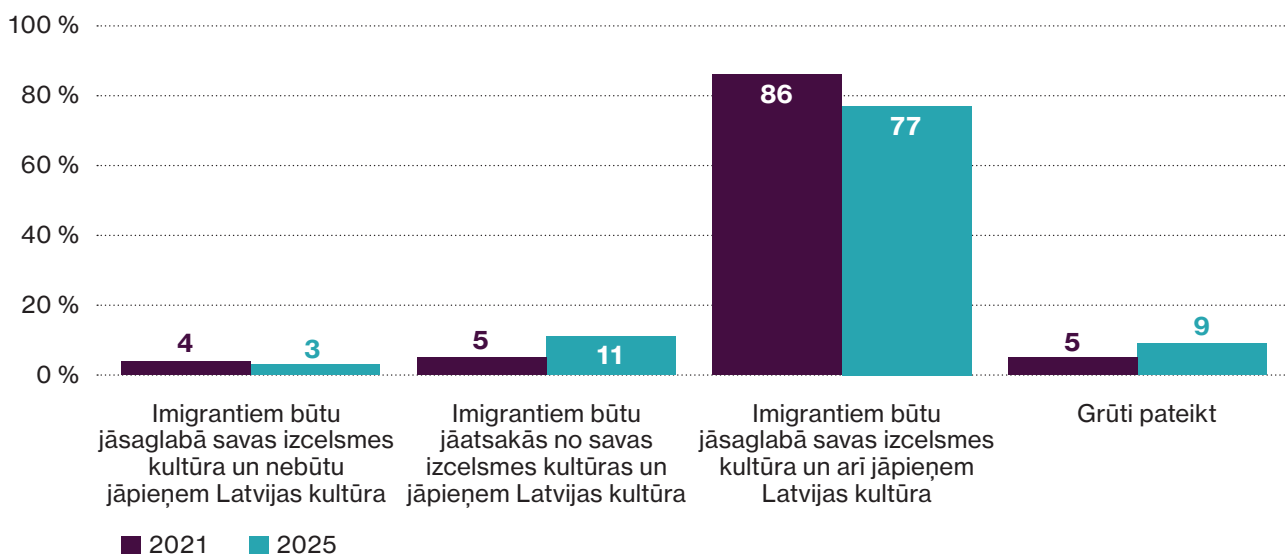
lietojums, vecums un vērtību un piederības orientācijas. Izglītības līmenis un dzīvesvietas tips klasteru sadalījumā ir mazāk nozīmīgs. Sabiedrības attieksmes pret imigrāciju koncentrējas ap divām galvenajām asīm: (1) **etniski-lingvistisko asi**, kas atšķir latviešu un krievvalodīgo vidi, un (2) **vērtību orientācijas asi**, kas svārstās no kosmopolītiski atvērtas līdz nacionāli aizsargājošai attieksmei. Kopumā Latvijas sabiedrībā dominē piesardzīga vai negatīva attieksme pret imigrācijas pieaugumu, izņemot attieksmi pret iebrāucējiem no Ukrainas, kas saglabājas salīdzinoši pozitīvāka.

Attieksme pret imigrantu integrācijas modeļiem

Aptauju dati liecina, ka Latvijas sabiedriskajā telpā tomēr pastāv kopīga izpratne attiecībā uz imigrantu integrāciju. Gan 2021. gadā, gan 2024./2025. gadā Latvijas iedzīvotāju vairākamam bijusi atbalstoša attieksme pret integrācijas modeli, kas paredz, ka imigrantiem būtu jā saglabā sava kultūra, vienlaikus pieņemot arī Latvijas kultūru. Migrantu pašizolācijas vai asimilācijas modeļus abos pētījumos atbalsta

tikai neliela daļa iedzīvotāju. Jāatzīst gan, ka patlaban asimilācijas modeļa piekritēju īpatsvars – to, kuri uzskata, ka imigrantiem būtu jāatsakās no savas izcelsmes kultūras un jāpieņem Latvijas kultūra, – ir nedaudz pieaudzis (no 5 % līdz 10 %). Tāpat nelielā apjomā palielinājusies arī to iedzīvotāju daļa, kuriem nav sava viedokļa (no 5 % līdz 9 %), savukārt pašizolācijas modeļa atbalsts nedaudz sarucis.

6.5. attēls. Attieksme pret imigrantu integrācijas modeļiem, %

Avoti: Kaprāns u. c. 2021; projekta "Sabiedrības saliedētības vektori" dati, n=1025.

Absolūtais vairākums (78 %) Latvijas iedzīvotāju joprojām uzskata, ka imigrantiem būtu jā saglabā sava kultūra un vienlaikus jāpieņem arī Latvijas kultūra, tomēr šī uzskata piekritēju īpatsvars kopš 2021. gada samazinājies par 9 %. Šie dati

norāda, ka, lai arī sabiedrībā dominē integrējoša un salīdzinoši iekļaujoša attieksme pret imigrantiem, tomēr nelielas izmaiņas vērtību proporcijās norāda uz zināmu spriedzi starp kultūras saglabāšanas un pielāgošanās uzsvāriem.

Secinājumi

Latvijā joprojām nav izveidota **sistēmiska pieeja statistikas un administratīvo datu apkopošanai un izmantošanai** par imigrantu no trešajām valstīm, tostarp Ukrainas civiliedzīvotāju, integrāciju Latvijas sabiedrībā. Tas attiecas uz tādām sfērām kā iesaiste nodarbinātībā, valsts un pašvaldību pakalpojumu saņemšana, iesaiste izglītības sistēmā, apvienota uzskaitē par latviešu valodas kursu apmeklēšanu u. c. Šis ir jau gadiem ilgušas sistēmiskas problēmas, bet, ņemot vērā negatīvo attieksmi pret imigrantiem, nav bijis politiskās gribas šos jautājumus risināt.

Joprojām valsts līmenī nav izveidots ietvars regulārām, konsekventām, visaptverošām vai uz kādu noteiktu jomu orientētām **aptauļām** par trešo valstu pilsoņiem, tostarp Ukrainas civiliedzīvotājiem, sniegtajiem pakalpojumiem un viņu pieredzēm Latvijā.

Atbalsts imigrantu no trešajām valstīm, tostarp Ukrainas, integrācijai Latvijas sabiedrībā ir balstīts **projektu pieejā**, līdz ar to ir sadrumstalots un nesistemātisks. Nemainot projektu pieeju, būtiskas izmaiņas šajā jomā nav gaidāmas.

Nozīmīgs atbalsts Latvijas remigrantu integrācijai sabiedrībā tiek veikts, pateicoties izveidotajam **reģionālo remigrācijas koordinātoru tīklam** (Kurzemē, Zemgalē, Vidzemē, Latgalē un Rīgā), kas Latvijā darbojas kopš 2018. gada un ko izveidojusi Vides aizsardzības un reģionālās attīstības ministrija. Reģionālie koordinātori palīdz remigrantiem risināt dažādus ar atgriešanos Latvijā saistītus jautājumus, nepieciešamības gadījumā sadarbojoties ar pašvaldības un valsts iestādēm. Ņemot vērā remigrantu īpatsvaru kopējā imigrantu skaitā, nepieciešams turpināt sniegt šo atbalstu.

7. Attieksme pret ārvalstu studentiem

GALVENIE PIETURPUNKTI

Latvijā pēdējo gadu laikā vērojams būtisks ārvalstu studentu skaita pieaugums, īpaši no Dienvidāzijas un Centrālāzijas valstīm, kas, ņemot vērā kultūru atšķirības, var radīt izaicinājumus sabiedrības mijiedarbībā ar šo sociālo grupu.

Latvijas sabiedrība kopumā ieņem relatīvi neitrālu pozīciju attiecībā pret ārvalstu studentiem, tomēr ar tendenci uz pozitīvu skatījumu.

Vērojama atšķirīga attieksme pret studentiem atkarībā no to izcelsmes vietas – attieksme pret studentiem no trešajām valstīm ir izteikti negatīvāka, salīdzinot ar attieksmi pret studentiem no ES/EEZ valstīm.

Sabiedrībā pastāv divējādi uzskati: viena daļa uzskata par nepieciešamu izstrādāt valsts rīcībpolitiku, kas veicinātu ārvalstu studentu palikšanu Latvijā pēc studiju pabeigšanas, savukārt otra daļa uzskata, ka tāda nav nepieciešama.

Ārvalstu studentu klātbūtne gan starptautiskā, gan Latvijas mērogā ir arvien pieaugoša tendence, kas rada noteiktus nospiedumus arī sabiedrībā, veicinot starpkultūru dinamiku, demogrāfiskās struktūras pārmaiņas un potenciāli ietekmējot tautsaimniecības attīstību. Ņemot vērā pašreizējās demogrāfiskās tendences Latvijā un iedzīvotāju migrāciju, Latvijas augstākās izglītības iestādes arvien vairāk tiecas konkurēt starptautiskos tirgos un piesaistīt studijām jauniešus no ārvalstīm, kas tām ļauj gan kompensēt vietējo studentu skaita kritumu, gan attīstīt un bagātināt akadēmisko vidi. Augstākās izglītības eksports sniedz arī nozīmīgu pienesumu valsts kopējai ekonomikai, ārvalstu studentiem maksājot par izglītību, īrējot mājokļus un patērējot vietējos pakalpojumus. Kā liecina Latvijas stratēģijas un ekonomikas risinājumu institūta 2025. gadā veikts pētījums (Auers u. c. 2025), 2016. gadā kopējais ārvalstu

studentu pieņesums valsts ekonomikai veidoja 0,61 % no IKP, bet 2024. gadā tas sasniedzis jau 0,92 % no IKP jeb 385 milj. EUR. Turklāt, ņemot vērā arvien biežāk dzirdamās diskusijas uzņēmēju vidū par Latvijā pastāvošo darbaspēka trūkumu, ārvalstu studenti varētu būt nozīmīgs potenciālais darbinieku resurss, kas palīdzētu aizpildīt vakances darba tirgū. Vienlaikus sabiedrībā tiek uzsvērts, ka valsts līmenī nav skaidras politikas, kā šo potenciālu izmantot (Helmane 2023).

Lai sekmētu Latvijas atpazīstamību ārvalstīs kā kvalitatīvu un pieejamu augstākās izglītības iegūšanas galamērķi, būtiska ir ārvalstu jauniešu pozitīvā pieredze studiju laikā šajā valstī, un tās veidošanā nozīmīga loma ir tam, cik veiksmīga ir bijusi viņu integrācija vietējā sabiedrībā. Turklāt sabiedrības saliedētības kontekstā vietējās sabiedrības un ārvalstu studentu kā atsevišķas sociālās grupas savstarpējā mijiedarbība var liecināt

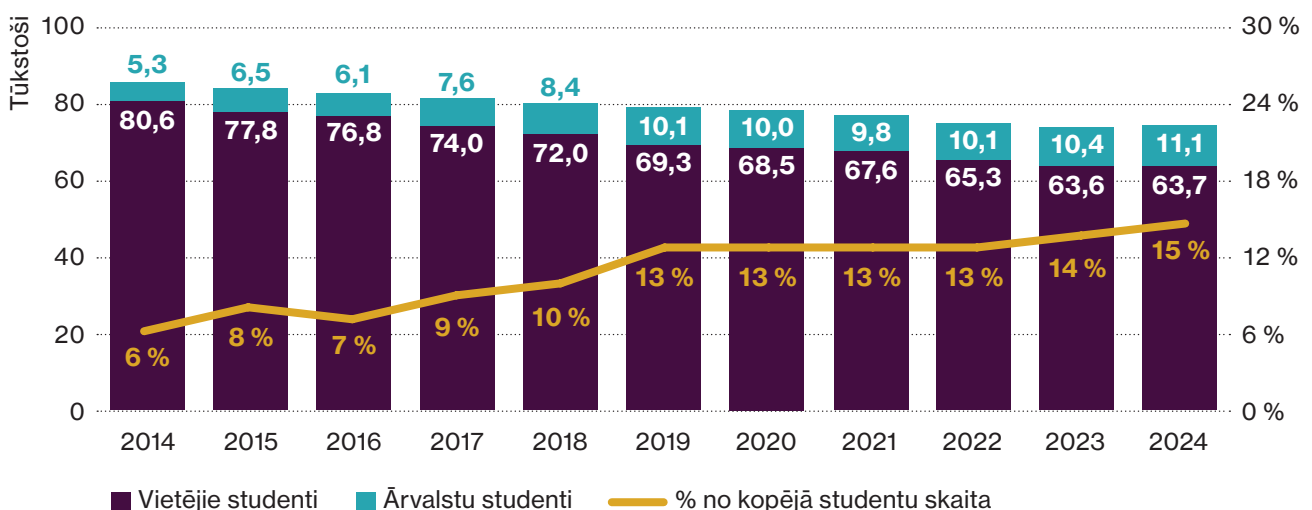
par noteiktām tendencēm sabiedrības attieksmē pret kultūru daudzveidību, migrācijas procesiem un iekļaujošas sabiedrības attīstību. Kā liecina pētījumi ārvalstīs (piemēram, Marangell et al. 2018), vietējā kopiena var sniegt būtisku pienesumu, lai ārvalstu studentiem veidotu priekšstatu par vietējo kultūru, veicinātu viņu sociālo integrāciju un mazinātu kultūras barjeras. Veiksmīgas mijiedarbības procesā pozitīvu pieredzi iegūst ne tikai ārvalstu jaunieši, bet arī vietējā sabiedrība. Ārvalstu studentu klātbūtne sabiedrībai sniedz iespēju iepazīt citas kultūras, tradīcijas un valodas, tādējādi veicinot savstarpējo sapratni un toleranci. Pozitīvas mijiedarbības dēļ sabiedrībā mazinās stereotipi un aizspriedumi, stiprinot sabiedrības iekļaujošo raksturu. Savukārt iekļaujoša un atbalstoša vide veicina sociālo saliedētību, mazina sociālo spriedzi un negatīvo attieksmi pret minoritātēm, veicina savstarpējo uzticēšanos un vienotākas sabiedrības veidošanos.

Ārvalstu studenti Latvijā. Saskaņā ar Centrālās statistikas pārvaldes datiem ārvalstu studentu skaits Latvijas augstskolās periodā no 2014. gada līdz 2024. gadam dubultojies, sasniedzot 11 tūkstošus studentu, kas, pateicoties

ārvalstu studentu skaita pieaugumam un vietējo studentu skaita kritumam, 2024. gadā veidoja jau 15 % no visiem Latvijā studējošajiem (7.1. attēls). Nedaudz vairāk nekā puse jeb 56 % no tiem studē maģistra līmeņa studijās, 41 % bakalaura līmeņa studijās, bet 2 % no ārvalstu studentiem studē doktorantūrā. Starp ārvalstu studentu vidū populārākajiem studiju virzieniem minamas sociālās zinātnes, komerczinības un tiesības, ko izvēlējušies 39 % ārvalstu studentu, kam seko veselības aprūpe un sociālā labklājība (29 %), kā arī dabaszinātnes, matemātika un informācijas tehnoloģijas (14 %). Retāk tiek izvēlēti tādi studiju virzieni kā izglītība (0,5 %), lauksaimniecība (1 %) un humanitārās zinātnes (2 %). Starp ārvalstu studentiem nedaudz lielāks ir vīriešu īpatsvars – 62 % no 2024. gadā studējošiem ārvalstu jauniešiem bija vīrieši, bet 38 % sievietes.

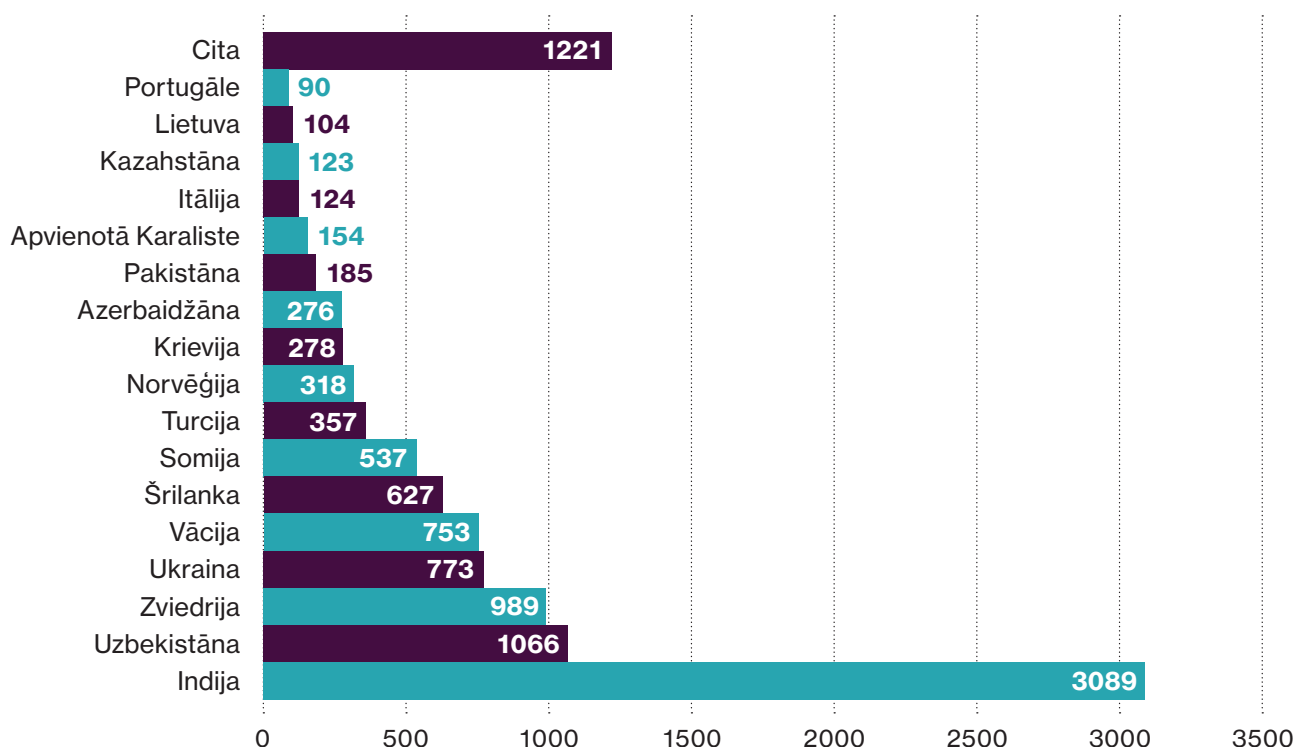
Analizējot Latvijā studējošo ārvalstu jauniešu ģeogrāfisko izcelsmi, secināms, ka Latvija arvien pievilkīgāka kļūst studētgrībētājiem no Dienvidāzijas (37 % no ārvalstu studentiem) un Centrālāzijas (14 % no ārvalstu studentiem) reģioniem, bet vienlaikus būtisku īpatsvaru veido studējošie no Eiropas valstīm (45 %). Salīdzinājumam – pirms desmit gadiem (2014) būtiski lielāku īpatsvaru jeb 67 %

7.1. attēls. Ārvalstu studentu skaits un īpatsvars Latvijas augstskolās

Avots: CSP 2025.

7.2. attēls. Ārvalstu studentu skaits Latvijas augstskolās pēc to izcelsmes valsts, 2024. gads

Avots: CSP 2025.

no ārvalstu studentiem veidoja Eiropas izcelsmes jaunieši, savukārt Centrālāzijas jaunieši bija 22 % un Dienvidāzijas jaunieši tikai 6 % no ārvalstu studentiem. Skaitliski 2024. gadā izteikti lielākais skaits bija studējošie no Indijas (7.2. attēls), kas veidoja 28 % no visiem ārvalstu studentiem.

Novērojamā tendence par ārvalstu studentu skaita pieaugumu Latvijā – viņi reprezentē kultūras, tradīcijas un uzskatus, kas būtiski atšķiras no vietējās kultūras, aktualizē pieaugošu sabiedrības ikdienas mijiedarbību ar šīm kultūras atšķirībām, tādējādi radot integrācijas izaicinājumus un potenciālu spriedzi sabiedrībā. Par to liecina arī pēdējā laikā pieaugošā negatīvā attieksme pret ārvalstu studentiem, īpaši no trešajām valstīm, publiskajā telpā. Līdz šim pētījumi Latvijā par sabiedrības attieksmi pret migrantiem no atšķirīgām kultūrām (Kaprāns u. c. 2021) liecināja, ka vietējā sabiedrība iebrāucējus no citām valstīm uztver ar piesardzīgu attieksmi, nereti uztverot kā draudus; tāpat vērojami aizspriedumi

pret citādajiem, tostarp musulmaņiem un iebrāucējiem no Dienvidāzijas reģioniem (Kažoka, Bērziņa 2023). Daļēji par sabiedrības attieksmi pret ārvalstu studentiem var spriest arī no līdzšinējiem pētījumiem, kuros ārvalstu studentiem lūgts novērtēt, kā tie jūtas Latvijā. Saskaņā ar Latvijas stratēģijas un ekonomikas risinājumu institūta pētījumu (Auers u. c. 2025) vairāk nekā puse ārvalstu studentu (56 %) jūtas apmierināti/ļoti apmierināti ar sabiedrības attieksmi pret citu kultūru pārstāvjiem, tajā pašā laikā nozīmīgs ir arī neapmierināto īpatsvars (17,7 %), turklāt vairāk neapmierināto ir Ziemeļeiropas izcelsmes studentu vidū, bet zemāks neapmierinātības līmenis ir indiešu studentu vidū. Latvijas Universitātē veikts pētījums (Apsīte-Berina et al., 2023) liecina, ka Eiropas izcelsmes studentiem integrācija Latvijā ir salīdzinoši viegla, savukārt studenti, kuri ieradusies no valstīm ārpus Eiropas, savā studiju laikā Latvijā integrācijas jomā saskaras ar lielākiem izaicinājumiem.

Pētījuma rezultāti

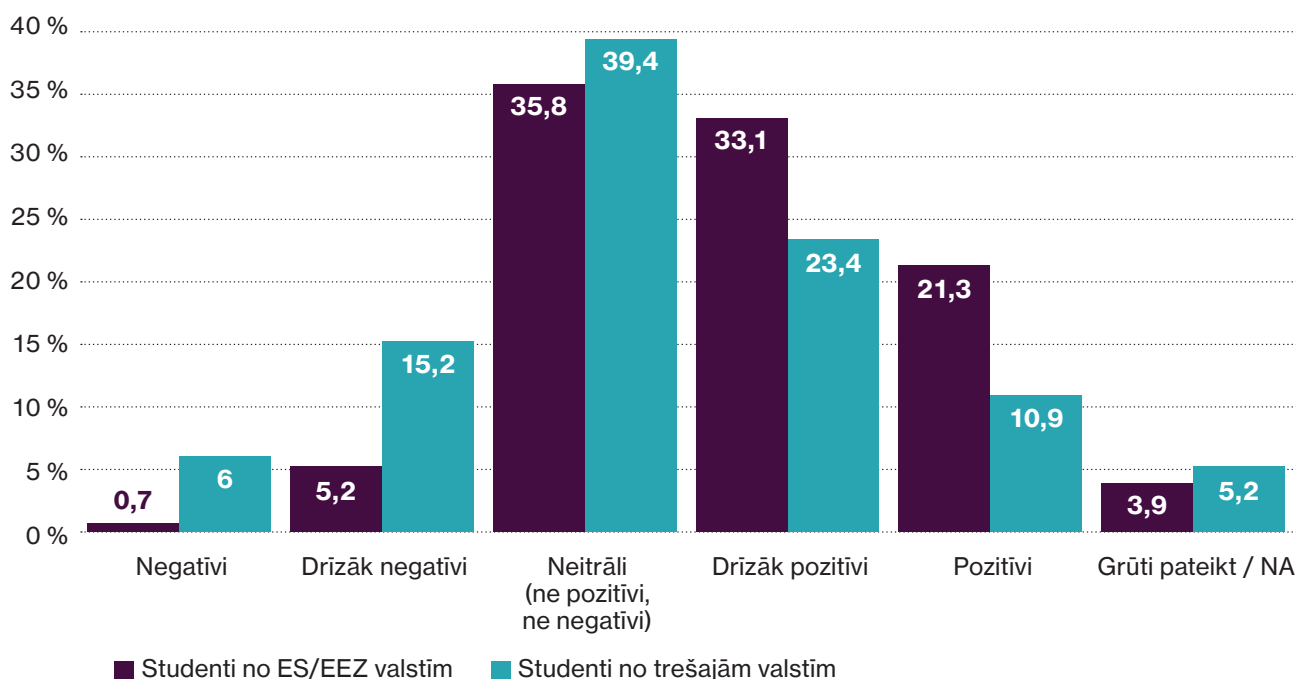
Sabiedrības attieksme pret ārvalstu studentiem

Lai noskaidrotu sabiedrības attieksmi pret ārvalstu studentiem, projektā “Sabiedrības saliedētības vektori” veiktajā iedzīvotāju aptaujā tika iekļauts jautājumu bloks, kurā respondentiem tika lūgts paust attieksmi pret ārvalstu studentiem kā atsevišķu sociālo grupu. Atbildes uz jautājumiem par attieksmi pret ārvalstu studentiem sniedza 1022 respondenti no kopējās respondentu izlases (n = 2023).

Kā liecina aptaujas rezultāti (7.3. attēls), sabiedrība kopumā pauž neitrālu vai pozitīvu attieksmi pret ārvalstu studentu klātbūtni Latvijā. Tomēr novērojama tendence, ka iedzīvotāju attieksme pret studentiem no ES/EEZ valstīm ir nedaudz pozitīvāka nekā pret studentiem no trešajām valstīm, kuru vidū ir lielāks neitrālo un nedaudz lielāks negatīvo atbilžu īpatsvars. Šie rezultāti apliecina iepriekš konstatēto (Kažoka, Bērziņa 2023), ka

sabiedrībā ir rezervētāka attieksme un aizspriedumi pret iebrucējiem ar atšķirīgu etnisko un kultūras piederību. Pētījumā konstatēts, ka sabiedrības attieksmi pret ārvalstu studentiem ietekmē tas, cik bieži ikdienā notiek mijiedarbība starp sabiedrību un šo atsevišķo sociālo grupu. Iedzīvotājiem, kas ikdienā ar ārvalstu studentiem sastopas reti vai nekad, ir izteikti neitrālāks viedoklis, kas liecina par informācijas trūkumu vai grūtībām noformulēt savu attieksmi. Savukārt starp tiem, kuri ikdienā bieži sastopas ar ārvalstu studentiem, ir vairāk respondentu, kuri pauž negatīvu attieksmi, kā arī ievērojami lielāks skaits to, kuri pauž pozitīvu attieksmi. Līdz ar to var secināt, ka biežāks kontakts var atklāt gan pozitīvas, gan arī negatīvas atšķirības kultūrās, uzvedībā un vērtībās. Kontakta biežums ar ārvalstu studentiem saistīts arī ar to, ka vērojamas

7.3. attēls. Kā respondenti vērtē to, ka Latvijā izglītības iegūšanas nolūkā ierodas ārvalstu studenti – no ES/EEZ valstīm un trešajām valstīm, %

Avots: projekta “Sabiedrības saliedētības vektori” dati, n=1022.

būtiskas atšķirības attieksmē pret ārvalstu studentiem, īpaši no trešajām valstīm, starp respondentiem, kas dzīvo galvaspilsētā Rīgā un citās pilsētās un reģionos. Rīgā ir augstākā ārvalstu studentu koncentrācija, tādēļ tās iedzīvotājiem ir vērojama gan izteiktāka pozitīvā, gan negatīvā attieksme pret trešo valstu studentiem: 8,6 % Rīgā dzīvojošo respondentu ir negatīva attieksme pret trešo valstu studentiem, savukārt citos reģionos šis rādītājs svārstās no 3 % līdz 4,8 %. Tajā pašā laikā Rīgā ir arī visaugstākais pozitīvās attieksmes līmenis pret studentiem no trešajām valstīm, kas ir 15,4 %, kamēr citos reģionos tas svārstās no 4,7 % līdz 11 %.

Aptaujas rezultāti liecina, ka attieksmi pret ārvalstu studentiem ietekmē arī tas, kādā valodā respondents runā. Latviski runājošiem respondentiem ir būtiski negatīvāka attieksme gan pret trešo valstu, gan ES/EEZ valstu studentiem, savukārt tikai 11,7 % krieviski runājošo respondentu ir negatīva/drīzāk negatīva attieksme pret trešo valstu studentiem, šādu respondentu īpatsvars latviešu valodā runājošo vidū ir 25,5 %. Tāpat 2,3 % krieviski runājošo pauž negatīvu attieksmi pret ES/EEZ studentiem, savukārt 7,5 % latviski runājošo respondentu pret šo studentu grupu attiecas negatīvi.

Aptaujā tika noskaidrots, kā sabiedrība vērtē, cik veiksmīgi ārvalstu studenti iekļaujas vietējā sabiedrībā. Iegūtie rezultāti liecina, ka lielākā daļa ārvalstu studentu iekļaušanos sabiedrībā vērtē kā drīzāk labu (33,6 %) un ļoti labu (3,8 %), tomēr būtisks ir arī to respondentu īpatsvars, kas to vērtē kā drīzāk sliktu (22,4 %) vai ļoti sliktu (3,7 %). Šie rezultāti norāda uz nepieciešamību aktīvi strādāt ārvalstu studentu integrācijas veicināšanas jomā, mazinot barjeras un veidojot Latvijā iekļaujošāku vidi.

Līdzšinējie pētījumi (piemēram, Auers u. c. 2025) liecina par ārvalstu studentu nozīmīgo un pieaugošo pienesumu Latvijas ekonomikā, tādēļ aptaujā respondentiem

tika lūgts paust viedokli, kā tie vērtē ārvalstu studentu ietekmi uz savas dzīvesvietas ekonomiku. Kopumā tikai 13,1 % aptaujāto uzskata, ka ārvalstu studentu ekonomiskais ieguldījums ir pozitīvs vai drīzāk pozitīvs, 10,8 % to vērtē kā negatīvu vai drīzāk negatīvu, savukārt vairāk nekā puse jeb 57,8 % respondentu ekonomisko ieguldījumu vērtē kā neitrālu. Tika konstatēts, ka šo vērtējumu ietekmē respondenta dzimtā valoda, – respondenti, kuru dzimtā valoda ir latviešu, nedaudz biežāk ārvalstu studentu ietekmi uz vietējo ekonomiku vērtēja kā negatīvu vai drīzāk negatīvu (12,2 %), savukārt 10,9 % šo respondentu pauda viedokli par pozitīvu ietekmi. Tajā pašā laikā 7,9 % respondentu, kuru dzimtā valoda ir krievu, ekonomisko ietekmi vērtēja kā negatīvu, bet 17,4 % to vērtēja kā pozitīvu. Tas liecina, ka latviešu valodā runājošajiem varētu būt spēcīgāka saikne ar nacionālo ekonomiku un bažas par to, kā ārvalstu ietekme varētu mainīt tās struktūru vai prioritātes. Tika arī konstatēts, ka pozitīvāko vērtējumu par ietekmi uz ekonomiku pauduši Rīgas un Latgales iedzīvotāji, savukārt negatīvākais vērtējums novērojams Vidzemē. To varētu skaidrot ar Rīgas kā Latvijas ekonomiskā centra augstāku starptautisko uzņēmumu un pakalpojumu sektora koncentrāciju, kas līdz ar to tās iedzīvotājos rada iespēju labāk saskatīt un novērtēt ārvalstu studentu tēriņu pozitīvo ietekmi uz vietējiem uzņēmumiem un ekonomiku kopumā. Vienlaikus Latgales iedzīvotāji, iespējams, saredz ārvalstu studentu piesaisti kā potenciālu pozitīvu signālu vietējās ekonomikas veicināšanai, lai kompensētu negatīvās demogrāfiskās un migrācijas tendences.

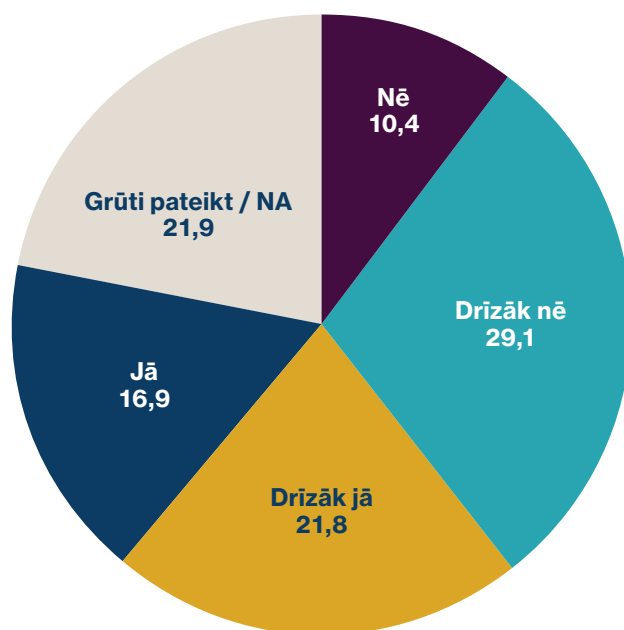
Ņemot vērā, ka liela daļa ārvalstu studentu, kas ierodas Latvijā, ir no valstīm, kurās ir atšķirīgas kultūras un vērtības, tas potenciāli var radīt vietējās sabiedrības apdraudējuma sajūtu, īpaši ņemot vērā iespējamās atšķirības

sabiedriskās kārtības uztverē dažādās kultūrās. Aptaujā tika noskaidrots, kā iedzīvotāji vērtē ārvalstu studentu ietekmi uz dzīvesvietas drošību. Rezultāti apliecina, ka lielākā daļa respondentu ārvalstu studentu ietekmi uz dzīvesvietas drošību vērtē neitrāli (63,9 %), kas liecina, ka lielai daļai iedzīvotāju varētu nebūt tiešas, personiskas pieredzes, kas saistītas ar ārvalstu studentu ietekmi. Līdz ar to viņi nevar sniegt konkrētu pozitīvu vai negatīvu vērtējumu un izvēlas neitrālu pozīciju. 13,5 % respondentu uzskata, ka drošības situāciju ārvalstu studenti ietekmē negatīvi/drīzāk negatīvi, – tas varētu liecināt par vispārējām bailēm vai neuzticību pret cilvēkiem no citām kultūrām, kas līdz ar to var projicēties arī uz drošības jautājumiem.

Respondentiem tika lūgts atbildēt arī uz jautājumu, vai valsts līmenī būtu nepieciešamas rīcībpolitikas, kas veicinātu ārvalstu studentu palikšanu Latvijā pēc studiju beigām. Atbilde uz šo jautājumu daļēji varētu liecināt arī par sabiedrības vēlmi un gatavību noturēt ārvalstu studentus Latvijā un vēlmi integrēt tos sabiedrībā un ekonomikā pēc studiju beigšanas. Iegūtie rezultāti liecina (7.4. attēls), ka gandrīz vienāds ir tās sabiedrības daļas īpatsvars, kas uzskata, ka šādas rīcībpolitikas nav vai drīzāk nav nepieciešams izstrādāt (39,5 %), un tādu respondentu īpatsvars, kas uzskata, ka tādas būtu vai drīzāk būtu nepieciešams izstrādāt (38,7 %). Lielāku atbalstu šādām rīcībpolitikām pauž iedzīvotāji ar augstāku izglītības līmeni, kas liecina par lielāku izpratni par potenciālo ilgtermiņa ieguvumu no šīs sociālās grupas uzturēšanās Latvijā. Tāpat viedokli šajā jautājumā ietekmē iedzīvotāju ikdienas mijiedarbības biežums ar ārvalstu studentiem. Visvairāk par šādu politiku nepieciešamību ir pārliecināti tie indivīdi, kuri savā ikdienā ar ārvalstu studentiem saskaras neregulāri (49,1 %

no viņiem uzskata, ka šādas politikas ir/drīzāk ir nepieciešamas), kam seko respondenti, kuri ar studentiem saskaras katru dienu (42,2 %). Novērojamas arī reģionālas atšķirības – Rīgas iedzīvotājiem šajā jautājumā ir ievērojami noteiktāks viedoklis. Viņi ir nedaudz vairāk noskaņoti atbalstīt ārvalstu studentu noturēšanu (40,7 %) salīdzinājumā ar citu pilsētu un ciemu iedzīvotājiem (34,6–37,7 %) un lauku reģionu iedzīvotājiem (39,5 %). Tajā pašā laikā Rīgā ir visaugstākais to iedzīvotāju īpatsvars, kuri uzskata, ka speciālas politikas ārvalstu studentu noturēšanai nav nepieciešamas, – šādu viedokli pauž 44,1 % Rīgas respondentu, kamēr lauku reģionos aptaujāto vidū šāds viedoklis ir tikai 34,8 %. Viedoklis par valsts līmeņa pasākumu nepieciešamību ārvalstu studentu noturēšanai pēc studijām ievērojami atšķiras starp latviski un krieviski runājošajiem iedzīvotājiem. Respondentiem, kuru dzimtā valoda ir latviešu, raksturīgāka skepse (46,5 % pret;

7.4. attēls. Sabiedrības viedoklis par to, vai būtu jāizstrādā valsts līmeņa rīcībpolitikas, kas veicinātu ārvalstu studentu palikšanu Latvijā, %

Avots: projekta "Sabiedrības saliedētības vektori" dati, n=1022.

33,5 % par labu politikai), savukārt respondentiem, kuru dzimtā valoda ir krievu, – atbalsts šādām politikām (52,4 % par labu politikai; 25,8 % pret).

Pētījuma rezultāti iezīmē Latvijas sabiedrības attieksmi pret ārvalstu studentiem, norādot gan uz pozitīviem aspektiem, gan uz jomām, kurās būtu jāveic papildu izpēti un jāveicina sabiedrības

izpratne, lai radītu priekšnoteikumus veiksmīgai ārvalstu studentu integrācijai. Ņemot vērā, ka sabiedrisko viedokli ietekmē dažādi gan sabiedrību raksturojošie rādītāji, gan dažādi ārēji faktori, lai dziļāk izprastu šo attieksmju atšķirību cēloņus Latvijas sabiedrībā, būtu nepieciešami turpmāki pētījumi, tostarp izmantojot kvalitatīvās izpētes metodes.

Secinājumi

Valsts līmenī rekomendējams izstrādāt politiku ārvalstu studentu potenciāla pilnvērtīgai izmantošanai, tostarp domājot par viņu iespējamu integrāciju vietējā darba tirgū.

Nepieciešams veidot starpnozaru sadarbību starp augstskolām, uzņēmējiem un valsts pārvaldi, lai mērķtiecīgi izmantotu talantīgāko ārvalstu studentu zināšanas, prasmes un kultūras daudzveidību Latvijas ekonomikas stiprināšanai.

Augstskolām sadarbībā ar vietējām pašvaldībām ieteicams īstenot visaptverošas ārvalstu studentu integrācijas, mentoringa un atbalsta programmas, lai efektīvi veidotu un sniegtu daudzpusīgu atbalstu ārvalstu studentiem visā viņu studiju procesā, tādējādi veicinot viņu iekļaušanos akadēmiskajā un vietējā sabiedrībā, mazinot kultūras šoku un veidojot piederības sajūtu, piemēram, veidot pastāvīgas atbalsta grupas ar vietējo studentu un jauniešu iesaisti, tādējādi ārvalstu studenti varētu saņemt visu nepieciešamo praktisko atbalstu studiju laikā un tiktu veicināta tīklošanās ar vietējiem.

Ņemot vērā nozīmīgo valodas lomu ārvalstnieku integrācijas procesā, rekomendējams studiju programmās

iekļaut latviešu valodas apguves kursus visiem ārvalstu studentiem.

Nepieciešams veicināt starpkultūru dialogu un vietējās sabiedrības izpratni par atšķirīgām kultūrām, atbalstot programmas un kopienas iniciatīvas, kas veicina mijiedarbību starp vietējiem iedzīvotājiem, tostarp vietējiem studentiem, un ārvalstu studentiem, piemēram, īstenot kultūras apmaiņas pasākumus, kopīgus projektus, piedāvāt valodu kursus.

Jāveicina ārvalstu studentu iesaiste vietējās kopienas aktivitātēs, piemēram, brīvprātīgajā darbā, sporta un kultūras pasākumos, līdz ar to stiprinot viņu saikni ar Latviju un radot pozitīvu ieguldījumu sabiedrībā.

Pilnveidojams ārvalstu studentu uzņemšanas process augstskolās, lai nodrošinātu tādu ārvalstu jauniešu piesaisti, kuri ir motivēti, talantīgi un ar atbilstošu iepriekšējo izglītības un valodu zināšanas līmeni.

Lai novērstu negatīvus pieņēmumus par ārvalstu studentu ierašanās mērķiem, augstskolās jāievieš efektīvas sistēmas ārvalstu studentu studiju apmeklējuma monitorēšanai un akadēmiskā atbalsta sniegšanai. Tas nodrošinātu studiju mērķu sasniegšanu un veicinātu pozitīvu ārvalstu studentu tēlu sabiedrībā.

Rekomendējams organizēt sabiedrības informēšanas kampaņas, lai veicinātu izpratni par ārvalstu studentu ieguldījumu sabiedrībā un mazinātu negatīvo priekšstatu par tiem.

Augstskolu studiju programmās, kurās izglītību iegūst ārvalstnieki, ir jāiekļauj tēmas, kas viņiem palīdzētu labāk iekļauties ne tikai Latvijas darba tirgū

pieprasītākajās profesijās, bet arī vietējā kopienā, piemēram, tēmas par latviešu kultūru, vēsturi, tradīcijām.

Rekomendējama tādu politiku izstrāde, kas veicina ārvalstu studentu iekļaušanu vietējā sabiedrībā, daudzveidību un vienlīdzību, piemēram, antidiskriminācijas politikas un iekļaušanas iniciatīvas.

8. Bērnu un jauniešu, kas plaši izmanto digitālos medijus un digitālajās platformās pieejamo saturu, medijpratība, informācijpratība un kritiskā domāšana

GALVENIE PIETURPUNKTI

Bērni un jaunieši dzīvo vidē ar nepieredzēti plašu informācijas plūsmu, orientēšanās tajā prasa attīstītu medijpratību, informācijpratību un kritisko domāšanu.

Tikai digitālās prasmes vien neatspoguļo spēju atpazīt dezinformāciju – jauniešiem bieži trūkst pietiekami dziļas izpratnes par satura uzticamību un informācijas kvalitāti.

Mākslīgais intelekts un interneta vietņu un sociālo mediju algoritmi pastiprina informatīvos riskus, vienlaikus radot jaunas ētiskas un kognitīvas prasības jauniešu medijpratībai.

Pētījumi liecina, ka jaunieši visbiežāk izmanto internetu izklaidei un komunikācijai, retāk – informācijas pārbaudei vai pilsoniskajai līdzdalībai.

Lai gan jaunieši biežāk uzticas Rietumu un digitālajiem avotiem, uzticības līmenis tradicionālajiem un valsts medijiem joprojām ir nozīmīgs.

Kritiskās domāšanas deficīts padara jauniešus ievainojamus pret manipulācijām, un tas prasa izglītības pieeju, kas attīsta arī emocionālo inteliģenci un rīcībspēju digitālajā vidē.

Valsts politikai jāveicina daudzdimensionāla medijpratības izglītība, kas ietver tehnoloģisko kompetenci, vērtību izpratni un spēju aktīvi, atbildīgi rīkoties digitālajā sabiedrībā.

Bērni un jaunieši (13–25 gadi) piedzīvo līdz šim plašāko informācijas pieejamību, ko nodrošina tradicionālie un digitālie informācijas nesēji. Informācijas pārbagātības situācijā būtiskas ir prasmes un spēja orientēties, vienlaikus nodrošinot informācijas patēriņu, izvērtējumu un izmantojumu atbildīgā un kritiskā veidā. 21. gadsimtā medijpratības jēdziens

ir attīstījies, nepārtraukti mainoties un reaģējot uz pārmaiņām izglītībā, tehnoloģijās, medijos, kultūrā un sabiedrībā. Medijpratība ir zināšanu, kompetenču un dzīves prasmju kopums, kas nepieciešams aktīvai līdzdalībai mūsdienu sabiedrībā, tostarp mediju satura piekļuvei, analīzei, novērtēšanai un radīšanai (Hobbs 2024, Hobbs 2019).

Liels informācijas apjoms un tā dažādas formas sniedz ne tikai drošticamu informāciju, bet arī rada vidi manipulācijai, viltus ziņām, dezinformācijai, algoritmiskajiem ietekmes mehānismiem, sabiedrības viedokļu polarizācijai un jauniešu psiholoģiskai

labbūtībai. Mākslīgā intelekta (MI) ienākšana digitālajā vidē devusi daudz iespēju medijiem radīt precīzu saturu, bet vienlaikus arī veicinājusi ētikas riskus (Chan-Olmsted, 2019), uzvedības manipulāciju un algoritmisko burbuļu veidošanos (Singh et al. 2023).

Jauniešu medijpratības konceptualizācija digitālajā kontekstā

Digitālajā laikmetā jauniešu medijpratība ir kļuvusi par izšķirošu kompetenci, kas ietekmē ne tikai individuālos sasniegumus, bet arī sabiedrības kopējo noturību pret dezinformāciju un polarizāciju. Jaunieši plaši izmanto digitālos medijus un platformās pieejamo saturu, veidojot līdz šim nebijušu attiecību dinamiku ar informācijas ekosistēmu.

Spānijā veiktā pētījumā (Martínez-Bravo et al. 2022), analizējot digitālo pratību, tiek norādīts uz tās multidimensionālo raksturu, kurā tehnoloģiskās kompetences mijiedarbojas ar kognitīvajām un sociāli-emocionālajām prasmēm, kur pirmās neaprobežojas tikai ar tehnoloģiju lietošanas spējām, bet ietver arī kritisko domāšanu, informācijas izvērtēšanu un emocionālo inteliģenci mijiedarbībā

digitālajā vidē. Minētais koncepts atspoguļo jauniešu realitāti dažādos mediju formātos un platformās.

Apzinoties digitālās vides līdzāspastāvēšanu fiziskajai videi, ir jāstiprina un jāveido arī digitālās pilsonības koncepts, kurā mediju pratības pasākumi ir jāpārdomā kā apzinātas pilsoniskas aktivitātes (Mihailidis 2018). Jaunas digitālās kultūras normas vēl vairāk apšaubā ilgstoši izmantoto mediju pedagogijas un prakses pieeju atbilstību, norāda ASV Emersona Koledžas (Emerson College) pilsonisko mediju pētnieks Pauls Mihailidis (Paul Mihailidis), akcentējot, ka jēdzieni – rīcībspēja, rūpes, kritiskā apziņa, neatlaidība un emancipācija – pārformulē mediju izglītību kā atbilstošu mūsdienu dzīves sociālajai, politiskajai un tehnoloģiskajai realitātei.

Jauniešu mediju lietošanas paradumi un kritiskā domāšana

Latvijā ir audzis interneta patēriņš, sevišķi jauniešu vidū. Salīdzinājumam: Latvijā internetu līdz divām stundām dienā izmanto 68 % senioru, savukārt jauniešu (15–25 gadi) vidū tādi ir tikai 12 %

(vidēji Latvijā – 41 % no visiem interneta lietotājiem) (CIVITTA 2023). Tas nozīmē, ka lielākais vairums jauniešu internetu lieto vairāk nekā divas stundas dienā un digitālā vide ir nozīmīga viņu dzīves sastāvdaļa.

Plaša digitālās vides lietošana var apgrūtināt spēju kritiski izvērtēt informāciju un spēt atpazīt maldinošu saturu. Starptautiskajā datorprasmju pētījumā ICILS 2023 (*International Computer and Information Literacy Study*) Latvijas 8. klašu skolēni starp 35 valstīm datorprasmju lietošanā ierindojas augstajā 9. vietā (Fraillon 2024), taču šis rezultāts neraksturo viņu kritiskās domāšanas un medijpratības spējas. Ir noskaidrots, ka 15–25 gadus veci jaunieši internetu galvenokārt lieto viedierīcēs, kuras lielākoties izmanto izklaidei un komunikācijai, informācijas ieguves vajadzībām, mazāk tiešsaistes iniciatīvām un mākslīgā intelekta rīkiem (CIVITTA 2024). 9 % respondentu pilnīgi piekrita, ka zina, kā atšķirt viltus lapu no īstas, un 42 % šim apgalvojumam drīzāk piekrita, savukārt

drošas interneta lietotnes spēja atpazīt vēl mazāka daļa jauniešu – attiecīgi 10 % un 30 %. Šie un citi minētā pētījuma rezultāti mudina domāt, ka jauniešu spēja kritiski domāt ir jākāpina, jo vajadzība darboties digitālajā vidē palielināsies un jāņem vērā arī nākamais digitālās vides izaicinājums – mākslīgais intelekts, kas nākotnē kļūs par daļu no šodienas jauniešu ikdienas. Sema Vineburga (Sam [Samuel] Wineburg) un Sāras Makgrū (Sarah McGrew) veiktajā pētījumā (Wineburg un McGrew 2019) norādīts, ka tehniskā veiklība digitālajā vidē var radīt pārliecības ilūziju, kas mazina kritisko modrību. Šis atklājums apstrīd pieņēmumu, ka bērni un jaunieši automātiski pārvalda informācijas vidi ar izcilu kompetenci, tostarp spēju identificēt dezinformāciju (Vissenberg et al. 2023).

Informācijpratība un dezinformācijas izaicinājumi Latvijas jauniešiem

UNICEF (*United Nations Children's Fund* – Apvienoto Nāciju Bērnu fonds) ziņojumā (Howard et al. 2021) norādīts, ka dezinformācija digitālajā vidē īpaši apdraud bērnus un jauniešus, jo tā var tikt pielāgota emocionāli manipulatīvā veidā, apgrūtinot tās atpazīšanu. Citā pētījumā (Diepeveen, Pinet 2022) uzsvērts, ka dezinformācija bieži balstās uz uzticības kapitālu (influenceri, draugi) un ka tehniska digitālā pratība nav pietiekama, lai to atklātu bez kritiskas domāšanas iemaņām.

Beļģijas un Itālijas zinātnieku veiktajā pētījumā (Vissenberg et al. 2023) tiek norādīts, ka daudzi jaunieši, pat ņemot vērā viņu digitālās prasmes, paliek neaizsargāti pret maldinošu saturu, īpaši, ja trūkst kritiskās domāšanas, tāpēc svarīgi, ka digitālās prasmes un zināšanas darbojas kā aizsargmehānismi pret dezinformācijas

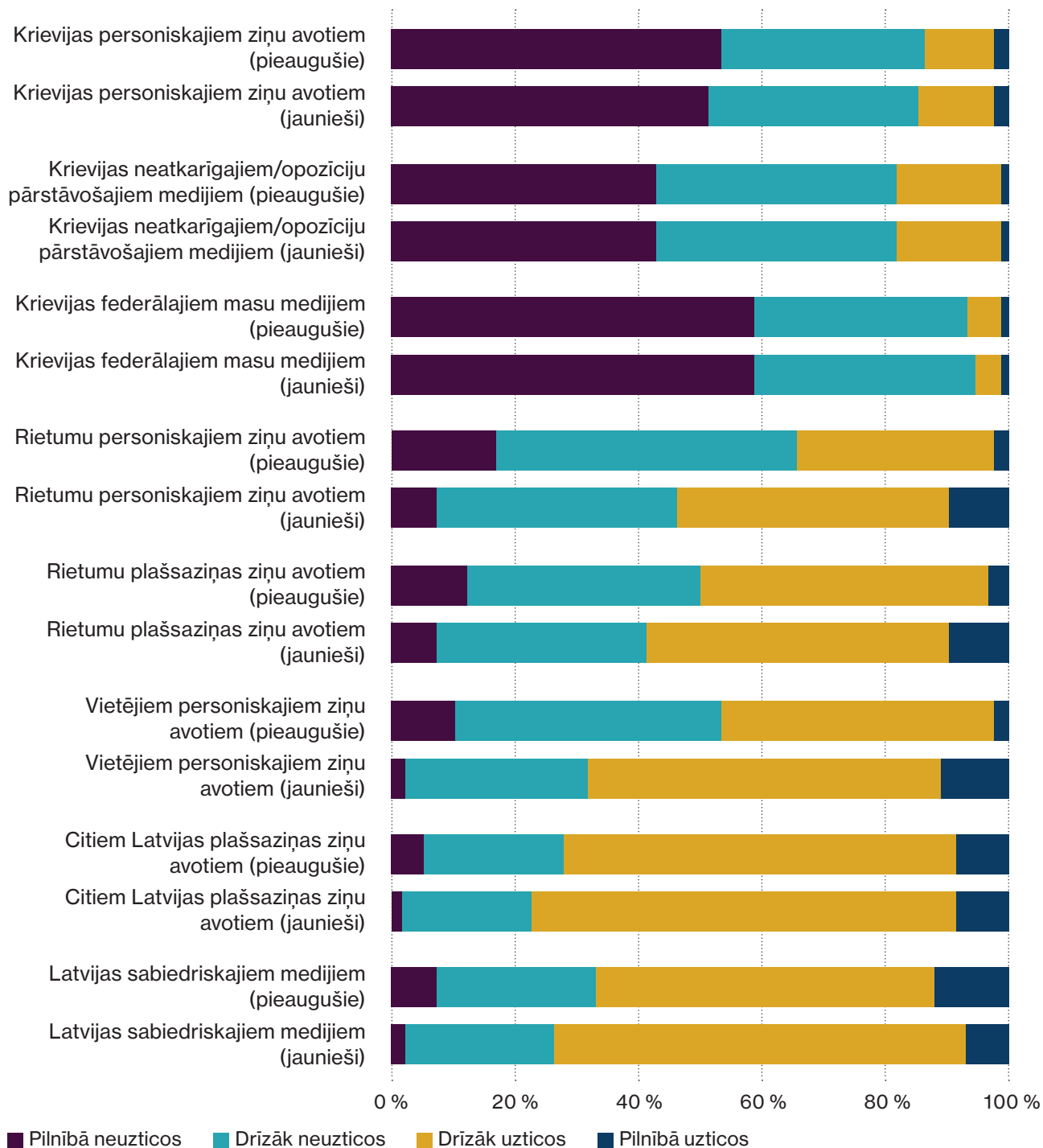
ietekmi, taču tāpat ir arī jāņem vērā, ka šie aizsardzības mehānismi ne vienmēr ir efektīvi. Jāņem vērā, ka dezinformācija ietekmē ne tikai uzskatus, bet arī uzvedību, kas bērnus un jauniešus var radīt apjukumu un vēlmi izvairīties no tradicionālajiem informācijas avotiem (Howard, Neudert e. t. 2021). Citā pētījumā (Zozaya-Durazo et al. 2024) norādīts, ka jaunieši viltus ziņu pārbaudei izmanto ģimeni un tradicionālos medijus; pētījumā tiek atklāts, ka jaunieši mēdz dalīties ar saturu, pat ja apšaubā tā patiesumu, kas norāda uz nepieciešamību iegūt jauniešiem prasmes pašiem atpazīt viltus ziņas un dezinformāciju. Respektīvi, tiek norādīts uz vajadzību veidot medijpratību stiprinošu valsts politiku un izglītības iniciatīvas, tādejādi pastarpināti stiprinot valsts drošību un veidojot kritiski domājošu un rīcībspējīgu sabiedrību.

Pētījuma rezultāti

Šajā pētījumā 2025. gadā veiktajā aptaujā jauniešu grupā (18–25) vidējais pašvērtējums par spēju atšķirt uzticamu informāciju no manipulatīvas ir 2,67 (SD = 0,681), kas ir nedaudz virs vidējā rādītāja un liecina par

salīdzinoši augstāku pārliecību šajā vecuma grupā. Savukārt uztverē par mediju ietekmi uz uzskatiem vidējais vērtējums ir 2,51 (SD = 0,635), norādot uz mērenu apziņu par to, ka mediji ietekmē viedokļus un vērtības.

8.1. attēls. Latvijas iedzīvotāju uzticēšanās medijiem dažādās vecumgrupās (pieaugušie un jaunieši)

Avots: projekta "Sabiedrības saliedētības vektori" dati, n=1025.

Jautājumā par uzticēšanos dažādiem informācijas avotiem jaunieši visaugstāk novērtē Latvijas komerciālos medijus ($M = 2,84$) un Latvijas sabiedriskos medijus ($M = 2,78$), kam seko vietējie personiskie avoti (piemēram, sociālie tīkli; $M = 2,76$) un Rietumu mediji ($M = 2,62-2,56$). Šie rādītāji liecina par relatīvi augstu uzticību gan tradicionālajiem, gan digitālajiem avotiem.

Turpretim Krievijas medijiem, gan valsts, gan pret Krievijas valdību vērstiem kanāliem un personiskajiem tīkliem, uzticība ir ievērojami zemāka ($M = 1,49-1,78$), kas atspoguļo izteikti kritisku attieksmi šajā grupā. Kopumā dati liecina, ka jaunieši Latvijā vairāk uzticas Rietumu un vietējiem medijiem un izrāda salīdzinoši augstu medijpratības pašvērtējumu.

Starp jauniešu un pieaugušo vecuma grupu respondentiem pastāv statistiski nozīmīgas atšķirības pārlicībā par spēju atpazīt manipulatīvu informāciju ($t(92,29) = 1,869$, $p = 0,065$) un uztveri par mediju ietekmi uz uzskatiem un vērtībām ($t(105,29) = -0,879$, $p = 0,381$). Lai gan jaunieši vidēji biežāk apgalvo, ka viņiem ir viegli atšķirt uzticamu informāciju (vidējā atšķirība = $0,154$), šī tendence nav statistiski nozīmīga (95 % TI: $[-0,010; 0,317]$). Arī uztverē par mediju ietekmi atšķirības ir nelielas un nenoizīmīgas (vidējā atšķirība = $-0,066$; 95 % TI: $[-0,216; 0,083]$).

Statistiski nozīmīgas atšķirības starp jauniešiem un pieaugušajiem paradās

jautājumā par uzticēšanos dažādiem mediju veidiem. Jaunieši būtiski vairāk nekā pieaugušie uzticas vietējiem personiskajiem ziņu avotiem (piemēram, sociālo tīklu grupām; $M = 2,76$ vs. $M = 2,38$), un šī atšķirība ir statistiski nozīmīga ($t(228,85) = 6,981$, $p < 0,001$, 95% TI: $[0,272; 0,485]$). Tāpat jaunieši būtiski biežāk uzticas arī Rietumu plašsaziņas līdzekļiem ($M = 2,62$ vs. $M = 2,42$; $t(212,27) = 3,276$, $p = 0,001$) un Rietumu personiskajiem avotiem ($M = 2,56$ vs. $M = 2,20$; $t(209,15) = 5,617$, $p < 0,001$), kas norāda uz atvērtību globālajai informācijas telpai.

Mazāka, bet statistiski nozīmīga atšķirība ir novērota arī jautājumā par uzticēšanos Latvijas komerciālajiem medijiem ($M = 2,84$ vs. $M = 2,74$; $t(232,91) = 1,994$, $p = 0,047$). Savukārt attiecībā uz Latvijas sabiedriskajiem medijiem atšķirība nav statistiski nozīmīga ($t(235,00) = 1,324$, $p = 0,187$), kaut arī vidējie rādītāji jauniešiem ir nedaudz augstāki.

Uzticēšanās Krievijas medijiem, neatkarīgi no to veida (valsts, opozīcijas vai personiskie), neatšķiras starp vecuma grupām ($p > 0,69$ visos gadījumos). Tas liecina, ka attieksme pret Krievijas informatīvajiem avotiem ir līdzīga un kopumā negatīva neatkarīgi no respondentu vecuma.

Kopumā rezultāti parāda, ka jaunieši ir atvērtāki gan Rietumu, gan personisko mediju izmantošanai, kamēr pieaugušie salīdzinoši biežāk saglabā kritiskāku vai atturīgāku attieksmi pret šiem avotiem.

Secinājumi

Ieviest daudzdimensionālu medijpratības izglītību visos izglītības līmeņos, turpinot pastiprināt caurviju prasmju saturu kritiskajā domāšanā, dezinformācijas atpazīšanā un medijpratībā, ietverot tehnoloģiskās, kognitīvās un sociāli emocionālās dimensijas.

Tas bērniem un jauniešiem ļautu ne tikai patērēt, bet arī radīt saturu, attīstot kritisku domāšanu, informācijas izvērtēšanu un digitālo rīcībspēju.

Attīstīt kritiskās domāšanas prasmes kā aizsardzības mehānismu pret

dezinformāciju. Ņemot vērā, ka ne visiem jauniešiem ir augstas digitālās prasmes un viņi visi nebūt vienlīdz labi nespēj identificēt viltus ziņas, rīcībpolitikā jāizstrādā vadlīnijas, kas formālajā un neformālajā izglītībā atbalsta moduļu izveidi, kas mērķtiecīgi trenē uzticama satura atpazīšanu, īpaši sociālo mediju kontekstā, kur uzticēšanās bieži balstās uz personiskiem avotiem.

Veidot formālo un neformālo mācīšanos. Jāveido politikas instrumenti valsts un pašvaldību līmenī (jaunatnes lietu speciālistu kompetences ietvaros), kas atbalsta digitālās pilsonības attīstību arī ārpus skolas: bibliotēkās, jauniešu centros, NVO u. c., piedāvājot jauniešiem drošas platformas, kur trenēt satura radīšanas prasmes, vienlaikus nodrošinot monitoringu un satura izvērtēšanas kritērijus.

Stiprināt izpratni par MI ietekmi uz informācijas kvalitāti. Ar MI radītā satura izplatība un personalizācija palielina algoritmisko ietekmi un dezinformācijas

izplatību, tāpēc ir jānodrošina izglītojoši materiāli, kas skaidro MI radītā satura ētiskos riskus, manipulatīvos mehānismus un pārbaudīšanas metodes, kā arī spēcina izpratni un MI lietošanas prasmes kā ieguldījumu nākotnes profesionālajā attīstībā un cilvēkkapitāla paaugstināšanā (valsts līmenī).

Pētījuma rezultātos balstītā rekomendācija ir pārvarēt ilūziju par jauniešu spēju kritiski un atbildīgi rīkoties digitālajā vidē pilsoniskajos aspektos, saprotot, ka plaša digitālā vide automātiski nebūt nerada spējas tajā kritiski orientēties, tāpēc jāveido mērķtiecīgas kampaņas un mācības, kas palīdz izprast riskus, kas rodas no pārliekas paļaušanās uz savām spējām identificēt dezinformāciju.

Monitorēt digitālās vides ietekmi, izveidojot nacionālas medijpratības un informācijas pratības monitoringa vadlīnijas, kas regulāri izvērtē politikas efektivitāti un sabiedrības noturību pret dezinformāciju.

9. Skolēnu līdzdalība kā saliedētas sabiedrības priekšnoteikums

GALVENIE PIETURPUNKTI

Pilsoniskā līdzdalība skolēnu vecumā aptver politiskās, sociālās, digitālās un brīvprātīgās līdzdalības formas, un tā ir cieši saistīta ar sabiedrības saliedētības attīstību.

Skolas un ģimenes vide ir izšķiroši faktori skolēnu pilsoniskās līdzdalības veidošanā, veicinot līdzatbildības izjūtu, piederību sabiedrībai un spēju ietekmēt notiekošo.

Digitālā līdzdalība ir kļuvusi par būtisku pilsoniskās līdzdalības dimensiju, kurā jaunieši izmanto digitālos rīkus, lai paustu viedokli, līdzdarbotos iniciatīvās un īstenotu savas tiesības.

Agrīna pieredze pilsoniskajās aktivitātēs skolā būtiski ietekmē skolēnu līdzdalību pieaugušo vecumā, īpaši tad, ja skolas vide nodrošina iespēju līdzdarboties, izteikt viedokli un saņemt atgriezenisko saiti.

Sociālekonomiskais statuss un pieejamo līdzdalības iespēju dažādība ir būtiski līdzdalību ietekmējoši faktori, kas rada plaisu starp dažādām jauniešu grupām.

Pilsoniskās līdzdalības jēdziens.

Pilsoniskā līdzdalība pilsoniskās izglītības kontekstā tiek definēta kā aktivitātes, kurās notiek tieša vai netieša līdzdalība sabiedriskajā dzīvē ar mērķi ietekmēt lēmumus, politikas vai sabiedriskos procesus (Sherrod, Torney-Purta, Flanagan 2010), lai veidotu spēcīgu un saliedētu sabiedrību, kas ir pašefektīva un spējīga pati uzņemties atbildību par notiekošo valstī. Pilsoniskā līdzdalība tiek uzskatīta par daļu no plašāka pilsonisko aktivitāšu kopuma (Banks 2019; Cnaan, Park 2016), kas var notikt kādā no četrām līdzdalības formām: pilsoniskajā, sabiedriskajā, digitālajā, brīvprātīgā darba formā (Hoskins, Mascherini 2009). Tāpat arī līdzdalība var noritēt kā formālā, tā neformālā veidā un kalpot par pamatu

iekļaujošas un drošas sabiedrības attīstībā, izpaužoties gan individuāli, gan kolektīvi, lai pārstāvētu noteiktas intereses, veicinātu sadarbību un tīklošanos vai risinātu sabiedrībai aktuālas problēmas, veidojot dialogu starp sabiedrību un vietējo varu (Kopell 2010). Līdzdalība bieži notiek brīvprātīgā veidā – bez atlīdzības – un ietver gan pilsoniskas, gan politiskas aktivitātes, kas ietekmē sabiedrisko telpu un kolektīvo pilsonisko apziņu.

Digitālā pilsoniskā līdzdalība. Paralēli tradicionālajām pilsoniskās līdzdalības formām pēdējās desmitgadēs strauji ir attīstījusies digitālā telpa un digitālās vides ietekme uz līdzdalību, kas ir aktualizējusi jautājumu par resursu pieejamību mācībām pieejamība, radot plaisas pilsoniskās

līdzdalības iespējās un mācīšanās procesu vienlīdzībā visiem skolēniem (Kahne, Hodgins 2016). Mēģinot izlīdzināt iespējamo nevienlīdzību, Eiropas telpā ir noteikts definējums kā konvencionālajai, tā arī digitālajai pilsoniskajai izglītībai, norādot, kā droši, atbildīgi, kritiski un konstruktīvi piedalīties digitālajā vidē. Eiropas Komisijas izstrādātajā rokasgrāmatā (Council of Europe 2019) norādīts, ka darbošanās digitālajā vidē, kas mūsdienās ir kļuvusi par nozīmīgu saliedēšanās vidi un vietu līdzdalībai demokrātiskos procesos, ir nepieciešamas tādas prasmes kā kritiskā domāšana un medijpratība, spēja komunicēt starpkultūru vidē, sapratne un zināšanas par drošību un labbūtību internetā, spējot ievērot arī savas tiesības un pienākumus.

Skola un ģimene kā pilsoniskās līdzdalības ietekmes faktori. Skolas vecuma pilsonisko zināšanu līmeni un pilsonisko līdzdalību ietekmē vairāki savstarpēji saistīti faktori, kas ietver izglītības vidi, ģimenes ietekmi, sociālo fonu un pieejamās līdzdalības iespējas (Biseth, Hoskins, Huang 2021) fiziskajā un digitālajā vidē.

Starptautiskajā pilsoniskās izglītības pētījumā (*International Civic and Citizenship Study – IEA ICCS*) vairāku gadu garumā veikto pētījuma rezultāti norāda, ka skolēni, kuri aktīvāk iesaistās politiskos un sociālos jautājumos skolā, uzrāda augstāku pilsonisko zināšanu līmeni (Schulz et al. 2010; Schulz et al. 2017; Schulz et al. 2024a). Skolā gūtā pieredze padziļina skolēnu izpratni par iespējām ietekmēt sabiedrībā notiekošo (Pasek et al. 2008) un ir svarīgs faktors, kas iespaido turpmāku pilsonisko līdzdalību nākotnē (Pancer 2015). Iepriekš tekstā minēto pētījumu rezultāti ļauj secināt – pastāv liela varbūtību, ka skolēna agrīna pilsoniskā pieredze ir priekšnoteikums tam, lai pieaugušā vecumā skolēns būs pilsoniski apzinīgs un

līdzdalīgs sociālās un politiskās aktivitātēs ar mērķi uzlabot savu un sabiedrības labklājību.

Izglītības kontekstā pilsoniskā līdzdalība tiek skatīta kā sabiedrības nepārtraukta izglītošana, kas notiek, iesaistoties pilsoniskās aktivitātēs un gūstot zināšanas un pieredzi (Kravetz 2013), tāpat tiek norādīts, ka pilsoniskās līdzdalības veicināšana cilvēka dzīvē ir izglītības iestādes uzdevums (Kisker 2016). Pilsoniskā līdzdalība skolas vecumā ietver aktivitātes, kas stiprina jauniešu, kuri vēl mācās vispārizglītojošajā skolā, izpratni par sabiedrību, politiku un kopienas dzīvi, iekļaujot gan līdzdalības formas (vēlēšanas, brīvprātīgais darbs, protesta akcijas u. tml.), gan arī kognitīvos, emocionālos un sociālos aspektus (Sherrod, Torney-Purta, Flanagan 2010). Skolas vecumā īpaši svarīgi ir izjust, ka viņu balss ir nozīmīga, – tas nostiprina vēlmi līdzdarboties pilsoniskajās aktivitātēs arī turpmāk (Checkoway, Aldana 2013). Skolā gūtā pieredze ļauj skolēniem attīstīt izpratni par iespējām ietekmēt sabiedrībā notiekošo (Pasek et al. 2008). Tas nozīmē, ka šīs pieredzes iegūšanas procesā būtiska nozīme ir gan pilsonisko zināšanu apguvei, gan skolēniem pieejamai līdzdalības pieredzei skolā, piemēram, iespējai izteikt viedokli un aktīvi iesaistīties lēmumu pieņemšanā (Schulz et al. 2024a). Pozitīvs klases klimats un skolotāju atbalsts veicina līdzdalības motivāciju un stiprina nākotnes pilsoņu vēlmi iesaistīties demokrātiskajos procesos (Castillo et al. 2015). Skolas vide kalpo kā vide platforma praksei, kur skolēniem ir iespēja piedzīvot pilsonisko atbildību, tiesības un apgūt pilsoniskās uzvedības formas. Pētījums (Guillaume, Jagers, Rivas-Drake 2015) pierāda, ka skolēni, kuri jūtas sadzirdēti un novērtēti skolā, ir motivētāki aktīvi piedalīties arī ārpusskolas sabiedriskajā dzīvē.

Tiek uzsvērta arī vecāku un ģimenes loma, proti, bērni, kuru vecāki iesaistās

pilsoniskajās aktivitātēs, daudz biežāk uzrāda interesi un arī paši iesaistās. Šī ietekme izpaužas gan tieši, piedaloties kopīgos sabiedriskos pasākumos, gan netieši, pārņemot vecāku vērtības un attieksmes pret līdzdalību (White, Mistry 2015). Tāpat jāņem vērā sociālekonomiskais faktors, kas tiek izcelts kā negatīvs aspekts jauniešiem, kuriem ir zems sociālekonomiskais statuss, – tas rada līdzdalības plaisu, proti, jaunieši no maznodrošinātām ģimenēm vai sociāli nelabvēlīgām vidēm krietni retāk piedalās klasiskajās politiskajās aktivitātēs, piemēram, vēlēšanās, taču biežāk iesaistās alternatīvās formās, piemēram, digitālākajās akcijās vai kopienu iniciatīvās (Gaby 2017), un izvēlas tradicionālās nelegālās pilsoniskās aktivitātēs, piemēram, apzīmējot sienas vai nodarbojoties ar vandālismu (Čekse u. c. 2023). Rezumējot – skolas vecumā ir jāpievērš uzmanība tam, kādā veidā ikviens skolēns gūst pilsoniskās līdzdalības praksi, – neatkarīgi no viņa sociālekonomiskā statusa jānodrošina pieejamo iespēju daudzveidība. Kā savā pētījumā (Sherrod, Torney-Purta, Flanagan 2010) norāda Lonija R. Šeroda (Lonnie R. Sherrod), Džūdita Torneja-Purta (Judith Torney-Purta) un Konstance A. Flanegana (Constance A. Flanagan), jo vairāk platformu, kur jaunieši var darboties, piemēram, skolas pašpārvalde, jauniešu organizācijas, digitālās iniciatīvas, jo lielāka ir viņa līdzdalības kapacitāte.

Latvijas konteksts. Latvijā pilsoniskās izglītības saturā pilsoniskās līdzdalības formas galvenokārt tiek saistītas ar dalību vēlēšanās (Latvijas gadījumā – pašvaldību, valsts un Eiropas Savienības līmenī), dalību vēlēšanu kampaņās, brīvprātīgo darbu, piedalīšanos publiskās demonstrācijās (protesti, mītiņi u. tml.), dalību publiskās debatēs, sazināšanos ar publiskā sektora ierēdņiem (e-pasta vēstules, tikšanās ar

ierēdņiem u. tml.); līdzdalību pilsoniskās asociācijās (piemēram, NVO), līdzdalību digitālās vides aktivitātēs (piemēram, darbošanās sociālo mediju vidē, tiešsaistes platformās, pasākumu organizēšana u. c.), līdzdalību pašvaldības budžeta sastādīšanā.

Skola 2030 pilsonisko līdzdalību skaidro kā caurviju prasmi, kas nodrošina, ka “skolēns veido aktīvu dzīves pozīciju un nostiprina savu pārliecību par katra indivīda iespējām ietekmēt un izmainīt vidi un situāciju, kurā atrodas, sabiedrības un vides ilgtspēju saista ar indivīda ikdienas rīcību, saskata to gan lokālā, gan globālā mērogā, empātiski izzina daudzveidīgus uzskatus, rīkojas solidāri un atbildīgi, sarunu ceļā meklē un kopā ar citiem īsteno risinājumus pretrunīgām situācijām. Pirmsskolā bērni mācās būt atbildīgi par sevi, līdzcilvēkiem un apkārtni. Nākotnē viņi veidos kopienu, kurā iespējams justies droši un līdzvērtīgi ar citiem, ietekmēt notiekošo, viņi nepaies garām situācijām, kas šķiet nepieņemamas. Pirmsskolas ikdienā pilsoniskās līdzdalības prasmes sāk apgūt, veidojot un ievērojot noteikumus grupā, mācoties saprast citus, līdzpārdzīvojot notiekošajam un rīkojoties videi draudzīgi. Tādējādi bērni sāk apzināti uzņemties atbildību un rīkoties” (Skola2030 n. d.).

Latvijas skolas vidē pilsonisko līdzdalību var praktizēt kā formālajā mācību saturā (piemēram, starpdisciplinārā projekta darbā; sociālo zinību, vēstures vai klases stundās u. c.), tā neformālajā izglītībā – skolēnu pašpārvaldē, skolas domē, skolā organizētajos interešu pulciņos un aktivitātēs, vietēja un starptautiska mēroga programmās un konkursos, kas ir daļa no skolas vides aktivitātēm, bet tiešā veidā neietilpst mācību saturā (Čekse, Alksnis 2025).

Latvijas skolēniem ir iespēja ārpus skolas iegūt praksi un pašiem īstenot pilsonisko līdzdalību, piemēram, jauniešiem no 16 gadu vecuma pašvaldībās ir iespēja

iesaistīties lēmumu pieņemšanas procesā, vācot parakstus un iesniedzot kolektīvos iesniegumus, līdzdarboties iedzīvotāju padomē, piedalīties sabiedrības ierosinātu teritorijas attīstības projektu izstrādē un iesniegšanā, budžeta projekta ideju izstrādē (sk. Pašvaldību likums: Saeima 2023), kā arī ar jauniešiem saistītu jautājumu izskatīšanā. Līdzīgi notiek arī citās Baltijas jūras reģiona valstīs, piemēram, Somijas pašvaldībās darbojas Jauniešu domes (Bárta, Boldt, Lavizzari 2021), kurās jauniešiem ir iespēja attīstīt prasmes, līdzdarbojoties lokālo lēmumu pieņemšanas procesos, tostarp arī budžeta veidošanā, un diskutējot par dažādiem lēmumiem, tomēr tas ne vienmēr nozīmē reālu ietekmi (Boldt 2021). Jāatzīmē, ka šajā procesā būtiska ir jēgpilna iesaiste (mentorings), lai atbalstītu jauniešu vajadzības un veidotu pilsoniskās līdzdalības prasmes, kas būtu izmantojamas nākotnē. Turklāt svarīgi ir nodrošināt arī reālu iesaisti, kas rada redzamus ieguvumus, tādejādi radot jauniešos pārliecību par viņu spēju ietekmēt konkrētus procesus un lēmumus. Latvijā jaunatnes lietas regulē Jaunatnes (sk. Jaunatnes likums: Saeima 2009) un pašvaldību (sk. Pašvaldību likums: Saeima 2023) likumi, pašvaldībās darbojas jaunatnes lietu speciālisti, kas ar savu darbu veicina jauniešu pilsoniskās līdzdalības aktivitātes. Valstiski par darbu ar jaunatni atbildīgā institūcija ir Izglītības un zinātnes ministrija. Līdzīgas

jauniešu institūcijas darbojas arī citās valstīs, piemēram, Zviedrijā tā ir *Sveriges Ungdomsråd* (Zviedrijas jauniešu Dome) (Swedish Association of Youth n. d.).

Latvijā skolēniem ir iespēja līdzdarboties jauniešu NVO (piemēram, biedrībā “Latvijas Jaunatnes padome”, biedrībā “Latvijas Skautu un Gaidu centrālā organizācija”), brīvprātīgajā darbā, starptautiskajās programmās (piemēram, *Erasmus+*, *Eurodesk*). NVO Eiropā un pasaulē ir plašākais ārpus skolas sektors, kurā jaunieši var saņemt pilsoniskās līdzdalības pieredzi dažādās jomās.

Vēl citas vides, kurās notiek pilsoniskās līdzdalības aktivitātes, ir izglītības un mācību programmas jauniešu izglītības centros, pašvaldību iniciatīvās (pašvaldību jauniešu centros, jauniešu padomēs), dažāda mēroga sociālajos projektos un iniciatīvās (piemēram, Lielā talka, apkaimes biedrību un pašvaldību publiskie un slēgtie pasākumi), arī virtuālajā vidē (platformās, publiskās un slēgtās grupās sociālajos tīklos).

Apkopjot var secināt, ka, vēl esot skolas vecumā, jauniešiem ir iespēja ārpus skolas praktizēt pilsonisko līdzdalību, iesaistoties pašvaldības lēmumu pieņemšanā, jaunatnes organizācijās un nevalstiskajās organizācijās, tādejādi iegūstot politiskās un sociālās pilsoniskās līdzdalības prakses iespējas, kas nākotnē var kalpot par labu pieredzi, pieņemto cita līmeņa lēmumus un palielinot savu kapacitāti ietekmēt sabiedrība notiekošos procesus.

Starptautiskais pilsoniskās izglītības pētījums /ICCS un tā metodoloģija

Starptautiskās izglītības sasniegumu novērtēšanas asociācijas (*International Association for the Evaluation of Educational Achievement – IEA*) ICCS pētījums ir veidots ar mērķi noteikt skolēnu pilsoniskās zināšanas, attieksmes un prasmes. IEA ICCS 2022 pētījums (Schulz et al. 2024a) ir IEA ICCS 2016 un IEA ICCS 2009 pētījumu turpinājums. Lai sasniegtu mērķi, tiek pētīta 8. klašu (13 gadus vecu) skolēnu konceptuālā izpratne, zināšanas un prasmes pilsoniskās izglītības jomā, elektroniski 24 valstīs ar testu un aptauju palīdzību datus iegūstot 2021. gada beigās un 2022. gada pirmajā pusē (Schulz et al. 2024b). IEA ICCS 2022 pētījums turpina aizsākt pilsoniskās izglītības satura izpēti un šajā ciklā definē mērķi pētīt

jauniešu sapratni un gatavību kļūt par pilsoņiem pasaulē, kurā demokrātijas un pilsoniskās līdzdalības konteksts turpina savu transformāciju jeb saskaras ar jauniem izaicinājumiem, kas tostarp skar vērtības. Latvijā IEA ICCS 2022 pētījumā piedalījās 2876 skolēni (no 147 skolām), kas mācās 8. klasē un kuru vidējais vecums ir 13,5 gadi. IEA ICCS 2022 pētījuma 8. klašu skolēnu izlase ir stratificēta un reprezentatīva, kas nozīmē, ka izlasē izvēlētie skolēni atlasīti pēc noteiktiem kritērijiem un pārstāv visu vairāk nekā 18 tūkstošu Latvijas 8. klašu skolēnu viedokli. Šis vecums iezīmē arī laiku, kad skolēns no bērna kļūst par jauniešu. Šī ziņojuma sadaļā dati tiks salīdzināti ar IEA ICCS 2016 pētījuma rezultātiem.

Rezultāti par skolēnu pilsoniskajām zināšanām, līdzdalību, vēlmi diskutēt un piedalīties pilsoniskajās aktivitātēs

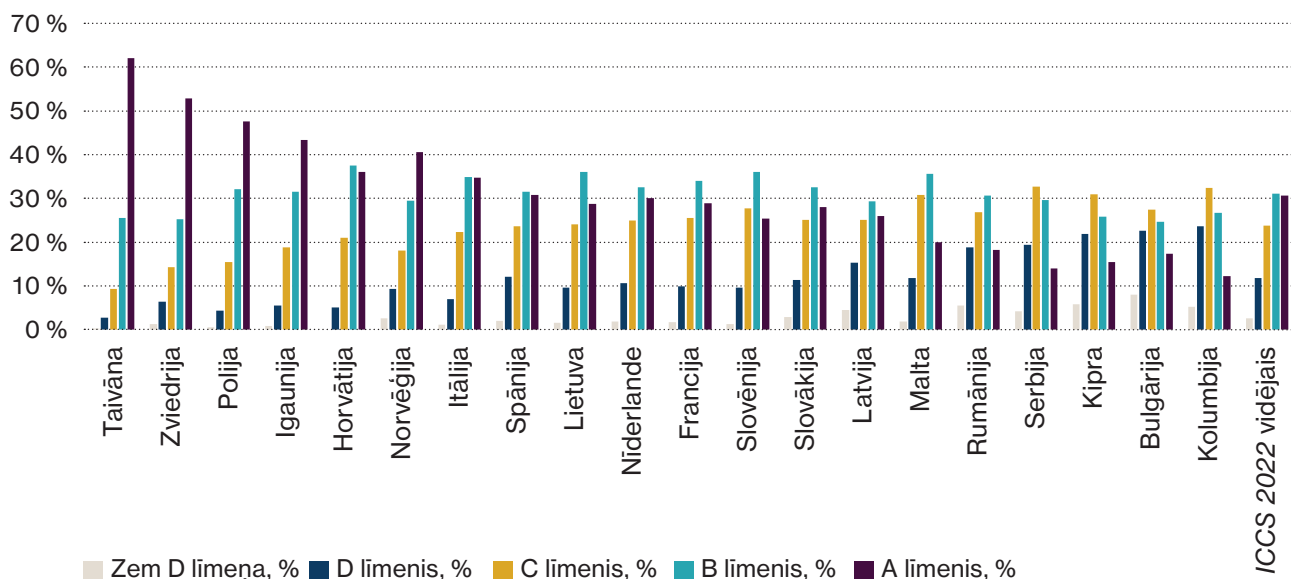
Skolēnu zināšanas pilsoniskajā izglītībā.

Latvijas skolēnu rezultāti IEA ICCS 2022 pētījuma pilsoniskās izglītības zināšanu pārbaudes testā atklāj vairākas būtiskas iezīmes un tendences, kas ļauj analizēt izglītības kvalitāti, vienlīdzību un potenciālos riskus nākotnes sabiedrības saliedētībai (sk. 9.1. attēlu). Pirmkārt, Latvijas skolēnu vidējie sasniegumi pilsoniskās izglītības testā atpaliek no pētījumā iesaistīto valstu vidējiem rādītājiem, lai gan visvairāk skolēnu Latvijā atrodas B līmenī, kas ir otrais visaugstākais vērtējuma sliekšnis. Tas liecina, ka daļa skolēnu apgūst būtiskas zināšanas un

izpratni par pilsoniskajiem procesiem. Vienlaikus 4 % skolēnu nespēj sasniegt pat zemāko – D – līmeni, kas nozīmē, ka viņiem faktiski trūkst jebkādu vērā ņemamu zināšanu šajā jomā. Šī skolēnu daļa ir īpaši neaizsargāta no manipulāciju riskiem, tostarp radikālu ideoloģiju ietekmes, un tā var kļūt par šķērsli sabiedrības saliedētības uzturēšanā nākotnē.

Jānorāda, ka kopš 2016. gada skolēnu rezultāti nav būtiski mainījušies, kas atšķirībā no vairākām citām valstīm var tikt interpretēts kā salīdzinoši stabila izglītības kvalitātes noturēšana arī krīzes apstākļos, piemēram, Covid-19 pandēmijas laikā.

9.1. attēls. IEA ICCS 2022 dalībvalstu skolēnu sasniegumi pilsoniskās izglītības zināšanu testā. Norādīti procentuāli

Avots: Schulz et al. 2024a.

Otrkārt, novērojama sistemātiska dzimumu atšķirība – meiteņu sasniegumi konsekventi pārsniedz zēnu rādītājus (Čekse u. c. 2023), un Latvijā šī plaisa ir izteiktāka nekā lielākajā daļā citu valstu. Viens no iespējamajiem skaidrojumiem ir meiteņu augstākā lasītprasmes kompetence (Mullis et al. 2023), kas ietekmē arī izpratni par tekstuāli sarežģītiem pilsoniskās izglītības jautājumiem. Treškārt, vērtējot rezultātus pēc skolu tipa un mācību valodas, rezultāti rāda, ka augstākie sasniegumi ir Latvijas skolēniem, kuri mācās valsts ģimnāzijās (Čekse u. c. 2023). Jāatzīmē, ka kopš 2009. gada šī atšķirība salīdzinājumā ar citām skolām ir pieaugusi. 2002. gadā vāktajos IEA ICCS 2022 pētījuma datos, laikā, kad Latvijā mācības notiek krievu un latviešu valodā, rezultāti norāda, ka skolēniem ar latviešu mācību valodu ir augstāki rādītāji nekā tiem, kuri mācās krievu mācību valodā. Šī atšķirība galvenokārt skaidrojama ar valsts ģimnāziju, kurās mācības notiek latviešu valodā, augsto akadēmisko sniegumu. Ceturtkārt, reģionālā griezumā iepriekšējos pētījumos testa rezultāti augstāki bijuši Rīgas skolēniem,

savukārt IEA ICCS 2022 pilsētu skolēnu grupā ārpus valstspilsētām ir sasniegts tāds pats līmenis kā Rīgas skolēniem, kas liecina par iespējamu pozitīvu izglītības izlīdzināšanās tendenci. Piektkārt, saistība starp skolēnu sasniegumiem un ģimenes sociālekonomisko statusu laikā no 2016. līdz 2022. gadam (starp IEA ICCS datu iegūšanas cikliem) nav mainījusies, kas nozīmē, ka izglītības sistēmai līdz šim nav izdevies būtiski mazināt ar sociālo izcelsmi saistītās nevienlīdzības ietekmi uz pilsoniskās izglītības apguvi.

Skolēnu līdzdalība digitālajā vidē.

Skolēni aptaujā atbildēja uz jautājumu: “Cik bieži tu iesaisties katrā no minētajām aktivitātēm internetā un sociālajos medijos?”, norādot vienu no četrām atbildēm: “nekad vai gandrīz nekad”, “ik mēnesi (vismaz vienu reizi mēnesī)”, “ik nedēļu (vismaz vienu reizi nedēļā)” un “katru dienu vai gandrīz katru dienu”. Skolēnu atbilžu procentuālais sadalījums uz četrām no piecām nosauktajām aktivitātēm redzams 9.2. tabulā.

Turpmāk tiks veikts Latvijas salīdzinājums ar sešām no 24 IEA ICCS 2022

9.2. tabula. Skolēnu līdzdalība internetā un sociālajos medijos. Procentuālie rādītāji un skalas punkti valstī un vidēji starp IEA ICCS 2022 dalībvalstīm (standartnovirze dota iekavās)

	To skolēnu procentuālā daļa, kuri ziņo, ka minēto darbību dara vismaz reizi nedēļā								Vidējie skalas punkti, kas norāda skolēnu iesaistīšanos politisko vai sociālo jautājumu risināšanā, izmantojot digitālos/sociālos medijus	
	Atzīmē ar “patīk” tiešsaistē publicētas ziņas par politisku vai sociālu jautājumu		Raksta komentārus tiešsaistē par kādu politisku vai sociālu jautājumu		Kopīgo saturu par kāda cita cilvēka publicētu politisku vai sociālu jautājumu		Publicē internetā vai sociālajos medijos savu saturu par politisku vai sociālu jautājumu			
Valsts	%		%		%		%			
Igaunija	19 (1,0)	▽	4 (0,4)	▽	5 (0,4)	▽	3 (0,4)	▽	48 (0,2)	▽
Latvija	23 (0,9)		6 (0,4)	▽	7 (0,5)		5 (0,4)	▽	49 (0,2)	▽
Lietuva	26 (0,9)	△	9 (0,7)		9 (0,6)	△	6 (0,5)		51 (0,2)	△
Polija	30 (0,9)	△	9 (0,5)		5 (0,4)	▽	4 (0,3)	▽	51 (0,2)	△
Slovākija	26 (1,0)	△	9 (0,8)		7 (0,5)		7 (0,6)	△	50 (0,3)	
Slovēnija	12 (0,6)	▼	7 (0,5)		6 (0,4)	▽	5 (0,4)		48 (0,2)	▽
Zviedrija	24 (1,0)		– (0,0)	▽	5 (0,4)	▽	3 (0,5)	▽	50 (0,2)	
ICCS vidējā vērtība	24 (0,2)		8 (0,1)		7 (0,1)		6 (0,1)		50 (0,1)	

Avots: Čekse u. c. 2023.

dalībvalstīm: Igauniju, Lietuvu, Poliju, Slovākiju, Slovēniju un Zviedriju.

Skolēniem tika jautāts par aktivitātēm, kuras viņi veic digitālajā vidē vismaz vienu reizi nedēļā. Salīdzinot septiņu valstu skolēnu atbildes par aktivitātēm internetā un sociālajos tīklos, visaktīvāk tiešsaistes ziņas par politiskiem un sociāliem jautājumiem ar “patīk” atzīmē Polijas (30 %), Lietuvas (26 %) un Slovākijas (26 %) skolēni. Lietuvas (9 %), Polijas (9 %) un Slovākijas (9 %) skolēni arī visbiežāk komentē tiešsaistes ziņas par politiskiem un sociāliem jautājumiem, savukārt visvairāk Lietuvas skolēni (9 %) dalās ar saturu par politisku vai sociālu jautājumu, ko internetā vai sociālajos medijos izveidojis kāds cits. Paša veidotu saturu visbiežāk publicē Slovākijas (7 %) un Lietuvas skolēni (6 %). Skalā, kas ataino skolēnu pilsonisko līdzdalību digitālajos plašsaziņas līdzekļos, visaugstākā vidējā vērtība ir Lietuvas (51 punkts)

un Polijas skolēniem (51 punkts), tiem seko Slovākijas (50 punkti) un Zviedrijas skolēni (50 punkti), kuru skalas vidējā vērtība sakrīt ar dalībvalstu vidējo vērtību starptautiski. Latvijas skolēnu aktivitātes digitālajos medijos (49 punkti) ir nedaudz zemākas nekā Lietuvas skolēniem (51 punkts), bet augstākas nekā Igaunijas skolēniem (48 punkti). Kopumā skolēnu aktivitāte ir zema, ja jābūt proaktīviem, – digitālā satura radīšanā, izveidota satura pārpublicēšanā un komentēšanā. Skolēni vairāk iesaistās, līdzdarbojoties pasīvi – atzīmējot jau radītu saturu ar “patīk” emocijzīmi. Pasīvā sociālo tīklu izmantošana ir cieši saistīta ar negatīvām psiholoģiskām sekām, piemēram, depresiju, trauksmi un vientulību (Dai, Yang, Zhang 2022; Agyapong-Opoku, Agyapong-Opoku 2025). Šīs sekas ir īpaši izteiktas, ja sociālie tīkli tiek izmantoti pasīvi, piemēram, pārlūkojot tos bez mijiedarbības. Pasīvā patērēšana var

negatīvi ietekmēt pašcieņu un pašizpratnes skaidrību, izraisot nepietiekamības sajūtu un zemu pašvērtējumu (Dai, Yang, Zhang 2022). Ir pētījumi, kas norāda, ka pasīvā sociālo tīklu lietošana var veicināt atkarību izraisīgu uzvedību, kas, savukārt, var radīt noraidīšu attieksmi pret izglītības ieguvu un brīvprātīgo darbu, izraisot ilgtermiņa labklājības un prasmju pasliktināšanos (Pugno 2024). Tāpat arī jāņem vērā, ka pasīvā sociālo tīklu lietošana ir saistīta ar lielāku varbūtību iesaistīties deviantā uzvedībā, piemēram, e-cigarešu lietošanā jauniešu vidū. Šo saistību dēļ mainīta riska uztvere, ko ietekmē pasīvi patērētais saturs (Li et al. 2024). Veiktie pētījumi liecina, ka digitālajā vidē jaunieši bieži saskaras ar kaitīgu saturu, piemēram, kibermobingu, negatīvu informāciju un atklātu materiālu, kas var mainīt viņu psiholoģisko stāvokli un uzvedību (Kurniawati 2018), tas nozīmē, ka šiem aspektiem jāpievērš pastiprināta uzmanība, lai preventīvi novērstu iespējamās mentālās veselības problēmas un spēju būt līdzdalīgiem sabiedrībā.

Skolēnu un viņu vecāku interese par politiskajiem jautājumiem. Skolēni novērtēja savu, kā arī savu vecāku/ aizbildņu interesi par politiskajiem un sociālajiem jautājumiem. Šo jautājumu var salīdzināt starp IEA ICCS 2016 un IEA ICCS 2022 pētījumu. Skolēni abos pētījuma ciklos savu interesi novērtēja, atzīmējot vienu no četrām atbildēm: “ļoti interesējas”, “pietiekami interesējas”, “īpaši neinteresējas” un “nemaz neinteresējas”, atbildes sniedzot gan par sevi, gan arī par saviem vecākiem/aizbildņiem. No šī jautājuma tika izveidoti divi dihotomi rādītāji, kas raksturoja, cik lielā mērā skolēni un skolēnu vecāki/aizbildņi interesējas par politiskiem un sociāliem jautājumiem. Rādītāju vērtības redzamas 9.3. tabulā.

Salīdzinot IEA ICCS 2016 un IEA ICCS 2022 ciklā sniegtās atbildes, redzams, ka IEA ICCS 2022 par diviem procentiem ir samazinājies to skolēnu skaits, kuri interesējas par politiskiem un sociāliem jautājumiem. Latvijā tikai ceturtdaļa skolēnu (26 %) interesējas par politiskiem

9.3. tabula. Skolēni un viņu vecāki, kuri ļoti vai pietiekami interesējas par politiskajiem un sociālajiem jautājumiem. IEA ICCS 2016 un ICCS 2022 procentuālais salīdzinājums (standartnovirze norādīta iekavās)

Valsts	Skolēni dažādos ICCS pētījuma ciklos				Skolēna vecāki/aizbildņi		
	2022	2016	Starpība (2022–2016)		Ļoti un pietiekami interesējas	Īpaši neinteresējas vai nemaz neinteresējas	Starpība
Igaunija	33 (1,5) △	34 (1,3)	-1 (2,0)		57 (2,2)	24 (1,5)	34 (2,3)
Latvija	26 (0,9) ▽	28 (0,9)	-2 (1,3)		51 (2,0)	18 (0,8)	33 (2,2)
Lietuva	35 (0,9) △	36 (1,1)	-1 (1,4)		54 (1,6)	26 (1,1)	28 (2,1)
Polija	40 (1,0) △	–	–		62 (1,6)	30 (1,2)	33 (2,0)
Slovākija	21 (0,9) ▽	–	–		47 (2,2)	13 (0,7)	34 (2,2)
Slovēnija	22 (0,9) ▽	24 (1,1)	-2 (1,4)		46 (2,3)	16 (0,7)	30 (2,4)
Zviedrija	38 (1,1) △	44 (1,2)	-6 (1,7)		66 (1,7)	27 (1,1)	38 (1,9)
ICCS 2022 vidējā vērtība	30 (0,2)				56 (0,5)	22 (0,2)	34 (0,5)
ICCS 2016/2022 vidējā vērtība	32 (0,3)	31 (0,3)	0 (0,4)				

Avots: Čekse u. c. 2023.

un sociāliem jautājumiem, un tas ir krietni mazāk nekā Lietuvā (35 %), Igaunijā (33 %), Polijā (40 %) un Zviedrijā (38 %), bet vairāk nekā Slovākijā (21 %) un Slovēnijā (22 %). Latvijas skolēnu vecāki kopumā ir gandrīz tikpat ieinteresēti politiskajos un sociālajos jautājumos kā Lietuvas un Igaunijas skolēnu vecāki/aizbildņi, t. i., attiecīgi 51 % Latvijas, 54 % Lietuvas un 57 % Igaunijas skolēnu vecāku/aizbildņu, tiesa, Polijas un Zviedrijas skolēnu vecāki/aizbildņi izrāda ievērojami lielāku interesi par politiskiem un sociāliem jautājumiem, attiecīgi 62 % un 66 %, kas, iespējams, varētu būt arī skolēnu intereses atspoguļojums šajos jautājumos.

Kopumā var secināt, ka Latvijas skolēnu interese par politiskiem jautājumiem laika posmā no 2016. līdz 2022. gadam ir palikusi nemainīgi zema. Jāatzīmē, ka citās valstīs skolēni arī saglabājuši nemainīgi zemu interesi aplūkotajos jautājumos. Izmaiņas nav statistiski nozīmīgas visās valstīs, izņemot Zviedriju, kur skolēnu interese par politiskiem un sociāliem jautājumiem ir samazinājusies statistiski nozīmīgi. Savukārt skolēnu vecāku un aizbildņu interese par politiskiem un sociāliem jautājumiem ir augstāka nekā skolēnu, tāpat ir vairāk to vecāku, kas interesējas par

politiskām un sociālām tēmām. Starpība ir statistiski nozīmīga.

Skolēnu dalība politiskajās un sociālajās aktivitātēs skolā. Lai iegūtu ziņas par skolēnu dalību skolas līmeņa pilsoniskajās aktivitātēs, tika uzdots jautājums: “Vai tu skolā esi piedalījies kādā no šīm aktivitātēm?” Tika nosauktas astoņas biežāk sastopamās aktivitātes skolās, tostarp aktīva dalība diskusijās, balsošana par klases vecāko vai skolas padomi, piedalīšanās lēmumu apspriešanā par skolas pārvaldību un dalība skolas padomes sapulcēs. Tāpat skolēniem bija iespēja norādīt, vai viņi paši ir mēģinājuši kandidēt uz klases vecākā pozīciju vai dalību skolēnu padomē; piedalījušies aktivitātēs, lai padarītu skolu videi draudzīgāku; publicējuši vai piedalījušies publikācijas sagatavošanā par politiskiem un sociāliem jautājumiem skolas avīzē vai interneta vietnē.

9.4. tabulā atspoguļots skolēnu, kuri snieguši apstiprinošu atbildi uz apgalvojumu par balsošanu klases vecākā vai skolēnu padomes vēlēšanās un dalību lēmumu apspriešanā par skolas pārvaldību, procentuālais sadalījums.

Salīdzinot 2016. un 2022. gada IEA ICCS pētījuma rezultātus, redzams, ka Latvijā

9.4. tabula. Skolēni, kuri norādījuši, ka ir līdzdarbojušies skolas līmeņa pilsoniskajās aktivitātēs. IEA ICCS 2016 un IEA ICCS 2022 salīdzinājums (standartnovirze norādīta iekavās)

Valsts	Balsojis klases vecākā vai skolēnu padomes vēlēšanās			Piedalījies lēmumu apspriešanā par skolas pārvaldību		
	2022	2016	Starpība (2022–2016)	2022	2016	Starpība (2022–2016)
Igaunija	60 (2,3) ▼	74 (1,7)	–14 (2,9)	29 (1,5) ▼	29 (1,0)	1 (1,8)
Latvija	51 (1,6) ▼	62 (2,0)	–12 (2,6)	29 (1,1) ▼	30 (1,3)	–1 (1,7)
Lietuva	84 (1,0) △	89 (0,8)	–5 (1,3)	44 (1,3) △	43 (1,5)	1 (1,9)
Polija	95 (0,4) ▲	–	–	41 (1,1)	–	–
Slovākija	71 (1,7) ▽	–	–	37 (1,3) ▽	–	–
Slovēnija	79 (0,9)	84 (0,8)	–5 (1,2)	30 (0,9) ▽	24 (0,9)	6 (1,2)
Zviedrija	83 (1,0) △	89 (0,8)	–6 (1,3)	63 (1,2) △	64 (0,9)	–1 (1,5)
ICCS vidējā vērtība	78 (0,4)			40 (0,3)		
ICCS 2016 vidējā vērtība		75 (0,4)	–3 (0,5)	41 (0,3)	38 (0,3)	2 (0,4)

Avots: Čekse u. c. 2023.

turpina samazināties to skolēnu skaits, kuri balso par klases vecāko vai skolēnu padomes vēlēšanās. Salīdzinājumā ar citām dalībvalstīm Latvijas skolēniem ir viszemākā aktivitāte ne tikai skolas līmeņa vēlēšanās (51 %), bet arī kandidēšanā uz klases vecākā amatu vai kandidēšanā skolas pašpārvaldē (27 %). Balsošanas un kandidēšanas aktivitātes samazināšanās nav izskaidrojama nedz ar pandēmiju, kuras laikā tika apkopoti IEA ICCS 2022 dati, nedz citiem politiskiem vai sociāliem jautājumiem valstī, bet norāda uz pieaugošu politisko pasivitāti vai arī iespēju neesamību (Biseth, Hoskins, Huang 2021). Līdzīgi kā Igaunijā, Latvijā aptuveni 30 % skolēnu ir piedalījušies lēmumu apspriešanā par skolas pārvaldību, salīdzinot ar 44 % Lietuvā un 63 % Zviedrijā. Turklāt, pretēji Lietuvai un Zviedrijai, kur skolēnu iesaiste lēmumu apspriešanā pieaug, Latvijā un Igaunijā tā samazinās.

Pētījuma IEA ICCS 2022 rezultāti rāda, ka skolēnu interese par iespējamu politisko līdzdalību skolas dzīvē nākotnē ir samazinājusies visās salīdzinājumā aplūkotajās valstīs – vidēji par diviem procentpunktiem, salīdzinot ar 2016. gadu. Latvijā 2016. gadā pozitīvu attieksmi pret politisko aktivitāti skolā nākotnē puda 49 % skolēnu, savukārt 2022. gadā šis rādītājs bija nedaudz zemāks – 46 %. Pētījums arī parāda, ka skolēni ar augstāku pilsonisko zināšanu līmeni (A vai B kompetences līmenis) uzrāda lielāku interesi par politisko iesaisti nākotnē nekā tie, kuru zināšanu līmenis nepārsniedz B līmeni. Tas norāda uz tiešu saikni starp pilsoniskās izglītības kvalitāti un skolēnu gatavību aktīvi līdzdarboties demokrātiskos procesos skolā.

Skolēnu politiskās un pilsoniskās aktivitātes ārpus skolas. Pilsonisko līdzdalību raksturo arī skolēnu ārpusskolas aktivitātes. Skolēniem tika uzdots jautājums par viņu dalību brīvprātīgo

grupās, kas darbojas vietējās kopienas labā; dalību jauniešu organizācijās, kas saistītas ar politiskajām partijām vai apvienībām. Salīdzinot ar IEA ICCS 2016 rezultātiem (Schulz 2017), IEA ICCS 2022 (Schulz et al. 2024a, Čekse u. c. 2023), novērojams neliels kritums to skolēnu skaitā, kuri piedalījušies brīvprātīgā darbā, – Latvijā šis rādītājs samazinājies no 42 % uz 38 %, Igaunijā no 43 % uz 35 %, bet Zviedrijā no 16 % uz 14 %, kur šī proporcija ir zemākā starp visām salīdzinātajām valstīm. Latvijas un Igaunijas starpība ir statistiski nozīmīga. Tāpat Latvijā ir sarucis to skolēnu skaits, kuri iesaistījušies politiskajās jauniešu organizācijās, – no 15 % 2016. gadā līdz 12 % 2022. gadā. Salīdzinājumā aplūkoto valstu datos 2022. gadā ir vērojama zema skolēnu politiskā aktivitāte – vidēji 10 % skolēnu šajā vecuma grupā ir bijuši aktīvi iesaistīti ar partijām saistītās organizācijās. Savukārt, aplūkojot datus par dalību reliģiskajās organizācijās, redzams, ka kopumā rezultāti ir nedaudz paaugstinājušies. Lai arī Latvijā (19 %) un Igaunijā (10 %) šis rādītājs ir zemāks nekā aplūkotajās valstīs kopumā, salīdzinot ar 2016. gada datiem (attiecīgi 13 % un 9 %), redzams pieaugums. Krasākais pieaugums novērojams Zviedrijā un Slovēnijā – par 10 procentpunktiem. Lietuvā reliģiski aktīvo skolēnu īpatsvars sasniedz 26 %; augstākie rādītāji fiksēti Slovēnijā (46 %), Slovākijā (33 %) un Zviedrijā (32 %).

Skolēnu pašefektivitātes ietekme.

Ziņojumā (Čekse, Alksnis 2025), veicot IEA ICCS 2022 sekundāro analīzi, tika konstatēts, ka skolēnu pašefektivitātes svārstības novērojamas atkarībā no skolas tipa, kur augstākie vidējie rezultāti tika uzrādīti valsts ģimnāzijās ($M = 49,47$, $SE = 0,97$), pēc tam sekojot vispārizglītojošām pamatskolām ($M = 49,01$, $SE = 0,93$) un vispārizglītojošajām vidusskolām ($M = 48,72$, $SE = 0,31$). Tomēr šīs atšķirības nav statistiski nozīmīgas ($F(2,72) = 0,296$, $p = 0,744$). Pētot

skolēnu pašefektivitāti un salīdzinot rezultātus pēc skolas urbanizācijas, konstatēts, ka atšķirības ir nelielas un nav statistiski nozīmīgas ($F(3,71) = 0,574$, $p = 0,634$). Visaugstākie vidējie rezultāti uzrādīti lauku skolās ($M = 49,95$, $SE = 1,16$), zemāki – pilsētu skolās ($M = 49,00$, $SE = 0,45$), valstspilsētu skolās ($M = 48,54$, $SE = 0,63$) un Rīgas skolās ($M = 48,50$, $SE = 0,51$). Analogiski pēc urbanizācijas un skolas tipa tika analizētas arī skolēnu pilsoniskās zināšanas. Salīdzinot skolēnu vidējās zināšanas pēc skolas tipa, konstatēts, ka atšķirības starp vidējām pilsoniskajām zināšanām ir statistiski nozīmīgas ($F(2,72) = 61,08$, $p < 0,001$), visaugstākos rezultātus uzrādot valsts ģimnāziju skolēniem ($M = 544,09$, $SE = 5,57$), pēc tam seko vispārīzglītojošās vidusskolas ($M = 484,08$, $SE = 4,11$) un vispārīzglītojošās pamatskolas ($M = 474,45$, $SE = 5,76$). Salīdzinot skolēnu vidējos zināšanu rezultātus pēc skolas urbanizācijas, arī tika konstatētas statistiski nozīmīgas atšķirības ($F(3,71) = 8,12$, $p < 0,001$), visaugstākos rezultātus uzrādot Rīgas skolās ($M = 505,18$, $SE = 5,75$), tad pilsētu skolās ($M = 499,45$, $SE = 5,20$), valstspilsētu

skolās ($M = 474,78$, $SE = 6,08$) un lauku skolās ($M = 465,38$, $SE = 8,89$). Pētījumā tika konstatēts, ka televīzijas ziņu skatīšanās un avižu lasīšana, lai iegūtu ziņas par valsts un starptautiskiem notikumiem, pozitīvi ietekmē skolēnu pilsonisko pašefektivitāti. Tomēr televīzijas ziņu skatīšanās neatstāj tik nešaubīgi pozitīvu efektu uz skolēnu pilsoniskajām zināšanām. Sarunām ar vecākiem un draugiem par dažādiem politiskiem un sociāliem jautājumiem valstī un pasaulē ir pozitīva ietekme gan uz skolēnu pilsonisko pašefektivitāti, gan pilsoniskajām zināšanām. Savukārt skolēnu ar politiskiem un sociāliem jautājumiem saistītām aktivitātēm internetā – informācijas meklēšana, sava satura veidošana un izplatīšana, dalīšanās ar citu izvietotu saturu un tā komentēšana – ir pozitīvs efekts uz skolēnu pilsonisko pašefektivitāti. Tomēr ne tik viennozīmīgs ir interneta vides efekts uz skolēnu pilsoniskajām zināšanām. Sava satura publicēšana, kā arī dalīšanās ar citu izvietoto saturu un tā komentēšana, ļoti iespējams, rada negatīvu efektu uz skolēnu pilsoniskajām zināšanām.

Secinājumi

Skola kā līdzdalības prakses telpa.

Nepieciešams stiprināt skolēnu iespējas līdzdarboties lēmumu pieņemšanā skolas līmenī – gan caur skolēnu pašpārvaldēm, gan citām iesaistes formām. Līdzdalība skolas vidē attīsta izpratni par demokrātiju un veicina piederības sajūtu, kas ir būtiski saliedētas sabiedrības elementi. Jauniešu līdzdalībai lēmumu pieņemšanā ir jābūt rīcībspējīgai un uz mērķa sasniegšanu vērstai, tādā veidā stiprinot jauniešu pārliecību par pilsoniskās līdzdalības spēku un viņu spējām ietekmēt lēmumus, galvenokārt pašvaldības un skolas līmenī,

kas tieši skar jauniešu intereses, tiesības un pienākumus.

Pilsoniskās izglītības integrācija visos priekšmetos.

Pilsoniskās kompetences jāattīsta kā starpdisciplināra tēma visā mācību procesā. Šāda pieeja veicina skolēnu spēju atpazīt līdzdalības iespējas un apzināties savu lomu sabiedrībā, ilgtermiņā kāpinot pilsoniskās zināšanas.

Vienlīdzīgu iespēju radīšana līdzdalībai.

Būtiski ir mērķēt atbalstu jauniešiem no sociāli nelabvēlīgas vides, nodrošinot

bezmaksas piekļuvi līdzdalības aktivitātēm, mentoru programmām un kopienas atbalsta struktūrām. Tas mazina sociālo atstumtību un nostiprina sabiedrisko kohēziju.

Ārpusskolas aktivitāšu nozīmes

atzīšana. Brīvprātīgais darbs, jauniešu iniciatīvas un NVO projekti jāatzīst kā līdzvērtīga izglītojoša pieredze, kas attīsta pilsoniskās prasmes. Izglītības politika var veicināt sadarbību starp skolām un pilsonisko sabiedrību, paplašinot skolēnu līdzdalības iespējas.

Digitālās līdzdalības attīstīšana. Ņemot vērā jauniešu augsto iesaisti digitālajā vidē, ir svarīgi politikas līmenī atbalstīt programmas, kas māca drošu, kritisku un mērķtiecīgu līdzdalību tiešsaistē. Tā ir mūsdienīga pilsonības forma, kas jāstiprina jau skolas posmā.

Kvalitatīvas līdzdalības novērtēšana.

Ne tikai līdzdalības biežums, bet arī tās saturs un ietekme jāiekļauj politikas monitoringa sistēmās. Šāda pieeja ļauj izvērtēt, kā līdzdalība veido aktīvus un atbildīgus pilsoņus un kā tā ietekmē sabiedrības saliedētību ilgtermiņā.

Skolotāju ieguldījums. Valsts līmenī ir jāstiprina skolotāju kritiskā spriestspēja,

medijpratība un sapratne par pilsoniskās līdzdalības ieguvumiem ilgtermiņā. Skolotājiem mācību procesā nepieciešams pievērst lielāku uzmanību diskusiju saturam, kā arī attīstīt diskusijas par politiskiem un sociāliem jautājumiem klasē, tā veicinot skolēnu vēlmi diskutēt par šiem jautājumiem ar vecākiem un draugiem arī ārpus skolas, jo dati liecina, ka diskusijām ir pozitīvs efekts gan uz pilsonisko pašefektivitāti, gan uz pilsoniskajām zināšanām.

Skolas ieguldījums. Skolas vadības uzdevums ir mudināt skolēnus veidot un paust pašiem savu viedokli, īpašu uzmanību vajadzētu pievērst skolēniem no zemākiem sociālekonomiskajiem slāņiem, kuriem šī prasme ir īpaši zema, lai nākotnē viņi varētu iekļūt augstākā sociālekonomiskajā slānī.

Digitālā vide. Ne visām skolēnu aktivitātēm interneta vidē, kas saistītas ar politiskiem un sociāliem jautājumiem, ir pozitīva ietekme uz skolēnu zināšanām un pašefektivitāti. Tāpēc skolotāju uzdevums stundās ir izmantot metodes un aktivitātes, piemēram, veicinot digitālās pilsonības prasmes, mudinot izmantot internetu kvalitatīvas informācijas meklēšanai, stāstot par satura nozīmi, digitālajām pēdām un apzinātu rīcību internetā.

10. Psiholoģiskā noturība, mentālā un fiziskā veselība, sociālais atbalsts un altruisms

GALVENIE PIETURPUNKTI

Psiholoģiskā noturība, mentālā un fiziskā veselība, sociālais atbalsts un altruisms ir savstarpēji saistīti faktori, kas veido saliedētas sabiedrības pamatu.

Augsta psiholoģiskā noturība sekmē mentālo un fizisko veselību, kā arī veicina savstarpēju uzticēšanos un altruismu.

Sabiedrības līdzdalība un savstarpējs atbalsts krīzēs (piemēram, Covid-19 pandēmijas laikā) stiprina kopienu saliedētību un mazina psihosociālo spriedzi.

Pašnovērtētā fiziskā un mentālā veselība ir cieši saistītas; augstāka psiholoģiskā noturība pozitīvi saistīta ar labāku veselības stāvokļa vērtējumu.

Tuvāko cilvēku – ģimenes, draugu – atbalsts būtiski veicina indivīda emocionālo labsajūtu un spēju pārvarēt grūtības, savukārt zemāka uzticēšanās plašākam sabiedrības atbalstam norāda uz nepieciešamību stiprināt savstarpējo solidaritāti.

Psiholoģiskā noturība, mentālā veselība un sabiedrības saliedētība veido savstarpēji papildinošu sistēmu, kas būtiski ietekmē gan indivīda spēju tikt galā ar dzīves izaicinājumiem, gan sabiedrības spēju vienoti reaģēt uz krīzēm. Šie jēdzieni pēdējos gados kļuvuši īpaši aktuāli, ņemot vērā Covid-19 pandēmiju, ekonomiskās grūtības un drošības krīzi Eiropā. Tajā pašā laikā individuālā līmenī pieaug nepieciešamība pēc emocionālās stabilitātes un sociālā atbalsta, kas kļūst par izšķirošiem faktoriem labklājības un noturības uzturēšanā.

Psiholoģiskā noturība bieži tiek uzskatīta par psiholoģisku resursu, kas indivīdam ļauj veiksmīgi pielāgoties sarežģītām situācijām. Tā ir cieši saistīta ar mentālo

veselību un sabiedrības saliedētību, jo emocionāli noturīgi cilvēki biežāk ir gatavi sniegt palīdzību citiem, tādējādi stiprinot kolektīvo atbalstu un savstarpējo uzticēšanos (Schneiders et al. 2022). Pētījumā par Lielbritānijas sabiedrību Covid-19 ierobežojumu laikā konstatēts, ka uzticība valdībai un līdzpilvēkiem palīdz mazināt sociālo spriedzi un veicina ciešāku sabiedrisko saikni (Schneiders et al. 2022). Līdzīgas tendences novērotas arī citā pētījumā (Fong et al. 2019), kurā atklāts, ka uzticēšanās veicina sadarbību un altruistisku rīcību sabiedrības mērogā līdztekus ieguvumiem mentālajai veselībai individuālā līmenī.

Sociālais kapitāls, t. i., spēcīgas sociālās saites un uzticēšanās kopienas resursiem,

sniedz indivīdiem strukturētu atbalstu, kas palīdz tikt galā ar krīzēm, piemēram, 2021. gada pētījumā (Tambo et al. 2021) uzsvērts, ka vietējās kopienas ar augstu sociālo kapitālu demonstrē uzlabotu psihisko veselību un lielāku noturību. Šo atziņu papildina Lielbritānijā veikts pētījums (Robin, Symons, Carter 2022), kurā gūts apliecinājums, ka pieejami kopienas resursi būtiski ietekmē cilvēku psiholoģisko labklājību.

Covid-19 pandēmija iezīmēja arī kolektīvās atbildības izpausmes – vietējās iniciatīvas, piemēram, kaimiņu savstarpējas palīdzības iniciatīvas, kas nodrošina atbalstu grūtībās nonākušajiem, stiprina sabiedrības saliedētību (Lalot et al. 2021). Uzticība, kas rodas no šādas kopīgas rīcības, kalpo kā ilgtermiņa psiholoģiskais un sociālais resurss (Klasa et al. 2021), jo īpaši vecāku cilvēku populācijā. Citā pētījumā (Bavel et al. 2020) secināts, ka sabiedrības integrācijas programmas, kas balstītas uz līdzdalību un savstarpējo palīdzību, veicina gan individuālo noturību, gan kolektīvo solidaritāti. Citos pētījumos uzsvērts, ka sociālais atbalsts un attiecību kvalitāte var kalpot kā aizsargfaktori pret depresiju un emocionālajām grūtībām cilvēkiem ar traumatisku pieredzi (Howell et al. 2017; Wingo, Ressler, Bradley 2014).

Latvijas kontekstā šie aspekti iegūst īpašu nozīmi, ņemot vērā pieaugošo interesi par sabiedrības emocionālo veselību, izglītību un altruistiskām vērtībām. 2023. gadā Latvijā veiktā pētījumā (Skaldere-Darmudasa, Sudraba 2023) norādīts uz individuālo un grupu psiholoģiskās palīdzības programmu nozīmi, kas spēj uzlabot ne tikai indivīdu labklājību, bet arī veicina sabiedrības saliedētību. Papildus tam izpratnes veidošana par psiholoģiskās labklājības nozīmi palīdz iedzīvotājiem uzturēt pozitīvu identitāti un optimistisku skatījumu uz nākotni (Svence 2012). Pētījumi atklāj arī to, ka augsts sociālais

kapitāls, īpaši ciešas sociālās saites, palīdz mazināt vientulības izjūtu un uzlabo psiholoģisko noturību (Zariņa et al. 2022). Šis atziņas pastiprina Rīgas Stradiņa universitātē veiktais pētījums (Ozerska u. c. 2022), kurā uzsvērt, ka grūtos laikos ciešas attiecības ar līdzcilvēkiem palīdz samazināt stresa līmeni un uzlabot emocionālo līdzsvaru.

Latvijā ir novērots, ka altruisms kalpo kā psiholoģiskās noturības pastiprinātājs. Pētījumi atklāj, ka altruistiski orientēti indivīdi izjūt lielāku emocionālo apmierinājumu un mazāku trauksmi (Maķevica et al. 2022). Šāda uzvedība biežāk saistīta ar aktīvu līdzdalību sabiedriskajās aktivitātēs un sociālā atbalsta sniegšanā. Citā pētījumā (Kronberga, Dzene 2018), skaidrojot situāciju izglītības sektorā, tiek uzsvērts, ka skolotāju emocionālā labklājība ir būtisks priekšnoteikums kvalitatīvam atbalstam skolēniem. Pedagogi, kuri spēj rūpēties par sevi, efektīvāk palīdz veidot vidi, kurā sociālais atbalsts, mentālā veselība un altruisms kļūst par būtiskiem izglītības elementiem. To pastiprina cits pētījums (Martinsones et al. 2022) par pandēmijas ietekmi uz skolēnu sociāli emocionālajām prasmēm un psiholoģisko noturību, – pusaudži apgalvo, ka viņiem ir vairāk uzvedības problēmu, viņiem ir mazāk sociāli emocionālo prasmju un viņi ir mazāk prosociāli. Savukārt fiziskās veselības jomā izpētīts, ka ciešas attiecības ar tuviniekiem un draugiem ir saistītas ar labāku veselību un mazāku slimību risku, jo indivīdi labāk tiek galā ar stresu (Zīsberga 2022). Turklāt augsts sociālā atbalsta līmenis ne tikai uzlabo pašsajūtu, bet arī palielina dzīves ilgumu un paaugstina dzīves kvalitāti.

Svarīga loma sabiedrības labbūtības veicināšanā ir arī psihologiem un sociālajiem darbiniekiem, kuri sekmē sociālā kapitāla attīstību un sniedz atbalstu grūtībās nonākušiem indivīdiem. Tai pašā laikā aktīva līdzdalība sociālajās iniciatīvās

sniedz ieguvumus ne vien saņēmējiem, bet arī pašiem palīdzības sniedzējiem, uzlabojot viņu mentālo veselību un stiprinot piederības izjūtu (Bela u. c. 2023), kas norāda uz iespējamajiem resursiem ārpus profesionāla atbalsta sistēmas.

Kopumā gan starptautiskie, gan Latvijas pētījumi apliecina, ka psiholoģiskā noturība, mentālā un fiziskā veselība, altruisms un sociālais atbalsts ir savstarpēji

saistīti. Sabiedrības, kas veicina ciešas sociālās saites un līdzdalību, iegūst ne tikai psiholoģiski noturīgākus indivīdus, bet arī rada vidi, lai veidotu kopienas, kurās valda uzticēšanās un savstarpēja solidaritāte. Latvijas kontekstā iepriekš aplūkotie faktori ir būtiski sabiedrības ilgtspējīgai attīstībai un valsts spējai tikt gala ar dažādiem neprognozējamām un ierobežotas kontroles izaicinājumiem.

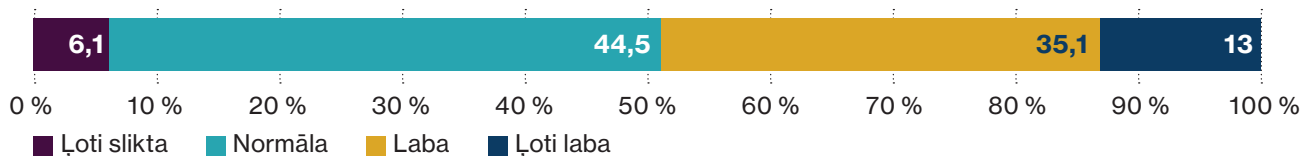
iegūto datu analīze

Šajā pētījumā 2025. gadā veiktās reprezentatīvas aptaujas rezultāti (10.1. attēls) parāda, ka sabiedrības pašvērtējums par savu mentālo un fizisko veselību visbiežāk tiek raksturots kā “normāls”, norādot uz vidēji pozitīvu pašsajūtas līmeni. Mentālās veselības pašvērtējumā 44,5 % respondentu to vērtē kā “normālu”, 35,1% – kā “labu”, bet tikai 13 % – kā “ļoti labu”. Šie dati norāda, ka emocionālā labklājība bieži netiek uztverta kā ļoti laba, bet gan drīzāk pietiekama vai viduvēja. Kā pozitīvu aspektu var minēt, ka tikai 6,1 % no respondentiem savu mentālo veselību novērtē kā “sliktu” vai “ļoti sliktu”.

Taču šāds rezultāts jāskata ar piesardzību, ņemot vērā Latvijas iedzīvotāju salīdzinoši vājo izpratni par mentālo veselību un sabiedrībā valdošos aizspriedumus par mentālās veselības nozīmi un šāda rakstura grūtību atzīšanu. Pretstatā fiziskajai veselībai, mentālā veselība parasti tiek atstāta novārtā, baidoties no stigmatizācijas.

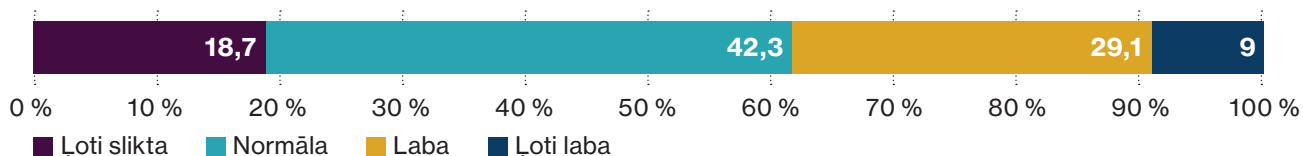
Situācija fiziskās veselības vērtējumā ir līdzīga kā mentālās veselības gadījumā (10.2. attēls), lai gan pozitīvo novērtējumu īpatsvars ir nedaudz zemāks: 42,3 % respondentu savu fizisko veselību vērtē kā “normālu”, 29,10 % respondentu savu fizisko

10.1. attēls. Respondentu mentālās veselības pašvērtējums, %

Avots: projekta “Sabiedrības saliedētības vektori” dati; procenti no aptaujātajiem, kuri norādījuši savas mentālās veselības pašvērtējumu, n=1997.

10.2. attēls. Latvijas iedzīvotāju pašvērtējums par savu fizisko veselību, %

Avots: projekta “Sabiedrības saliedētības vektori” dati; procenti no aptaujātajiem, kuri norādījuši savas fiziskās veselības pašvērtējumu, n=2006.

veselību vērtē kā “labu” un 9 % – kā “ļoti labu”. Vienlaikus 18,7 % norādījuši, ka to vērtē kā “sliktu” vai “ļoti sliktu”. Atšķirības aptaujas respondentu atbildēs liecina par Latvijas iedzīvotāju kritiskāku attieksmi pret fizisko veselību nekā pret mentālo veselību.

Korelāciju analīze apstiprina ciešu saikni starp respondentu izdarīto mentālās un fiziskās veselības pašvērtējumu, kā arī iedzīvotāju psiholoģisko noturību. Spēcīgāka korelācija vērojama starp mentālo un fizisko veselību ($r = 0,639$, $p < 0,01$), kas norāda uz savstarpējo ietekmi – fiziskās labsajūtas izjūta ir cieši saistīta ar emocionālo stāvokli un otrādi. Kopumā šie dati norāda uz nepieciešamību vērst uzmanību gan uz mentālās, gan fiziskās veselības veicināšanu sabiedrībā.

Psiholoģiskās noturības rādītāji svārstās no 1,00 (zemākais iespējamais līmenis) līdz 4,00 (augstākais iespējamais līmenis). Vidējais psiholoģiskās noturības līmenis ir 2,39 ($SD = 0,69$), kas norāda uz vidēji zemu līdz mērenu psiholoģiskās noturības līmeni šajā izlasē. Psiholoģiskās noturības saistība ar fizisko veselību ir mērena ($r = 0,376$, $p < 0,01$) un saikne ar mentālo veselību mazliet vājāka, nekā ar fizisko veselību ($r = 0,266$, $p < 0,01$), tomēr tā ir statistiski nozīmīga. Šādas saistības norāda, ka psiholoģiskā noturība, fiziskā un mentālā veselība ir savstarpēji saistītas, taču šo attiecību ietekmē arī citi faktori.

Atbildot uz jautājumiem, kas saistīti ar sociālo atbalstu sabiedrībā, visaugstāk respondenti novērtējuši gan savu gatavību palīdzēt ģimenes locekļiem un draugiem ($M = 3,77$; $SD = 0,48$), gan pārliecību, ka šie tuvākie cilvēki palīdzētu viņiem ($M = 3,66$; $SD = 0,55$). Vismazākais pārliecības līmenis vērojams par to, ka nepieciešamības gadījumā kāds no Latvijas sabiedrības palīdzēs ($M = 2,39$; $SD = 0,86$). Palīdzības saņemšanas un sniegšanas novērtējums samazinās, attālinoties no tuvākās sociālās vides: uztvere par to, ka kaimiņi

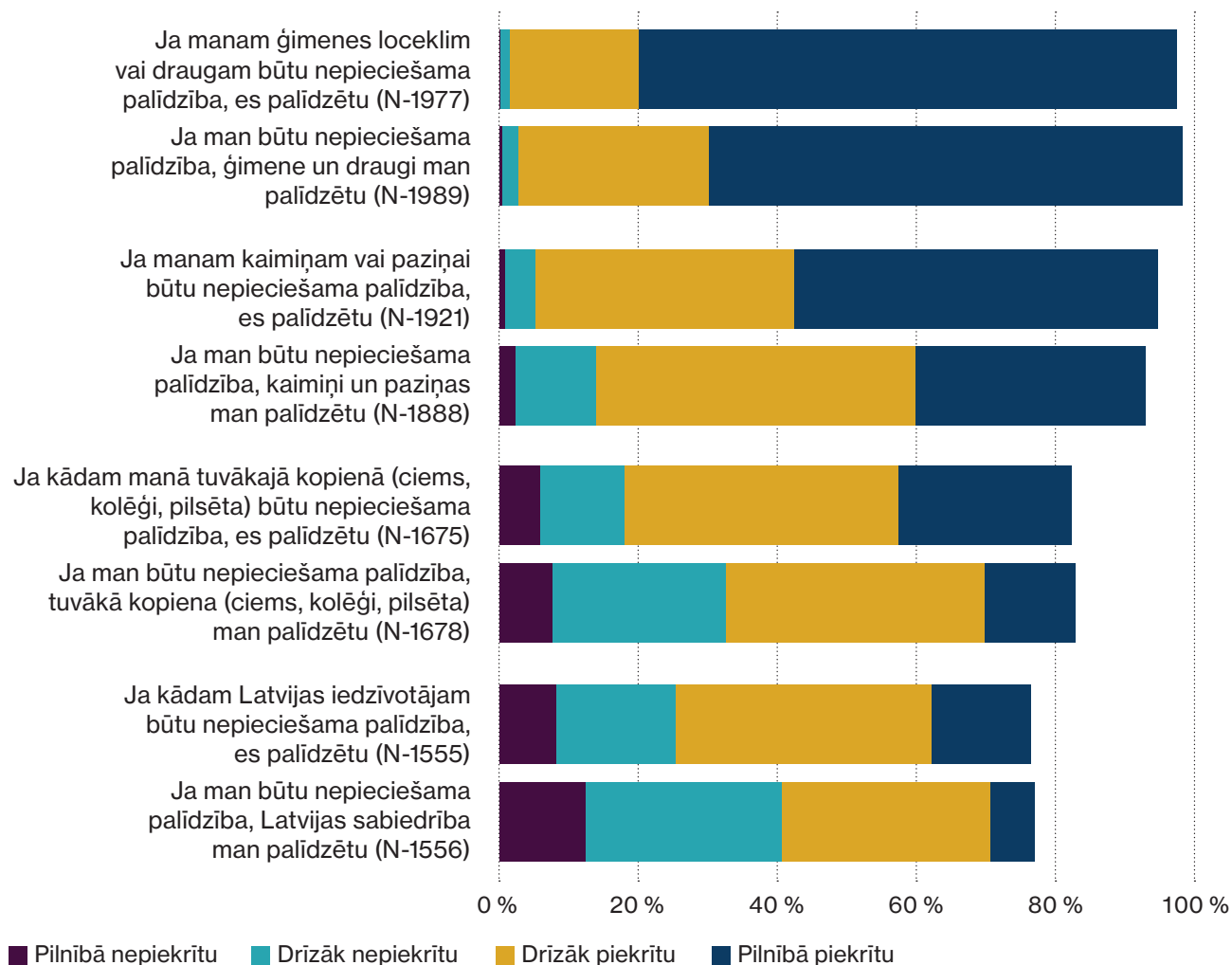
un paziņas nepieciešamības gadījumā palīdzēs, ir vidēji augsta ($M = 3,19$), bet šāda pārliecība par tuvāko kopienu ($M = 2,66$) un Latvijas sabiedrību kopumā ($M = 2,39$) ir zemāka. Līdzīga tendence vērojama arī gatavībā palīdzēt jeb altruistiskai rīcībai – tā pakāpeniski samazinās no kaimiņiem ($M = 3,49$) un kopienas ($M = 3,02$) līdz Latvijas iedzīvotājiem kopumā ($M = 2,75$). Šie rezultāti norāda, ka cilvēki visvairāk noskaņoti palīdzēt un saņemt palīdzību savstarpēji ciešās attiecībās, kamēr attieksme pret palīdzību plašākā sabiedrībā ir rezervētāka. Vienlaikus novērojama nelīdzsvarotība starp vēlmi palīdzēt un pārliecību par palīdzības saņemšanu – cilvēki biežāk ir gatavi palīdzēt nekā cer saņemt palīdzību sev. Šī asimetrija ir izteiktāka kopienas un sabiedrības līmenī. Tas var atspoguļot sabiedrībā esošo uzticēšanās trūkumu vai ierobežotu kolektīvā atbalsta pieredzi.

Uztvertais sociālais atbalsts visos līmeņos – ģimenes, kaimiņu, kopienas un sabiedrības – cieši saistīts ar veselības rādītājiem un psiholoģisko noturību. Visciešākā saikne ir starp ģimenes un draugu atbalstu un mentālo veselību ($r = 0,235$), savukārt korelācija ar psiholoģisko noturību ir mazliet vājāka ($r = 0,169$). Tas uzsver tuvāko cilvēku atbalsta nozīmi emocionālās labklājības veidošanā.

Korelācijas stiprums veselības rādītājiem un psiholoģiskajai noturībai ar kopienas un sabiedrības līmeņa atbalstu samazinās, lai gan pastāv cieša saistība starp uztveri par kopienas un sabiedrības palīdzību ($r = 0,705$). Tas atspoguļo tendenci vērtēt sociālo vidi vienoti – uzticība vienam atbalsta avotam bieži vien veido pārnesi arī uz citiem avotiem. Tādejādi vietējo atbalsta formu stiprināšana vairo arī kopējo sabiedrības solidaritātes vērtējumu.

Pastāv arī būtiska saistība starp palīdzības gaidām un paša gatavību sniegt palīdzību. Visās kategorijās šī korelācija bija pozitīva un bieži ļoti spēcīga, piemēram,

10.3. attēls. Latvijas iedzīvotāju uztvertais sociālais atbalsts un pašvērtētā altruistiskā palīdzība dažādos sabiedrības līmeņos

Avots: projekta "Sabiedrības saliedētības vektori" dati; procenti no aptaujātajiem, kuri norādījuši atbildes uz jautājumiem.

starp pārliecību par ģimenes atbalstu un vēlmi palīdzēt tuviniekam ($r = 0,504$) un kopienas līmenī ($r = 0,637$). Iegūtie rezultāti parāda, ka indivīdi, kuri ir altruistiski orientēti, biežāk arī uzticas citu palīdzībai, iespējams, balstoties uz pozitīvu sociālo pieredzi.

2025. gada dati izgaismo virkni potenciālu resursu Latvijas sabiedrībā. Lai gan kopējais fiziskās un mentālās veselības pašvērtējums Latvijā ir vidēji zems līdz mērens, tas norāda uz vēl neizmantotu potenciālu. Īpaši nozīmīgs resurss ir ciešās starppersonu attiecības un uzticība – pārliecība par tuvāko cilvēku atbalstu un paša gatavība palīdzēt ir augsta, turklāt tās ir cieši saistītas ar fizisko un mentālo

veselību un psiholoģisko noturību. Tieši šis uzticēšanās un savstarpējas palīdzības tīkls var kalpot kā pamats, uz kura attīstīt plašākas sabiedriskās saliedētības iniciatīvas. Korelāciju dati norāda, ka uztvere par kopienas un sabiedrības atbalstu veidojas no vietējās pieredzes, tāpēc mērķtiecīgs atbalsts vietējo kopienu saliedēšanā un kopienu iniciatīvu stiprināšanā var radīt nozīmīgu pozitīvu ietekmi arī nacionālajā līmenī. Tāpat, ņemot vērā ar mentālo veselību saistītos aizspriedumus, būtiski ir turpināt sabiedrības izglītošanu, normalizējot rūpes par psiholoģisko labklājību. Iedzīvotāju augstā altruistiskā gatavība un vietējā atbalsta kultūra norāda, ka Latvijā jau

pastāv sabiedriskas vienotības pamats, kuru nepieciešams stiprināt, lai gan individuālā, gan nacionālā līmenī vairotu

iedzīvotāju spēju pārvarēt izaicinājumus neatkarīgi no tā, vai tie ir fiziska vai mentāla rakstura.

Secinājumi

Paplašināt mentālās veselības aprūpes pieejamību: nodrošināt reģionos pieejamus psihologus un psihiatrus, stiprināt skolu psiholoģiskos dienestus, attīstīt agrīnās intervences, psiholoģisko traucējumu skrīningu un kopienas atbalsta programmas. Prioritāte – stigmatas mazināšana par mentālo veselību un speciālistu pieejamības nodrošināšana visos reģionos un visām vecuma grupām.

Integrēt mentālās un fiziskās veselības profilaksi: uzlabot informētību par veselīgu dzīvesveidu, attīstīt profilakses programmas un stiprināt starpdisciplināru pieeju veselības aprūpē, jo datu analīzes rezultāti norāda uz ciešu saistību starp mentālo un fizisko pašvērtējumu.

Mazināt sociālo izolāciju: atbalstīt iniciatīvas, kas veicina savstarpēju saikni – starppaaudžu centrus, kopienu kultūras aktivitātes, brīvprātīgās aktivitātes, digitālās platformas kaimiņu atbalstam u. tml. Īpaša uzmanība jāvelta grupām ar zemu atbalsta līmeni: senioriem, vientuļiem jauniešiem, cilvēkiem riska grupās u. c. Uzticēšanās un atbalsta pieejamība vietējās kopienās var pozitīvi ietekmēt sabiedrības saliedētību nacionālā mērogā.

Stiprināt sabiedrības iesaisti altruistiskās iniciatīvās: attīstīt brīvprātīgo darbu, izmantojot izglītības sistēmu un pašvaldības. Veicināt atzinības un sabiedrības atbalsta kultūru. Ņemot vērā pētījumā novēroto augsto vēlmi palīdzēt, bet zemāku pārliecību par atbalsta saņemšanu, šo plaisu iespējams mazināt ar strukturētu atbalsta veicināšanu.

Stiprināt sociāli emocionālo prasmju mācīšanu skolās, kā arī veidot pozitīvu skolas klimatu. Motivēt skolas veidot vidi, kurā valda savstarpēja cieņa visu līmeņu attiecībās, atvērtība, iekļaujoša un droša vide, kārtība, skaidri un pozitīvi noteikumi, kā arī sekmīga sadarbība ar skolēnu vecākiem.

Veicināt starpsektoru sadarbību kopienās, sadarbojoties pašvaldībām, NVO un uzņēmumiem, – jāveido mehānismi vietējo izaicinājumu risināšanai.

Kopīgas aktivitātes veicina uzticēšanos, līdzatbildību un psiholoģisku drošību.

Atbalstīt izglītojošas kampaņas par sabiedrības psiholoģisko labklājību. Veicināt izpratni par psiholoģiskās noturības, altruistiskas rīcības un sociālā atbalsta nozīmi ikdienā un krīzes situācijās, izmantojot gan tradicionālos medijus, gan sociālos tīklus.

Iekļaut sabiedrības iesaistes komponenti valsts un pašvaldību attīstības plānos. Veidot līdzdalības platformas, kur iedzīvotāji var sniegt priekšlikumus un iesaistīties kopienas jautājumu risināšanā, piemēram, mentālās veselības, senioru atbalsta, jauniešu labbūtības jautājumos.

Attīstīt “psiholoģiskās pirmās palīdzības” pieejamību kopienās: paralēli fiziskās veselības veicināšanai izglītot sabiedrību par to, kā sniegt emocionālu atbalstu krīzes situācijās, piesaistot atbilstoši izglītotus brīvprātīgos, skolas, bibliotēkas, neformālas kopienas.

Veidot ilgtspējīgas atbalsta sistēmas krīžu situācijām: izstrādāt sadarbības mehānismus starp psiholoģiskās palīdzības

sniedzējiem, pašvaldībām, NVO un vietējiem līderiem, kas aktivizējami ārkārtas apstākļos, piemēram, pandēmiju, kara vai migrācijas krīžu laikā.

Rekomendācijas balstītas pierādījumos par ciešo saikni starp psiholoģisko

noturību, sociālo atbalstu un veselību.

Pievēršot uzmanību šīm jomām, iespējams stiprināt cilvēku labbūtību un kopienu psiholoģisko noturību, vienlaikus veicinot pakāpenisku un ilgtspējīgu saliedētas sabiedrības attīstību.

11. Aktuālo problēmu un vajadzību vērtējums cilvēkdrošības koncepcijas kontekstā

GALVENIE PIETURPUNKTI

Paaugstināta nedrošība par ikdienas vajadzību nodrošinājumu sekmē dažādas negatīvas izpausmes, piemēram, mazina cilvēku spējas sadarboties un domāt par kopējo labumu, kontrolēt emocijas, sekmē dažādas atkarības (alkoholismu, narkomāniju, atkarību no azartspēlēm), paaugstina saslimstību ar garīgām slimībām (piemēram, depresiju u. c.).

Latvijā trauksmei un nedrošībai visvairāk pakļautās iedzīvotāju grupas ir cilvēki ar sliktu veselības stāvokli, personu grupas, kas pārdzīvojušas smagu personisku zaudējumu, vardarbības upuri, iedzīvotāji, kas dzīvo zem iztikas minimuma.

Aptaujas dati liecina, ka kopumā 38 % iedzīvotāju jūtas droši par savu nākotni Latvijā, 31 % nejūtas ne droši, ne nedroši, bet 31 % jūtas nedroši. Lai gan cilvēkus satrauc arī Krievijas iespējamais iebrukums Latvijā (58 %), galvenās Latvijas iedzīvotāju bažas saistītas ar iedzīvotāju bailēm nopietni saslimt (72 %) un to, ka saslimšanas gadījumā viņi nevarēs samaksāt par ārstēšanos (74 %). 59 % Latvijas iedzīvotājus satrauc tas, ka viņi nesaņems izdzīvošanai pietiekami lielu pensiju, 54 % baidās, ka nespēs samaksāt par mājokļa īri un komunālajiem pakalpojumiem, bet 47 % uztraucas par iespēju kļūt par krāpniecības upuri.

Drošība un nedrošība ir sajūtas, kas var tikt aplūkotas valsts drošības kontekstā, bet tās var būt arī indivīdu izjūtas, kas saistītas ar bailēm, bažām, nedrošību vai to pretstatu – drošības sajūtu – ikdienas dzīvē. Paaugstināta nedrošība ikdienas dzīvē var sekmēt dažādas negatīvas situācijas, piemēram, radīt augstu trauksmes līmeni, psihiskās veselības pasliktināšanos (piemēram, izraisīt depresiju), dažādas atkarības (alkoholisms, narkomānija, atkarība no azartspēlēm) un rosināt citu slimību veidošanos. Paaugstināta nedrošība var mazināt cilvēku spēju rezultatīvi sadarboties un domāt par kopējo labumu.

Ar drošības sajūtu ir saistīts cilvēkdrošības jēdziens, kas plašāku atpazīstamību ir guvis, sākot no 1994. gada, kad šai tēmai tika veltīts ANO Attīstības programmas Tautas attīstības pārskats (UNDP 1994). Tur sniegtā cilvēkdrošības definīcija attiecina šo jēdzienu uz brīvību no bailēm un brīvību no trūkuma. Vēlāk tā ir papildināta arī ar jaunu dimensiju – cieņpilna dzīve (Ozoliņa 2014; Owen 2004). Cilvēkdrošība paredz gan nepieciešamību nodrošināt cilvēku pamata vajadzības, lai nebūtu bada, slimību, vardarbības vai apspiestības draudu, gan sekmēt cilvēku spēju risināt ikdienas problēmas, kas rada

bailes vai bažas, gan arī būt adaptīvam, lai pielāgotos pēkšņām negatīvām pārmaiņām.

Ziņojumā “Latvija. Pārskats par tautas attīstību 2002/2003. Cilvēkdrošība”, kas veltīts cilvēkdrošībai, padziļināti analizēti drošumspējas faktori, kas stiprina Latvijas iedzīvotāju spējas justies un būt drošiem (UNDP Latvija 2003). Ar drošumspēju šeit tiek saprasta indivīda spēja nezaudēt drošību un drošības sajūtu, bet, ja tas noticis, to atgūt. Autoru noteiktie pieci drošumspējas faktori ir (1) pozitīvas indivīda īpašības (apmierinātība ar dzīvi, uzņēmība, pašcieņa, veselība, ticība Dievam, piederības apziņa); (2) pozitīvas tuvākās attiecības; (3) ekonomiskā drošība; (4) spēja pozitīvi iesaistīties sabiedriskos tīklojumos; (5) sadarbība un uzticēšanās valsts institūcijām un starptautiskām organizācijām (Sīmane 2003).

Galvenās Latvijas iedzīvotāju grupas, kas visvairāk pakļautas trauksmei un

galējai nedrošībai ir: ilgstošie bezdarbnieki; personas, kas dzīvo zem iztikas minimuma; personas ar sliktu veselības stāvokli; personas, kas cieš no smaga personiska zaudējuma; Latgales iedzīvotāji; personas, kas cieš no vardarbības; sievietes; personas, kas ir neapmierinātas ar savu dzīvi (UNDP Latvija 2003).

Pēc 2022. gada Krievijas pilna mēroga iebrukuma Ukrainā draudu un satraukumu līmenis Latvijas sabiedrībā kopumā varētu būt būtiski palielinājies, lai gan arī Covid-19 globālā pandēmija savulaik radīja nebijuša apmēra draudus. Lai noskaidrotu Latvijas iedzīvotāju vispārējo drošības/nedrošības sajūtu, kā arī precizētu, kādi aspekti Latvijas iedzīvotājus satrauc visvairāk, rādītāji par dažādiem ar cilvēkdrošību saistītiem riskiem tika iekļauti Latvijas iedzīvotāju reprezentatīvajā aptaujā projekta “Sabiedrības saliedētības vektori” vajadzībām.

Pētījuma rezultāti

Vispārējā drošības sajūta

Kopumā aptaujas dati parāda, ka Latvijas iedzīvotāji dažādi redz savu nākotni Latvijā: 38 % aptaujāto jūtas droši, 31 % izvēlējušies atbilstošu variantu pa vidu, kas nozīmē, ne drošs, ne nedrošs, un 31 % jūtas nedroši par savu nākotni Latvijā. Vidējā aritmētiskā vērtība šajā jautājumā 10 ballu skalā ir 5,47 (visbiežāk minētā atbilde jeb moda ir 5).

Statistiski nozīmīgas atšķirības ir atbildēs pēc izglītības, ienākumiem un pilsonības ($p < 0,05$), bet atšķirības nav statistiski nozīmīgas pēc dzimuma, vecuma, tautības un apdzīvotās vietas tipa.

Iedziļinoties atšķirībās pēc dažādām sociāli demogrāfiskām pazīmēm (11.1. tabula), redzams, ka salīdzinoši drošāk par savu nākotni Latvijā jūtas Latvijas iedzīvotāji ar augstāko izglītību: 44 % jūtas droši, 32 % izvēlējušies atbilstošu variantu pa vidu, kas nozīmē, ne drošs, ne nedrošs, un 24 % jūtas nedroši. Drošāk par savu nākotni Latvijā jūtas arī Latvijas iedzīvotāji ar augstākiem ienākumiem, piemēram, ienākumu grupā 1000 EUR un augstāki ienākumi mēnesī uz vienu ģimenes locekli: 49 % jūtas droši, 25 % izvēlējušies atbilstošu variantu pa vidu, kas nozīmē, ne drošs, ne nedrošs, un 26 % jūtas nedroši.

11.1. tabula. Drošība par savu nākotni Latvijā

Jautājuma formulējums: "Vai jūtaties drošs/a par savu nākotni Latvijā? Lūdzu, izvēlieties skaitli no 1 līdz 10, ja 1 nozīmē "Nepavisam nejūtos drošs" un 10 nozīmē "Jūtos ļoti drošs"."

		Vidējais aritmētiskais	Nejūtas drošs (1–4), %	Ne drošs, ne nedrošs (5–6), %	Jūtas drošs (7–10), %
Visi		5,47	31,4 %	30,5 %	38,1 %
Vecums	18-29	5,43	32,9 %	32,1 %	35,0 %
	30-44	5,72	26,9 %	30,5 %	42,6 %
	45-64	5,2	36,1 %	27,6 %	36,3 %
	65+	5,6	29,0 %	33,5 %	37,5 %
Dzimums	Vīrietis	5,4	33,1 %	28,8 %	38,0 %
	Sieviete	5,53	30,0 %	31,9 %	38,1 %
Tautība	Latvietis	5,47	31,5 %	29,7 %	38,9 %
	Krievs	5,47	31,6 %	30,6 %	37,8 %
	Cita	5,5	31,0 %	34,7 %	34,3 %
Izglītība	Pamatzglītība vai nepabeigta vidējā	5,25	38,7 %	24,3 %	37,0 %
	Vidējā	5,32	34,2 %	31,5 %	34,2 %
	Vidējā profesionālā vai vidējā speciālā	5,29	34,3 %	30,5 %	35,2 %
	Augstākā	5,84	24,0 %	31,8 %	44,2 %
Ienākumi	Līdz 500 EUR	5,46	31,3 %	32,3 %	36,3 %
	500-739 EUR	5,27	34,3 %	32,7 %	33,0 %
	740-999 EUR	5,75	26,6 %	29,6 %	43,8 %
	1000 EUR un vairāk	5,9	26,2 %	24,7 %	49,0 %
	Grūti pateikt	5,14	36,0 %	31,5 %	32,6 %
	Nav atbildes	5,44	32,5 %	29,2 %	38,3 %
Nodarbinātības statuss	Pilnu laiku	5,55	29,4 %	30,2 %	40,4 %
	Nepilnu laiku	5,2	37,5 %	37,5 %	25,0 %
	Uzņēmējs, pašnodarbinātais	5,07	39,6 %	24,2 %	36,3 %
	Nestrādāju	5,43	32,9 %	31,0 %	36,1 %
Apdzīvotās vietas tips	Rīga	5,47	32,1 %	29,4 %	38,5 %
	Daugavpils, Liepāja, Jelgava, Ventspils, Jūrmala, Rēzekne, Valmiera, Jēkabpils, Ogre	5,41	29,6 %	34,7 %	35,7 %
	Cita pilsēta	5,39	33,7 %	29,9 %	36,3 %
	Neliels ciemats, ciems, lauki	5,57	30,6 %	29,0 %	40,4 %
Reģions	Kurzeme	4,9	41,8 %	32,6 %	25,6 %
	Latgale	5,32	29,9 %	35,1 %	35,1 %
	Rīgas	5,46	32,6 %	29,1 %	38,3 %
	Vidzeme	5,88	22,3 %	31,1 %	46,6 %
	Zemgale	5,88	27,6 %	27,2 %	45,2 %
LR pilsonība	Ir	5,5	30,7 %	30,7 %	38,6 %
	Nav	5,27	37,6 %	29,4 %	33,0 %

Avots: projekta "Sabiedrības saliedētības vektori" dati, n=2023.

Iedzīvotāju viedoklis par dažādiem ar cilvēkdrošību saistītiem riskiem

Projektā “Sabiedrības saliedētības vektori” veiktajā aptaujā Latvijas iedzīvotājiem tika uzdoti 15 jautājumi par dažādiem ar cilvēkdrošību saistītiem riskiem. Aptaujas dalībnieku atbildes (11.2. tabula) parāda, ka Latvijas iedzīvotāju lielākās bailes un nedrošība saistīta ar viņu veselību: 74 % Latvijas iedzīvotāju uztraucas, ka saslimšanas gadījumā viņi nevarēs samaksāt par ārstēšanos, 72 % satrauc, ka viņi varētu nopietni saslimt. Trešajā vietā pēc minēšanas biežuma ir satraukums par to, ka viņi nesaņems izdzīvošanai pietiekami lielu pensiju, – tas satrauc 59 % Latvijas iedzīvotāju, bet ceturtajā vietā ir satraukums par to, ka Krievija iebruks Latvijā, – par to ir satraukti 58 % Latvijas iedzīvotāju.

Savukārt vismazāk Latvijas iedzīvotāji satraucas par iespējamu vardarbības pieredzi gan uz ielas, gan mājās. Kopumā

tas liecina, ka, salīdzinot ar citiem apdraudējuma aspektiem, iespēja ciest no vardarbības lielākajai daļai Latvijas iedzīvotāju nav aktuāls jautājums.

Padziļināti aplūkojot vairākus no pētījumā iekļautajiem rādītājiem dažādās sociāli demogrāfiskajās grupās, dati parāda, ka par to, ka **saslimšanas gadījumā nevarēs samaksāt par ārstēšanos**, statistiski nozīmīgas atšķirības ir atbildēs pēc vecuma, dzimuma, tautības, ienākumiem, reģiona ($p < 0,05$), bet atšķirības nav statistiski nozīmīgas pēc izglītības, apdzīvotās vietas tipa, nodarbinātības vai pilsonības.

Visvairāk par to, ka saslimšanas gadījumā nevarēs samaksāt par ārstēšanos, satraucas Latvijas iedzīvotāji vecuma grupā 45–64 gadi (84 %), kā arī Latvijas iedzīvotāji vecumā 65+ (81 %), sievietes (78 %) vairāk nekā vīrieši (70 %), krievi (78 %) vairāk

11.2. tabula. Satraukumi un bažas personiskajā dzīvē: 15 indikatoru salīdzinājums

Jautājuma formulējums: “Kas Jūs satrauc Jūsu personiskajā dzīvē un cik lielā mērā?”

	Nesa- trauc	Satrauc	Uz mani tas neattiecas
1. Zaudēšu/neatradīšu darbu	34,1 %	37,2 %	28,6 %
2. Nevarēšu samaksāt par īri un komunālajiem pakalpojumiem	40,4 %	53,9 %	5,7 %
3. Nevarēšu samaksāt par bērnu vai savu izglītību	20,2 %	30,1 %	49,8 %
4. Zaudēšu savus uzkrājumus bankā	25,8 %	36,3 %	38 %
5. Nesaņemšu izdzīvošanai pietiekoši lielu pensiju	30,4 %	59,3 %	10,3 %
6. Saslimšanas gadījumā nevarēšu samaksāt par ārstēšanos	23,5 %	74,3 %	2,2 %
7. Cietīšu no vardarbības uz ielas	59,7 %	37,9 %	2,5 %
8. Cietīšu no vardarbības mājās	84,7 %	6,0 %	9,2 %
9. Zaudēšu ģimenes un tuvāko cilvēku izpratni un atbalstu	62,0 %	34,7 %	3,3 %
10. Zaudēšu kolēģu izpratni un atbalstu	55,4 %	23,8 %	20,8 %
11. Nopietni saslimšu	27,1 %	71,7 %	1,1 %
12. Nespēšu atmaksāt kredītu	21,1 %	23,3 %	55,6 %
13. Nespēšu pielāgoties straujajām izmaiņām tehnoloģiju jomā (apgūt jaunas programmas, lietotnes viedtālrunī, datorā u. tml.)	56,0 %	34,9 %	9,1 %
14. Kļūšu par krāpniecības upuri	51,0 %	47,2 %	1,7 %
15. Krievija iebruks Latvijā	40,4 %	57,5 %	2,1 %

Avots: projekta “Sabiedrības saliedētības vektori” dati, n=2023.

nekā latvieši (72 %), iedzīvotāji ar zemiem ienākumiem (līdz 500 EUR mēnesī uz vienu ģimenes locekli; 82 %), Latgales iedzīvotāji (89 %).

Attiecībā uz satraukumu par to, ka **nopietni saslims**, statistiski nozīmīgas atšķirības ir atbildēs pēc vecuma, dzimuma, tautības, reģiona un nodarbinātības ($p < 0,05$), bet atšķirības nav statistiski nozīmīgas pēc izglītības, ienākumiem, apdzīvotās vietas tipa vai pilsonības. Visvairāk par to, ka nopietni saslims, satraucas Latvijas iedzīvotāji vecuma grupā 45–64 gadi (80 %), kā arī vecumā 65+ (83 %), sievietes (76 %) vairāk nekā vīrieši (67 %), krievi (78 %) vairāk nekā latvieši (69 %), Latgales iedzīvotāji (86 %), nestrādājošie (79 %). Redzams, ka atšķirības atbildēs ir ļoti līdzīgas tām, kas sniegtas par bažām, ka saslimšanas gadījumā nevarēs samaksāt par ārstēšanos, vienīgie izņēmumi ir ienākumu līmenis un nodarbinātība.

Attiecībā uz satraukumu par to, ka **nevarēs samaksāt par īri un komunālajiem pakalpojumiem**, statistiski nozīmīgas atšķirības ir atbildēs pēc vecuma, dzimuma, tautības, izglītības, ienākumiem, apdzīvotās vietas tipa, reģiona, nodarbinātības un pilsonības ($p < 0,05$). Visvairāk par to, ka nevarēs samaksāt par īri un komunālajiem pakalpojumiem, satraucas Latvijas iedzīvotāji vecuma grupā 45–64 gadi (63 %); sievietes (58 %) vairāk nekā vīrieši (48 %); krievi (62 %) vairāk nekā latvieši (50 %); iedzīvotāji ar vidējo profesionālo izglītību (59 %) vairāk nekā iedzīvotāji ar augstāko izglītību (47 %); iedzīvotāji ar zemiem ienākumiem (līdz 500 EUR mēnesī uz vienu ģimenes locekli, 66 %); valstspilsētu iedzīvotāji (63 %); Latgales iedzīvotāji (69 %); nepilnu laiku strādājošie (66 %); Latvijas nepilsoņi (71 %) būtiski vairāk nekā pilsoņi (52 %).

Attiecībā uz satraukumu par to, ka **nesaņems izdzīvošanai pietiekami lielu pensiju**, statistiski nozīmīgas atšķirības ir atbildēs pēc vecuma, izglītības,

ienākumiem, apdzīvotās vietas tipa, reģiona, nodarbinātības un pilsonības ($p < 0,05$), bet atšķirības nav statistiski nozīmīgas pēc dzimuma un tautības. Visvairāk par to, ka nesaņems izdzīvošanai pietiekami lielu pensiju, satraucas Latvijas iedzīvotāji vecuma grupā 45–64 gadi (80 %); iedzīvotāji ar vidējo profesionālo izglītību (67 %) vairāk nekā iedzīvotāji ar augstāko izglītību (53 %); iedzīvotāji ar zemiem ienākumiem (līdz 500 EUR mēnesī uz vienu ģimenes locekli, 73 %); valstspilsētu iedzīvotāji (63 %); Latgales iedzīvotāji (74 %); pilnu laiku strādājošie (65 %); Latvijas nepilsoņi (70 %) būtiski vairāk nekā pilsoņi (58 %).

Attiecībā uz satraukumu par to, ka **nespēs pielāgoties straujajām izmaiņām tehnoloģiju jomā (apgūt jaunas programmas, lietotnes viedtālrunī, datorā u. tml.)**, statistiski nozīmīgas atšķirības ir atbildēs pēc vecuma, dzimuma, tautības, apdzīvotās vietas tipa un reģiona ($p < 0,05$), bet atšķirības nav statistiski nozīmīgas pēc izglītības un pilsonības. Visvairāk par to, ka nespēs pielāgoties straujajām izmaiņām tehnoloģiju jomā, satraucas Latvijas iedzīvotāji vecuma grupā 45–64 gadi (44 %); sievietes (38 %) vairāk nekā vīrieši (31 %); krievi (42 %) vairāk nekā latvieši (31 %); valstspilsētu iedzīvotāji (46 %); Latgales iedzīvotāji (49 %).

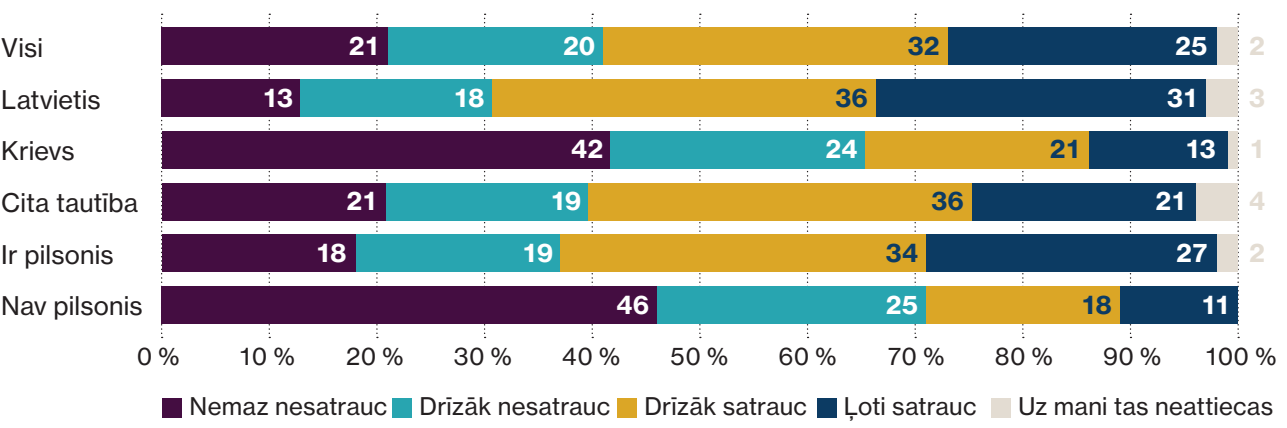
Par to, ka **klūs par krāpniecības upuri**, statistiski nozīmīgas atšķirības ir atbildēs pēc vecuma, dzimuma, apdzīvotās vietas tipa un reģiona ($p < 0,05$), bet atšķirības nav statistiski nozīmīgas pēc tautības, izglītības, ienākumiem, nodarbinātības un pilsonības. Visvairāk par to, ka klūs par krāpniecības upuri, satraucas Latvijas iedzīvotāji vecuma grupā 45–64 gadi (52 %), kā arī vecumā 65+ (53 %); sievietes (51 %) vairāk nekā vīrieši (42 %); rīdzinieki (51 %), valstspilsētu iedzīvotāji (54 %) un Latgales iedzīvotāji (71 %).

Attiecībā uz satraukumu par to, ka **Krievija iebruks Latvijā**, statistiski nozīmīgas atšķirības ir atbildēs pēc tautības (11.1. attēls), apdzīvotās vietas

tipa, reģiona un pilsonības ($p < 0,05$), bet atšķirības nav statistiski nozīmīgas pēc vecuma, dzimuma, izglītības, ienākumiem vai nodarbinātības. Visvairāk par to, ka Krievija iebruks Latvijā, satraucas latvieši (67 %). Krievu vidū par to satraucas 33 %, citu tautību vidū – 57 % (11.1. attēls). Par to vairāk uztraucas lauku teritoriju iedzīvotāji (66 %); salīdzinot ar rīdžiniekiem (56 %) vai

lielo pilsētu iedzīvotājiem (51 %), Latgales (76 %) un Zemgales (77 %) iedzīvotāji; Latvijas pilsoņi (61 %) būtiski vairāk nekā nepilsoņi (29 %) (11.1. attēls).
Salīdzinot 2024.–2025. gadā iegūtos datus ar aptaujas rezultātiem 2002. gadā (UNDP Latvija 2003), redzams, ka galvenie cilvēkus satraucošie jautājumi lielā mērā saglabājas tādi paši kā pirms 22 gadiem (11.3. tabula).

11.1. attēls. Satraukums un bažas par iespējamu Krievijas iebrukumu Latvijā, %
Jautājuma formulējums: “Cik lielā mērā jūs satrauc tas, ka Krievija iebruks Latvijā?”

Avots: projekta “Sabiedrības saliedētības vektori” dati, n=2023.

11.3. tabula. Satraukumi un bažas personiskajā dzīvē: 11 indikatoru salīdzinājums. 2024./2005. gads un 2003. gads

	2024./2005. gads Satrauc	2002. gads Satrauc
1. Saslimšanas gadījumā nevarēšu samaksāt par ārstēšanos	74,3 %	83 %
2. Nopietni saslimšu	71,7 %	83 %
3. Nesaņemšu izdzīvošanai pietiekoši lielu pensiju	59,3 %	75 %
4. Nevarēšu samaksāt par īri un komunālajiem pakalpojumiem	53,9 %	72 %
5. Cietīšu no vardarbības uz ielas	37,9 %	72 %
6. Zaudēšu/neatradišu darbu	37,2 %	61 %
7. Zaudēšu savus uzkrājumus bankā	36,3 %	24 %
8. Zaudēšu ģimenes un tuvāko cilvēku izpratni un atbalstu	34,7 %	42 %
9. Nevarēšu samaksāt par bērnu vai savu izglītību	30,1 %	58 %
10. Zaudēšu kolēģu izpratni un atbalstu	23,8 %	33 %
11. Cietīšu no vardarbības mājās	6,0 %	14 %
12. Nespēšu atmaksāt kredītu	23,3 %	n/i*
13. Nespēšu pielāgoties straujajām izmaiņām tehnoloģiju jomā (apgūt jaunas programmas, lietotnes viedtālrunī, datorā u. tml.)	34,9 %	n/i*
14. Kļūšu par krāpniecības upuri	47,2 %	n/i*
15. Krievija iebruks Latvijā	57,5 %	n/i*

n/i* = nav informācijas.
Avots: ANO attīstības programma Latvijā. Pētījums par cilvēkdrošību 2002; projekta “Sabiedrības saliedētības vektori” dati, n=2023.

Gan toreiz, gan tagad cilvēkus visvairāk satrauca tas, ka viņi nopietni saslims vai saslimšanas gadījumā nevarēs samaksāt par ārstēšanos. Otrajā vietā ir satraukums par to, ka viņi nesaņems izdzīvošanai pietiekami lielu pensiju, savukārt trešajā vietā – ka nevarēs samaksāt par īri un komunālajiem pakalpojumiem.

Izmaiņas atbildēs ir redzamas attiecībā uz šādiem rādītājiem: (1) cietīšu no

vardarbības uz ielas; (2) zaudēšu/neatradīšu darbu; (3) nevarēšu samaksāt par bērnu vai savu izglītību. 2002. gadā par šiem aspektiem Latvijas iedzīvotāji satraucās daudz vairāk nekā patlaban. Tas netieši liecina, ka šajos jautājumos situācija ir uzlabojusies: ir lielāka drošība uz ielas, darbu atrast vairs nav tik sarežģīti, kā arī ir mazinājušās bažas par iespēju iegūt izglītību.

Latvijas valdības darbības vērtējums dažādās jomās

Latvijas valdības darbības novērtēšanai aptaujā tika izmantoti seši rādītāji, kas paredzēja, ka tiek vērtēts valdības darbs šādos aspektos:

- 1) veselības aprūpes nodrošināšana slimajiem;
- 2) pienācīga dzīves līmeņa nodrošināšana veciem cilvēkiem;
- 3) draudu novēršana Latvijas drošībai;
- 4) noziedzības kontrolēšana;
- 5) bezdarba apkarošana;
- 6) vides aizsardzība.

Aptaujas dati parāda (11.4. tabula), ka iedzīvotāju vērtējumā vissekmīgāk valdība darbojas vides aizsardzības jomā. Pozitīvu vērtējumu par šo jomu sniedza 57 % Latvijas iedzīvotāju. Otrajā un trešajā vietā ir iekšējās un ārējās

drošības vērtējums: 46 % uzskata, ka Latvijas valdība veiksmīgi darbojas draudu novēršanā Latvijas drošībai, un 44 % uzskata, ka Latvijas valdība veiksmīgi darbojas noziedzības kontrolēšanā. Tikai 26 % Latvijas iedzīvotāju uzskata par veiksmīgu valdības rīcību bezdarba apkarošanā (lai gan Latvijas bezdarba rādītāji ir salīdzinoši zemi, CSP dati liecina, ka 2024. gadā bezdarba līmenis Latvijā bija 6,9 % (CSP 2025). Tikai 22 % Latvijas iedzīvotāju uzskata, ka valdība veiksmīgi nodrošina veselības aprūpi slimajiem. Viszemākais rādītājs ir par valdības rīcību pienācīga dzīves līmeņa nodrošināšanā veciem cilvēkiem – 16 % uzskata, ka tā ir bijusi veiksmīga, bet 80 % uzskata, ka neveiksmīga.

11.4. tabula. Latvijas valdības darbības vērtējums dažādās jomās

Jautājuma formulējums: "Jūsaprāt, cik veiksmīga šobrīd ir Latvijas valdības darbība katrā no šīm jomām?"

	Neveiksmīga	Veiksmīga	Grūti pateikt, nav atbildes
1. Veselības aprūpes nodrošināšana slimajiem	73,0 %	21,7 %	5,3 %
2. Pienācīga dzīves līmeņa nodrošināšana veciem cilvēkiem	79,5 %	15,7 %	4,8 %
3. Draudu novēršana Latvijas drošībai	37,2 %	46,3 %	16,6 %
4. Noziedzības kontrolēšana	44,2 %	43,7 %	12,0 %
5. Bezdarba apkarošana	61,8 %	26,1 %	12,0 %
6. Vides aizsardzība	28,3 %	57,2 %	14,5 %

Avots: projekta "Sabiedrības saliedētības vektori" dati, n=2023.

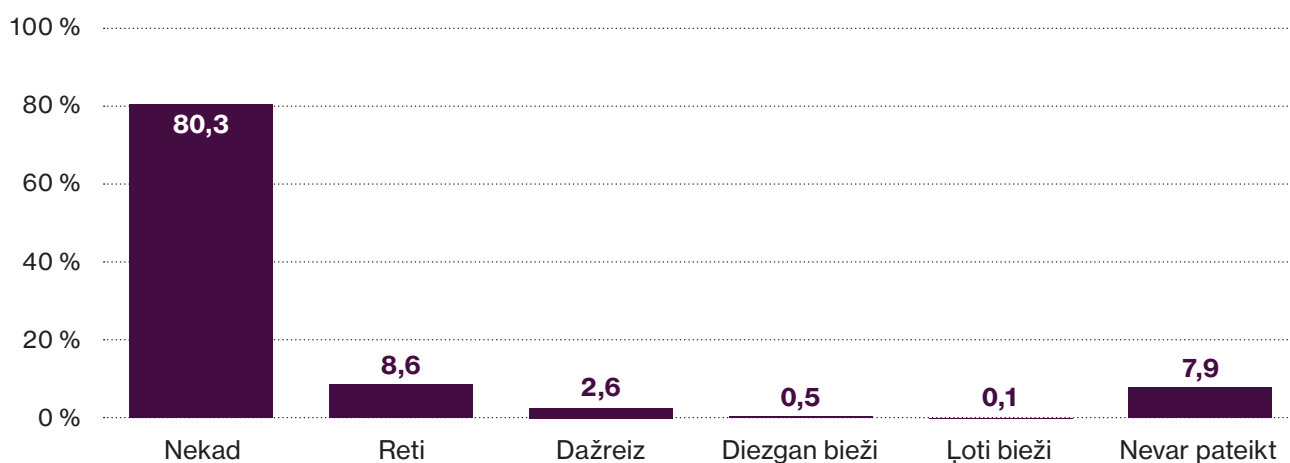
Personiskā pieredze saistībā ar kukuļdošanu

Lai noskaidrotu Latvijas iedzīvotāju pieredzi, aptaujā tika uzdots jautājums, cik bieži pēdējo piecu gadu laikā respondentam vai viņa ģimenes loceklim ir bijis jāsastopas ar valsts darbinieku, kurš ir devis mājienu vai prasījis kukuli vai pakalpojumu par savu darbu.

Aptaujas dati parāda (11.2. attēls), ka 80 % respondentu pēdējo piecu gadu laikā nekad nav nonākuši šāda situācija; 9 % aptaujāto ir izvēlējušies atbildi “reti”, 3 % ir atzīmējuši, ka dažreiz, bet mazāk par 1 % tāda situācija ir bijusi bieži vai ļoti bieži (kopā 0,6 %).

11.2. attēls. Personīgā pieredze saistībā ar kukuļdošanu, %

Jautājuma formulējums: “Cik bieži pēdējo piecu gadu laikā Jums vai Jūsu ģimenes loceklim ir bijis jāsastopas ar valsts darbinieku, kurš ir devis mājienu vai prasījis kukuli vai pakalpojumu par savu darbu?”

Avots: projekta “Sabiedrības saliedētības vektori” dati, n=2023.

Secinājumi

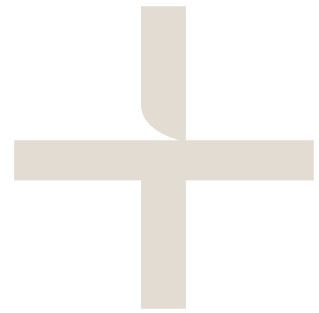
Daudzi Latvijā veikti pētījumi liecina, ka Latvijas iedzīvotājus visvairāk satrauc ar viņu veselību saistītie jautājumi un tas, ka viņi saslimšanas gadījumā nevarēs samaksāt par ārstēšanos. Jāatzīmē, ka Latvijā ir viens no augstākajiem iedzīvotāja līdzmaksājuma apmēriem veselības aprūpē Eiropā (Yanatma 2025), proti, 35,1 %; vēl augstāks rādītājs ir tikai Bulgārijā (35,5 %), bet ES vidējais rādītājs ir 14,6 %. Risinājums šajā jautājumā ir valdības un Veselības ministrijas nemitīgs darbs un finansējuma palielinājums, lai nodrošinātu iedzīvotājiem finansiāli pieejamu un kvalitatīvu veselības aprūpes sistēmu, kur

pakalpojumi ir pieejami bez garām rindām un bez lieliem finanšu ieguldījumiem no iedzīvotāju puses. Tas veicams kombinācijā ar veselīga dzīvesveida veicināšanas pasākumiem.

Lai mazinātu bažas par to, ka Latvijas iedzīvotāji nesaņems izdzīvošanai pietiekami lielu pensiju, nepieciešams adaptēt Latvijas pensiju sistēmu atbilstoši aktuālajai situācijai un domāt par ilgtspējīgiem risinājumiem šajos jautājumos.

Tieši šajos divos aspektos aptaujas respondenti Latvijas valdības darbu vērtē viszemāk.

Datos balstītas salīdzinošās analīzes

Datos balstītā salīdzinošā daļa analizē Latvijas sabiedrības saliedētību plašākā strukturālā un starptautiskā kontekstā. Tās mērķis ir salīdzināt Latvijas situāciju ar līdzīgām tendencēm citviet Eiropā, balstoties uz empīriskiem datiem par ekonomisko, reģionālo, valodas un cilvēkkapitāla attīstību. Šī sadaļa uzrāda ne tikai kvantitatīvus indikatorus,

bet arī kvalitatīvas sakarības starp sociālekonomiskajiem, kultūras un demogrāfiskajiem faktoriem, kas ietekmē saliedētības līmeni. Tā papildina empīrisko daļu, izvēršot makrolīmeņa analīzi.

Tā strukturēta pēc principa “no teritoriālās un ekonomiskās struktūras uz valodas un kultūras dimensiju”. Tajā iekļautas sešas sadaļas.

12. Iedzīvotāju ģeogrāfiskā mobilitāte un lauku iztukšošanās
13. Pilsoniskās sabiedrības ietekme uz Latvijas sociālo un ekonomisko situāciju, īpaši uz iedzīvotāju dzīves kvalitāti un labbūtību
14. Sociālā drošība no nodokļu tiesību skatpunkta
15. Valsts valodas apguve un lietojums sabiedrības saliedētības kontekstā
16. Sabiedrības aktivizācija caur kultūras pasākumu iniciēšanu apkaimēs
17. Apkaimju biedrības kā vietējās sabiedrības līdzdalības un saliedētības platformas

12. Iedzīvotāju ģeogrāfiskā mobilitāte un lauku iztukšošanās

GALVENIE PIETURPUNKTI

Lauku iztukšošanās vājina vietējās kopienas un var novest pie savstarpējās uzticēšanās un iedzīvotāju iesaistes mazināšanās, tādējādi var mazināties iedzīvotāju līdzdalība pilsoniskajās aktivitātēs un vietējās pārvaldēs.

Nacionālā un reģionālā līmeņa politikas dokumentu analīze liecina par lauku teritoriju atzīšanu par būtisku valsts attīstības telpu, iezīmējot virzienus reģionālās attīstības veicināšanai un iedzīvotāju noturēšanai ar dažādiem instrumentiem, tostarp dzīves kvalitātes uzlabošanu, nodarbinātības veicināšanu, mājokļu pieejamības palielināšanu, uzņēmējdarbības atbalstu un sabiedrības iesaisti, lai gan vietējā mārketinga iniciatīvas vēl nav pietiekami integrētas pašvaldību plānos.

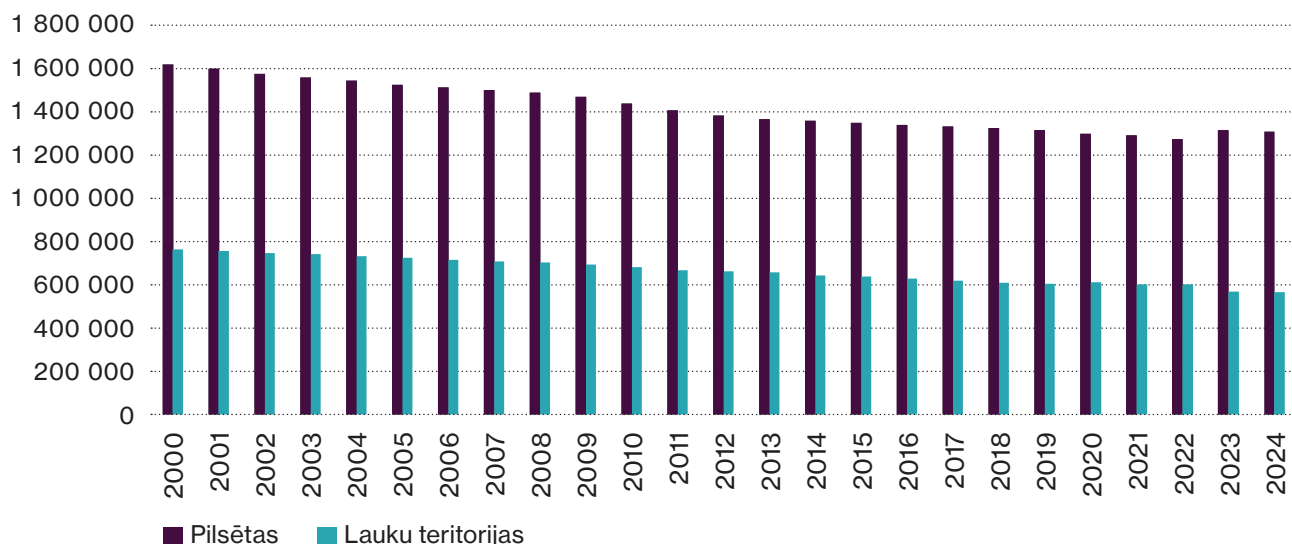
Jaunienācēju pieredzes laukos atklāj daudzveidīgus pārcelšanās uz laukiem motīvus, sākot no personiskā dzīvesstila izmaiņām un ģimenes apstākļiem līdz mājokļu pieejamībai un uzņēmējdarbības iespējām, taču vienlaikus norāda uz nozīmīgiem izaicinājumiem saistībā ar pakalpojumu, infrastruktūras un mājokļu pieejamību, kas būtu jāņem vērā, lai veicinātu lauku vides pievilcību. Mājoklis un tā pieejamība (mantots īpašums vai iespēja iegādāties) ir viens no galvenajiem priekšnoteikumiem, lai iedzīvotāji pārceltos uz laukiem.

Lauku iztukšošanās ir aktuāla un nozīmīga problēma Latvijā, jo pēdējo desmitgažu laikā Latvijas lauku teritorijās novērojama būtiska iedzīvotāju skaita samazināšanās, kas īpaši izteikta atsevišķos reģionos. Lauku iztukšošanās ir saistāma arī ar sabiedrības saliedētības tēmu un ietekmi uz to. Tā padziļina reģionālo nevienlīdzību, radot plaisu starp attīstītajiem pilsētu centriem un atpalikušajiem lauku reģioniem, kas sabiedrībā var izraisīt sociālu spriedzi un neapmierinātību. Iedzīvotāju skaita samazināšanās vājina vietējās kopienas, tas, savukārt, var novest pie lauku iedzīvotāju izolētības sajūtas veidošanās, savstarpējās uzticēšanās mazināšanās un iedzīvotāju

iesaistes samazināšanās. Tādējādi retāk apdzīvotajos reģionos var mazināties iedzīvotāju līdzdalība pilsoniskajās aktivitātēs un vietējās pārvaldēs. Turklāt lauku reģioni ir nozīmīgu kultūras tradīciju un mantojuma uzturētāji, un iedzīvotāju aizbraukšana var apdraudēt šo vērtību saglabāšanu nākamajām paaudzēm. Līdz ar to ir būtiski īstenot mērķtiecīgas politikas, kas vērstas uz lauku reģionu attīstību un iedzīvotāju noturēšanu, lai stiprinātu sabiedrības saliedētību visā valstī.

Demogrāfisko situāciju Latvijas laukos raksturo zema dzimstība, augsta mirstība un intensīva jauniešu migrācija uz pilsētām vai ārvalstīm, radot iedzīvotāju

12.1. attēls. Pilsētu un lauku teritoriju iedzīvotāju skaita dinamika periodā no 2000. līdz 2024. gadam

Avots: CSP b. g.

novecošanās tendences. Lauku iedzīvotāju skaits, līdzīgi kā kopējais iedzīvotāju skaits Latvijā, pakāpeniski samazinās (11.1. attēls) – no 762 tūkst. 2000. gadā līdz 565 tūkst. 2024. gadā. Samazinās arī lauku iedzīvotāju īpatsvars kopējā iedzīvotāju struktūrā – ja līdz 2022. gadam laukos dzīvoja ap 32 % Latvijas iedzīvotāju, tad pēdējos divos gados šis īpatsvars samazinājies līdz 30 %.

Lai izvērtētu, vai un kā **politikas plānošanas dokumentos** ir ietvertas tēmas, kas saistītas ar lauku teritoriju attīstību un iedzīvotāju noturēšanu laukos, projektā tika veikta nacionālā, reģionālā un novadu līmeņa attīstības stratēģiju analīze. Tā ļauj secināt, ka nacionālā līmeņa plānošanas dokumentos – Latvijas ilgtspējīgas attīstības stratēģijā 2030. gadam un Latvijas Nacionālajā attīstības plānā 2021.–2027. gadam – lauku teritorijas ir definētas kā nozīmīga dzīves telpa līdzsvarotai un ilgtspējīgai valsts attīstībai. Saskaņā ar tajos pausto Latvija ilgtermiņā būs pārtikusi aktīvu un atbildīgu pilsoņu valsts, savukārt pilsētu un lauku partnerības nodrošinās augstu dzīves kvalitāti visā Latvijas teritorijā, bet lauku attīstības telpa tiek izcelta kā viena no nacionālo interešu telpām. Politikas plānošanas dokumentos tiek uzsvērta

reģionālās attīstības veicināšana, kas radīs priekšnoteikumus visu reģionu ekonomiskā potenciāla attīstībai un sociālekonomiskās atšķirības mazināšanai starp to iedzīvotājiem. Papildus kā viena no prioritātēm ir noteikts veikt investīcijas cilvēkkapitālā, ietverot tādas attīstības virzienus kā depopulācijas riska mazināšana, resursu pieejamība iedzīvotājiem un izglītības pieejamība. Kā nozīmīgs sociālo tīklu centrs tiek minētas skolas, kuru saglabāšana ir īpaši būtiska tieši lauku reģionos. Lai stiprinātu valsts attīstību, stratēģiski svarīgi ir ciešāk integrēt pilsētas un lauku teritorijas, attīstot to savstarpējo funkcionālo saikni. Vienlaikus dokumentos uzsvērta nepieciešamība mērķtiecīgi uzlabot transporta infrastruktūru un komunikāciju tīklus. Ilgtermiņā plānots visiem Latvijas iedzīvotājiem, neatkarīgi no viņu atrašanās vietas, panākt vienlīdzīgas iespējas dzīvot un strādāt, atbalstot uzņēmējdarbību reģionos un nodrošinot kvalitatīvus transporta, komunikāciju un sabiedriskos pakalpojumus. Lauku teritoriju attīstīšanas stratēģiskais mērķis ir saglabāt vismaz 30 % Latvijas iedzīvotāju dzīvošanu laukos. Turklāt ilgtermiņa stratēģija kā būtisku elementu

izvirza inovatīvu pārvaldību un aktīvu sabiedrības līdzdalību, uzsverot iedzīvotāju iesaistīšanas nozīmi pārvaldības procesos, kas veicina vietējo kopienu aktivitāti un indivīdu sociālo iekļaušanu.

Plānošanas reģionu un 36 novadu līmeņa attīstības programmās iezīmēto attīstības prioritāšu analīzē atklāj, ka vietējās pašvaldības jaunu iedzīvotāju piesaistei paredz dažādus instrumentus, ko var klasificēt: (1) dzīves kvalitātes uzlabošana (infrastruktūras uzlabojumi, publisko pakalpojumu pieejamības nodrošināšana, pievilcīga un ģimenei draudzīga vide); (2) izglītības un nodarbinātības veicināšana (kursi, apmācības, pašvaldību stipendijas jauniešiem speciālistiem, karjeras attīstības pasākumi); (3) mājokļa pieejamības uzlabošana (tiek izstrādātas dažādas mājokļu pieejamības programmas un īres atbalsta pasākumi jauniešiem speciālistiem, skolotājiem un veselības aprūpes darbiniekiem); (4) uzņēmējdarbības atbalsts un investīciju piesaiste (tiek veidotas industriālās zonas, piedāvāti atbalsta mehānismi jauniešiem uzņēmējiem un organizētas mārketinga kampaņas vietējo uzņēmumu popularizēšanai); (5) sabiedrības iesaistes un vietējās kopienas stiprināšana (iedzīvotāju forumu organizēšana, publiskās apspriedes, lai veicinātu jauno iedzīvotāju līdzdalību pašvaldības attīstībā); (6) sociālo un veselības aprūpes pakalpojumu pieejamības uzlabošana (veselības aprūpes centru attīstīšana, atbalsta programmas ārstu, īpaši attālākajos reģionos, piesaistei).

Vienlaikus novadu plānošanas dokumentos ietvertās aktivitātes neliecina, ka būtu iekļautas tādas iniciatīvas kā vietas mārketinga kampaņas jeb programmas ar mērķi piesaistīt jaunus iedzīvotājus. Kā liecina ārvalstu pieredze (piemēram, Niedomysl 2007), vietējā mārketinga kampaņas var būt veiksmīgas jaunu iedzīvotāju piesaistē, jo tās popularizē lauku dzīves idilli un romantiku, kas ir

vienas no būtiskākajām pilsētas iedzīvotāju gaidām attiecībā uz dzīvi laukos. Tajā pašā laikā ļoti pozitīvi vērtējams tas, ka novadi, īpaši iedzīvotāju skaita ziņā mazākie, savās stratēģijās plāno pasākumus vietējās kopienas stiprināšanai, jo kopienas sajūta bieži vien ir to vājā puse. Pētījumi (De Haan 2019; Larsson 2014) liecina, ka aktīva vietējā kopiena veicina vietējās pārvaldības efektivitāti. Ja iedzīvotāji tiek mudināti justies piederīgi kopienai, tiek radīti priekšnoteikumi tam, lai viņi uzņemtos lielāku atbildību par savu dzīvesvietu, savu labklājību un arī fizisko dzīves vidi. Tādējādi tiek veidota līdzdalības sabiedrība, un ieguvējas ir arī administratīvās institūcijas, balstot turpmākos attīstības plānus uz reālajām iedzīvotāju vajadzībām.

Jaunu iedzīvotāju piesaistei laukiem būtiski ir ņemt vērā **jaunienācēju pieredzes**, kas var liecināt par to, kas pamudinājis iedzīvotājus pārcelties uz laukiem, ar kādiem izaicinājumiem tie saskārušies un kas būtu jādara, lai dzīvi laukos padarītu iedzīvotāju ieskatā pievilcīgāku. Jaunienācēji laukos kā atsevišķs pētāmais objekts iepriekš pētīts arī Valsts pētījumu programmas projektā “Jauni risinājumi demogrāfijas un migrācijas procesu izpētei latviskas un eiropiskas zināšanu sabiedrības attīstībai” (DemoMigPro b. g.), līdz ar to turpmākie novērojumi balstīti gan uz tajā veiktajiem lauka pētījumiem, iedzīvotāju intervijām un diskusijām, gan šajā projektā analizētajiem sekundārajiem datiem.

Kā liecina jaunienācēju laukos praktisko pieredžu analīze, iemesli, kādēļ iedzīvotāji izvēlas pārcelties uz laukiem, ir dažādi, bet tos var klasificēt noteiktās grupās. Viens no iemesliem ir personīgā vēlme pēc dzīvesveida maiņas, kas visbiežāk saistīta ar tieksmi pēc mierīgākas un privātākas dzīves telpas, jo dzīve pilsētā bieži saistīta ar steigu un stresu. Jaunienācēji laukos novērtē klusumu, mieru un dabas tuvumu ikdienā,

kas ir pretstats tam, ko tie pieredzējuši, dzīvojot pilsētās. Tāpat būtisks faktors ir sentimentālisms un lauku dzīves romantizācija, ko ievērojami ietekmējušas bērības atmiņas par bezrūpīgi pavadīto laiku laukos. Otrs iemesls, kas veicinājis pārcelšanos uz laukiem, ir saistīts ar ģimenes apstākļiem. Vēlmi pēc drošākas dzīves vides un tuvuma dabai ievērojami pastiprina bērnu ienākšana ģimenē, un jaunienācēji atzinuši, ka nevēlas audzināt bērnus uz lielpilsētas bruģa, bet gan vēlas bērniem parādīt, kā savā dārzā izaug kartupelis. Līdzīgi ģimenes pieaugums rada arī ciešāku emocionālo saikni ar savu dzimtu, tādējādi bieži rodas vēlme atgriezties dzimtajās mājās, tās saglabāt un atjaunot. Mājoklis un tā pieejamība bieži ir viens no galvenajiem iemesliem, kas radījis priekšnoteikumus, lai iedzīvotāji pārceltos uz laukiem. Tās var būt gan mantotas dzimtas mājas, gan arī cits iegādāts īpašums. Mājokļi lauku teritorijās bieži vien ir lētāki nekā līdzvērtīgi mājokļi pilsētā, un tas ir viens no izšķirošajiem faktoriem dzīvesvietas izvēlē, īpaši ģimenēm ar bērniem. Kā nozīmīgs veicinošs faktors, lai pārceltos, bijusi arī Covid-19 pandēmija, kas daudziem pavēra attālinātā darba iespējas un tādējādi arī iespējas dzīvot laukos, saglabājot darbu pilsētā. Visbeidzot ne mazāk nozīmīgs iemesls, lai pārceltos uz laukiem, ir iespēja laukos attīstīt uzņēmējdarbību un šādā veidā nodrošināt savas ģimenes iztiku. Laukos ir iespēja attīstīt mājražošanu, lauku tūrismu vai nodarboties ar lauksaimniecību. Jaunienācēji atzina, ka vietējām pašvaldībām ir bijusi nozīmīga loma mazo uzņēmumu attīstībā, gan piedāvājot telpas, gan sniedzot cita veida atbalstu. Papildus tiek minēts, ka ir saņemts atbalsts uzņēmējdarbības attīstībai, pateicoties iespējām rakstīt projektus un saņemt finansējumu no dažādiem Eiropas līdzfinansējuma atbalsta fondiem, kas pieejami lauku iedzīvotājiem.

Pat ņemot vērā iepriekš minētos lauku vides pievilcīgos aspektus, jaunienācēji laukos saskaras ar virkni būtisku izaicinājumu, kas var kavēt pārcelšanos un apgrūtināt pilnvērtīgu dzīvi ārpus pilsētu centriem. Viens no būtiskākajiem satraukumiem, īpaši ģimenēm ar bērniem, ir bailes par skolu slēgšanu. Zems skolēnu skaits lauku reģionos, skolotāju novecošanās un sabiedrībā valdošās runas par skolu tīkla optimizāciju rada pastāvīgas bažas, ka vietējās izglītības iestādes var tikt slēgtas. Jaunās ģimenes uztrauc tas, ka ceļā uz skolu turpmāk var nākties pavadīt garāku ceļu. Tas ne tikai apgrūtinātu bērnu piekļuvi izglītībai, bet arī negatīvi ietekmētu ģimeņu lēmumu palikt vai pārcelties uz laukiem, jo skola bieži vien ir vietējās kopienas centrs. Ģimenes novērtē lauku skolu tuvumu dzīvesvietai, interešu izglītības piedāvājumu un skolotāju lielāku ieinteresētību, individuālāku attieksmi bērnu izglītošanā.

Nozīmīgs izaicinājums ir arī dažādu ikdienas pakalpojumu pieejamība. Lauku teritorijās nereti ir ierobežota piekļuve kvalitatīviem veselības aprūpes pakalpojumiem, trūkst medicīnas speciālistu un medicīnas iestāžu. Līdzīga situācija var būt ar finanšu pakalpojumiem, piemēram, bankomātu un bankas filiāļu pieejamību. Sabiedriskā transporta tīkls lauku reģionos bieži vien ir nepietiekami attīstīts, kas, savukārt, ierobežo iedzīvotāju mobilitāti un piekļuvi darbam, pakalpojumiem un sociālajai dzīvei. Kā atzīst vairāki jaunienācēji, lai saņemtu ikdienā nepieciešamos pakalpojumus, tie bieži uztur ciešu saikni ar galvaspilsētu vai citām lielajām pilsētām.

Nozīmīgs papildu izaicinājums ir transporta un sakaru infrastruktūras kvalitāte laukos. Mūsdienu sabiedrībā kritiski svarīga ir interneta pieejamība un tā kvalitātes nodrošināšana, bet, kā atzīst jaunienācēji, daudzos lauku reģionos interneta pārklājums ir vājš vai

tā vispār nav, kas rada būtiskus šķēršļus gan ikdienas dzīvei, gan uzņēmējdarbībai, īpaši attālinātajam darbam un tiešsaistes pakalpojumu izmantošanai. Tāpat uzņēmējdarbības attīstībai lauku teritorijās svarīga ir pasta tīkla vai preču kurjerpakalpojumu uzturēšana. Kvalitatīvi pasta pakalpojumi ir nepieciešami gan preču piegādei un saņemšanai, gan dažādu administratīvo jautājumu risināšanai, īpaši mazajiem uzņēmumiem, kas darbojas tiešsaistē vai piegādā savu produkciju pa pastu. Atsevišķu jaunienācēju pieredzes stāsti liecina, ka pakomātu tīkla pieejamība ciemata centrā bijusi viens no noteicošajiem iemesliem, kas ļāvis nosliekties par labu attiecīgajai dzīvesvietai, jo ar tā starpniecību bija paredzēts piegādāt ražojumus klientiem citur Latvijā un ārvalstīs. Arī ceļu tīkla stāvoklis bieži tiek minēts kā viens no izaicinājumiem, kas ietekmē gan iedzīvotāju mobilitāti, gan uzņēmējdarbības iespējas. Slikts ceļu stāvoklis apgrūtina pārvietošanos, palielina transporta izmaksas un ierobežo piekļuvi attāliem lauku īpašumiem. Kā atzīst laukos dzīvojošie, dzīve tajos nav iedomājama bez automašīnas, tāpēc pārvietošanos būtiski ietekmē sliktais ceļu stāvoklis, un ceļu stāvokļa uzlabošana ir viena no tām lietām, ko jaunienācēji laukos cer saņemt kā atbalstu no valsts puses.

Kā minēts iepriekš, mājokļu pieejamība ir būtisks faktors, kas ietekmē cilvēku lēmumu pārcelties uz lauku teritorijām. Lai gan nereti tiek uzsvērts, ka laukos mājokļi ir lētāki nekā pilsētās, jaunienācēju praktiskās pieredzes liecina, ka realitātē situācija var būt daudz sarežģītāka. Vairāki jaunpienācēji ir atzinuši, ka piemērota īpašuma atrašana ir prasījusi ievērojamu laiku un pūles. Vienlaikus pozitīvi vērtējama atsevišķu pašvaldību ieinteresētība un sniegtais atbalsts mājokļu meklēšanas procesā. Problēmu rada tas, ka, par spīti lielajam tukšu īpašumu skaitam lauku reģionos, daudzi

no tiem ilgstošas neapdzīvotības dēļ ir sliktā tehniskā stāvoklī un prasa ievērojamas investīcijas to atjaunošanā un labiekārtošanā. Šīs papildu izmaksas var šķietami lētos īpašumus padarīt finansiāli nepievilcīgus potenciālajiem pircējiem, īpaši jaunām ģimenēm ar ierobežotiem finanšu resursiem. Turklāt kreditēšanas iespējas lauku īpašumu iegādei nereti ir sarežģītākas. Bankas var būt piesardzīgākas, izsniedzot hipotekāros kredītus īpašumiem ārpus pilsētu centriem, vērtējot tos kā mazāk likvīdus vai saskatot lielākus riskus. Tas var radīt būtisku šķērslī mājokļa iegādei tiem, kam nav pietiekami daudz uzkrājumu. Līdztekus īpašumu iegādes sarežģījumiem lauku teritorijās bieži trūkst arī pieejamu īres mājokļu. Jauniem speciālistiem vai ģimenēm, kas vēl nav gatavas iegādāties īpašumu, ierobežotais īres piedāvājums var būt nopietns šķērslis pārcelšanās lēmuma pieņemšanā. Tādējādi mājokļu pieejamības jautājums lauku reģionos ir daudzšķautņains un ietver ne tikai cenu, bet arī piemērotu īpašumu pieejamību, to stāvokli, investīciju nepieciešamību un finansēšanas iespējas.

1) Izglītības un zinātnes ekosistēmas stiprināšana reģionos.

- Saglabāt un attīstīt kvalitatīvu vispārējo izglītību, lai garantētu pieejamību un augstu izglītības kvalitāti. Veicināt skolu kā vietējo kopienu centru lomas stiprināšanu.
- Veicināt augstākās izglītības un uzņēmējdarbības sinerģiju, atbalstot augstskolu sadarbību ar reģionālajiem uzņēmumiem pētniecības, inovāciju un darbaspēka sagatavošanas jomās, tādējādi veicinot absolventu palikšanu reģionā.
- Attīstīt profesionālo izglītību un mūžizglītību, nodrošinot reģionālā darba tirgus vajadzībām atbilstošas profesionālās izglītības programmas, un

veicināt mūžizglītības iespējas, tostarp attālinātās mācības un kompetenču pilnveidi.

2) Aktīva privātā sektora iesaiste reģionālajā attīstībā.

- Pašvaldībām aktīvi jādarbojas kā starpniekiem starp vietējiem uzņēmumiem un iedzīvotājiem, veicinot privātā sektora iesaisti reģionālo problēmu risināšanā un kopīgu attīstības projektu īstenošanā.
- Veicināt sociālās uzņēmējdarbības iniciatīvas lauku reģionos, kas risina sociālās problēmas un rada jaunas darbavietas.
- Attīstīt biznesa atbalsta infrastruktūru, stiprinot biznesa inkubatorus un sniedzot atbalstu mazo un vidējo uzņēmumu attīstībai reģionos.

3) Darba vides decentralizācija un attālinātā darba atbalsts.

- Valsts līmenī jāveicina un jāatbalsta attālinātā darba prakse, tādējādi ļaujot iedzīvotājiem dzīvot laukos, vienlaikus saglabājot darbavietas pilsētās.
- Valsts un pašvaldību iestādēm jāapsver iespējas decentralizēt darbavietas, pārceļot daļu funkciju uz reģionālajiem centriem.

4) Mērķtiecīga lauku dzīves telpas un dzīvesveida popularizēšana.

- Izstrādāt un īstenot vietējā mārketinga kampaņas, kas īpaši vērstas uz jauniešiem un jaunajām ģimenēm, akcentējot lauku vides priekšrocības, mieru, dabas tuvumu un kopienas saliedētību.
- Veicināt ilgtspējīga tūrisma attīstību lauku reģionos, piesaistot gan vietējos, gan ārvalstu tūristus un radot jaunas uzņēmējdarbības iespējas.

5) Pakalpojumu nodrošināšana lauku reģionos.

- Izveidot grantu programmas un citus atbalsta mehānismus pakalpojumu sniedzējiem (veselības aprūpe, kultūra, izglītība u. c.), kas ir gatavi darboties lauku reģionos.
- Attīstīt reģionālos centrus kā pakalpojumu sniegšanas un pieejamības fokuspunktus.
- Atbalstīt mobilo pakalpojumu, koplietošanas risinājumu un attālināto pakalpojumu (e-konsultācijas u. c.) ieviešanu.

6) Digitālās un fiziskās infrastruktūras attīstība.

- Nodrošināt ātru un kvalitatīvu interneta pārklājumu visā valsts teritorijā, ieguldot optisko kabeļu tīklu attīstībā un citās modernās tehnoloģijās.
- Veikt ieguldījumus valsts un pašvaldību ceļu tīkla atjaunošanā un regulārā uzturēšanā, nodrošinot labu transporta savienojamību.
- Nodrošināt stabilu un pieejamu pasta un kurjerpakalpojumu tīklu visā valsts teritorijā, atbalstot mazo uzņēmumu darbību.

7) Atbalsts ģimenēm un mājokļu pieejamības veicināšana.

- Izstrādāt atbalsta pasākumus ģimenēm, kas pārceļas uz laukiem, piemēram, vienreizējus pabalstus vai atbalstu bērnu aprūpei.
- Paplašināt ALTUM un citu finanšu institūciju programmas mājokļu iegādei un energoefektivitātes uzlabošanai lauku reģionos, īpaši jaunajiem speciālistiem.
- Veicināt pieejamu īres mājokļu būvniecību un attīstību lauku reģionos, iespējams, ar valsts un pašvaldību atbalstu.

8) Vietējo kopienu stiprināšana un iedzīvotāju iesaiste.

- Finansiāli un organizatoriski atbalstīt vietējo iedzīvotāju iniciatīvas, kas vērstas uz kopienas saliedētības stiprināšanu, kultūras pasākumu organizēšanu un dzīves vides uzlabošanu.
- Stiprināt iedzīvotāju padomes un citas līdzdalības formas pašvaldību darbā (piemēram, līdzdalības budžetu), nodrošinot iedzīvotāju viedokļa ņemšanu vērā lēmumu pieņemšanā.
- Veicināt brīvprātīgo darbu un pilsonisko aktivitāti vietējās kopienās.

9) Reģionālo centru attīstība un decentralizēti attīstības modeļi.

- Mērķtiecīgi investēt reģionālo centru attīstībā, veidojot tos kā ekonomiskās aktivitātes, pakalpojumu sniegšanas un kultūras dzīves centriem.
- Veicināt līdzsvarotu attīstību visā valsts teritorijā, atbalstot katra reģiona un novada unikālo potenciālu.

10) Remigrantu un ārvalstu speciālistu piesaiste.

- Izstrādāt atbalsta pasākumus remigrantiem, kas vēlas apmesties laukos, tostarp palīdzību mājokļa iegādē, darba atrašanā un sociālajā integrācijā.
- Nodrošināt bezmaksas latviešu valodas un kultūras iepazīšanas kursus remigrantiem un ārvalstu speciālistiem.

11) Senioru iesaiste un aktivitātes saglabāšana novecojot.

- Veicināt senioru iesaisti kultūras pasākumos, senioru universitātēs un citās aktivitātēs.
- Attīstīt kvalitatīvus sociālos un veselības aprūpes pakalpojumus senioriem lauku reģionos.

12) Pilsētu un lauku sadarbības stiprināšana.

- Atbalstīt sadarbības projektus starp pilsētām un lauku teritorijām ekonomikas, kultūras un pakalpojumu jomās.
- Regulāri organizēt zemnieku tirdziņus pilsētās, popularizējot lauku produktus un veicinot tiešo saikni starp ražotājiem un patērētājiem.

13) Konkrētība politikas plānošanas dokumentos.

- Valsts, reģionālajos un vietējos attīstības plānos jāiekļauj konkrēti pasākumi un mērķi lauku iztukšošanās mazināšanai un iedzīvotāju noturēšanai.
- Jāstiprina sadarbība un koordinācija starp valsts, plānošanas reģionu un vietējo pašvaldību līmeņiem lauku attīstības politikas īstenošanā.

13. Pilsoniskās sabiedrības ietekme uz Latvijas sociālo un ekonomisko situāciju, īpaši uz iedzīvotāju dzīves kvalitāti un labbūtību

GALVENIE PIETURPUNKTI

Nevienlīdzība Latvijā ir viena no augstākajām Eiropas Savienībā; tā rada riskus sabiedrības saliedētībai, demokrātiskajām institūcijām un spējai īstenot reformas.

Līdzšinējā valsts politika ir veiksmīgi apturējusi nevienlīdzības pieaugumu, taču ir vāji panākumi tās būtiskā samazināšanā. Ilgtermiņa mērķu sasniegšana 2030. gadā pie pašreizējās politikas ir apšaubāma.

Nevienlīdzības samazināšanā aktīvāka politikas veidošana jāveic attiecībā uz ģimenēm ar vienu vecāku un bērniem, kā arī jābūt vērstai uz reģionālās nevienlīdzības samazināšanu, kas nodrošinātu pašvaldību iesaistīšanos teritorijas ekonomiskajā attīstībā, nevis pildītu tikai sociālā atbalsta un infrastruktūras uzturēšanas funkciju.

Nevienlīdzības mazināšana iespējama caur patēriņa, kas raksturīgs bagātākajiem iedzīvotājiem, aplikšanu ar nodokļiem un bagātāko iedzīvotāju augstāku līdzdalību ieņemtajos nodokļos.

Horizontālā līmenī nepieciešama pārdomāta un iekļaujoša reformu vadība, kur nenotiek pieņemto lēmumu atlikšana, bet reformas tiek īstenotas operatīvi, kā arī tiek mērīts to rezultāts. Tam nepieciešama skaidrs un konkrēts politikas mērķis.

Ekonomiskā nevienlīdzība ir strukturāla problēma, kas ietekmē sabiedrības saliedētību un iedzīvotāju labbūtību. Visupirms, tā veicina emigrāciju (Plotnikova, Ulceluse 2022). Līdz ar to vājinās sabiedrības saliedētība, jo izmirst kopienas, it īpaši lauku teritorijās, un sociālās saites starp iedzīvotājiem kļūst vājākas vai pilnībā izirst (Dzenovska 2018). Ekonomiskā nevienlīdzība arī mazina savstarpējo uzticēšanos (Márquez Romo 2023; Leigh 2006; Knell, Stix 2021), bet reģionālā nevienlīdzība reģionos

ar zemu ekonomisko aktivitāti izraisa sociālo degradāciju un alkoholismu, it īpaši vīriešu vidū (Skultans 2022). Politiskā līmenī augsta ekonomiskā nevienlīdzība arī mazina līdzdalību vēlēšanās (Martín-Legendre, Rungo 2025), paver ceļu populismam (Jacobs, Kayser 2025; Olejnik, Wroński 2025; Inglehart, Norris 2017; Rodríguez-Pose 2018), kā arī rada atbalstu partijām, kas ierobežo demokrātiskas institūcijas un pilsoņu tiesības, simpatizējot autoritārismam (Rau, Stokes 2025). Latvijas gadījumā

turklāt novērojams, ka pilsoņu emigrācija kontekstā ar pieredzēto sociālo nedrošību Latvijā nostiprina t. s. protesta balsojumu, diasporai Saeimas vēlēšanās konsekvēnti balsojot par opozīcijas partijām (Kaprāns 2023: 92–96).

Ekonomiskās nevienlīdzības pieaugums patlaban un pēdējās desmitgadēs ir bijis vispārējs fenomens visā pasaulē (OECD 2024b; Atkinson 2015; Wroński 2021). Pieņēmumi par augstu nevienlīdzību mazina sabiedrības atbalstu nodokļu izmaiņām, kas šo nevienlīdzību samazinātu, apgrūtinot nepieciešamo reformu īstenošanu (Heilbrun 2025). Taču valstīm ir pieejami politikas instrumenti, kas ļauj apturēt nevienlīdzības pieaugumu un arī to samazināt; atsevišķi pētījumi liecina, ka daudzas valstis to ir efektīvi risinājušas (Elkjær, Iversen 2023) un nākotnē nevienlīdzība pat varētu samazināties demogrāfisku apstākļu dēļ (Goodhart, Pradhan 2020).

Latvijas ekonomiskā nevienlīdzība ir viena no augstākajām Eiropas Savienībā (Suárez-Arbesú, Apergis, Delgado 2023; Medgyes et al. 2021), kas kopš neatkarības atjaunošanas gājusi roku rokā ar ievērojamu iekšzemes kopprodukta pieaugumu. Vai ir iespējams, ka ekonomiskā nevienlīdzība ir neizbēgams un dabisks ekonomiskās izaugsmes un brīvā tirgus blakusefekts? Kā norādījis Nobela prēmijas ekonomikā

ieguvējs Džozefs Stiglits (Joseph Stiglitz), “nevienlīdzība ir izvēle – izvēle, kas lielā mērā tiek veikta caur politisko sistēmu, kas nosaka noteikumus” (Stiglitz 2025: 12). Latvijā šīs izvēles rezultāts ir viens no skaudrākajiem Eiropā. Centrālās Statistikas pārvaldes dati liecina, ka 2023. gadā turīgāko 20 % iedzīvotāju ienākumi bija 6,3 reizes lielāki nekā trūcīgāko 20 % ienākumi (CSP b. g. c). Citiem vārdiem, katrs piektais Latvijas iedzīvotājs divos mēnešos guva vairāk ienākumu nekā kāds cits no šiem pieciem nopelnīja visa gada laikā. Savukārt nabadzības riskam pakļauto iedzīvotāju īpatsvars sasniedz aptuveni ceturto daļu no visiem iedzīvotājiem, kas ir viens no augstākajiem rādītājiem ES. Tāpat pastāv izteikta reģionālā nevienlīdzība starp Rīgu un citiem reģioniem, īpaši Latgali. 2023. gadā Rīgā mājāsaimniecības mēneša ienākumi uz vienu tās locekli sasniedza 1003 eiro, bet Latgalē – tikai 631 eiro.

Valsts kontroles revīzijā par sabiedrības saliedētību revidentu aptaujātie eksperti norādījuši, ka kopumā Latvijā vissliktākā situācija sabiedrības saliedētības jomā ir tieši saistībā ar ekonomisko nevienlīdzību (Valsts kontrole 2025: 50), taču tā ir ārpus Kultūras ministrijas pārziņā esošās saliedētas sabiedrības jomas politikas tvēruma, to atstājot Labklājības ministrijas kompetencē.

Valsts politikas noteiktie mērķi nevienlīdzības samazināšanā

Valsts ilgtermiņa politikas plānošanas dokumentos nevienlīdzības jautājums skatīts Nacionālajā attīstības plānā 2021.–2027. gadam, kā arī Latvijas ilgtspējīgas attīstības stratēģijā “Latvija 2030”. Pirmajā norādīts, ka, “ceļot darba ražīgumu,

straujāk pieaugs iekšzemes kopprodukts, kas būs avots mērķtiecīgākai reģionālajai politikai, mazināsies nevienlīdzība un nabadzība, kā rezultātā pieaugs apmierinātība ar dzīvi”, bet vienlīdzības izskaušanu plāno panākt ar labas

izglītības, kvalitatīvas veselības aprūpes pieejamību un iespēju strādāt cienīgu darbu. Attiecīgi Nacionālajā attīstības plānā 2021.–2027. gadam kā mērķi norādīti: līdz 2027. gadam samazināt nabadzības riskam pakļauto līdz 21,5 % (pēc sociālo transfertu saņemšanas), pensionāru (65+) vidū, bet zemākās deciles (neto) ienākumu kopsummas pieaugtu no 2,3 % līdz 2,4 %.

Savukārt Latvijas ilgtspējīgas attīstības stratēģijā “Latvija 2030” nevienlīdzība skatīta plašāk nekā tikai tolerances princips, kas paredz ne vien sociālās atstumtības samazināšanu ar sociālā atbalsta sistēmu, kas būtu vērsta uz īslaicīgas nabadzības negatīvo seku amortizāciju, bet uzsvērtā nepieciešamība arī radīt resursu pieejamības vienlīdzību, kā arī paplašināt ekonomiski aktīvo iedzīvotāju loku un attīstīt uzņēmējspēju ar izglītības, pārkvalifikācijas un darba iespēju plašu pieejamību. Šajā dokumentā līdz 2030. gadam paredzēts samazināt nabadzības riskam pakļauto skaitu līdz 16 %, bet nav minēts Džini koeficienta mērķis vai citi indikatori, kas – līdzīgi kā Džini koeficients – mēra tieši nevienlīdzību starp bagātākajiem un citām sabiedrības grupām.

Trešais dokuments, kurā pausta valsts apņemšanās sasniegt konkrētu mērķi attiecībā uz nabadzības samazināšanu, ir Eiropas Sociālo tiesību pīlāra Rīcības plāns. Tajā izmantoti Eurostat dati (Eurostat 2025), kuros norādīts, ka Latvija ir paudusi apņemšanos līdz 2030. gadam nabadzības riskam pakļauto iedzīvotāju īpatsvaru samazināt vien līdz 20,1 % (Ekonomikas ministrija 2023: 40).

Vēl cits mērķis norādīts Labklājības ministrijas izstrādātajās un 2021. gadā apstiprinātajās Sociālās aizsardzības un darba tirgus politikas pamatnostādnes 2021.–2027. gadam. Tajās paredzēts, ka 2024. gadā nabadzības riskam pakļauto iedzīvotāju īpatsvars būs samazināts līdz 21 %, bet 2027. gadā – līdz 19 %. Arī šajā gadījumā situācijas aprakstā ir norādīti nevienlīdzības rādītāji un uzsvērtā nevienlīdzības problēma, bet mērķa rādītājos nav pieminēts neviens no nevienlīdzības rādītājiem, fokusējoties tikai uz nabadzības un sociālo transfertu indikatoriem.

Rezumējot – dažādos plānošanas dokumentos valsts ir apņēmusies sasniegt dažādus mērķus (sk.: 13.1. tabula), bet nav skaidrs, kurš no tiem jāsasniedz, kad un kādu iemeslu dēļ notikusi korekcija un

13.1. tabula. Nabadzības riska indekss (procentos, īpatsvars no iedzīvotāju kopskaita): mērķi un realitāte

Avots	2019	2020	2021	2022	2023	2024	2027	2030
CSP	21,6	23,4	22,5	22,5	21,6			
<i>Eurostat</i>	26,7	25,1	26,1	26,0	25,6	24,3		
Labklājības ministrijas Sociālās aizsardzības un darba tirgus politikas pamatnostādnes 2021.–2027. gadam (bāze: CSP)						21	19	
NAP2027 mērķis (bāze: CSP)						22,5	21,5	
Latvija2030 mērķis (bāze: CSP)								16
Eiropas Sociālo tiesību pīlāra Rīcības plāns (bāze: <i>Eurostat</i>)								20,1

13.2. tabula. Nabadzības riska indekss pensionāriem vecumā 65+ gadi: mērķi un realitāte

Avots	2019	2020	2021	2022	2023	2024	2027
CSP	46,7	51,2	47,8	46,6	49,1		
NAP2027 mērķis						53	52

13.3. tabula. Nabadzības riska indekss ģimenēm, kurās bērnus audzina viens pieaugušais

Avots	2019	2020	2021	2022	2023	2024	2027
CSP	30,6	37,4	29,4	29,6	30,4		
NAP2027 mērķis						26	24,5

kāpēc mērķi nav savstarpēji saskaņoti. Centrālās statistikas pārvaldes dati (CSP b. g. a.) par 2023. gadu liecina, ka nabadzības riska mazināšanā ir sasniegti daži rādītāji no noteiktajiem vidējā termiņa (2027) mērķiem, bet ilgtermiņa mērķi (2030) ir tālu no nospraustā. Proti, 2023. gadā nabadzības riskam bija pakļauti 21,6 % Latvijas iedzīvotāju pēc sociālo transfertu saņemšanas (mērķis Nacionālajā attīstības plānā 2021.–2027. gadam: 21,5 %; mērķis Latvijas ilgtspējīgas attīstības stratēģijā “Latvija 2030”: 16 %), savukārt mērķis attiecībā uz pensionāru situāciju tika sasniegts jau 2019. gadā. Jāņem vērā, ka pēdējo gadu laikā būtiski ir palielināts neapliekamais minimums pensionāriem: vēl 2021. gadā tas bija 350 eiro, savukārt 2025. gada 1. jūnijā tas pieauga no 500 eiro uz 1000 eiro.

Turpretim attiecībā uz ģimenēm, kurās bērnus audzina viens pieaugušais, nabadzības risks pēdējo trīs gadu laikā (2020–2023) ir pieaudzis un būtiski atpaliek no nospraustā 24,5 % mērķa, kuru jāsasniedz līdz 2027. gadam. Saskaņā ar Centrālās statistikas pārvaldes datiem Latvijā 2024. gadā

bija aptuveni 80 000 mājsaimniecību, kurās dzīvoja pāris ar bērnu/-iem, bet teju 86 000 mājsaimniecību veido viens pieaugušais ar bērnu/-iem. Salīdzinājumā ar 2023. gadu viena pieaugušā ar bērnu/-iem mājsaimniecību skaits ir pieaudzis, bet pāru ar bērnu/-iem – samazinājies, tādējādi vairāk bērnu tiek pakļauti nabadzības un nevienlīdzīgu iespēju riskam. Turklāt nabadzība viena vecāka ģimenēs ar bērnu/-iem ir krietni izplatītāka nekā vienas personas (65+ gadi) mājsaimniecībās. Kamēr viena vecāka ar bērnu/-iem vidū mājsaimniecību īpatsvars zem minimālo ienākumu līmeņa kopš 2018. gada ir palielinājies no 8,1 % līdz 15,9 %, vienas personas (65+ gadi) mājsaimniecībās tas ir saglabājies teju nemainīgs (6,7 % 2019. gadā un 6,8 % 2023. gadā) un ir būtiski zemāks nekā viena vecāka ar bērnu/-iem ģimenēs (Sk.: CSP b. g. b.). Tas liecina, ka nabadzības samazināšanas politika ir bijusi efektīvāka attiecībā uz vienas personas mājsaimniecībām (65+ gadi), bet daudz vājāka – uz viena vecāka ar bērnu/-iem mājsaimniecībām, tajā dzīvojošos bērnus pakļaujot augstam nevienlīdzīgu iespēju riskam.

Līdzšinējie politikas risinājumi nevienlīdzības samazināšanai

Kā jau uzsvērts šīs nodaļas ievadā, ekonomiskā nevienlīdzība ir politikas izvēle. Šajā sadaļā norādīti ekonomiskās nevienlīdzības cēloņi un valsts īstenotie risinājumi tās mazināšanai. Vēl 2008. gadā, pirms globālās finanšu krīzes, Džini

koeficients Latvijā sasniedza 0,37, kas pārsniedza Eiropas Savienības vidējo rādītāju. Džini koeficients ir rādītājs, kas mēra ienākumu sadalījuma nevienlīdzību – tas svārstās no 0 līdz 1, kur 0 nozīmē pilnīgu vienlīdzību (visiem iedzīvotājiem

vienādi ienākumi), bet 1 – maksimālu nevienlīdzību (visi ienākumi koncentrēti vienā cilvēkā). Latvijas rādītājs liecina, ka viena daļa sabiedrības ieguva ievērojami vairāk no ekonomikas izaugsmes nekā cita daļa. Ekonomikas attīstība, it īpaši pēc iestāšanās Eiropas Savienībā, bija balstīta uz nekustamā īpašuma un finanšu sektora uzplaukumu, kas acīmredzami nenodrošināja plašāku labklājības pieaugumu (Bohle 2018; Ban, Bohle 2021).

Pēc 2008. gada krīzes valsts politikas loma nevienlīdzības mazināšanā Latvijā ir bijusi divējāda. No vienas puses, nodokļu un pabalstu sistēmas reformas ir devušas nelielu pozitīvu efektu (Navickē 2020). No otras puses, ieviestie taupības pasākumi pēc 2008. gada krīzes ir pastiprinājuši sociālo problēmu akūtumu. Kamēr politiskā elite finanšu krīzes pārvarēšanu sauc par veiksmes stāstu (Dombrovskis 2025; Åslund un Dombrovskis 2011), publicētie akadēmiskie pētījumi norāda, ka izvēlēta politika, īstenojot pāreju uz eksporta orientētu ekonomiku, drastiski samazinot valsts izdevumus, nodarbināto sociālo drošību un citus pasākumus (Dühnaupt, Hein 2019), radījusi daudzas negatīvas ilgtermiņa sekas, tostarp attiecībā uz iedzīvotāju labklājību un labbūtību (Rajevska, Romanovska 2016; Usha 2014; Saulitis 2022; Cepilovs, Török 2019; Nyblom et al. 2019; Lehmann, Razzolini, Zaiceva 2020). Tādējādi, no ekonomiskās nevienlīdzības skatpunkta raugoties, konstatējams, ka 2008. gada ekonomiskās krīzes risinājumi nav uzlabojuši ekonomisko situāciju Latvijas mājāsaimniecībās.

Covid-19 pandēmijas laikā valsts atbalsts mājāsaimniecībām un veselības aprūpei būtiski pieauga. Kaut gan šie ārkārtas risinājumi bija īstermiņa pasākumi krīzes vadībai, nevis nevienlīdzības samazināšanai, tie ir pozitīvi ietekmējuši mājāsaimniecību noturību pret pieredzētajiem ekonomiskajiem

satricinājumiem. Jau 2020. gada Eiropas Centrālās bankas mājāsaimniecību apsekojums uzrāda pozitīvas tendences nevienlīdzības jomā, kopš 2017. gada samazinoties to mājāsaimniecību īpatsvaram, kuru neto bagātība ir negatīva jeb parādsaistības pārsniedz to rīcībā esošos aktīvus, tāpat arī turība ir vienlīdzīgāk sadalījusies starp dažādu ekonomisko slāņu mājāsaimniecībām (Fadejeva u. c. 2023). Vienlaicīgi bagātību koncentrācija 10 % bagātāko mājāsaimniecību ir turpinājusī pieaugt, tām 2020. gadā pārvaldot 44 % no visām Latvijas bagātībām iepretim 39 % 2017. gadā (Fadejeva u. c. 2023: 9–10). Turklāt 50 % mājāsaimniecību finanšu stāvoklis joprojām ir trausls, jo tās nespētu segt ikmēneša izdevumus vairāk nekā mēnesi, ja pēkšņi paliktu bez ienākumiem (Fadejeva u. c. 2023: 19).

Līdzīgi var uzteikt valsts panākumus, samazinot nabadzības riskam pakļauto iedzīvotāju īpatsvaru no 26,1 % 2020. gadā līdz 24,3 % 2023. gadā, bet tas joprojām ir viens no augstākajiem Eiropas Savienībā (CSP 2025, 1–2). Turklāt Nacionālās attīstības plānā 2021.–2027. gadam noteiktais mērķis (112. indikators), kas paredz, ka zemākās deciles (neto) ienākumu kopsumma pieaugs no 2,3 %, kas reģistrēts 2018. gadā, tikai 2019. gadā sasniedza mērķi (2,4 %), pārējos gados (2020–2023) nemainīgi tas bijis 2,3 % līmenī. Tiesa, jāņem vērā, ka 2024. gada beigās īstenota nodokļu reforma, kas stājās spēkā 2025. gadā, – viens no mērķiem bija palielināt neto ienākumus strādājošajiem. Tās ietekmi statistikas datos būs iespējams konstatēt 2026. gadā, tāpēc šajā nodaļā šīs politikas rezultātu nav iespējams izvērtēt.

Lai paaugstinātu zemo algu saņēmējiem to rīcībā esošos ienākumus, Latvijā politika īstenota galvenokārt divos virzienos: (1) neapliekamā minimuma paaugstināšana; (2) minimālās algas paaugstināšana. Attiecībā uz neapliekamo minimumu – laikā no 2022. līdz

2025. gadam tas ir pieaudzis no 350 eiro līdz 510 eiro. Savukārt minimālā alga 2022. gadā bija 500 eiro, savukārt 2025. gadā tā paaugstināta līdz 740 eiro, paredzot tās pieaugumu par 40 eiro katru nākamo gadu. Salīdzinot abus rādītājus, konstatējams, ka minimālā alga ir pieaugusi gan relatīvā, gan absolūtā izteiksmē par lielāku vērtību nekā neapliekamais minimums. Minimālās algas paaugstināšana ir

apšaubāms nabadzības un ēnu ekonomikas apkarošanas risinājums: pētnieku veiktā Valsts ieņēmumu dienesta datu analīze liecina, ka zaudētāji ir bijuši tie iedzīvotāji, kuru darba ražīgums nesasniedz minimālās algas līmeni (Gavoille, Zasova 2023), bet par kuriem darba devēji ir maksājuši visus likumos paredzētos nodokļus, tāpēc viņi nav bijuši nodarbināti ēnu ekonomikā.

Rekomendācijas turpmākajai darbībai

Kopš iestāšanās Eiropas Savienībā 2004. gadā Latvija ir salīdzinoši veiksmīgi apturējusi nevienlīdzības pieaugumu, taču īstenotās ekonomiskās nevienlīdzības samazināšanas politikas nav spējušas to būtiski samazināt, it sevišķi mājāsaimniecībām, kuras sastāv no viena vecāka un bērna/-iem. Augstā nevienlīdzība Latvijā palīdz izskaidrot šķietamu paradoks: 21. gadsimtā Latviju masveidā ir pametis darbaspēks, kaut gan ekonomiskā attīstība ir bijusi caurmērā pozitīva. Tomēr emigrācijas plūsmas no Latvijas ir bijušas selektīvas – valsti galvenokārt pamet jaunieši un kvalificēti darbinieki (Hazans 2011; Hazans 2019), kas īstermiņā var samazināt nevienlīdzības rādītājus, bet ilgtermiņā vājina darba tirgu un samazina nodokļu ieņēmumu bāzi. Tāpēc ir grūti izšķirams, vai nevienlīdzības nepaaugstināšanās ir bijusi pārdomātas valsts politikas vai arī iedzīvotāju emigrācijas rezultāts (par emigrācijas daudzveidīgajiem efektiem uz valsts ekonomisku attīstību sk.: Batista et al. 2025).

Pirmo reizi kopš neatkarības atjaunošanas migrācijas saldo 2022. un 2023. gadā ir bijis pozitīvs. Tas gan ir bijis drīzāk ārēja faktora rezultāts: Krievijas pilna mēroga iebrukums

Ukrainā, kas sev līdzī nesa kara bēgļu straumi no Ukrainas un veidoja jaunus izaicinājumus Latvijai, pieprasot būtiski palielināt finansējumu aizsardzībai, līdz ar to mazāk finansējuma pieejams sociālajai drošībai un nevienlīdzības samazināšanas programmām. Tas rada vēl lielākus izaicinājumus valsts pārvaldei nevienlīdzības samazināšanas jomā.

Kopš Covid-19 pandēmijas beigām Eiropas Savienība nodrošina finansējumu no t. s. Atveseļošanās un noturības mehānisma, viena no tā programmām vērsta uz nevienlīdzības samazināšanu un paredz industriālo parku izveidi (Jelgavā, Liepājā, Ventspilī, Daugavpilī un Valmierā) un līdz 700 zemu izmaksu īres dzīvokļu būvniecību (Ekonomikas ministrija 2025). Taču tas nerisina ekonomiskās nevienlīdzības strukturālās problēmas, starp kurām viena no galvenajām ir ekonomikas izaugsme, kas balstīta fondu finansējumā (Ban, Bohle 2021), tomēr nav spējusi tikt galā ar būtiskajām problēmām: zems inovāciju līmenis, ko rada zinātnes un attīstības nepietiekamais finansējums tiklab no valsts, kā arī no privāto uzņēmēju puses; ražošanā dominē zemas tehnoloģijas uzņēmumi un vāja digitālo risinājumu izmantošana; trūkst kvalificēta darbaspēka (Šteinbuka u. c. 2022: 11–13).

Dažas no šīm problēmām raksturīgas ne vien Latvijai, bet Eiropas Savienībai kopumā, un tās izgaismotas Eiropas Centrālās bankas bijušā vadītāja Mario Dragi (Mario Draghi) ziņojumā Eiropas Komisijai par Eiropas konkurētspēju (Draghi 2024). Tajā uzsvērtā nepieciešamība samazināt inovāciju plaisu salīdzinājumā ar ASV un Ķīnu, veicināt reģiona dekarbonizāciju un konkurētspēju, kā arī palielināt drošību un samazināt atkarību. Šīs nodaļas kontekstā būtiska ir ziņojuma sadaļa par sociālo iekļaušanu (Draghi 2024: 15), uzsverot, ka valsts aprūpe un tās sniegto pakalpojumu kvalitāte ir ne vien Eiropas raksturlielums, bet patlaban arī izaicinājums, lai tā tiktu nodrošināta vienlaikus ar izaugsmi. Šajā gadījumā ziņojumā uzsvērtā ASV negatīvā pieredze, kura, līdzīgi kā citas valstis, samazinājusi nodokļu slogu turīgākajiem, tādējādi cerot uz ekonomisko izaugsmi. Taču realitātē tam nav bijusi būtiska pozitīva ietekme nedz uz nodarbinātību, nedz ekonomisko izaugsmi, tā vietā tikai pieaugusi sabiedrības ekonomiskā nevienlīdzība (Hope, Limberg 2022).

Nemot vērā iepriekš minēto, nākotnē Latvijai jāpievēršas strukturālās nevienlīdzības mazināšanai, kas būtu vērsta uz patēriņa un valsts turīgāko iedzīvotāju aplikšanu ar relatīvi augstāku nodokļu likmi, lai samazinātu atšķirības starp pašiem bagātākajiem un nabadzīgākajiem Latvijas iedzīvotājiem, kā arī būtu vērsta pret strukturālas nevienlīdzības cēloņiem un sasniegtu turpmāk uzskaitītos politikas mērķus.

1) Samazināt nabadzības risku ģimenēs, ko veido viens vecāks ar bērnu/-iem
Līdzšinējā valsts politika ir efektīvi novērsusi nabadzības pieaugumu iedzīvotājiem pensijas vecumā, taču ar bērniem saistītie finansiālie izdevumi un atbalsts viena vecāka ar bērnu/-iem ģimenēm nav pietiekams, proti, **valsts**

ricībpolitikai būtu jāsamazina t. s. bērna soda efekts, kad jaundzimušā dēļ māsaimniecība zaudē gan ienākumus, gan karjeras iespējas. Šis efekts Baltijā ir novērojams tieši attiecībā uz sievietēm, demonstrējot ekonomiskās nevienlīdzības saikni ar dzimumu nevienlīdzību (Černiauskas 2023). Tāpēc būtu jāpaplašina atbalsta instrumenti, kuru mērķis ir sieviešu ekonomiskās nevienlīdzības mazināšana.

Viens no risinājumiem būtu pārskatīt un **paplašināt samazinātās pievienotās vērtības nodokļa likmes, kuras vērstas uz specifiskām mērķgrupām un samazina nevienlīdzību**, piemēram, Vācijā ieviestais samazinātais pievienotās vērtības nodoklis sieviešu higiēnas precēm efektīvi pazeminājis to cenu un tādējādi ir palielināta to pieejamība un tiek kompensēts t. s. menstruālās nabadzības risks (Buettner, Hechtner, Madzharova 2025).

Vienlaikus valstij jāizvērtē, vai esošās samazinātās pievienotās vērtības likmes kalpo nevienlīdzības samazināšanai un **jāatceļ vai jāpalielina pievienotās vērtības likme tām precēm un pakalpojumiem, kas nevienlīdzību nesamazina.** Spilgts piemērs ir kultūras pasākumi – koncerti un citi pasākumi lielākoties ir atbrīvoti no pievienotās vērtības nodokļa. Pēdējie kultūras patēriņa dati liecina, ka starp iedzīvotājiem ar zemākajiem ienākumiem (līdz 500 eiro) uz vienu ģimenes locekli vairāk nekā katrs trešais gada laikā nebija apmeklējis nevienu kultūras pasākumu, kamēr turīgāko iedzīvotāju vidū tādu ir ievērojami mazāk (ne retāk kā katrs piektais), turklāt ar novērojamu tendenci: jo augstāki ienākumi, jo biežāk tiek apmeklēti kultūras pasākumi (LKA, SKDS 2025: 30). Tas parāda, ka nodokļu politika attiecībā uz sociālās atstumtības mazināšanu kultūras patēriņa jomā, tostarp atbrīvojums no pievienotās vērtības nodokļa, nesasniedz

savu mērķi. Kultūras patēriņš ir augstāks valstīs ar zemākiem nevienlīdzības rādītājiem (Veal 2016). Tas liecina, ka valstij, ja tā vēlas paaugstināt mazturīgāko slāņu kultūras patēriņu, sākotnēji jāpievēršas ekonomiskās nevienlīdzības samazināšanai.

2) Samazināt reģionālo nevienlīdzību un veicināt ekonomisko attīstību un uzņēmību

Latvijā maz iedzīvotāju saredz pašvaldību lomu ekonomiskās aktivitātes stimulēšanā, tām piedēvējot galvenokārt iedzīvotāju atbalsta un infrastruktūras uzturēšanas funkcijas (Kārkliņš, Valdmanis 2021: 55). Šo funkciju palīdz uzturēt Pašvaldību finanšu izlīdzināšanas fonds, no kā tiek pārdalīti līdzekļi no desmit pašvaldībām par labu pārējām. Ja šī politika ir sasniegusi politikas noteikto mērķi radīt pašvaldībām līdzīgas iespējas likumos noteikto funkciju izpildei, tā nav notikusi uz vienlīdzīgiem pamatiem, pārdali veicot nevis pēc katra iedzīvotāja personīgās turības, bet gan pašvaldības kopējā turības līmeņa. Turklāt šāda reģionu pabalstīšana drīzāk veicina neapmierinātību un reģionā dzīvojošo jēgas zudumu, neredzot attīstības iespējas (Rodríguez-Pose 2018; Skultans 2022). Fonda līdzekļu avots ir nekustamā īpašuma un iedzīvotāju ienākumu nodokļa ieņēmumi, no tā izslēdzot kapitāla un patēriņa nodokļus, proti, reģionālās nevienlīdzības mazināšana tiek novirzīta uz turīgākajās pašvaldībās dzīvojošajiem nekustamā īpašuma turētājiem un strādājošajiem, bet ne uz sabiedrības turīgākajiem iedzīvotājiem jebkur Latvijā.

Valsts rīcībpolitikai būtu jāpārskata **Pašvaldību izlīdzināšanas fonda finanšu avoti, to galvenokārt finansējot no patēriņa, turklāt mērķtiecīgāk šos ieņēmumus iekasējot no sabiedrības turīgākajiem iedzīvotājiem**, ne turīgākajām pašvaldībām, kurām tādējādi būtu iespējams domāt par ieguldījumiem

ekonomiskajā attīstībā no līdzekļiem, kas paliktu to rīcībā. Tas pašvaldībām dotu plašāku rīcības brīvību un mazāku atkarību no Eiropas Savienības fondu finansējuma, tādējādi sniedzot iespēju vietām, kuras līdz šim pamestas novārtā (Collier 2024), attīstīties un saņemt ne vien sociālu, bet arī ekonomisku atbalstu un labākas iespējas iedzīvotājiem. **Reģionos jānodrošina augsta mobilitāte, tostarp izveidojot saskaņotu sabiedriskā transporta tīklu.** Mazāka atkarība no privātā transporta veicina iedzīvotāju, it sevišķi mazturīgāko, labklājību un spēju izpildīt finanšu saistības bez kavējumiem (Agarwal et al. 2025), tāpat tā paaugstina veselības kvalitāti (Tu et al. 2025). Kā piemēru par novārtā pamestām vietām var minēt teritorijas, kur agrāk bija pieejama regulāra vilcienu satiksme. Limbažus varētu uzskatīt par šādu teritoriju, kur kopš vilcienu kustības slēgšanas autobusu satiksme ar Saulkrastu staciju, tuvāko vilciena pieturu, ir nesaskaņota un reta, bieži dublējot autobusu reisu uz Rīgu. Tam ieņemim var minēt Dobeli, ar kuru Jelgavas dzelzceļa stacijai ir izveidoti vairāki savienotie reisi dienā.

3) Augstāka turīgāko iedzīvotāju līdzdalība ienākumu pārdalē

Latvijas iedzīvotāji uzskata, ka valstij ir jānodrošina iedzīvotājiem būtisks sociālais un ekonomiskais atbalsts, kā arī no uzņēmējiem un strādājošajiem jāiekasē pēc iespējas mazāki nodokļi (Kārkliņš, Valdmanis 2021: 54). Patlaban gan **pirmajiem (strādājošajiem) ir ievērojami lielāks nodokļu slogs nekā otrajiem (uzņēmējiem), kas rada priekšnoteikumus ekonomiskajai nevienlīdzībai.** OECD pārskats liecina, ka Latvijā ir otra augstākā nevienlīdzība starp darbaspēka un kapitāla (dividendēm) nodokļiem, nodokļu slogam darbaspēkam pārsniedzot aptuveni 20 % kapitālam (OECD 2024b: 17). Uzņēmumu ienākumu

nodokļi Latvijā ir vieni no zemākajiem OECD valstīs (OECD 2024a), ienākumi no šī nodokļa ieņēmumiem pēc pēdējās reformas ieviešanas 2018. gadā ir samazinājušies no 1,6 % no IKP 2017. gadā līdz 1 % no IKP 2022. gadā (Finanšu ministrija 2024b). Vienlaikus 2022. gadā dividenžu ienākumus ar 0 % iedzīvotāju ienākuma nodokļa likmi saņēma aptuveni 28,3 tūkstoši Latvijas iedzīvotāju, 14 % jeb aptuveni četriem tūkstošiem personu ienākumi pārsniedz 30 000 eiro (Finanšu ministrija 2024a: 99). Tajā pašā laikā ražošanas struktūra Latvijā nav būtiski mainījusies, pretēji ASV, kur patlaban lielākie uzņēmumi ir citi nekā pirms dažām desmitgadēm. Tas liecina, ka Latvijā politikas veidošanas process nav bijis vērsts uz inovāciju stiprināšanu un jaunām uzņēmējdarbības formām, atšķirībā no ASV (Iversen 2025).

Ņemot vērā sabiedrības augsto pieprasījumu pēc sabiedriskajiem pakalpojumiem un zemiem nodokļiem uzņēmējdarbībai un darbaspēkam, valstij **rekomendējams ieviest vai celt patēriņa un kapitāla pieauguma nodokļus**. Latvijā 10 % turīgāko mājsaimniecību pārvalda vairāk nekā 60 % no visas bagātības valstī, bet bagātāko mājsaimniecību vidū mantojumu un dāvinājumu biežums būtiski neatpaliek no citām OECD dalībvalstīm (OECD 2021: 4–5), līdz ar to pastāvošā nevienlīdzība, ņemot vērā bagātības koncentrāciju, varētu būt pat lielāka nekā Rietumeiropas valstīs. Pārmantotā bagātība ir viens no bīstamākajiem nevienlīdzības avotiem, vidējā termiņā apdraudot Latvijas ekonomisko saliedētību (Saulītis, Rolle 2024), tajā pašā laikā nodokļu politika, kas pārdala mantoto bagātību par labu sabiedrībai saprātīgā apmērā un ir mērķēta tikai uz turīgāko iedzīvotāju slāni, to efektīvi novērš (Reinbold 2016; Piketī 2015). Pētnieku (Morelli et al. 2025) aprēķini parāda, ka nelieli un vidēja apmēra mantojumi lielākoties samazina bagātības nevienlīdzību, savukārt ļoti lielas

mantojuma summas koncentrēšanās šaurā iedzīvotāju grupā palielina nevienlīdzību, sniedzot papildu empīrisko pamatojumu progresīvai mantojuma nodokļa politikai ar īpašu uzmanību lielākajiem mantojumiem, bet ar nodokli neapliekot neliela un vidēja apmēra mantojumus.

4) Efektīva reformu vadība, ieviešana un rezultātu mērīšana

Viens no nodokļu politikas mērķiem ir ienākumu pārdale, lai samazinātu nevienlīdzību, taču atsevišķos gadījumos novērojams, ka izmaiņas transfertos, kas paredzētas, lai samazinātu nabadzību, var arī nesasniegt mērķi (sk., piemēram, Cury, Pedrozo, Coelho 2015). Kā norāda Rita de la Feria (Rita de la Feria), nodokļu izmaiņas vienmēr ir saistītas ar ieguvumiem un zaudējumiem, piemēram, nevienlīdzības samazināšana var būt nesaskanīga ar citiem politikas mērķiem – ar vides ilgtspēju (paaugstinot akcīzi fosilajai degvielai) vai darbaspēka pieejamību un mobilitāti (samazinot darba ņēmēju sociālo aizsardzību) (Feria 2025: 4). Šajā kontekstā vērtīga ir Mario Dragi atziņa ziņojumā par Eiropas konkurētspēju, ka **lēmumu atlikšana ir bremzējusi Eiropas ekonomisko attīstību un tikai mazinājusi vienprātību** (Draghi: 2024: 9).

Latvijā ir daudz ar nodokļiem saistītu normatīvo aktu, kuru ieviešana ir atlikta jau vairākus gadus. Šāda lēmumu atlikšana liecina par politiskās elites nespēju izveidot likumvidi, kura tiktu praktiski ieviesta, un notiek nelietderīga valsts pārvaldes resursu izmantošana, kad tiek izstrādāti normatīvie akti, bet to praktiskā ieviešana neseko. Kā piemēru var minēt autoratlīdzības nodokļu izmaiņu piemērošanu – tās pieņemtas 2021. gadā, bet 2024. gadā to stāšanās spēkā tika pagarināta vēl par trim gadiem (LSM 2024). Šī reforma attiektos tikai uz 32 000 autoratlīdzību saņēmēju, turklāt nodokļu izmaiņām varētu būt pozitīvs efekts uz vispārējā nodokļu režīmā strādājošajiem,

kuri visbiežāk pauž neapmierinātību ar Latvijas nodokļu sistēmas taisnīgumu (LSM 2021). Tiesa, šajā gadījumā izceļama, iespējams, nepietiekama iedziļināšanās to iedzīvotāju situācijā, **kurus minētās nodokļu izmaiņas skar** (Kreigere 2024: 7–17; 51–54). **Tas varētu būt vismaz daļējs iemesls tam, ka reforma nav bijusi īpaši veiksmīga. Rekomendācija politikas veidotājiem: šādi īstenot pārmaiņas nav vēlams.**

Var minēt arī situāciju ar nekustamā īpašuma kadastrālo vērtību, no kā tiek aprēķināts nekustamā īpašuma nodoklis, – to aktualizēja 2020. gadā, bet nodokļa aprēķina kārtības izmaiņas tā arī neieviesa un pēdējo reizi atlika 2024. gadā, šoreiz jau uz nenoteiktu laiku (LV portāls 2024), turklāt būtiskas izmaiņas šajā jomā attiecībā uz nodokļiem Finanšu ministrija paredz tikai 2029. gadā (Petrova, Puriņa 2024). Arī šajā ziņā novērojama analogiska situācija: politika tiek izstrādāta ar nepietiekamu vērību pret tās reālo īstenošanu. Turklāt saskaņā ar spēkā esošo kadastrālās vērtības aprēķina sistēmu Latvijā nepastāv luksusa klases īpašumi (Kairis 2024), līdz ar to nekustamā īpašuma nodokļu sistēma ir nevienlīdzīga.

Tā ir arī galvenā politikas rekomendācija ekonomikas nevienlīdzības jomā: **ieviest izstrādātās politikas un rekomendācijas – ātri un nekavējoties**, bet saskaņoti ar iesaistītajām pusēm, kas ir viens no priekšnoteikumiem apjomīgu un sarežģītu procesu īstenošanā (Flyvbjerg, Gardner 2023). Patlaban valsts pārvalde ir kompetenta un efektīva normatīvo aktu izstrādē, tāpat neskaitāmas rekomendācijas ir devuši pētnieki, tostarp saistībā ar sabiedrības saliedētību: no 2014. līdz 2024. gadam veikti vairāk nekā 110 zinātniski pētījumi un iestāžu pasūtīti pētnieciskie darbi par vismaz 17 miljoniem eiro, daudzos gadījumos izstrādājot politikas rekomendācijas (Valsts kontrole 2025). **Nepieciešama**

politiskā drosme, kuru vada skaidrs un identificējams politikas mērķis. Nākamais solis ir pārdomātas politikas veidošana, kur lēmumi ir balstīti nevis interešu pārstāvības organizāciju ietekmē, bet gan zinātniskajā ekspertīzē. Atkārtojot iepriekš vairākkārt minēto, ekonomiskā nevienlīdzība ir izvēle.

Ja valsts vēlas samazināt ekonomisko nevienlīdzību, tad politikas indikatīvajam mērķim jābūt izmērāmam ar specifisku nevienlīdzības rādītāju, taču šobrīd nevienā dokumentā mērķi šādi nav noteikti, tā vietā lielākoties izmantojot nabadzības riska rādītājus un koncentrējoties galvenokārt uz ekstrēmiem nevienlīdzības gadījumiem. Vienlaikus būtu **jāatturas no vienkāršotiem, bet maz efektīviem risinājumiem, piemēram, minimālās algas celšanas, kad tā nav atbilstoša darba ražīguma pieaugumam**, un citiem populāriem, bet strukturālo nevienlīdzību nerisinošiem instrumentiem.

Tajā pašā laikā ir arī jāapzinās, ka efektīva politikas ieviešana ne vienmēr nozīmē, ka iedzīvotāji izmantos valsts piedāvātos palīdzības instrumentus, it sevišķi, ja ir runa par sabiedrības grupām, kuras raksturo augstāks nabadzības un sociālās atstumtības risks (Blaufus et al. 2022; Linos et al. 2022). Nodokļu atmaksa var pat palielināt ekonomisko nevienlīdzību, jo trūcīgākie iedzīvotāji nepieciešamās procedūras veic retāk nekā bagātie (Hauck, Wallossek 2024). Tāpat arī Latvijā, piemēram, 2025. gada sākumā, stājās spēkā izmaiņas Fiziskās personas atbrīvošanas no parādsaistībām likumā, ievērojami atvieglojot šo procesu, kā arī līdz pat gada beigām atbrīvojot personas no notāra nodevas par pieteikuma iesniegšanu un izskatīšanu. Kaut gan saskaņā ar Uzņēmumu reģistra maksātnespējas reģistru 11 mēnešos pēc likuma stāšanās spēkā šai procedūrai ir pieteicies ievērojami vairāk personu nekā visā 2024. gadā, tie joprojām ir tikai 55 cilvēki. Tikmēr

Latvijas Finanšu asociācija aplēsusi, ka kredītgrūtībās bija nonākušas 170 000 privātpersonas (Saulītis 2019). Tas nozīmē, ka **valsts pārvaldei ir ne vien jāsamazina birokrātiskie šķēršļi, bet jārēķinās arī ar iedzīvotāju, tostarp mazaizsargāto iedzīvotāju grupu, spējām** (sk., piemēram, Mullainathan, Shafir 2013). Plašākā mērā tas nozīmē **politikas veidošanas procesā ņemt vērā uzvedības ekonomikas atziņas** (nodokļu jomā sk.: Alm et al. 2023; Kirchler

2007; Williams 2015), lai ieviestā politika sasniegtu savu mērķi. Bet tās **izvērtēšanā pēc iespējas plašāk jāizmanto kontrolētas nejaušības pētījuma metode, kā arī citas cēloņsakarības pētījumu (causal inference) metodes**, kur tiek izmantoti pavirzīšanas instrumenti (Thaler, Sunstein 2008; Soman 2024), kā arī citas inovatīvas politikas novērtēšanas pētījumu metodes.

14. Sociālā drošība no nodokļu tiesību skatpunkta

GALVENIE PIETURPUNKTI

Latvija Satversmē nostiprinājusi sevi kā sociāli atbildīgu valsti, kuras pienākums ir nodrošināt cilvēka cieņai atbilstošu dzīves līmeni.

Pašreizējā minimālās pensijas politika un garantētā ienākuma līmeņi Latvijā neatbilst cilvēka pamatvajadzību nodrošināšanai.

Nepieciešama eksistences minimuma metodoloģija, kas ļautu noteikt sociālā nodrošinājuma pietiekamību. Esošā cilvēka pamatvajadzību definīcija likumā ir pārāk šaura, un tā ir jāpapildina, iekļaujot līdzdalības iespējas sociālajā, politiskajā un kultūras dzīvē.

Faktiskās situācijas apraksts

Latvijas Republikas Satversmes tiesa (ST) 2006. gada 2. novembra spriedumā pirmo reizi Latviju atzina par sociāli atbildīgu valsti, respektīvi, Latvija ir sociāli atbildīga valsts, kas likumdošanā, pārvaldē un tiesas spriešanā cenšas iespējami plaši īstenot sociālo taisnīgumu, tostarp arī ar mērķi nodrošināt atbilstošu dzīves standartu (ST Nr. 2006-07-01: 18). Pēc nepilniem astoņiem gadiem ar 2014. gada 19. jūnija grozījumiem Latvijas Republikas Satversmē arī tika noteikts, ka Latvija ir sociāli atbildīga valsts, kas balstās uz cilvēka cieņu un citām demokrātiskas tiesiskas valsts vērtībām.

Sociāli atbildīga valsts ir plašs jēdziens (ST Nr. 2009-08-01: 14). Šādas valsts pienākumos ietilpst ne tikai sociālās drošības garantijas. Tomēr bez sociālās drošības nav iedomājama tādu demokrātiskā un tiesiskā valstī atzītu vērtību īstenošana un/vai neaizskaramība

kā cilvēka cieņa, saliedētība (sociālā solidaritāte), taisnīgums u. c.

Latvijas sociālās drošības sistēma sāka attīstīties uzreiz pēc valsts neatkarības atjaunošanas *de facto* 1990.–1991. gadā (Lazdiņš 2024: 179–183) – tātad vēl pirms Latvija tika definēta kā sociāli atbildīga valsts. Arī spēkā esošie sociālās drošības sistēmas likumi ir tikuši pieņemti 20. gadsimta 90. gadu vidū un otrajā pusē. Protams, šie joprojām spēkā esošie likumi līdz šim brīdim ir ievērojami grozīti salīdzinoši ar to pamata redakciju atbilstoši pieaugošai izpratnei par sociāli atbildīgas valsts pienākumiem un valsts un pašvaldību budžeta iespējām.

Likums “Par sociālo drošību” tika pieņemts 1995. gada 7. septembrī. Starp sociālās drošības sistēmas darbības pamatprincipiem likuma 2. pantā tika noteikts arī sociālās apdrošināšanas

princips. Lai īstenotu šo sociālās drošības likumā noteikto principu, 1995. gada 2. novembrī tika pieņemts likums “Par sociālo nodokli”. Likums noteica, ka sociālās apdrošināšanas iemaksas tiek personificētas. Tas nozīmēja, ka, iestājoties sociāli apdrošināta riska gadījumam, sociālā pakalpojuma izmaksas apmērs kļuva atkarīgs no sociālās apdrošināšanas iemaksu apmēra. No personificēto iemaksu principa izrietēja tā dēvētais faktisko iemaksu princips, kas paredzēja, ka sociāli apdrošināta ir tikai tā persona, kura vai par kuru ir veikti sociālās apdrošināšanas maksājumi (Lazdiņš 2024: 22–29).

Joprojām spēkā esošais likums “Par valsts sociālo apdrošināšanu” (turpmāk – Sociālās apdrošināšanas likums) tika pieņemts 1997. gada 1. oktobrī. Likuma 3. pantā ir noteikts, ka “Sociālā apdrošināšana ir pasākumu kopums, ko organizē valsts, lai apdrošinātu personas vai tās apgādībā esošo personu risku zaudēt darba ienākumu sakarā ar sociāli apdrošinātās personas slimību, invaliditāti, maternitāti, paternitāti, bezdarbu, vecumu, nelaimes gadījumu darbā vai saslimšanu ar arodslimību, bērna kopšanu, kā arī papildu izdevumiem sakarā ar sociāli apdrošinātās personas vai tās apgādībā esošās personas nāvi.” Savukārt 1995. gada 2. februārī pieņemtā likuma “Par nodokļiem un nodevām” 8. pants noteica, ka valsts sociālās apdrošināšanas obligātās iemaksas (turpmāk – obligātās iemaksas) ir viens no Latvijas nodokļiem.

Obligātās iemaksas tiek administrētas kā nodokļa maksājums. Tomēr atšķirībā no nodokļa maksājuma obligātās iemaksas atbilstoši ST interpretācijai ir arī ilgtermiņa ieguldījums, piemēram, savā nākotnes pensijas kapitālā (ST Nr. 2011-03-01: 16.1.), respektīvi, obligātās iemaksas ir apskatāmas arī kā apdrošināšanas iemaksa.

Par sociālās apdrošināšanas pamatprincipiem likumdevējs ir noteicis sociālo solidaritāti jeb solidaritāti starp obligāto iemaksu veicējiem un sociālās

apdrošināšanas pakalpojumu saņēmējiem, kā arī sociālās apdrošināšanas līdzekļu izmantošanu tikai sociālās apdrošināšanas pakalpojumu finansēšanai. Sociālās apdrošināšanas likumā noteiktie pamatprincipi ir viens no pamatiem Satversmē noteiktās sociālās saliedētības un 109. pantā (ikvienam ir tiesības uz sociālo nodrošinājumu vecuma, darbnespējas, bezdarba un citos likumā noteiktajos gadījumos) garantēto sociālo pamattiesību īstenošanai (Lazdiņš u. c. 2026). Sociālā apdrošināšana ir orientēta uz personas aktīvu līdzdalību sociālās drošības sistēmā. Uz to norāda arī ST – 109. pantā paredzētās cilvēka pamattiesības var pilnvērtīgi izmantot tikai tad, ja persona ir līdzdarbojusies sociālās apdrošināšanas sistēmā (ST Nr. 2016-14-01: 19.2.). Sociāli atbildīgas valsts princips neizslēdz ikvienas personas pienākumu rūpēties par sevi, saviem tuviniekiem un nodrošināt sev pašam cilvēka cienīgu dzīvi (ST 2022-34-01: 11). Tādējādi sociālā solidaritāte sociālās apdrošināšanas tiesību ietvarā nozīmē, ka sociāli atbildīgu valsti veido sociāli atbildīgi pilsoņi (Lazdiņš u. c. 2026).

Sociālās apdrošināšanas tiesībās “faktisko iemaksu princips” laika posmā no 2001. līdz 2011. gadam zaudēja savu visaptverošo nozīmi. Šis princips saglabāts tikai attiecībā uz valsts pensiju apdrošināšanu, jo par pensijas kapitāla uzkrāšanu ir atbildīga ne tikai valsts vai darba devējs, bet arī pati apdrošināmā persona. ST atzinumā šāda kārtība ir atzīta arī par taisnīgu atbilstoši jau iepriekš izvirzītai tēzei, ka sociāli atbildīgu valsti veido sociāli atbildīgi pilsoņi (ST Nr. 2000-08-0109; 2011-03-01; “Par valsts sociālo apdrošināšanu” 5. panta ceturtā daļa; Lazdiņš u. c. 2026). Diemžēl daļa pensionāru darba stāžu uzkrāja padomju okupācijas laikā un laika posmā līdz 1995. gada 31. decembrim, kad netika uzskaitītas sociālās apdrošināšanas

iemaksas un nebija iespējams uzkrāt valsts vecuma pensijas kapitālu. Šīs pensionāru grupas liela daļa ir pakļauta nabadzības riskam un pēc būtības var cerēt tikai uz sociālai palīdzībai līdzīgu pensiju.

Pozitīvu impulsu sociālās apdrošināšanas jomā deva Covid-19 izraisītā krīze. 2020. gada 27. novembrī tika izdarīti grozījumi likumā “Par valsts sociālo apdrošināšanu”. Tie ieviesa “minimālo obligāto iemaksu objekta” jēdzienu. Minimālais obligāto iemaksu objekts ceturksnī ir trīs Ministru kabineta noteiktās minimālās mēneša darba algas (grozījumi likumā “Par valsts sociālo apdrošināšanu” 10. pants vai “Par sociālo apdrošināšanu” 20.⁴ pants). Nav gan zināms, vai sociālās apdrošināšanas iemaksas minimālā iemaksu objekta apmērā nodrošina cilvēka cieņai atbilstošu sociālo nodrošinājumu (pabalstu), iestājoties sociāli apdrošinātā riska gadījumam, jo Latvijā nav aprēķināts cilvēka eksistences minimums.

Pie sociālās apdrošināšanas sistēmas analīzes vēl ir jāpaskaidro, ka ne visas sociāli apdrošināmas personas ir apdrošināmas visiem sociālās apdrošināšanas veidiem. Tas balstās uz valsts tiesību politikas pieņemumu, ka persona tiek apdrošināta tiem sociāliem riskiem, kuri tai var nākotnē iestāties (ST Nr. 2019-36-01: 5). Covid-19 krīze pierādīja, ka šāda nodokļu politika ir ar trūkumiem, piemēram, pašnodarbinātās personas netiek apdrošinātas bezdarba gadījumam (Ministru kabineta 2020. gada 17. decembra noteikumi Nr. 786, 12. pkt.), bet Covid-19 izraisītās krīzes ierobežojumu dēļ daudzas pašnodarbinātās personas zaudēja jebkurus ienākumus un varēja paļauties tikai uz valsts palīdzību krīzes dīkstāves pabalsta formā (Lazdiņš 2024: 185–186). Līdz ar to sociālās apdrošināšanas tiesībās jāsamazina to personu kategorija, kas netiek apdrošināti visiem sociālās apdrošināšanas veidiem.

2019.–2020. gadā Satversmes tiesā tika iesniegtas vairākas konstitucionālās sūdzības par sociālā nodrošinājuma neatbilstību sociāli atbildīgas valsts statusam, piemēram, garantētais minimālais ienākuma līmenis personai tobrīd bija noteikts 64 eiro apmērā mēnesī (ST Nr. 2019-24-03: 1.2.); vienā no ST skatītām lietām personai vecuma pensija bija aprēķināta 110,60 eiro mēnesī (ST Nr. 2020-07-03: 3). Te jānorāda, ka tik niecīga vecuma pensija tobrīd vēl nebija mazākā aprēķinātā valsts vecuma pensija (Lazdiņš 2024: 189).

Sociālo tiesību īstenošana tik zemā nodrošinājuma līmenī neatbilst ne tikai sociāli atbildīgas valsts statusam, bet arī labai valsts pārvaldībai. Šajā sakarā ST secināja, ka cilvēka cieņā balstītas sociāli atbildīgas valsts likumdevēja pienākums demokrātiskā tiesiskā valstī ir izveidot tādu sociālo nodrošinājumu sistēmu, kas aizsargātu cilvēka cieņu kā augstāko vērtību, vienlaicīgi izlīdzinot sociālo nevienlīdzību un nodrošinot valsts ilgtspējīgu attīstību (ST Nr. 2019-24-03: 17.1.). Tātad valsts pienākums ir rūpēties par taisnīgu sociālo kārtību, un Satversmes 109. panta tvērumā ietilpstošās tiesības uz sociālo nodrošinājumu mērķis ir iespēju robežās nodrošināt ikvienam tiesības dzīvot cilvēka cieņai atbilstošu dzīvi (ST Nr. 2020-07-03: 15.1.–15.2.1.). “Kaila izdzīvošana” nav savienojama ar sociāli atbildīgas valsts taisnīguma izpratni. Tādējādi eksistences minimuma nodrošināšana ir valsts pozitīvais pienākums (ST Nr. 2020-07-03: 17.4.).

Atšķirībā no sociālās apdrošināšanas sociālās palīdzības gadījumā netiek prasīta personas aktīva līdzdalība sociālās drošības sistēmā. Ja persona pati nespēj pienācīgi rūpēties par sevi, tad valsts pienākums ir sniegt sociālo palīdzību uz sabiedrības solidaritātes pamata (ST Nr. 2022-34-01: 11). Valsts pētījuma programmas ietvarā nebija

paredzēts pētīt kādu no sociālās palīdzības aspektiem, tomēr sociālā palīdzība atrodas tiešā saistībā ar sociālo apdrošināšanu, veidojot kopēju sociālās drošības sistēmu. Šajā kopsakarībā ir būtiski saprast, ka sociālā palīdzība nedrīkst pārsniegt uz sociālās apdrošināšanas pamata sniegta pakalpojuma apmēru. Pretējā gadījumā cilvēki zaudēs motivāciju iesaistīties sociālās apdrošināšanas sistēmā un visādi centīsies izvairīties no obligāto iemaksu veikšanas. Lai arī sociālā palīdzības apmērs tiek noteikts uz citiem principiem nekā sociālā apdrošināšana, arī sociālai palīdzībai ir jāapmierina cilvēka pamatvajadzības līdzīgi sociālai apdrošināšanai, iestājoties apdrošināta riska gadījumam.

Zināmu norādi uz to, kas ir cilvēka pamatvajadzības, satur 2002. gada 31. oktobra “Sociālo pakalpojumu un sociālās palīdzības likums”. Likums 1. panta pirmās daļas 11. punkts nosaka, ka cilvēka **pamatvajadzības** ir ēdiens, apģērbs, mājoklis, veselības aprūpe un obligātā izglītība. Likuma norma gan nedod atbildi uz jautājumu, vai cilvēka pamatvajadzību uzskaitījums būtu uzskatāms par pietiekamu. Kā norāda ST, lai persona nodrošinātu pilnvērtīga sabiedrības locekļa statusu, bez elementāras izdzīvošanas un izglītības garantijām personai ir jānodrošina iespējas piedalīties arī sociālajā, politiskajā un kultūras dzīvē (ST Nr. 2019-24-03: 17.3.). Tātad ar likumu noteiktais

pamatvajadzību uzskaitījums Latvijā kā sociāli atbildīgā valstī ir novecojis. Nosakot minimālās vecuma pensijas apmēru u. c. sociālos pabalstus, likumdevējam ir jāņem vērā Satversmes tiesas norādītais par cilvēka pamatvajadzību izpratni (Lazdiņš u. c. 2026).

Jānorāda, ka minimālā vecuma pensija personai bez invaliditātes no 2025. gada 1. janvāra bija robežās no 226,80 līdz 340,20 eiro atkarībā no sociālā apdrošināšanas stāža. Labklājības ministrijas interneta vietnē ir atrodams 2021. gada pētījums par iztikas minimumu. Zinātnieki ir aprēķinājuši pensionāra iztikas minimumu robežās no 361,37 līdz 417,21 eiro mēnesī atkarībā no dzīvesvietas (Brants u. c. 2021). Tātad 2025. gadā valstī noteiktā minimālā vecuma pensija nesasniedz pat zinātnieku 2021. gadā aprēķināto iztikas minimuma apmēru pensionāram un esošā sociālā nodrošinājuma aprēķināšanas kārtība nenodrošina ikvienam cilvēka cienīgu dzīvi (Lazdiņš u. c. 2026). Tas nozīmē, ka Latvija nav pienācīgi izpildījusi Satversmē noteikto pienākumu sociālā nodrošinājuma jomā. Līdz ar to ir apdraudēta izpratne par Latviju kā sociāli atbildīgu valsti un par vienu no valsts primāriem uzdevumiem jāklūst eksistences minimuma aprēķināšanas metodes izstrāde. Pagaidu risinājums varētu būt minimālās valsts vecuma pensijas pielīdzināšana valsts noteiktās minimālās algas apmēram.

Rekomendācijas

1. Sociālās apdrošināšanas tiesībās par vienu no pamatprincipiem ir atzīta solidaritāte. Solidaritātes princips tikai daļēji atklāj sociālās apdrošināšanas būtību. Tāpēc likums “Par valsts sociālo apdrošināšanu” ir jāpapildina ar apdrošināšanas principu jeb personiskā

ieguldījuma principu. Tas palīdzētu jēdzieniski nošķirt obligātās iemaksas no klasiskās nodokļa izpratnes. Izpratnes maiņa par obligāto iemaksu pamatprincipiem varētu veicināt cilvēku ieinteresētību iesaistīties sociālās apdrošināšanas sistēmā.

2. Ne visas sociāli apdrošināmas personas tiek apdrošinātas visiem sociālās apdrošināšanas veidiem (riskiem), kas krīzes gadījumā var izraisīt sociālo spriedzi kā to pierāda Covid-19 pandēmijas laiks. Tāpēc līdz minumam jāsamazina to sociāli apdrošināmu personu kategorijas, kas netiek apdrošinātas visiem sociālās apdrošināšanas veidiem (riskiem).

3. “Sociālo pakalpojumu un sociālās palīdzības likumā” noteikto cilvēka

pamatvajadzību uzskaitījums ir novecojis. Lai nodrošinātu cilvēka cieņai atbilstošu sociālo nodrošinājumu, ar likumu noteikto pamatvajadzību uzskaitījums ir jāpapildina ar norādi, ka cilvēka pamatvajadzību jēdziens sevī ietver arī personas iespējas piedalīties sociālajā, politiskajā un kultūras dzīvē.

4. Latvijā nav aprēķināts eksistences minimums, atbilstoši kuram būtu jānosaka obligāto iemaksu minimālais apmērs ar mērķi apmierināt cilvēka pamatvajadzības.

15. Valsts valodas apguve un lietojums sabiedrības saliedētības kontekstā

GALVENIE PIETURPUNKTI

Latviešu valoda ir ne tikai latviešu etnosa valoda un identitātes pamats, bet arī Latvijas Republikas vienīgā valsts valoda – nacionālas valsts pamats un simbols, un sabiedrības saliedētības instruments. Latviešu valoda ir neatņemama Latvijas valsts konstitucionālās identitātes sastāvdaļa un kā vienīgā valsts valoda arī visu Latvijas iedzīvotāju savstarpējās saziņas valoda, un demokrātisko sabiedrību vienojoša valoda.

Latviešu valoda kā vienīgā valsts valoda vienlaikus ir Latvijas valsts un sabiedrības pamatvērtība, konstitucionāla ranga tiesību norma (ko paredz Satversmes ievads (preambula) un Satversmes 4. pants), kā arī no Latvijas tiesiskās sistēmas pamatnormas atvasināms vispārējais tiesību princips. Satversmē garantētās cilvēka pamattiesības nodrošina, ka ikvienam Latvijā ir subjektīvās tiesības prasīt, lai valstī un sabiedrībā latviešu valoda patiešām būtu vienīgā valsts valoda, un valstij tas ir jānodrošina. Latviešu valoda kā vienīgā valsts valoda ir neaizkarama – juridiski nav pieļaujami ne likuma grozījumi vai tiesību normu piemērošana, ne arī sociālā realitāte vai neformālā prakse, kas mazinātu vai apšaubītu latviešu valodas kā vienīgās valsts valodas statusu vai veidotu citai valodai līdzvērtīgu statusu.

Latvijas valsts valodas aizsardzība it īpaši pēdējos gados ir aplūkojama kopsakarā ar valsts drošību un tātad ar demokrātiskas valsts pastāvēšanu. Valsts valoda veic arī specifiskus valstiski svarīgus uzdevumus, jo nodrošina valsts funkcionēšanu un komunikāciju starp personu un valsti un vienlīdzīgas līdzdalības iespējas visiem iedzīvotājiem neatkarīgi no etniskās piederības.

Valsts valoda: vēsturiskais, juridiskais un institucionālais ietvars

Pēc valstiskās neatkarības atjaunošanas Latvijas valstij nācās rēķināties ar smago padomju okupācijas laika ekonomisko un etnodemogrāfisko mantojumu un postkoloniālas situācijas iezīmēm. No daudzo problēmu kopuma izdalot valodas jomu, īpaši pieminams zemais

latviešu valodas pratēju procents Latvijas iedzīvotāju starpā ar citu dzimto valodu (18–20 %), krievu valodas dominēšana daudzās sociolingvistiskajās jomās – no valsts pārvaldes līdz neformālajai saziņai – un nacionālas valsts konceptam neatbilstoša lingvistiskā attieksme visās

etnolingvistiskajās grupās, arī latviešu vidū. PSRS līmenī īstenotā mērķtiecīgā rusifikācija Latvijā izpaudās visos valodas politikas līmeņos (Riekstiņš 2015; Riekstiņš 2022; Sessums 2024). Tāpēc, veidojot stratēģiju valsts noturībai pret iekšpolitiskiem satricinājumiem, jau 1989. gadā tika pieņemts un 1992. gadā aktualizēts Valodu likums (Augstākā Padome 1992), tika izveidotas valodas politikas īstenošanas institūcijas (Valsts valodas centrs (1992), vēlāk Valsts valodas komisija (2002) un Valsts (vēlāk – Latviešu) valodas aģentūra (2003) (Joma 2007; Druviete 2008). Pašlaik spēkā esošais Valsts valodas likums (Saeima 2000 [1999]) pieņemts 1999. gadā. 2005. gadā tika izstrādātas Valsts valodas politikas pamatnostādnes, kas ietvēra gan vispusīgu situācijas analīzi, gan detalizētu pasākumu plānu juridiskā, pedagoģiskā un lingvistiskā aspektā; pašlaik spēkā Valsts valodas politikas pamatnostādnes 2021.–2027. gadam. Šajos dokumentos rīcībpolitika pamatā tiek vērsta uz latviešu valodas kā latviešu etnosa valodas aizsardzību un attīstību, tomēr uzsvērts, ka latviešu valoda mūsu valstī veic arī papildu funkcijas – tā ir valsts valoda, tātad tai jābūt visu Latvijas iedzīvotāju kopīgajai saziņas valodai. Kā norādīts pamatnostādnes 2021.–2027. gadam, “latviešu valoda mūsu valstī ir ne tikai lingvistisks un juridisks, bet arī simbolisks jēdziens, kas nesaraujami saistīts gan ar valsts un sabiedrības, gan katra Latvijas iedzīvotāja identitātes daudzveidīgajiem aspektiem”. Valsts valodas politikas pamatnostādnes ir politikas ietvars, kas nodrošina valsts valodas politikas pēctecību un Nacionālajā attīstības plānā 2021.–2027. gadam noteikto mērķu un uzdevumu ieviešanu atbilstoši 6. prioritātes “Atvērta, droša un tiesiska sabiedrība” rīcības virziena “Saliedētība” uzdevumam: latviešu valodas lietojuma palielināšana ikdienas saziņā, tostarp digitālajā un sabiedrisko mediju vidē,

paplašinot valodas apguves pieejamību un uzlabojot kvalitāti.

Sabiedrības integrācijas jeb saliedētības nostādnēs latviešu valoda jau kopš 1998. gada tiek pozicionēta kā sabiedrības vienotājas valoda, stingri noraidot divkopienu valsts konceptu. Savulaik gan bija posms, kad priekšplānā tika izvirzīta sociālā integrācija un mazākumtautību identitātes stiprināšana. Valsts valodas koncepts lielā mērā tika reducēts uz latviešu valodas apguves veicināšanu, bet ne uz valsts valodas izmantošanas pašsaprotamību publiskajā telpā un neformālajā komunikācijā, to nereti ierindojoš konfrontējošu un diskriminējošu pasākumu kategorijā. Sāka iezīmēties zināma pretruna starp latviešu valodas statusu tiesību aktos un rekomendācijām valodu lietojumam publiskajā telpā. Ciešāka saikne starp valsts valodas politikas pamatnostādnēm un citiem programmatiskajiem dokumentiem ir nostiprinājusies tikai beidzamajos gados.

Līdztekus galvenajiem spēkā esošajiem programmatiskajiem dokumentiem – Valsts valodas politikas pamatnostādnes un Saliedētas un pilsoniski aktīvas sabiedrības pamatnostādnes – valodas nozīme vienotas sabiedrības veidošanā uzsvērtā arī citos dokumentos. Latvijas ilgtspējīgas attīstības stratēģijā līdz 2030. gadam ir vairākas norādes uz latviešu valodas īpašo misiju, piemēram: “Nācijas stiprums sakņosies mantotajās, iepazītajās un jaunradītajās kultūras un garīgajās vērtībās, latviešu valodas bagātībā un citu valodu zināšanās.” Vai: “Valstīm, kas netiek asociētas ar megazīmoliem, gandrīz vienīgo iespēju atšķirties un būt konkurētspējīgām sniedz nacionālā identitāte – cilvēki, valoda, kultūra un vērtības.” Īpaši skaidrots termins “kultūras telpa”: “Latvijas sabiedrību vienojošs pamats, ko raksturo Latvijas vēsturiskās attīstības procesā veidojusies nācijas identitāte, kam kodols ir latviešu valoda, latviešu un citu Latvijā

dzīvojošo tautu, kā arī latviešu diasporas radītās vērtības. Kultūras telpas sociālo vidi un sabiedriskās dzīves kārtību veido sabiedrībai kopīgie priekšstatī un tradīcijas. Vienlīdz nozīmīga kultūras telpas tradīciju tīklojumā ir indivīdu rīcība, sasniegumi un idejas.” Latvijas Nacionālās attīstības plānā 2021.–2027. gadam valsts valoda traktēta galvenokārt instrumentālā nozīmē, kaut saskatāmas netiešas norādes uz tās vienojošo lomu, piemēram: “Latvijas valsts ir dibināta, lai īstenotu latviešu tautas pašnoteikšanās tiesības. Latvija ir atvērta un draudzīga visu tautību iedzīvotājiem, kas pieņem Latvijas pastāvēšanas jēgu – latviešu tautas, tās valodas un kultūras attīstību savā zemē.” Kultūrpolitikas pamatnostādņēs 2022.–2027. gadam “Kultūrvalsts” uzsvērta kultūrpolitikas loma valodas stiprināšanā, jo kultūrpolitika ir viena no būtiskākajām rīcībpolitikām Latvijas valsts ilgtermiņa mērķu sasniegšanai, norādot, ka “tieši kultūra līdztekus valodai ir gan iemesls Latvijas valsts pastāvēšanai, gan viens no pamata resursiem sabiedrības turpmākai izaugsmei”.

Saliedētas un pilsoniski aktīvas sabiedrības pamatnostādņēs 2021.–2027. gadam latviešu valodas apguvei un lietošanai atvēlēta ievērojama vieta, mazāk uzsverot valsts valodas integratīvo lomu. Šo pamatnostādņu ievadā noteikts, ka “nacionālās identitātes un piederības

sajūtas jautājumi ir izvirzīti kā viens no trim risināmajiem rīcības virzieniem. Šī rīcības virziena ietvaros noteiktie uzdevumi ir saistīti ar valstiskuma apziņas un piederības sajūtas Latvijai stiprināšanu, latviešu valodas kā sabiedrību vienojoša pamata nostiprināšanos ikdienas saziņā, kā arī ar vienojošas sociālās atmiņas izpratnes veidošanās veicināšanu”. Norādīts, ka “latviešu valoda un kultūrtelpa veido nacionālās identitātes pamatu, tā stiprina piederību nācijai un Latvijas valstij. Tāpēc latviešu valodas un latviskās kultūrtelpas saglabāšana un nostiprināšana ir Latvijas ilgtermiņa attīstības prioritāte”. Dokumentā arī skaidri norādīts uz svarīgāko faktoru, kas kavē reālu valsts valodas statusa īstenošanos: “[..] pētījumi parāda, ka latviešu valodas lietošanas intensitāte publiskajā telpā un ikdienas neformālajās attiecībās nepieaug atbilstoši nozīmīgajam valodas pratēju skaita kāpumam. Pētnieki to saista ar sabiedrībā iesakņotiem uzvedības modeļiem, kad latvieši joprojām nereti sarunā ar citā valodā runājošajiem mēdz pāriet uz krievu valodu vai citu svešvalodu, kuras tādējādi gūst pārsvaru pār latviešu valodu [..]. Joprojām ir nozares, kurās saglabājas lingvistiskās diskriminācijas situācijas, proti, darba devēja nepamatotas un Valsts valodas likumam neatbilstošas prasības pārvaldīt svešvalodu, visbiežāk krievu valodu.”

Valodas situācijas analīze kā sabiedrības saliedētības politikas pamats

Lai saistītu un pilnveidotu rīcībpolitikas pamatnostādnes valodas politikas un sabiedrības saliedētības politikas jomā, veicama situācijas izpēte. Latvija pieder pie valstīm ar stabilām sociolingvistiskās

izpētes tradīcijām vismaz kopš 1995. gada (Druviete 1995; Druviete 1996; Druviete 2011; Lauze 2016). Latviešu valodas institūta un Latviešu valodas aģentūras veiktajos monitoringos pēc vienotas metodoloģijas

izvērtēti statistikas dati par valodu prasmi un lietojumu, analizēti valodas politikas juridiskie, pedagoģiskie un lingvistiskie aspekti, kā arī sniegta situācijas teorētiska analīze un rekomendācijas valstisku lēmumu pieņēmējiem. Mainoties tautskaites principiem un pārejot uz datu ieguvu no valsts reģistriem, vairs netiek uzkrāta statistika par latviešu valodas izplatību un valsts iedzīvotāju dzimto

un/vai citu valodu prasmi visā Latvijas teritorijā, līdz ar to pašlaik nav nodrošināta normatīvā bāze un tehniski risinājumi, lai netiktu pārtraukta šo aktuālo datu regulāra ieguve un pilnvērtīgi varētu vērtēt valsts valodas prasmes un lietojuma dinamiku. Patlaban kvantitatīvo datu avots ir pēc valstisku institūciju pasūtījuma un zinātniskos projektos veiktie socioloģiskie pētījumi.

Nozīmīgāko sociolingvistisko parametru raksturojums sabiedrības saliedētības aspektā

Pamatojoties uz jaunākajiem pētījumiem (Kļava, Vītola 2021; Latviešu valodas aģentūra 2024), tostarp arī uz Latvijas iedzīvotāju reprezentatīvo aptauju projektā “Sabiedrības saliedētības vektori”, un analīzi spēkā esošajās valsts valodas un sabiedrības saliedētības politikas pamatnostādņēs, var izdalīt svarīgākos valodas situācijas raksturlielumus, kas ir pamatā rekomendācijām valsts valodas stiprināšanai sabiedrības saliedētības kontekstā.

Valsts valodas prasme. Saskaņā ar Latviešu valodas aģentūras 2024. gada pētījuma rezultātiem respondenti (vecumgrupa 18–75), kam latviešu valoda nav dzimtā valoda, uz jautājumu par latviešu valodas prasmes līmeni sniedza šādas atbildes: ļoti labi, labi – 41,1 %, vidēji – 33,6 %, vāji – 16 %, ļoti vāji – 5,2 %, neprotu – 1,6 %, grūti pateikt – 2,5 %. Vecumgrupā no 18 līdz 34 gadiem pēc pašvērtējuma savu latviešu valodas prasmi par ļoti labu vai labu atzīst 53 % respondentu. Projektā “Sabiedrības saliedētības vektori” veiktajā aptaujā respondenti sniedza līdzīgas atbildes: 37,7 % – runāju brīvi, 28,9 % – ar nelielām grūtībām varu sarunāties par jebkuru jautājumu, 25,4 % – runāju nedaudz,

protu sarunāties tikai par vienkāršiem jautājumiem, 5,9 % – runāt neprotu nemaz vai gandrīz nemaz.

Latviešu valodas prasmes līmenī pastāv atšķirības pēc sociodemogrāfiskiem kritērijiem. Kopumā trīs ceturtdaļas respondentu, kam latviešu valoda nav dzimtā valoda, to prot tādā līmenī, lai spētu izmantot visās sociolingvistiskajās jomās. Tikai apmēram 6 % iedzīvotāju atzīst, ka valsts valodu neprot. Tomēr pilnvērtīga valsts valodas funkcionēšana apstākļos, kad ievērojama sabiedrības daļa latviešu valodu prot vāji, ir apgrūtināta.

Latviešu valodas zināšanu kontekstā nozīmīga ir jauniebraucēju grupa, kas nav viendabīga (gan ES valstu piederīgie, gan trešo valstu pilsoņi) – studenti, viesstrādnieki, bēgļi, patvēruma meklētāji (Druviete, Valdmanis 2023). Pēc Krievijas pilna mēroga iebrukuma Ukrainā 2022. gada februārī Latvijā ieradušies daudzi ukraiņu bēgļi. Iekšlietu ministrijas dati (Iekšlietu ministrija 2023) liecina, ka Latvijā reģistrēts vairāk nekā 32 000 Ukrainas civiliedzīvotāju, kuri saņem palīdzību no pašvaldībām, savukārt kopš 2022. gada 24. februāra vairāk nekā 69 000 ukraiņu ir izsniegtas termiņuzturēšanās atļaujas

un ilgtermiņa darba vīzas. Savukārt Ukrainas civiliedzīvotāji ar derīgu pagaidu aizsardzības statusu Latvijā 2024. gada 1. decembrī bija vairāk nekā 47 000 (Ministru kabinets 2024). 2024. gadā Latvijā mēnesī vidēji no jauna reģistrējās 450–500 imigranti, kuriem tika piešķirts pagaidu aizsardzības statuss. Kaut Ukrainas civiliedzīvotāju atbalsta likuma 16. pantā noteikti izņēmumi attiecībā uz darba pienākumu veikšanai nepieciešamajām valodas prasmes prasībām, latviešu valodas zināšanu trūkums ir galvenais šķērslis, lai ukraiņu bēgļi atrastu piemērotu darbu, kas atbilstu viņu kvalifikācijai un pieredzei. Saskaņā ar “Providus” domnīcas veiktā pētījuma aptaujas dalībnieku sniegto informāciju 59 % ukraiņu bēgļu latviešu valodas zināšanas raksturoja kā iesācēja līmeni, 8 % uzskatīja, ka latviešu valodu zina vidēji, bet 1 % – labi, 29 % aptaujāto norādīja, ka latviešu valodu neprot, bet 3 % nesniedza atbildi (Meiliņa u. c. 2024). Tā kā izņēmumi attiecībā uz Ukrainas civiliedzīvotājiem ir tikai pagaidu situācija, augstāka līmeņa valodas prasme

un tās dokumentārs apliecinājums ir priekšnoteikums pilnvērtīgai integrācijai Latvijas sabiedrībā. Oficiālo valsts valodas prasmes pārbaudi no 2022. gada līdz 2024. gada 1. jūlijam bēgļi no Ukrainas ir kārtojuši 3062 reizes. Valodas pārbaudes veic noteikti mazāk nekā puse (3062) no 2022. un 2023. gada valsts finansēto latviešu valodas mācības pabeigušo (6973). Pašlaik vēl tikai neliels skaits Ukrainas civiliedzīvotāju kārto pārbaudes vidējā un augstākajā valodas līmenī, lai Latvijā strādātu augsti kvalificētu darbu. Visvairāk kārtotas A1 un A2 (27 % un 34,6 %) līmeņa pārbaudes, B (5,4 %), augstāko līmeni C ir nokārtojuši tikai 0,7 %. Lielākā daļa pārbaudi kārtojušo bija bezdarbnieki (18,9 %), skolotāji (5,7 %), ārsti (5 %) (Meiliņa u. c. 2024). Valodas prasmes trūkums var radīt arī ilgtermiņa šķēršļus piekļuvei darba tirgum, izglītībai un līdzdalībai sabiedrības norisēs. Tāpēc valsts valodas prasmes līmeņa paaugstināšana joprojām ir aktuāls uzdevums, tomēr jāpārskata līdzšinējie pieņēmumi par optimāliem pasākumiem šī mērķa sasniegšanai.

Valodas apguve

Sabiedrības vienotības perspektīvā īpaši uzsverama latviešu valodas prasmes nodrošināšana jau obligātās izglītības sistēmā. Līdzšinējā pieeja attiecībā uz mazākumtautību izglītības programmām nav pilnībā nodrošinājusi valsts valodas kvalitatīvu apguvi visos izglītības posmos, un nepietiekamas valsts valodas zināšanas ierobežojušas jauniešu integrāciju sabiedrībā un profesionālās izaugsmes iespējas. Pēc gandrīz trīsdesmit gadus ilga pakāpeniska pārejas perioda 2022. gada 29. septembrī Saeima pieņēma grozījumus Izglītības likumā un Vispārējās izglītības likumā, kas paredzēja pāreju uz mācībām

tikai latviešu valodā trīs gadu laikā. No 2023. gada 1. septembra izglītības process tikai valsts valodā tika īstenots pirmsskolas izglītībā un pamatizglītības pakāpē 1., 4. un 7. klasē, no 2024. gada 1. septembra mācības tikai valsts valodā uzsāka 2., 5. un 8. klašu skolēni, bet no 2025. gada 1. septembra pievienojās arī 3., 6. un 9. klases. Vienlaikus pirmsskolas un pamatizglītības pakāpē mazākumtautību izglītojamie interešu izglītības programmās varēs apgūt mazākumtautību valodu un kultūrvēsturi. Vienotas skolas izveides process tiek rūpīgi uzraudzīts un pilnveidots, lai tāpat kā citās Eiropas Savienības valstīs nodrošinātu

pilnvērtīgu valsts valodas apguvi jau obligātās izglītības sistēmā (Izglītības un zinātnes ministrija 2023).

Vislielākais izaicinājums ir latviešu valodas apguve Ukrainas bēgļu bērniem, jo valodas neprasmē kavē ne tikai mācību vielas apguvi, bet arī bērnu socializēšanos ar vienaudžiem (Saeima 2024). Pašlaik, respektējot Ukrainas pusi, Latvijā nodrošināta liberāla pieeja, ļaujot izvēlēties atbilstošāko mācību veidu – klātienē vai attālinātās mācības. Daudzi Ukrainas bērni izvēlās tālmācību, taču šāda pieeja nesniedz dokumentētu informāciju par to, vai bērni ir iekļauti Ukrainas izglītības sistēmā. Saskaņā ar PMLP datiem, Latvijā ir 1842 Ukrainas bēgļu bērni, kuri nav reģistrēti nevienā izglītības iestādē, un provizoriski šie bērni izglītību iegūst tālmācībā Ukrainā. Svarīgi ir apzināt, vai izglītojamie apmeklē skolu, un gūt pārliecību, ka viņi ir iesaistīti izglītības procesā un mācību satura apguvē. 2024. gada 11. jūnijā Ministru kabinetā tika apstiprināti Izglītības un zinātnes ministrijas (IZM) sagatavotie Ukrainas civiliedzīvotāju atbalsta likuma grozījumi, kas paredzēja, ka no 2025. gada 1. septembra visiem obligātās izglītības vecumu sasniegušiem nepilngadīgiem Ukrainas civiliedzīvotājiem, kuriem ir piešķirts pagaidu aizsardzības statuss, būs pienākums iegūt obligāto izglītību Latvijā reģistrētā izglītības iestādēs klātienē. Lai nodrošinātu Ukrainas bērnu labbūtību, veicinātu viņu integrāciju un risinātu izglītības apguves jautājumus, IZM piedāvāja vairākus risinājumus, kurus īstenot skolās, lai veiksmīgāk iekļautos Latvijas izglītības sistēmā. Viens no modeļiem paredzēja prioritizētu latviešu valodas apguvi grupā vai individuāli, nosakot mācību priekšmetu stundu skaitu individuālai izglītības programmas apguvei, lai būtu iespēja īstenot visus plānotos skolēnam sasniedzamos rezultātus. Tāpat iespējams paredzēt

pielāgotu stundu plānu intensīvai latviešu valodas apguvei grupā vai individuāli un to mācību priekšmetu apguvei, kuros izglītības posma noslēgumā (matemātika, latviešu valoda, svešvaloda) noteikti valsts pārbaudes darbi. Savukārt trešā modeļa īstenošana prioritāri nodrošina intensīvu latviešu valodas apguvi individuāli vai grupā. Šādu atbalsta pasākumu īsteno ne ilgāk kā vienu mācību gadu. Citu mācību priekšmetu apguve var tikt īstenota daļēji. Diemžēl 2024. gada 20. jūnijā Saeimas darba kārtībā jautājums par Ukrainas civiliedzīvotāju bērnu klātienē izglītību no 1. septembra netika iekļauts. Tāpēc pastāv nopietns risks, ka vairāk nekā tūkstošiem bērnu valsts valodas nezināšanas dēļ tiek apdraudētas iespējas iegūt izglītību un vēlāk arī iekļauties darba tirgū.

Pašreizējā laikposmā tomēr joprojām nepieciešams paaugstināt latviešu valodas prasmi arī pieaugušajiem Latvijas valstspiederīgajiem, kā arī izveidot pārskatāmu un koordinētu valodas apguves sistēmu jauniebraucējiem.

Kā liecina Sabiedrības integrācijas fonda dati par latviešu valodas apguvi (Meiliņa u. c. 2024) – 2024. gadā latviešu valodas kursus apmeklēja 6114 Ukrainas civiliedzīvotāji, no kuriem 4799 sekmīgi pabeidza apmācības. Programmas īstenošanai 2024. gadā tika piešķirti 4,6 miljoni eiro. Apmācības tika organizētas visos Latvijas reģionos, piedāvājot gan klātienē, gan attālinātās, gan hibrīdformas kursus. Kursu ilgums bija vismaz 120 stundas, sākot ar A1 līmeņa apmācībām. Dalībniekiem bija iespēja kārtot valsts valodas prasmju pārbaudījumu, iegūstot oficiālu apliecinājumu par savām valodas zināšanām. Latviešu valodas eksāmenu kārtājuši vai jau nokārtājuši 1603 cilvēki. Jauniebraucējiem valodas kursi ir sākums valodas apguvei.

Tomēr apšaubāms, vai Latvijas pastāvīgajiem iedzīvotājiem, kuru vairākums valodas pamatus jau apguvuši,

kursi būtu jēgpilna izvēle prasmju pilnveidei. Motivēt izmantot valodas vides piedāvātās iespējas, tātad likt akcentu uz aktīvu saziņu un informācijas patērēšanu latviešu valodā, ir labāks risinājums. Turklāt pastāvošā kursu sistēma nav koordinēta un tās izmaksas ir neadekvātas. Saskaņā ar Valsts kontroles revīzijā pieejamo informāciju Kultūras ministrijas, Sabiedrības integrācijas fonda un Nodarbinātības valsts aģentūras projektu konkursos laikā no 2015. līdz 2023. gadam latviešu valodas mācībām pieaugušajiem piešķirts ES fondu un valsts budžeta līdzfinansējums 17,3 milj. eiro apmērā (Valsts kontrole 2025: 60), bet jūtamam rezultātam nav. Revīzijas ziņojumā norādīts uz iespējām uzlabot latviešu valodas apguves sistēmu, tomēr tajā nav izvērtētas alternatīvās iespējas pilnveidot valodas prasmi, pirmām kārtām mazinot valodu lietojuma stereotipus Latvijas sabiedrībā.

Latviešu valodas aģentūras 2024. gada pētījuma aptaujā 58,7 % respondentu norādīja, ka valodas pilnveidi vislabāk nodrošina atrašanās latviskā vidē; valodas lietojums sabiedriskajās vietās; pašu latviešu valodas lietojuma ieradumi. 16,1 % respondentu par svarīgāko uzskatīja informācijas ieguvu latviešu valodā (prese, grāmatas, TV, radio, internets); 7 % cieņu pret valsti; 29,4 % uzsvēra valodas kursu un pašmācības nozīmi. Starp valodas kursiem un pašmācību gan nav liekama vienlīdzības zīme. Otrās valodas apguves speciālisti ir vienisprātis, ka, sasniedzot noteiktu valodas apguves līmeni, progresu spēj nodrošināt valodas vide un aktīva valodas lietošana, bet valodas mācīšanās organizētās grupās zaudē nozīmi.

Latviešu valodas prasme nebūt nav izšķirīgais faktors, kas kavē latviešu valodas nostiprināšanos sabiedrības saziņas valodas statusā. Problēma ir valodu lietojums reālā valodu konkurences situācijā.

Valodas lietojums

Latviešu valodas aģentūras 2024. gada pētījums apliecina, ka valsts valodas dominēšana oficiālā saziņā pakāpeniski pieaug. Formālās saziņas situācijās latviešu valoda visbiežāk (atbildes – tikai, galvenokārt un vairāk latviešu valodā) tiek lietota mācību iestādēs skolēnu un studentu respondentu grupā (94,8 %), publiskajā sektorā darbā apspriežu un sanāksmju laikā (90,9 %), publiskajā saziņā valsts un pašvaldību iestādēs (89,1 %). Neformālās saziņas situācijās latviešu valodu visbiežāk (atbildes – tikai, galvenokārt un vairāk latviešu valodā) lieto saziņā uz ielas, veikalā u. tml. (68,1 %) un uzrunājot nepazīstamus cilvēkus (66,4 %). Gadījumos, kad respondenti formālās un neformālās saziņas situācijās uzdod jautājumu latviski,

visbiežāk arī atbilde tiek saņemta latviešu valodā – 95,2 % valsts un pašvaldību iestādēs, 92,9 % mācību iestādēs, 89,6 % veselības aprūpes iestādēs, 73,5 % saziņā uz ielas, veikalā u. tml., 68,4 % situāciju, uzrunājot nepazīstamus cilvēkus. Projekta “Sabiedrības saliedētības vektori” pētījumā arī skaidri atklājas atšķirības starp valodas lietojumu formālās un neformālās situācijās. Uz jautājumu “Kādā valodā Jūs runājat valsts iestādēs” respondenti sniedza šādas atbildes: galvenokārt vai tikai latviešu – 76,9 %, latviešu vairāk nekā krievu – 11,5 %, krievu vairāk nekā latviešu – 4,5 %, galvenokārt vai tikai krievu – 5,4 %. Uz jautājumu “Kādā valodā Jūs runājat uz ielas, veikalā” atbildes ir šādas: galvenokārt vai tikai latviešu –

54,7 %, latviešu vairāki nekā krievu – 20,5 %, krievu vairāk nekā latviešu – 13 %, galvenokārt vai tikai krievu – 10,6 %. Beidzamās pozīcijas tomēr neliecina par valsts valodas lietojuma pašsaprotamību neformālā saziņā starp latviešiem un citu tautību Latvijas iedzīvotājiem.

Lingvistisks faktors, ar kuru nevar nerēķināties arī sabiedrības saliedētības procesā, ir angļu valoda. Angļu valodas prasme un lietojums Latvijā sāk tuvināties tādām pašām modelim kā lielākajā daļā Eiropas nacionālo valstu – pat Vācijā, Francijā, Spānijā –, vismaz dažās sociolingvistiskajās jomās tā tiek lietota paralēli vai pat dominē, neformālajā saziņā populāra ir regulāra koda maiņa vai pat translingvisma elementi. Kā liecina Latviešu valodas aģentūras 2024. gada pētījums, sabiedrībā kopumā angļu valodu prot 51,2 % respondentu, bet jaunākajā paaudzē (18–34 gadi) angļu

valoda ir vispopulārākā svešvaloda – to prot 81,2 % šīs grupas respondentu, bet krievu valodu kā svešvalodu šajā vecuma grupā prot tikai 54,1 % respondentu. Latviešu valoda joprojām ir dominējošā valoda gan formālā, gan neformālā jauniešu komunikācijā. Latviešu valodas aģentūras veiktajā pētījumā secināts, ka angļu valodas popularitāte jauniešu vidū nenozīmē latviešu valodas popularitātes samazināšanos vai atteikšanos no latviskās identitātes. Tieši valoda arī jauniešu skatījumā ir viens no valstiskās piederības būtiskiem elementiem. Izteikti pozitīvā lingvistiskā attieksme pret angļu valodas lietojumu un valodas lietojuma iespēju daudzveidība tuvina angļu un latviešu valodu lingvistiskajā hierarhijā. Tomēr, ņemot vērā krievu valodas kolektīva etnolingvistisko vitalitāti, krievu valoda latviešu valodai joprojām ir daudz spēcīgāka eksistenciālā konkurente nekā angļu valoda.

Lingvistiskā attieksme

Lingvistiskā attieksme ir subjektīvo faktoru komplekss, kas raksturo dažādu etnosu, sociālo grupu un indivīdu valodas uztveres īpatnības, attieksmi pret dažādām valodām un valstisku vai sabiedrisku institūciju veiktajiem valodas situācijas regulēšanas pasākumiem. Objektīvie valodas situācijas parametri (valodas lietotāju skaits, valodu prasme u. tml.) ir kvantitatīvi izmērami; ar dokumentu analīzes metodi var apzināt normatīvo aktu un programmatisku dokumentu saturu. Tomēr Latvijas valodas situācijā, ko raksturo asa valodu konkurence un valsts valodas konceptam neatbilstoša valodu hierarhija vismaz neformālā komunikācijā, vēl nozīmīgāki ir subjektīvie faktori – lingvistiskā attieksme, lingvistiskā uzvedība, tradīcijas u. tml. –, kuru ietekme

uz valodu kā sabiedrības saliedētības faktoru ir izšķirīga. Rusifikācijas periodā iedibinātās valodu hierarhijas maiņa sabiedrības apziņā ir iespējama tad, ja vienā virzienā darbojas divi galvenie mehānismi – normatīvie akti valodas jomā un reālā valodas uzvedība. Šo procesu analīzei Latvijā izstrādāti arī daudzi kolektīvi pētījumi par Latvijas valodas politikas vēsturi un teoriju (Joma 2007; Druviete 2008; Druviete 2021; Druviete 2024), kuros padziļināti analizēti tieši attieksmes faktori. Latviešu valodas aģentūras 2024. gada pētījumā konstatēts, ka kopējā attieksme pret latviešu valodu kļūst pozitīvāka: 88 % iedzīvotāju piekrīt, ka visiem valsts iedzīvotājiem jāzina latviešu valoda, 83 % uzskata, ka valodas prasme veicina piederību valstij. Projektā

“Sabiedrības saliedētības vektori”

veiktajā aptaujā uz jautājumu, vai Latvijas sabiedrības vienotībai jābalstās uz latviešu valodu un kultūru, sniegta šādas atbildes: pilnībā piekrītu – 53,7 %, drīzāk piekrītu – 30,5 %, drīzāk nepiekrītu – 6,8 %, pilnīgi nepiekrītu – 5 %.

Līdztekus latviešu valodas prasmes un valodu lietojuma izpētei sabiedrības

saliedētības aspektā īpaša uzmanība jāvelta sabiedrības viedokļu apzināšanai. Tā kā lingvistiskā attieksme un sabiedriskā doma valodas jautājumos lielā mērā ir veidojusies vēsturisko un ģeopolitisko procesu ietekmē un to iespaido arī globālā informatīvā telpa, jāanalizē gan lingvistiskās pārlicības ģenēze, gan iespējas nevēlamu stereotipu novēršanai.

Situācijas vērtējums

Ne faktiskais valodas lietojums Latvijā, ne sabiedrības lingvistiskā attieksme pilnībā neatbilst vienotas sabiedrības modelim, kurā valstiskā un pilsoniskā identitāte attīstās uz kopīgas valsts valodas pamata. Raksturīgākās problemātiskās valodas situācijas iezīme ir krievu valodas dominēšana neformālajās valodas lietojuma jomās saziņā ar rusofoniem un latviešu un krievu valodas paralēllingvisms (divu valodu lietojums) informatīvos materiālos un apkalpojošajā sfērā. Šādas valodas politikas pamatnostādņēm neatbilstošas prakses ģenēze ir gan izskaidrojama no vēsturiskā, etnodemogrāfiskā un ģeopolitiskā skatpunkta, tomēr nav noliedzama arī kļūdainu risinājumu ietekme sabiedrības integrācijas koncepcijā (piemēram, apzināta divu informatīvo un lingvistisko telpu uzturēšana plašsaziņas līdzekļos,

latviešu valodas lietojuma nošķiršana no lojalitātes pret valsti u. c.). Latviešu valodas nelietošanu iedzīvotāju savstarpējā saziņā ne valodas nezināšanas, bet attieksmes dēļ nespēs kompensēt ne latviešu valodas pratēju īpatsvara nenoliedzamais pieaugums, ne stabilās latviešu valodas pozīcijas valstiski regulējamās funkcijās.

Situācijas analīze liecina, ka Latvijā nepastāv korelācija starp latviešu valodas prasmes pieaugumu un valodas lietošanas praksi sabiedrībā. Tātad sabiedrības integrācijas politikai jābūt vērstai uz valsts valodas lietošanas stimulēšanu un paralēllingvisma mazināšanu. Rīcībpolitikas mērķis saliedētas sabiedrības veidošanā ir radīt vidi, kur latviešu valodas – valsts valodas – lietojums ir gan praktisks, gan simbolisks un integrējošs visiem Latvijas iedzīvotājiem.

16. Sabiedrības aktivizācija caur kultūras pasākumu iniciēšanu apkaimēs

Esošās situācijas analīze

Projekta “Sabiedrības saliedētības vektori” darba grupas “Atvērtā zinātne” pētījumi un ciešais praktiskais darbs ar konkrētām kopienām (Čiekurkalns Rīgā, Jaunliepāja Liepājā un Gulbenes novads), praktiski iesaistoties kopienas dzīvē un pasākumu veidošanā, ļāva identificēt dažādus šķēršļus, kas ikdienā kavē iedzīvotāju līdzdalību sabiedriskajā dzīvē, un iespējamus, praktiski īstenojamus risinājumus, kas mērķtiecīgi vērsti uz konkrētu problēmu risināšanu. Novērots, ka Latvijā tikai neliela daļa sabiedrības regulāri iesaistās kultūras vai sporta aktivitātēs, īpaši ārpus lielo pilsētu centriem. Brīvais laiks tiek pavadīts mājās, šaurā sociālajā lokā, bieži vien bez iespējas iepazīt jaunus cilvēkus, piedalīties kopīgās aktivitātēs vai veidot piederības sajūtu savai dzīvesvietai. Apkaimes un pagasti funkcionē kā dzīvojamās teritorijas, nevis kā sociālas kopienas. Tam ir vairāki iemesli.

Strukturālie šķēršļi – neliels vietējo pasākumu piedāvājums un infrastruktūras trūkums ārpus lielo pilsētu centriem. Dzīvais kultūras piedāvājums mēdz būt pieticīgs; daudzviet nav pieejamu telpu vai kopienas centru, kur iedzīvotāji varētu pulcēties.

Sociālie šķēršļi – informācijas trūkums par iespējām un nepietiekami attīstītas tradīcijas piedalīties. Nereti cilvēki vienkārši nezina, kas notiek viņu apkaimē, jo nav vienotas informācijas aprites. Tāpat pastāv uzticēšanās trūkums un vāja kopienas identitāte. Vērojumi rāda, ka

Latvijas iedzīvotāji pārsvarā uzticas tikai šauram tuvinieku lokam, bet ne plašākai kopienai.

Emocionālie šķēršļi – nedrošība un iekšējas barjeras. Daudziem iedzīvotājiem jāpārvar psiholoģiskais diskomforts, lai iesaistītos kopienas pasākumā, jo pastāv bailes netikt pieņemtam vai neiederēties, piemēram, vientuļākiem cilvēkiem nereti prātā ir doma “Kā nu es tā iešu un piedalīšos”, un ir jānotic, ka kopā būšana var būt patīkama. Šādas iekšējas barjeras pārvarēšanai nepieciešams zināms uzticēšanās līmenis citiem un gatavība iziet no savas komforta zonas.

Minētie šķēršļi saistīti arī ar **laika un resursu trūkumu**, kas īpaši raksturīgs strādājošiem cilvēkiem un ģimenēm, – ikdienas pienākumi atstāj maz brīva laika līdzdalībai. Savukārt digitālās izklaides iespējas kļuvušas ļoti pievilcīgas, vēl vairāk **samazinot motivāciju** doties uz klātienē pasākumiem. Rezultātā daudzās apkaimēs un pagastos sabiedriskā un kultūras dzīve ir kūtra: iedzīvotāji savu brīvo laiku pavada izolēti, savrup no kaimiņiem. Tas mazina sociālo saikņu veidošanos un **sabiedrības saliedētību** vietējā līmenī. Šī problēma ir īpaši aktuāla ārpus pilsētu un novadu centriem, kur dzīvo ievērojama daļa Latvijas iedzīvotāju, taču kultūras piedāvājums un līdzdalības iespējas ir ierobežotas.

Īsāk sakot, kultūras un pilsoniskajā dzīvē ārpus lielo pilsētu centriem iesaistās maz cilvēku, jo trūkst pasākumu un telpu,

ir vāja informācijas aprite, bet sabiedrībā valda piesardzība un atsvešinātība. Strukturālie (infrastrukturā, finansējuma, birokrātijas) šķēršļi, sociālie faktori (informācijas vakuums, tradīciju trūkums, dažu aktivistu “izdegšana”) un emocionāli aspekti (nedrošība, uzticēšanās trūkums) kopumā kavē iedzīvotāju līdzdalību kultūras un kopienas aktivitātēs.

Nevienmērīga kultūras dzīves pieejamība rada virkni savstarpēji pastiprinošu negatīvu seku.

1) Tā veicina sociālo izolāciju un atomizāciju. Cilvēki dzīvo līdzās, bet ne kopā – neiepazīst savus kaimiņus, neiesaistās kopīgās aktivitātēs un neuztver apkaime kā sociālu telpu. Šāda vide mazina uzticēšanos, veicina atsvešinātību un padara sabiedrību mazāk noturīgu pret krīzēm, dezinformāciju un polarizāciju.

- 2) Veidojas kultūras un sociālais resentiments. Ja kultūra tiek uztverta kā “kaut kas, kas notiek citur” vai “kaut kas, kas nav domāts man”, rodas nepatika pret kultūras institūcijām, kultūras patērētājiem un nereti arī pret pašu valsti.
- 3) Vājās kopienās samazinās pilsoniskā līdzdalība. Iedzīvotāji retāk iesaistās vietējo jautājumu risināšanā, retāk piedalās konsultācijās, vēlēšanās un iniciatīvās.
- 4) Ilgtermiņā tas ietekmē arī veselību, drošību un ekonomisko attīstību. Sociāli izolēti cilvēki biežāk piedzīvo mentālās veselības problēmas, ir mazāk aktīvi, retāk iesaistās mūžizglītībā un profesionālajā pilnveidē. Teritorijas bez aktīvas sabiedriskās dzīves kļūst mazāk pievilcīgas, mazāk drošas un zaudē attīstības potenciālu.

Metodes ieviešanas iezīmējums

Lai risinātu iepriekš minētās problēmas, nepieciešama mērķtiecīga, decentralizēta un ilgtermiņā noturīga pieeja sabiedrības aktivizēšanai vietējā līmenī. Kultūras pasākumu iniciēšana apkaimēs šajā kontekstā nav jāuztver kā atsevišķi notikumi, bet kā strukturēts process, kas veido sociālās saites, attīsta iedzīvotāju kapacitāti un rada jaunas sadarbības formas.

Šīs pieejas pamatā ir atziņa, ka kultūras dzīvi nav iespējams “ienest” no ārpusē kā gatavu produktu. Ilgtspējīga sabiedriskā dzīve veidojas tad, ja iedzīvotāji paši kļūst par līdzradītājiem – iniciatoriem, organizatoriem un dalībniekiem. Tādēļ uzsvars tiek likts nevis uz lieliem, vienreizējiem pasākumiem, bet uz regulāru, lokālu aktivitāšu ekosistēmas veidošanu.

Kultūras aktivitātes šajā kontekstā ir plaši saprotamas: radošās, izglītojošās

un attīstošās nodarbības, lasītāju klubi, amatniecības darbnīcas, sarunu un lekciju vakari, izzinošas pastaigas, pagalmu svētki un citas iedzīvotāju interesēm atbilstošas iniciatīvas. Būtiski, ka tās ir pieejamas, saprotamas un atvērtas dažādām vecuma, valodu un sociālajām grupām.

Lai piedāvātu risinājumu Latvijā, projektā tika testēta un pilnveidota **Kultūras dzīves aktivizēšanas metode**, kuras mērķis ir **veicināt iedzīvotāju pašorganizēšanos un līdzdalību**, tādējādi stiprinot sabiedrības saliedētību un pilsoniskās līdzdalības formas. Šī metode ir mērķtiecīga intervence – ne tikai pasākumu kopums, bet gan pakāpenisks process, kas rada jaunas sadarbības struktūras, trenē sociālās prasmes un veicina savstarpēju uzticēšanos ilgtermiņā. Galvenais princips: **dažādu grupu cilvēki regulārā, drošā vidē tiek aicināti sadarbīties**, kopīgi

plānot un rīkot pašus interesējošus kultūras pasākumus savā apkaimē. Tādējādi laika gaitā zūd savstarpējie aizspriedumi, veidojas kopīga identitāte un vietējais sociālais tīkls.

Metode sastāv no vairākām secīgām fāzēm, kas nodrošina strukturētu ieviešanu no idejas līdz patstāvīgai kopienai.

- **Situācijas izvērtēšana un iedzīvotāju uzrunāšana.** Vispirms tiek apzināta konkrētās teritorijas esošā kultūras un sabiedriskā dzīve, identificēti aktīvie iedzīvotāji un vietējie resursi. Notiek tikšanās ar vietējiem iedzīvotājiem un prezentācijas, skaidrojot metodes ieceri, ieguvumus un aicinot iesaistīties. Šajā posmā svarīgi iegūt atbalstītāju loku un datus par kopienas vajadzībām.
- **Koordinatoru piesaiste un apmācība.** No aktīvākajiem iedzīvotājiem tiek izraudzīti potenciālie kopienas koordinatori, iegūstot viņu brīvprātīgu piekrišanu iesaistīties projektā. Ņemot vērā, ka aktīvākie iedzīvotāji nereti ir arī būtiski noslogoti pamatdarbā, viņu iesaiste var tikt plānota kā papilddarbs, pagaidu pamata darbs vai citādi, izvērtējot katru konkrēto situāciju atsevišķi. Koordinatoriem tiek nodrošinātas mērķtiecīgas apmācības un paredzēts atalgojums. Koordinators ir vietējais līderis, kas vada procesu uz vietas – pulcē cilvēkus, palīdz organizēt aktivitātes, uztur saziņu. Pieredze liecina, ka šāds lokāls “dzirksteles aizdedzinātājs” ir ļoti nozīmīgs, jo bez koordinatora daudzas iniciatīvas vienkārši nenotiek. Apmācīts koordinators kļūst par starpnieku starp iedzīvotājiem un institūcijām, atbalsta jaunas idejas un uztur procesa virzību.
- **Kopienas veidošana un aktivitāšu starts.** Koordinatora vadībā tiek uzrunāta plašāka sabiedrība, nodrošinot informācijas izplatīšanu un interesentu iesaisti platformas darbā, piemēram, **tiek organizēta vietējās**

- kopienas avīzes/žurnāla un digitālo kultūras ziņu izdošana** metodes ieviešanas sākumā un noslēgumā, tās nonāk katrā mājāsaimniecībā un stāsta par iespējām iesaistīties, tiek izdotas regulāras digitālās kultūras ziņas, ko saņem ikviens interesents savā e-pastā vai citā elektroniskā veidā. Regulāri tiek rīkotas atvērtas **sapulces un pasākumu veidošanas darbnīcas**, kur iedzīvotāji var sanākt kopā, iepazīties un kopīgi radīt idejas jaunām kultūras, sporta vai kopienas aktivitātēm. Šāda regularitāte nodrošina, ka pamazām aug savstarpēja uzticēšanās un rodas pirmie **domubiedru pulciņi** un iniciatīvu grupas. Metodes ieviešanas gaitā tiek **izmantota esošā infrastruktūra**: bibliotēku un skolu telpas, pagastu centri, parks vai citi publiskie un privātie objekti, kas izmantojami vietējām aktivitātēm.
- **Kopienas stabilizācija un turpmāka attīstība.** Kad izveidojies kodols ar aktīvām iniciatīvām, nākamais solis ir nostiprināt komunikāciju un sadarbību. Tiek izveidoti **pastāvīgi saziņas kanāli**, rīkoti papildu treniņi saskarsmes un sadarbības prasmju uzlabošanai. Koordinators palīdz **paplašināt sadarbību** – veido tiltus ar pašvaldību iestādēm, vietējiem uzņēmējiem, bibliotēkām, kultūras namiem un NVO. Tā veidojas atbalsta tīkls, kurā kopiena jūtas droša līdzdarboties. Kopā ar aktīvistiem tiek izstrādāta **ilgtspējīga struktūra**, piemēram, tiek nodibināta biedrība, noslēgta vienošanās ar pašvaldību par telpu lietojumu u. tml., radot pamatu turpināt aktivitātes arī pēc projekta īstenošanas termiņa beigām.
 - **Pieredzes apmaiņa un izplatīšana.** Gan veiksmīgās, gan neseismīgās pieredzes tiek dokumentētas, un šī informācija tiek publiskota, rosinot citās apkaimēs pārņemt metodi. Aktīvākie jaunizveidotās kopienas dalībnieki kļūst

par vēstnešiem un mentoriem. Tiek organizēti salidojumi/festivāli, kuros piedalās koordinatori un pasākumu veidotāji no dažādām teritorijām, notiek informācijas apmaiņa, sniedzot iedvesmu un stāstot par sasniegumiem interesentiem no teritorijām, kur metode vēl nav ieviesta.

Šīs metodes **īstenošanas pamatprincipi** ir vietējo **cilvēkresursu aktivizēšana**, pakāpeniska uzticības vairošana un esošo **resursu efektīva izmantošana**. Pētījumā metodes lietojums 18 mēnešus tika testēts trīs atšķirīgās kopienās (Čiekurkalnā, Jaunliepājā un Gulbenes

novadā), rezultāti bija daudzsoļi: tika apmācīti pieci vietējie koordinatori un iesaistīti ~30 aktīvākie iedzīvotāji, kas palīdzēja sagatavot informatīvos izdevumus un kartēt kultūras potenciālu; vēl vismaz 70 iedzīvotāji piedalījās 38 dažādu pasākumu organizēšanā. Desmit iniciatīvas notika atkārtoti, bet vienpadsmit kļuva pat regulāras. Kopumā pasākumos piedalījās simtiem apmeklētāju. Tas apliecina, ka, pareizi ieviešot metodi, **kultūras pasākumu iniciēšana apkaimēs var ievērojami palielināt iedzīvotāju līdzdalību, pat ja finanšu resursi ir nelieli.**

Praksē novērotie izaicinājumi

Metodes ieviešanas gaitā atklājās arī virkne problēmu un izaicinājumu, kurus jāņem vērā.

1) **Zema sākotnējā atsaucība.** Uz pirmajām tikšanās reizēm un aktivitātēm nereti atnāk ļoti maz cilvēku, piemēram, Gulbenes novadā uz īpaši senioriem paredzētu iepazīšanās sapulci ieradās tikai divi cilvēki. Arī projektā izplatītajai aptaujai par iedzīvotāju interesēm atsaucība bija niecīga – daudzi to neizpildīja, laukos daži to pat noturēja par “pilsētniekiem domātu” anketu. Tas liecina, ka sākumā sabiedrība ir kūtra un **piesardzīga pret jaunām iniciatīvām**. Cilvēki ne vienmēr saprot, ko no viņiem gaida, vai netic, ka viņu viedoklis ko mainīs. Raksturīga arī latviešu pieticība – kā atzina koordinatori, sākumā daļa iedzīvotāju kautrējās stāstīt par sevi un savām idejām (“ko nu es tur sevi tagad slavināšu”), tāpēc iesaistīšana nebija viegla. Tomēr pēc pirmajiem veiksmīgajiem piemēriem un pozitīvas atgriezeniskās saites atsaucība pieauga.

2) **Uztveres un attieksmes barjeras.** Kā minēts, daudzos mājā neticība savām

spējām un bažas par to, kā viņus uztvers citi. Lai šo barjeru mazinātu, ļoti svarīgs ir “procesa tonis” – tam jābūt iekļaujošam un motivējošam, nekādā gadījumā nedrīkst radīt piespiedu sajūtu. Ja kāds organizators mēģina uzspiest savu viedokli vai kritizē brīvprātīgos, cilvēki gūst negatīvas emocijas un nākamreiz vairs nevēlas piedalīties. Tāpēc metode praksē uzsver draudzīgu, atbalstošu komunikāciju. Vēl viens attieksmes šķērslis ir t. s. **projekta nogurums**. Dažās kopienās iedzīvotāji sākotnēji var būt skeptiski: atkal kārtējais projekts, kas atnāks un aizies. Te svarīgi uzsvērt ilgtermiņa mērķus un reālus piemērus, lai mainītu uztveri.

3) **Kapacitātes trūkums** vietējā līmenī. Nereti dažādas šāda tipa iniciatīvas atduras pret faktu, ka apkaimē bieži vien ir ļoti maz aktīvistu – tie ir tie paši cilvēki, kas veido biedrību valdes, organizē pasākumus vai citus projektus un jau tā ir ļoti noslogoti (darbs, ģimene u. c.), līdz ar to viņi drīz vien var piedzīvot **izdegšanu**. Ja nav pietiekami plaša aktīvo iedzīvotāju loka, visas aktivitātes turas uz dažiem

entuziastiem, un tas nav ilgtspējīgi. Pētījuma gaitā apstiprinājās, ka atsevišķs **koordinators** ir kritiski nepieciešams – eksperimentāli piesaistot konkrētu cilvēku organizēšanai, kopienā pasākumi notika, bet bez šīs palīdzīgās rokas tie nenotiktu. Tā kā iedzīvotāju intereses ir ļoti atšķirīgas, lai saliedētos pēc iespējas vairāk sociālo grupu, katrā teritorijā vēlams iesaistīt divus vai – ideālā gadījumā – trīs koordinatorus, kuri savā darbā papildina cits citu (darbs komandā iedvesmo, disciplinē un motivē). Tātad kapacitātes trūkums izpaužas gan prasmēs (ne visiem ir iemaņas uzreiz pašiem rīkot pasākumus), gan cilvēkresursos (aktīvo cilvēku ir maz, un viņiem vajag atbalstu).

4) **Pastāv vajadzība pēc strukturēta atbalsta** no “ārpusēs”. Iepriekš aprakstītie apmācību un koordinācijas mehānismi ir jāorganizē centralizēti – pati kopiena sākumā nav spējīga izveidot visu no nulles, piemēram, Gulbenē pēc pusgada darbnīcu cikla dalībnieki atzina, ka tikšanās ir vērtīgas, taču paši turpināt to rīkošanu uzņemties negribētu. Tas nozīmē – ja atbalsta struktūra pazūd, pastāv risks, ka

aktivitātes izsīkst. Tādēļ praksē metodei jāpiedāvā ilgstošs atbalsts (vismaz gada garumā), un jārod risinājums, lai pēc tam stafeti pārņemtu pašvaldības vai vietējās organizācijas. Strukturēts atbalsts nepieciešams arī juridiski un finansiāli: patlaban iedzīvotāju iniciatīvas saskaras ar sarežģītiem saskaņošanas procesiem un normatīviem – pasākumam publiskā telpā nepieciešams nodrošināt virkni ārpakalpojumu, kas ne tikai rada papildu izmaksas, bet prasa specifiskas zināšanas, laika resursu un jurista iesaisti, līdz ar to šādi pasākumi tiek rīkoti reti, pat ja ir augsta iedzīvotāju interese, piemēram, kopienas kino vakaram nepieciešama autortiesību licence, kas padara šādu pasākumu finansiāli neiespējamu, publiskus pasākumus nedrīkst rīkot fiziska persona vai personu grupa, dažkārt nepieciešams saskaņojums ar pašvaldību, policiju, jābūt apdrošināšanai u. tml. Šādas **birokrātiskas prasības attur** iedzīvotājus no turpmākas darbības, pat ja viņiem tiek sniegts skaidrs atbalsts un vadlīnijas. Tādēļ metodē iestrādāta palīdzība – konsultācijas, labās prakses piemēri –, lai cilvēki saprot, kā var droši un legāli darboties.

Grassroots kopienu veidošana un noturība

Viens no metodes centrālajiem uzdevumiem ir **radīt apstākļus vietējai pašorganizēšanās videi**, lai kopiena augtu “no apakšas”, uz iedzīvotāju brīvprātīgas iesaistes pamata (angliski to dēvē par *grassroots* pieeju). Sākotnēji iniciatīvu nereti ierosina “no ārpusēs” (piemēram, valsts pētījuma projekta komanda), taču mērķis ir, lai **paši iedzīvotāji kļūst par procesa veidotājiem** un turpina aktivitātes patstāvīgi.

Kā tiek veidota šāda vide? Visupirms, **apziņojot un apvienojot cilvēkus**

ap kopīgām interesēm. Jau pirmajās darbnīcās Gulbenes novadā atklājās, ka dažādiem iedzīvotājiem ir konkrētas vēlmes – vieni gribēja jogas nodarbības, citi kaimiņu māju pagalma svētkus, vēl citi – apgūt klūgu pīšanu vai doties kopīgās vēsturi izzinošās pastaigās. Šo ideju apkopojums ļāva veidot interešu grupas, piemēram, tika izveidots lasītāju klubiņš vietējā bibliotēkā. Uz pirmo tikšanos ieradās gan jaunāki, gan gados vecāki lasītāji, izveidojās neliels kodols, kas nu tiekas reizi mēnesī. Šis klubiņš ir droša

vide, kur dažādu paaudžu un dzīves gājumu cilvēki dalās iespaidos par grāmatām – sarunas reizēm skar pat ļoti personiskas tēmas, tomēr visi jūtas uzklausi un respektēti. Tas liecina, ka kopīgā nodarbē radusies savstarpēja uzticēšanās. Pulciņš turpina darboties, piesaistot arvien jaunus interesentus, un kļuvis par pastāvīgu kopienas dzīves daļu.

Līdzīgi **no apakšas izaugusi arī keramikas nodarbību grupa** Gulbenē. Sākumā uz nodarbībām nāca tikai aptaujā pieteikušies dalībnieki, bet drīz vien viņi **uzaicināja savus draugus**, un grupa paplašinājās. Tagad keramikas darbnīcas notiek regulāri, dalībnieku skaits aug, un vietējā “keramiķu kopiena” jau pati plāno turpmākos pasākumus. Šis piemērs demonstrē, kā **interesu kopa pārtop noturīgā pašdarbības vienībā**, – iedzīvotāji paši veido grafiku, atrod resursus (telpas, materiālus), un ārējais atbalsts nepieciešams vairs tikai minimālā apjomā.

Īpaši veiksmīgs piemērs atrodams Gulbenes novada Stāmerienā. Tur jau pirms projekta bija aktīvu iedzīvotāju grupa – projekts **paplašināja šo kodolu** ar jauniem cilvēkiem un deva impulsu regulārām klātienes tikšanās reizēm. Rezultātā Stāmerienas iedzīvotāji tagad paši rīko ideju darbnīcas un īsteno savus projektus, negaidot norādes no augšas. **Noturība** šajā gadījumā balstās uz to, ka radās spēcīga lokālā identitāte un savstarpējs atbalsta tīkls – cilvēki redz jēgu sanākt kopā arī pēc sākotnējās iniciatīvas beigām.

Starptautiska pieredze apstiprina, ka **vietējās kopienas pašorganizēšanās** ir ilgtspējīgākais ceļš, kā aktivizēt sabiedrību, piemēram, Somijā jau kopš 20. gadsimta 70. gadiem darbojas *Kylätoiminta* jeb Ciema kustība, kur teju katrā nelielā ciematā

iedzīvotāji izveido komitejas vietējās dzīves veicināšanai. Šīs ciemu komitejas organizē visdažādākās aktivitātes – sākot no amatierteātra, koncertiem un izstādēm līdz sporta sacensībām un kopīgiem svētkiem –, iesaistot visu paaudžu cilvēkus un vairojot vietas dzīvīgumu. Pat pavisam mazos ciemos ar dažiem simtiem iedzīvotāju vietējās biedrības spēj radīt entuziasmu un saliedēt kopienu. Šādas *grassroots* iniciatīvas darbojas pēc līdzīgiem principiem kā Gulbenes un citu Latvijas apkaimju piemēros: cilvēki paši identificē savas vajadzības un intereses, paši rada notikumus, un ārējās institūcijas (pašvaldība, valsts) nodrošina tikai atbalstošu ietvaru. Ieguvums ir noturīga kopiena, kas spēj adaptēties un turpināt pastāvēt ilgtermiņā, jo balstās uz pašu dalībnieku motivāciju un procesu pārvaldību.

Šādām iniciatīvām var būt visdažādākā ietekme. Spilgts piemērs ir iniciatīva *Malones Urbanos Čilē* – tā ir ielas maltīšu programma, ko īsteno nevalstiskā organizācija *Ciudad Emergente*, aicinot vietējos iedzīvotājus sanākt uz maltīti publiskā telpā pie viena gara, kopīga galda, veicinot sarunas un savstarpēju uzticēšanos kaimiņu starpā. 2018.–2019. gadā šīs iniciatīvas ietekmi uz sociālo kapitālu un noziedzības rādītājiem novērtēja pētnieki, un rezultāti rāda, ka rajonos, kur notikuši *Malones Urbanos* pasākumi, reģistrēto noziedzības gadījumu skaits samazinājās vidēji par aptuveni 20 %, turklāt šis pozitīvais efekts ar laiku tikai pieauga. Pasaulē ir daudz dažādu līdzīgu iniciatīvu, no kurām vairākas ir viegli piemērojamas Latvijai. Lai arī šādu iniciatīvu rašanās Latvijā nav gana attīstīta, tās neprasa lielus finansiālus ieguldījumus un sniedz praktiski redzamus labumus.

Priekšlikumi rīcībpolitikai

Lai atbalstītu šādas kultūras iniciatīvas apkaimēs valsts un pašvaldību līmenī, nepieciešami vairāki stratēģiski soļi. Balstoties uz pētījumos un pilotprojektos gūto pieredzi, izstrādāti rīcībpolitikas priekšlikumi.

1) **Programma “Kopienu kultūrdzīves vietas”** – nodrošināt, ka **vietējām kopienām ir pieejamas publiskās telpas** savām aktivitātēm. Valstij sadarbībā ar pašvaldībām jāievieš atbalsta programma, kas piešķir mērķfinansējumu bibliotēkām, skolām, kultūras namiem un citiem līdzīga tipa valsts/pašvaldību objektiem, lai segtu uzturēšanas izmaksas, pagarinātu darba laiku vai pielāgotu telpas neformāliem pasākumiem. Tas paplašinās socializēšanās un satikšanās iespējas apkaimēs, kur šobrīd publisko aktivitāšu piedāvājums ir minimāls. Tāpat jāveido regulējums, kas atvieglo **bezmaksas telpu piešķiršanu** iedzīvotāju grupām. Pieejamas fiziskās vietas ir pamatu pamats, lai kopiena varētu pulcēties un attīstīt savas iniciatīvas.

2) **Programma “Kopienu kultūras dzīves koordinatori”** – ieviest sistēmu, kur **katra novada** pagastos un pilsētu apkaimēs strādā apmācīti koordinatori, kas palīdz iedzīvotājiem organizēties. Ieteicams nodrošināt trīs pilna laika koordinatorus uz katru valstspilsētas apkaime, novada pilsētu un trim pagastiem. Viņu uzdevums būtu **identificēt un apmācīt aktīvos iedzīvotājus**, veidot brīvprātīgo komandas, **savienot cilvēkus ar kopīgām interesēm**, kā arī veicināt partnerības ar vietējām iestādēm un uzņēmējiem. Būtiski, lai koordinatori nodrošina arī informācijas apriti un palīdz jaunajām iniciatīvām orientēties birokrātijā. Šādas programmas ieviešana neprasa lielus resursus – tas

ir **zemu izmaksu, bet augstas atdeves ieguldījums**.

3) **Vienotas informācijas sistēmas izveide** – novērst informācijas trūkumu kā vienu no galvenajiem iesaistes šķēršļiem. Nepieciešams izveidot **valsts mēroga platformu**, kurā vienkopus pieejama informācija par kultūras un kopienu pasākumiem visā Latvijā. Pētījumā ir attīstīta un paplašināta platforma kulturaskalendars.lv, kas veic šādu funkciju. Vienlaikus jāstiprina **vietējie informācijas kanāli**: nodrošinot finansējumu ikgadēja vietējā informatīvā izdevuma (avīzes vai žurnāla) sagatavošanai katrā teritorijā (valstspilsētas apkaimē, novada pilsētā un pagastos, kas apvienoti pa trim); publiskās vietās izvietojot stendus, kur iedzīvotāji drīkst bez maksas un sarežģītas saskaņošanas izlikt afišas un sludinājumus; kā arī izmantot pašvaldību oficiālos izdevumus un sociālos tīklus apkaimju ziņu publicēšanai. Svarīgi, lai informācija par iespējām iesaistīties **sasniedz katru mājsaimniecību**, arī tos cilvēkus, kas neizmanto internetu.

4) **Partnerību veicināšana un atbalsta tīkls** – sekmēt ciešāku **sadarbību starp kopienām un institūcijām**. Pašvaldībām ieteicams izveidot platformas (apaļos galdus, sadarbības memorandus) starp vietējām nevalstiskajām organizācijām, bibliotēkām, kultūras centriem, uzņēmējiem un iedzīvotāju iniciatīvu grupām ar mērķi kopīgi plānot un atbalstīt pasākumus, piemēram, bibliotēkas var uzņemties metodisku atbalstu lasītāju klubiem, vietējie uzņēmēji – sponsorēt inventāru pasākumiem, bet kultūras nami – palīdzēt ar tehnisko aprīkojumu un publicitāti. **Starpsektoru partnerības** paplašinās resursus un kompetences,

kas pieejamas kopienām. Valsts līmenī var veidot nelielu grantu programmu publiskās–privātās partnerības projektiem kultūras jomā apkaimēs. Partnerību veidošana arī vairo uzticēšanos starp sabiedrību un varu.

5) Ilgtermiņa stratēģiskais ietvars – iekļaut kopienu aktivizēšanu kultūras dzīvē augstākā līmeņa plānošanas dokumentos, piemēram, nākamajā Nacionālajā attīstības plānā jāparedz atsevišķs stratēģisks virziens sabiedrības saliedēšanai caur vietējām iniciatīvām. Tas nodrošinātu politikas **pāctecību** un ilgtermiņa apņemšanos. Līdzīgi arī pašvaldību attīstības programmās un kultūrpolitikas plānos jāintegrē atbalsts mazo kopienu

pašiniciatīvas kultūras aktivitātēm. Jāparedz iespēju saņemt nepieciešamos resursus.

Ieviešot minētos pasākumus – nodrošinot kopienām telpas, cilvēkresursu (koordinatoru) atbalstu, informācijas kanālus un starpinstitucionālu sadarbību, kā arī nostiprinot to visu stratēģiski –, valsts un pašvaldības var **kvalitatīvi uzlabot sabiedrības līdzdalību kultūras un pilsoniskajā dzīvē**. Saliedētas un aktīvas vietējās kopienas nav tikai kultūrpolitikas mērķis, bet arī instruments plašāku sociālo mērķu sasniegšanai: tās vairo iedzīvotāju piederības sajūtu, uzlabo dzīves kvalitātes uztveri un veido demokrātisku, atbildīgu sabiedrību.

17. Apkaimju biedrības kā vietējās sabiedrības līdzdalības un saliedētības platformas

Apkaimju biedrību izveidošanās Rīgā un to darbība

Apkaimju un vietējo kopienu organizācijas Latvijā veido būtisku sabiedrības līdzdalības infrastruktūru, īpaši pašvaldību līmenī. To formas un attīstības ceļi dažādos reģionos atšķiras: daļa radušās kā iniciatīvas konkrētu problēmu risināšanai, citas kā kultūras projektu nesējas vai sociālās palīdzības tīkli. Līdz ar to kopienu organizēšanās ir neviendabīgs, bet kopumā augošs fenomens, kas pastiprina vietējo piederību, uzticēšanos un kolektīvo spēju rīkoties. Rīgā būtisku piemēru sniedz Rīgas apkaimju alianse – tīklojums, kurā apvienojušās daudzas no galvaspilsētas aktīvākajām apkaimju biedrībām –, taču līdzīgas struktūras var attīstīties arī citās Latvijas pilsētās un novados. Šī daudzveidīgā ainava ļauj vienlaikus stiprināt demokrātiju no apakšas un lokalizēt saliedētības politiku.

Rīgas apkaimju biedrības, kas veido galvaspilsētas nozīmīgāko vietējo pilsoniskās sabiedrības organizāciju (PSO) kopumu, pārstāv tā dēvēto *grassroots* jeb bāzes līmeni pilsoniskajā sabiedrībā. Vēsturiski tās izveidojās kā protesta iniciatīvas, taču laika gaitā ir institucionalizējušās un attīstījušās par nevalstiskajām organizācijām (NVO), kuras mūsdienās ieņem centrālu lomu sabiedrības līdzdalības veicināšanā tādās būtiskās pašvaldības pārvaldes jomās kā teritorijas attīstība, satiksmes plānošana un vides pārvaldība. 2025. gadā Rīgā darbojas vairāk nekā 40 apkaimju biedrību, no kurām 37

ir Rīgas Apkaimju alianse (RAA) biedres. Lielākā daļa no šīm organizācijām sākotnēji izveidojās kā protesta iniciatīvas, reaģējot uz konkrētām, pēkšņi aktualizētām problēmām vietējā vidē, piemēram, Mežaparka apkaimes iedzīvotāji mobilizējās jau 1997. gadā, savukārt Kundziņsalā šāda biedrība izveidojās 2004. gadā.

Kopienu aktivitātes Latvijā izteiktāk koncentrējas privātmāju apbūves rajonos, salīdzinot ar padomju okupācijas perioda daudzdzīvokļu dzīvojamo māju kvartāliem. Šī atšķirība galvenokārt izskaidrojama ar sociālās struktūras specifiku un atšķirīgām iedzīvotāju mijiedarbības iespējām. Lielajos daudzdzīvokļu namos mikrokopienveidošanos apgrūtina ievērojams iedzīvotāju skaits, ierobežota ikdienas saskarsme un zemais savstarpējās uzticēšanās līmenis. Turklāt šādās dzīves telpās biežāk sastopama attieksme, kas kavē individuālu iniciatīvu, jo kopīgo pienākumu izpilde bieži tiek uzskatīta par citu īpašnieku atbildību.

Savukārt privātmāju teritorijās veidojas mazākas un sociāli homogēnākas grupas, kurās iedzīvotājiem ir iespēja izvēlēties sadarbības partnerus, balstoties uz vērtību līdzību. Šāda vide sekmē aktīvāku iesaisti teritorijas labiekārtošanas un sabiedrisko iniciatīvu īstenošanā.

Vēsturiski pirmo apkaimju biedrību darbība kalpoja kā katalizators turpmākai vietējās pilsoniskās sabiedrības attīstībai, tostarp arī ārpus mobilizācijas “pret”

konkrētiem draudiem vai problēmām. Mūsdienās apkaimju biedrības pārsvarā funkcionē kā pilsoniskās sabiedrības institūcijas, kas veicina iedzīvotāju iesaisti vietējās pārvaldības procesos un teritorijas attīstības veidošanā.

Apkaimju biedrību vienojošais pamatelements ir lokālpatriotisms – emocionāla un praktiska piederības izjūta konkrētai apkaimei. Šī piederības izjūta veido pamatu to spējai apvienot dažādu sociālo grupu pārstāvjus, pat ņemot vērā atšķirīgos viedokļus, pieredzi vai dzīvesveidu. Apkaimju biedrībām ir potenciāls veicināt sabiedrības saliedētību, veidojot vidi, kurā indivīdi koncentrējas uz kopīgo, nevis atšķirīgo, tādējādi mazinot sociālo fragmentāciju un stiprinot savstarpēju uzticēšanos ārpus ierastajām sociālajām robežām jeb “sociālajiem burbuļiem”.

Vienlaikus šis potenciāls rada arī būtiskus izaicinājumus. Dažādu uzskatu un komunikācijas stilu integrēšana kopienas ietvaros ir sarežģīts un jūtīgs process, kas prasa augstu sociālo kompetenci un ievērojamu laika ieguldījumu no biedrību vadītājiem vai projektu koordinatoriem. Efektīva šādu procesu vadība prasa ne tikai organizatoriskas prasmes, bet arī spēju veidot uzticēšanās vidi un sekmēt savstarpēju cieņu starp atšķirīgiem dalībniekiem.

Kā liecina projekta “Sabiedrības saliedētības vektori” socioloģiskā pētījuma rezultāti, iedzīvotāju piesaiste tieši konkrētai apkaimei ir izteiktāka nekā saikne ar pilsētu, reģionu vai Eiropu (ļoti cieša saikne ar apkaimi (ciemu, pagastu) ir 30,2 % respondentu, lielāka saikne ir tikai ar Latvijas valsti). Augstākais piederības līmenis ir novērojams attiecībā uz valsti, ko var skaidrot gan ar kopīgo kultūru un valodu, gan ar ievērojamiem resursiem, kas tiek ieguldīti nacionālās identitātes un lojalitātes veicināšanā. Šādā kontekstā lokālpatriotisma stiprināšana ir salīdzinoši

viegli īstenojams mērķis, jo pastāv labvēlīga sākotnējā situācija.

Empīriskie novērojumi liecina, ka lielākā daļa apkaimju biedrību dalībnieku dod priekšroku informētībai par pilsētvides aktualitātēm, bet aktīvu līdzdalību izvēlas reti. Lai gan informēšana tiek uzskatīta par sabiedrības līdzdalības zemāko līmeni, tā joprojām ietver būtisku izvēles aspektu – iespēju pašiem noteikt līdzdalības pakāpi, piemēram, Čiekurkalna attīstības biedrības 2024. gada septembrī veiktajā biedru aptaujā vairāk nekā 90 % respondentu norādīja, ka vēlas būt informēti, bet nevēlas aktīvi iesaistīties; līdzīgas tendences novērojamas arī citās apkaimēs, piemēram, Kundziņsalā.

Zema iesaiste bieži skaidrojama ar trūkstošu izpratni par valsts un pašvaldību institucionālajiem mehānismiem, kas rada gan nepamatotas gaidas, gan uzticības trūkumu. Šo plaisu varētu mazināt regulāra iedzīvotāju izglītošana vietējā līmenī par pārvaldes darbību, kas vienlaikus veicinātu arī vēlmi iesaistīties sabiedriskā labuma iniciatīvās.

Ņemot vērā konkurenci par sabiedrības uzmanību un saīsinātu uztveres ilgumu, efektīva pieeja šādu zināšanu nodošanai varētu būt spēlošanas (*gamification* – angļu val.) elementi, piemēram, tiešsaistes viktorīnas ar balvām. Šāda forma veicina iesaisti, neatsakoties no izglītojošā satura.

Papildus izglītošanai būtisku lomu kopienas saliedēšanā spēlē praktiskas aktivitātes, kuru rezultāts ir uzreiz redzams (piemēram, vides labiekārtošana). Šādas iniciatīvas, kas ir apolitiska rakstura, veicina sadarbību starp dažādām sociālajām grupām, jo tās apvieno kopīga un pozitīvi vērtēta mērķa vārdā.

Pašvaldībām, ņemot vērā tām deleģētās funkcijas, ir īpaši labvēlīgas pozīcijas šādu aktivitāšu īstenošanā. Stratēģiski izvērtējot, kurus infrastruktūras vai vides uzlabojumus iespējams īstenot ar sabiedrības līdzdalību, pašvaldības

var sekmēt pilsoniskās sabiedrības nostiprināšanos apkaimēs. Tipiski piemēri: kopīga talka, soliņu atjaunošana vai sienu krāsošana. Svarīgs šādu iniciatīvu elements

ir kopīga maltīte pēc paveiktā, kas kalpo gan kā motivējošs faktors, gan stiprina sociālās saites, kas veidojas sadarbības laikā.

Rīgas apkaimju biedrību darbības virzieni

Apkaimju biedrības var risināt visdažādākās problēmas, taču kā aktuālākais un dominējošākais tematiskais fokuss izceļas satiksmes jautājumi, piemēram, 2025. gada jūlijā RAA rīkotajā forumā aptuveni 60 % no visām apspriestajām tēmām bija saistītas ar transporta un mobilitātes problemātiku.

Šo fokusu uz satiksmes jautājumiem var skaidrot ar vairākiem faktoriem. Pirmkārt, transporta un mobilitātes joma ir viena no Rīgas domes redzamākajām darbības sfērām, kas sabiedriskajā telpā – īpaši sociālajos medijos – bieži izraisa emocionālas diskusijas. Tās centrā parasti nonāk divas sabiedrības grupas ar atšķirīgām interesēm: velobraucēji un autobraucēji, kuru starpā bieži veidojas konflikti par publiskās telpas lietojumu un noteikumu ievērošanu.

Otrkārt, satiksmes jautājumi tieši ietekmē lielu daļu pilsētas iedzīvotāju

ikdienas dzīves kvalitāti, tādējādi padarot tos par prioritāru tematiku apkaimju organizāciju dienaskārtībā. Treškārt, infrastruktūras uzlabojumi šajā jomā ir vizuāli un praktiski visuzskatāmākie – tie rada tūlītēju un plaši uztveramu iespaidu, tāpēc arī iedzīvotāji tos visbiežāk saista ar pašvaldības ieguldījumiem.

Līdztekus satiksmes problemātikai apkaimju biedrību darbībā būtiski virzieni ir arī kultūras pasākumu organizēšana (piemēram, apkaimes svētki, koncerti, brīvdabas kino) un pilsētvides uzlabošana (piemēram, kopīgas vides sakopšanas talkas, apstādījumu veidošana, dabisko ūstavu ierīkošana). Abas šīs aktivitāšu grupas vieno kopienas saliedētības stiprināšanas funkcija: tās ne tikai rada pozitīvu emocionālu pieredzi un gandarījumu par paveikto, bet arī veicina savstarpējo uzticēšanos un vēlmi turpmāk iesaistīties līdzīgās iniciatīvās.

Rīgas apkaimju biedrību iezīmes un attīstība

RAA ir izstrādājusi vairākus kritērijus, kas raksturo autentiskas apkaimju biedrības, ļaujot tās nošķirt no organizācijām, kuras formāli izmanto apkaimes nosaukumu, taču faktiski nepārstāv vietējo kopienu intereses, piemēram, Andrejsalas-Pētersalas apkaimes biedrība, kas dibināta ar nekustamo īpašumu attīstītāju

iniciatīvu, tiek minēta kā šādas prakses piemērs.

Autentiskām apkaimju biedrībām raksturīgas šādas pazīmes:

- rīcība, kas vērsta uz skaidri definētu kopīgu mērķi;
- institucionāla un finansiāla neatkarība no pašvaldības;

- pārstāvniecība, kas nav reducēta uz šauru interešu grupu (piemēram, viena politiskā spēka atbalstītājiem vai konkrētu komerciālu interešu pārstāvjiem).

Būtiska iezīme lielākajā daļā Rīgas apkaimju biedrību ir to horizontālā struktūra. Tā balstās uz principu, ka ikviens biedrs brīvprātīgi iesaistās tikai tajās tēmās vai projektos, kas viņam personiski šķiet nozīmīgi. Nav iekšēju mehānismu, kas piespiestu piedalīties citu iniciētās aktivitātēs pret paša gribu. Tomēr šāds organizatoriskais modelis rada izaicinājumus lielāku projektu īstenošanā, kad nepieciešama arī tādu uzdevumu veikšana, kam nav acīmredzamas personiskas motivācijas. Ja šādās situācijās netiek atrasts iniciators, kurš uzņemas koordinēšanu kopīga mērķa vārdā, organizācijas darbības kapacitāte būtiski samazinās.

Šī iemesla dēļ daudzas biedrības, pat ņemot vērā agrāko pieredzi un cilvēkresursus, reti piedalās liela mēroga

projektu konkursos. Tās biežāk izmanto nelielus atbalsta mehānismus, piemēram, Rīgas apkaimju iniciatīvu konkursu, kura maksimālais finansējums nepārsniedz 4000 eiro.

Apkaimju biedrību attīstībā novērojama arī zināma komunikācijas dilemma. Negatīva rakstura saturs sociālajos tīklos piesaista lielāku uzmanību, jo algoritmi tam piešķir augstāku redzamību. Liels sekotāju skaits šādām biedrībām nodrošina arī netiešu ietekmi uz lēmumu pieņemējiem, jo deputāti apzinās šāda satura rezonansi. Vienlaikus pozitīvas ievirzes iniciatīvas, piemēram, vides uzlabošanas vai kopienas saliedēšanas pasākumi, spēj aktivizēt nelielu, bet saliedētu vietējo iedzīvotāju daļu, veidojot emocionāli noturīgas sociālās saites un motivējot dalību nākotnes projektos. Tomēr šāda veida aktivitātes sociālo tīklu algoritmu sistēmā tiek mazāk izceltas, kas apgrūtina plašākas sabiedrības uzmanības piesaisti.

Attīstības šķēršļi apkaimju biedrību darbībā

Apkaimju biedrību attīstību Rīgā ietekmē vairāki strukturāli un funkcionāli šķēršļi.

1) Telpu pieejamības trūkums

Viens no būtiskākajiem ierobežojumiem apkaimju biedrību darbībā ir pastāvīgu un pieejamu telpu trūkums. Ja biedrības rīcībā nav piemērotu telpu tikšanos organizēšanai, tās bieži notiek privātos mājokļos vai kafejnīcās, kas ilgtermiņā kļūst par ierobežojošu faktoru. Pat nelielas sapulces ar 10 dalībniekiem šādos apstākļos var būt organizatoriski un funkcionāli apgrūtināšas.

Pašvaldības īpašumā pastāvīgi pieejamas telpas 2025. gadā ir tikai divām biedrībām –

Vecmīlgrāvja un Sarkandaugavas apkaimju organizācijām. Citas biedrības izmanto privāto īpašnieku vai pašvaldības iestāžu (skolu, bibliotēku) atbalstu, kas (piemēram, Čiekurkalna, Bieriņu un Āgenskalna gadījumā) ļauj pulcēt lielāku dalībnieku skaitu un efektīvāk pārstāvēt iedzīvotāju intereses.

Pastāvīgas, jebkurā laikā pieejamas telpas ir īpaši svarīgas dažādu iedzīvotāju grupu iesaistei: senioriem – dienas laikā, strādājošajiem – pēc darba, jauniešiem – vēlākos vakaros. Regulāras, neformālas tikšanās šādā vidē veicina savstarpēju uzticēšanos, kopienas saikņu stiprināšanu un radošu ideju attīstību.

2) Administratīvā slodze un motivācijas trūkums

Apkaimju līderu pieredze liecina, ka viens no demotivējošākajiem aspektiem darbā biedrībā ir administratīvo pienākumu veikšana: pasākumu saskaņošana, projektu atskaides, grāmatvedības dokumentu sagatavošana u. tml. Lai gan šīs aktivitātes ir būtiskas biedrības mērķu sasniegšanai, tās nereti tiek uzskatītas par “neredzamo darbu”, kas neveido tiešu pievienoto vērtību un tiek uzskatīts par slogu. Līdz ar to šie pienākumi paliek uz neliela cilvēku loka pleciem, kamēr citi biedri koncentrējas uz viņiem personiski saistošiem projektiem.

3) Ierobežotas profesionālās attīstības iespējas pilsoniskajā sektorā

Neskaidra profesionālā perspektīva PSO ir vēl viens attīstības ierobežojums. Aktīvisms bieži tiek uztverts kā brīvprātīga, hobijs līdzīga nodarbe, un trūkst mehānismu, kas ļautu pakāpeniski pāriet no brīvprātīga darba uz profesionālu, apmaksātu nodarbošanos.

Pasreizējā PSO atbalsta sistēma Latvijā ir veidota gandrīz tikai uz īstermiņa projektu konkursiem, piemēram, Rīgas domes finansējumam 1000–3000 eiro apmērā. Šāda sistēma neveicina ilgtspējīgu plānošanu un neparedz stabilu atbalstu cilvēkiem, kuri vēlētos attīstīt savu profesionālo karjeru sabiedrības labā. Ideālā atbalsta modelī

būtu paredzēta iespēja pakāpeniskai darba slodzes palielināšanai (no ¼ līdz pilnai slodzei), nodrošinot finansiālu stabilitāti ilgākā laika posmā.

4) Diskusiju un komunikācijas kultūras izaicinājumi

Līdzdalības organizāciju darbībā bieži sastopams izaicinājums ir savstarpējās komunikācijas kvalitāte. Cilvēkiem ar atšķirīgiem uzskatiem un komunikācijas stiliem vienoties par kopīgiem risinājumiem var būt sarežģīti. Lai veicinātu iekļaujošu un cieņpilnu dialogu, ieteicams izmantot strukturētas sarunu metodes, piemēram, Dialoga aplū (TimeOut metodi), ko izstrādājis Somijas inovāciju fonds Sitra. Šī metode veicina uzticēšanos, empātiju un spēj pulcēt cilvēkus no dažādām sociālām grupām uz līdzvērtīgu, atklātu diskusiju. Latvijā metodi veiksmīgi izmantojis Latvijas Lauku forums, apliecinot tās efektivitāti arī vietējā kontekstā.

Kvalitatīvas diskusijas biežāk iespējamās neitrālā, šim mērķim piemērotā vidē, piemēram, kopienas telpās, nevis privātā mājā vai sabiedriskās ēdināšanas vietā. Telpu pieejamība un piemērotība tieši ietekmē dialoga biežumu, dalībnieku daudzveidību un diskusiju kvalitāti. Šāda infrastruktūra ne tikai nodrošina atbilstošu vidi saturīgām diskusijām, bet arī veicina to regularitāti.

Rekomendācijas pilsoniskās sabiedrības stiprināšanai vietējā līmenī

1) Strukturētas diskusiju kultūras veicināšana

Lai uzlabotu vietējo PSO iekšējo komunikāciju un stiprinātu diskusiju kvalitāti, ieteicams veidot atbalsta sistēmu strukturētas dialoga prakses ieviešanai.

Par piemērotu metodi šim nolūkam var kalpot Dialoga aplū (TimeOut metode), kas sekmē iekļaujošu, līdztiesīgu un savstarpēji uzticamu valodas vidi. Viena no iespējām šīs pieejas institucionalizēšanai būtu iekļaut tās izmantošanu kā vērtēšanas

kritēriju Sabiedrības integrācijas fonda (SIF) mikroprojektu konkursos, piešķirot papildu punktus projektiem, kas paredz šīs metodes izmantojumu.

2) Sabiedrības izglītošana par pārvaldes procesiem, izmantojot spēlošanas elementus

Lai veicinātu iedzīvotāju izpratni par valsts un pašvaldību pārvaldi, nepieciešama mūsdienīga un viegli īstenojama izglītojoša pieeja. Ieteicams izstrādāt īpašu apakšprogrammu, kas paredzētu izglītojošu aktivitāšu izstrādi un pilotēšanu, balstoties uz spēlošanas (*gamification*) principiem, piemēram, lietotnes, interaktīvas viktorīnas un spēles. Pēc pilotprojekta īstenošanas rezultāti būtu jāizvērtē, identificējot efektīvākos risinājumus, kurus var mērogot nacionālā līmenī. Priekšrocība būtu aktivitātēm ar augstu atkarotamības potenciālu, piemēram, jau izstrādātas lietotnes vai gatavas digitālās viktorīnas.

3) Kopienu saliedēšana, iesaistot iedzīvotājus publiskās telpas uzlabošanā

Lai veicinātu vietējo kopienu saliedētību, ieteicams organizēt vairāk kopīgu, praktisku aktivitāšu publiskās telpas uzlabošanā (piemēram, vides labiekārtošanas darbi). Šādas iniciatīvas, kuru rezultāts ir tūlītēji redzams, veicina iedzīvotāju iesaisti un rada piederības, spējas un jēgpilnības izjūtu.

Īpaši būtiski ir pasākumu sociālie elementi – kopīgas maltītes, sarunas un kultūras aktivitātes pēc darba pabeigšanas. Uzsvars jāliek uz kopienas veidošanu, nevis izmaksu samazināšanu pašvaldībai,

izmantojot brīvprātīgo darbu kā bezmaksas resursu.

Šādu iniciatīvu ieviešana var tikt organizēta:

- pilotprojektu veidā, testējot pieeju atsevišķās pašvaldībās un pēcāk pārnesot veiksmīgos risinājumus uz citām teritorijām;
- valsts līmenī, piešķirot mērķfinansējumu pašvaldībām un nodrošinot metodiskos norādījumus šādu projektu īstenošanai sadarbībā ar vietējām PSO.

4) Ilgtspējīgs administratīvais atbalsts pilsoniskajām organizācijām

Nepieciešams izveidot pastāvīgu atbalsta mehānismu PSO administratīvo funkciju nodrošināšanai. Esošais modelis, kas balstās tikai uz īstermiņa projektu konkursiem, neparedz stabilitāti un ilgtermiņa plānošanas iespējas. Ieteicams izstrādāt sistēmu ar mērenu konkurences elementu, kurā, piemēram, reizi divos līdz četros gados tiek veikts organizāciju darbības izvērtējums.

Atbalsta piešķiršana varētu balstīties uz skaidri definētiem kritērijiem, tostarp:

- īstenoto aktivitāšu skaits, ar diferencētu punktu skalu atbilstoši aktivitātes mērogam;
- iedzīvotāju aptaujas rezultāti par sniegto pakalpojumu kvalitāti;
- neatkarīga eksperta vērtējums, kas ļauj novērtēt arī grūtāk kvantificējamus rezultātus un inovatīvas pieejas.

Šāda sistēma vienlaikus nodrošinātu kvalitatīvu darbības novērtējumu, resursu efektīvu sadali un motivētu organizācijas sistemātiski attīstīt savas administratīvās kapacitātes.

Sabiedrības saliedētības konceptuālie pamati, politiskās un vērtību izvēles

Konceptuālo pamatu un problēmu izvērtēšanas daļa analizē sabiedrības saliedētību idejiskā, vērtību un politikas dimensijā. Tās mērķis ir ierāmēt un interpretēt empīriskos un strukturālos secinājumus, iezīmējot konceptuālas perspektīvas un iespējamās risinājumus sabiedrības vienotības stiprināšanai. Šī sadaļa apvieno teorētiskus skatījumus ar praktiskiem ieteikumiem, skaidrojot, kā kopienu prakses, identitātes dinamika, politiski ideoloģiskās nostājas, garīgums un ārējās ietekmes veido sociālās saliedētības vidi Latvijā.

Šī sadaļa ir kā telpa, kurā empīriskie secinājumi tiek skatīti ne tikai instrumentālā, bet arī normatīvā un konceptuālā līmenī. Sabiedrības saliedētība tiek aplūkota nevis kā tehniski sasniedzams stāvoklis, bet kā politiska izšķiršanās par to, kādas attiecības, vērtības un kopīgas orientācijas tiek uzskatītas par nozīmīgām valsts un sabiedrības pastāvēšanai. Dati un analīze var izgaismot problēmu mērogu un dinamiku, taču tie paši par

sevi nenosaka rīcības virzienu – politikas lēmumu pamatā vienmēr ir priekšstatī par vēlamo sabiedrības modeli un ietver izvēli starp konkurējošām vērtībām. Līdz ar to šajā sadaļā piedāvātās perspektīvas iezīmē saliedētību kā politisku atbildību, nevis tikai pārvaldības uzdevumu.

Vienlaikus šī sadaļa uzsver, ka ne visas saliedētības problēmas ir atrisināmas ar instrumentāliem līdzekļiem vai īstermiņa politikas pasākumiem. Daļa izaicinājumu atklāj dziļāku spriedzi starp atvērtību un drošību, individuālismu un kopību, autonomiju un solidaritāti, kur katra izvēle rada gan ieguvumus, gan zaudējumus. Saliedētība šādā skatījumā nav pilnīga saskaņa vai konflikta neesamība, bet spēja uzturēt un pieņemt atšķirības, atrodoties kopīgā politiskā telpā, vienlaikus nosakot robežas ārējām un iekšējām ietekmēm, kas šo telpu apdraud.

Sadaļa strukturēta pēc principa “no kopienu un identitātes prakses uz vērtībām, garīgumu un politikas sistēmiskajiem risinājumiem”. Tajā iekļautas šādas sadaļas:

18. Ģeopolitisko pārmaiņu un vērtību sistēmu raksturojums.
Ietekme uz Latvijas saliedētības koncepciju
19. Sabiedrība un kopiena: identitātes un piederības jēdzieni
20. Individuālisms un kopienas sabiedrības robežas
21. Ķermeniskums mūsdienu sabiedrībā
22. Zēni un jaunie vīrieši: dzimumā balstītie riski un apdraudējumi
23. "Krievu pasaule" kā kultūras ietekmes struktūra
24. Reliģiskā piederība un garīgās orientācijas Latvijā

18. Ģeopolitisko pārmaiņu un vērtību sistēmu raksturojums. Ietekme uz Latvijas saliedētības koncepciju

Ieteikumi saliedētības jauno pamatnostādņu izstrādei no 2027. gada

Saliedētas un pilsoniski aktīvas sabiedrības attīstība Latvijā tiek programmatiski realizēta, vadoties pēc Saliedētas un pilsoniski aktīvas sabiedrības attīstības pamatnostādnēm 2021.–2027.gadam, kā arī pēc Nacionālā attīstības plāna 2021.–2027. gadam un tajā noteikto mērķu un uzdevumu izpildes. Šie valstiskie dokumenti ir izstrādāti, balstoties uz pētnieciskām nostādnēm par Latvijas kursu, Satversmes ievadā (preambulā) atzīmētajām pamatvērtībām un Eiropas Savienības pamatdokumentiem, un kursa izmaiņām mainīgajā ģeopolitiskajā realitātē. Tādēļ zinātnieki VPP pētījumā sniedz pārskatu un ieteikumus, kas parāda situācijas, konceptuālo nostādņu, dzīvespasauļu un orientāciju maiņu, uz ko būtu jāreaģē, veidojot nākamās pamatnostādnes 2028.–2033. gadam. Šie ieteikumi ir preventīvi, jo zinātnieku formulējumi prasa turpmāku izpēti,

definējumus, strukturizāciju un izmantojumu, sekojot straujajām izmaiņām pasaules politikā un līdz ar to arī dažādu sabiedrību noskaņojumiem un jauno ideoloģiju tēzēm.

Pamatnostādnēs ir paredzēta nacionālas, solidāras, atvērtas un pilsoniski aktīvas sabiedrības attīstība, īstenojot trīs rīcības virzienus:

- nacionālā identitāte un piederība;
- demokrātijas kultūra un iekļaujošs pilsoniskums;
- integrācija.

Šie rīcības virzieni tika realizēti 2021.–2025. gadā, tomēr sociālās, politiskās, ekonomiskās, aksioloģiskās, kultūru orientāciju izmaiņas visā pasaulē liek spriest, ka tie ir jāpadziļina, jāpiemēro vektoram:

**pasaule strauji mainās –
vai karš ir jau pie mūsu durvīm;
kā aizstāvēsim sasniegto.**

Karš pie horizonta maina visu

Krievijas Federācijas pilna mēroga iebrukums Ukrainā 2022. gada 24. februārī ir izmainījis pasaules ģeopolitisko stāvokli, radījis izaicinājumus vērtību un demokrātisko norišu pieņemšanai, veidojis vērtību konfrontāciju, pavēris vārtus dažādām hibrīdkara izpausmēm, arī attiecībā uz Latviju, atvēris durvis bēgļu un dažādu nolūku vadītām migrantu, tostarp ekonomisko labumu meklētāju, straumēm (sk. dokumentu: Priekšlikums EIROPAS PARLAMENTA UN PADOMES REGULA, ar ko risina instrumentalizācijas situācijas migrācijas un patvēruma jomā; Eiropas komisija 2021) arī uz Latviju, palielinājis draudus valstiskuma ilgtspējai un stimulējis vajadzību pēc plašāk apjēgtas sabiedrības militarizācijas un katra sabiedrības locekļa izpratnes par sevis un valsts struktūru aizsardzību.

Karš ir ne tikai militāra norise, bet gan eksistenciāls stāvoklis, kas maina visu – arī civiliedzīvotāju dzīvespasauli, varu, resursu pieejamību. Ja tas ir aizsardzības karš, tas nenoliedzami konsolidē nāciju, bet arī izvelk priekšplānā esošos un bijušos trūkumus, neizdarības, korupciju, nodevību u. tml.

Sapnis par saliedētu sabiedrību pārvēršas par izdzīvošanas sapni. Nācija – vai tā reāli ir – tiek pārbaudīta uz “naža asmens”.

Tāpēc, veidojot saliedētības programmu, nākas ne tikai saplānot pasākumus, bet arī paredzēt kādu struktūru, institūciju nevajadzību, sabrukumu, iespējams, ka vajadzību visu darīt citādi – pakļautu galvenajam mērķim, aizsardzībai un ilgtspējai.

Vai turpināt diferenču principu

Eiropas Savienības (ES) pierastais lozungs “Vienoti dažādībā” vairs nav ieteicams, jo dažādība vairo atšķirības, bet mūsdienu apstākļos ir vajadzīga spēcīga saliedēšanās, kur centrā ir valsts pamatvērtības. Sabiedrības saliedētības ikgadējie plāni to detalizēti parāda. Tas nozīmē: valstiskuma spēkā noturēšana uz Satversmes pamata; sabiedrības locekļu maksimāla izdzīvošana X stundā; Latvijas ekonomiskajā, sociālajā un kultūras jomā sasniegtā noturēšana un saglabāšana. Turpretī 2025. gada EXPO izstādē Japānā Latvija uztājas ar moto *We Are One* – “Mēs esam kā Viens!” Šī formula izliek modernākus, progresīvākus akcentus laikmetā, kad jāatrod ES drošības kodols.

Tā ir spēcīgāka nekā “Vienoti dažādībā”, kas labi iederējās laika posmā, virzītā uz labklājības vairošanu bez ārējiem draudiem.

Ja līdz šim saliedētības koncepcija ir uzsērusi individuālās, grupu, etniskās atšķirības, kas jārespektē, tad ģeopolitisko pārmaiņu laikā būtiskāks ir **ciešas kopības simbols**, kas tiecas uz kopīgu mērķi: nepieļaut nekādu ārēju draudu realizāciju; maksimizēt atturēšanu; nepieļaut iekšēju sabiedrības konfliktu nobriešanu; nosargāt valsti un visu sabiedrību kā vienotu veselumu (apzinoties, ka tajā var būt arī nodevīgas pretvalstiskas grupas un kolaboranti).

Šajā kontekstā jāatzīst, ka princips “dažādība” nav neitrāls vai pašsaprotams, bet vēsturiski un intelektuāli sakņots poststrukturālisma tradīcijā, kuras ietekmīgākie pārstāvji (Mišels Fuko (Michel Foucault) un Žaks Deridā (Jacques Derrida)) konsekventi dekonstruēja jebkuru normatīvu centru, universālu patiesību vai stabilu identitātes kodolu. Šīs domas rezultātā marginālais, atšķirīgais un perifērais tiek ne tikai atzīts, bet arī pacelts centrā kā pašvērtība, savukārt klasiskā nozīmē normatīvais, kopīgais un saistošais tiek padzīts malā vai pat konceptuāli anulēts. Līdz ar to vienotības piesaistīšana dažādībai nespēj radīt reālu saliedētību – tā kļūst par dialektisku koķetēšanu un simbolisku spēli, kas orientēta uz ārējo komunikāciju, nevis uz iekšēju noturību.

Civilizācijas izdzīvošanas situācijā šāda pieeja ir nepietiekama: glābt var tikai atgriešanās pie kodola, pie būtiskā un normatīvā, kas spēj strukturēt kopīgu gribu, mērķi un atbildību.

Rietumu civilizācijas krīze lielā mērā ir pašizraisīta – izšķīdinot sevi neskaitāmās atšķirībās,

tā ir zaudējusi spēju formulēt to, kas ir kopīgs, neaizvietoams un aizstāvam.

Tieši šī kodola atjaunošana, nevis dažādības bezgalīga eksponēšana ir priekšnoteikums gan valsts, gan plašākas politiskās kopienas izdzīvošanai.

Modernais riska kapitālisms un sociālā valsts: divas puses saliedētības īstenošanā

Latvijā nav stingras ideju sistēmas, ko varētu nosaukt par valsts ideoloģiju (Metla-Rozentāle 2023). Par to jau 30 gadus kalpo drīzāk programmatiski uzstādījumi un vispārīgi stratēģiskie dokumenti, kas sabiedrības acīs valsti var padarīt par tikai funkciju (Kūle, Kūlis 2023: 104–107). Kopš 2004. gada tie ir ciešā saiknē ar ES kursu. Privātīpašums, konkurence, risku uzņemšanās uz sevi, prasība pēc ārvalstu investīcijām un eksporta daļas palielināšanas raksturo mūsdienu kapitālismu Latvijā, kas cieši iesaistīts starptautiskajos ražošanas un tirdzniecības tīklos un darbojas ES kontekstā.

Kapitālisma modernizētas formas raksturo vēlme ieviest zināšanu ekonomiku, aprites ekonomiku, e-pārvaldi, procesu digitalizāciju un tagad jau plašu mākslīgā intelekta izmantošanu. Vadoties

no tirgus kapitālisma un individuālistiskā liberālisma modeļa, kopš 1991. gada Latvijā notika valsts lomas un atbildības samazināšana un paša indivīda atbildības palielināšana (par savu labklājību mājokļu, pensiju, sociālās apdrošināšanas un sociālās palīdzības jomā).

Taču tā tas nepalika. Pavērsiens uz sociālas labklājības valsti Latvijas kapitālisma sistēmā notika 1998. gadā, papildinot Satversmi ar sadaļu “Cilvēka pamattiesības” un Eiropas Sociālās hartas parakstīšanu. Sociāla valsts ir tāda valsts, kas tirgus ekonomikas apstākļos uzņemas atbildību par savu pilsoņu labklājību. Tādēļ ar liberālisma filozofiju atnestais individualizācijas princips Latvijā nav vispārējs – sociālā valsts nozīmē, ka pilsoņiem ir tiesības prasīt un sagaidīt labumus.

Šo divu nostādņu (Es atbildība/valsts atbildība) samērošana Latvijā ir sarežģīta, jo nostādnes svārstās no “tiek galā pats” uz “tev pienākas, tev dos”. **Sabiedrības saliedētības politika pieder pie sociālās valsts sfēras**, tādēļ ir finansiāli ietilpīga un prasa pieaugošus resursus.

Sociālpsiholoģiskā nozīmē “gaidīt, kad dos...” var izpausties kā pilsoniskās sabiedrības aktivitāšu trūkums. Iespējams, ka savulaik sabiedrības integrācijas programmās paredzētā nepilsoņu naturalizācija nemaz tik strauji nenotika, kā gaidīts, jo nebija skaidrs, kas par to “tiks”, – individualizējošas pieejas

nebija. Acīmredzot tādēļ 2021.–2027. gadu sabiedrības saliedētības pamatnostādnes tika papildinātas ar nostādni – sabiedriski aktīva pilsoniskā sabiedrība.

Tomēr iekšējā pretruna starp “prasīgo liberālo kapitālismu” un “dāvājošo sociālo valsti” nav atcelta, tikai salāgota. Tādēļ saliedētības nostādnēs ieteicams pastiprināt ne tikai valstisko rūpi, bet arī individualizējošo sfēru – katra paša atbildību, pienesumu, iekļaušanos modernajā kapitālismā. VPP pētījumos parādās, ka, piemēram, apkaimju biedrību aktivitātes ļoti labi salāgo individuālo rosību ar valstisko rūpi.

Vai pastāv liberālās demokrātijas universālums

Notikumi ap ģeopolitisko spēkošanos mūs gaida arī 2026.–2035. gadā un turpmākajos gados. Tik mierīga pasaule, kāda tā bija 20. gadsimta beigās, nekad vairs nebūs (Brunk, Hakimi 2022). Zinātnieki allaž min Frānsisa Fukujamas (*Francis Fukuyama*) rakstu par vēstures beigām (1989. gadā viņš publicēja eseju *The End of History?* (“Vēstures gals?”) žurnālā *The National Interest*), kurā paredzēja, ka līdz ar komunisma sistēmas sabrukumu un Aukstā kara beigām pasaulē kā noteicošā pārvaldes forma būs liberālā demokrātija (Fukuyama 1989). Tika uzskatīts, ka to pieņems plašā mērogā kā visoptimālāko formu, kas labvēlīgi ietekmē saimniecisko dzīvi, kultūras, valsts pārvaldes, vērtību sakārtojumu. Indivīds liberālajā sistēmā ir centrālā vērtība, to stiprina izvēles brīvības, un demokrātija sakārto intereses, priekšroku dodot argumentētam vairākumam un regulārai varas maiņai.

No klasiskās filozofijas viedokļa liberālisms ir piepildīts ar humānām vērtībām par individuālo pašpietiekamību, atbildību, ētiku, Imanuela Kanta

(*Immanuel Kant*) aicinājumu “Domā pats!”, apgaismības ideāliem, sociālo kontraktu, tehnikas un zinātņu attīstību un tolerances veicināšanu. Sabiedrības integrācijas programmas kopš 1998.–2000. gada līdz šim Latvijā ir uzrakstītas klasiskā liberālisma, demokrātijas, cilvēktiesību un apgaismības platformā, kur centrā ir labvēlīgi aicinājumi, izpratne par atšķirīgo, finansiāls atbalsts.

Taču politiskajā procesā pasaulē liberālās demokrātijas izpausmes daudz kur ir sabojājušās, izspēlējot neoliberalismu, pārņemtu ar kreiso radikālismu, ASV voukismu (*woke*), dīvaini interpretētu neokoloniālismu, tādām jaunām ideoloģijām kā “Tumšā apgaismība”, Kērtisa neoreakcionāro (NRx) ideoloģiju, reliģisko sektantismu, plašā mērogā tās ir tikušas gremdētas arī ar patērētājsabiedrības baudkāri, individuālisma pāraugšanu egoismā u. tml. Kā negatīvu emocionālo fonu tam var minēt bijumu (*anxiety*), bailes, atsvešinātību, sabiedrības “atomizāciju”, kopības saišu izšķīšanu, ģimenes institūta

sairšanu, demogrāfisko krīzi, dzīvi virtuālajā burbulī u. c. (Brown 2019; Lilla 2018; Orellana, Michelsen 2019; Galston 2020). Tas attiecas arī uz Latvijas

sabiedrību šobrīd. Tāpēc saliedētība nav viendimensionāls uzdevums, bet tas ir ieausts visās minētajās netaimēs, grūtībās, likstās un postā.

Liberāli demokrātiskā iekārta un impēriju atdzimšana

Latvijas valstiskais uzstādījums kopš 1990. gada ir bijis un turpina būt **liberālās demokrātijas ceļš ar Satversmē noteiktajām vērtībām**. Fukujama jau pēc desmit gadiem atzina savu kļūdu, ka ne jau citas pārvaldes formas būtu mirušas – notiek diktatūru veidošanās, personalistisko režīmu nostiprināšanās. Vēstures zinātnē tiek runāts par imperiālistisku tendenci nostiprināšanos – impēriju “atdzimšanu” (Bayly 2021; Brands 2024). Krievijā kopš 2000. gada tiek “ievēlēts” viens un tas pats valsts prezidents, Ķīnā 2017. gadā tiek mainīta valsts Konstitūcija, kurā līdzās Ķīnas komunistiskā režīma dibinātāja Mao Dzeduna (*Máo Zédōng*) un tirgus reformu arhitekta Dena Sjaopina (*Dèng Xiǎopíng*) vārdiem tiek ierakstīts Sji Dzinpins (*Xí Jìnpíng*), kura vara šobrīd pasaulē ir neapšaubāma un kura sadraudzība ar Krievijas patvaldnieku Vladimīru Putinu (*Vladimir Putin*) rada aizdomas par personalistiski orientētu varas struktūru kā draudu demokrātijām (Maizland, Clara 2025; BBC News 2025; Mishalova et al. 2024; Bakalov 2024).

Latvijas sabiedrības saliedētības koncepcijas, programmas un plāni līdz šim ir veidoti tādā gaisotnē, kurā lielākoties nav konfrontācijas draudu (no Krievijas puses gan ideoloģiski uzbrukumi un sūdzības par tautiešu “apspiešanu” allaž ir bijuši). Integrācijas moto vienmēr ir bijis pilns ar labvēlību, iedziļināšanos, iekļaušanu un rīcības atlikšanu uz vēlāku laiku

(piemēram, kā skolu pāreja uz mācībām latviešu valodā).

Tāču patlaban draudi ir dramatiski pieauguši, tādēļ saliedētības moto vairs nevar būt labvēlīgs attiecībā uz pretvalstiskām personām, gaidot uz viņu iekļaujošo izaugsmi kādā nezināmā un tālā nākotnē. Tolerances latīnai jābūt skaidrākai un skarbākai. Pētnieciskajos darbos nereti var saskatīt apgaismības laikmeta aprioro principu, ka negatīvais (ļaunais, pretdarbīgais, noziedzīgais, sliktais u. tml.) pats var sevi mainīt pēc iekšējā pavērsiena uz labo, ar labās, brīvās gribas piepūli, arī ar izglītošanu un labu audzināšanu, ko ES kultivē kā soda režīma sastāvdaļu, tostarp cietumos.

Tomēr prakse to ne vienmēr apliecina, gluži otrādi, pretvalstiski orientētie recidīvistu neatmet savus ļaunos nodomus pat pēc it kā progresīvas audzināšanas. Tas notiek tādēļ, ka tie ir atraduši savu ļaundarību ideoloģisko, politisko vai/un pat ekonomisko pamatojumu. Mūsdienās pastāv liels skaits dažādās vērtībās sakņotu ideoloģiju, piemēram, Krievijā – impēriskā “krievu pasaules” ideoloģija ar uzsvāru uz tradicionālām vērtībām, ortodoksālo, fašismu atbalstošo pareizticību, ko izmanto kā individuālo cilvēku rīcības iespējamo pamatojumu. Tādēļ integrācijas pretinieku motivācija, ietekmju avoti, viņus piesaistošās vai organizējošās sociālās un politiskās grupas ir jāpēta, konkrēti – kas tos motivē, iespējams, ka arī finansē. Ja tiek

novērota diktatorisko valstu varas orgānu, specdienestu būtiska ietekme uz Latvijas sabiedrības dažādām grupām un slāņiem, bez šaubām, šāda konstatācija ir jādara zināma tiesībsargājošajām institūcijām.

Tiecībai uz Latvijas pilsonību ir jābūt kā pienākumam, dzīvojot un strādājot Latvijā, nevis kā iespējai to neizvēlēties. Etnodemogrāfiskās atšķirības joprojām tiek izceltas kā viens no potenciālajiem draudiem, kaut gan tādas etniskās grupas kā krievi nav viengabalainas, t. i., tās strukturējas pēc dažādām vērtībām (sk. šā izdevuma 120. lpp.).

Saliedētas sabiedrības mērķis ir: visi iedzīvotāji nonāk līdz pilsonībai, izpildot spēkā esošos naturalizācijas noteikumus un zvērot uzticību Latvijas valstij, ieskaitot tās aizsargāšanu. Tas nozīmētu patiešām pilsoniski aktīvu sabiedrību, jo reducēt to uz NVO kvantitatīvo izaugsmi (dibinām arvien vairāk nevalstisko organizāciju un piešķiram tām līdzekļus) jau ir noiets etaps. Vajadzīga NVO kvalitāte, jaunas sabiedriskošanās formas un sabiedrībai nozīmīgu darbību mērķtiecība. Latvijā šobrīd ir reģistrētas ap 27 000 NVO. Daļa no tām ir valstiski vērtīgas, humāni, uz cilvēktiesību stiprināšanu, pilsoniskās

sabiedrības attīstību orientētas, sabiedrībā cienītas un sekmētas. Daļa tomēr darbojas tā, ka pārklāj valsts funkcijas, vai, citiem vārdiem, valsts struktūras savas funkcijas ir iemanījušās deleģēt NVO aktivistiem. Vēl daļa darbojas kā vienreizēji projekti, vērsti uz ES fondu naudas apguvi, kaut arī to mērķi var saskanēt ar ES prioritātēm un vērtībām. Vēl daļa ir reģistrētas un izbeigušās, tomēr nav skaidrs to statuss. Cita daļa darbojas pretvalstiski, kaut ir reģistrētas ar valstiskiem mērķiem. Ja pilsoniskās sabiedrības izaugsmi mērītu NVO, tad kvantitatīvi 30 gados tā ir milzīga. Taču būtu ieteicamas diskusijas par to kvalitāti, efektivitāti, lietderību un pilsoniskajām vērtībām.

Sabiedrības saliedētību tādējādi nevar konstatēt tikai ar NVO kvantitatīvajiem rādītājiem. Jāpāriet uz citu dimensiju, ņemot vērā, ka sabiedrības pamatelements ir individuālais cilvēks (vai ģimene kā pamatsūna). **Individuāla cilvēka pašizaugsme, saliedētības kapacitāte, valsts augstāko mērķu apzināšanās, mūžizglītība, sociālā empātija un komunikabilitāte, demokrātiskie dialogi u. c. ir tie parametri, kas jāaplūko kā saliedētību veicinošās noteiksmes.**

Emocionāli tendētas, fluktuējošas saliedētības rīki

Latvijas mūsdienu sabiedrību aizvien vēl ietekmē folklorā ieaustais panteisms, tā savijums ar kristietību, padarot teoloģiskos simbolus mazāk abstraktus, gadsimtiem ilgā patriarhālā iekārta, arī literāri dominējošais romāna, īsstāstu stils. Jāmin arī 20. gadsimta modernizācija, kas ienesa pilsētniecisko garu, modernismu mākslā, individuālismu un naudas varu, neatrāva Latvijas sabiedrību no senās, panteistiskās, emocionāli piesātinātās kopības ar dabu, ar tās dabiskajiem ritmiem, no “emocionālās

racionalitātes” (Māras Rubenes termins), bet to transformēja.

Nenoteiktības laikmetā (*age of uncertainty* – angļu val.) 21. gadsimts, kas saistās ar milzu uzrāvienu tehniskajā attīstībā, ieskaitot mākslīgo intelektu, būtiska ir emocionāli tendēto simbolu, logo, rīcības tēžu, kā arī procesus personificējošu vadoņu loma. Var runāt par post-post-modernitāti. Jo tas patlaban ir laikmets, kurā viss ir mainīgs, fluktuējošs, un sabiedrības lielākā daļa nestudē garus,

teorētiski politiskus tekstus, bet, ja ko vajag efektīvi, tad rīkojas ātri, saprotot (vismaz domājot, ka saprot) galveno. Nokavēšana ir daudz bīstamāka nekā 19. gadsimtā. Pastāv ātrlaiks. Līdz ar to šobrīd politiskās rīcības ātrums ir svarīgāks par mēnešiem ilgi izdebatētu kompromisu pieeju, kas izrādās nokavēta.

Tas attiecas arī uz sabiedrības saliedētības politiku, ko ir gatava piedāvāt valsts, nevis to koncentrējot vienās politiski finansiālās “rokās”, bet gan radot daudzslāņainus, jūtīgus “punktus”, kas ātri un efektīgi reaģē uz draudiem. Mākslinieku, dizaineru, filozofu klātbūtne tajos tikai celtu šo “punktu” jūtīguma mēru. Pārnestā nozīmē var teikt – draudu priekšā sabiedrības “ādai” ir jāklūst daudz redzīgākai, jūtīgākai un reaģējošai pozitīvā

nozīmē. Laiks ar mākslu tikai spēlēties, baudīt un gulēt ir beidzies.

Pastāv **vizuālās kultūras** laikmets, ko nostiprina elektronisko ierīču maksimāls lietojums, pārklājot aptuveni 90 % Latvijas sabiedrības (CSP 2024). Valstiski svarīgiem uzstādījumiem, tostarp par saliedētu un pilsoniski aktīvu sabiedrību, ir jābūt pieejamiem arī īsā, vizuāli atraktīvā veidā digitālajā vidē. Jāapsver mākslīgā intelekta tehnoloģiju loma saliedētības veicināšanā, taču tas jādara inovatīvi un gudri, neaprobežojoties ar vienkāršu viduvējas kvalitātes attēlu vai tekstu radīšanu; jāizmanto milzīgās iespējas tulkot dažādās valodās gan runātos, gan rakstītos tekstos, bezgalīgās iespējas radīt un izplatīt video, apjomīgā saziņas rīku izmantošana, sociālie tīkli u. c.

Saliedētība un aizsardzība

Līdz šim kultivējot ES veicināto **diferenču principu**, valsts komunikatīvā spēja ir bijusi visai sadrumstalota, logotipi ir tikuši mainīti, nespējot tos iedzīvināt (lielākoties tie ir bijuši liriski estetizēti), stratēģiskās attīstības moto nav bijuši spilgti un, kā liecina Latvijas Republikas Valsts kontroles ziņojums (2025) par saliedētības efektivitāti, tā ir izrādījusies sadrumstalota, nekoordinēta un mazefektīva.

Latvijas valsts kopīgajā politikā līdz šim par valsts visaptverošo aizsardzību ir runāts (un tā ieviesta) tikai daļēji, samērā atturīgi, bez sasaistes ar saliedētas un pilsoniski aktīvas sabiedrības veidošanu (Aizsardzības ministrija 2024; Benefelde 2022). **Saliedētība nav vajadzīga tikai un vienīgi labklājībai, demokrātijas stiprināšanai – tā tagad ir vēl lielākā mērā vajadzīga valstiskuma spēkā noturēšanai, ienaidnieka atturēšanai no uzbrukuma, vēlmei to atņemt, politikas**

elastīgumam un sabiedrības sakļaušanai pretošanās dēļ. Taču nedrīkst arī aizrauties ar pārdrošināšanu (securitization – angļu val.), visas sabiedrības likstas pārnēsot uz jautājumu par drošību un no turienes smēloties finanšu līdzekļus.

Par draudu, kuri ir gan slēpti, gan atklāti, kopējo līmeni ziņo Valsts drošības dienests savā 2024. gada pārskata ziņojumā. Tur teikts: “VDD analīze liecina, ka arī šogad Krievijas specdienestu radītais apdraudējums Latvijas nacionālajai drošībai saglabāsies augsts, tiem turpinot izvērst agresīvas aktivitātes pret mūsu valsti. Līdzīgi kā citās Eiropas valstīs, Krievijas specdienesti arī Latvijā var censties organizēt daudzveidīgākas kaitnieciskās darbības.” (Valsts drošības dienests 2025: 5) Tādēļ sabiedrības saliedētības dokumentus un turpmākos pētījumus nedrīkst veidot atrauti no sabiedrības drošības dokumentiem.

Trīs lielvaru jeb divu lielvaru un trešās “iztēlotās” lielvaras spēkošanās

Pasaulē pieaug tieksme pēc varas un dominēšanas, ko realizē ambiciozi politiskie līderi, un samazinās racionālas, uz veiksmīgiem kapitālisma modeļiem balstītas ražošanas un tirdzniecības loma, kas pēc Otrā pasaules kara spēlēja procesu izlīdzinātājas lomu. Šo laiku var nosaukt par Gribas laikmetu (*The Age of Will* – angļu val., Maijas Kūles termins; Kūle 2025). Tiek atzīta nevis “labā griba” (pēc klasiskā formulējuma tā allaž izvēlēsies labo, nevis ļauno), bet gan “spēka griba”. Arī politiskajos dokumentos pasaulē vairāk sāk lietot jēdzienu “griba” (piemēram, *Coalition of the Willing*; sk.: Ebert, Major 2025). ASV līdz ar prezidentu Donaldu Trampu (*Donald Trump*) politiskajā leksikā vairāk ienāk griba kā spēks (*will as a power* – angļu val.), latviešu valodā pastāv labs vārds “gribasspēks”, kas nav ticis lietots sabiedrības integrācijas leksikā, bet kura pietiekami daudziem realitātē ir trūcis, lai saliedētos. Arī bijušā Valsts prezidenta Egila Levita jaunais jēdziens “valstsgriba” ir plašāk ieviešams, tostarp arī runājot par drošību, aizsardzību, Latvijas valstiskuma nosargāšanu saliedēšanās aspektā.

Ja savulaik marksismā par vēstures virzītāju uzskatīja sabiedriski ekonomisko formāciju objektīvas sadursmes, virsbūves neatbilstību bāzes vajadzībām, šķiru cīņu, tad tagad par to runā tikai retumis. Priekšplānā iznāk Griba, kas sakņojas iracionālās tendencēs apliecināt spēku,

vadonību, pārformatizēt starptautisko kārtību un iegūt pieeju jauna veida svarīgiem resursiem (kā, piemēram, liecina Trampa administrācijas t. s. derīgo izrakstu vienošanās ar Ukrainu 2025. gada aprīlī; sk.: Balmforth, Dysa, Hunnicutt 2025).

Izmaiņas starptautiskajā situācijā ir saistītas ar, pirmkārt, Krievijas militārā spēka un ideoloģiskās ietekmes ārpolitisko mērķu sasniegšanai intensifikāciju un konsekvētu kaimiņvalsts ekonomisko un kultūras militarismu. Otrkārt, ar izmaiņām ASV iekšpolitiskajā un ekonomiskajā dzīvē, kā arī ASV ārpolitiskā kursa nomaiņu, ASV kā globālā hegmona un demokrātijas sarga lomas atplūdiem, kas vērojami līdz ar ASV administrācijas nomaiņu. Treškārt, papildus tam ir vērojams Ķīnas ietekmes pieaugums globālajā politikā, tostarp Baltijā un Skandināvijā (Bērziņa-Čerenkova et al. 2022). Diemžēl ES, kuras dalībvalsts ir arī Latvija, nav spējusi pieteikt sevi kā politiski ekvivalentu starptautisko aktoru, kaut pastāvētu stimuli tās lomas pieaugumam (Webber 2016; Müller 2023).

Vēstures laiks paātrinās, un nelieli notikumi var aizsākt grandiozus procesus, ieskaitot Trešo pasaules karu. Netiek izslēgtas tīšas provokācijas, arī Baltijas valstīs. Nav izslēgta, kā norāda VDD, krievvalodīgo “apspiešanas” tēma Latvijā, lai provocētu kaimiņvalsts vardarbīgu vēršanos pret Latviju.

Tiesiskais nihilisms – starptautiskā un lokālā mērogā, tā izplatība pasaulē

Ja Aukstā kara laikā starptautiskā kārtība balstījās divu ģeogrāfiski, ideoloģiski un ekonomiski pretstatītu hegemonu uzturētā ietekmes sfēru sadalīšanā; pastarpinātu militāro konfliktu un savstarpējas, tiešas militārās agresijas izslēgšanā atbilstoši kodolieroču atturēšanas teorijas principiem, tad bilaterālās starptautiskās kārtības sabrukums, ASV izvirzīšanās par globālu hegemonu un tai nesenākā laika griezumā (kopš aptuveni 21. gadsimta pirmās desmitgades vidus) sekojoša reģionālo hegemonu nostiprināšanās un ietekmes sfēru pārdales ir radījušas jaunus izaicinājumus, kas līdz ar Trampa administrācijas maigās varas pārorientāciju, ASV globālās lomas un tās klātbūtnes atplūdiem veicina starptautisko tiesību nihilismu, ar ko jārēķinās arī Latvijai, pielāgojot tās ārpolitiku, stiprinot ārējo un iekšējo drošību un konsekventi veidojot jaunajiem apstākļiem atbilstošu saliedētas un aktīvas sabiedrības modeli.

Starptautisko tiesību nihilisms izpaužas arī uztveres plaīsā starp normatīvo pašizpratni un reālo globālo situāciju. Daļā Eiropas sabiedrības saglabājas priekšstats, ka ES turpina darboties stabilā, demokrātiski liberālā un uz tiesiskumu balstītā starptautiskā kārtībā, it kā būtiskas pārmaiņas nebūtu notikušas. Tomēr gan Krievijas pilna mēroga iebrukums Ukrainā 2022. gadā, gan mazāka mēroga un tomēr ASV prezidenta Trampa tiešie draudi anektēt Kanādu un Grenlandi, kā arī Venecuēlas prezidenta Nikolasa Maduro (Nicolás Maduro) nolaupīšana ir radikāli iedragājuši starptautisko tiesību autoritāti, izgaismojot to ierobežoto spēju nodrošināt normu ievērošanu situācijā, kur noteicošais kļūst militārs spēks un politiska griba. Šo realitāti arvien atklātāk akcentē arī ES

politiskā vadība: ES augstā pārstāve ārlietās Kaja Kallasa (Kaja Kallas) ir uzsvērusi nepieciešamību pielāgoties jaunajai pasaules kārtībai un stiprināt Eiropas spēju aizstāvēt savas intereses un principus, norādot, ka apņemšanās “turēties pie saviem principiem” vairs nenožīmē naivu paļāvību uz normu pašpietiekamību, bet gan apzinātu politiskās un drošības kapacitātes konsolidāciju (European External Action Service 2025). Vienlaikus diskusijas par šādas pieejas leģitimitāti, tostarp norādes uz ES līgumos noteiktajiem ierobežojumiem ārpolitikas un drošības jomā, atklāj iekšējas spriedzes un vienotības trūkuma riskus, kas tiesiskā nihilisma apstākļos var kļūt par būtisku stratēģisku vājumu (Duval 2025). Tiesību un pienākumu neapšaubāmība ģeopolitiskajās attiecībās zūd. Esošās ASV administrācijas līderība NATO un neskaidrības saistībā ar tās ārpolitisko kursu atstāj tiešu iespaidu uz Latviju. Ne vien militārās un ārējās drošības ziņā, bet arī iekšējās drošības un iedzīvotāju paļāvības kontekstā; pieaugot šādi nenoteiktībai iedzīvotāju vidū, nav izslēdzams, ka tas atstās iespaidu arī uz sabiedrības saliedētību kopumā.

Tiesiskais nihilisms, kas ir globālo norišu “galvgalī”, izplatās kā meža ugunsgrēks. Ja Krievijas militārā agresija tiek tolerēta, valstis var vairs neievērot drošības un starptautisko tiesību status quo, tad līdz ar labilitātes kāpumu ne vien valstiski, bet arī nevalstiski aktori var izvēlēties eskalējošas darbības, izmantojot status quo destabilizēšanos. Tiesiskuma pamatā ir likumu atzīšana un ievērošana; tiesiskumam vājinoties, tiek ietekmēta arī valsts iekšējā drošība un sabiedrības saliedētība, jo, likuma spēkam zūdot, vājinās ne vien tā ierobežojošā funkcija, bet

arī tā motivējošā un pienākumu uzliekošā loma, kas, programmām un koncepcijām paliekot tikai atvilktnēs, mazina pārvaldes spēju reaģēt uz krīzes situācijām.

Tiesiskuma kā civilizācijas pamatnoteikuma zudums ir viens no bīstamākajiem faktoriem, ko kā precedents ir radījis karš Ukrainā.

Zūd lielo, pasaules mēroga institūciju nozīme

ASV izstājas no Pasaules Veselības organizācijas, tātad daļēji to sagrauj. Apdraudētas ir ASV iemaksas ANO, tādējādi pēckara pasaules nozīmīgākā, kaut ļoti birokratizētā organizācija sāk zaudēt iespēju normāli funkcionēt. 2026. gada janvārī ASV izstājas vēl no 66 pasaules līmeņa, ar ANO saistītām, organizācijām. Jau sen tiek apšaubīta ANO Drošības padomes jēga, ja veto tiesības izmanto militāras agresijas attaisnošanai. Līdz ar tiesiskumu zūd arī morālās vērtības – kas ir labs un kas ir ļauns.

Kopumā tas liecina par starptautisko, līdz šim nozīmīgo institūciju pamatīgu krīzi, kas atstāj iespaidu uz visām dalībvalstīm, padarot tās “vientuļas” ar savām problēmām. Uz tā fona rodas jaunas apvienības, piemēram, Kremļa centieni nostiprināt BRICS (Reuters 2023; IISD 2023). Vidusāzijas republikas tiecas uz savienību ar Ķīnu, bet balansē Krievijas orbītā (Umbach, Raszewski 2022). Turcija veido sevis kā reģionāla hegmona pozīciju, konsolidējot ap pan-turku pasauli (Du 2024).

ASV, arī Ķīna u. c., nepievienojas “zaļajam kursam”, ko sludina ES, tādējādi ES nevar sasniegt savus globālos mērķus; ASV vara atsaka finansējumu miljoniem demokrātisko institūciju ārzemēs (The United States Agency for International Development (USAID) likvidācija), tātad

demokrātijas principu iemiesošana dažādās struktūrās un valstīs sarūk. Ar to ir jāreķinās gan ES parlamentam, gan Eiropas Komisijai, gan Latvijas valsts struktūrām – demokrātiskās norises prasa finansējumu, un tā iztrūkuma gadījumā nav tālu līdz populistiskām un autoritatīvām tendencēm, kas smeļas avotus citur (arī starptautiski “melnajā” biznesā, ļaunprātīgu ideoloģiju vilinājumos, uzpirkšanā u. c.). Demokrātija maksā naudu, un, tās struktūrām to atraujot, tā zūd. Tāpat kā saliedētības un aktīvas pilsoniskas sabiedrības veidošana maksā naudu, un bez tās rezultātu var nebūt. Tādēļ

demokrātisko institūciju finansējuma plānošana nav atraujama no saliedētas sabiedrības koncepcijas un valsts aizsardzības.

Līdz ar starptautiskās situācijas pasliktināšanos, demokrātijas principu devalvāciju un nacionālo valstu politiku polarizēšanos, kā arī finanšu pārorientēšanu uz militāro drošību būtiski tajā pašā laikā nepieļaut demokrātisko iekārtu dekonsolidēšanos (Corbett 2020; Āgh 2016). Arī Latvijas gadījumā.

Tendence vairot ideoloģijas

Līdzās tiesiskajam nihilismam pasaulē ir parādījusies tendence vairot ideoloģijas, kas leģitimē ar spēku un varu. Šīs ideoloģijas arvien retāk funkcionē kā ilgtermiņa, visaptverošas pasaules skatījuma sistēmas, kas balstītas ideju vēsturiskā attīstībā, un arvien biežāk kā īslaicīgi, konkrētiem politiskiem, militāriem vai mobilizācijas mērķiem pielāgoti rīki. Atšķirībā no 19. gadsimta ideoloģijām, kuras veidojās ilgstošā intelektuālā procesā, apvienojot filozofiskus, ekonomiskus un politiskus priekšstatus un piedāvājot visaptverošu sabiedrības pārveides projektu, mūsdienu ideoloģijas bieži ir fragmentāras, situatīvas un normatīvi nestabilas, “nenostrādātas”, lozungu vai klišeju veidā.

Klasisks pretstats šai tendencei ir marksisms, kura saknes meklējamas sociālā taisnīguma idejās, kas jau agrīni parādās kristīgajā domā, bet kā ideoloģija tas nobriest 19. gadsimta vidū. Marksisms izveidojās kā konsekventa ideju sistēma, kas apvienoja filozofisku antropoloģiju, ekonomisku analīzi un revolucionāras rīcības teoriju un tika īstenots plašā mērogā, iemiesojoties valstu politiskajās un sociālajās struktūrās ievērojamā pasaules daļā. Šādas ideoloģijas pretendēja uz universālismu, ilgtermiņa derīgumu un alternatīvu esošajai sociālajai kārtībai.

Savukārt 21. gadsimtā arvien biežāk sastopamas ideoloģijas, kuru pamatā ir normatīvi pamatotas idejas, taču kuru institucionālizācija notiek strauji, bez vēsturiskas nobriešanas un ar ierobežotu globālu pieņemšanu, piemēram, ES “zaļais kurss” balstās ilgtspējas un dabas resursu saglabāšanas idejā, tomēr kā politiska ideoloģija tas ir izveidojies salīdzinoši nesen un jau piedzīvo būtiskas korekcijas normatīvajā ietvarā, vienlaikus nesaņemot plašu atbalstu ārpus Rietumu pasaules. Līdzīgi arī dzimumu līdztiesības

ideoloģija, kas sakņojas 20. gadsimta sākuma cīņā par vienlīdzīgām politiskajām tiesībām, mūsdienās saskaras ar iekšējām pretrunām, ko pastiprina radikalizētas interpretācijas, kā arī ar citu civilizāciju un kultūru nevēlēšanās tai pievienoties.

Īpaši raksturīgas mūsdienu ideoloģiskajai ainavai ir pavisam īslaicīgas mobilizācijas ideoloģijas, piemēram, ASV kontekstā radušās kustības (piemēram, Black Lives Matter (BLM)), kas veidojas kā reakcija uz konkrētiem sociāliem vai politiskiem notikumiem, bet nespēj piedāvāt stabilu, visaptverošu sabiedrības attīstības redzējumu. Šādu ideoloģiju izplatība liecina par ideoloģijas funkcijas maiņu: no ilgtermiņa orientiera un kopīgas nākotnes projekta uz instrumentu, kas leģitimē spēku, konfrontāciju un īstermiņa politisku rīcību.

Šādiem īslaicīgiem ideoloģiju sakonstruējumiem var būt arī drošības riska aspekts, piemēram, Krievijas proponētā ideoloģija par Abhāzijas suverenitāti kā taisnīgumu abhāziem, ko apspiežot gruzīni, kas gala rezultātā izraisīja kara stāvokli 1992.–1993. gadā. Ar vardarbību tika praktizēta Gruzijas reģiona atraušana tā autonomijas vārdā (vairāk sk. šā izdevuma 274. lpp.). Nav izslēgts, ka var tikt saveidota līdzīga “seklā ideoloģija”, lai no Latvijas atrautu kādu atsevišķu novadu. Tāpēc sabiedrības saliedētības rīkiem jābūt arī tādiem, lai varētu savlaicīgi konstatēt šādu vai līdzīgu ieceru nobriešanu.

Seklo ideoloģiju veidošanā izmanto arī reliģiskus pamatus – tās iegūst mistificētu, taču emocionāli piesātinātāku veidolu nekā uz sekulāriem pamatiem veidotas ideoloģijas, piemēram, dievturība Latvijā kā kultūrvēsturisks fenomens ir nozīmīga Latvijas vēstures daļa, un tai ir tiesības tikt praktizētai. Tomēr jautājums ir par tās mērķi, arī šeit (ļoti nedaudz) pavīd

kāda “seklā ideoloģija”, proti, pārņemt visas valsts izglītības, pārvaldes, kultūras sfēras, pretendējot būt vienīgā un galvenā dzīves mācība. Kaut pastāv nelielas grupas pretenzijas to īstenot, šāda ideoloģija praktiski nav iespējama (un valstiski ir nekaitīga).

Ir pasaulē ļoti vajadzīgas ideoloģijas, bet tās nestrādā, jo nespēj atrisināt senus konfliktus, piemēram, politiski loģiska būtu bijusi Palestīnas valsts dibināšana (regulējot pārvaldi un atjaunojot sagrauto Gazas sektoru), taču ideju kopums ap to ir pārāk vājš, jo neapmierina Izraēlas priekšstatus. ASV prezidentam Trampam ienāca prāta, ka tur būtu izveidojama skaista kūrorta zona ar debesskrāpjiem. Arī tā ir sava veida “seklā ideoloģija”, kas neizrādās lietojama.

Latvija savu idejisko novietojumu ir ieguvusi kopš 1991. gada, kad tās suverenitāti un kursu atzina daudzas ANO ietilpstošās pasaules valstis. Par

stratēģisko kursu Latvijai, tāpat kā Igaunijai un Lietuvai, nebūtu jāuztraucas, jo tas ir ticis nostiprināts, 2004. gadā iestājoties ES, tāpat kā pastāvēt kā NATO dalībvalstīm. (Krievijas prezidentam tuvās aprindās izskan izteikumi, ka juridiski PSRS joprojām pastāvēt, tā esot nelikumīgi likvidēta, un tāpēc Baltijas valstis pieder Krievijai!) Par Latvijas kursu jāmin kas cits – satraucošs aspekts: racionalitātes līmenis sarūk. Pētnieki atzīst, ka Latvijas sabiedrība ir pārpilna ar ticību konspiratīvām teorijām, misticismu, nezinātniskām teorijām, kuru izplatīšanās ietekmē arī mediju vidi un izglītības iestādes (Krumina-Konkova et al. 2025; Zelče u. c. 2023; ReBaltica 2025). To sekmēja arī Covid-19 izraisītās pandēmijas laiks. Tāpēc sabiedrības saliedētības pamatnostādņu īstenošanā cerēt uz racionalitātes būtisku klātbūtni ir pārsteidzīgi.

Daudz ideoloģiju mainīgajā pasaulē: atšķirīgi saliedēšanas modeļi

Pēc 20. gadsimta 90. gadiem Latvija savu integrācijas un saliedētības politiku ir balstījusi tirgus ekonomikas, elektorālās demokrātijas, vēlāk Satversmes preambulas un ES vērtību ietvarā, priekšplānā izvirzot iekļaujošu pieeju. Tā saskan ar ES sociālās kohēzijas nostādnēm un ir nodrošinājusi būtisku finanšu atbalstu saliedētības politikām. Kopš 21. gadsimta otrās desmitgades šo ietvaru papildina migrācijas, emigrācijas un remigrācijas jautājumi, kā arī citu civilizāciju pārstāvju iekļaušanās Latvijas sabiedrībā. Praktiskā līmenī saliedēšanas pasākumi ir balstījušies latviešu valodas apguvē un piederības veidošanā, kas, kā parāda projekts

“Sabiedrības saliedētības vektorī”, drīzāk ir nevis kā abstrakta nacionālā identitāte, bet kā piederība konkrētai vietai – pilsētai, novadam vai reģionam.

Saliedēt ar jēdzienu. Padomju periodā saliedēšana tika izprasta kā ideoloģiska kontrole un konfliktu novēršana komunistiskās partijas vadībā, nevis kā brīvprātīga līdzdalība. Jēdziens “padomju tauta”, kas tika attīstīts kopš 20. gadsimta 70. gadiem, nespēja kļūt par reālu identitātes pamatu, paliekot deklaratīvs. Tas liecina, ka sabiedrības sakļaušana tikai ar ideoloģiska koncepta palīdzību bez sociālas un kultūras iesakņošanās nav ilgtspējīga.

Kontrole un sodi. Valsts “tīrīšana”.

ASV pastāv pārlicība, ka šī valsts pēc būtības ir “kausējamais katls”, tāpēc nav jānoņem ar valstiskām saliedētības programmām, jo pati vilkme uz ASV kā uz labklājības zemi saliedē sabiedrību, ja vien tiks novērsts rasisms, aizspriedumainība un nelikumības. Vienlaikus imigrācijas politika ir stingra, un kopš 2025. gada sākuma ir būtiski pastiprināta pilsonības un uzturēšanās kontrole. Praktiskā īstenošana atklāj sodu sistēmas riskus: kļūdas, varas pārmērības un tiesvedības grauj ASV kā tiesiskas un iekļaujošas valsts tēlu, uzsverot, ka integrācijas konflikta risināšana ar represīviem līdzekļiem prasa īpaši precīzu normatīvo regulējumu.

Saliedēt ar kontroli, vērtībām, apjomīgu ideoloģiju un valsts kopīgiem panākumiem. Savukārt Ķīna īsteno saliedēšanu kā centralizētas kontroles, kopīgu vērtību un plašas ideoloģijas kombināciju. Šo modeli stiprina digitālās tehnoloģijas, tostarp sociālā kredīta sistēma, kas tieši sasaista indivīda uzvedību ar sociālām iespējām un ierobežojumiem. Papildus tam sabiedrības saliedētība tiek veidota caur liela mēroga infrastruktūras un ģeopolitiskajiem projektiem, kas tiek pasniegti kā kopīgi nacionālie sasniegumi. Šāda pieeja veicina konformismu un pašcenzūru, taču ļauj uzturēt vienotības sajūtu ārkārtīgi daudzveidīgā un skaitliski milzīgā sabiedrībā, priekšplānā izvirzot kopību, nevis atšķirības.

19. Sabiedrība un kopiena

Satversmes preambulā lietotais saliedētas sabiedrības jēdziens un šādu sabiedrības stāvokli raksturojošais saliedētības jēdziens ir vēsturiski un konceptuāli saistīts ar integrācijas un iekļaušanas, iekļaušanās jēdzieniem. Integrācija, iekļaušana un iekļaušanās paredz daļu iekļaušanu kopumā; būtībā integrēt nozīmē atjaunot vai padarīt veselu. Integrācija, iekļaušana un iekļaušanās praktiski ir tikusi un tiek saprasta kā daļu iekļaušana kādā jau pastāvošā veselumā, taču vajadzība pēc sabiedrības saliedētības un ar to saistīto jautājumu izpēte liecina, ka pats pastāvošais veselums (sabiedrība) nav optimāli saliedēta, arī tai piederīgās daļas dažādos aspektos var būt drīzāk dezintegrētas. Ja ar saliedētību, tāpat ar integrāciju un iekļaušanu, iekļaušanos, netiek saprasta homogenizācija, tad būtu svarīgi domāt par nosacījumiem, kas var spēt veicināt saliedētību un vienlaikus nespēt īstenot prasības, kas saistāmas nevis ar saliedētības, bet citiem jēdzieniem. Saliedētības teorētiskos nosacījumus būtu svarīgi izprast arī tāpēc, ka ievērojams skaits iedzīvotāju neizjūt piederību sabiedrībai (Kažoka, Bērziņa 2023: 2, 40–41).

Vispārīgi saliedētība var veidoties uz tādu attiecību pamata, kas nebalstās kopīgā identitātē, bet gan citādībā, jo saliedētība kā attiecību stāvoklis raksturo tādu sociālās organizācijas formu, ko var dēvēt par kopienu vai kopību, kas, savukārt, neizslēdz citādību vai atšķirīgumu, kurpretī sabiedrība ir apzīmējums, ko var attiecināt uz cilvēku kopumu, kurā solidaritāte un sadarbība (divas no Saliedētas un pilsoniski aktīvas sabiedrības attīstības pamatnostādņu 2021–2027 noteiktajām caurviju prioritātēm) var pastāvēt uz situatīvi relatīvu nosacījumu

pamata. Kā tādā gadījumā būtu saprotams sabiedrības un saliedētības apvienojums jēdzienā “saliedēta sabiedrība”?

“Sabiedrības saliedētība” ir apzīmējums, par kura nozīmi aptuvenu priekšstatu palīdz veidot pretēju nozīmju jēdzieni “sašķeltība”, “sadrumstalotība”, “polarizētība”. Iespējams, ka vārdu “saliedēts” varētu aizstāt ar kādu no tuvākiem vai tālākiem sinonīmiem: “vienots”, “integrēts”, “saskanīgs”, “konsolidēts”, “unificēts” u. c. Šajā gadījumā ir būtiski, lai izvēlēta apzīmējuma izpratne un definīcija pēc iespējas precīzi aprakstītu aplūkojamo parādību vai stāvokli. Acīmredzot “saliedētība” atšķirīgos kontekstos ļauj raksturot atšķirīgu situāciju – “saliedētības ap valstsnāciju (2012–2018)” vietā iecerēta virzība uz “saliedēto pilsonisko kopienu [..] (2024–2025)”. No šiem formulējumiem var secināt, ka var gan saliedēt “ap” kaut ko, gan saliedēt “kaut ko”. Lai padarītu skaidrāku saliedētības jēdzienu, svarīgi saprast, kādā veidā saliedētība pastāv kā stāvoklis.

Šajā jautājumā būtisks ir arī projektā pieteiktais “sabiedrības” un “kopienas” nošķirums. Projekta nosaukums liecina par sabiedrības saliedētību, kura no **koncentrēšanās ap valstsnācijas ideju pārvirzās uz pilsoniskuma ideju, turklāt maina saliedētā objekta apzīmējumu un būtību – jēdzienu “sabiedrība” nomaina “kopiena”, tādējādi no “saliedētības ap valstsnāciju” jānokļūst pie “saliedētās pilsoniskās kopienas”**. Pieņemot, ka faktiskais referents abos gadījumos ir viens un tas pats – Latvijas sabiedrība vai Latvijas iedzīvotāji –, tas, kas mainās, ir jēga, ko ietver jēdziens “kopiena”.

Jēdzienam “kopiena”, tāpat kā daudziem citiem jēdzieniem, tostarp arī jēdzienam “sabiedrība”, dažādos kontekstos ir

bijušas un ir atšķirīgas nozīmes. Turklāt “sabiedrība”, kā ar plaši izmantotiem un pierastiem jēdzieniem mēdz būt, nereti tiek lietots bez skaidras izpratnes par tā nozīmi un jēgu. Ja pieņem, ka “sabiedrību” materiālā izteiksmē saprot kā cilvēkus, kuri politiskā kontekstā atrodas noteiktā attiecībā pret kaut ko (cits pret citu un pret sabiedrības politisko formu), tad, retorikā mainot apzīmējumu no “sabiedrība” uz “kopiena”, apzīmējamais nemainās. Tomēr būtiski, ka tādējādi mainās vai var mainīt apzīmējamā jēgu, tātad arī izpratni par to, kas ir ieceru un centienu objekts.

Problemātiskais kopienas kā saliedētas sabiedrības izpratnē ir tas, ka kopiena tiek uzskatīta par “kaut ko”, par kādā veidā pastāvošu lietu – par kādu būtību, vērtību, kolektīvu patību vai tamlīdzīgi. Šādi skatījumi uz kopienu to jau iepriekšpieņem. Tas nozīmē, ka, esošo sabiedrību salāgojot ar to, kas ir kopiena, proti, saliedējot, būtu iespējams iegūt sabiedrību, kas pastāv, darbojas kā kopiena. Kopienas kā “kaut kā” izpratne tāpēc ļauj nepamanīt, ka faktiski eksistējoša kopiena nepastāv un nedarbojas pēc ārējiem nosacījumiem.

Kopiena konkrētāk būtu saprotama kā un dēvējama par kopību. Gan vārdam “kopiena”, gan vārdam “kopība” angļu valodā atbilst vārds *community*, kam pamatā ir latīņu valodas vārds *communitatem* (nominatīvā – *communitas*), kas savukārt veidots no *communis* – ‘kopīgs’, ‘publiskš’, ‘vispārējs’ utt. *Community* un “kopienas” kā “kopības” domāšana ļauj īstenot to, ko vārda “kopiena” lietojums un tam atbilstošā intuitīvā izpratne liedz: nepieņemt vēlamo stāvokli kā dotu vai zināmu, līdz ar to arī nepakļaut ieceri mākslīgai veidošanai. Varētu teikt, ka vēlme pēc kopības (“kopienas”) nav īstenojama tiešā veidā, bet drīzāk veicinot apstākļus, kas neliek šķēršļus kopībai, piemēram, nodrošinot taisnīgumu.

Kopienas kā kopības izpratne ir pamatojama no valodniecības, socioloģijas un filozofijas viedokļa. Vārda “kopiena”

izplatīta izpratne (kopš 1426. gada) ir: “Cilvēku kopums, kas dzīvo vienā vietā, parasti ar kopīgu kultūras vai etnisko identitāti. Tātad: vieta, kur dzīvo konkrēta cilvēku grupa” (Oxford English Dictionary 2025b). Vārda nozīmes angļu valodā ar laiku ir sazarājušās un arī izzudušas (Oksfordas angļu valodas vārdnīcā iekļautas 23 nozīmes, no tām septiņas – novecojušas), taču interesanti ir tas, ka “kopiena” vai “kopība” sākotnēji figurējusi tādās jomās kā zemkopība, reliģija un finanses, bet politikas kontekstā parādījusies tikai 18. gadsimta beigās. Savukārt latīņu valodā vārds sākotnēji apzīmējis īpašību, kas norādījusi uz attiecību vai jūtu kopību un biedriskumu, bet vēlāk lietots ar nozīmi ‘sabiedrība’, ‘cilvēku dalījums’ (Harper n. d.).

Socioloģijā ideja par “kopienu”/“kopību” un “sabiedrību” kā diviem atšķirīgiem mentalitātes, uzvedības un sabiedrības veidiem ir zināma no Ferdinanda Tennīsa (Ferdinand Tönnies) vācu valodā apzīmētiem attiecīgi *Gemeinschaft* un *Gesellschaft* (Tönnies 1887). Taču līdzīgi uzskati ir fiksējami jau 5. gadsimtā pirms mūsu ēras gan Rietumu, gan Austrumu kultūrā: abu veidu sabiedrības un tām atbilstošos cilvēka tipus raksturojis Platons (Plátōn) (tekstā “Likumi”) un Konfūcijs (Confucius); līdzīgus nošķīrumus pēc tam piedāvājuši Aristotelis (Aristotelēs), Marks Tullijs Cicerons (Marcus Tullius Cicero), Augustīns (Aurelius Augustinus Hipponensis), Akvīnas Toms (Thomas Aquinas), Kūzas Nikolajs (Nicolaus Cusanus), Emīls Dirķems (Émile Durkheim), Martins Būbers (Martin Buber) u. c. Citiem vārdiem – uzskats, ka sabiedrības savstarpēji var atšķirties divos būtiskos veidos, ir pastāvējis kopš senajiem laikiem. Tennīsa izpratnē kopienu (jeb tādu sabiedrību, kuru var uzskatīt par saliedētu) raksturo indivīdu attiecības, kas balstās kopīgās normās, un bieži arī kopīga vieta un uzskati. Sabiedrību turpreti raksturo indivīdu pašlabums, tātad savtīga motivācija dalībai kopīgajā. Lai gan Latvijas

sabiedrībā pastāv abi sociālās organizācijas tipi, ir attīstījušās “sabiedrības” virzienā, kuru pavada indivīdu attiecību un indivīdu un institūciju attiecību formalizācija un pastarpināšana, un šajā ziņā grūtības, ar kurām saskaras Latvijas sabiedrība, vienlaikus ir visu mūsdienu sabiedrību, kurās primāras ir nevis cilvēku attiecības, bet indivīds kā abstrakts subjekts un subjektu līgumiskās attiecības, problēma. Zināmā mērā šis virziens arī nosaka sarežģījumus, ar kuriem saskaras identitātes izpratne un īstenošana. Tomēr Tennīsa nošķīrums kā alternatīvu var piedāvāt tikai atgriešanos pie tradicionālo sabiedrību kā kopienas modeļa.

Cita veida kopības vai kopienas (angļu val. – *community*, vācu val. – *Gemeinschaft*, latīņu val. – *communitas*) teorētiskās izstrādes, kurās ņemta vērā aktuālā situācija, mūsdienās piedāvā Roberto Esposito (Roberto Esposito) un Džordžo Agambens (Giorgio Agamben). Šīs koncepcijas pievēršas kopībai/kopienai kā nojēgumam, kas pauž to, kādā virzienā mūsdienu liberālajām sabiedrībām būtu jāraugās, lai pārvarētu to politiski ekonomisko iekārtu un tās balstošo ideju radīto sociālo attiecību krīzi. Vadoties pēc abām koncepcijām, var secināt, ka jēdziens “sabiedrība” nespēj (vairs) pārstāvēt ideju par to, kā fragmentētās sabiedrības domāt un virzīt uz kopību, uz būšanu kopā. Tā vietā jāpievēršas kopības/kopienas idejai, kuras pamats ir gan filozofisks, gan lingvistisks. Agambens, piemēram, norāda uz jebkurā sabiedrībā politizēto individuālo bioloģisko eksistenci kā pamatu tam, ko var skaidrot kā sabiedrības sašķeltības veidošanās nosacījumu mūsdienu sabiedrību faktiskajā īstenojumā (Agamben 2017: 115–116). Konkrētāk – kopības trūkums sabiedrībā ir sekas sabiedrības idejai ar politizētu dzīvību kā centrālo objektu, kuru izsaka ideja par indivīdu kā subjektu ar identitāti vai identitātēm. Sekojoši – ar “identitātes” jeb “tāpatības” jēdzienu

saprotot nevis noteiktas idejas, vērtības, prakses, parādības, bet cilvēka būtību, tiek iegrožota dzīvojošā un līdz ar to mainīties un attīstīties spējīgā cilvēka un sabiedrības brīvība. No šāda skatpunkta raugoties, Satversmes preambulā identitāte tiek attiecināta uz valsti kā politisku veidojumu, nevis uz tās iedzīvotājiem vai to grupām. Valsts nosaka kopīgu politisko ietvaru, bet nepieprasa iedzīvotājiem vienādu identitāti. Turklāt preambulā minētās vērtības – brīvība, vienlīdzība, solidaritāte un taisnīgums – darbojas kā kopdzīves principi, kas ļauj veidot saliedētību starp atšķirīgiem cilvēkiem. Savukārt identitāte, ja to attiecina uz indivīdiem un to savstarpējām attiecībām sociālajā telpā, pamatā darbojas kā nošķiršanas mehānisms, jo dala starp “savējiem” un “citiem”. Jāņem vērā, ka, ja tā apliecina esošo, tad savu jēgu tā iegūst tieši neidentitātē ar kaut ko citu. Sociālā kontekstā tā uzsver kopīgo ar citiem, tādējādi veidojot grupas identitāti, taču tiktāl, cik tā vienlaikus izceļ atšķirīgumu no citas grupas vai grupām. Lai arī šāda kritika varētu liecināt par rosinājumu atteikties no sociālajām kategorijām, ideju par sabiedrību kā kopību varētu veicināt arī apziņas par savstarpējības un attiecību primaritāti saliedētā sabiedrībā sekmēšana domāšanā un valodas lietojumā, kā arī kontekstuāli mazsvarīgo kategoriju izmantojuma mazināšana. Tāpat varētu nebūt pamata pieņemt, ka, turpinot uzturēt izpratni par sabiedrību kā indivīdu kopumu, kuri iemieso noteiktas identitātes, varētu veidoties saliedētība. Cilvēku atšķirīgums ir fakts, kuru identitātes jēdziens izmanto selektīvā veidā. **Saliedētība, būšana kopā, kopīgums veidojas tieši uz atšķirīguma, atsevišķuma pamata, taču nevis lai īstenotu kopīgu sociālo identitāti, bet kopību kā attiecību formu, kas atsevišķos vieno.** Jāpiezīmē, ka runa, protams, nav par vārdiem kā zīmēm, bet gan to jēgu un funkciju.

Tātad iezīmējas pārvirze no domāšanas kategorijās “indivīds” un “sabiedrība” uz “kopību”, kas vienlaikus nozīmē arī ontoloģisku pārmaiņu. Šādi pamatojama arī “kopības” prioritāte pār “kopienu” jēdziena *community/Gesellschaft* tulkošanā, kā arī tā priekšroka attiecībā pret “sabiedrības” jēdzienu. Sabiedrība un arī kopiena tradicionāli tiek saprasta kā kaut kāda veida lieta – kaut kādā mērā abstrakta, bet tomēr saistīta ar ķermenisko, jo attiecas uz īstiem cilvēkiem. Tomēr minētajās aktuālajās kopienas/kopības teorijās, kuras nošķir to no sabiedrības jēdziena, kopība tiek saprasta kā “ne-kas”, respektīvi, “ne-lieta”, kas līdz ar to nevar piederēt un nevar pastāvēt kā kaut kas savs. Tāpēc kopībā kā tādā nav subjektivitātes, identitātes un īpašuma klātbūtnes – pat ne negatīvā formā kā šo aspektu neesamība, proti, šie aspekti nav relevanti. Kopību neraksturo tas, kas ir kopīgs (pazīmes, īpašības, identitātes, vērtības, lietas u. c.), bet gan tieši kopīgā (tas, kas ir kopīgs) neesamība jeb trūkums (Esposito 2010: 138–139). Kopība nav ne konkrēta lieta, ne kolektīva patība, ne subjektu kopums, bet drīzāk attiecības vai tāda būtība jeb būšana, kas pati ir attiecības, kurās atsevišķie subjekti nošķiras no savas individualitātes un identitātes tādā veidā un mērā, kādā tie nonāk attiecībās, ko raksturo būšana kopā ar citiem (Esposito 2010: 139). Īsi sakot, kopīgais ir pati kopība. Attiecībā uz Latvijas iedzīvotāju saliedētību tas nozīmētu, ka vajadzīga jauna veida domāšana un prakse – pamatā pieņemt kopīgumu, kas ir balstīts nevis līdzīgumā, bet gan savstarpējās attiecībās, kuras vienīgās kopību var konstituēt. Proti, šādā izpratnē kopību jeb saliedētu sabiedrību nevar iedibināt uz identitātes un līdzības

pamata. Tas gan nenozīmē, ka konkrētajām identitātēm un vērtībām saliedētā sabiedrībā nav vietas; tās turpina pastāvēt kā atskaites punkti un orientācijas, bet ne kā dalījuma līnijas un vektori.

Praktiski tas nozīmētu, ka saliedētības veicināšanas pasākumi fundamentāli risina jautājumu “Kā mēs esam kopā?”, vienlaikus mazinot identitātes jautājuma “Kas mēs esam?” nozīmi šajā kontekstā.

Ja saliedētību saprot kā attiecībās balstītu kopību, tad valsts un pašvaldību atbalstam jābūt vērstam uz vispārēju ilgtermiņa (precīzāk – beztermiņa) apstākļu, procesu, attiecību infrastruktūras nodrošināšanu, uz kā pamata saliedētība var veidoties pati, cilvēkiem regulāri praktiski sadarbojoties un uzņemoties kopīgas rūpes, atbildību. Sadarbības kā procesa kvalitāte būtu svarīgāka par mērķi, jo pats process ir produkts – saliedētība.

Šāds atbalsts paredzētu vai veicinātu:

- institucionālu, strukturālu, ekonomisku, sociālu, birokrātisku u. c. šķēršļu mazināšanu saliedētībai vajadzīgā pamata nodrošināšanai;
- pieejamas vides un telpas nodrošināšanu sadarbībai (plašā nozīmē, piemēram, ikdienas komunikācija, un šaurā nozīmē, piemēram, konkrētu procesu, mērķu īstenošana, kopīgas problēmas risināšana (piemēram, apkaimes drošība, vides jautājumi, pakalpojumu pieejamība)).

Saliedēta sabiedrība kā kopība (kopiena) var veidoties apstākļos, kuros cilvēki ir un jūtas brīvi (negatīvā nozīmē – nav šķēršļu, pozitīvā nozīmē – ir iespējas) sadarboties. Institūciju galvenais uzdevums ir šādu apstākļu nodrošināšana.

20. Individuālisms un kopienas sabiedrības robežas

Individuālismam ir vairākas tā izpratni veidojošas dimensijas. Individuālisms var būt ideoloģiska pārliecība, nu kuras izriet cilvēka izpratne un rīcība morālē, politikā, ekonomikā un citās privātās un publiskās dzīves sfērās. Individuālisms ir arī zinātnisks jēdziens, kas tiek izmantos filozofijā, politikas teorijā, ekonomikā, socioloģijā u. c. nozarēs. Visām individuālisma izpratnēm kopīgs ir pieņēmums par indivīda nozīmi un vērtību viņa paša dzīves vadīšanā un sabiedrības dzīves organizēšanā, tostarp arī visās tajās jomās, kuras nosaka sabiedrības dzīvi (galvenokārt – politikā un ekonomikā).

Individuālisms kā jēdziens, kas apzīmē noteiktas sabiedriski nozīmīgas parādības un izmaiņas sabiedrībā parādās 19. gadsimtā un tiek izmantots, lai kritizētu sabiedrības izmaiņas (pārsvārā politiskas un ekonomiskas, bet arī morālas), kas tiek saistītas ar Franču revolūciju. Tā franču filozofs, sociālais un politikas teorētiķis, Kārļa Marksa vārdiem izsakoties – utopiskais sociālists –, Anrī de Sensimons (*Henri de Saint-Simon*) uzsver, ka varenais uzdevums, kura izpilde aizsākta līdz ar Franču revolūciju nebūt vēl nav izpildīts līdz galam. Sabiedrība jāturpina pilnveidot, pēc Sensimona domām, sabiedrības pilnveidošana ir cieši saistīta ar industrializāciju. Sensimons raksta, ka “cilvēkiem, kuri ir iesaistīti industrijā un kuri kopā veido leģitīmu sabiedrību, ir tikai viena vajadzība – brīvība”, kas nozīmē iespēju “brīvi ražot un netraucēti baudīt saražoto” (Ionescu 1976: 99). Šī sabiedrības galvenā vienība Sensimona izpratnē ir strādnieku šķira jeb proletariāts, kurus saista “vienotības un biedriskuma jūtas”

(Ionescu 1976: 239). T. s. proletariāta šķiriskās vienotības balstītas sabiedrības galvenie divi ienaidnieki, “kurus tā vienādi bīstas un nicina”, ir “anarhija un despotisms” (Ionescu 1976: 239). Bet anarhija, savukārt, nāk no individuālisma, kas tād ir sabiedriski un arī individuāli kaitīga parādība. Sensimona individuālisma kritika norāda uz to, ka individuālisma ciešā līdzšinējā saistība ar liberālismu nav nepieciešama, kā līdz šim bieži pieņemts. Arī individuālisma kritiķi – sociālisti un citu ideoloģisko strāvojumu pārstāvji – iestājas par brīvību, kas nozīmē, ka brīvība (un tād arī liberālisms) nepieciešami nebalstās individuālismā. Liberālisma kritika, tostarp no sociālistu puses, norāda, ka liberālisms ilgi bijis nesaraucami saistīts ar individuālismu un šī saistība nekādā veidā nav nākusi par labu brīvībai, drīzāk gan nepareizas brīvības izpratnes dēļ to ierobežojusi. Kārlis Markss (*Karl Marx*) raksta, ka individuālā brīvība un tās lietojums pilsoniskā sabiedrībā “ikvienam cilvēkam liek citā cilvēkā nevis redzēt savas brīvības realizāciju, bet šķērsli tai” (Marx 1976: 347–377, 365). Markss, kā lielākā daļa citu individuālisma kritiķu (turklāt ne tikai no sociālisma puses), individuālismu izprot kā egoismu: “Neviena no šīm tā saucamajām cilvēku tiesībām tādēļ nesniedzas tālāk par egoismu [...], t. i., individuālu atkāpšanos sevī, savu privāto interešu un iegribu sfērā, norobežojoties no kopienas. Cilvēktiesību [kontekstā] viņš netiek uztverts kā [cilvēku] dzimtai piederīga būtne, bet dzimtai atbilstoša dzīve, dzīve sabiedrībā, parādās kā attiecībā pret indivīdu pretēja struktūra, viņa sākotnējās patstāvības ierobežojums. Vienīgais, kas viņus satur kopā, ir dabiska

nepieciešamība, vajadzības un privātās intereses, viņu īpašuma un viņu egoistiskās personas saglabāšana.” (Marx 1976: 366) Markss kritizē Franču revolūcijā balstīto Cilvēka un pilsoņa tiesību deklarāciju (viņš atsaucas uz 1793. gada laboto versiju), īpaši 6. punktu, kas paredz, ka brīvība ir cilvēka tiesības darīt visu to, kas nekaitē citu cilvēku tiesībām. Markss raksta: “Tās sfēras robežas, kuras ietvaros cilvēks var darboties, nekaitējot citiem, ir noteiktas ar likumu, kā divu lauku robežas ir noteiktas ar žogu. Runa ir par cilvēka kā izolētas, sevi vērstas monādes brīvību.” (Marx 1976: 364) Šī nav tā brīvība, kas cilvēkam, saskaņā ar Marksu, ir nepieciešama. Tātad dažādu virzienu sociālisma teorētiķu kritika ir vērsta pret individuālismu ne tāpēc, ka viņi brīvību neuzskata par svarīgāko vērtību, gluži pretēji – viņi kritizē individuālismu tāpēc, ka tajā balstās nepareizi izprasta brīvība, un tas, savukārt, nozīmē, ka cilvēks nav brīvs saskaņā ar pareizu brīvības izpratni. Kopiena, tās intereses un savstarpējās attiecības ir īstā brīvības realizācijas sfēra, tātad individuālisms ir pretrunā brīvībai.

Arī liberāli noskaņoti konservatīvi domātāji individuālismu atzīst par problēmu, jo tas neļauj īstenot cilvēkiem piemītošo un sabiedrībai nepieciešamo cilvēku biedrošanos, kas izaug no stiprām savstarpējām attiecībām. Britu konservatīvais domātājs Rodžers Skrūtons (Roger Scruton) raksta: “Brīva biedrošanās ir nepieciešama ne tikai tāpēc, ka “cilvēks nav vientuļa sala”, bet arī tāpēc, ka būtiskās vērtības rodas no sociālās sadarbības. Tās netiek uzspiestas ar kādu ārēju varu vai iedvestas ar bailu palīdzību. Tās izaug no apakšas – no mīlestības, cieņas un atbildības attiecībām.” (Skrūtons 2021: 176) Citiem vārdiem – ciešas un noturīgas sociālās saites un tajās balstītā biedrošanās ir labāka cilvēka brīvības izpausme un vienlaikus realizācijas pamats nekā individuālisms.

Liberālisma tradīcijā individuālisma kritikai, iestājoties par valsts lomas samazināšanu sabiedrības dzīvē, ir dziļas saknes. Klasiskā liberālisma pārstāvis franču domātājs Aleksis de Tokvils (Alexis de Tocqueville) īpaši pievēršas individuālisma analīzei un kā jaunu, ar demokrātiju saistītu parādību nošķir individuālismu no egoisma. Tokvils raksta: “Individuālisms ir jauna parādība, kuru radījusi jauna ideja. Mūsu senči pazina tikai egoismu. Egoisms ir kaislīga un pārspīlēta sevis mīlestība, kas liek cilvēkam visu saistīt ar sevi un visā dot priekšroku sev. Individuālisms ir nobriedusi un mierīga sajūta, kas liek ikvienam sabiedrības loceklim nošķirt sevi no līdzcilvēku masas un norobežoties ar savu ģimeni un draugiem tā, ka tad, kad viņš ap sevi izveidojis nelielu savējo loku, viņš sabiedrību kopumā labprāt atstāj novārtā. Egoisms rodas no akla instinkta, bet individuālisms izriet no maldīga sprieduma, nevis no sliktām jūtām, tas rodas tikpat lielā mērā no prāta trūkumiem kā no sirds perversijas. [...] Egoisms ir netikums, kas ir vecs kā pasaule, tas neraksturo vienu sabiedrības iekārtu vairāk nekā kādu citu, individuālisms ceļas no demokrātijas, un tas draud izplatīties tieši proporcionāli vienlīdzībai.” (Tocqueville 2006) Tokvils argumentē, ka individuālismu rada vienlīdzība un ka tādēļ demokrātijā, kas paredz pilsoņu vienlīdzību, var izplatīties individuālisms. Vienlīdzība rada individuālismu tādēļ, ka, iemantojuši vienlīdzīgu stāvokli ar citiem līdzcilvēkiem, cilvēki “noreibst no savas varas”. Šie cilvēki ir pārliecināti par savu spēku, un, “tā kā viņi neuzskata, ka viņiem jebkad vajadzēs prasīt līdzcilvēku palīdzību, viņi nevilcinās atklāt, ka viņiem nerūp neviens cits, izņemot sevi” (Tocqueville 2006). Neatkarības no citiem izjūta un līdz ar to pārliecība par savu patstāvību rodas no hierarhisku struktūru trūkumu, kurās cilvēks būtu

atbildīgs gan pret augstākstāvošajiem, gan pret zemākstāvošajiem. Turklāt, Tokvils piebilst, ka “demokrātiskos periodos privātā dzīve ir tik aizņemta, tik aizraujoša, pilna ar vēlmēm un darbu, ka ikvienam atsevišķajam indivīdam gandrīz nemaz nepaliek pāri enerģijas, lai iesaistītos sabiedriskajā dzīvē” (Tocqueville 2006). Neieinteresētība sabiedrības dzīvē nav lielākā individuālisma radītā vai veicinātā problēma. Pēc Tokvila domām, individuālisms iet roku rokā ar despotismu, jo “despotisma turpināšanās nekad nav tik nodrošināta, kā tad, ja tas var turēt cilvēkus savstarpēji nošķirtus” (Tocqueville 2006). Tā kā vienlīdzība rada individuālismu, tā var veicināt despotismu: “Vienlīdzība novieto cilvēkus, nesaistītus ar kādu kopīgu saikni, līdzās, despotisms uzceļ žogus, lai turētu cilvēkus šķirti citu no cita; pirmais liek viņiem neievērot līdzcivīkus, bet otrais vispārēju vienaldzību padara par sabiedrisku tikumu.” (Tocqueville 2006) Individuālisma un dažādu autokrātijas formu saistību neliel apšaubīt autokrātiskiem valsts pārvaldes modeļiem nepieciešamā cilvēku ciešāka vai mazāk cieša ietveršana masā. Pētot totalitārisma izcelsmi, Hanna Ārente (Hannah Arendt) norāda uz pārsteidzošo 20. gadsimta atklājumu, ka ne augsta izglītības pakāpe, ne individuālisms “neliek šķēršļus, patiešām dažkārt pat veicina atteikšanos no sevis un iekļaušanos masā” (Arendt 1976: 316). Ārente raksta: “Patiesība ir tāda, ka masas izauga no augstākā mērā atomizētas sabiedrības fragmentiem [...]. Masu cilvēka galvenā iezīme ir nevis brutalitāte vai neizglītotība, bet izolācija un normālu sociālo saikņu trūkums.” (Arendt 1976: 317) Individuālisms nav nepieciešami izolācija un atmoizācija, tomēr individuāls ir nostāja, kas veicina abus minētos stāvokļus.

Tātad individuālisms tiek kritizēts gan kā politiska, gan arī kā morāla problēma, turklāt no dažādu politisko ideoloģiju puses, individuālismu par problēmu

uzskata tiklab sociālisti, kā liberāļi un konservatīvie, tomēr iemesli ir dažādi: sociālisti individuālismu saista ar nepareizi izprastu brīvību; liberāļi un konservatīvie – ar sociālistu cildinātām vērtībām, piemēram, vienlīdzību. Individuālisma kritika no liberāli noskaņotu autoru puses arī ir saistīta ar rūpēm par brīvību, ciktāl individuālismu (kā Tokvils) saprot kā despotismu veicinošu faktoru. Šeit arī jāpiebilst, ka **pārliecinošākais arguments par individuālismu nāk no klasiskā liberālisma puses un pamatojas priekšstatā, ka individuālisms ir nepieciešams brīvības nodrošināšanai un īstenošanai sabiedrībā.** Indivīda brīvības būtiska izpausmes joma ir indivīda dzīves privātā sfēra, kurai brīvā sabiedrībā jābūt norobežotai no valsts un sabiedrības ietekmes. Klasiskā liberālisma pārstāvis Džons Stjuarts Mills (John Stuart Mill) savā slavenajā apcerējumā “Par brīvību” raksta: “Taču pastāv kāda rīcības sfēra, par kuru sabiedrībai, atšķirībā no indivīda, var būt, augstākais, tikai netieša interese. Ar to domāta visa tā personas dzīves un izturēšanās daļa, kura skar vienīgi viņu pašu [...]. Šis tādējādi ir cilvēka brīvībai atbilstošais novads. Tas iekļauj, pirmkārt, apziņas jomu, pieprasot sirdsapziņas brīvību tās visaptverošākajā nozīmē, domāšanas un pārliecības brīvību, absolūtu viedokļu un uzskatu brīvību par jebkuru tēmu [...]. Otrkārt, šis princips prasa gaumes un nodarbošanās brīvību; brīvību veidot savu dzīves plānu tā, lai tas atbilstu paša raksturam; brīvību darīt, ko vien vēlamies, un pieņemt rīcības sekas bez jebkādiem traucēkļiem no citu cilvēcisku būtņu puses, kamēr vien mēs viņiem nekaitējam, – kaut arī viņi uzskatītu mūsu rīcību par muļķīgu, perversu vai aplamu. Treškārt, no šīs katram indivīdam pienākošās brīvības tajās pašās robežās izriet indivīda brīvība biedroties [...]. Neviena sabiedrība, kurā šīs brīvības netiek kopumā respektētas, nav brīva, lai kāda arī būtu tās pārvaldes forma;

un nav pilnīgi brīva neviena sabiedrība, kurā tās netiek pieņemtas kā absolūtas un nenosacītas. Vienīgā brīvība, kas ir šā vārda cienīga, ir brīvība tiekties pēc sava labuma paša izvēlētajā veidā, kamēr vien mēs nemēģinām atņemt citiem viņu labumus vai kavēt viņus tos sasniegt.” (Mills 2007: 21–22) Mills uzskata, ka šī indivīda norobežošana, izmantojot Marksa izteicienu, ar žogu ir nepieciešama, lai brīvība vispār būtu iespējama, jo brīvības būtisks aspekts ir iespēja pašam pēc saviem ieskatiem, nekaitējot citiem, vadīt savu dzīvi, pat ja šis izvēlētais dzīves modelis šķiet nesaprotams vai nepieņemams citiem. Tādā veidā, pēc Milla domām, indivīds tiek pasargāts no demokrātijā iespējamās “vairākuma tirānijas” vai “sabiedriskās tirānijas, kas ir briesmīgāka par daudziem politiskās apspiešanas veidiem” (Mills 2007: 13). Vēlmi pašam vadīt savu dzīvi kā būtisku brīvības izpausmi apraksta arī cits slavens liberālis – Rīgā dzimušais Jesaja Berlins (Isaiah Berlin). Viņš to sauc par pozitīvo brīvību, nošķirot no negatīvās brīvības, kas ir neiejaukšanās no citu cilvēku puses (Berlins 1998: 47). Pozitīvā brīvība, norāda Berlins, “rodas no indivīda vēlmes būt noteicējam pār sevi” (Berlins 1998: 55). Šo vēlmi Berlins raksturo sekojoši: “Es vēlos būt indivīds [...], kas pats nosaka sev virzienu un nepakļaujas ārējās pasaules vai citu cilvēku ietekmei tā, it kā būtu lieta, dzīvnieks vai vergs, kas nav spējīgs darboties cilvēka statusā, proti, iecerēt un īstenot paša mērķus un metodes. [...] Un pirmām kārtām es vēlos apzināties sevi kā domājošu, gribošu, darbojošos būtni, būt atbildīgs par savām izvēlēm un būt spējīgs izskaidrot tās, atsaucoties uz saviem priekšstatiem un nodomiem. Es jūtos brīvs tiktāl, ciktāl uzskatu, ka minētais ir spēkā, un jūtos paverdzināts tiktāl, ciktāl man nākas saprast, ka tā nav.” (Berlins 1998: 55) Berlins norāda, ka brīvības pozitīvais un negatīvais jēdziens, lai gan var šķist līdzīgi, tomēr attīstījušies atšķirīgos virzienos,

“līdz beidzot tie nonākuši tiešā savstarpējā sadursmē” (Berlins 1998: 55). Runa ir par problēmu, kas rodas, noteiktā veidā interpretējot negatīvo brīvību. Brīvību kā neatkarību vai nepakļautību var interpretēt ne tikai kā neatkarību no citiem cilvēkiem, bet arī kā neatkarību no, piemēram, dabas, un tas, savukārt, nozīmē neatkarību no dabas izpausmēm cilvēkā – kaislībām, vēlmēm, iegribām u. c. cilvēku raksturojošiem faktoriem. Tādējādi drīz vien var nonākt līdz pieņemumam par to, ka cilvēks iekšēji ir sašķelts, viņā pastāv racionālā un autonomā patība un arī heteronomā patība, kura jāapgaismo vai jāsavalda. Vienkāršojot, tieši šādā idejā balstās viena no ietekmīgākajām morāles teorijām ētikas vēsturē – Imanuela Kanta (Immanuel Kant) ētika. Šai idejai ir dziļas saknes un tālejošas sekas. Ideju par šādu šķēlumu cilvēkā apzināti vai neapzināti izmanto, “lai pamatotu citu uzliktus spaidus dažiem cilvēkiem, ar nolūku pacelt tos augstākas brīvības līmenī” (Berlins 1998: 56). Berlins norāda: “Tas ļauj man viegli veidot uzskatu, ka es piespiežu citus viņu pašu labā, viņu pašu interesēs, ne manējās. Tad es apgalvoju, ka zinu, kas viņiem patiesi nepieciešams, daudz labāk nekā viņi paši. Labākajā gadījumā no tā izriet, ka viņi nepretotos man, ja būtu tikpat saprātīgi un gudri kā es un tikpat labi kā es izprastu savas intereses. Taču es varu apgalvot vēl daudz vairāk – es varu deklarēt, ka viņi faktiski tiecas pēc tā, kam savā aklībā apzināti pretojas, jo viņu iekšienē pastāv kāds okults spēks – viņu latentā racionālā griba vai viņu “patiesais” nodoms –, un ka šis spēks, kaut gan to noliedz itin viss šo cilvēku virspusēji justais un teiktais, un darītais, ir viņu “īstā” patība, par kuru viņu nabaga empīriskā patība laikā un telpā var zināt ļoti maz vai nezināt neko [...]” (Berlins 1998: 56) Šo, Berlina vārdiem runājot, žongliera triku ar brīvības jēdzienu bieži izmantojusi teju jebkura atbrīvojoša kustība vismaz kopš 19. gadsimta, lai apzīmētu

situāciju, kurā pats, no atbrīvošanas kustības perspektīvas raugoties, apspiestais aizstāv uzskatus, kuri, pēc atbrīvošanas kustības pārstāvju domām, viņu apspiež vai diskriminē, izmanto internalizētās apspiešanas jēdzienu. Tā, piemēram, amerikāņu sociologs Ričards Senets (Richard Sennett) un amerikāņu filozofs Džonatans Kobs (Jonathan Cobb) darbā par šķiru attiecībām norāda: šķiru cīņas internalizācijas process paredz, ka “cīņa starp cilvēkiem noved pie katra cilvēka cīņas pašam ar sevi” (Sennett, Cobb 1977: 98). Šis iekšējais konflikts var būt dažāds, Senets un Kobs raksta par “drāmu cilvēkā starp sevi kā individu un sevi kā cilvēku starp citiem cilvēkiem” (Sennett, Cobb 1977: 104), proti, starp individuālo raksturu un šķirisko piederību, bet to var modelēt arī kā konfliktu starp sevi kā apspiedēju un sevi kā apspiesto. Atbrīvošanas kustības, kas ir vērstas uz patriarhālā sabiedrības modeļa dekonstrukciju un šajā modeli identificēto apspiesto atbrīvošanu, uzskatītu, iespējams, lielāko daļu sieviešu, kas šīm kustībām nepieder vai nu tāpēc, ka par tām neko nezina, vai tāpēc, ka nevēlas ar tām saistīties, par internalizētas apspiešanas upuriem. Sievietes, kuras neko nezina vai negrib zināt par šiem jautājumiem, ir internalizētas apspiešanas upuri jau tāpēc vien, ka uzskata sevi par vienkārši sievietēm, nenošķirot dzimumu, dzimti un dzimtes identitāti. Jo tas nozīmē, ka ir zināmas problēmas ar “kognitīvajām shēmām, kas sievietei pieejamas, lai uztvertu sevi un savas sociālās attiecības ar vīriešiem” (Alvarez del Cuvillo, Macioce, Strid 2023: 61–2), proti, šīs nav pareizas shēmas vai ir ierobežotas. Šādu sieviešu gadījumā “sabiedriskās nevienlīdzības upuri pieņem, internalizē un dabisko šo nevienlīdzību vai apstākļus, kas to reproducē” (Alvarez del Cuvillo, Macioce, Strid 2023: 61–2). Proti, sievietes, kuras, pēc atbrīvošanas kustību pārstāvju domām, turpina reproducēt heteroseksuālo

sabiedrības modeli, dara to nevis brīvprātīgi, bet tāpēc, ka viņās uzvaru guvis nevis saprātīgais un brīvais Es, bet apspiestais Es. Tātad darbības, kas vērstas uz šādu sieviešu atbrīvošanu, pat tad, ja tas notiek pret viņu eksplicēto gribu, ir darbības ne tikai viņu pašu labā, bet arī viņu vārdā. Šāds skaidrojums, izmantojot minēto iekšējā šķēluma ideju, var tikt attiecināts uz jebkuru citu sabiedrības grupu, kuru atzīst par apspiestu. Šādā gadījumā rodas paradokss – rīcība pret indivīda eksplicēto gribu tiek interpretēta kā šī indivīda brīva rīcība, jo tā tiek veikta šī indivīda racionālās un autonomās patības vārdā. Šī ir problēma, kuru Berlins identificē, analizējot negatīvās brīvības jēdzienu. Berlina kritika par Milla brīvības izpratni šajā ziņā ir svarīga liberāļu diskusija par individuālismu. Berlins pārmet Millam, ka viņa izpratne par brīvības aizstāvību nozīmē “iejaukšanās atvairīšanu”. Mills raksta, ka atbrīvot cilvēku šādā nozīmē ir “piedraudēt cilvēkam ar vajāšanu, ja viņš nepiekrītīs tādai dzīvei, kurā viņš nedrīkst izvēlēties savus mērķus; aizslēgt viņa priekšā visas durvis, izņemot vienas, – lai cik brīnišķas izredzes tā tiktu pavērtas un lai cik cēli būtu šīs situācijas autora motīvi, tas nozīmē noziegties pret patieso atziņu, ka viņš ir cilvēks, radījums, kura dzīve ir jādzīvo viņam pašam” (Berlins 1998: 52). Tātad cilvēks ir spiests “izvēlēties savus mērķus”, t. i., uzņemties pilnu atbildību par to, ko Mills dēvē par individuālās brīvības sfēru. Pēc Berlina domām, Mills ieņem šo nostāju tāpēc, ka nenošķir divus priekšstatus: pirmkārt, ka “neiejaukšanās – spaidu pretmets – ir laba pati par sevi” un ka cilvēkiem vajadzētu veidot raksturu – “kritisku, oriģinālu, iztēles bagātu, neatkarīgu, nekonformistisku līdz pat ekscentriskumam”. Pēc Berlina domām, šos abus priekšstatus vieno tikai vāji pamatots uzskats, ka attiecīgu raksturu var izveidot, vienīgi ievērojot Milla izvirzīto

neiejaukšanās principu. Berlins norāda, ka “integritāte, patiesības mīlestība un dedzīgs individuālisms vismaz tikpat bieži rodas stingri disciplinētās sabiedrībās, piemēram, Skotijas vai Jaunanglijas puritāņu kopienās vai armijas vidē, kā tolerantās vai neitrālās sabiedrībās; ja tā ir, tad Milla argumenti brīvības kā cilvēka talantu izaugsmei nepieciešama nosacījuma labā kļūst nederīgi” (Berlins 1998: 53). Berlins norāda, ka liberālismā vēlmais cilvēktips ir izaudzināms arī bez šīs Milla iezīmētās individuālās brīvības sfēras. Otra problēma, kas saistās ar individuālo brīvību, ir tās izcelsme vai avots. Berlins raksta, ka “tieši tāpat kā demokrātijā atsevišķam pilsonim var būt atņemtas daudzas brīvības, kas viņam varētu būt piešķirtas kādā citā sabiedrības formā, var arī iztēloties, ka liberāli noskaņots despots ļauj baudīt saviem pavalstniekiem lielu personīgās brīvības apjomu. Despots, kas ierāda saviem padotajiem plašu brīvības areālu, pats var būt netaisnīgs vai veicināt kliegzošu nevienlīdzību, nerūpēties par kārtību, tikumību vai izglītību, bet, ja viņš neiegrožo pilsoņu brīvību vai vismaz iegrožo to mazāk par daudziem citiem režīmiem, viņš atbilst Milla prasībām.” (Berlins 1998: 54) Berlins secina, ka “starp individuālu brīvību un demokrātisku pārvaldi nepastāv obligāta saite” (Berlins 1998: 54). Demokrātiska pārvalde, savukārt, ir būtiski saistīta ar indivīda vēlmi pašam noteikt savu dzīvi, t. i., ar brīvību pozitīvā nozīmē. Brīvība pozitīvā nozīmē ir saprotama kā autonomija.

Berlina individuālās brīvības koncepcijas kritika var radīt iespaidu, ka šāda individuālā brīvība nav

nepieciešama, tomēr tas ir maldīgs iespaids. Berlins norāda, ka “ikviena prasība pēc pilsoņu brīvībām un indivīda tiesībām, ikviens protests pret ekspluatāciju un pazemojumiem, pret valsts iestāžu iejaukšanos, pret tradīciju masu hipnozi vai organizētu propagandu rodas no šīs individuālistiskās un bieži apstrīdētās cilvēka koncepcijas” (Berlins 1998: 53). Savukārt “vēlme izvairīties no iejaukšanās un netraucēti eksistēt ir augsta līmeņa civilizācijas pazīme gan indivīdiem, gan cilvēku grupām” (Berlins 1998: 53–54). **Tātad, par spīti tam, ka nav loģiskas saistības starp demokrātiju un individuālās brīvības sfēru, tiekšanās pēc šādas sfēras lielā mērā ir nodrošinājusi demokrātijas izplatību un turklāt arī noteiktu demokrātijas izpratni.** Tomēr Berlins uzsver, ka ir svarīgi nereducēt brīvības izpratni uz individuālo brīvību, jo šādā nozīmē brīvība var būt savienojama arī ar antidemokrātisku pārvaldi. **Savukārt demokrātiska pārvalde, no liberālisma skatpunkta raugoties, ir vērtība tādēļ, ka tā ļauj izpausties citam būtiskam brīvības aspektam – pašnoteikšanās vēlmei.**

Kopsavelkot: individuālisms, no dažādu politisko ideoloģiju un ētisko pārliecību puses, lielākoties tiek uzskatīts par negatīvu parādību. Tomēr šis negatīvais vērtējums izriet no dažādiem priekšstatiem par individuālismu, turklāt tādiem, kas var būt arī savstarpēji pretrunīgi. Individuālisms ir būtiska ideja liberālajā tradīcijā, kurā tas, noteiktā veidā skaidrots, ir viens no brīvas sabiedrības bastioniem.

21. Ķermeniskums mūsdienu sabiedrībā

Cilvēka ķermenis ir viena no sarežģītākajām un interesantākajām problēmām gan katram cilvēkam neatkarīgi no viņa nodarbošanās vai interešu loka, gan arī daudzās zinātņu nozarēs. Pat dabas zinātnēs, kuru priekšmets ir ķermenis kā fiziska lieta, tas joprojām, par spīti straujajai attīstībai un lielajiem panākumiem šajās zinātnēs, ir noslēpumaina parādība, un tā saikne ar prātu nav noskaidrota un, iespējams, nav noskaidrojama. Daudzi cilvēki piedzīvo pārsteigumu, kad, par spīti izplatītajam priekšstatam par, piemēram, medicīnas visvarenību, vēršoties pie ārsta, viņi saskaras ar medicīnas profesionāļu nespēju izskaidrot, kāpēc ķermeni piemeklējusi kāda jau sen pazīstama slimība vai kāpēc kāds ķermenis uz izplatītu un tās terapiju reaģē citādi nekā kāds cits ķermenis. **Vēl vairāk nekā dabaszinātnēs ķermenis ir noslēpums sociālajās un humanitārajās zinātnēs.** Ķermeņa socioloģija kā atsevišķa socioloģijas nozare izveidojās tikai 20. gadsimta 80. gados, lai gan ķermeņa problēma arī iepriekš ir bijusi klātesoša socioloģijā, kas gan ir salīdzinoši jauna zinātnes disciplīna (veidojusies 18. gadsimta beigās – 19. gadsimta sākumā). Latviešu socioloģe Signe Mežinska skaidro, ka ķermeņa socioloģija pievēršas tādām tēmām kā ķermeņa medikalizācija (noteiktu iepriekš par normāliem uzskatītu ķermenisku procesu patoloģizācija), medicīnas nozīme un izmantošana ķermeņa politiskā un juridiskā tvērumā, slimības un sāpju pieredze, dzimte, seksualitāte, auglība, novecošanās, invaliditāte u. c. (Mežinska 2025). Socioloģijā šīm tēmām pievēršas ar šīs zinātnes konceptuālajiem

instrumentiem, nonākot pie jauniem un būtiskiem rezultātiem, tomēr šo tēmu izcelsme rodama filozofijā, kur ķermenis ir tikpat sena problēma, cik sena ir pati filozofija. Sākotnēji ķermenis lielākoties ir epistemoloģiska problēma, t. i., tas parādās kā būtisks, neatceļams faktors, kas nosaka cilvēka izzīņas robežas. Attīstoties un emancipējoties citām filozofijas disciplīnām, lielākoties ētikai, politikas teorijai un estētikai, parādās jauni ķermeņa problēmas un izpratnes aspekti.

Dažādo zinātņu interese par ķermeni un pētījumi, kas par to veikti šo zinātņu laukā, paradoksālā kārtā veicina nevis pilnīgāku ķermeņa izpratni, bet padara ķermeni arvien noslēpumaināku, jo ķermenis top par zinātniskas izpētes objektu līdz ar dažādu tā funkciju un daļu nošķiršanu. Filozofs Kristers Bjurvils (*Christer Bjurvell*) pētījumā par ķermeņa filozofiju raksta, ka Senajā Grieķijā, kas ir “zinātnes šūpulis”, ķermenis no dabiskas parādības kļūst par kultūras parādību. “Iespējams, viens no pirmajiem cilvēka uzdotajiem filozofijas jautājumiem bija: kā ķermenis izskatās iekšpusē, kā tas darbojas? Patiesībā šis jautājums bija pagrieziena punkts ķermeņa filozofijā, jo tas ietvēra cilvēka ķermeņa sašķelšanu iekšpusē un ārpusē, galvā un pārējā ķermenī. Kopš tā laika dabas zinātnes pārņēma vienu ķermeņa daļu – iekšpusi –, filozofija pārņēma prātu, bet medicīna – organismu. Kopš tā laika arī māksla pārņēma citu ķermeņa daļu – ārpusi [..]. Tātad ķermeni kā vienu veselumu sadalīja četros dažādos “ķermeņos”. [..] Tātad mums ir divi iekšējie ķermeņi – smadzenes un bioloģiskais mehānisms –, un divi ārējie ķermeņi – perceptuālais

un motoriskais aparāts. Tieši šie četri ķermeņa aspekti atļauj mums saskatīt ķermeņa neviennozīmīgo raksturu [..].” (Bjurvill 1991) Ķermeņa neviennozīmīgais raksturs, tā sašķeltība un atšķirīgo daļu savstarpējās ne nepieciešami saskanīgās attiecības, kuras nav tikai spekulāciju rezultāts vai zinātņu attīstības nosacījums, bet parādās katra indivīda dzīvē, ir pamatā arī būtiskajam nošķīrumam starp ķermeni un miesu. Šo nošķīrumu precīzi artikulē vācu filozofs un sociologs Helmutš Plesners (Helmuth Plessner), kurš raksta, ka “Cilvēks vienmēr vienlaikus **ir** [oriģināla izcēlums] miesa [..] un viņam ir šis ķermenis kā šī miesa.” (Plessner 1970: 43) Runa ir par cilvēka divējādo attieksmi pret iemiesotību, kas izpaužas gan kā identificēšanās ar šo ķermeni (uz šo identificēšanos attiecas miesas jēdziens), gan kā apziņa par to, ka es esmu šajā ķermenī un valdu pār to, tomēr es tas neesmu, bet gan man tas ir, pieder. **Ķermeni saprot kā materiālu vienību, kas ir anatomijas un fizioloģijas priekšmets, bet miesa ir dzīva, tā piedzīvo, pārdzīvo, izdzīvo.** Turklāt, filozofijā kopš 20. gadsimta (īpaši fenomenoloģijā) uzskata, ka miesas pieredze ir primāra un no tās atvasina jebkādu citus priekšstatus, tos abstrahējot. Pat priekšstats par cilvēku kā gara un ķermeņa salikumu ir skaidrojams kā dažādu miesas pieredžu abstrakcija. Dažādi sabiedriskie procesi šādas abstrahētas pieredzes var veicināt un nostiprināt, piemēram, var argumentēt, ka priekšstats par ķermeni kā indivīdam piederošu objektu nostiprinās kapitālisma apstākļos. Vācu psihiatrs un filozofs Tomass Fukss (Thomas Fuchs) atsaucas uz Kārļa Marksa (Karl Marx) atziņu par kapitālisma ekspansīvo iedabu, kas paredz, ka arvien vairāk parādību kļūst par precēm un pakļaujas kapitālistiskās sistēmas darbības likumsakarībām. “Jaunums ir tas, ka arī indivīdu pašapziņa arvien vairāk kļūst atkarīga no viņu tirgus vērtības, un tas neattiecas tikai

uz viņu spējām, kuras jāuzrāda katru reizi, konkurējot par kādu amatu, bet arī uz paša ķermeni, kādu to redz citi, tātad uz ķermeņa tēlu – *body image*.” (Fuchs 2015: 148). Ķermenim jāizskatās labi, t. i., atbilstoši paša priekšstatam par to, ko citi atzītu par labu izskatu. “Laimīgs ir skaistais ķermenis, kurš nav skaists, neiederas [sabiedrībā]. Fitness un Outfit nosaka izdošanos vai neizdošanos. Tādēļ ķermenim jābūt trenētam, modelētam, nostiprinātam un stilizētam. [..] Lēciņveidīgā kosmētiski ķirurģiskās industrijas attīstība, dzīves stila un veselības žurnālu kā histēriskā tā hipohondriskā ķermeņa kultūra, pašmodelēšana ar treniņu, diētu vai pretnovecošanas hormonu, ķermeņa pīrsingu vai tetovējumu palīdzību ir tādas kultūras izpausmes, kurā skaistums, jaunība un laba fiziskā forma ir izvēlētas par neapšaubāmām vadošām vērtībām.” (Fuchs 2015: 151) Jāpiebilst, ka par precī kļūst ne tikai ķermenis, kas ir pakļauts uz noteiktiem skaistuma, veselības un vispārējās fiziskās formas ideāliem vērstām modelēšanas praksēm, bet arī ķermenis, kas ir neatbilstošs vai pat pilnīgi pretējs šiem ideāliem, piemēram, ķermenis ar lieko svaru tikpat lielā mērā ir prece kā ķermenis ar proporcijām, kuras tradicionāli uzskata par ideālām, jo **kapitālisma būtiska iezīme ir jebkādu kustību, kuras rodas kā pretestība normām, kapitalizācija, iekļaušana kapitālistiskā sistēmā un normalizācija.** Līdz ar to gandrīz jebkāda skaitliskā nozīmē ievērojama pretestība vai izkļaušanās no tā, kas tiek uzskatīts par vairākumu, kļūst par precī, t. i., tā tiek tiražēta masu saziņas līdzekļos, parādās filmās, tās iezīmes vai simboli tiek drukāti uz masu produkcijas izstrādājumiem, proti, kapitālisms absorbē mēģinājumu pretoties tā iedibinātajai masas noteiktajai normalitātei, tieši šī kapitālistiskās sistēmas īpašība nodrošina tās noturību.

Fukss norāda, ka skatījums uz ķermeni kā precī maina nevis indivīda izpratni

par to, kas ir ķermenis, kas tam pieder, bet kas viņš pats ir. "Es esmu tas, ko es varu piedāvāt, vai īsāk: es esmu tas, kas man ir. Tas ir, es vairs neesmu miesa, bet mans ķermenis, kuru es piedāvāju tirgū." (Fuchs 2015: 148) **Kapitālisma apstākļos izzūd pašizpratnes miesiskā dimensija un paliek ķermenis.** "Nav brīnums, ka mēs šodien vairs nerunājam par miesu, bet par ķermeni: šodien mēs dzīvojam ar instrumentalizēto, tehnizēto, salabojamo un monetizējamo ķermeni." (Fuchs 2015: 148) Tātad **indivīds identificējas ar savu par precī uzskatīto ķermeni.**

Indivīda ķermenis ir ne tikai viņa paša noteiksmes objekts, t. i., indivīda ķermenis nepieder tikai viņam pašam – tas pieder viņam tiktāl, ciktāl attiecīgās varas institūcijas to nosaka. Ķermenis vienmēr ir arī valdošās varas intereses un noteikšanas objekts. Lai apzīmētu varas attiecību pret ķermeni, tiek izmantoti biopolitikas un biovaras jēdzieni, kurus piedāvā franču filozofs Mišels Fuko (Michel Foucault). Fuko skaidro, ka, sākot no 17. gadsimta, iezīmējas divas varas pār dzīvību formas. Pirmā forma "centrējas uz ķermeni kā mehānismu: tā dresēšanu, tā prasmju palielināšanu, tā spēku izsūkšanu, tā lietderīguma un tā pakļāvīguma paralēlu pieaugumu, tā iekļaušanu efektīvās un ekonomiskās kontroles sistēmās [..]" (Fuko 2000: 93). Otrā varas forma ir vērsta uz ķermeni kā piederīgu dzimtai, "ķermeni, caur kuru iet dzīvības mehānika un kurš kalpo par bioloģisko procesu nodrošinājumu: vairošanos, dzimstību un mirstību, veselības līmeni, dzīves ilgumu, ilgdzīvošanu līdz ar visiem nosacījumiem, kas var likt tiem mainīties [..]" (Fuko 2000: 93). Fuko biopolitikas un biovaras jēdzieni ir kļuvuši par būtiskiem konceptuāliem instrumentiem, ar kuru palīdzību aprakstīt cilvēka ķermeņa un varas, tostarp politiskās varas, attiecības. Vācu sociologs Tomass Lemke (Thomas Lemke) skaidro, ka šie jēdzieni jau krietni sen ir

pārsnieguši specializētu diskursu robežas un kļuvuši pazīstami plašākai publikai. Šos jēdzienus izmanto, kad ir runa par patvēruma tiesību piešķiršanas politiku, seksuāli transmisīvo slimību transmisiju, demogrāfijas jautājumiem, pārtiku, medicīniskajiem pētījumiem, grūtniecību un tās pārtraukšanu un jautājumiem par dzīvības uzturēšanu (Lemke 2011: 1). Ņemot vērā visdažādākās politiskās nostādnēs, kuras mēdz saistīt ar biopolitiku, svarīgi noskaidrot, kādus tieši sabiedriskus un politiskus procesus apraksta biopolitikas un biovaras jēdzieni. Biopolitika ir politika, kuras priekšmets ir dzīvība, šis vienkāršais apsvērums izriet no minētā salikteņa grieķiskās izcelsmes. Lemke norāda, ka šis skaidrojums pats par sevi norāda uz biopolitikas jēdziena problemātisko raksturu: dažiem šķiet pašsaprotami, ka politika attiecas uz dzīvību, bet daudziem "politika ir novietota ārpus bioloģiskās dzīves" (Lemke 2011: 2), tādējādi biopolitika ir oksimorons. "Šīs pozīcijas pārstāvji apgalvo, ka politikā, klasiskā nozīmē, runa ir par kopīgu rīcību un lēmumu pieņemšanu un tā ir tieši tas, kas pārsniedz ķermeniskās pieredzes vajadzības un bioloģiskos faktus un atver brīvības un cilvēciskās saskarsmes sfēru." (Lemke 2011: 2) Filozofe Hanna Ārente (Hannah Arendt) argumentē, ka politika Senajā Grieķijā rodas kā joma, kas tiek nošķirta no privātās sfēras, un šī nošķirtība ir konstitutīva attiecībā pret abām sfērām, t. i., ja politika nav nošķirta no privātās sfēras, tad tā nav politika, proti, politika nav iespējama. Privātā dzīve ir tā, kas tiek organizēta, lai apmierinātu cilvēka kā bioloģiskas būtnes vajadzības, kamēr politikā cilvēks ir brīvs. Politika tādējādi ir nesaraujami saistīta ar brīvību, un šī saistība iespējama tiktāl, ciktāl politika netiek veidota ne no cilvēka kā bioloģiskas būtnes perspektīvas, ne arī attiecībā pret cilvēku kā bioloģisku būtni. Ārente norāda, ka "brīvība ir ietverta tikai politikas sfērā, bet nepieciešamība

galvenokārt ir pirms politisks fenomens, kas raksturo privātās mājsaimniecības organizāciju, un “tā bezdibeņa, kuru antikajiem katru dienu vajadzēja šķērsot, lai pārsniegtu šauro mājsaimniecības sfēru un paceltos līdz politikas sfērai, izzušana būtībā ir moderna parādība” (Arendt 1998: 31–32). Tātad politika ir izveidojusies kā sfēra, kurā cilvēks netiek skatīts kā bioloģiski noteikta būtne, viņa ķermenis nav politikas priekšmets, bet gan kā ne-noteikta, t. i., brīva būtne. Ķermenis kļūst par politisku objektu tad, kad brīvība tiek saistīta ar drošību un drošība kļūst par politikas mērķi. “Mums nav jālūkojas tālāk par 17. un 18. gadsimta politikas teorētiku darbiem, kuri bieži identificēja politisko brīvību ar drošību. Politikas augstākais mērķis – “valdības mērķis” – bija drošības garantēšana, un drošība, savukārt, padarīja iespējamu brīvību, un vārds “brīvība” apzīmēja to aktivitāšu kvintesenci, kuras norisinājās ārpus politiskās sfēras.” (Arendt 1960: 31) Ar drošības un līdz ar to dzīvības un dzīvā ķermeņa nonākšanu politiskās uzmanības centrā no politiskās sfēras pazuda brīvība. Brīvības un politikas saistība vairs nebūt nav pašsaprotama, gluži pretēji – brīvību uzskata par vērtību, kas var realizēties privātajā sfērā, t. i., ārpus politiskās sfēras. Ārēntē argumentē, ka 20. gadsimtā jo īpaši totalitāro režīmu pieredze nostiprināja priekšstatu par to, ka ne tikai politika nesakrīt ar brīvību, bet ka brīvība ir saprotama kā brīvība no politikas. Viņa raksta: “Totalitārisma uzplaukums, visu dzīves sfēru pakļaušana politikas prasībām un konsekvētā pilsoņu tiesību, īpaši tiesību uz privāto dzīvi, neatzīšana, ne tikai liek mums apšaubīt politikas un brīvības sakritību, bet to savienojamību vispār. Mēs sliecamies domāt, ka brīvība sākas tur, kur beidzas politika, jo mēs esam redzējuši, kā pazūd brīvība, kad virsroku ņem tā sauktie politiskie apsvērumi. Vai tad liberālais kredo nebija “jo mazāk politikas, jo vairāk brīvības”? Vai nav

tiesa, ka, jo mazāk vietas ieņem politika, jo vairāk vietas brīvībai? Vai tad nav tā, ka mēs nosakām brīvības apjomu kādā kopienā atkarībā no tā, cik plaši tajā ļauts nodarboties ar nepolitiskām aktivitātēm, brīvu ekonomisko uzņēmējdarbību, brīvi mācīt, brīvi izvēlēties reliģisko piederību, brīvi izvēlēties kultūras un intelektuālās aktivitātes? Vai tad nav tā – mēs visi kaut kādā mērā ticam, ka politika ir savienojama ar brīvību tikai tāpēc un tiktāl, ciktāl tā garantē iespējamu brīvību no politikas?” (Arendt 1960: 30) Var pieņemt, ka uz šiem jautājumiem lielākā daļa mūsdienu liberālu un demokrātisku valstu iedzīvotāju atbildētu apstiprinoši. Brīvība tiek saprasta kā brīvība no politiskās iejaukšanās, un tās īstenā realizācijas sfēra ir privātā sfēra, kas ir paradoksāli, ja ņem vērā, ka runa ir par demokrātijām – sabiedrībām, kurās katram ir iespēja brīvi noteikt savas valsts dzīvi.

Ja pieņem, ka brīvības izzušana no politikas sfēras sakrīt ar ķermeņa nokļūšanu politiskās dzīves centrā, rodas jautājums – cik lielā mērā ķermenis ir brīvs? Ja ķermenis ir politiskās dzīves objekts un arī subjekts, bet brīvība tiek realizēta privātajā sfērā, vai cilvēkiem ir iespēja brīvi valdīt pār savu ķermeni? Var argumentēt, ka arvien pieaugošā domu un uzskatu brīvība sakrīt ar joprojām pieaugošu ķermenisku ierobežotību un pakļautību dažādām ķermenisko dzīvi regulējošajām normām. Ķermeņa politiskā noteikšana un regulēšana par uzskatāmu problēmu kļuva pandēmijas laikā. Tieši šajā laikā kļuva skaidrs, ka dzīvais ķermenis ir mūslaiku politikas galvenais rūpju un intereses objekts. Itāļu filozofs Džordžo Agambens (Giorgio Agamben) uzsvēra, ka Itālijas, arī citu pandēmijas skarto Rietumu valstu, reakcija uz vīrusu norāda uz būtisku problēmu politiskajā un sabiedriskajā dzīvē. Agambens norādīja: “Pirmais, ko uzskatāmi parādīja panikas vilnis, kas paralizēja valsti, ir, ka mūsu sabiedrība vairs netic nekam, izņemot kailo dzīvību.

Ir acīmredzams, ka itāļi ir gatavi ziedot praktiski visu – normālus dzīves apstākļus, attiecības sabiedrībā, darbu, pat draudzību, jūtas, kā arī reliģiskās un politiskās pārliecības –, lai izvairītos no slimības. [...] Kādas kļūst cilvēku attiecības valstī, kas pieradina sevi šādi dzīvot nezināmu laika periodu? Un kas ir sabiedrība, kurai nav citu vērtību kā tikai izdzīvošana?” (Agamben 2020) Agambens norāda uz to, ka reakcija uz Covid-19 pandēmiju atklāj kaut ko būtisku par sabiedrību, kaut ko tādu, ko neizraisīja šī konkrētā slimība un kas tāpat arī nemainīsies līdz ar šīs slimības ierobežošanu vai uzveikšanu. Runa ir par izdzīvošanu kā galveno vai pat vienīgo vērtību sabiedrībā. Šajā sakarībā slovēņu filozofs Slavoj Žižeks (Slavoj Žižek) konstatē, ka “mūsdienu dominējošais politikas veids ir post-politiskā biopolitika” (Žižek 2008: 40). Žižeks šo politikas veidu skaidro sekojoši: ““Post-politika” ir politika, kas atzīst, ka atstājusi aiz sevis vecās ideoloģiskās cīņas un tā vietā koncentrējas uz ekspertu menedžmentu un administrāciju, bet “biopolitika” attiecas uz cilvēku dzīves drošību un labklājību kā galveno mērķi. Ir skaidrs, kā šīs divas dimensijas pārklājas: kolīdz tiek noliegti lielie ideoloģiskie mērķi, pāri paliek tikai efektīva dzīves administrēšana... gandrīz tikai tas. Tas ir, ar depolitizētu, sociāli objektīvu ekspertu administrāciju un interešu koordināciju kā politikas pamata līmeni, vienīgais veids, kā šajā sfērā radīt kaislības, aktīvi mobilizēt cilvēkus, ir ar baiļu palīdzību [...]. Tādēļ biopolitika galu galā ir baiļu politika, tā koncentrējas uz aizsargāšanos no potenciālas padarīšanas par upuri un uzmākšanās.” (Žižek 2008: 40) Sabiedrības un politiskās varas pārstāvju reakcija uz dzīvības apdraudējumu, kuru konstatē Agambens, ir normāla situācijā, kad dzīvība ir galvenā vai pat vienīgā sabiedrības un tāpat arī politiskā vērtība un bailes par dzīvību ir galvenais mobilizējošais faktors, kā skaidro Žižeks.

Lai gan tobrīd un joprojām daudzi par pareizu, senu un pašsaprotamu uzskata, ka dzīvība ir ja ne vienīgā, tad vismaz augstākā vērtība, tas patiesībā ir nesen radies uzskats. Pirms kristīgajā Rietumu tradīcijā – grieķu un romiešu kultūrā – dzīvības un dzīves vērtība ir cieši piesaistīta tikumam un labai dzīvei, proti, dzīvība ir vērtīga tiktāl, ciktāl tajā balstās iespēja dzīvot labu dzīvi. Šajās kultūrās īpaši tiek cildināti tie, kuri izvēlas atteikties no savas dzīvības tad, ja to nav iespējams dzīvot labi. Starp šādiem varoņiem ir arī filozofi, kuri labprātāk miruši, nekā, piemēram, pakļāvušies tirāniskiem vai nodevušiem savus uzskatus. Īpaša nozīme šajā tradīcijā ir Sokratam un viņa nāvei. Pētījumā par mocekļu fenomenu un cildenu nāvi norādīts: “Sokrata nāve grieķiem un romiešiem bija īpašs notikums. Romieši vāca un izplatīja grieķu stāstus par slavenām personībām, kas bija svarīgāko tikumu piemēri, viņi papildināja šos stāstus ar saviem romiešu varoņiem. Starp šiem filozofiem – dažādiem tikumības paraugiem (*exempla virtutis*) – Sokratam noteikti bija pirmā vieta. Viņa mierīgā, bet stingrā attieksme aizstāvības runas laikā un atbildot uz spriedumu [par kuru var lasīt] Platona “Apoloģijā” daudzos raisīja apbrīnu.” (Henten, Avemarie 2002: 12) Filozofu mierīgā un pat pozitīvā attieksme pret nāvi, no vienas puses, saistīta ar to, ka dzīve, kas piesaista garu ķermenim, tiek uztverta kā izzīņas iespēju ierobežojums un dažādu kaislību, iekāres, emociju, jūtu un sāpju avots, kas ne tikai traucē izzināt patiesību, bet arī veicina netikumu. No otras puses, mierīgā attieksme pret nāvi saistīta tieši ar apsvērumu par to, ka dzīvība nav augstākā vērtība un patiesībā ir tikai nosacījums tam, lai varētu labi, t. i., tikumīgi dzīvot. Platona dialogā “Kritons” Sokrats uzdod Kritonam jautājumu: “Bet vai mums ir vērts dzīvot, ja iedragāts tas, ko bojā netaisnība un kam taisnība nāk par labu? Jeb vai uzskatīsim to, ko skar netaisnība un taisnība – lai tas būtu kas

būdams –, par mazvērtīgāku nekā miesa?” Kritona atbilde ir: “Nekādā gadījumā.” (Platons 2015: 89) Šī ir atbilde, kurai Sokrats piekrīt. Šeit svarīgi pievērst uzmanību abiem jautājumiem, kuri ilustrē Sokrata (Platona) pozīciju. Pirmkārt, runa ir par pozīciju (vispārinot) – nav vērts dzīvot netaisnībā. Otrkārt – miesas jautājumi attiecas uz dimensiju, kas ir zemāka un mazāk svarīga nekā dimensija, kurā tiek risināti jautājumi par taisnīgo un netaisnīgo.

Arī kristīgajā tradīcijā, kuru mūsdienās bieži piesauc, lai iestātos par dzīvības vērtību un (attiecīgi) nāves un slimības nesto ļaunumu, nāve nekad nav bijis ļaunums un dzīvība pati par sevi kā bioloģiska kategorija nekad nav bijusi nenosacīta vērtība. Gluži pretēji – dzīvība un dzīve, pat ja laba un atbilstoša priekšstatam par Dieva gribu, tomēr ir šķērslis īstenajai mūžīgajai dzīvei. Franču vēsturnieks Filips Ariess (Philippe Ariès) pētījumā par nāves izpratni un tās attīstību Rietumu kultūrā raksta: “Kopš kristietība triumfēja pār nāvi, piedzimšana šajā pasaulē ir īstā nāve un fiziskā nāve ir pāreja uz mūžīgo dzīvi. Tādējādi kristietis tiek mudināts gaidīt nāvi ar prieku – kā jaunu piedzimšanu.” (Ariès 2008: 60) Tādējādi dzīvība kristīgajā tradīcijā, kura ir būtiski veidojusi mūsu priekšstatus par labu un pareizu dzīvi gan publiski, gan privāti, dzīvība un dzīve nav vērtība pati par sevi, bez kādiem nosacījumiem.

Pievēršoties tautas, nācijas un nacionālas valsts diskursiem, kuri tagad – saasinoties geopolitiskajai situācijai – kļuvuši īpaši aktuāli: arī šeit visiem tuvs un pazīstams ir priekšstats par ziedošanos tautas un valsts labā. Latvijā Ukrainas cīnītāji pret Krievijas armiju tiek cildināti tāpēc, ka pašai izlēdzīgi, riskējot ar savu veselību un dzīvību, viņi iet cīnīties par tādām vērtībām kā dzimtene un brīvība. Ikviens, kurš uzdrīkstētos publiski atzīt, ka šīs viņam nav vērtības vai ir mazākas vērtības

nekā viņa paša vai viņa tuvinieku dzīvība un veselība, labklājība kopumā, izraisītu nicinājumu, tiktu nosodīts, vai pat vajāts.

Tādējādi priekšstats par nenosacītu dzīvības vērtību nebūt nav ne sens, ne arī pašsaprotams, par spīti tam, kā norāda Žižeks, tas ir valdošs priekšstats, kas sabiedrības un politikas uzmanību vērš uz dzīvības nesēju – ķermeni. Pirmajā tuvinājumā šķiet, ka ķermeņa izvirzīšana politiskās un sabiedriskās dzīves centrā nav saistīta ar ķermeņa ierobežošanu, t. i., ar ķermeniskās brīvības ierobežošanu. Gluži pretēji, šķiet, ka cilvēkam vēl nekad nav bijis tik daudz iespēju dažādi rīkoties ar savu ķermeni. Radikālākās ķermeņa izmaiņas prakses mūsdienās izriet no priekšstata par to, ka cilvēks nav piedzimis pareizajā ķermenī, ka viņa ķermenis ir pārveidojams atbilstoši vēlamajam vai izjustajam priekšstatam par savu ķermeni, šī pārveidošana var notikt ķirurģiski, mainot ķermeni būtiski un neatgriezeniski. Šāda pārveidošana, kā norāda attiecīgās ideoloģijas aizstāvji un piekritēji, ir brīvības izpausme, vispirms jau tā ir atbrīvošanās no vēsturiski un sabiedriski noteiktām, heteronormatīvām dzimtas kategorijām. Amerikāņu filozofe Džūdita Batlere (Judith Butler) raksta: “Lai kā autoritatīvi spēki censtos ierobežot brīvības, fakts, ka kategorijas “sieviete” un “vīrietis” vēsturiski un kontekstuāli mainās, ir nenoliedzams. Jaunas dzimtes formācijas ir vēstures un realitātes daļa. Tās ignorēt vai pasludināt ārpus likuma ir veltas pūles noliegt dzīvo kompleksitāti, kas noteikti nezudīs turpmākajos gados.” (Butler 2014: 17) Vēlme mainīt šīs kategorijas arī ar ķirurģisku un medikamentozu iejaukšanos ir brīvības izpausme, tāpēc, iestājoties par šo brīvību, cilvēkiem, kam ir šāda vēlme, ir tiesības uz noteikta veida veselības aprūpi, t. i., viņiem ir tiesības saņemt šos medikamentus, operācijas un visas citas manipulācijas, kuras nepieciešams veikt ar ķermeni, lai to izmainītu atbilstoši

savām vēlmēm un izjūtām. Izmantojot apzīmējumu “pieeja veselības aprūpei”, tiek slēpts šis veselības aprūpes raksturs. Pietiekami daudz pieejama informācija par to, cik daudzas, radikālas, ilgstošas, dārgas un sarežģītas manipulācijas jāveic, ja, piemēram, kāds vīrietis vēlas vīrišķos dzimumorgānus pārveidot par sievišķajiem, lai atbilstu jaunam, transformētam priekšstatam par vīrieti vai sievieti. Šī cilvēka ķermenis no pirmā brīža, kad, kā apgalvo, piemēram, Batlere, tiek nolemts īstenot savu brīvību, kļūst par nebeidzamu medicīnisku un kosmētisku manipulāciju objektu, kas vērstas uz to, lai neļautu ķermenī būt tādām, kādas tas ir vai bija. Runa ir par pastāvīgu cīņu (mūža garumā) ar ķermeni, mēģinot to mainīt. Šāds cilvēks ir mazāk brīvs nekā cilvēks, kurš sirgst ar nieru kaiti un kuram katru nedēļu vairākas reizes nepieciešams stundām ilgi atrasties slimnīcā, piesaistītam pie asins filtrēšanas iekārtas. Arī citas, mazāk radikālas, pārmaiņas, kuras veic ar ķermeni (neatkarīgi no šo pārmaiņu rakstura), pakļauj ķermeni manipulācijām, procedūrām, ierobežojumiem un normām un reglamentiem, kas attiecas uz šīm procedūrām un manipulācijām. Citiem vārdiem sakot – uzskatu brīvībā un tehnoloģiju un medicīnas attīstībā balstītās iespējas arvien vairāk sakrīt ar arvien lielāku ķermeņa ierobežošanu (nebrīvību), jo visu šo iespēju realizācija atkal un atkal pakļauj ķermeni jaunām procedūrām, kuras, savukārt, regulē arvien jaunas normas un noteikumi, bet jaunām izmaiņām pakļautais ķermenis, kurš nespēj pats šīs visas izmaiņas uzturēt, jo tās neizriet no viņa bioloģiskās konstitūcijas, tiek piesaistīts un kļūst atkarīgs no šīm procedūrām un manipulācijām un attiecīgi arī no visām tām institūcijām un industrijām, kuras šīs procedūras un manipulācijas var nodrošināt un regulēt. Ņemot vērā šos apsvērumus, var sacīt, ka

ķermeņa novietošana politikas un sabiedrības uzmanības centrā, tā kļūšana par varas objektu sakrīt ar ķermeniskās brīvības ierobežošanu un ķermeņa pakļaušanu.

Turklāt šī pakļaušana nebūt nav saistīta ar drošību kā aizsargāšanos no dzīvības vai veselības apdraudējuma, bet drīzāk ar drošību kā aizsargāšanos no uzskatu brīvības ierobežošanas.

Mūsdienu sabiedrībās arvien vairāk uzplaukst politika un kultūra, kur cilvēki tiek skatīti galvenokārt caur ķermenisko prizmu – veselība, dzimums, izskats, spēja funkcionēt, piederība noteiktai normai. Taču šāda pieeja ir divējāda: no vienas puses, tā padara redzamus jautājumus, kas agrāk bija neapzināti ignorēti; no otras puses, tā var šķelt sabiedrību, jo ķermeniskā pieredze ir radikāli atšķirīga. Saliedētība cieš brīžos, kad valsts, sabiedrība vai indivīdi sāk cits citu uztvert kā ķermeņus, kas jālabo, jāpielāgo vai jāidentificē pēc bioloģiskiem kritērijiem.

Saliedētības politika nedrīkst pārvērsties par normējošu ķermeniskās pareizības projektu – tā nedrīkst nostiprināt tikai noteiktus ķermeņu veidus kā “pareizos” vai “vēlamos” sabiedrības locekļus. Praksē tas nozīmē ne tikai iekļaujošu vidi cilvēkiem ar invaliditāti vai atšķirīgu dzimumidentitāti, bet arī atturēšanos no pārmērīgi moralizējošas veselības retorikas, ķermeņa kā uzdevuma idejas un sociālas kontroles pār individualitāti.

Saliedētība pieprasa, lai mēs cits citu vispirms uztveram nevis kā ķermeņus, bet kā cilvēkus ar domām, balsi un līdzvērtīgu statusu publiskajā telpā.

Saliedētības politikas veidošanā tas nozīmē nepieciešamību izvērtēt, kā tiek konstruēti “iekļaujošie pasākumi” – tie patiešām mazina atstumtību vai arī tikai ievieš jaunas normatīvās prasības, kurām cilvēkiem jāatbilst, lai tiktu uzskatīti par “pilnvērtīgiem līdzdalībniekiem”, piemēram, sabiedrības veselības vai dzimumu vienlīdzības programmās ir jāraugās, lai ķermeņa pārvaldības idejas

(piemēram, “veselīgs dzīvesveids”, “aktīvs pilsonis”) nekļūtu par netiešu izslēgšanas mehānismu. Tāpat jāveicina telpas, kur atšķirīgie ķermeniskie pieredzes veidi var būt klātesoši bez skaidrošanās un aizstāvības nepieciešamības, – gan izglītībā, gan kultūrā, gan sabiedriskajās aktivitātēs. Ķermeniskā dažādība nedrīkst kļūt par šķērsli kopienas izjūtai – tai jābūt vienai no tās sastāvdaļām.

22. Zēni un jaunie vīrieši: dzimumā balstītie riski un apdraudējumi

Ja par sabiedrības saliedētības priekšnoteikumu uzskata vienlīdzīgumu starp dažādām sabiedrības grupām, tad viena no satraucošākajām šķeltnēm iezīmējas dzimumu starpā. Turklāt līdzās labi dokumentētām nevienlīdzībām, ar kurām spiestas sastapties sievietes, mazāk novērtētas, bet ne mazāk būtiskas ir zēnu un jauno vīriešu pieredzes, piemēram, viena no būtiskākajām nevienlīdzībām iesākas jau pie dzimšanas – zēns, kurš piedzimst Latvijā (pēc 2024. gada datiem) var rēķināties ar vidēji 71,3 gadu ilgu mūžu, kamēr tajā pašā laikā pasaulē nākusi meitene prognozējami dzīvos 81,1 gadu (CSP 2025d). Tā ir ne tikai 10 dzīves gadu atšķirība, bet arī viens no zemākajiem vīriešu dzīves ilgumiem visā Eiropas Savienībā. Ne tik radikālas, bet līdzīgi svarīgas atšķirības iezīmējas arī vairākās citās sabiedrības drošībai un attīstībai būtiskās sfērās: izglītībā, veselības rādītājos, priekšlaicīgā mirstībā, likuma pārkāpumos u. tml.

Daļa no šīm tendencēm spoguļo plašākus sabiedrības procesus, kas līdzīgi izpaužas arī citviet Rietumu pasaulē, piemēram, dažādie zēnu un meiteņu akadēmiskie sniegumi vispārējā izglītības sistēmā ir plaši pētīts temats, kas licis diskutēt par mūsdienu izglītības sistēmas nepiemērotību zēnu attīstības vajadzībām. Arī gan starp likumpārkāpumu veicējiem, gan priekšlaicīgi bojāgājušajiem cilvēkiem visās Rietumu valstīs lielāks īpatsvars ir puisi un vīrieši. Taču vienlaikus pēdējos gados pieaugusi arī pastiprināta interese par šo nevienlīdzību, kas iepriekš

bieži tikusi uztverta kā pašsaprotama, bioloģiski predeterminēta vai citādi attaisnojama. Arvien vairāk pētnieku un viedokļu līderu norāda uz sfērām, kurās iespējami dažādi sistēmiski uzlabojumi zēnu un vīriešu dzīvēs un sniegunos. Par to liecina tādas iniciatīvas kā, piemēram, pirmā zēnu un vīriešu psihiskajai veselībai veltītā rokasgrāmata un šīs nozares attīstība kā atsevišķa pētniecības un klīniskās prakses disciplīna (sk., piemēram, vīriešu psiholoģijas sekciju Britu psiholoģijas asociācijā un tās izdoto rokasgrāmatu: The British Psychological Society n. d.) (līdzās jau ilgus gadus desmitus pastāvošajai mātes un bērna apakšdisciplīnai). Politiskā līmenī tiek diskutēts par zēnu un vīriešu problemātikas izcelšanu, ieviešot īpašu ministriju vai politisko pārraudzību (sk., piemēram, Lielbritānijas parlamenta debates par zēnu akadēmiskajiem sasniegumiem, kurās tika pieminēta arī petīcija par zēnu un vīriešu ministrijas izveidošanu: UK Parliament 2024). Sabiedrības līmenī pēdējos gados vērojamas tieši vīriešu fiziskajai un psihiskajai veselībai paredzētas iniciatīvas, piemēram, dažādas vīriešu pašizaugsmes un atbalsta grupas (daži piemēri: ManKind n. d.; MensGroup n. d.; BrosGlobal n. d.). Tāpat arī zēnu un jauno vīriešu novārtā atstātās vajadzības un to radītais apdraudējums drošībai pēdējos gados guvis plašāku ievērību ar populārās kultūras starpniecību. Viens no pēdējo gadu skatītākajiem TV seriāliem Eiropā un ASV “Pusaudzība” (The Adolescence, 2025) kalpoja par iemeslu lielam skaitam publikāciju

populārajos un populāri zinātniskajos medijos, izceļot tādu fenomenu kā incel jeb negribētā celibāta vīriešu subkultūra un ar to saistītie vardarbības riski (Brace 2025).

Latvijas situācijā dažādie rādītāji zēnu un meiteņu, vīriešu un sieviešu sniegumu starpā daudzviet uzrāda vienas no lielākajām plaisām Eiropas kontekstā. Tā tas ir gan ar jau minēto dzīves ilgumu, gan citiem būtiskiem rādītājiem, piemēram, kopējo veselības stāvokli, pašnāvību skaitu vai jauniešu nodarbinātību. Daļēji te jāņem vērā Padomju Savienības okupācijas laika pieredze un tās iedibinātie dzimumlomu stereotipi sabiedrības apziņā, kā arī uzvedības un problēmrisināšanas modeļi, tostarp arī alkohola lietošanas paradumi.

Šeit būtu arī svarīgi norādīt, ka pievērsšanās zēnu un vīriešu vajadzībām nekādā veidā nenoliedz vai neapdraud sieviešu līdztiesību, kas joprojām daudzās sfērās, piemēram, līdzvērtīgā darba samaksā, ir vēl tālu no ideāla. Tāpat arī nenoliedzama prioritāte vienmēr būs sieviešu un bērnu drošība, atzīstot realitāti, ka sievietes ir īpaši pakļautas dzimumā balstītas vardarbības riskiem. Dažādas sieviešu tiesību aizstāvībai paredzētas iniciatīvas, piemēram, Latvijas pievienošanās Eiropas Padomes konvencijai par vardarbības pret sievietēm un vardarbības ģimenē novēršanu, ir būtiski sperti soļi, kas prasīs vēl daudzus gadus, lai šīs iniciatīvas pilnībā iedzīvinātu politiskajā, juridiskajā un ikdienas praksē. Taču vienlaikus šajā sadaļā iezīmētā situācija un risinājumi balstās pārliecībā, ka **lielāka līdztiesība vienai sabiedrības grupai nozīmē lielāku līdztiesību visiem.** Balstoties faktos, kas noteiktās sfērās skaidri uzrāda nepārprotamu šķēlumu

dzimumu starpā, tiek izdarīts secinājums, ka vismaz daļēji šī šķirtne ir skaidrojama ar dzimumspecifiskām vajadzībām vai iezīmēm. Savukārt, tās labāk atpazīstot un ņemot vērā, var gan novērst daļu problēmu un risku sabiedrības drošībai, gan uzlabot daudzu jaunu zēnu un vīriešu akadēmiskos un karjeras panākumus, veselību un pagarināt aktīvos dzīves gadus. Tas būtu vēlams iznākums visai sabiedrībai, jo, ja vīrieši nomirst desmit gadus agrāk, sievietes desmit gadus pavada bez saviem dzīvesdraugiem, tēviem un vīriem. Ikviens zēns, kurš priekšlaicīgi pārtrauc mācības, nesaņem atbilstošu psihiskās veselības aprūpi vai pārkāpj likumu, ne tikai zaudē iespējas iekļauties sabiedrībā un sniegt tai jēgpilnu pienesumu kā atbildīgs pieaudzis vīrietis, bet riskē kļūt par hronisku tās resursu patērētāju sociālajās vai penitenciārajās iestādēs. Mērķēta, lai arī patlaban jau iekavēta, bet akūti nepieciešama pievērsšanās zēnu un jauno vīriešu vajadzībām ir visas Latvijas sabiedrības ilgtspējas interesēs.

Šīs sadaļas uzdevums ir sniegt datus balstītu pienesumu šī mērķa sasniegšanā. Tā ir sadalīta divās daļās: vispirms sniegts faktoloģisks priekšstats par zēnu un jauno vīriešu situāciju Latvijā, padziļināti pievērsties sfērām, kurās novērojama lielākā dzimumu nevienlīdzība, signalizējot par dzimumspecifiskām vajadzībām. Nodaļas noslēgumā sniegtas rekomendācijas situācijas uzlabošanai Latvijā. Tādējādi šī nodaļa apskata dažādos riskus, ar kuriem sastopas zēni un jaunie vīrieši Latvijā, apdraudējumus, kurus tie var radīt, un sniedz skaidru vīziju par risinājumiem drošākai, iekļaujošākai un vienlīdzīgākai Latvijas sabiedrībai nākotnē.

Latvijas situācija

Zēni un jaunie vīrieši Latvijā sastopas ar riskiem, kas nesamērīgi ietekmē viņu dzīves kvalitāti, karjeras sasniegumus un citus svarīgākos dzīves aspektus. Dažas no sfērām, kur pastāv būtiskākie riski.

Veselība: ievērojami augstāki mirstības rādītāji un plaši izplatīti kaitīgi ieradumi.

Viena no lielākajām dzimumu atšķirībām iezīmējas mirstībā no ārējiem cēloņiem. Latvija 2023. gadā šādi zaudēja 1152 vīriešus, kas ievērojami pārsniedz bojāgājušo sieviešu skaitu (413) (CSP 2025a). Satraucošas dzimumu atšķirības redzamas arī novēršamo nāvju aprēķinos. Speciālisti norāda, ka 2023. gadā medicīniski novēršamā mirstība starp vīriešiem bija 255 uz 100 tūkst. iedzīvotāju. Tam papildus mērojamas 494 profilaktiski novēršamas vīriešu nāves. Salīdzinājumam – sieviešu novēršamo nāvju skaits ir ievērojami mazāks: 156 un 172.

Būtiskas atšķirības ir ne tikai starp dzimumiem, bet arī starp Latvijā un citviet ES dzīvojošajiem vīriešiem. Mūsu valstī satiksmes negadījumos iet bojā gandrīz divreiz vairāk vīriešu nekā citur Eiropā (13 Latvijā pret 7 ES). Īpaši traģisks ir noslīkušo vīriešu skaits (Latvijā – 9, citur ES – 1) (Eurostat 2020). Arī slepkavībās un citos vardarbīgos noziegumos Latvija zaudē vairāk vīriešu nekā citur (Latvijā – 6, ES – 1) (Eurostat 2025).

Vismaz daļa no šīm vīriešu pāragrajām nāvēm saistāma ar alkohola lietošanu, kas ievērojami plašāk izplatīta starp vīriešiem. 2023. gadā no alkohola izraisītām aknu slimībām nomira 136 vīrieši (50 sievietes), bet alkohola izraisītas psihiskās slimības noveda pie 73 vīriešu nāves (50 sievietes). Saindējoties ar alkoholu, nomira 57 vīrieši (13 sievietes) (Bezborodovs 2023). Jāpiezīmē, ka Latvijā ir arī izteikti augsts smēķētāju skaits – 30,1 % no populācijas. Turklāt

smēķē (ieskaitot gan tradicionālās, gan elektroniskās cigaretes) 45,6 % vīriešu, iepretim tikai 17,2 % sieviešu (tieši tabakas cigarešu smēķētāji ir attiecīgi 36,3 % un 14,3 %). Dzimumu atšķirības iezīmējas jau agrīnā pusaudzībā – starp elektronisko cigarešu lietotājiem ir divreiz vairāk 13–15 gadu vecu zēnu, nekā meiteņu (Global Action to End Smoking 2024).

Kopumā Latvijā pāragri mirst ievērojami vairāk zēnu un vīriešu nekā meiteņu un sieviešu, turklāt šīs atšķirības sākas jau tik agri kā 10–14 gadu vecumā (astoņi zēni pret piecām meitenēm). Sākot no 15 gadu vecuma, zēnu mirstība vairāk nekā divas reizes pārsniedz meiteņu mirstību (29 pret 12), jauniešu vecumposmā (20–24 gadu vecumā) tā ir jau 43 jaunu vīriešu nāves iepretim sešām sieviešu. Ievērojamā atšķirība saglabājas arī starp jauniem pieaugušajiem (25–29 gadu vecumā): 54 vīrieši pret 12 sievietēm (Slimību profilakses un kontroles centrs 2025).

Nenoliedzami, ka šos veselības rādītājus ietekmē kompleksi biopsihosociāli faktori, no kuriem dzimumu atšķirības veido tikai vienu šķautni. Taču būtiskās atšķirības norāda vismaz uz vajadzību pēc īpaši zēniem un vīriešiem piemērotiem un mērķētiem veselības sistēmas un risku novēršanas risinājumiem.

Izglītība un nodarbinātība: zemāki akadēmiskie sniegumi un augstāka mācību pamešana, salīdzinot ar meitenēm.

Latvijā jaunie vīrieši ievērojami retāk iegūst izglītību visos izglītības līmeņos. 2024. gadā koledžas līmeņa apmācību pabeidza 24 348 sieviešu un 14 720 vīriešu. Bakalaura grādu ieguva 96 602 sievietes un 54 325 vīrieši, kamēr maģistra grādu ieguva 192 367 sieviešu un 102 626 vīriešu. Vismazākās, bet joprojām pastāvošas dzimumu atšķirības bija doktora grāda

ieguvēju vidū – 4167 sievietes un 3745 vīrieši (CSP 2025b). Arī pieaugušo tālākizglītībā sievietes piedalās biežāk (41,3 %) nekā vīrieši (26,5 %) (Eurostat 2023).

Starp mācības priekšlaicīgi pārtraukušajiem skolēniem dzimumu atšķirības gadu gaitā samazinās, taču joprojām divreiz biežāk mācības pamet zēni (10 % zēnu, 5 % meiteņu) (European Commission 2024).

Ir jāņem vērā arī pozitīvās tendences, kuras daudzviet norāda uz dzimumu dalījuma samazināšanos. Tāpat arī dati uzrāda dažas sfēras, kur zēniem ir vērā ņemamas priekšrocības, piemēram, matemātikas sekmēs. Taču vienlaikus, ņemot vērā izglītības ciešo saikni ar svarīgākajiem dzīves sasniegumiem, tostarp ienākumiem un karjeru, būtiski mazākais skaits izglītības ieguvēju starp jauniem vīriešiem, savukārt, veido turpmākus bezdarba, sociālos un noziedzības riskus.

Mentālā veselība: augsti pašnāvības rādītāji, augsti uzvedības traucējumu rādītāji kombinācijā ar ierobežotiem vai neeksistējošiem pakalpojumiem.

Latvijā ir viens no augstākajiem vīriešu pašnāvību rādītājiem Eiropā: saskaņā ar 2022. gada datiem uz 100 000 iedzīvotāju bija 23,41 pašnāvības gadījums vīriešu un 3,37 sieviešu grupā (Eurostat 2025b).

Vēl viens no aspektiem, kas netiek pilnā mērā ņemts vērā, ir vardarbības, īpaši seksuālās vardarbības, ietekme uz zēniem un jauniem vīriešiem. Līdz šim veiktie pētījumi uzrāda, ka Latvijā izplatītākais nozieguma veids pret bērniem ir seksuālā vardarbība (Dardedze 2017). Pētījumi arī atklāj, ka no seksuālās vardarbības cieš gan meitenes, gan zēni; lai arī zēni par to ziņo retāk un seksuāla vardarbība pret viņiem kopumā ir mazāk pētīts fenomens, ekspertu aplēses un aptaujas uzrāda, ka aptuveni 1 no 20 ir piedzīvojis seksuālu vardarbību (National Center for Victims

of Crime n. d.; Munroe, Shumway 2022).

Lai arī kopumā meitenes biežāk piedzīvo seksuālu vardarbību, Latvijas dati liek domāt, ka šī vardarbības forma pret zēniem visbiežāk ir neatpazīta, piemēram, Krimināllikuma 159. pants par izvarošanu netiek piemērots, ja cietušais ir vīriešu dzimuma. Bet 160. pants par vardarbīgu dzimumtieksmes apmierināšanu 2024. gadā tika piemērots 90 noziegumos, kur cietusī bija meitene līdz 17 gadu vecumam, taču tikai astoņi no cietušajiem bija zēni. Par 161. pantu – Dzimumsakari ar personu, kas nav sasniegusi 16 gadu vecumu, – par cietušām tika atzītas 22 meitenes un viens zēns (CSP 2025c).

Lai arī jāņem vērā, ka mentālās veselības grūtību izplatība ir sarežģīti pētāma un konceptualizējama, arī seksuālās vardarbības oficiālie dati, domājams, atklāj tikai nelielu daļu problēmas, tādēļ no tiem nevar izdarīt drošticamus slēdzienus. Tāpat arī citi mentālās veselības riski, piemēram, ēšanas un emociju traucējumi, vairāk skar meitenes, nekā zēnus. Taču vienlaikus zemie identificēto uzvedības traucējumu rādītāji un nelielais reģistrētais pret zēniem vērsto seksuālās vardarbības noziegumu skaits vedina domāt par sistēmisku problēmu šī veida problēmu identificēšanā. Tomēr ir desmitiem vai pat simtiem zēnu, kuri nesaņem nekādu palīdzību un atbalstu un tādējādi veido augsta riska grupu nākotnē.

Sociālā izstumšana: izolācija, atbalstošu saikņu trūkums apvienojumā ar negatīvu grupu veidošanos.

Latvijā pēdējos gados ir pieaudzis ieslodzīto skaits un valsts ierindojas 6. vietā ES pēc ieslodzīto skaita uz 100 000 iedzīvotāju (Plūme 2023). Vienlaikus tā ir izteikti dzimuma specifiska problēma – vairāk nekā 92 % ieslodzīto ir vīrieši (Ieslodzījumu vietu pārvalde 2024). Būtiski arī, ka lielākā daļa ieslodzījuma vietā atgriežas atkārtoti un

34% tur atrodas jau četras un vairāk reizes (Ieslodzījuma vietu pārvalde 2024). Tas liecina, ka ievērojama vīriešu daļa ir fiziski izolēta no sabiedrības, nespēj tajā jēgpilni piedalīties un tiem nav iespēju, iemaņu vai vēlmes atgriezties sabiedrībā arī pēc soda izciešanas.

Vienlaikus ievērojama daļa ieslodzīto vīriešu cieš no dažādām psihiskām problēmām, piemēram, 2023. gadā identificēts 231 ieslodzītais ar tieksmi uz pašnāvību. Negatīva tendence novērojama arī atkarīgo ieslodzīto skaita pieauguma rādītājos – no 296 narkotiku atkarībā esošiem ieslodzītajiem 2022. gadā uz 323 ieslodzītajiem 2023. gadā (Ieslodzījuma vietu pārvalde 2024).

Nonākšana ieslodzījumā nereti norāda uz galējām antisociālām tendencēm vai mentālās veselības problēmām; bet daudz lielāks skaits zēnu un jaunu vīriešu atrodas probācijas pārraudzībā, saņem administratīvo sodu vai arī nenonāk varas iestāžu redzes lokā. Tikmēr mūsdienu tehnoloģiskās iespējas rada jaunus veidus, kā pulcēties antisociāliem vai vardarbīgi noskaņotiem jauniešiem. Interneta kopienas piedāvā grupas identitāti jauniešiem, kuriem to nav izdevies iegūt skolā vai plašākā sabiedrībā, atbalstu, ko tiem nesniedz aprūpes sistēma, kā arī šauru “atbalss kambari” (*echo chambers*), kurā bez pārraudzības radikāli uzskati var viegli eskalēties. Viena no šādām virtuālajām grupām, kas pēdējos gados nonākusi sabiedrības uzmanības lokā, tostarp saistībā ar tās adeptu izdarītajām slepkavībām ASV, ir incel kustība, kas

apvieno puīšus un jaunus vīriešus, kuri dažādu iemeslu dēļ nespēj izveidot attiecības ar pretējo dzimumu un tādēļ kultivē klaji neiecietīgu un ekstrēmu pasaules skatījumu, apvienojumā ar izolēšanos vai atteikšanos piedalīties dažādās sociālās dzīves izpausmēs. Šī globālā grupa nav vienots fenomens, tai nav kādas formālas struktūras vai organizācijas, līdz ar to incel kustību ir gan grūti konceptualizēt, gan pētīt. Taču līdzšinējie dati no Eiropas un ASV rāda, ka šiem puīšiem un jaunajiem vīriešiem nereti ir psihiskie traucējumi (teju trešdaļu varētu klasificēt kā autiskā spektra traucējumus), tikai 4 % šo jauniešu un vīriešu ir pilna laika nodarbinātība, 16 % mās; 37 % ziņo par akūtām pašnāvības domām (Costello, Whittaker, Thomas 2025). Lai arī Latvijā šādi pētījumi nav veikti, incel globālais raksturs un individuālie gadījumi, ar kuriem sastopas mentālās veselības speciālisti, liecina, ka Latvijā situācija ar incel pārstāvjiem varētu būt līdzīga tai, kāda ir citās ES valstīs.

Smagā noziedzība ir sarežģīts sabiedrības fenomens, kuru ietekmē ļoti daudzas sfēras. Tāpat arī dažādie skaidrojumi neizslēdz individuālās atbildības komponenti. Taču milzīgais vīriešu īpatsvars ieslodzījumu vietās, tāpat kā jaunās kustības, kas puīšus un jaunus vīriešus ar mentālām, emocionālām un sociālām problēmām apvieno virtuālās ekstrēmu pārliecību grupās, **liek domāt par plaši izplatītām vīriešu vajadzībām, kuras netiek identificētas vai risinātas sabiedrības līmenī.**

Risinājumi un rekomendācijas

Visi iepriekš uzskaitītie riski – veselības, izglītības, nodarbinātības, sociālās izstumtības – vērtējami ne tikai individuālā līmenī, skarot atsevišķo zēnu un vīriešu dzīves, bet arī plašākā sabiedrības mērogā. Tie veido noteiktus apdraudējumus sabiedrības drošībai, veicinot kriminālu pārkāpumu izdarīšanu un antisociālu rīcību, kas traucē un apdraud saliedētību gan skolā, gan darba vidē un virtuālajā telpā. Tie arī veido augsni ekonomiskajai nestabilitātei un marginalizētām sabiedrības grupām – kā klātbūtnīgām, tā virtuālām.

Protams, piederība vīriešu dzimumam pati par sevi neizskaidro ne akadēmiskos panākumus vai kritumus, ne karjeras izvēles, ne arī antisociālās tendences. Tāpat arī jāizšķir, kad sliktie rezultāti norāda uz sistēmiskām problēmām, kad uz sabiedrībā sakņotiem dzimumu stereotipiem vai individuālu izvēli un atbildību. Tajā pašā laikā dotos redzamās atšķirības nereti var liecināt par konkrētām, dzimumatšķirībās balstītām vajadzībām vai īpatnībām – ja tās netiek identificētas, tiek ignorēti faktori, kas netieši atstāj ietekmi uz sabiedrības saliedētību.

Mēs redzam, ka līdzīga pieeja veiksmīgi darbojusies, piemēram, mērķtiecīgi veicinot meiteņu sasniegumus matemātikā un datorzinātnēs (Izglītības un zinātnes ministrija 2025). Šāda veida dzimumspecifiskās vajadzības balstīta pieeja būtu izmantojama arī to nevienlīdzību mazināšanai, kuras īpaši skar zēnus un jaunos vīriešus. Uz tādas politikas veidošanu, kas ņem vērā atšķirīgo dzimumu specifiku, ir norādījuši arī citi Latvijas speciālisti, tostarp izglītības jomā, piemēram, ir izskanējuši aicinājumi mācību iestādēm ņemt vērā atšķirības, veidojot atbalstu bērniem ar priekšlaicīgas mācību pamešanas risku (sk., piemēram, Kaniņa 2024).

Sniegtās rekomendācijas atbalso aicinājumus ņemt vērā zēnu un jauno vīriešu vajadzības, kuras rodas no dzimumā balstītām atšķirībām uzvedībā, psiholoģiskajā funkcionēšanā un vajadzībās. Tās ir veidotas, ņemot vērā Latvijā pieejamos datus un sabiedrības kontekstu, kā arī izvērtējot citu Eiropas valstu pieredzi.

1) Zēnu un vīriešu pārstāvniecība politikas veidošanas un sabiedrības informēšanas līmenī

Izveidot juridisku personu, kuras uzdevums ir pārstāvēt zēnu un vīriešu tiesības un vajadzības politiskajos un sociālajos procesos.

Šīs juridiskās personas pārraudzībā būtu arī zēnu un vīriešu vajadzību popularizēšana un destigmatizācija, kā arī autoritatīva viedokļa paušana publiskajā telpā.

2) Datu ievākšana un pētījumi

Noteikt prasību izdalīt dzimuma šķēsgriezumu tādos datos un pētījumos, kas skar bērnus un jauniešus līdz 25 gadu vecumam.

Patlaban vairākās sfērās, kur zēni un jauni vīrieši uzrāda sliktākus rezultātus, dati par viņiem netiek apkopoti, piemēram, dati par skolēnu sekmēm noteiktos valsts eksāmenos un akadēmiskajos iznākumos nav izdalīti pēc dzimuma, tādējādi neļaujot izdarīt secinājumus un ieviest dotos balstītus risinājumus.

3) Prevencija augsta riska pusaugu zēniem

Pabeigt darbu pie terapeitiskās skolas izveides, fokusējot terapeitisko programmu uz 12–17 gadus veciem pusaudžiem.

Šī risinājuma mērķis ir pēc iespējas novērst jaunu vīriešu nonākšanu apcietinājumā, sniedzot terapeitisku

atbalstu augstākā riska grupas pusaudžiem, kuri ir izdarījuši vidēji smagus vai smagus noziegumus. Tieslietu ministrija jau ir sākusi šī projekta virzību – to nepieciešams prioritizēt un uzsākt realizāciju pēc iespējas drīz, kā pirmo izdalot mērķgrupu zēnus.

4) Pašnāvību riska mazināšana

Ieviest vienu valsts finansētu un pierādījumos balstītu programmu pašnāvību riska mazināšanai, kas ņem vērā dzimumu atšķirības.

Lai arī vīrieši izdara lielāko daļu pašnāvību, valstī nav nevienas vīriešu vajadzībām pielāgotas atbalsta vai pašnāvību riska mazināšanas programmas. Šāda programma ņemtu vērā gan biežākos vīriešu pašnāvību riskus (piemēram, finansiālās grūtības), gan dzimumam piemērotākos atbalsta veidus ārpus tradicionālajām psihologu un psihiatru konsultācijām (sporta grupas, vīriešu savstarpējā atbalsta iniciatīvas u. tml.).

23. “Krievu pasaule” kā kultūras ietekmes struktūra

REZULTĒJOŠAIS ATZINUMS (REKOMENDĀCIJA):

Pētnieku uzdevums ir dekonstruēt un demitoloģizēt t. s. “krievu pasauli”, kura ir agresīvi vērsta pret Rietumu civilizācijas pamatvērtībām. To var paveikt, analītiskā darba procesā iesaistot dažādu jomu speciālistus – filozofus, vēsturniekus, sociologus, filologus, psihologus u. c. Īpaša uzmanība būtu jāpievērš “krievu pasaules” koncepcijai kā ideoloģiskai konstrukcijai. Jāuzsver, ka **“krievu pasaules” kritika nav vērsta ne pret krieviem kā tādiem, ne Krieviju**, bet gan pret “krievu pasaules” koncepciju kā antihumānu ideoloģiju, kas pielīdzināma vācu nacisma ideoloģijai un ap kuru šobrīd centrējas putiniskā režīma agresīvās darbības pasaules mērogā. Jānoskaidro “krievu pasaules” ideoloģijas ietekme uz sabiedrisko dzīvi Latvijā (socioloģiskie pētījumi, tekstu kontentanalīze u. c.). Demitoloģizācijas mērķis – piedāvāt iespējami objektīvu skatījumu (arī vēsturiskā rakursā) uz procesiem un atzinumiem, kas saistīti ar “krievu pasaules” teorijām un praksi. Šāda skatījuma iedzīvināšana nepieciešami paredz izglītojošas aktivitātes, kuras maksimāli aptvertu dažādas sabiedrības grupas: skola, radio, televīzija, publikācijas, sabiedriskie pasākumi u. c. Demitoloģizēts skatījums uz t. s. “krievu pasauli” varētu veicināt saprašanos un saliedētību starp pretēju viedokļu pārstāvjiem Latvijā. Tāpēc rekomendējam saliedētas sabiedrības veidošanas programmā kā elementu iekļaut “krievu pasaules” dekonstrukciju.

Pētījumā ““Krievu pasaules” koncepcija kā impērisma ideoloģija un tās ietekme uz saliedētas sabiedrības veidošanu Latvijā” kopumā izvirzīta **pamattēze**: Krievijas agresīvā darbība arī mūsdienu pasaulē sakņojas gadsimtos kultivētajā militarismu glorificējošā tradīcijā un dominējošajās kultūras orientācijās. **Šo dominējošo orientāciju kontekstā traktējama arī “krievu pasaules” koncepcija kā impērisma ideoloģija.**

Lai noskaidrotu Krievijas militarisma iespējamo saistību ar kultūru, jāveic padziļināta kultūras kā sociāla fenomena analīze, būtu jāmeklē tādas vēsturiski dominējošās kultūras struktūras, kas atklāj etnosa pasaules redzējuma un

domāšanas īpatnības noteiktā laika periodā (nepiedēvējot šīs īpatnības jebkuram atsevišķam indivīdam vai sociālajai grupai). Šāda analīze nekādā ziņā nepretendē noteikt kādu nemainīgu kultūras vai tautas identitāti. Ir jātiek skaidrībā, kādi varētu būt tie fundamentālie kultūrslāņi, kuri visupirms spētu raisīt agresīvas darbības. Līdz ar to iezīmējas arī šīs sadaļas **galvenais uzdevums** – atsegt vēsturiski noteiktā praksē un pārliecībās sakņoto un universālo Krievijai raksturīgo kultūrvēsturisko struktūru (mīta formas, lielie naratīvi, specifiska ikdienas apziņa, reliģija, filozofija) ciešo saikni un šo vēsturisko prakšu un pārliecību tīklā

analizēt arī “krievu pasaules” koncepciju. Līdzīgā veidā igauņu semiotiķis un literatūrzinātnieks Jurijs Lotmans (Juri Lotman) saistībā ar Krievijas impēriskajām ambīcijām aicina noskaidrot specifiskās Krievijas “**kultūras konstantes**” (Lotman 2000).

Pētījuma priekšmets ir daudzslāņains – vēsture, filozofija, teoloģija, ideoloģija, sabiedriskā prakse u. c. Atbilstoši konkrētam priekšmeta slānim var tikt izmantotas dažādas metodes. Pētījuma izstrādē izmantotā galvenā metode ir vēstures tekstuālo avotu zinātniska kritika, kas ietver sevī arī jēdzienu vēsturisko nozīmju izpēti (*Begriffsgeschichte* – vācu val.) un hermeneitiku. Šī metode ļauj izpētīt dažādu ideoloģiska satura tekstu koncepcijas, retorikas līdzekļu izmantojuma mērķus, atpazīt šādu valodas konstruktus tendenciozo raksturu un dekonstruēt šos naratīvus kā manipulatīvus un nepatiesus. Filozofisko tekstu izpētē dominējošā ir kritiski analītiskā metode; pieredzes formu izpētē noteicošā ir diskursa analīzes metode un struktūranalīze. Pamatojoties uz iepriekš minētajām metodēm, var tikt veikta arī kultūras atmiņas struktūru zinātniska kritika.

Izvirzītie uzdevumi prasa noteiktu kultūras definīciju. Ir saprotams, ka neko neatrisināsim, balstoties uz joprojām Latvijā populāro pieņēmumu, ka “kultūra ir viss, ko radījis cilvēks”, respektīvi, nacionālā kultūra ir viss, ko radījusi aplūkojamā nācija. Šāda “definīcija” kādas pasaules (šeit – “krievu pasaules”) un kultūras attiecību analīzē vienkārši nedarbojas.

Jēdziens “kultūra” iezīmē vienu no mūsdienu filozofijas mezgļpunktiem. Kultūru kā cilvēka spēju un cilvēciskās pasaules kultivāciju var aplūkot no visdažādākajiem skatpunktiem – no filozofiskā, reliģiskā, vēsturiskā, socioloģiskā, politiskā, etnogrāfiskā u. c.

Visa 20. gadsimta laikā kultūras filozofija pieredz plašu izvērsumu fenomenoloģiskās

tradīcijas horizontā – pat tad, ja kultūras teorijas izveide netiek pieteikta kā apzināts uzdevums. Šajā sakarībā visupirms vajadzētu minēt tādus autorus kā Vilhelms Diltejs (Wilhelm Dilthey), Makss Vēbers (Max Weber), Edmunds Huserls (Edmund Husserl), Martins Heidegers (Martin Heidegger), Hanss Georgs Gadamers (Hans Georg Gadamer), Klods Levī-Stross (Claude Lévi-Strauss) un daudzi citi.

Šo teorētiku filozofisko nostādņu un atzinumu kontekstā arī varētu meklēt iespējas izvērstāk iezīmēt kultūras galvenās struktūras un funkcijas. Ir jākonstatē, ka kultūra un cilvēks ir nešķirami jēdzieni. Kultūra dzimst līdz ar cilvēku kā kvalitatīvi noteikts pasaules skatījums, tā veidojas, līdztekus topot dažādām eksistences formām, cilvēciskām attiecībām un attiecībām ar dabu. No pašiem sabiedrības rašanās pirmsākumiem **kultūra pilda pasaules veseluma, vienības apzināšanās funkciju**. Bez šādas pasaules skatījuma vienības acīmredzot nav iespējama cilvēku orientēšanās šai saulē, viņsaulē, kosmosā, to interpretācija. Nav iespējama komunikācija, jo katra lieta, katra parādība, katrs dzīves moments un rīcība gūst savu jēgu un attaisnojumu – arī skaidrojumu –, tikai iekļaujoties kādā veselumā. Tieši šī jēgas, veseluma apziņa cilvēka rīcību atšķir no dzīvnieka uzvedības. Jebkura konkrēti vēsturiski radusies kultūra īstenojas specifiskā formā. Kaut arī ikviena kultūra kā noteikta cilvēcība ir veselums, to nevar pielīdzināt bezformas veidojumam. Šis veselums savu realizāciju gūst, vienīgi sadaloties elementos un tiem iemiesojoties konkrētās formās.

Sabiedrības attīstības gaitā veidojas katrai tautai un cilvēku kopumam raksturīgas dzīvesformas, kas sevī ietver gan attieksmi pret pasauli, gan emocionalitātes un pasaules izzināšanas un izpratnes veidus. Cilvēks rīkojas saskaņā ar šīm formām – viņš zina, ka jādara tieši tā un ne citādi. Turklāt nav pat svarīgi, vai

viņš apzinās, ka rīkojas saskaņā ar kādu regulatīvu formu (normu). Šo formu būtība nav tā, ka cilvēks tās saprot. Svarīgākais ir tas, ka šie veidojumi palīdz, dod iespēju izprast pasauli, kurā viņš mīt (paša cilvēka radītu pasauli), un atbilstoši izpratnei rīkoties. Šiem veidojumiem piemīt īpaša uzskatāmība, tie pārstāv, aizstāj savā nedalāmībā simtiem un tūkstošiem cilvēcisko attiecību un sakaru. Tie, būdami pieredzes un rīcības postulāti, kļūst par kaut ko līdzīgu pasaules saprašanas un apguves instrumentiem. Tie ir konstruktīvi attiecībā pret mūsu iespējām noteiktā veidā just, domāt, rīkoties un ir kaut kas līdzīgs “vēsturiskam *a priori*”, t. i., noturīgām pieredzes formām, kuras katra jauna cilvēku paaudze manto gatavā veidā un kuras noteiktā vēsturiskās attīstības posmā paliek relatīvi nemainīgas. Tieši šādā “vēsturiskā *a priori*” nozīmē šīs formas kļūst par instrumentiem, mehānismiem cilvēcības fenomena uzturēšanai, komunikācijas pastāvēšanai. Tās ir līdzeklis, lai dabiskos cilvēciskos spēkus un iespējas transformētu tajā veidā, ar tā mehānisma palīdzību, kas radies un eksistē kādā konkrētā kultūrā. Šādu līdzekļu un mehānismu noturība, universālums (“vēsturiskais *a priori*”) ir nepieciešams priekšnosacījums cilvēku sazināšanās un savstarpējās saprašanās iespējamībai.

Šādi veidojumi, sākot ar rīcības formām un beidzot ar savdabīgiem apziņas pirmtēliem, kas nosaka cilvēka attiecības ar pasauli, citu cilvēku un Dievu, regulē mūsu eksistenci visdažādākajās jomās.

Sekojoš Maks Vēbera un Kliforda Gīrcs filozofiskajai tradīcijai, kultūru varētu domāt (nevis viennozīmīgi definēt) kā “cilvēka austu nozīmju tīklu” (Gīrcs), universālu veselumu, jēgas vienību, kas katram reģionam, vēsturiskajam laikmetam, etnosam piešķir neatkārtojamību (savadību), tādējādi padarot to par “kolektīvu personību” (sal.: Vēbers 2004; Gīrcs 1998). Izceļot šo

veseluma, jēgas vienības (jēgveidojumu tīkla) aspektu, **kultūru iespējams interpretēt kā cilvēcības formu, eksistences veidu un tehnoloģiju, kas realizējas noteiktās mentalitātes formās, eksistenciālajos arhetipos (cilvēka darbības un pasaules skatījuma pirmtēlos) un visā to lietu un parādību kopumā, kuru varētu saukt par konkrēti vēsturisko “cilvēcisko pasauli”.**

Kaut arī lielākā daļa 20. gadsimta un 21. gadsimta sākuma perioda kulturologu ir pārliecināti par īpaši strukturētas nacionālās identitātes esamību, pastāv arī pretējs viedoklis, saskaņā ar kuru jebkādas sarunas par kolektīvu identitāti būtu jānoraida kā “nacionālistiskas” un “ideoloģiski aizdomīgas”. Vācu autors Reinhard Kreckel (Reinhard Kreckel) šajā sakarībā raksta: “Tikai indivīdi var izveidot identitāti. Grupas to nevar. Arī sabiedrībām (vai “nācijām”) nepiemīt nekāda īpaša identitāte.” (Kreckel 1994: 14)

Tomēr, arī ņemot vērā šādus iebildumus, dominē argumentēts viedoklis, ka jebkuru etnosu var aplūkot kā “kolektīvu personību”, kuras savdabību (identitāti) veido vairāk vai mazāk noturīgu, specifisku elementu kopums. Pētnieka uzdevums būtu fiksēt un izgaismot šos elementus; ir svarīgi noteikt nacionālās identitātes (kultūras) pamatstruktūru, veikt tās teorētisku rekonstrukciju, noskaidrot tās elementu savstarpējās attiecības un hierarhiju, kā arī saistību ar sociālo praksi. Nav šaubu, ka nacionālā identitāte, pat ņemot vērā tās pamatelementu relatīvo noturīgumu, ir vēsturiski mainīga, pakļauta sociālās situācijas ietekmēm, no savas puses būtiski orientējot cilvēka rīcību un iezīmējot sabiedrības pamatvērtības. Pētnieka darbu nacionālās savdabības izpētes jomā varētu pielīdzināt kultūras arheoloģijai. Šādas kultūras arheoloģijas kontekstā vajadzētu aplūkot arī jautājumu par “krievu pasaules” esamību un specifiku. **Sacīto vajadzētu uztvert**

kā vienu no pamatrekomendācijām, risinot saliedētas sabiedrības izpētes problēmas.

Iepriekš teiktā horizontā būtu jāaplūko arī jautājums par “krievu pasaules” esamību un tās specifiku atšķirībā no citām vēsturiskajām un pašreizējām “pasaulēm” – amerikāņu, ķīniešu, latviešu u. c. “pasaulēm”.

Mūsu gadījumā primārs ir “krievu pasaules” aplūkojums. Vai “krievu pasaule” reāli pastāv? Protams, ka pastāv, turklāt vairākos iemiesojumos: **krievu pasaule kā reāla kultūra** ar tās noteicošajām struktūrām, kas dabiski veidojušās laika gaitā. Ir iespējams veikt tās arheoloģiju.

Jāizsaka hipotēze, ka “krievu pasaules” koncepcija, arī tās impēriskā ievirze, sakņojas ilgstošā Krievijas valstiskajā un kultūras pieredzē un mūsdienu Krievijas valdošo aprindu ekspansionistiskajās un impēriskajās ambīcijās. Šī koncepcija (kā teorija un prakse) nav reducējama uz kādu atsevišķu personu vai personu grupu, bet gan ir ilgstošas vēsturiskās prakses rezultāts. Analītiskais darbs projekta satvarā var atklāt galvenos sabiedriskās prakses elementus (vēsture un mūsdienas), kas nosaka “krievu pasaules” impērisko iedabu. Latvijā, lai neitralizētu “krievu pasaules” propagandas postošu ietekmi, jāveic regulārs skaidrojošais darbs dažādās sabiedrības grupās.

Taču šī “pasaule” pastāv arī kā **mākslīgi radīta ideoloģiska konstrukcija**, kura īpaši aktīvi tiek producēta pēdējās desmitgadēs.

“Krievu pasaules” idejas var saskatīt krievu ideologu – Pjotra Ščedrovicka (Pyotr Shchedrovitsky), Vladislava Surkova (Vladislav Surkov), Aleksandra Dugina (Aleksandr Dugin) u. c. – darbos, un šajos darbos parādās saistība ar Vladimira Putina (Vladimir Putin) režīma impēriskajām aktivitātēm. T. s. “krievu pasaules” ideologi ir pārstrādājuši

un pielāgojuši Krievijas pašreizējam ideoloģiskajam kursam arī vairākus 20. gadsimta pirmās puses Rietumu diskursus. Runa visupirms ir par pagājušā gadsimta 20.–30. gadu vācu t. s. konservatīvās revolūcijas (Armin Mohler) jeb jaunā nacionālisma (Stefan Breuer) idejām, kuras (lielākoties neminot šo ideju izcelsmi) savos darbos klaji izmanto, piemēram, Dugins. To pašu var teikt par nacionālsociālisma idejām, kuras paustas Alfrēda Rozenberga (Alfred Rosenberg), Alfrēda Boimlera (Alfred Baumeister) u. c. 30.–40. gadu Vācijas ideoloģisko domātāju darbos. Konservatīvās revolūcijas un nacionālsociālisma idejas tiek adaptētas vairākos līmeņos: totalitāro režīmu kopējā politisko, sociālo, autoritāro ideju segmentā, taču arī specifiskos nacionālistiskos un rasiskos segmentos. Turklāt “krievu pasaules” ideologu darbos vērojama šo diskursu saplūsmē ar pareizticības un “garīgās Krievijas” diskursiem, kuru veidošanās gaitā liela nozīme ir krievu kultūras uztverei Eiropā. Visi šie diskursi ir pietiekami bīstami, jo – jau saskaņā ar pašu krievu ideologu ieceri – apelē pie dažādām eiropiešu cerībām un bailēm, vēlmēm un neapzinātām kultūras attīstības līknēm. Tāpēc (rekomendācija) vēl jo svarīgāk ir saskatīt un aprakstīt “krievu pasaulē” saplūstošos diskursus, lai ar to palīdzību nebūtu iespējams manipulēt ar Eiropas intelektuāļiem un masu kultūru.

Kā jau tika rekomendēts iepriekš, ir jāveic izglītojošs darbs visos sabiedrības slāņos, galveno uzmanību pievēršot tādiem vēsturiskajiem naratīviem kā mitoloģizētām pasaules skaidrojuma formām. Turpmāk tekstā tiek minētas vairākas šādas formas (tādu varētu būt daudz vairāk), kuru reālo iesakņotību “krievu pasaules” **pārstāvja apziņā būtu vēlams noskaidrot socioloģiskos pētījumos (rekomendācija).**

Narativi

- 1) Krievija atbrīvotāja: par to, ka Krievija vienmēr visus ir tikai atbrīvojusi, ir pārliecināta lielākā Krievijas iedzīvotāju daļa (to apstiprina intervijas, aptaujas). “Atbrīvotie” (tautas, valstis) to kategoriski noliedz.
- 2) Krievija visā savā vēsturē nevienam nav uzbrukusi. Apgalvojums tiek tiražēts neskaitāmas reizes, sākot no bērnudārza un skolas līdz mūža galam visdažādākajās auditorijās un sabiedrības grupās. Piemēra pēc: to apgalvo Vladimira Putina preses sekretārs Dmitrijs Peskovs (Dmitry Peskov): “Bet atgādināsim, ka Krievija visā savā vēsturē nevienam nav uzbrukusi [..].” (Play24.lv b. g.) To pašu vēsti arī Maskavas un visas Krievzemes patriarhs Kirils (Kirill). Šādus piemērus varētu piesaukt tūkstošiem. Patiesība diemžēl ir cita – visa Krievija ir tapusi nemītīgas impēriskas agresijas rezultātā.
- 3) Krievija barotāja. Vēsturiskie fakti liecina par pretējo, civilizētā pasaule visnotaļ regulāri ir glābusi Krieviju no bada. Pētījumi Latvijā apstiprina, ka arī Latvija okupācijas laikā ir barojusi Maskavu.
- 4) Krievija un jēdziens rodina (dzimtene). Civilizētās Eiropas valodās praktiski netulkojams jēdziens, jo tā nav dzimtene tiešā šā vārda nozīmē, bet gan iekarota teritorija, kara laupījums. Sociālie pētījumi liecina, ka tikai neliela Krievijas sabiedrības daļa būtu gatava atdot Japānai Otrā pasaules kara beigās Krievijas sagrābtās japāņu salas, jo svešas – iekarotas – teritorijas krievu kultūrapziņā kļūst par rodina.
- 5) Krievija – civilizācijas un kultūras dāvētāja. Nepamatots apgalvojums. Būtu argumentēti jāatklāj Zelta ordas un Rietumu ietekme uz Krievijas kultūru.
- 6) Padomju Savienība kā vispārīgs jēdziens ideālas sabiedrības apzīmēšanai, kas neprasa spēju vai vēlmi šo jēdzienu tematizēt. Padomju Savienība nav un nekad nav bijusi valstu savienība, bet gan Maskavas totāli pārvaldītu teritoriju kopums, jo boļševiku pārvaldītajās teritorijās nekad nav reāli pastāvējusi demokrātiski vēlēta padomju vara, bet gan boļševiku ieviesta militāra diktatūra. To pamana tikai atsevišķi Rietumu inteliģences pārstāvji; Karls Jaspers (Karl Jaspers) atzīmē, ka viņš neiebilstu pret padomju varu, ja vien tā kādreiz vispār būtu iedibināta (Jaspers 1962).
- 7) Padomju cilvēks; krieviski runājoša, Maskavas režīmam pakļauta cilvēkveidīga būtne – “Mana adrese nav ne māja, ne iela, mana adrese – Padomju Savienība” (no 20. gadsimta 70. gados populārās dziesmas *Moj adres – Sovetskij Sojuz!* (“Mana adrese – Padomju Savienība!”), Davida Tuhmanova (David Tuhmanov) mūzika, Vladimira Haritonova (Vladimir Haritonov) vārdi).

Tēmas, izgaismojami jautājumi

- 1) **“Krievu pasaules” koncepcija un Krievijas Pareizticīgās baznīcas pieredze.** Saistībā ar to varētu atgādināt Vladimira Ļeņina (Vladimir Lenin) atziņu, ka Krievijas Pareizticīgā baznīca visā tās pastāvēšanas vēsturē nekad nav bijusi nekas cits kā valsts aparāta piedēklis. Patlaban Maskavas un visas Krievzemes patriarhs Kirils regulāri aicina uz genocīdu Ukrainā, augstu stāvoši pareizticīgie garīdznieki svētī tankus, kas dodas iznīcināt Ukrainu.
- 2) **Krievu fašisms un šizofašisms** (amerikāņu vēsturnieka Timotija Snaidera (Timothy Snyder) termins) (TVNET redakcija 2023). Jāatzīmē, ka par krievu fašismu un tā īpatnībām arvien vairāk runā pašas Krievijas sabiedrības izpētes speciālisti un intelektuāļi (Dmitrijs Bikovs (Dmitry Bikov), Aleksandrs Ņevzorovs (Aleksandr Nevzorov) un daudzi citi). It īpaši Rietumu sabiedrībās būtu eksistenciāli izšķirīgi aktualizēt Bikova izteikto aicinājumu putiniskā fašisma sakarībā: “Ir laiks no jauna uzvarēt fašismu.” (Davletgil’deev, Bikov 2024). Jo īpaši svarīgi tas ir tāpēc, ka liela Krievijas sabiedrības daļa domā: Krievija Otrajā pasaules karā ir atbrīvojusi pasauli no fašisma. Ar dziļu pārliecību gribētu apgalvot, ka Krievijā fašismu lielākā sabiedrības daļa uztver kā etnisku kategoriju (pieļauju, ka to varētu apstiprināt socioloģisks pētījums). Tas uzliek par pienākumu plašākās sabiedrības aprindās (arī Latvijā) viest skaidrību par fašismu kā sociālu kategoriju (rekomendācija) (par krievu fašismu piemēra pēc sk.: Nastojashchee Vremja 2025).
- 3) **Nacisma specifika Krievijā.** Nacisms Krievijā galvenokārt pastāv mesiānisma veidolā un izpaužas nevērībā pret citu tautu valodām un kultūru. Latvijā to

apliecina kaut vai tas, ka daudzi šeit iebraukušie krievi pat piecdesmit gadu laikā nav apguvuši latviešu valodu.

- 4) **Krievijas impērisma glorifikācija,** īpaši mūsdienu formās un izpausmēs, ieskaitot pēdējās desmitgadēs kultivēto *pobedobesie* (uzvaras mānija – krievu val.). *Pobedobesie* 2024. gadā gan Krievijā, gan ārvalstīs robežojas ar kolektīvu šizofrēniju, kura, tai padziļinoties, var novest pie pasaules katastrofas.
- 5) **Autoritārisms un Krievijas ekonomikas specifika.** Pamatatzinums, kas Latvijā nav izgaismots, – Krievijas ekonomika nav kapitālistiska, bet gan noteicošajās izpausmēs lēņu tipa saimniecība.

Rekomendācija: rast iespēju minēto naratīvu un tēmu izpētei un rezultātu publicēšanai (finansējums).

Idejai par īpašu Krievijas civilizāciju ir senāka vēsture, taču par specifisku “krievu pasaules” koncepciju tā transformējās salīdzinoši nesen, turklāt ar aktīvu Krievijas Pareizticīgās baznīcas līdzdalību. Sākotnēji šī koncepcija akcentē Krievijas kultūras savdabīgumu, cenšoties īstenot “maigo varu” Krievijas interešu sfērā arī aiz tās robežām. Pēc Putina nākšanas pie varas “krievu pasaules” koncepcija kļūst par ideoloģijas instrumentu un laika gaitā arvien aktīvāk pauž ekspansionisma un impērisma ambīcijas.

Šādā kontekstā “krievu pasaules” koncepcija arvien vairāk nonāk pētnieku (publicistu, sociologu, filozofu, vēsturnieku) redzeslokā. To interpretē daudzi Krievijas disidenti, varas opozīcijas pārstāvji, visdažādāko profesiju intelektuāļi, ļoti bieži “krievu pasaules” koncepciju saistot ar impērisma, fašisma, nacisma jēdzieniem. Pēc Krievijas uzsāktā hibrīdkara Ukrainā 2014. gadā un īpaši pēc pilna mēroga

iebrukuma 2022. gada 24. februārī pastiprinātu interesi par “krievu pasaules” koncepciju izrāda arī Rietumu vēsturnieki, filozofi un sabiedriskās dzīves analītiķi (Timotijs Snaiders, Anne Aplebauma (Anne Applebaum) un daudzi citi pasaulē plaši pazīstami speciālisti) (Rekomendācija – tulkot šādu speciālistu darbus) (Snyder 2018; Applebaum 2017). Vienlaikus jānorāda, ka atsevišķos gadījumos Rietumu pētnieki – un sabiedrība kopumā – (īpaši to var teikt par Vāciju) ir ļāvušies ilūzijām, galvenokārt identificējot Krievijas kultūru ar Fjodora Dostojevskā (Fyodor Dostoevsky), Antona Čehova (Anton Chekhov), Pētera Čaikovska (Pyotr Tchaikovsky) mantojumu, adekvāti nenovērtējot totalitārisma vēsturisko un līdz šim dzīvo lomu Krievijas kultūras pieredzē. Svarīgi atgādināt, ka postkomunistiskās Eiropas valstis (arī Baltijas valstis) regulāri brīdināja Rietumus par Krievijas impēriskajiem tīkojumiem (kā piemēru var minēt Eiropas parlamenta deputātes Sandras Kalnietes politisko darbību, parlamenta locekļus brīdinot par Krievijas agresīvo politiku un atgādinot par Baltijas tautu izsūtīšanas kampaņām Josifa Staļina (Joseph Stalin) valdīšanas laikā. Sk. viņas runu: Kalniete 2014.).

Vēstures naratīvam un vēsturisku sižetu, notikumu, personu interpretācijai Krievijas politiskajā retorikā 21. gadsimtā ir bijusi ļoti nozīmīga loma situācijās, kad šis valsts politikas veidotāji ir konstruējuši argumentu bāzi, lai attaisnotu agresīvu verbālu un fizisku rīcību pret šķietamiem ārējiem apdraudējumiem un slēptu teritoriālo interešu patiesos motīvus un iejaukšanos kaimiņvalstu iekšējās dzīves procesos. Pat viduslaiku vēstures avoti un tajos iztīrītās tēmas, tendenciozi interpretējot un manipulējot ar to saturu, kopš 18.–19. gadsimta tiek izmantoti Krievijas ideoloģijā (“krievu pasaules” mitoloģijā), lai pamatotu – “atjaunojama vēsturiska taisnīguma vārdā” un aizstāvēt

“krievu pareizticības un kultūras” vērtības – savu iespiešanos sākotnēji Baltijas vāciskajā sabiedrībā un vēlāk arī Baltijas valstu sabiedrību suverēnas attīstības procesos. Viens no uzdevumiem ir atklāt, kā Krievijas jaunā agresīvā “krievu pasaules” ideoloģija ir veidojusies kā vēsturiski pēctecīga parādība, kuru raksturo, piemēram, etniskas un sakrālas sākotnes un senas (slāvu) kultūras klātbūtnes motīvi, kas tiek izmantoti politiskajā retorikā kā pamatojums Krievijas cīņai pret Rietumu pasauli, tās vērtībām un institūcijām. Šīs cīņas metodes un formas izpaužas, piemēram, veidojot atbalstošu noskaņojumu gan Krievijā, gan ārpus tās ar speciāli sagatavotas šķietami patiesas informācijas palīdzību un ietekmes palielināšanu, anektējot svešas valsts teritoriju.

Izvēsta pētījuma nolūks ir izpētīt “krievu pasaules” koncepciju dominējošo Krievijas kultūras orientāciju (“kultūras konstantes” – Jurijs Lotmans) un sabiedriskās prakses kontekstā, lai gūtu adekvātu izpratni par Krievijas kā valsts un sabiedrības specifiku (atšķirībā no Rietumu sabiedrībām). Tieši šī citādības izpratne ļautu veidot arī atbilstošas attiecības ar Krieviju, veicinot dialogu, kur tas iespējams (atceroties, ka ievērojama daļa Krievijas iedzīvotāju ir rietumnieciski orientēti), un kategoriski noraidot Krievijas impēriskās ambīcijas, mesianiskās ilūzijas, ja tās ir principiāli vērstas pret Rietumu civilizāciju un apdraud tās eksistenci. Ir jāsaprot, ka jebkura ideoloģiskā koncepcija (arī “krievu pasaule”) ir būtiski saistīta ar jebkuru citu sabiedriskās prakses jomu, arī ekonomiku. Tieši “krievu pasaules” neizprašana ir novedusi Rietumus (īpaši Vāciju) pie smagām ekonomiskām problēmām attiecībās ar Krieviju. Šādu problēmu nebūtu, ja Rietumu speciālisti savlaicīgi būtu iedziļinājušies (un izpratuši) “krievu pasaules” ekspansionistisko iedabu.

24. Reliģiskā piederība un garīgās orientācijas Latvijā

Latvija ir valsts ar daudzslāņainu un vēsturiski izveidojušos reliģisko ainavu, kurā līdzās pastāv dažādas konfesijas un reliģiskās tradīcijas. Šī reliģiskā daudzveidība ir veidojusies vairāku gadsimtu laikā, būtiski ietekmējot ne vien kultūras attīstību, bet arī sabiedrības sociālo struktūru un vērtību sistēmas.

Reliģiskā piederība un ticības orientācija ir nozīmīgi faktori, kas var gan veicināt, gan ierobežot sabiedrības saliedētību. Pastāvošie reliģisko kopienu resursi – gan simboliskie, gan institucionālie – sniedz potenciālu sabiedrības saliedētības stiprināšanai, īpaši kontekstā ar starpkultūru dialoga un iekļaujošas sabiedrības veidošanas mērķiem.

Latvijas reliģisko kopienu vēsturiskā veidošanās migrācijas procesos

Latvijas reliģiskā ainava ir veidojusies vairāku gadsimtu laikā, atspoguļojot dažādus migrācijas viļņus, misiju darbību un politiski reliģiskos procesus, kas ietekmējuši gan kristīgās, gan nekristīgās kopienas. Latvijas reliģiskās daudzveidības veidošanās ir cieši saistīta ar dažādiem migrācijas procesiem, kuru rezultātā veidojušās atšķirīgas reliģiskās kopienas. Šo kopienu ilgstošā vēsturiskā veidošanās un kopienu savstarpējās sadzīvošanas modeļu meklējumi ir **sekmējuši stabilu un vēsturiski izveidotu līdzāspastāvēšanas praksi, kas attīstījusies vairāku gadsimtu gaitā.**

Kristīgo reliģisko kopienu veidošanās Latvijā vēsturiski saistāma ar kristianizācijas procesu, kas norisinājās viduslaiku beigās, īpaši vācu katoļu misionāru darbības rezultātā. Vēsturnieks Andris Priede (Kiope 1999: 1, 3), balstoties uz avotu materiāliem, kas iepriekš Latvijā nav bijuši pieejami, analizējis Rīgas kā starptautiski nozīmīgas pilsētas

dibināšanas motīvus. Viņš interpretē bīskapa Alberta darbību, sasaistot to ar svētā Augustīna vēstures filozofijas (Augustine De Civitate Dei, XIV: 28) koncepciju, kurā bīskapam tiek piedēvēta aktīva loma “Dieva pilsētas” celtniecībā. Šajā kontekstā Alberta ekonomiskā un politiskā aktivitāte tiek skaidrota kā mēģinājums nodrošināt piemērotus apstākļus misiju darbības īstenošanai.

16. gadsimtā, pēc Reformācijas sākuma Vācijā, Mārtiņš Luters (Martin Luther) nosūtīja pirmos jaunās ticības sludinātājus arī uz Rīgu, tādējādi ieliekot pamatus luterisko reliģisko kopienu attīstībai Latvijas teritorijā. Savukārt kontrreformācijas periodā Jēzus Sadraudzības ordenis (jezuīti), ierodoties Latvijā pēc Livonijas kara 1582. gadā kopā ar Polijas karali Stefanu Batoriju, uzsāka aktīvu misionāro darbību vairākos reģionālos centros, tostarp Rīgā, Cēsīs, Jelgavā, Daugavpilī, Ilūkstē, Skaistkalnē, Dagdā, Krāslavā, Alsungā un Jūrkalnē.

Šī darbība sniedza būtisku ieguldījumu izglītības, kultūras un sociālās dzīves attīstībā, kā arī veicināja katoļu kopienu atjaunošanos un nostiprināšanos, īpaši Suitu novadā Kurzemē un Latgales reģionā.

Ebreju reliģisko kopienu izveide Latvijā aizsākās 16. gadsimtā līdz ar jūdu migrāciju no vācu un poļu zemēm uz Kurzemes teritoriju. Savukārt slāvu tirgotāju un zemnieku migrācija no Ukrainas un Baltkrievijas rietumu apgabaliem uz Zemgales un Kurzemes hercogistēm 17.–19. gadsimtā veicināja uniātu jeb Grieķu katoļu kopienu izveidošanos. Pēc Latvijas valstiskās neatkarības atgūšanas 20. gadsimta beigās notika šo kopienu reliģiskās dzīves atjaunošanās. Romas katoļu Sāpju Dievmātes baznīcā Rīgā tika izveidota kapela, kurā pulcējās arī ukraiņu ticīgie, tostarp tie, kas padomju laikā veidoja mazākumtautību grupas Latvijā. Pēc Krievijas pilna mēroga iebrukuma Ukrainā 2022. gadā un ar to saistītās bēgļu plūsmas rezultātā šī kopiena ievērojami pieauga, kļūstot par nozīmīgu ukraiņu garīgo un sociālo centru Latvijā.

1729. gadā Vidzemē, Valmiermuižā, ieradās Hernhūtes brāļu draudzes misionāri no Vācijas, kuru izcelsme meklējama Bohēmijā (mūsdienu Čehijā). Par spīti dažādiem institucionāliem un politiskiem šķēršļiem, viņu darbība noveda pie plašas hernhūtiešu kustības izveides, kas aptvēra vairāk nekā 30 draudzes, apmēram 100 saiešanas namus un aptuveni 20 000 dalībnieku Vidzemē.

Pēc Pareizticīgās baznīcas šķelšanās Krievijā 17. gadsimta otrajā pusē daļa krievu vecticībnieku, bēgot no vajāšanām saistībā ar pretošanos baznīcas reformām, apmetās arī Latvijas teritorijā. Šeit izveidojās viena no nozīmīgākajām vecticībnieku

kopienām ārpus Krievijas. Mūsdienās Rīgā bāzētā Grebenščikova draudze ir pasaulē lielākā Pomoras bezpopovcu vecticībnieku kopiena, kas vispilnīgāk saglabājusi šīs tradīcijas kultūras un reliģiskās formas.

Padomju okupācijas periodā veicinātās iekšējās migrācijas dēļ Latvijā nonāca jaunas etniskās grupas, kuru vidū bija arī dažādu reliģisko tradīciju pārstāvji. Pēc neatkarības atjaunošanas 20. gadsimta 90. gados tika atjaunota arī reliģiskā brīvība, kas veicināja jaunu reliģisko kopienu izveidi, tostarp Armēņu Apustuliskās baznīcas draudzes, gruzīnu pareizticīgās kopienas, kā arī krievu baptistu un evaņģēlisko kristiešu draudzes, kuru locekļi bieži vien bija padomju režīma vajāto reliģisko grupu pārstāvji no Ukrainas un Krievijas.

Vēsturiskās attīstības procesā Latvijā izveidojusies daudzveidīga reliģisko kopienu vide, kuras dalībnieki ir attīstījuši noturīgas līdzāspastāvēšanas un savstarpējās sadarbības formas. Šī dinamika īpaši pastiprinājās padomju okupācijas periodā, kad dažādu kristīgo konfesiju kopienas, reaģējot uz ateistiskā režīma īstenoto spiedienu, **veidoja savstarpējas solidaritātes un ekumeniskās sadarbības modeļus. Šāda starpkonfesionāla kooperācija ne tikai ļāva saglabāt reliģisko identitāti totalitārā režīma apstākļos, bet arī kļuva par atzītu labās prakses piemēru.**

Politisko un sociālo pārbaudījumu apstākļos ir nostiprinājusies arī individuālā piederības izjūta reliģiskajām kopienām. Šī personiskā saikne ar ticības tradīciju bieži kalpo kā indivīda vērtīborientācijas un kultūras identitātes pamats, kas arī mūsdienās veicina sabiedrības saliedētību un garīgo noturību dažādu krīžu kontekstā.

Reliģiskā piederība, vērtīborientācija un ietekme uz sabiedrības attīstību

Reliģiskā piederība ir indivīda saikne ar noteiktu reliģisko tradīciju vai ticības sistēmu, kas ietver ne vien ticību un rituālās prakses, bet arī aktīvu līdzdalību reliģiskajā kopienā. Tā veido būtisku cilvēka identitātes dimensiju, ietekmējot indivīda uzskatus, vērtīborientāciju un dzīvesveidu.

Reliģiskās piederības eksistenciālais pamats nereti sakņojas ontoloģiskās attiecībās ar transcendentu realitāti – dzīvo Dievu. Šādas attiecības konstruē indivīda garīgo identitāti, kur cilvēks sevi apzinās kā radību attiecībās ar Radītāju. Šī vertikālā dimensija ietver iekšēju pārvērtību un personīgo izaugsmi, ietekmē domāšanu, morālās izvēles un rīcību, kā arī kalpo par spēka un mīlestības avotu kalpošanai citiem.

Šī vertikālā dimensija ir cieši saistīta ar horizontālo – dzīvi reliģiskajā kopienā. Kopienā indivīdam tiek nodrošināta iespēja dalīties garīgajā pieredzē, stiprināt ticību, piedzīvot piederību un mācīties kalpot sabiedrībai. Šāda līdzdalība veicina garīgo izaugsmi, personisko atbildību un apzinātu garīgo dāvanu attīstīšanu kopējam labumam. Reliģiskās kopienas bieži vien kļūst par sociālās solidaritātes avotu, piedāvājot platformu labdarības, izglītības un kultūras iniciatīvām, kā arī sekmējot morālo vērtību pārnesi plašākā sabiedrībā.

Turklāt reliģiskās kopienas var pildīt arī “sabiedrības sirdsapziņas” funkciju, iestājoties par cilvēka cieņu, taisnīgumu, mieru un sociālo atbildību. Tās ir būtisks resurss starpkultūru un starpreliģiju dialoga veidošanā, palīdzot būvēt tiltus starp dažādām sabiedrības grupām.

Latvijā vērojams viens no augstākajiem reliģiskajai piederībai neidentificēto iedzīvotāju īpatsvaram Eiropas Savienībā –

aptuveni 50 % iedzīvotāju sevi neuzskata par piederīgiem nevienai reliģiskajai tradīcijai (CSP 2024a; CSP 2024b). Šis rādītājs ļauj pētniekiem secināt (Brutāns 2025), ka reliģiskie jautājumi Latvijā reti kļūst par sabiedrības polarizācijas avotu atšķirībā no vairākām citām valstīm, kur reliģiskā identitāte biežāk ir sociālo spriedžu centrā.

Pat ņemot vērā augsto sekularizācijas līmeni, reliģiskajām kopienām Latvijā joprojām ir būtisks potenciāls saliedētības veicināšanā. Saskaņā ar jaunākajiem pieejamajiem datiem (Latvijas Fakti 2024), aptuveni 67,7 % Latvijas iedzīvotāju izsaka uzticēšanos Baznīcai, kas to ierindo starp desmit visuzticamāk vērtētajām institūcijām valstī. Tomēr šī uzticēšanās nav viendabīga visās sociālajās grupās – to biežāk pauž lauku iedzīvotāji un vecāka gadagājuma personas.

Pētījumi (LU FSI 2022; PEW 2016) parāda, ka Baznīcas uzticamības augstais līmenis nav viennozīmīgi saistīts ar reliģiskās prakses regularitāti. Uzticēšanās bieži ir balstīta uz reliģisko kopienu sociālo funkciju – atbalsta sniegšanu garīgajās, emocionālajās un materiālajās vajadzībās. Tādējādi šīs kopienas kalpo kā nozīmīgs resurss gan indivīda līmenī, gan plašākas sabiedrības saliedētības kontekstā.

Latvijas reliģisko kopienu struktūra neaprobežojas tikai ar draudzēm kā pamata vienībām. To veido arī dažādas reliģiskās ordeņkopienas un kustības. Romas katoļu Baznīcas paspārnē darbojas vairāki vīriešu ordeņi, piemēram, kapucīni, jezuīti, dominikāņi, karmelīti, mariāņi, un sieviešu kongregācijas, tostarp Nabadzīgā Bērna Jēzus kongregācija, dominikāņu māsas, kontemplatīvās un apustuliskās karmelišu kopienas, kā arī Tuvākmīlestības

ordeņa māsas. Līdztekus tiem darbojas arī sekulārie ordeņi, kuros apvienojas laji – gan vīrieši, gan sievietes –, kas seko karmelītu, dominikāņu, jezuītu un citu ordeņu garīgumam ikdienas dzīvē.

Reliģisko kopienu kopainā iekļaujamās arī ekleziālās kustības, piemēram, laulāto kustības un karitatīvās iniciatīvas. Īpaši nozīmīga loma ir Baznīcas organizācijām, piemēram, “Caritas Latvija”, Maltas ordeņa pārstāvniecībai, Luterāņu Diakonijas centriem, zupas virtuvēm, jauniešu un ģimenes atbalsta centriem, kā arī baptistu misijas organizācijām, piemēram, “Zvaigzne Austrumos”. Šīs struktūras gadu gaitā ir kļuvušas par nozīmīgām sabiedrības atbalsta platformām, it īpaši palīdzības sniegšanā sociāli neaizsargātajām grupām.

Analizējot reliģisko kopienu ietekmi uz sabiedrības saliedētību, to būtiskākais devums meklējams solidaritātes un brālības vērtību īstenošanā. Šīs kopienas ne vien sniedz praktisku palīdzību, bet arī iemieso saliedētību veicinošas vērtības, kas vieno dažādas sabiedrības grupas un stiprina savstarpēju atbildību.

Latvijas reliģiskās kopienas sniedz ieguldījumu saliedētības stiprināšanā, veicot praktisku palīdzības darbu dažādām sabiedrības grupām. Luterāņu Baznīca, sadarbojoties ar Diakonijas centru, regulāri organizē ziedojumu vākšanas kampaņas, pārtikas bankas un cita veida atbalsta pasākumus trūcīgajiem iedzīvotājiem. Katoļu Baznīca šo darbu īsteno galvenokārt caur labdarības organizāciju “Caritas Latvija”, kas nodrošina sociālo palīdzību ģimenēm, senioriem, bēgļiem un citām neaizsargātajām grupām.

Pareizticīgā Baznīca Latvijā koncentrējas uz atbalstu vientuļiem senioriem un sociāli maznodrošinātajiem. Tās iniciatīvas ietver arī ziedojumu vākšanu un mērķtiecīgas palīdzības sniegšanu vai sadarbību ar kopienām, kuras pārstāv migrantu un bēgļu grupas.

Mazākās reliģiskās kopienas bieži īsteno vietēja mēroga vai individuāli organizētas iniciatīvas, kuras, pat ņemot vērā ierobežotos resursus, sniedz būtisku atbalstu konkrētās teritorijās vai mērķgrupās. Šāda daudzveidība palīdz veidot komplementāru atbalsta tīklu, kurā iesaistītas dažādas ticības kopienas ar atšķirīgu darbības mērogu un specializāciju.

Latvijas reliģiskās kopienas piedalās starpkultūru un starpreliģiju dialogā, īstenojot iniciatīvas, kas veicina reliģisko un etnisko grupu savstarpēju izpratni un sadarbību.

Luterāņu Baznīca ir aktīvs ekumenisko pasākumu dalībnieks un regulāri sadarbojas ar citām kristīgajām konfesijām. Kā piemēru var minēt 2023. gada 5. maijā Sv. Pētera baznīcā un 7. maijā Vecajā Sv. Ģertrūdes baznīcā notikušos dievkalpojumus Ukrainā kritušo piemiņai, kas tika organizēti ar Latvijas Ukrainu kongresa un Ukrainas vēstniecības atbalstu. Savukārt Romas katoļu Baznīca aktīvi piedalās starpreliģiju diskusijās un izglītojošos projektos, stiprinot savstarpējās sapratnes kultūru. Pareizticīgā Baznīca šajās norisēs iesaistās retāk, tomēr piedalās kopīgos reliģiskos pasākumos.

Reliģiskās kopienas veic nozīmīgu darbu arī sabiedrības saliedēšanā reģionos, kur kristīgās Baznīcas infrastruktūra kalpo kā kopienas centrs. Luterāņu draudzes veicina iekļaujošas sabiedrības attīstību, organizējot vietēja mēroga pasākumus, kas stiprina vietējo identitāti un savstarpēju uzticēšanos. Katoļu Baznīca rīko kopienas svētkus, jauniešu nometnes un citas aktivitātes, kas sekmē sociālo vienotību.

Pēc Krievijas pilna mēroga iebrukuma Ukrainā būtisku lomu ieguvusi grieķu katoļu kopiena Rīgā. Rīgas Sāpju Dievmātes baznīcā kalpojošais priesteris Romans Sapužaks, kurš ieradies misijā no Ukrainas, ir veidojis draudzi kā garīgo un sociālo atbalsta centru Ukrainas bēgļiem. Lai

gan draudzes kapacitāte ir ierobežota, tās nozīme ir būtiska, ņemot vērā to, ka grieķu katoļu un latīņu rita katoļi var piedalīties viens otra dievkalpojumos. Šī mijiedarbība ļauj Ukrainas grieķu katoļiem Latvijā piekļūt latīņu rita draudzēm visā valstī. Nozīmīgs piemērs šādai integrācijai bija Svētā Mise 2022. gada 31. jūlijā Rīgas Sv. Franciska baznīcā, kuru celebrēja tēvs Sapužaks un kurā piedalījās Ļvivas akadēmiskais koris Dudaryk; tika vākti ziedojumi Ukrainas atbalstam. Šādas iniciatīvas apliecina kopienu spēju mobilizēt resursus starpkultūru solidaritātes veicināšanai.

Pareizticīgā Baznīca veido būtisku kopienas identitātes balstu Latgalē un Rīgā, tomēr tās lomu Ukrainas bēgļu integrācijā ierobežo vairāki faktori. Lai arī 2022. gada 25. martā Latvijas Pareizticīgā Baznīca aicināja Ukrainas pareizticīgos meklēt garīgu mierinājumu vietējos dievnamos, daudzi šo aicinājumu uztvēra

rezervēti. Aptauju dati (sk., piemēram, Kiope, Krūmiņa-Koņkova 2024: 32–33) un bēgļu, jo sevišķi Ukrainas kara bēgļu, saziņas kanāli liecina, ka būtisks šķērslis integrācijai ir Latvijas Pareizticīgās Baznīcas saikne ar Maskavas patriarhātu, kas bēgļos raisa neuzticību, īpaši ņemot vērā atšķirīgo vietējās krievvalodīgās kopienas attieksmi pret Krievijas agresiju Ukrainā. Līdz ar to daudzi Ukrainas pareizticīgie bēgļi izvēlas neapmeklēt vietējās pareizticīgās baznīcas vai dod priekšroku grieķu katoļu draudzēm, kur, viņuprāt, ir lielāka emocionālā un nacionālā drošība.

Šie piemēri norāda, ka, pat ņemot vērā daļējo institucionālo atvērtību, savstarpīgums starp Ukrainas bēgļiem un daļu Latvijas pareizticīgo kopienas locekļu patlaban neveidojas, līdz ar to pareizticīgajai Baznīcai pagaidām nav centrālā loma šo jaunpienācēju integrācijas procesos.

Brālības prakse un mazās grupas kā integrācijas ietvars

Reliģiskajām kopienām, tostarp draudzēm, ir raksturīga ciešu savstarpējo saišu veidošana, kas kalpo kā nozīmīgs resurss sabiedrības integrācijai. Tieši šajās kopienās nereti tiek nodrošināta telpa sociālai iekļaušanai, piedāvājot atbalsta un piederības iespējas arī ievainojamām sabiedrības grupām, piemēram, kara bēgļiem.

Par spilgtu piemēru šādai pieejai kalpo labdarības organizācijas “Caritas Latvija” darbība, īpaši tās projekti, kas īstenoti biedrības “Svētās Ģimenes Māja” telpās Vecrīgā. Šeit kara bēgļiem tiek piedāvātas daudzveidīgas mazās grupas un aktivitātes – latviešu un

angļu valodas kursi, radošās darbnīcas (zīmēšana, kulinārija), fiziskās aktivitātes, kā arī kultūras un garīgās pieredzes notikumi, piemēram, ekskursijas un svētceļojumi. Šo gadu laikā organizācija ir paplašinājusi savu darbību, veidojot arvien jaunus atbalsta un interešu grupu formātus, tādējādi veicinot jaunpienācēju pakāpenisku sociālo integrāciju Latvijas sabiedrībā.

Minētie piemēri liecina, ka **mazo grupu ietvars jeb mikrogrupas ir īpaši piemērots formāts brālības un solidaritātes veidošanai**. Šādās strukturāli vienkāršās, bet emocionāli nozīmīgās kopienās indivīdi piedzīvo piederības,

sapratnes un savstarpēju rūpju pieredzi. Tādējādi reliģiskās kopienas veicina sabiedrības saliedētību ne tikai caur institucionāliem mehānismiem, bet arī caur personiskām, uzticībā balstītām attiecībām.

Primāri reliģiskās kopienas nodrošina pastorālo aprūpi, kas ietver ticības praktizēšanas iespējas, sakramentu pieejamību un garīgo vadību (Bērziņa, Kažoka 2023; Nastevičs 2018, Lente.lv 2025). Šī dimensija veicina ne tikai individuālu garīgo izaugsmi, bet arī stiprina piederības izjūtu plašākai kopienai.

Vienlaikus šīs kopienas sniedz būtisku emocionālo un psiholoģisko atbalstu, īpaši krīzes situācijās. Valsts pētījumu programmas “Jauni risinājumi demogrāfijas un migrācijas procesu izpētē latviskas un eiropēiskas zināšanu sabiedrības attīstībai” (DemoMigPro; VPP-LETONIKA-2021/4-0002) reliģijpētniecības grupas intervijās ar dažādu reliģisko kopienu pārstāvjiem, kas aprūpē Ukrainas kara bēgļus, šāda veida atbalsts tiek identificēts kā visnozīmīgākais palīdzības veids, kas nodrošina emocionālu stabilitāti un cilvēka cieņas apziņas saglabāšanu ārkārtas apstākļos. Papildus tam reliģiskās kopienas bieži piedāvā arī materiālo atbalstu – humāno palīdzību, jo sevišķi pārtikas un apģērba ziedojumus, juridisko un sociālo konsultāciju iespējas, tādējādi īstenojot integrētu palīdzības pieeju, kur garīgā aprūpe tiek sasaistīta ar praktisko atbalstu.

Brālības jēdziens galvenokārt tiek saistīts ar solidaritāti, šos divus jēdzienus uztverot kā līdzīgus vai savstarpēji pārklājošus (LU SPI 2021; Bērziņa, Kažoka 2023; Šķiņķis 2022). Otrā nozīmīgākā interpretācija brālību tuvina draudzībai, proti, attiecībām, kurās dominē personiska labvēlība, uzticēšanās un savstarpēja emocionālā atsaucība. Brālība arī tiek definēta kā izteikti reliģiska vērtība, ņemot vērā tās teoloģisko pamatojumu un nozīmi

reliģisko kopienu praksē – gan ikdienas draudzes dzīvē, gan dažādu žēlsirdības un labdarības iniciatīvu kontekstā. Brālība izprotama arī kā kultūras vērtība, atsaucoties uz tās klātbūtni Franču revolūcijas ideālajā triādē – “brīvība, vienlīdzība, brālība” –, kā arī tās konceptualizāciju filozofijā, literatūrā, mākslā un mūzikā.

Lai arī brālība un solidaritāte ir savstarpēji radniecīgi jēdzieni, tie atšķiras pēc emocionālās un normatīvās dziļuma pakāpes. **Solidaritāte apzīmē indivīda normatīvi motivētu gatavību sniegt atbalstu kopīga labuma vārdā, kas ir būtisks saliedētības elements. Savukārt brālība ietver personiski padziļinātu, emocionāli intensīvu un eksistenciāli balstītu attieksmi pret otru cilvēku kā līdzvērtīgu, morāli nozīmīgu subjektu.**

Reliģiskajā diskursā brālības jēdziens tiek pamatots ar teoloģisko pārliecību par cilvēces vienoto izcelsmi – visi cilvēki ir viena Debesu Tēva bērni, tādējādi veidojot savstarpējas “garīgās radniecības” attiecības. Šis skatījums nostiprina brālības ideālu kā fundamentālu principu reliģiskajās kopienās. Līdz ar to dažādās reliģiskās tradīcijās veidojas strukturētas brālības, piemēram, Kānas laulāto kustība katoļu Baznīcā, vai dažādi reliģiski ordeņi un sabiedriskās apvienības, kuru iekšējā dinamika balstīta tieši uz brālības gara izkopšanu.

Arī sekulārajā vidē brālības koncepcija turpina pastāvēt dažādu grupu formā – studentu korporācijas, profesionālās asociācijas, interešu kopienas (piemēram, motociklistu vai mākslinieku brālības) –, tādējādi apliecinot jēdziena nozīmi ārpus reliģiskās paradigmas. Šādas struktūras nostiprina sociālās saites un funkcionē kā neformālie atbalsta tīkli. Brālības ideja šeit tuvinās sengrieķu filozofa Aristoteļa izpratnei par filia jeb draudzīgumu kā tikumu, kas ir sabiedrības ētiskās kārtības pamats.

Aspekts	Solidaritāte	Brālība
Definīcija	Vienotība izjūtās un rīcībā	Ciešas saiknes starp cilvēkiem
Piemēri	Starptautiska palīdzība valstīm, kas cietušas zemestrīcēs	Brālības, reliģiskas organizācijās, ģimeniskās apvienības
Emocionālais raksturs	Empātija un atbalsts	Dziļas emocionālas saiknes, lojalitāte, radniecība – bioloģiska vai garīga
Sabiedriskā izpausme	Kolektīvas darbības, atbalsta tīkli	Personiskas attiecības, kopienu aktivitātes un rituāli
Kultūras konteksts	Izplatīta sociālajās kustībās, humānās palīdzības iniciatīvās	Ģimenēs, reliģiskās kopienās, kultūras tradīcijās

Brālības vērtības izpratnes padziļināšana un tās praktiskā iedzīvināšana veido būtisku priekšnoteikumu sabiedrības saliedētības stiprināšanai. Vienlaikus tas ir arī nozīmīgs izaicinājums, jo līdz šim brālīgums Latvijas sabiedrībā pārsvarā tiek saistīts ar savstarpēju attieksmes veidu noteiktās sociālajās vai reliģiskajās grupās. **Lai veidotu saliedētāku sabiedrību, nepieciešams, lai brālīgums tiktu uztverts kā universāla vērtība, kas aptver plašu sabiedrības spektru un veicina kolektīvas identitātes un savstarpējas labvēlības izjūtu.**

Brālīgas sabiedrības aizmetņi ir meklējami mazajās sociālajās grupās jeb mikrogrupās, kur notiek tieša savstarpēja mijiedarbība un tiek veidotas uzticības pilnas attiecības. Šādas mikrostruktūras kalpo kā sabiedrības saliedētības “šūnas”, kurās solidaritāte var pāraugt brālībā. Tam ilustratīvu piemēru sniedz Ukrainas kara bēgļu integrācijas prakse Latvijā. Vairāki brīvprātīgi atbalsta tīkli izveidojās spontāni, balstoties uz kopīgu līdzdalību vienkāršās, bet jēgpilnās aktivitātēs, piemēram, maskēšanās tīklu aušanā vai ierakumu sveču izgatavošanā. Šajās iniciatīvās piedalījās gan Latvijas, gan Ukrainas iedzīvotāji, pārstāvējot dažādas demogrāfiskās un profesionālās grupas, tādējādi radot ciešas starppersonu saiknes.

Reģionos vērojama arī mērķtiecīga integrācija caur kopradīšanas pieredzi, piemēram, Latvijas lauku kopienās sievietes organizēja praktiskas nodarbības un kulinārijas apmācības Ukrainas kara bēgļiem – tas vienlaikus veicināja gan kultūras apmaiņu, gan sadarbības attiecību nostiprināšanu. Līdzīgas iniciatīvas īstenoja katoļu labdarības organizācija “Caritas Latvija”, sadarbībā ar Sabiedrības integrācijas fondu organizējot sociālo mentoru programmas un brīvprātīgo sagatavošanu, kas balstījās uz cieši personiskām attiecībām starp vietējiem iedzīvotājiem un jaunpienācējiem.

Brālības attiecības var tikt veidotas arī formālākās sabiedrības struktūrās, piemēram, izglītības iestādēs vai darba vidē. To pamatā ir attieksmes maiņa, kas paredz labvēlības izrādīšanu pret otru, noraidot tādas sociālās prakses kā mobings, izsmiešana, izstumšana vai hierarhiski pazemojoša rīcība. Tādēļ **brālīguma vērtību iedzīvināšana prasa arī mērķtiecīgu izglītošanu, kas vērsta uz emocionālās inteligences, empātijas un starppersonu komunikācijas prasmju attīstīšanu.** Šādas prasmes ir īpaši būtiskas bērnu un jauniešu audzināšanā, kā arī neformālās izglītības kontekstā, kur iespējama mācīšanās no pozitīvas pieredzes un prakses piemēriem.

Politikas rekomendācijas

Ņemot vērā reliģisko kopienu būtisko ieguldījumu sociālās saliedētības, solidaritātes un brālīguma veidošanā, ir nepieciešams sistemātiski integrēt šo resursu izmantošanu valsts un pašvaldību līmeņa stratēģiskajā plānošanā un rīcībpolitikās. Turpmāk izklāstītās rekomendācijas piedāvā konkrētus rīcības virzienus.

1) Valsts mēroga informācijas un koordinācijas sistēmas izveide

Nepieciešams izveidot centralizētu valsts līmeņa mehānismu, kas koordinētu sadarbību ar reliģiskajām kopienām saliedētas sabiedrības veidošanas jomā. Šādas sistēmas pamatā jābūt ciešai partnerībai ar reliģisko kopienu vadītājiem un atbilstošu nevalstisko sektoru.

2) Iesaistes paplašināšana integrācijas stratēģiju izstrādē

Rīcībpolitikas veidotājiem jānodrošina plaša reliģisko organizāciju un reliģijpētniecības jomas ekspertu iesaiste integrācijas un saliedētības politikas plānošanā un īstenošanā, lai nodrošinātu daudzdimensionālu pieeju un kultūrsensitīvu rīcību.

3) Atbalsts mazajām grupām kā saliedētības iniciatorēm

Reliģisko kopienu prakses mazajās grupās solidaritātes, brālīguma un socializācijas jomā būtu jāpārnes plašākā mērogā, veidojot un atbalstot tematiskus tīklojumus un iniciatīvas, kas stiprina kopienas saites un veicina sabiedrības saliedētību.

4) Esošo prakšu un kapacitātes izmantošana sociālajā darbā

Izstrādājot sociālā darba stratēģijas un plānojot mērķtiecīgus atbalsta projektus, ir būtiski ņemt vērā jau esošās reliģisko kopienu iniciatīvas, balstoties uz to praktisko pieredzi un institucionālo kapacitāti.

5) Reģionālo viedokļu līderu iesaiste stratēģiju īstenošanā

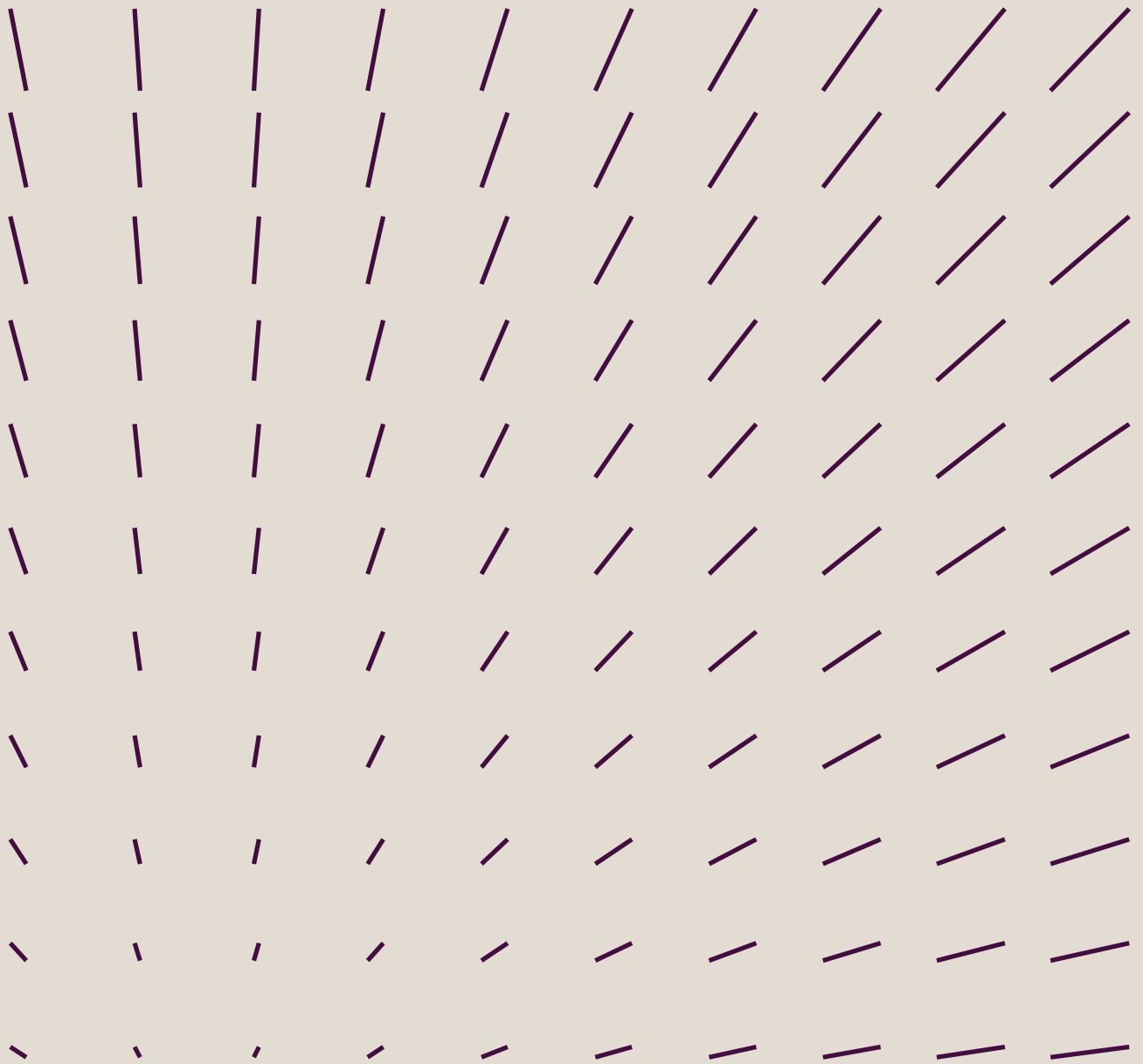
Lai nodrošinātu efektīvu rīcībpolitikas īstenošanu, nepieciešams kartēt attiecīgā reģiona reliģisko kopienu viedokļu līderus un aktīvos dalībniekus, tādējādi veicinot mērķtiecīgu un vietēji pielāgotu līdzdalību.

6) Ekumenisma un starpreliģiskā dialoga potenciāla izmantošana

Sabiedrības saliedētība jāveicina, stiprinot starpkultūru un starpreliģisko dialogu, balstoties uz Latvijas reliģisko kopienu pieredzi ekumeniskajā sadarbībā. Šī prakse ir vērtīgs resurss, ko iespējams pārnest arī uz citām sabiedrības dzīves jomām.

7) Izglītības satura pilnveide

Vispārējās un neformālās izglītības programmās nepieciešams iekļaut saturu, kas veicina izpratni par solidaritāti un brālību kā sociāli integrējošām vērtībām. Tāpat jāizgaismo reliģisko kopienu pieredze padomju okupācijas laikā, lai rosinātu izpratni par šo vērtību politiski manipulējošas izmantošanas riskiem un to autentisko nozīmi demokrātiskā sabiedrībā.

Pielikumi

1. pielikums

Pētījuma metodoloģija

Pētījuma dalībnieku izlases izveide

Pētījuma ģenerālkopa bija Latvijas iedzīvotāji no 18 gadu vecuma. Saskaņā ar Centrālās statistikas pārvaldes 2021. gada Tautas skaitīšanas rezultātiem tādi kopumā bija 1 711 821 iedzīvotāji.

Lai nodrošinātu statistiski drošticamus datus, tostarp rādītājos, kas aptver salīdzinoši maz cilvēku, sasniežamās izlases apjoms (derīgās intervijas) tika plānots ne mazāks par 2000. Realizējamās izlases apjoms ir pietiekams, lai izvērtētu tādas raksturojošās pazīmes, kuru izplatība iedzīvotāju vidū svārstās dažu procentu (apm. 5 %) robežās.

Izlases veidošanai tika izmantota vairākpakāpju stratificētās nejaušās gadījumizlases metode, kas nodrošina visu Latvijas reģionu un apdzīvoto vietu adekvātu reprezentāciju izlasē, veicot izlases stratifikāciju pēc dzīvesvietas reģiona, apdzīvotas vietas lieluma un apdzīvotās vietas teritorijas attīstības indeksa. Izlases izveidei tika izmantoti Centrālās statistikas

pārvaldes aktuālākie dati par >18 gadus veco iedzīvotāju skaitu pēc dzimuma reģionos, pilsētās, novados un pagastos 2024. gada sākumā (kopējais ģenerālkopas lielums atbilstoši 2024. gada datiem – 1 515 601 iedzīvotāji; CSP rādītājs IRD081. Iedzīvotāji pēc dzimuma un vecuma grupām reģionos, pilsētās, novados, pagastos, apkaimēs un blīvi apdzīvotās teritorijās gada sākumā 1970–2024), kā arī aktuālākie Valsts reģionālās attīstības aģentūras dati par apdzīvoto vietu teritorijas attīstības indeksu 2021. gadā (atbilstoši MK saistošajiem noteikumiem; detalizēti ar teritoriju attīstības indeksa aprēķināšanas metodiku var iepazīties Valsts reģionālās attīstības aģentūras (VRAA) interneta vietnē). Kā norāda vairāki pētnieki, stratifikācija ir efektīvāka, ja izlases rāmja mainīgie, pēc kuriem notiek stratifikācija, vismaz vidēji cieši korelē ar pētījumā mēramajiem lielumiem. Par šādu mainīgo var tikt uzskatīts teritorijas attīstības indekss,

jo tā aprēķināšanā tiek izmantoti šādi indikatori (statistikas rādītāji): bezdarba līmenis; iedzīvotāju ienākuma nodokļa apmērs uz vienu iedzīvotāju; rūpnieciskās produkcijas izlaide uz vienu iedzīvotāju; nefinanšu investīcijas uz vienu iedzīvotāju; mazumtirdzniecības apgrozījums uz vienu iedzīvotāju; demogrāfiskās slodzes līmenis uz 1000 iedzīvotājiem; mēneša vidējā bruto darba samaksa; darbojošos uzņēmumu skaits uz 1000 iedzīvotājiem; personu skaits ar augstāko un vidējo izglītību uz 1000 iedzīvotājiem 18 un vairāk gadu vecumā.

Pirmajā izlases veidošanas posmā Latvijas teritorija tika sadalīta izlases vienībās (stratās) atkarībā no reģiona un teritorijas attīstības indeksa. Atsevišķas stratas veidoja sešas Rīgas pilsētas administratīvās vienības un katra no deviņām valstspilsētām (Daugavpils, Jelgava, Jūrmala, Liepāja, Rēzekne, Ventspils, Jēkabpils, Valmiera un Ogre). Tās reizē bija arī primārās izlases vienības (kopumā 15).

Pārējā teritorija stratificēta atbilstoši aktuālajiem statistiskiem reģioniem (no 2024. gada 1. janvāra pieci statistiskie reģioni: Rīgas, Zemgales, Vidzemes, Latgales, Kurzemes). Katrā statistiskajā reģionā esošo novadu pilsētas tika stratificētas atbilstoši to attīstības indeksam piecās kvintilēs (kopumā veidojot 25 stratas), bet, lai aptvertu pēc iespējas vairāk līdzīga attīstības līmeņa mazapdzīvotas teritorijas statistiskā reģiona ietvaros, novadu mazapdzīvotās teritorijas veidotas pēc trīs rangu attīstības indeksiem (novadi ar visaugstāko attīstības indeksu, novadi ar vidēju attīstības indeksu un novadi ar zemāko teritorijas attīstības indeksu), kopumā veidojot 15 stratas. Tādējādi izlasē tika izveidotas 55 stratas, kas ir pietiekami liels skaits, lai novērstu klasteru efekta veidošanos.

Izlases veidošanas otrajā posmā pēc nejaušības principa tika atlasīta starta

adreses katrā no 55 primārās izlases vienībām proporcionāli iedzīvotāju skaitam katrā ģenerālkopas stratā. Adrešu atlasei tika izmantoti Adrešu reģistra dati (Adrešu reģistra uzturētājs – Valsts Zemes dienests). Intervijas tika veiktas, izmantojot nejaušā maršruta metodi, t. i., intervētāji apmeklēja katru otro dzīvokli daudzdzīvokļu namos un katru otro māju individuālo māju rajonos. Lauku apvidos, kur nav ielu, maršruts tika veidots, ejot uz nākamo viensētu. Tika noteikts, ka no katras starta adreses drīkst veikt tikai desmit intervijas. Tādējādi kopumā tika atlasītas 216 starta adreses jeb aptaujas punkti (no visām starta adresēm nebija nepieciešams veikt 10 intervijas).

Trešajā izlases veidošanas posmā respondenti mājsaimniecībā tika atlasīti, izmantojot jaunākā vīrieša principu. Ja šī persona nebija sasniedzama intervētāja vizītes laikā, intervija netika veikta un intervētājam šajā mājsaimniecībā bija jāierodas atkārtoti. Šāda respondentu izvēle novērš kādas konkrētas grupas pārāk lielu pārstāvniecību izlasē, kas mazina kopējo izlases reprezentivitāti.

Adresēs, kur nav bijis kontakta, intervētājam bija atgriešanās vēl divas reizes dažādos laikos, kopumā veicot vismaz trīs kontakta mēģinājumus – vismaz vienu darba dienā pēc plkst. 18.00 un vienu brīvdienā, lai pārliecinātos, ka izmantotas visas iespējas sasniegt respondentu.

Respondentam tika nodrošināta iespēja izvēlēties intervijas valodu, piedāvājot anketu latviešu valodā, bet, ja respondents nespēj šajā valodā komunicēt, tad iespēju atbildēt arī krievu valodā.

Veicot intervijas, izlases realizācija tika kontrolēta gan pēc noteiktajām pazīmēm, gan arī sekojot līdzi dzimumu, vecuma grupu un tautību proporcijai respondentu vidū, lai tā atbilstu aktuālajiem Centrālās statistikas pārvaldes datiem par 18 un vairāk gadu vecu iedzīvotāju galvenajiem

demogrāfiskajiem rādītājiem katrā no statistiskajiem reģioniem. Šāda pieeja nodrošināja izlases reprezentativitāti un mazināja iespējamās novirzes, kas varētu rasties izlases realizācijas gaitā.

Intervijas, datu apkopošana un glabāšana tika veikta saskaņā ar nacionālajiem datu aizsardzības likumiem un Eiropas datu aizsardzības regulu, tostarp arī nodrošinot respondenta anonimitāti.

Lauka darba īstenošanas apraksts

Iedzīvotāju aptaujas datu ieguve jeb lauka darbs tika organizēts no 2024. gada decembra līdz 2025. gada janvārim. Lauka darba izpildītājs: SIA “InnoMatrix”.

Aptaujas anketas tika nodrošinātas latviešu valodā un tulkotas krievu valodā, ļaujot respondentam izvēlēties, kurā valodā atbildēt uz aptaujas jautājumiem, tādējādi nodrošinot respondentiem labāku aptaujas jautājumu izpratni un attiecīgi arī augstāku saņemto atbilžu kvalitāti. Interviju veikšanā tika izmantota datorizēta tiešās intervijas metode CAPI (*Computer-Assisted Personal Interviews*), kas tiešsaistes režīmā ar mobilā interneta pieslēgumu interviju rezultātus reģistrēja datubāzē serverī. Datorizētās sistēmas izmantošana ļāva minimizēt kļūdu iespējamību intervijas gaitā. Vienlaikus datubāzē tika reģistrēta visa informācija par izlases sasniegšanas progresu, kas ļāva sekot līdzi gan intervētāju darba progresam, gan izlases mērķa grupu sasniegšanai. Šie dati bija

operatīvi pieejami lauka darba vadītājam un pētījuma komandai.

Situācijās, kad tehnisku iemeslu dēļ CAPI metode nebija izmantojama (datora sabojāšanās, datora akumulatora izlāde darba gaitā, nepietiekama mobilā interneta tīkla pārklājums u. tml.), intervijas tika veiktas, izmantojot papīra tiešo interviju metodi PAPI (*Pen-and-Paper Personal Interview*) metodi.

Aptauja tika veikta visos Latvijas reģionos atbilstoši izveidotajai izlasei, noteiktajiem aptaujas punktiem un starta adresēm. Kopumā šajā pētījumā bija noteikti 216 aptaujas punkti un tiem atbilstošas starta adreses.

Aptauja tika veikta, organizējot tiešās intervijas (*face to face*) respondenta dzīvesvietā atbilstoši noteiktajām respondenta atlases prasībām.

Pētījuma lauka darbu veica 40 intervētāji, kuru darbu pārraudzīja viens lauka darba koordinators.

Izlases realizācija

Lai nodrošinātu teorētiskās izlases neto apjomu ($n = 2000$) Latvijas iedzīvotāju kvantitatīvai aptaujai, kopējais bruto izlases apjoms sasniedza $n = 5758$. No bruto izlases 71 adrese tika atzīta par nepiemērotu intervijas veikšanai (adresē

atrodas iestāde, tur nedzīvo vai arī tā neeksistē) un 41 gadījumā adresē nebija sasniedzami respondenti pētījuma nosacījumiem atbilstošā vecumā. Līdz ar to sasniedzamās izlases apjoms veidoja $n = 5036$. Realizētās izlases apjoms, veicot

Latvijas iedzīvotāju darba spējas vecumā kvantitatīvo aptauju, bija 2023, kas šajā pētījumā ir arī kopējais sasniegtais izlases apjoms (datu failā saglabātais gadījumu skaits). Kopējais nerespondences rādītājs: 3621 (64 %). Nenotikušo interviju iemesli bija šādi: 1995 gadījumos izvēlētajā adresē netika nodibināts kontakts ar respondentu (neviens nebija mājās), 1626 gadījumos tika saņemts atteikums. Galvenie atteikumu iemesli: nevēlas piedalīties aptaujās (400 gadījumi), atsakās laika trūkuma dēļ (551 gadījums), atsakās tematikas (517 gadījumi) vai iepriekšējās pieredzes dēļ (50 gadījumi). Tāpat 81 gadījumā neatbildētības iemesls bija personas fiziskās vai psihiskās veselības problēmas, 11 gadījumos citi ģimenes locekļi apgalvoja, ka aptaujai atlasītā persona neatbildēs, 10 gadījumos persona nevēlējās atbildēt latviešu/krievu valodā, bet trīs gadījumos atteikuma iemesls bija valodas barjera, vienā – ilgstoša prombūtne, savukārt divos gadījumos – cits iemesls.

No saņemtajiem atteikumu gadījumiem 979 atteikumus sniedza sievietes, bet 645 – vīrieši. 56 gadījumos atteikumu sniegušās

personas vecums tika novērtēts robežās līdz 25 gadiem, 179 gadījumos – vecuma grupā 26–35 gadi, 324 gadījumos – vecuma grupā 36–45 gadi, 330 gadījumos – vecuma grupā 46–55 gadi, 305 gadījumos – vecuma grupā 56–65 gadi, 263 gadījumos – vecuma grupā 66–75 gadi, 135 gadījumos – vecuma grupā 76–85 gadi, bet 18 gadījumos – 86 gadu vecumā vai vairāk. 759 personas atteikumu sniedza latviešu valodā, 856 personas – krievu valodā, bet septiņas personas – citā valodā. Četros gadījumos valoda, kādā tika sniegts atteikums, netika norādīta.

Respondences raksturojums

	Skaitis	%
Bruto izlase	5758	
Nederīgie kontakti	112	
Adrese nav atrodama	71	
Neatbilst izlasei	41	
Derīgie kontakti	5646	100 %
Intervijas	2025	36 %
Nerespondence	3621	64 %
Nav kontakta	1995	
Atteikums	1626	

Intervētāju darba kvalitātes pārbaude

Intervētāju darba kvalitātes pārbaudei aptaujā tika nodrošināti trīs apmācīti un pieredzējuši datu pārbaudes kontrolieri, kuri veica visus nepieciešamos darba kvalitātes un datu atbilstības kontroles pasākumus visā lauka darba norises laikā.

Veikto interviju kvalitātes pārbaude ietvēra vairākus soļus.

1) Intervētāju dokumentācijas pārbaude un analīze

Saņemot darbu atpakaļ no intervētājiem, tika veikta rūpīga visas lauka darba dokumentācijas pārbaude, pārlicinoties, vai pietiekamā skaitā iesniegti visi

nepieciešamie lauka darba dokumenti: respondences un nerespondences atskaites lapas, kā arī papīra anketas tajos gadījumos, kad intervētāji intervijas veica PAPI. Respondences atskaišu lapās tika pārbaudīts, vai respondentu vecums un dzimums sakrīt ar intervijā norādīto, kā arī tas, vai vismaz 50 % no aptaujātajiem respondentiem ir uzrādīts tālruņa numurs. Nerespondences atskaišu lapās tika veikta pārbaude attiecībā uz maršruta metodes ievērošanu, kā arī tas, vai intervētāji ir atkārtoti apmeklējuši māsaimniecības, kurās pirmā apmeklējuma laikā neviena nebija mājās.

2) Veikto interviju telefoniska pārbaude

Atkārtoti tika zvanīts 10 % no visiem respondentiem, kopumā atkārtoti sazinoties ar 200 respondentiem. Atkārtoti sazinoties ar respondentiem, tika uzdoti sekojoši jautājumi:

- vai intervija notika;
- kad notika intervija;
- kur notika intervija;
- kāds bija aptuvenais intervijas ilgums;
- kādi jautājumi tika uzdoti;
- vai intervētājs bija pieklājīgs un profesionāls.

Respondentiem tika uzdoti pieci kontroljautājumi no aptaujas anketas, lai pārlicinātos par iegūto datu precizitāti un godprātību. Kā biežākie uzdodamie kontroljautājumi tika izraudzīti: vecums; dzimums (pārbaudīts nejautājot,

sarunas gaitā); tautība; cilvēku skaits mājsaimniecībā.

Kvalitātes kontroles laikā būtisku darba instrukciju un procedūru pārkāpumi netika konstatēti.

3) Iegūto interviju datu monitorings

Papildus lauka darba dokumentācijas pārbaudei un veikto interviju atkārtotai telefoniskajai pārbaudei visa lauka darba norises gaitā tika veikts ienākošo aptaujas datu rūpīgs monitorings, sekojot līdz tam, lai intervijās atbilžu variants “grūti pateikt” netiek izmantots vairāk kā 10 % no intervijas jautājumiem. Tāpat rūpīgi tika sekots līdz veikto interviju vecuma un dzimuma sadalījumam, lai nodrošinātu, ka visu vecuma grupu un abu dzimumu respondenti tiek aptaujāti līdzvērtīgā skaitā.

Datu apstrāde un svarošana

Datu apstrāde notika, izmantojot licencētu programmu IBM SPSS Statistics 29. Tika veikta datu failu pārbaude, salīdzinot un pārbaudot arī atbilžu savstarpējās loģiskās sakarības, saiknes starp atbilžu variācijām.

Dati pēc apstrādes tika svērti pēc četriem parametriem: dzimuma, vecuma,

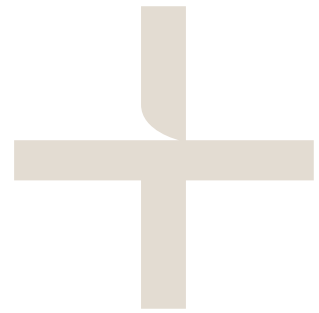
apdzīvotās vietas tipa un reģiona atbilstīgi jaunākajiem statistikas datiem. Saskaņā ar Centrālās statistikas pārvaldes publicēto informāciju par Latvijas iedzīvotāju skaitu Latvijas pilsētās un pagastos par 2024. gadu tika izstrādātas ideālās izlases proporcijas četrām minētajām pazīmēm, pēc kā arī tika veikta datu svarošana.

	Iedzīvotāju skaita sadalījums	Sasniegtais respondentu skaits izlasē, %
KOPĀ	1 515 601	100
Dzimums		
Vīrieši	685 288	45,2
Sievietes	830 313	54,7
Reģions		
Rīgas statistiskais reģions	691 880	45,7
Vidzemes statistiskais reģions	221 508	14,6
Kurzemes statistiskais reģions	221 321	14,6
Zemgales statistiskais reģions	179 562	11,8
Latgales statistiskais reģions	201 330	13,3

	iedzīvotāju skaita sadalījums	Sasniegtais respondentu skaits izlasē, %
Apdzīvota vieta		
Valstspilsēta	800 727	52,8
Novadi	714 874	47,2
Vecums		
Līdz 24 gadiem	125 361	8,3
25–34 gadi	207 610	13,7
35–44 gadi	268 615	17,7
45–54 gadi	255 700	16,9
55–64 gadi	258 864	17,1
65–74 gadi	215 147	14,2
75 gadi un vairāk	184 304	12,2

2. pielikums

Kultūras dzīves aktivizēšanas metode

Ievads: metodes mērķis un nozīme

Mūsu vēsturiskās saliedētības prasmes ir nonākušas jaunā realitātē, kur tās vairs automātiski nestrādā. Ārējie apstākļi ir būtiski mainījušies, un līdz ar tiem ir nepieciešams apzināti attīstīt sabiedrības spēju sadarboties jaunā kontekstā. Latvijas valstiskā pieredze brīvības apstākļos ir īsa, un to pārtraucis ilgstošs okupācijas periods. Pēdējo trīsdesmit gadu laikā sabiedrība ir piedzīvojusi būtiskas politiskas, drošības, sociālas un tehnoloģiskas pārmaiņas: iestāšanos Eiropas Savienībā un NATO, globālu pandēmiju, strauju digitalizāciju, sociālo tīklu ietekmes pieaugumu, mākslīgā intelekta attīstību, kā arī pastāvīgu drošības apdraudējumu no agresīvas kaimiņvalsts. Šādos apstākļos saliedētības spējas, kas balstās iepriekšējo paaudžu pieredzē, nav zudušas, taču tās pastāvīgi jākopj, pielāgojot jaunajai realitātei.

Kultūras dzīves aktivizēšanas metode neizvirza mērķi vienlaikus saliedēt visu sabiedrību. Tā ir vērsta uz tiem iedzīvotājiem, kuriem ir augsts

līdzdalības potenciāls un kuri jūt, nereti vēl neapzinātu, nepieciešamību iesaistīties kopienas veidošanā. Tieši šie cilvēki, saņemot atbilstošu atbalstu un vidi sadarbībai, var visefektīvāk veidot saliedētības kodolu jeb “kristālu”, kura ietekme laika gaitā var paplašināties, pārsniedzot vienas kopienas, teritorijas vai pat valsts robežas.

Metode paredz atbalstīt cilvēkus darīt to, ko viņi paši intuitīvi izjūt kā svarīgāko sev un kopienai kultūras jomā. Pilotprojektā novērots, ka sākotnējās ieceres bieži ir pieticīgas, taču tieši šāds sākums ir būtisks. Metode ir veidota tā, lai, sasniedzot pirmos nelielos mērķus, dalībnieki praktiskā darbībā atjaunotu spēju saliedēties un sadarboties. Turpinot kopīgu darbību, šī spēja tiek padziļināta, veidojot arvien nozīmīgākas aktivitātes un īstenas kopienas sajūtu.

Mazai nācijai būtiskākais resurss nav iedzīvotāju daudzums, bet gan iekšējā noturība un spēks. Kopiena neveidojas ar

lozungiem, bet ar disciplīnu, klausīšanos, atbildību un praktisku rīcību. Latvijas ilgtermiņa noturības pamatā ir nevis sabiedrības viendabīgums, bet spēja apzināti un briedumā sadarboties atšķirību un pastāvīga ārēja spiediena apstākļos.

Šīs atziņas veido pamatu praktiskai pieejai, kas saliedētību neuztver kā abstraktu ideālu, bet kā apzināti atjaunojamu un kopjamu sabiedrības spēju.

Kultūras dzīves aktivizēšanas metode ir strukturēts instruments sabiedrības saliedētības stiprināšanai, jo tā neaprobežojas ar iesaistes veicināšanu, bet rada ilgtspējīgas sadarbības struktūras un atjauno sabiedrības spēju sadarboties ilgtermiņā.

Metode nodrošina vidi, kur regulārā sadarbībā sastopas cilvēki ar atšķirīgiem

uzskatiem, valodām un sociālo pieredzi – neatkarīgi no politiskās orientācijas, valodas lietojuma, pilsoniskā statusa, vecuma vai personības tipa. Latvijas apstākļos, kur sabiedrība bieži funkcionē paralēlās informācijas un sociālajās telpās, šāda strukturēta sadarbība mazina sociālo distanci, veicina savstarpēju uzticēšanos un samazina ilgtermiņa sabiedrības sašķeltības riskus.

Saliedētība šajā metodē netiek pieņemta kā automātiski funkcionējoša dotība, bet kā spēja, kas apzināti jāatjauno un jāuztur dzīva caur kopīgu pieredzi un sadarbību.

Lai šī pieeja kļūtu īstenojama praksē, metode ir strukturēta skaidrās, secīgās pakāpēs, kas soli pa solim palīdz atjaunot sadarbības prasmes, veidot kopienas un nostiprināt ilgtermiņa sadarbību.

Metodes struktūra

Kultūras dzīves aktivizēšanas metode sastāv no piecām secīgām pakāpēm:

- 1) situācijas izvērtēšana un prezentācija;
- 2) koordinatoru piesaiste un apmācība;
- 3) kopienas veidošana;
- 4) kopienas stabilizācija;

5) pieredzes apmaiņa un metodes izplatīšana.

Katra pakāpe balstās iepriekšējā, pakāpeniski atjaunojot sadarbības prasmes un nodrošinot drošu, sociāli iekļaujošu kopienas attīstību.

1. Situācijas izvērtēšana un metodes prezentācija

Procesu uzsāk ar vietējās sabiedrības informēšanu par ieceri, 2–3 prezentācijās skaidrojot metodi, ieguvumus un iepriekšējos rezultātus. Prezentāciju mērķis ir piesaistīt ieinteresētos iedzīvotājus situācijas kartēšanai un turpmākai iesaistei kultūras dzīves aktivizēšanā.

Mērķis

Vienotā un saprotamā formā informēt iedzīvotājus par kultūras dzīves aktivizēšanas procesu, tā ieguvumiem un iesaistes iespējām, kā arī apkopot

informāciju par esošo kultūras un sabiedrisko dzīvi konkrētajā teritorijā.

Gaidāmā ietekme:

- palielinās iedzīvotāju informētība un interese par līdzdalību;
- tiek iegūts pārskatāms kultūras un sabiedriskās dzīves situācijas raksturojums;
- tiek identificēti lokālie resursi un aktīvākie iedzīvotāji, kuri vēlāk kļūs par koordinatoriem un aktivitāšu veidotājiem.

2. Koordinatoru piesaiste un apmācība

Kartēšanas procesā tiek identificēti vietējie iedzīvotāji, kam ir potenciāls un motivācija kļūt par kopienas koordinatoriem. Viņiem tiek nodrošinātas apmācības, kurās iepriekšējie metodes ieviesēji darbojas kā mācībspēki un treneri. Koordinatori saņem atbalstu un kļūst par metodes īstenošanas balsta punktiem savās teritorijās.

Mērķis

Nodrošināt kompetentus vietējos koordinatorus, kuri spēj vadīt, strukturēt

un uzturēt kultūras dzīves aktivizēšanas procesu, atbalstīt iedzīvotājus un stiprināt kopienas sadarbību.

Gaidāmā ietekme:

- veidojas vietēja līmeņa kapacitāte, kas nodrošinās iedzīvotāju iesaisti kultūras dzīves aktivizēšanā;
- koordinatori kļūst par starpniekiem starp iedzīvotājiem un institūcijām;
- iedzīvotāji saņem profesionālu atbalstu iniciatīvu uzsākšanai.

3. Kopienas veidošana

Iedzīvotāji tiek iesaistīti, sniedzot viņiem informāciju, nodrošinot tikšanās iespējas un strukturētu atbalstu, lai viņi varētu iepazīties, atrast domubiedrus un uzsākt jaunas kultūras, sporta un sabiedriskās

iniciatīvas. Šajā posmā tiek veidota kopienas pamatstruktūra – redzamība, līdzdalība un regulāra mijiedarbība –, kas kļūst par ilgtermiņa sadarbības pamatu.

3.1. Informācijas sagatavošana un izplatīšana

Koordinatori kopā ar aktīvajiem iedzīvotājiem apkopo kultūras un sabiedriskās dzīves kartēšanas rezultātus un sagatavo drukātu informatīvo izdevumu (avīzi vai žurnālu), kas tiek izplatīts visiem attiecīgās teritorijas iedzīvotājiem. Izdevumā iekļauj vietējo kultūras un sporta aktivitāšu pārskatu, skaidrojumu par aktivizēšanas procesu un aicinājumu

iesaistīties, kā arī anketu, kas palīdz identificēt iedzīvotāju intereses un vēlmes. Saturs tiek publicēts arī digitālajā vidē (www.kulturaskalendars.lv), vietējās pašvaldību informatīvajās platformās un sociālajos tīklos. Šis solis nodrošina redzamību, informētību un sākotnējo iesaisti.

3.2. Sapulces un aktivitāšu veidošanas darbnīcas

Koordinatori organizē regulāras, ikvienam pieejamas sapulces un aktivitāšu veidošanas darbnīcas, kurās iedzīvotāji iepazīstas, apmainās idejām, veido

komandas un saņem praktisku atbalstu jaunu iniciatīvu īstenošanai. Tikšanās notiek vismaz reizi nedēļā, pielāgojot biežumu kopienas vajadzībām, un tās

turpinās vismaz deviņus mēnešus, nodrošinot stabilu ritmu un pietiekamu laiku, lai attīstītos savstarpējā uzticēšanās, iniciatīva un kopienas līdzdalības prasmes.

Mērķis

Radīt vidi, kurā iedzīvotāji regulāri satiekas, iepazīstas un veido kopīgas iniciatīvas, nodrošinot informācijas pieejamību, tikšanās iespējas un praktisku atbalstu jaunu aktivitāšu izveidei.

Gaidāmā ietekme:

- jaunas iepazīšanās iespējas, padziļinās un paplašinās sadarbība;
- izveidojas jaunas iniciatīvu komandas un aktivitātes;
- kopiena iegūst kopīgu informācijas telpu (drukātais izdevums, digitālās platformas + tikšanās);
- sāk veidoties kopienas identitāte un kopīgi mērķi.

4. Kopienas stabilizācija

Mērķis

Nostiprināt iedzīvotāju sadarbību, veidot regulāras saziņas un mācīšanās struktūras un nodrošināt atbalstu ilgtspējīgai iniciatīvu darbībai, kas turpinās arī pēc metodes ieviešanas perioda. Šajā posmā

tiek attīstītas prasmes, kas nepieciešamas ilgtermiņa sadarbībai un saliedētas kopienas uzturēšanai: savstarpējā uzticēšanās, komunikācija, līdzdalība un partnerības ar vietējām institūcijām.

4.1. Saziņas kanālu izveide

Lai nodrošinātu informācijas apriti un savstarpējo atbalstu, iniciatīvu veidotāji tiek apvienoti kopīgās digitālajās saziņas platformās (WhatsApp, Telegram, Facebook u. c.). Plašākas sabiedrības informēšanai par kultūras dzīves aktivizēšanas aktualitātēm tiek izmantota

kultūras pasākumu sludinājumu vietne www.kulturaskalendars.lv. Šie kanāli kļūst par ikdienas sadarbības un savstarpējās palīdzības rīku, kas stiprina kopienas saliedētību un ļauj operatīvi koordinēt aktivitātes.

4.2. Komunikācijas un sadarbības treniņi (papildu metode)

Reizi nedēļā tiek rīkoti komunikācijas un sadarbības treniņi, kas balstīti starptautiski atpazītās kopienu dialoga praksēs, piemēram, Skota Peka (Scott Peck) kopienu veidošanas principos. Treniņi stiprina savstarpējo uzticēšanos, attīsta iekļaujošas komunikācijas prasmes un

veicina spēju ilgtermiņā sadarboties, tostarp starp dažādu uzskatu un pieredžu indivīdiem. Metode pārbaudīta praksē un var sniegt pozitīvu pienesumu saliedētībai, tomēr tās ilgtermiņa efektivitāte nav zinātniski pierādīta un tā izmantojama kā brīvprātīga papildmetode.

4.3. Mūžizglītības aktivitātes

Regulāri tiek organizētas izglītojošas nodarbības, lekcijas un sarunas, kurās iedzīvotāji dalās profesionālajās zināšanās, prasmēs un dzīves pieredzē. Šāda savstarpējā mācīšanās ne tikai veicina iepazīšanos, bet arī palīdz kopienai apzināt tās dalībnieku

kompetences un izmantot tās jaunu iniciatīvu veidošanā. Līdzīgas prakses ir izplatītas Eiropā (piemēram, Neighbourhood Academy, tautas universitātes, Studiefrämjandet), apliecinot šīs pieejas nozīmi sociālās saliedētības stiprināšanā.

4.4. Sadarbības paplašināšana

Koordinatori veicina strukturētu un regulāru sadarbību starp aktivitāšu veidotājiem un pašvaldību iestādēm, valsts institūcijām, uzņēmējiem un nevalstiskajām

organizācijām. Šāda partnerība nodrošina resursu pieejamību, telpu izmantošanu un ilgtermiņā – ilgtspējīgu kultūras un sabiedrisko aktivitāšu attīstību teritorijā.

4.5. Struktūras izveide

Kopā ar aktivitāšu veidotājiem tiek izstrādāta ilgtspējīga sadarbības struktūra, kas nodrošina kultūras dzīves aktivizēšanas procesa turpināšanos arī pēc koordinatoru atbalsta perioda beigām. Struktūra palīdz uzturēt regulāru saziņu, koordinēt iniciatīvas, piesaistīt resursus un nodrošina, ka kopienas attīstība turpinās iedzīvotāju pašorganizēšanās ceļā.

Gaidāmā ietekme:

- veidojas regulāras saziņas un sadarbības sistēmas (digitālie kanāli, kopienas tīkli);

- stiprinās savstarpējā uzticēšanās un komunikācijas prasmes;
- samazinās sociālā distance starp cilvēkiem ar dažādiem uzskatiem un pieredzēm;
- iedzīvotāji dalās zināšanās un spēj apzināt pieejamos kopienas resursus;
- nostiprinās partnerības ar pašvaldību, valsts iestādēm, nevalstiskajām organizācijām un privāto sektoru;
- iniciatīvas kļūst noturīgas un mazāk atkarīgas no projektu finansējuma.

5. Pieredzes apmaiņa un metodes izplatīšana

Lai paplašinātu sabiedrības iesaisti un iedvesmotu citas kopienas, tiek rīkots kultūras dzīves aktivizēšanas salidojums festivāla formātā. Tajā dalībnieki iepazīstas ar metodi, izmēģina aktivitātes, dalās pieredzē un piedalās saliedēšanas treniņos. Festivāls veicina metodes izplatīšanu citās teritorijās un

pakāpeniski stiprina sociālo saliedētību valsts mērogā.

Mērķis

Veidot nacionāla līmeņa platformu pieredzes apmaiņai, lai iedvesmotu citas kopienas un sekmētu kultūras dzīves aktivizēšanas metodes ieviešanu plašākā Latvijas teritorijā.

Gaidāmā ietekme:

- kopienas, mācoties cita no citas, attīsta savas prasmes;
- veidojas iedzīvotāju un pašvaldību tīkls, kas atbalsta kopienu attīstību;
- palielinās metodes atpazīstamība un pieprasījums visā valstī;
- rodas jauni pilotprojekti un iniciatīvas,

- kas paplašina metodes ietekmi;
 - ilgtermiņā veidojas valsts mēroga sociālās saliedētības infrastruktūra.
- Šādā veidā metode nodrošina, ka sadarbības pieredze un saliedētības prasmes no lokālām kopienām tiek pārnestas valsts mērogā, veidojot drošāku un noturīgāku sabiedrību visā Latvijā.

Metodes ieviešanas laika plāns vienā teritorijā

Veids	Mēnesis													
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
1. Situācijas izvērtēšana un metodes prezentācija	•	•												
2. Koordinatoru piesaiste un apmācība		•	•	•										
3. Kopienas veidošana														
3.1. Informācijas sagatavošana un izplatīšana			•	•	•									
3.2. Sapulces un aktivitāšu veidošanas darbnīcas			•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•
4. Kopienas stabilizācija														
4.1. Saziņas kanālu izveide			•											
4.2. Komunikācijas un sadarbības treniņi					•	•	•	•	•	•	•	•	•	•
4.3. Mūžizglītības aktivitātes					•	•	•	•	•	•	•	•	•	•
4.4. Sadarbības paplašināšana				•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•
4.5. Struktūras izveide										•	•	•	•	•
5. Pieredzes apmaiņa un metodes izplatīšana								•						

Metodes ieviešanas teritoriālais sadalījums

Kultūras dzīves aktivizēšanas metodes ieviešanai Latvija tiek konceptuāli sadalīta **341 teritorijā**, balstoties uz esošo administratīvo iedalījumu un kopienu funkcionālajām robežām.

Teritoriju struktūra:

- **valstspilsētu apkaimes** (58 Rīgas apkaimes un 45 apkaimes pārējās deviņās valstspilsētās);
- **71 novadu pilsēta**;
- **apvienotie pagasti**, kur **511 pagasti** tiek grupēti **170 teritorijās**, apvienojot trīs pagastus vienā metodes ieviešanas vienībā.

No kopējā aprēķina tiek izslēgtas trīs pilotteritorijas, kur metode jau ieviesta,

tādējādi kopā veidojot **341 teritoriju**.

Šāda teritoriālā pieeja nodrošina:

- 1) **pieņemami lielu iesaistīto skaitu katrā teritorijā**, apvienojot mazākus pagastus funkcionālos kopienu laukos;
- 2) **vienlīdzīgu pieeju** dažāda mēroga teritorijām – valstspilsētu apkaimes, novadu pilsētas un pagasti, kas apvienoti pa trim, tiek skatīti kā salīdzināmas ieviešanas vienības;
- 3) **resursu efektīvu izmantošanu**, jo netiek veidots pārmērīgi sadrumstalots modelis ar 511 atsevišķām pagastu vienībām;
- 4) **stabilu koordinācijas struktūru**, kur katrā apvienotajā pagastu teritorijā var tikt iesaistīti trīs vietējie koordinatori

(pa vienam no katra pagasta), tā nodrošinot pārstāvniecību, uzticēšanos un ciešu saikni ar iedzīvotājiem;

- 5) **samērīgu attīstības perspektīvu visos reģionos**, jo tiek plānots sešu gadu laikā metodi pakāpeniski ieviest **341 teritorijā**, tā radot valsts mēroga pārklājumu. Apvienojot trīs pagastus, tiek panākts salīdzināms mērogs ar pilsētu teritorijām,

kas ir būtiski politikas taisnīgumam un rezultātu salīdzināmībai.

Šāds teritoriāls modelis atbilst gan **valsts reģionālās politikas mērķiem**, gan **sociālās saliedētības stiprināšanas vajadzībām**, jo tā ļauj vienlaikus ņemt vērā lokālās identitātes un nodrošināt pietiekamu mērogu efektīvai kopienu attīstībai.

Metodes ieviešanas teritoriālais sadalījums

Veids	Komentārs	Teritoriju skaits
Valstspilsētu apkaimes	Rīgā ir 58 apkaimes	58
	Vidēji katrā valstspilsētā, izņemot Rīgu, tiek rēķinātas 5 apkaimes (9x5=45)	45
Novadu pilsētas	Latvijā ir 71 novadu pilsētas	71
Pagasti	Latvijā ir 511 pagasti, kas tiks apvienoti pa trim katrā teritorijā. Vienā teritorijā būs 4 pagasti, 511 nedalās ar 3	170
KOPĀ		341

Metodes ieviešanas stratēģija visā valstī

1. gads. Uzsākšana (17 teritorijas)

- Fokusējas uz teritorijām ar jau esošu pieredzi vai sadarbības gatavību.
- Nostiprina un paplašina trīs pilotteritoriju pieredzi.
- Mērķis: izmēģināt modeļa mērogošanu, identificēt efektīvus ieviešanas paraugus.
- Ietekme: veidojas pirmā koordinācijas kopiena un reproducējama ieviešanas kompetence valstī.

2. gads. Reģionālā konsolidācija (papildu 36 teritorijas, kopā 53)

- Pieslēdzas teritorijas ar izteiktu lokālo iniciatīvu potenciālu.
- Ietekme: radīts stabils pamats straujai mērogošanai – veidojas plašāks koordinatoru tīkls, parādās pirmie reģionālie sadarbības paraugi.

3. gads. Pirmā lielā izplešanās (papildu 72 teritorijas, kopā 125)

- Fokuss: teritorijas ar salīdzinoši zemāku

kultūras aktivitāšu pieejamību nekā citur.

- Katram reģionam jau ir vairākas aktīvas teritorijas.
- Ietekme: metodi ievieš lielākā daļa pašvaldību; veidojas pirmie starppašvaldību sadarbības tīkli.

4. gads. Ievērojams iesaistīto skaits katrā teritorijā (papildu 72 teritorijas, kopā 197)

- Fokuss: vietas ar zemu kultūras infrastruktūras pieejamību, sociālo spriedzi vai zemu iesaisti. Mazās pilsētas ar izteiktu depopulāciju, ekonomiski un sociāli ievainojamākie pagasti, teritorijas ar augstu latviešu/krievvalodīgo segmentāciju
- Metode kļūst zināma nacionālā līmenī.
- Ietekme: sociālās saliedētības pieaugums reģionos, kas izpaužas iedzīvotāju līdzdalības palielināšanā, savstarpējās uzticēšanās stiprināšanā un kopienu sadarbības aktivitāšu pieaugumā.

5. gads. Nacionālais tīkls (papildu 72 teritorijas, kopā 269)

- Fokuss: mazie pagasti un teritorijas, kur sākotnēji nebija kapacitātes, lai uzsāktu procesu. Attālākie pagasti un mazapdzīvotas teritorijas, novadu pilsētas, kur iepriekš nebija sasniegta pietiekama iesaiste.
- Lielākajā daļā Latvijas teritorijas ir aktīvi koordinatori un kopienu komandas.

- Notiek plašāka pieredzes apmaiņa, festivāli, kopīgi projekti starp pašvaldībām.
- Ietekme: gandrīz pilnīga Latvijas teritorijas aptvere; kopienu tīkls kļūst pašorganizējošs.

6. gads. Pilns pārklājums (papildu 72 teritorijas, kopā 341)

- Metode ieviesta visās plānotajās teritorijās.
- Izveidota nacionāla līmeņa sociālās saliedētības infrastruktūra, kas balstīta vietējās kopienās.

Teritoriālā ieviešana

Gads	Jaunās teritorijas	Kumulatīvi	Aptverto teritoriju īpatsvars no 341
1. gads	17	17	5 %
2. gads	36	53	16 %
3. gads	72	125	37 %
4. gads	72	197	58 %
5. gads	72	269	79 %
6. gads	72	341	100 %

Kopsavilkums. Kultūras dzīves aktivizēšanas metode: piecas pakāpes sabiedrības saliedētībai (seši gadi)

Strukturēts instruments Latvijas sociālās sašķeltības pārvarēšanai, atjaunojot un

stiprinot kopienu noturības pamatus un iedzīvotāju līdzdalību.

Problēma

- Latvijas sabiedrība ir **sašķelta** valodas, politisko uzskatu, sociālekonomisko atšķirību dēļ.
- Ārpus lielāko pilsētu centriem kultūras un sabiedriskās aktivitātes ir salīdzinoši ievērojami mazāk pieejamas.

- Iedzīvotāji dzīvo **atšķirīgās informācijas telpās**, reti satiekas klātienē, un neveidojas savstarpēja uzticēšanās.

Tas **mazina demokrātisko līdzdalību**, sociālo noturību un sabiedrības gatavību krīzēm.

Risinājums: piecu pakāpju metode:

- 1) situācijas izvērtēšana;
- 2) koordinatoru piesaiste un apmācība;
- 3) kopienas veidošana;
- 4) kopienas stabilizācija;
- 5) pieredzes apmaiņa un metodes izplatīšana.

Rezultāts: iedzīvotāji **iepazīstas, sadarbojas, veido iniciatīvas** un pakāpeniski mazinās aizspriedumi.

Ko metode stiprina?

- Savstarpēju uzticēšanos un sociālo kapitālu.
- Sadarbības un dialoga prasmes.
- Spēju konstruktīvi risināt domstarpības.
- Kopienas autonomiju un pašorganizēšanos.
- Vietējo zināšanu un kompetenču izmantošanu.
- Iedzīvotāju iesaisti un demokrātisko līdzdalību.
- Starpetnisko un starppaaudžu sadarbību.

Galvenie ieguvumi valstij

- Mazinās sašķeltība starp latviski un krieviski runājošajiem.
- Samazinās sociālā izolācija un ierobežota informācijas aprīte starp sabiedrības grupām.
- Paaugstinās iedzīvotāju noturība pret dezinformāciju.
- Pieaug uzticēšanās publiskajām institūcijām.
- Tiek efektīvāk izmantoti vietējie resursi un iniciatīvas.
- Kultūras dzīve attīstās, balstoties uz esošo infrastruktūru un iedzīvotāju līdzdalību, bez būtiska papildu finansējuma.

Ko nepieciešams iekļaut politikas plānošanas dokumentos?

- Valsts līmeņa atbalstu kultūras dzīves koordinatoriem.
- Publisko telpu pieejamību kopienu vajadzībām.
- Vienotu informācijas platformu kultūras un kopienu aktivitātēm.
- Mūžizglītības atbalstu visās teritorijās.
- Metodes pakāpenisku ieviešanu visā valstī (seši gadi).

Gaidāmais rezultāts (pēc sešiem gadiem)

Latvijā izveidojas:

- **saliedētas, noturīgas un aktīvas kopienas;**
- iedzīvotāji, kas spēj sadarboties, arī pastāvot atšķirīgiem uzskatiem;
- noturīgs tiklojums starp vietējiem līderiem, pašvaldībām, NVO un privāto sektoru;
- valsts mēroga kultūras un sabiedriskās līdzdalības infrastruktūra;
- sabiedrība, kas **stiprina demokrātiju, nevis polarizāciju.**

Indikatori un mērķa rādītāji

Skaitļi atspoguļo situāciju vienā gadā pēc pilna ieviešanas cikla, nevis kopējo aktivitāšu summu sešos gados.

Potenciālā iedzīvotāju iesaiste

Vienā gadā pēc metodes ieviešanas visā valstī. Aprēķins veikts, ņemot vērā pilotprojektu rezultātus.

Iesaistes veids	Apjoms vienā teritorijā (atkarīgs no iedzīvotāju skaita teritorijā)	Apjoms visās 341 teritorijās kopā – visā valstī
Koordinatori	2–3	682–1023
Aktivitāšu veidotāji	10–30	3 410–10 230
Regulārie aktivitāšu dalībnieki	50–150 (atkarīgs no aktivitāšu veidiem)	17 050–51 150
Neregulārie aktivitāšu dalībnieki	200–1000 (atkarīgs no aktivitāšu veidiem)	68 200–341 000

Potenciālais iedzīvotāju organizēto aktivitāšu apjoms

Vienā gadā pēc metodes ieviešanas visā valstī. Aprēķins veikts, ņemot vērā pilotprojektu rezultātus.

Aktivitātes veids	Apjoms vienā teritorijā (atkarīgs no organizatoru un iedzīvotāju skaita teritorijā)	Apjoms 341 teritorijā kopā – visā valstī
Regulārās aktivitātes, kas notiek reizi nedēļā	3–10	1 023–3 410
Regulāro aktivitāšu norišu reizes	180–600	61 380–204 600
Neregulārās aktivitātes	12–24	341–682
“Regulāro aktivitāšu” un “neregulāro aktivitāšu” apjoms kopā	192–624	65 472–212 784

Koordinatoru un viņu organizēto aktivitāšu apjoms

Aprēķins veikts, ņemot vērā pilotprojektu rezultātus, un nosacījumu, ka vienā teritorijā darbojas divi vai trīs koordinatori.

Aktivitātes veids	Apjoms vienā teritorijā (atkarīgs no koordinatoru un iedzīvotāju skaita teritorijā)	Apjoms 341 teritorijā kopā – visā valstī
Prezentācijas	2–4	682–1 364
Sapulces un aktivitāšu veidošanas darbnīcas	50–150	34 100–51 150
Komunikācijas un sadarbības treniņi	50–100	17 050–34 100

Kas notiek, ja kultūras dzīves aktivizēšanas metodi neievieš?

1) Padziļinās sabiedrības sašķeltību

Bez regulāras klātienes mijiedarbības un strukturēta kopienu atbalsta nostiprinās paralēlas informācijas telpas, kas veicina uzskatu polarizāciju un vājina savstarpējo uzticēšanos.

2) Vājinās kopienu spēja pašorganizēties

Ja iedzīvotājiem trūkst pieredzes sadarboties un rīkoties kopā, samazinās kopienu spēja risināt kopīgas problēmas un reaģēt uz pārmaiņām ikdienā un krīzēs.

3) Pieaug demokrātijas un drošības riski

Savstarpējās uzticēšanās un sadarbības prasmju trūkums veicina uzskatu polarizāciju un atvieglo manipulāciju ar sabiedrību, mazinot demokrātisko noturību un valsts drošību.

4) Samazinās vietējā iniciatīva un līdzdalība

Bez atbalstošas vides iedzīvotāji retāk

uzņemas iniciatīvas, mazinās piederības sajūta, un pašvaldības zaudē aktīvos cilvēkresursus, jo tie emigrē.

5) Valstij nav efektīva rīka saliedētības stiprināšanai vietējā līmenī

Sabiedrības saliedētība paliek deklaratīvs mērķis bez praktiska mehānisma, kas sistemātiski atjaunotu sadarbības prasmes un kopienu noturību.

Kultūras dzīves aktivizēšanas metodes izmaksas

Aprēķins vienai teritorijai. Periods – viens gads

Metode balstās uz vietējo iedzīvotāju iesaisti, esošās infrastruktūras izmantošanu un koordinētu profesionālu atbalstu, tādēļ izmaksas ir mērenas, bet ietekme – būtiska. Turpinājumā sniegts viena gada izmaksu aprēķins vienai teritorijai (valstspilsētas apkaimei, novada pilsētai vai teritorijai, kurā apvienoti trīs pagasti).

Pozīcija	Summa EUR	Pamatojums
Koordinatoru darbs (3 koordinatori x 1222 EUR/mēnesī x 12 mēneši)	44000	Koordinatori nodrošina visu aktivitāšu plānošanu, komandu veidošanu, sapulču organizēšanu, komunikācijas apriti un ikdienas atbalstu iedzīvotājiem – viņi ir metodes centrālais resurss. Katrā teritorijā tiek piesaistīti trīs vietējie kultūras aktivisti, kas vēlas kļūt par kultūras dzīves aktivizēšanas koordinators un kam, vēlams, ir pieredze kultūras aktivitāšu organizēšanā.
Koordinatoru apmācības	9000	Apmācības nodrošina kvalitatīvu un vienotu metodes ieviešanu visās teritorijās, attīstot kopienu procesu vadīšanu prasmes darbam ar dažādu sociālo grupu pārstāvjiem. Apmācības nodrošina iepriekšējie koordinatori un šim nolūkam apmācīti speciālisti. Metodes izveidotāju vadībā apmācības veic koordinatori no citām teritorijām, kur metode jau ieviesta.
Metodes ieviešanas pārraudzība	3500	Pārraudzība nodrošina metodikas konsekvenci, laicīgu problēmu risināšanu un profesionālu atbalstu koordinatoriem metodes ieviešanas un īstenošanas laikā. Metodes ieviešanu pārrauga metodes izveidotāji.
Komunikācijas un sadarbības treniņu moderatori	5000	Treniņi palīdz nostiprināt savstarpēju uzticēšanos un ilgtermiņa sadarbības spējas, kas ir būtiski, lai kopiena saglabātu aktivitāti arī pēc koordinatoru darba perioda noslēguma. Treniņus vada treniņu metodikas izveidotāji, kā arī tie, kas apguvuši treniņu metodiku.
Informatīvie rīki	5000	Lai nodrošinātu, ka par aktivitātēm uzzina visi konkrētās teritorijas iedzīvotāji – arī cilvēki, kuri neizmanto sociālos tīklus, – nepieciešami gan drukāti, gan digitāli komunikācijas kanāli.
Telpu izmaksas	4500	Metodes ieviešanas un īstenošanas procesā tiek izmantotas esošās publiskās ēkas (bibliotēkas, skolas, pašvaldību telpas), tādēļ nepieciešams segt izmaksas par telpu papildu noslodzi.
Metodikas inovācijas un pētniecība	2000	Lai nodrošinātu kvalitatīvu datu uzkrāšanu un metodikas attīstību, nepieciešama regulāra pētnieciskā iesaiste.
Dalība kopienu festivālā	5000	Festivāls rada nacionāla mēroga kopienu tīklu, kurā dalībnieki gūst iedvesmu, piedalās pieredzes apmaiņā un veido sadarbību starp kopienām.
Administratīvās izmaksas	6000	Šī pozīcija nodrošina juridiski korektu, finansiāli caurspīdīgu un administratīvi drošu metodes ieviešanu.
KOPĀ	84 000	

Vienas teritorijas iedzīvotāju saliedēšanai un kultūras dzīves aktivizēšanai kopējās izmaksas plānojamās 84 000 EUR apmērā.

Aprēķins visai valstij. Periods – seši gadi

Gads	Teritoriju skaits	Izmaksas gadā (EUR)	Kumulatīvās izmaksas (EUR)
1. gads	17	1 428 000	1 428 000
2. gads	36	3 024 000	4 452 000
3. gads	72	6 048 000	10 500 000
4. gads	72	6 048 000	16 548 000
5. gads	72	6 048 000	22 596 000
6. gads	72	6 048 000	28 644 000

Kopā: **28 644 000 EUR**

Budžeta pielikums: Kultūras dzīves aktivizēšanas metodes ieviešana

1. Politikas mērķis

Stiprināt sabiedrības saliedētību un noturību, veicinot uzticēšanos, starpgrupu sadarbību un lokālās kopienas aktivitāti visā Latvijā.

2. Rīcības virziens

Kopienų sociālās un kultūras dzīves aktivizēšana, izmantojot koordinētu, vietējos resursos balstītu metodi.

3. Pasākums

Kultūras dzīves aktivizēšanas metodes ieviešana 341 teritorijā (valstspilsētu apkaimes, novadu pilsētas, apvienotie pagasti).

Pasākuma apraksts

Katru gadu noteiktā teritoriju skaitā tiek ieviesta pilna metodes struktūra:

koordinatoru darbs, apmācības, kopienas veidošana, komunikācijas un sadarbības treniņi, mūžizglītības pasākumi, saziņas infrastruktūra, informatīvie rīki, kā arī dalība nacionālā kopienu festivālā.

4. Gaidāmie rezultāti

- 341 funkcionējoša kopiena ar pastāvīgu kultūras un sociālās aktivitātes piedāvājumu.
- Katru gadu visā valstī notiek **vismaz 6820 aktivitātes** (20 aktivitātes × 341 teritorija).
- Iesaistīti **> 100 000 iedzīvotāju**.
- Pieaug savstarpējā uzticēšanās starp latviešu un krievu valodas kopienām.
- Samazinās vientulība, izolācija un uzskatu polarizācija.
- Veidojas lokālie sadarbības tīkli (iedzīvotāji–NVO–pašvaldība).

3. pielikums

Sabiedrības saliedētības transformācijas Lietuvā: vēsturiskā dinamika un mūsdienu izaicinājumi

Lina Vidauskīte (*Lina Vidauskytė*)

Ģenerāļa Jona Žemaita Lietuvas militārā akadēmija
(*Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija*)

KOPSAVILKUMS

Rakstā analizēts sabiedrības saliedētības jēdziens un tā attīstība Lietuvā no padomju okupācijas perioda līdz mūsdienām. Balstoties teorētiskajos avotos, sabiedrības saliedētība tiek definēta kā horizontālo un vertikālo attiecību sistēma starp indivīdiem, grupām un valsti, ko virza ideālistiski vai utilitāri motīvi. Īpašs uzsvars likts uz fenomenoloģisku perspektīvu, izceļot kolektīvās pašapziņas lomu kā autentiskas saliedētības pamatu. Pētījumā aplūkotas galvenās transformācijas: no mākslīgas saliedētības padomju piespiedu apstākļos līdz *perestroikas* un *Sajūdis* ideālistiskajai solidaritātei, kas vainagojās ar neatkarības atjaunošanu. Pēc 1991. gada saliedētība pārorientējās uz utilitāru loģiku ekonomisko reformu, nevienlīdzības un emigrācijas apstākļos. Mūsdienu kontekstā nozīmīgi faktori ir brīvprātīgais darbs un Katoļu baznīca, kas uztur vērtībās balstītu saliedētību, pretstatā sociālajiem tīkliem, kuri fragmentē publisko telpu un grauj uzticēšanos. Lietuvas gadījums atklāj, ka saliedētība ir dinamiska ideālu un interešu mijiedarbe, aktualizējot jautājumu par to, kā saglabāt kopīgo jēgu laikmetā, kurā dominē utilitārisms un digitālā fragmentācija.

levads

Lai gan joprojām nepastāv vienota, vispārpieņemta sociālās saliedētības definīcija, lielākā daļa pētnieku ir vienisprātis, ka sabiedrības saliedētību var saprast kā attiecības starp dažādu veidu sabiedrību veidojošiem aktoriem – to raksturo indivīdu un sociālo grupu uzvedība un attieksmes, un tā ietver divas dimensijas: horizontālo (attiecības starp indivīdiem vai grupām sabiedrībā) un vertikālo (attiecības starp indivīdiem vai grupām un valsti vai citām publiskajām institūcijām) (Burchi, Schiller, Strupat 2020; Chan, To, Chan 2006; Fonseca, Lukosch, Brazier 2019; Schiefer, Noll 2016). Aplūkojot sociālo saliedētību fenomenoloģiski, t. i., no pirmās personas perspektīvas, izšķiroša nozīme piemīt tam, ko var dēvēt par kolektīvo pašapziņu. Saliedētība nav empīriski novērojams sociāls fenomens, jo, kā norādījis Hanss Bernhards Šmids (*Hans Bernhard Schmid*), “grupas var pastāvēt tikai šīs pašapziņas dēļ, pat tad, ja pastāv ārēja sociālā situācija, kas nodrošina pamatu plurālai pašapziņai” (Schmid 2014: 24). Šī specifiskā “kolektīvā pašidentifikācija nozīmē “mēs-runas” lietojumu, “mēs-perspektīvas” pieņemšanu” (Schmid 2014: 20).

Saliedētības “subjekts” uztver sevi kā kolektīvu “mēs”, kura vienojošais pamats sastāv vai nu no (1) kopīgiem ideāliem, kurus katrs kopienas loceklis atzīst par beznosacījuma vērtībām un vienlaikus apzinās, ka arī pārējie kopienas locekļi tos atzīst, vai arī no (2) kopīgām interesēm, kas motivē katra kopienas locekļa rīcību, vienlaikus apzinoties, ka tās pašas intereses motivē arī citu locekļu rīcību. Atkarībā no tā, vai kolektīvais “mēs” balstās ideālos vai interesēs, var nošķirt dažādus saliedētības veidus: “ideālistisko” un “utilitāro” saliedētību. Darbības, kuru motīvs ir interese, galu galā ir vērstas uz

rezultātu, kas subjektīvi tiek uztverts kā noteiktas vajadzības apmierinājums, t. i., kā ieguvums. “Vajadzība” var būt ne tikai “dabiska”, bet arī “mākslīga”, piemēram, konformisma radīta. Tādēļ ieguvums nekad nav “pats par sevi”. Tāpēc vienmēr ir iespējams un nepieciešams jautāt, kādēļ tas ir izdevīgi. Savukārt ideālos motivētas darbības ir atšķirīgas. Ideāli ir tieksmes, kas saistītas ar morāli, taisnīgumu, skaistumu vai dzīves jēgu. Ideālu vārdā cilvēki var pat upurēt savu dzīvību, turpretī šāds upuris interešu vārdā ir bezjēdzīgs un neiespējams.

Šo divu saliedētības veidu perfektu piemēru var atrast Johana Volfganga fon Gētes romānā “Gara radinieki” (*Wahlverwandtschaften*), kas publicēts 1809. gadā. Romāna varoņi – Eduards, Šarlote, Otīlija un kapteinis Oto – veido sava veida sociālu mikrokosmosu, kuru pārvalda sociālās saliedētības likumi. Eduarda un Šarlotes laulības motīvs ir intereses. Viņi ir precējušies un dzīvo kopā tādēļ, ka tas abiem ir izdevīgi. Situācija mainās, kad romānā parādās pārējie divi varoņi – kapteinis Oto un Otīlija. Izveidojas divi jauni pāri: kapteinis Oto un Šarlote iemīlas viens otru, tāpat arī Otīlija un Eduards. Abi šie pāri tagad pārstāv savienību, kas balstīta nevis interesēs, bet mīlestības ideālajā principā. Gēte cenšas izprast cilvēku attiecību dabu, izmantojot sava laikmeta zinātnisko terminoloģiju. Romāna nosaukums *Wahlverwandtschaften* ir aizgūts no Torberna Olofa Bergmana (*Torbern Olof Bergman*) 1775. gada darba *De attractionibus electivis* (“Par izvēles saiknēm”). 1782. gadā šis darbs tika tulkots vācu valodā ar nosaukumu *Wahlverwandtschaften*. Šis termins nozīmē to, ka neorganiskie elementi savstarpēji savienojas un noteiktos apstākļos šīs saites atkal sarauj par labu citām. Gēte

lieto vārdu *Wahlverwandtschaften* kā metaforu, norādot, ka cilvēku savstarpējās saites nosaka noslēpumaina iekšēja “pievilkšanās”. Viens no romāna varoņiem tās dabu skaidro šādi: “Katrā ziņā visnozīmīgākie un brīnumainākie ir gadījumi, kad patiešām varam iztēloties, kā savā starpā it kā krustojas pievilkšanās spēks, radniecības izjūta, atgrūšanās un savienošanās, kad četras līdz šim pa divām savienotas būtnes savstarpējā saskarsmē atsakās no līdzšinējās vienotības, lai savienotos jaunā. Šajā atmešanā un satveršanā, šajā bēgšanā un meklēšanā patiešām var saskatīt kādu augstāku nolēmumu; šādām vielām tiek piedēvēta zināma griba un izvēle, atzīstot, ka uz tām pilnībā attiecināmi vārdi “gara radniecība”.” (Goethe 1971, citēts no: Gēte 2000: 43–44)

Tas, ko kapteinis šeit dēvē par “augstāku noteiktību”, ir tas, kas galu galā nosaka sabiedrības saliedētību.

Tātad sabiedrības saliedētība nav tikai funkcionāls mehānisms sociālās kārtības uzturēšanai – tā ir jēgā sakņots fenomens. Nošķirums starp ideālistisko un utilitāro saliedētību atspoguļo divas principiāli atšķirīgas kolektīvās pastāvēšanas orientācijas: vienu, kas vērsta uz vērtībām, kuras pārsniedz individuālo labumu, un otru, kas vērsta uz pragmatiskiem izdevīguma aprēķiniem. Saliedētības jautājums ir neatdalāms no identitātes jautājuma: ko nozīmē teikt “mēs”? Vai šis “mēs” ir morāla kopiena, ko vieno kopīgi ideāli, vai interešu tīkls, ko sasaista izdevīgums? Atbilde uz šo jautājumu nosaka ne tikai sociālo struktūru stabilitāti, bet arī cilvēku solidaritātes dziļumu.

Padomju laiki: dzīve *in vitro*

1988. gadā, kad Lietuvā (tāpat kā Latvijā un Igaunijā) neatkarības atgūšanas process bija tikai sācies un vēl nebija skaidrs, kā tas noslēgsies, ASV izdots lietuviešu emigrācijas almanahs *Metmenys* publicēja divu lietuviešu filozofu – Toma Sodeikas (Tomas Sodeika) un Arūna Sverdiola (Arūnas Sverdiolas) – rakstu ar nedaudz savādu nosaukumu “Dzīve *in vitro* un tūlīt pēc tam” (*Life in vitro and immediately after*) (Sodeika, Sverdiolas 1991). Autori lietoja apzīmējumu “dzīve *in vitro*” kā metaforu dzīvei padomju okupētajā Lietuvā, uzsverot šīs dzīves mākslīgumu. Padomju sistēmas totalitārais raksturs nozīmēja, ka vara “nepieļauj brīvu iniciatīvu nevienā dzīves jomā, nevienu darbību, kas nebūtu pilnībā paredzama” (Arendt 1962: 339). Faktiski padomju vara centās iznīcināt vai vismaz maksimāli vājināt nekontrolētās saites starp Lietuvas

iedzīvotājiem un radīt tikai saliedētības imitāciju.

Lietuvas sabiedrības pamatiezīme padomju laikos – galvenais sociālās stabilitātes uzturēšanas faktors nebija ideāli vai intereses, kas vienotu sabiedrības locekļus, bet gan piespiešana. Tas nozīmēja, ka dzīve padomju periodā bija dzīve *in vitro*, proti, dzīve mākslīgi (ar represiju palīdzību) radītā sociālā vidē, kurā sociālā saliedētība tika vien imitēta. Okupācijas vara, izmantojot savu represīvo aparātu, ierobežoja jebkādu saliedētību, kas balstītos kopīgos ideālos vai interesēs. To aizstāja saliedētības surogāts – marksisma-ļeņinisma ideoloģija, kuras “pārliecinošums” balstījās nevis empīriskos faktos vai loģiskos argumentos, bet gan *argumentum baculinum* (piespiešana). Šādos apstākļos pašapziņas būtiskā iezīme bija tās “aizmiglotība” – represīvie pasākumi neļāva

tai skaidri un spilgti uztvert un intensīvi pieredzēt patiesu sabiedrības saliedētību. Tādēļ frāzē “mēs esam padomju tauta”

vārdam “mēs” nebija it nekāda pašapziņas satura – tas bija tikai gramatisks veidojums, kas piepildīts ar duļķainu substrātu.

Gorbačova *perestroika* un sociālās saliedētības pārkonfigurācija Lietuvā

Mihaila Gorbačova (Mihail Gorbachjov) 1985. gadā uzsāktās reformas – *perestroika* (pārkārtošana) un *glasnost* (atklātība) – destabilizēja padomju sistēmu un radija apstākļus dziļām pārmaiņām Lietuvā (Anušauskas 2003; Lieven 1994). Lai gan represīvās struktūras saglabājās, atklātības princips mazināja to efektivitāti, ļaujot veidoties neatkarīgām pilsoniskām iniciatīvām. Viena no agrīnākajām bija ekoloģiskā kustība, kas radās kā reakcija uz vides degradāciju – piesārņojumu, mežu izciršanu, ūdens un gaisa piesārņošanu. Černobiļas katastrofa 1986. gadā vēl vairāk pastiprināja šīs bažas, rosinot publisku diskusiju par radiāciju, veselību un vides aizsardzību (Mackevičiūtė, Žičkienė 2005). Lai gan oficiāli apolitiska, ekoloģiskā aktīvisma kustība ieguva politisku dimensiju, jo tā izaicināja okupācijas režīmam pakļautos uzņēmumus. Šī kustība iemiesoja motīvu dialektiku – utilitāras rūpes par veselību pastāvēja līdzās ideālistiskiem aicinājumiem aizstāvēt dabas svētumu (Mackevičiūtė, Žičkienė 2005). Laikposmā no 1987. līdz 1989. gadam Roka maršas (“Roka maršs”) kļuva par nozīmīgu kultūras un pilsonisku fenomenu (Martinelli 2015). Koncerti visā valstī pulcēja vairāk nekā 130 000 dalībnieku, radot spēcīgu kolektīvās identitātes izjūtu. Saukļi, piemēram, “Brīvību Lietuvai”, un prasība izvest padomju militāros spēkus, liecināja par pieaugošu sabiedrības saliedētības politizāciju (Kuklytė 2008). 1987. gada 23. augustā Lietuvai tika atļauts atgriezties (Lietuvas

Brīvības līga) organizētais mītiņš iezīmēja izšķirošu brīdi, aizsākot publiskas diskusijas par Molotova–Ribentropa paktu un padomju okupācijas nelegitimitāti (Laurinavičius, Sirutavičius 2008). Šie notikumi pārskatīja okupāciju ne vien kā ekonomisku traucēkli, bet arī kā dziļu morālu netaisnību (Anušauskas 2015). Lietuvas pieredze *perestroikas* laikā rāda, ka sociālo saliedētību nevar reducēt uz strukturālu koordināciju – tā ir fundamentāli morāla un eksistenciāla parādība. Utilitāro un ideālistisko motīvu mijiedarbe, kas sākotnēji bija redzama ekoloģiskajos protestos, kulminēja transformācijā, kurā maksima “mēs gribam būt brīvi” aizēnoja “mēs gribam dzīvot labi”. Šī pāreja nozīmē vairāk nekā politisku reformu – tā ir ontoloģiska atmoda. Lietuvas “mēs” reorganizējās ap brīvi izvēlētiem brīvības un cieņas vērtībām, aizstājot uzspiestu kolektivismu. Autentiska saliedētība rodas tad, kad kolektīvā pašapziņa pārvar instrumentālo racionalitāti un orientējas uz principiem, kas attaisno upuri (Durkheim 1995). Brīvības tieksme artikulē jēgas horizontu, kas nav reducējams uz utilitāru aprēķinu. Savā dziļākajā līmenī saliedētība nav par izdzīvošanu, bet par kopību jēgā – kopīgu apņemšanos ievērot vērtības, kas piešķir dzīvei morālu saturu. Šajā ziņā *perestroika* nebija tikai sistēmiska pielāgošanās, bet eksistenciāls lūzums – Lietuvas “mēs” pārstāja būt režīma pārvaldīts objekts un apliecināja sevi kā morālu subjektu, kas spēj veidot savu nākotni.

Lietuvas Pārbūves kustība (*Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdis*) un sabiedrības saliedētības transformācija

Sąjūdis dibināšana 1988. gada 3. jūnijā iezīmēja pagrieziena punktu Lietuvas politiskajā un sabiedriskajā dzīvē. Sākotnēji pasniegta kā daļa no Gorbačova perestroikas, kustība drīz vien skaidri formulēja savu patieso mērķi – neatkarību no padomju varas (Lieven 1994; Anušauskas 2015). Masu mītiņi 1988. gadā, tostarp 23. augusta pasākums Viņģa parkā, nosodīja Molotova–Ribentropa paktu un padomju klātbūtni definēja kā okupāciju (Laurinavičius, Sirutavičius 2008). Pirmais kongress 1988. gada oktobrī institucionalizēja šo ideālu, ievēlot Vītautu Landsbergi (Vytautas Landsbergis) un pieņemot suverenitātes atgūšanas programmu. Sąjūdis kļuva par dominējošu politisko spēku, kas kulminēja Baltijas ceļā 1989. gada augustā, kad divi miljoni cilvēku izveidoja cilvēku ķēdi pāri visām trim Baltijas valstīm (Martinelli 2015). 1990. gada vēlēšanas un 11. marta neatkarības deklarācija atklāja jaunu saliedētības dimensiju, proti, pāreju no horizontālas, spontānas solidaritātes uz vertikālu, institucionalizētu vienotību,

kas balstīta demokrātiskā leģitimitātē. Šī ideālistiskā saliedētība tika pārbaudīta padomju ekonomiskās blokādes un 1991. gada janvāra uzbrukumu laikā, kad tūkstošiem cilvēku aizstāvēja valsts institūcijas, par spīti nāvējoša spēka lietošanai, kuras dēļ gāja bojā 14 cilvēki un simti tika ievainoti (Anušauskas 2015). Kā norāda Anatols Līvens (Anatol Lieven), aizstāvji bija gatavi “nevis uzvarēt [..], bet mirt [..], lai visa pasaule zinātu, ka Lietuva bija gatava cīnīties par savu brīvību” (Lieven 1994: 253). Sąjūdis parādīja, ka autentiska saliedētība pārsniedz utilitāru loģiku. Atteikšanās atsaukt neatkarību, pat ņemot vērā materiālās grūtības, apliecināja, ka solidaritātes pamats ir beznosacījuma vērtības. Baltijas ceļš un 13. janvāra notikumi iemiesoja metafizisku pārliecību, ka brīvība nav instruments labklājības sasniegšanai, bet princips, kura vārdā ir vērts upurēties. Šajā nozīmē Sąjūdis nebija tikai politiska kustība – tā bija Lietuvas “mēs” ontoloģiska pārtapšana par morālu subjektu, kas pats spēj veidot vēsturi.

Politisko partiju veidošanās, ekonomiskās pārmaiņas un sociālā saliedētība Lietuvā

Tūlīt pēc neatkarības atjaunošanas (1990–1992) Lietuvas politiskajā dzīvē dominēja Sąjūdis, kas transformējās par Tēvzemes savienību un citām partijām, savukārt bijušie komunisti reorganizējās par Lietuvas Demokrātisko darba partiju. “Dziedošās revolūcijas” ideālistiskās saliedētības noskaņas pakāpeniski sāka

vājināties, jo arvien lielāku nozīmi ieguva utilitāri motīvi. 1992. gada parlamenta vēlēšanas, kurās uzvarēja bijusī Komunistiskā partija, daudzus šokēja un izraisīja tādas reakcijas kā Rima Kurtinaiša (Rimas Kurtinaitis) izteikums: “Kad esmu ārzemēs, man ir kauns atzīt, ka esmu lietuvietis!” (Žalys 2004). Tomēr vēlēšanu

iznākums atspoguļoja nevis nostalgiju pēc padomju režīma, bet gan ekonomiskās grūtības: rūpniecības sabrukumu, hiperinflāciju un ienākumu samazināšanos. Kolektīvā maksima mainījās uz “mēs gribam būt neatkarīgi un mēs gribam dzīvot labi.”

Lietuvas iestāšanās Eiropas Savienībā un NATO 2004. gadā veicināja investīciju pieaugumu un ekonomisko izaugsmi (World Bank n. d.), taču radīja arī jaunus izaicinājumus: cikliskas pārmaiņas partiju politikā, vilšanos politiskajās elitēs un pieaugošu sociālo atstumtību. Tirgus reformas radīja gan ieguvējus, gan zaudētājus, padziļinot nevienlīdzību un veicinot negatīvu attieksmi pret uzņēmējiem (Azgurdienė 2013). Emigrācija (kopš neatkarības iegūšanas vairāk nekā viens miljons cilvēku) izraisīja “smadzeņu aizplūšanu” un veicināja papildu nelabvēlīgas reģionālās atšķirības,

pastiprinot saliedētības problēmas, lai gan tā vienlaikus kalpoja arī kā “drošības vārsts” (Sipavičienė, Stankūnienė 2011; Hazans 2016). Pat ņemot vērā ES finansētās programmas, Lietuva joprojām saskaras ar augstu ienākumu nevienlīdzību un nabadzību lauku iedzīvotāju un ievainojamu grupu vidū (Dudutyte, Adamonė, 2022).

Šī attīstības trajektorija atklāj pāreju no transcendentāliem ideāliem (taisnīgums, cieņa, suverenitāte) uz instrumentālu labklājības aprēķinu. Maksima “mēs gribam būt neatkarīgi un mēs gribam dzīvot labi” iemieso dualitāti – tā pati par sevi nav negatīva, taču norāda uz attālināšanos no beznosacījuma solidaritātes. Sociālā saliedētība svārstās starp ideālistisko un utilitāro polu. Demokrātiskas Lietuvas izaicinājums ir salāgot šīs dimensijas, nepieļaujot, ka materiālās intereses grauž piederības morālos pamatus.

Brīvprātīgais darbs un sociālā saliedētība Lietuvā

Brīvprātīgais darbs ir kļuvis par nozīmīgu faktoru sociālās atstumtības mazināšanā un saliedētības veicināšanā. Pētījumi rāda, ka lietuvieši brīvprātīgajiem uzticas vairāk nekā valsts amatpersonām (Savicka 2021). Tā kā brīvprātīgās aktivitātes nav vērstas uz peļņu un nav valsts organizētas, tās galvenokārt rada horizontāli orientētu saliedētību, kas balstīta ideālistiskos motīvos vēlmē palīdzēt, nevis gūt peļņu. Tas kontrastē ar vertikālo saliedētību, ko veido valsts institūcijas.

Formālajā brīvprātīgajā darbā iesaistās aptuveni 7,5 % Lietuvas pieaugušo iedzīvotāju (Oficialiosios statistikos portāls 2023), lai gan līdzdalība lauku reģionos joprojām ir zemāka (Stankevičius, Gaidys 2025). Vairākas organizācijas spēlē būtisku lomu, piemēram, 2001. gadā dibinātā Pārtikas banka (Maisto Bankas) sapulcina ap

16 000 brīvprātīgo, lai savāktu un izdalītu pārtiku ievainojamām grupām (Maisto bankas 2024). Lietuvas Sarkanais Krusts ar 3500 brīvprātīgajiem sniedz humāno palīdzību, pirmās palīdzības apmācības un atbalstu bēgļiem, tostarp palīdzību ukraiņiem (Lietuvos Raudonasis Kryžius 2023). Caritas, kas atjaunota pēc neatkarības atgūšanas, iesaista 5000 brīvprātīgo, lai palīdzētu bezpajumtniekiem, vientuļajām mātēm un migrantiem (Caritas n. d.). Jaunatnes līnija (Jaunimo linija) nodrošina diennakts emocionālo atbalstu, gadā apkalpojot aptuveni 50 000 zvanu (Karaliūtė 2025). Maltas ordeņa palīdzības dienests (Maltos ordino pagalbos tarnyba) organizē iniciatīvas, piemēram, “Maltiešu zupa”, lai mazinātu vecāka gadagājuma cilvēku izolāciju (Maltiečiai 2024).

Brīvprātīgais darbs atspoguļo atgriešanos pie saliedētības būtības kā morāla fenomena, proti, būt kopā nevis tādēļ, ka tas ir lietderīgi, bet tādēļ, ka tam ir jēga. Tas iemieso autentisku “mēs”, brīvu no piespiešanas vai utilitāra aprēķina.

Tirgus virzītā sabiedrībā, kur bieži dominē intereses, brīvprātīgais darbs atgādina, ka jebkuras kopienas ilgtspēja ir atkarīga no kopīgiem ideāliem, kas pārsniedz individuālo labumu.

Katoļu baznīca un saliedētība Lietuvā

Caritas un Maltas ordeņa palīdzības dienests – divas nozīmīgas labdarības organizācijas – ir tieši saistītas ar Katoļu baznīcu, un to loma saliedētības veidošanā ir būtiska. Padomju okupācijas laikā Baznīca bija vienīgā institūcija, kuru režīms nespēja pilnībā kontrolēt. Pat ņemot vērā baznīcu slēgšanu, īpašumu nacionalizāciju un garīdznieku vajāšanu, Baznīca saglabājās kā morāla alternatīva, uzturot garīgumu un nacionālo vienotību (Stankevičius 2023). Pēc neatkarības atgūšanas tā veicināja noteiktas morālās vērtības, ietekmēja izglītību un uzsvēra ģimenes, cieņas un sociālā taisnīguma jautājumus. Pāvesta vizītes 1993. un 2018. gadā pulcēja plašas ļaužu masas, stiprinot tās simbolisko autoritāti. Tautas skaitīšanas dati liecina par noturīgu katoļu identifikāciju: 79 % 2001. gadā, 77,2 % 2011. gadā un 74 % 2021. gadā. Tomēr uzticēšanās

Baznīcai ir samazinājusies – no vairāk nekā 60 % pēc neatkarības atgūšanas līdz 46,4 % 2025. gadā (Vilmorus 2025). Šis paradokss atspoguļo saliedētības duālo raksturu: horizontāli kopīgā ticība veicina spēcīgu “mēs”, savukārt vertikāli uzticēšanās institucionālajai hierarhijai vājinās paralēli zemai uzticībai politiskajām institūcijām (valdībai – 15,9 %, Seimam – 12,7 %, partijām – 7,8 %). Šī spriedze ilustrē, ka saliedētība nevar balstīties tikai uz strukturālu autoritāti; tai nepieciešama autentiska kolektīvā pašapziņa. Baznīcas loma nav tikai doktrināla, bet eksistenciāla – saglabāt morāles un transcendences ideālus utilitāras loģikas un fragmentētu identitāšu apstākļos. Tās izaicinājums ir uzturēt ticības simbolisko “mēs”, vienlaikus pielāgojoties mūsdienu prasībām pēc atbildības un caurspīdīguma.

Sociālie tīkli un saliedētības transformācija Lietuvā

Sociālo tīklu straujā izplatība ir būtiski pārveidojusi sabiedrības saliedētību Lietuvā. Interneta lietojums pieauga no 7 % 2001. gadā līdz 65 % 2011. gadā, un līdz 2024. gadam 77,6 % lietuviešu bija aktīvi sociālajās platformās, turklāt tikai Facebook vien sasniedza 1,6 miljonus

lietotāju (Savicka 2012; DataReportal 2024). Sākotnēji tas šķita kā Māršala Makluena (Marshall McLuhan) “globālā ciemata” (McLuhan 1964) papildījums, taču algoritmu virzītā personalizācija radīja “filtru burbuļus” un “atbalss kameras”, īpaši izteikti vēlēšanu laikā,

pandēmijas periodā un kara Ukrainā kontekstā. Šie noslēgtie informācijas loki nostiprina jau esošās attieksmes, fragmentējot publisko telpu un graužot uzticēšanos (Savicka 2018). Horizontālā saliedētība sašķēļas izolētās virtuālās kopienās, savukārt vertikālā saliedētība – saites ar institūcijām – izšķīst. Motīvi kļūst izplūduši: komunikācija pārtop izklaidē, solidaritāte kļūst performatīva, un **kopienas “mēs” vietā stājas tīklots “es”**, kas meklē redzamību. Uzticēšanās, kas agrāk bija saliedētības centrā,

samazinās, jo attiecības tiek mediētas ar avatāriem, nevis autentisku mijiedarbību. Filozofiski šī pāreja aktualizē būtisku jautājumu: vai saliedētība var pastāvēt, ja tās ontoloģiskais pamats – kopīga pašapziņa – tiek deleģēts algoritmiem? Ja piederība kļūst algoritmiska, sabiedrība riskē zaudēt morālo dziļumu un kolektīvo rīcībspēju. Izaicinājums ir atgūt telpas – digitālās un fiziskās –, kurās “mēs” atgūst autentiskumu, pretojoties fragmentācijai un apliecinot, ka būt kopā nav tikai savienotība, bet kopīga jēga.

Nobeiguma piezīmes

Pēc 1991. gada viens no būtiskākajiem sociālās transformācijas aspektiem Lietuvā, kas atspoguļoja pāreju no padomju sistēmas uz demokrātisku valsti ar tirgus ekonomikas modeli, bija sociālo interešu un sociālo ideālu sadursme. Šo periodu raksturoja intensīvas vērtību, interešu un sociālo slāņu izmaiņas, kas noteica ilgtermiņa sociālos, politiskos un kultūras procesus.

Sākotnēji Lietuvas iedzīvotājus vienoja brīvības, neatkarības un nacionālās atdzimšanas ideāli. Solidaritāte, pilsoniskā aktivitāte un ticība valsts atjaunošanai bija galvenie spēki, kas veicināja saliedētību. Tomēr, sākoties ekonomiskajām reformām un tirgus liberalizācijai, šī kopības izjūta sāka vājināties. Arvien pieaugošā ekonomiskā nevienlīdzība, privatizācijas procesi, darba tirgus reformas un samazinātās sociālās garantijas radīja interešu grupas, kas sāka konkurēt par materiālajiem un politiskajiem resursiem. Radās pretruna starp ideālistiskajām neatkarības cīņas iecerēm un praktiskajām interesēm izdzīvot jaunajā ekonomiskajā realitātē.

Viena no spilgtākajām šīs sadursmes izpausmēm bija sociālās nevienlīdzības

un sociālā taisnīguma jautājums. Formālo vienlīdzības principu, kas pastāvēja padomju laikā, aizstāja brīvā tirgus principi, kuri veicināja iniciatīvu, bet vienlaikus palielināja atšķirības starp sociālajām grupām. Daļa sabiedrības, īpaši tie, kuri spēja ātrāk pielāgoties jaunajiem apstākļiem, ieguva ekonomisko un politisko varu, savukārt citi – jo īpaši vecāka gadagājuma cilvēki, lauku iedzīvotāji un mazāk izglītotie – nonāca sabiedrības perifērijā. Šī situācija radīja ne tikai ekonomisku, bet arī vērtību spriedzi: taisnīguma, solidaritātes un kopējā labuma ideāli nokļuva pretrunā ar individuālisma, panākumu un patēriņieciskuma interesēm.

Kultūras un ideoloģiskajā sfērā šī sadursme atspoguļojās arī identitātes jautājumā. Lietuvai kļūstot par Eiropas Savienības dalībvalsti, radās dilemma starp nacionālo vērtību saglabāšanu un tieksmi pēc Eiropas integrācijas. Daļa sabiedrības uzsvēra nepieciešamību saglabāt nacionālo identitāti, tradicionālās vērtības un valodu, savukārt citi akcentēja modernizāciju, atvērtību un Eiropas demokrātijas modeli. Šī pretruna īpaši spilgti izpaudās politiskajā laukā, kur izveidojās atšķirīgas

ideoloģiskās nometnes, kas pārstāvēja gan konservatīvos, gan liberālos sabiedrības segmentus.

Interesu un ideālu sadursme bija vērojama arī pilsoniskās līdzdalības jomā. Lai gan demokrātiskā sistēma deva cilvēkiem plašākas tiesības un iespējas piedalīties valsts pārvaldē, daudzi pilsoņi izjuta politisku vilšanos un neuzticēšanos valsts institūcijām. Pilsoniskās atbildības un aktīvisma ideāls bieži nonāca pretrunā ar realitāti, kurā korupcija, partiju intereses un sociālā apātija apslāpēja kolektīvu sabiedrisko iniciatīvu. Pēdējās desmitgadēs sabiedrības saliedētību Lietuvā būtiski ietekmējušas jaunās komunikācijas tehnoloģijas, īpaši sociālo tīklu attīstība. Tomēr šī izaugsme nevis stiprina, bet drīzāk vājina saliedētību – algoritmi veido “filtru burbuļus” un “atbalss kameras”, kas ierobežo alternatīvu viedokļu izplatīšanos un veicina sabiedrības polarizāciju. Virtuālās saiknes mazina savstarpējo uzticēšanos, solidaritāti un pilsonisko iesaisti, pastiprinot informācijas izolāciju un sociālo atsvešinātību.

Tādējādi var apgalvot, ka pēc 1991. gada sociālo interešu un ideālu sadursmes Lietuvā bija sociālo pārmaiņu dabisks rezultāts. Tās izcēla sarežģīto

pārejas procesu no kolektīvisma uz individuālismu, kura laikā tradicionālās vērtības un kopienas gars sadūrās ar tirgus ekonomikas loģiku un individuālo panākumu meklējumiem. Šī sadursme ir aktuāla arī šodien, jo saliedētība, uzticēšanās iestādēm un kopīgas vērtības sabiedrībā joprojām ir vieni no galvenajiem izaicinājumiem Lietuvas demokrātiskajai attīstībai.

Galū galā Lietuvas pieredze pēc 1991. gada liecina, ka sabiedrības saliedētība nav statiska struktūra, bet gan dinamiska mijiedarbība starp ideāliem un interesēm, horizontālo un vertikālo. Kad dominē ideāli, saliedētība kļūst par morālu parādību – kopīgu apņemšanos, kas pārsniedz individuālo labumu. Kad dominē intereses, saliedētība riskē kļūt instrumentāla, samazinot “mēs” līdz savstarpēji konkurējošu izdevīgumu tīklam. Jebkuras demokrātiskas sabiedrības, un jo īpaši Lietuvas, izaicinājums ir saglabāt kolektīvās pašapziņas dziļumu laikmetā, kad utilitārā loģika un digitālā fragmentācija draud izsmelt kopienas jēgu. Tādējādi sociālā saliedētība nav tikai socioloģiska vai politiska kategorija, bet eksistenciāls jautājums: kāpēc mēs izvēlamies būt kopā?

4. pielikums

Sabiedrības saliedētības izpratne Igaunijā no integrācijas skatpunkta

Kristjans Kaldurs (*Kristjan Kaldur*)

Baltijas studiju institūts (*Balti Uuringute Instituut*)

Vēsturiskais konteksts

No visām būtiskajām pārmaiņām sociālajā saliedētībā, kas Igaunijā notikušas kopš neatkarības atjaunošanas 1991. gadā, visnozīmīgākā loma bijusi padomju okupācijas periodam. 1934. gadā etniskie igauņi veidoja 88 % no kopējā Igaunijas iedzīvotāju skaita, un 1941. gadā (Vācijas okupācijas laikā) šis rādītājs pat pieauga līdz vairāk nekā 90 % (Tiit 2011; Maiste, Puur 2018). Tomēr padomju okupācijas laikā (1944–1991) neigauņu (*mitte-eestlane*) īpatsvars pieauga no 10 % līdz 38,5 %, savukārt etnisko igauņu īpatsvars samazinājās līdz 61,5 %. Igaunijai bija mazākais iedzīvotāju skaits starp Padomju Savienības republikām, un tai bija grūti tik īsā laika posmā integrēt tik lielu imigrantu skaitu (Kallas, Kaldur 2010). Šī situācija – augsts un salīdzinoši straujš imigrācijas temps kopā ar nelielo pamatiedzīvotāju (etnisko igauņu) skaitu – ir noteikusi integrācijas naratīvu **eksistenciālās izdzīvošanas** ietvarā. Šis naratīvs

saglabājas aktuāls arī mūsdienās, īpaši demogrāfiskās krīzes kontekstā.

Pēc neatkarības atjaunošanas 1991. gadā Igaunijas parlaments pieņēma rezolūciju, ka visiem padomju perioda imigrantiem un viņu pēcnācējiem **netiks automātiski piešķirta pilsonība** atjaunotajā Igaunijas Republikā. Igaunijas politiskajā doktrīnā tā bija **juridiskās pēctecības politika**, kas nekad neuzskatīja Igaunijas valstiskumu par pārtrauktu okupācijas laikā, bet gan par turpinātu pastāvēt (arī trimdā Igaunijas valdības darbības formā).

Tas būtībā nozīmēja, ka visiem padomju laika ieceļotājiem neatkarīgajā Igaunijā bija trīs izvēles (Petta 2021): (1) naturalizēties par Igaunijas pilsoņiem, nokārtojot valodas eksāmenu un pilsonības pārbaudījumu; (2) kļūt par jaunizveidotās Krievijas Federācijas vai citas valsts pilsoņiem; (3) saglabāt izzudušās PSRS pilsonību ar pasēm, kuru derīguma termiņš drīzumā beidzās. Pēdējā kategorija vēlāk kļuva par

bezvalstniekiem, un viņu juridiskais statuss tika definēts kā “personas ar nenoteiktu pilsonību” (sabiedrībā dēvēti arī par “pelēko pasu” turētājiem, nosaukums cēlies no viņu pases pelēkās krāsas. Daudzām personām ar nenoteiktu pilsonību faktiski nav fiziskas pases (tāpat kā daudziem Igaunijas pilsoņiem), piemēram, tādēļ ka tās nav nepieciešamas ceļošanai u. tml.).

Tomēr šai politikai ir bijusi un joprojām ir būtiska ietekme uz saliedētību Igaunijā. Ne visi padomju laika imigranti sevi uzskatīja par imigrantiem vai pat par nacionālajām minoritātēm, jo laikā, kad viņi pārcēlās, viņi pārvietojās vienas valsts, Padomju Savienības, teritorijā. Tātad 1991. gadā nevis viņi pārcēlās, bet gan mainījās robežas. Šī iemesla dēļ daudzi no viņiem **neuzskatīja sevi ne par imigrantiem**, ne par integrācijas

politikas subjektiem. Tomēr šī tendence pakāpeniski mainās, un šodien lielākā daļa krievvalodīgo iedzīvotāju mēdz sevi uztvert kā nacionālo minoritāti, lai gan ne tik daudz kā imigrantus šī jēdziena tiešā nozīmē.

Var arī apgalvot, ka darbības un lēmumi daudzās politikas jomās nav palīdzējuši šo situāciju uzlabot (par to sīkāk turpmāk), piemēram, izglītības jomā – bērnudārzos un skolās skolēni tika segregēti, kas ilgtermiņā noveda pie dažādu etnisko grupu nošķiruma arī sociālajā līmenī (darba tirgū, informācijas telpā, starpetniskajos kontaktos u. c.). Tā tas bija jau padomju laikā, taču sistēma tika pārmantota un turpināta arī neatkarīgajā Igaunijā. Tas viss sakņojas vēsturiskajā kontekstā – Padomju Savienības nacionālajā politikā un Igaunijas politiskajā pamatvirzienā, kas balstīts juridiskās pēctecības principā.

Krievvalodīgās minoritātes normatīvā kategorizācija

Politikas un likumdošana 20. gadsimta 90. gadu sākumā radīja trīs personu kategorijas postpadomju imigrantu populācijā, vēlāk viņi kļuva par galvenajiem dalībniekiem integrācijas jomā. Tā kā lielākā daļa no viņiem vienā vai otrā veidā bija saistīti ar krievu kultūru, valodu un/vai nacionālo identitāti (lielai daļai migrācijas izcelsme bija Padomju Krievija, bet ap 3–4 % – Padomju Ukraina un Padomju Baltkrievija), viņus gan publiskajā telpā, gan politikā un politikas veidošanā kopumā apzīmēja kā **“krievvalodīgo minoritāti”**.

Noteiktā mērā šīs trīs “krievvalodīgās” minoritātes grupas – naturalizētie Igaunijas pilsoņi, personas ar nenoteiktu pilsonību un Krievijas Federācijas pilsoņi –

integrācijas un saliedētības perspektīvā Igaunijā arvien vairāk tika vērtētas atšķirīgi. Normatīvi runājot, var konstruēt šādu abstraktu hierarhiju:

- 1) “labās” grupas bija naturalizētie pilsoņi – tie, kuri pieteicās un kļuva par Igaunijas Republikas pilsoņiem;
- 2) “neitrālās” vai “starpgrupas” bija personas ar nenoteiktu pilsonību – tie, kuri pagaidām saglabāja Padomju Savienības pilsonību un drīz kļuva par bezvalstniekiem, taču nepieteicās ne Krievijas Federācijas, ne citas valsts pilsonībai;
- 3) “sliktās” vai “problemātiskās” grupas bija Krievijas Federācijas pilsoņi – tie, kuri pieteicās un kļuva par Krievijas Federācijas pilsoņiem.

Bez šaubām, oficiālajos dokumentos nekāda skaidra krievvalodīgo minoritāšu iedalījuma vai cita veida formālas klasifikācijas “labās” un “sliktās” grupās nekad nav bijis. Tāpat nevar apgalvot, ka 20. gadsimta 90. gados politikas veidotāji būtu skaidri nošķīruši dažādus šīs populācijas segmentus, balstoties uz to “integrācijas potenciālu” vai līdzīgiem kritērijiem, izņemot, protams, atšķirības viņu juridiskajā statusā. Drīzāk vispārējās retorikas un politikas mērķu perspektīvā šī grupa lielākoties tika uztverta kā vienots, nediferencēts mērķa kopums. To atspoguļo **kolektīvais apzīmējums – neigauņi**, kas tika plaši lietots, lai raksturotu šo iedzīvotāju grupu pirmajās divās desmitgadēs pēc neatkarības atjaunošanas un zināmā mērā tiek lietots vēl joprojām (par integrācijas klasteriem sīkāk skatīt integrācijas monitoringa sadaļā).

Šī iezīme simboliskā līmenī atspoguļojas arī 1998. gadā izveidotajā “Neigauņu integrācijas fondā” (*Mitte-Eestlaste Integratsiooni Sihtasutus*), kas bija valsts aģentūra, atbildīga par integrācijas pasākumu īstenošanu (2010. gadā “Neigauņu integrācijas fonds” mainīja nosaukumu uz “Integrācijas un migrācijas fonds” (*Integratsiooni ja Migratsiooni Sihtasutus Meie Inimesed*), bet 2017. gadā – Integrācijas fondu (*Integratsiooni Sihtasutus*)). Līdzīgi arī pirmais 1998. gadā pieņemtais valsts integrācijas politikas dokuments tika nosaukts līdzīgā veidā: “Igaunijas valsts integrācijas politikas pamatnostādnes neigauņu integrēšanai Igaunijas sabiedrībā” (*Eesti riikliku integratsioonipoliitika lähtekohad mitte-eestlaste integreerimiseks Eesti ühiskonda*).

Izvēlētā prievārda lietojums ir zīmīgs: neigauņi ir **jāintegrē Igaunijas sabiedrībā**, nevis jāuzskata par saliedētas sabiedrības dalībniekiem vai tādiem, kas integrējas (etnisko) igauņu kopienā.

Tomēr laika gaitā, līdz ar papildu pētījumiem par šīm grupām (par to sīkāk integrācijas monitoringa sadaļā), sākotnēji neskaidrās robežas starp šīm trim (juridiskajām) grupām kļuva arvien izteiktākas. Mūsdienās šīs robežas, iespējams, ir asākas nekā jebkad agrāk, īpaši tiesiskajā regulējumā. To ilustrē nesenie (2025) Igaunijas konstitūcijas grozījumi par pašvaldību vēlēšanu balsstiesībām (*Eesti Vabariigi põhiseaduse muutmise seadus 536 SE*), proti, sākot ar 2025. gada oktobra pašvaldību vēlēšanām, Krievijas Federācijas pilsoņiem vairs nebūs tiesību balsot vietējās vēlēšanās; savukārt personām ar nenoteiktu pilsonību šīs tiesības saglabāsies tikai 2025. gada vēlēšanās un tiks zaudētas, sākot ar 2029. gada pašvaldību vēlēšanām un turpmāk. Parlamentā konstitūcijas grozījumi sākotnēji tika pamatoti ar nepieciešamību aizsargāt Igaunijas drošību, novēršot agresorvalsts, t. i., Krievijas Federācijas, pilsoņu ietekmi uz vietējo lēmumu pieņemšanu; otrkārt, ar mērķi skaidrāk sasaistīt balsstiesības pašvaldību vēlēšanās ar Igaunijas pilsonību un līdz ar to stiprināt integrāciju, sociālo saliedētību un veicināt naturalizāciju personu ar nenoteiktu pilsonību vidū (*Riigikogu 2025*).

Citiem vārdiem, politikas līmenī integrācija un saliedētība pašlaik tiek konceptualizēta tādējādi, ka robežas starp šīm trim grupām tiek vilktas asāk nekā jebkad iepriekš.

Uztveres maiņa: no neigauņiem līdz... drošības izaicinājumam?

Šāda krievvalodīgās minoritātes ierobežošana Igaunijā sakņojas arī 2007. gada notikumos – tā dēvētajā “Bronzas kareivja” krīzē, kas kulminēja ar vairāku nakšu ielu grautiņiem Tallinā un mazākā mērā arī citās lielākajās Igaunijas pilsētās, tajos bija iesaistītas krievvalodīgo iedzīvotāju grupas.

Tomēr jau pirms šiem notikumiem, 21. gadsimta pirmās desmitgades vidū, pētnieki un daļa politikas veidotāju sāka apšaubīt kategorijas “neigauņi” turpmāku lietojumu tās iekšēji binārās un izslēdzošās loģikas dēļ. Negatīvais piedēklis “ne-” definē šos cilvēkus pēc tā, kas viņi nav, tādējādi **pastāvīgi nostādot viņus “citi” pozīcijā** attiecībā pret etniskajiem igauņiem (līdzās terminam “neigauņi” bieži tiek lietoti arī apzīmējumi “krievi”, “citi” (ekskluzīvā, svešinieka nozīmē) vai “krievvalodīgās minoritātes”. Interesanti, ka termins “imigranti” šo grupu raksturošanai tiek lietots daudz retāk, lai gan apzīmējums “kolonisti” nav retums. Kā to ir norādījuši daudzi eksperti, šī termina lietojums implicē etnisko minoritāšu nespēju kļūt par “igauņiem”. Neatkarīgi no tā, cik labi viņi “integrējas” vai piedalās Igaunijas sabiedrības norisēs, viņi nekad nevar pārvarēt šo bināro loģiku un kļūt par igauņiem (plaši tiek lietoti arī termini “nepilsoņi” un “neigauņu valodas runātāji”).

Vēl viens semantisks apzīmējums integrācijas politikas un pētniecības leksikā

ienāca 21. gadsimta sākumā – **“Igaunijas krievs”** (eestivenelane). Arī šai definīcijai ir savi trūkumi, jo, lietojot to kā vienīgo kategoriju integrācijas politikas un sociālās saliedētības kontekstā, tiek mazināta citu etnisko grupu, kas nav etniskie krievi (piemēram, ukraiņi un baltkrievi), nozīme. Tomēr arī šīm grupām būtu jābūt saliedētas sabiedrības daļai (Kallas, Kaldur 2010).

Vienlaikus radās arī alternatīvs apzīmējums – **“krievvalodīgais igauņis”** (venekeelne eestlane). Tas redzamāk parādās tikai 21. gadsimta pirmās desmitgades otrajā pusē, taču kopš tā laika ir guvis popularitāti, īpaši jaunāko paaudžu vidū, kā pašidentifikācijas forma, kas konkurē ar monoetnisko kategoriju “krievs” (par to sīkāk turpmākajās sadaļās) (Kaldur et al. 2025).

Turklāt, lai gan principā varētu runāt par **“trešās paaudzes imigrantiem”** (vairāk nekā puse no krievvalodīgajiem, kas šodien dzīvo Igaunijā, ir dzimuši jau neatkarīgajā Igaunijā, t. i., pēc 1991. gada), politikā vai publiskajā diskursā paaudžu atšķirības krievvalodīgo vidū tiek nošķirtas ļoti maz. Jaunieši ar imigrācijas izcelsmi parasti tiek dēvēti vienkārši par “krievvalodīgajiem jauniešiem” (venekeelsed noored), tādējādi uzsverot viņu etnisko atšķirību no sabiedrības vairākuma, nevis imigrācijas izcelsmi. Tas pats par sevi kopumā sekmē saliedētību, jo vairs netiek akcentēts viņu imigranta statuss, bet gan viņu kā etniskās (mazākuma) grupas pārstāvju loma.

Sabiedrības saliedētības trejādā izpratne

Plašāk aplūkojot Igaunijas medijus (kā arī ikdienas politiku), etnisko minoritāšu atspoguļojumu var aptuveni iedalīt vairākās kategorijās. Viena no tām ir stereotipizēts un drošībiskots diskurss, kurā Padomju Savienības laikā Igaunijā ieceļojušie bieži tiek apzīmēti kā **“okupanti”**, **“kolonisti”** vai **“piektā kolonna”**. Šajā ietvarā krievvalodīgā minoritāte tiek interpretēta kā “Krievijas rokaspuīši” un līdz ar to kā potenciāls drauds valsts drošībai. Tomēr drošībiskošana nenotiek tikai medijos vai politikā, piemēram, sistemātiskas drošībiskošanas pēdas attiecībā uz Igaunijas krievvalodīgajiem var saskatīt arī Igaunijas Iekšējās drošības dienesta publiskajos diskursos (piemēram, regulāri publicētajos gada pārskatos) (Gering 2014).

Šī tendence ne vienmēr ir pilnībā redzama vai pastāvīgi dominējoša, taču tā sporādiski pastiprinās dažādu krīžu kontekstā, īpaši pēc 2007. gada “Bronzas kareivja” grautiņiem Tallinā, 2008. gada kara Gruzijā, 2014. gada Krimas aneksijas un 2022. gada Krievijas agresijas Ukrainā. Tādējādi kolektīvajā jeb publiskajā atmiņā šāda latentā drošībiskošana nekad nav pilnībā izzudusi un it kā pacietīgi gaida savu aktualizāciju.

Padomju pieminēklā, “Bronzas kareivja”, pārvietošana 2007. gadā un tai sekojošie grautiņi, kā arī, piemēram, Krievijas

Federācijas Valsts domes delegācijas ierašanās Igaunijā ar pieprasījumu par Igaunijas premjerministra atkāpšanos, iezīmēja skaidru **pagriezienu punktu**, kas integrācijas un sociālās saliedētības jautājumus atkal izvirzīja politiskās dienaskārtības centrā. Līdz tam integrācija Igaunijā kopumā tika uztverta kā lēni, bet stabili progresējošs process. Pēc grautiņiem eksperti nonāca pie trim galvenajiem secinājumiem: pirmkārt, Igaunijas sabiedrībā joprojām pastāv dziļa etniskā polarizācija un būtiska neatbilstība vēstures izpratnē, kā arī atšķirīgs skatījums uz vēsturiskās identitātes nozīmi krievvalodīgo iedzīvotāju vidū (Pettai, Kallas 2009); otrkārt, Krievija bija aktīvi ieinteresēta spriedzes pastiprināšanā Igaunijā; treškārt, attiecības starp dažādām etniskajām grupām Igaunijā bija kļuvušas par vienu no centrālajiem valsts iekšējās drošības jautājumiem.

No šīs situācijas izriet arī atziņa, ko jau iepriekš savā slavenajā trejādā mezglā modelī teorētiski formulējis Rodžers Brūbeikers (Rogers Brubaker): integrācijas process un sociāli saliedētas Igaunijas īstenošana nav tikai divu dalībnieku – Igaunijas valsts un krievvalodīgās minoritātes – savstarpējā dinamika, bet **vismaz trīs dalībnieku mijiedarbe**, kas iekļauj arī Krievijas Federāciju.

Saliedētības un integrācijas rekonceptualizācija praksē: pierādījumi no integrācijas monitoringa aptaujām

Kopumā 21. gadsimta sākuma periods un turpmākie gadi Igaunijā iezīmēja interesantu posmu, kurā pastāvošie pieņēmumi par sabiedrības saliedētību kopumā un integrācijas procesiem konkrēti tika apstrīdēti no dažādām perspektīvām un virzieniem. Daļu no šīm pārmaiņām var precīzi identificēt, analizējot, kā Igaunijā tika vākti aptauju dati.

Jau kopš 2000. gada Igaunijā tiek regulāri vākti ar integrāciju saistīti dati (sk. 1. tabulu). Aptaujas instruments ir “Integrācijas monitorings” (t. i., integrācijas novērtējums ar aptauju palīdzību); to pasūta Igaunijas valsts (parasti Kultūras ministrija), un to īsteno atzītākie integrācijas jomas pētnieki un eksperti Igaunijā. Tomēr tas vienmēr notiek ciešā sadarbībā ar politikas veidotājiem. Līdz ar to, lai gan pētnieku autonomija pastāv, pētījuma dizainā ir jāņem vērā arī politikas veidotāju atgriezeniskā saite, viedokļi un aktuālās izpratnes. Šī iemesla dēļ monitorings ir bijis galvenais instruments, uz kura pamata izstrādāta integrācijas politika un laika gaitā vērtēts tās progress.

Integrācijas monitoringa anketu analīze no 2000. līdz 2023. gadam (kopumā deviņas aptaujas) liecina par skaidru un būtisku integrācijas un sociālās saliedētības konceptualizācijas transformāciju laika gaitā.

Šauri aplūkojot (etniskās, nacionālās) pašidentifikācijas un identitātes jautājumus, 2000. gada aptaujā respondentiem tika piedāvāta viena (fiksēta) izvēle starp vairākām etniskajām grupām (igauņi, krievi, ukraiņi u. c.) – galvenā klasifikācija balstījās uz etnisko piederību (*rahvus*) kā vienu, savstarpēji izslēdzošu kategoriju. 2002. un 2005. gada anketās lielākoties tika saglabāta tā pati binārā struktūra gan

mērījumā, gan valodā – tajās tika runāts par “igauņiem” un “neigauņiem” un jautājumi bija vērsti uz to, kas neigauņiem individuāli būtu jādara, lai “gūtu panākumus” Igaunijā (apgūt igauņu valodu, iegūt pilsonību, pielāgoties Igaunijas normām u. tml.). Tādējādi 2000.–2008. gada aptaujās integrācija primāri tika konceptualizēta kā vienvirziena process no minoritāšu puses. Tas zināmā mērā atspoguļo 20. gadsimta 90. gadu un 21. gadsimta pirmās desmitgades liberālo integrācijas izpratni, proti, ka etniskajām minoritātēm Igaunijā pašām ir jārisina un jāvada savs integrācijas process – tā ir viņu pašu atbildība.

2008. gada aptaujas instruments šo konceptualizāciju paplašina divos būtiskos aspektos. Pirmkārt, līdzās “neigauņiem” tiek ieviesta arī kategorija “krievvalodīgie iedzīvotāji”, kas nozīmē, ka identitāte un integrācija tiek interpretēta arī caur valodas prizmu, ne tikai caur etnisko izcelsmi. Otrkārt, pirmo reizi respondentiem tiek dota iespēja atzīmēt vairāk nekā vienu etnisko piederību, tādējādi skaidri atzīstot daudzveidīgas un jauktas identitātes. Savukārt 2011. gada aptauja balstās uz 2008. gada struktūru un loģiku, taču paplašina dažādu integrācijas dimensiju tvērumu (starpetniskie kontakti, informācijas telpa, vienlīdzīga attieksme, diskriminācija, pilsoniskā līdzdalība). Tajā arī skaidrāk tiek ieviests pilsoniskās jeb valsts identitātes (*riigiidentiteet*) mērījums, proti, konstitucionālā patriotisma forma, kas jautā ne tikai “Kas jūs esat etniski?”, bet arī “Vai jūs sevi uztverat kā piederīgu Igaunijas politiskajai kopienai?” (par šo sīkāk integrācijas monitoringa sadaļā turpmāk).

Sākot ar 2015. gadu, integrācija tika konceptualizēta skaidri

daudzdimensionālā veidā, kas apvieno un sasaista vairākus galvenos sociālās saliedētības aspektus: identitāti, mediju orientāciju, vienlīdzīgas iespējas, līdzdalību, uzticēšanos, vienlīdzīgu attieksmi u. c. 2015. gadā redzams, ka termins “neigauņi” lielā mērā zaudē savu lomu kā (politisks) apzīmējums integrācijas monitoringā un kļūst galvenokārt par tehnisku kategoriju datu analizē. Mazākumgrupu apzīmēšanai kā pārsedzošs termins tiek ieviests “citu tautību pārstāvis” (teise *rahvuste esindaja*) vai “citu tautību iedzīvotāji” (*muust rahvusest elanikkond*). 2017. gada aptauja šo terminoloģiju nostiprina.

2020. un 2023. gadā integrācijas monitoringa vispārējā loģika un ietvars seko tiesībās balstītam, multietniskam un daudzdimensionālam modelim – integrācija un saliedētība tiek konceptualizēta caur valodu, vienlīdzību, nediskrimināciju, piekļuvi pakalpojumiem, identitāti, piederību, līdzdalību, kā arī ar drošību saistītām attieksmēm. Uzmanības centrā vairs nav tikai “krievvalodīgie”; Igaunijas integrācijas telpā sistemātiski tiek iekļauti arī citi dalībnieki – līdzās (etniskajam) igauņu vairākumam un ilgtermiņa mazākumgrupām (krievvalodīgajiem iedzīvotājiem) aptaujās tiek iekļauti arī jauniebraukušie imigranti un atgriezušies igauņi.

1. tabula. Integrācijas monitoringa aptauju anketu salīdzinājums, 2000–2023

Periods/ kārtas	Kā tiek novērtēta etniskā piederība/ valstspiederība	Galvenie grupu apzīmējumi	Kā tiek definēta integrācija/ saliedētība
2000	Viena, fiksēta etniskā pilsonība (<i>rahvus</i>). Viena izvēle (igauņu, krievu, ukraiņu u. c.).	“Igauņi” pret “neigauņiem”.	Integrācija un saliedētība tiek definēta kā neigauņu integrācija Igaunijas sabiedrībā (apgūt igauņu valodu, iegūt pilsonību, pielāgoties Igaunijas normām).
2002	Tā pati vienota, fiksēta pilsonība; tā pati binārā robežšķirtne.	Joprojām “igauņi” pret “neigauņiem”.	Liels uzsvars uz to, kas neigauņiem jādara individuāli, lai “gūtu panākumus” Igaunijā; integrācija galvenokārt ir mazākumtautību uzdevums.
2008	Pirmo reizi: atļautas vairākas pilsonības (vairākas atbildes).	Pāreja uz “neigauņi” + “krievvalodīgā iedzīvotāju daļa”.	Identitāte un integrācija analizēta, ņemot vērā valodu (krievvalodīgie), ne tikai etnisko izcelsmi; pirmais solis ceļā uz jauktu vai vairāku identitāšu atzīšanu.
2011	Balstās uz 2008. gadu (vairāku atbilžu pilsonība). Pievieno jautājumus par pilsonisko/valsts identitāti.	Izmaiņas uz sadalījumu “igauņi” pret “citu tautību iedzīvotāji”; lielāka uzmanība veltīta krieviem/krievvalodīgajiem, un pirmo reizi neliela uzmanība veltīta jaunajiem imigrantiem.	Paplašināta integrācija: kontakti, informācijas telpa, vienlīdzīga attieksme, diskriminācija, līdzdalība; pirmais skaidrs solis pilsoniskās/konstitucionālās piederības virzienā (“Vai jūs uzskatāt sevi par daļu no Igaunijas politiskās kopienas?”).
2015 un 2017	Pilsonība kļūst par daudzlīmeņu identitāti (izvēlieties galveno un pievienojiet citas papildu pilsonības).	Pārmaiņa no “neigauņiem” uz “citu tautību pārstāvjiem/cilvēkiem”; “neigauņi” galvenokārt ir tehnisks termins (galvenā tautība ≠ igauņu).	Integrācija ir skaidri daudzdimensionāla: identitāte, mediju orientācija, vienlīdzīgas iespējas, līdzdalība, uzticēšanās, uztveramā taisnīguma u. c. Mazākumtautību kategorija ir plašāka nekā tikai “krievvalodīgie”.
2020 un 2023	Vienāda daudzlīmeņu pilsonība; apvienota ar valodu, migrācijas pieredzi u. c.	Igaunijas vairākums; senas minoritātes; “krievvalodīgie”; jaunie migranti; Igaunijas repatrianti. “Neigaunis” pastāv tikai kā datu analīzes instruments.	Integrācija un saliedētība, kas pilnībā balstīta uz tiesībām, daudznacionāla un daudzdimensionāla (valoda, vienlīdzība, pakalpojumi, identitāte, līdzdalība, attieksme pret drošību, piekļuve pakalpojumiem u. c.).

Avots: autora apkopojums, pamatojoties uz integrācijas monitoringa aptaujām 2000–2023.

Tādējādi no īsā pārskata par integrācijas monitoringa aptauju uzbūvi jau var redzēt, kā nacionālās piederības mainīgie un apzīmējumi **attīstās no vienas, fiksētas kategorijas uz daudzizvēļu, daudzlīmeņu identitātes indikatoru.** Turklāt šīs transformācijas atspoguļo un sniedz ieskatu plašākās pārmaiņās nekā pēdējo desmitgažu laikā Igaunijā ticis konceptualizēts integrācijas un sabiedrības saliedētības jēdziens. Galu galā integrācijas monitoringa aptaujas ir integrācijas politikas pamats (uz pierādījumiem balstīta politikas veidošana – tas ir bieži lietots atslēgvārds Igaunijas politikas veidošanas praksē). Dažos gadījumos jaunas idejas vispirms parādījās monitoringa ietvarā un tā gala ziņojumos, kas tika prezentēti valdībai, un tikai pēc

tam tika iekļautas politikas dokumentos (valsts stratēģijās, programmās un pasākumos); citos gadījumos pārmaiņas politikā un sabiedrībā (piemēram, ar drošību saistīti jautājumi) radīja jaunus jautājumus un tēmas, kas tika iekļautas aptaujās.

Šajā ziņā **attiecības starp integrācijas monitoringu un integrācijas politiku Igaunijā ir nepārprotami divvirzienu.**

Lai gan bez padziļinātas analīzes ir grūti viennozīmīgi apgalvot, kas ir primārais, skaidri redzams, ka integrācijas monitorings un tā jautājumi atspoguļo politikas prioritātes un sabiedrības attīstības tendences un vienlaikus palīdz no jauna definēt, kā vispār tiek formulētas integrācijas problēmas un noteiktas mērķgrupas.

Integrācijas monitoringa ietvari: politikas atbalsts vai atkarības no trajektorijas veidošana

Vēl viens veids, kā konceptualizēt pārmaiņas sabiedrības saliedētībā un integrācijā, ir analizēt integrācijas monitoringa gala ziņojumus, proti, analītisko pētījumu, kas veikts, balstoties uz savāktajiem datiem. Monitoringa ziņojumos ir izstrādāti dažādi ietvari, lai mērītu, novērtētu un analizētu integrāciju Igaunijas sabiedrībā. Tie balstīti teorētiskajā literatūrā, intervijās, diskusijās ar politikas veidotājiem u. c., analizēti kopā ar aptauju datiem un parasti strukturēti arī indeksos un tipoloģijās (sk. 2. tabulu). Ziņojumi vienmēr ietver ar politiku saistītus secinājumus un rekomendācijas, un daudzi rādītāji (kā tiek mērīts progress), kas iekļauti stratēģiskajās programmās un politikas dokumentos, ir **tieši pārņemti no monitoringa** (par stratēģiskajām programmām sīkāk nākamajā sadaļā).

Gadu gaitā daži no šiem analītiskajiem ietvariem ir pilnveidoti vai tālāk attīstīti, savukārt citi ir atmesti, piemēram, divi šādi ietvari – integrācijas klasteri un valsts identitātes indeksi – galvenokārt un visbiežāk izmantoti kā rādītāji valsts integrācijas politikā un tās īstenošanas plānos. Tomēr ne šie, ne citi agrākie pieejas modeļi līdz šim nav attīstījušies par vienotu, saskaņotu ietvaru integrācijas un saliedētības stāvokļa novērtēšanai Igaunijā, kā arī nav apzināti izstrādāti šādam mērķim (Kaldur, Pohla, Kivistik 2019).

Uz šo rezultātu pamata var izdarīt vairākus secinājumus. Vispirms teoriju un pieeju daudzveidība un fragmentācija agrīnajā periodā (aptuveni 2000–2008/2011) skaidri atspoguļo **izmēģinājuma posmu:** paralēli tika izmēģināti salīdzinoši vienkārši, viendimensionāli indeksi un

2. tabula. Integrācijas uzraudzībā izmantotie indeksi un tipoloģijas, 2000–2023

Autors	Gads(-i)	Indekss/tipoloģija
<i>Iris Pettai</i>	2000, 2002, 2005	Savstarpējā tolerance starp igauņiem un neigauņiem, kā arī tolerances tipoloģija.
<i>Jüri Kruusvall</i>	2002	Integrāciju kavējošas attieksmes; starpetnisko attiecību attīstības varianti.
<i>Klara Hallik</i>	2002, 2005	Neigauņu līdzdalības varā tipoloģija; individuālās politiskās iesaistišanās indekss.
<i>Kairi Kasearu, Avo Trumm</i>	2008	Saliktais izslēgšanas indekss.
<i>Jüri Kruusvall</i>	2008	Etnisko attiecību uztveres grupas.
<i>Raivo Vetik</i>	2008, 2015, 2017, 2020	Igaunijas un Igaunijas krievu valstiskā piederība .
<i>Marju Lauristin, Jüri Kruusvall</i>	2008, 2011, 2015, 2023	Integrācijas līmeņu indekss; integrācijas dimensijas; integrācijas kopas .
<i>Triin Vihalemm</i>	2011	Identitātes dimensijas.
<i>Triin Vihalemm</i>	2011	Reliģijas nozīmes indekss.
<i>Peeter Vihalemm, Külliki Seppel</i>	2011, 2015	Mediju preferenču veidi (mediju orientācija).
<i>Jüri Kruusvall</i>	2015	Regulāru kontaktu līmeņa saliktais rādītājs.

Avots: autora apkopojums, pamatojoties uz integrācijas monitoringa gala ziņojumiem.

tipoloģijas, katrs koncentrēts uz vienu konkrētu integrācijas un saliedētības problēmu elementu vai jomu (piemēram, toleranci, uztvertajām varas attiecībām, izslēgšanu, attieksmi pret starpetniskajām attiecībām u. c.). Laika gaitā **attīstījās daudzdimensionāla pieeja** un domāšanas veids, kas apvieno elementus no vairākām integrācijas jomām, piemēram, no identitātes, lojalitātes un valstiskās piederības kombinēšanas līdz pilsonības, izglītības, darba tirgus statusa, politiskās līdzdalības un citu dimensiju apvienošanai (integrācijas klasteri).

Tomēr neviena no šīm abām pieejām nav bez trūkumiem. Kā iepriekš argumentēts (sadaļā par krievvalodīgās minoritātes normatīvo kategorizāciju), pastāv zināmi abstrakti priekšstatī par to, kuras ir “labās” un kuras ir “sliktās” etniskās minoritātes Igaunijā. Gan valstiskās piederības koncepts, gan integrācijas klasteru tipoloģija **etniskās minoritātes grupē hierarhiskās pozīcijās un profilos**. Valsts identitātes pieeja to dara mazāk izteikti, savukārt integrācijas klasteri iedala cilvēkus piecās ranžētās kategorijās – no “marginalizētiem”

un “mazāk integrētiem” līdz “pilnībā integrētiem”.

Integrācijas klasteru koncepts neapšaubāmi ir ļoti spēcīgs un noderīgs instruments, lai gan tas ir arī vienkāršojums. Tas palīdz politikas veidotājiem izprast integrācijas procesus un sabiedrības saliedētību kopumā, kā arī pamanīt tendences. Tomēr klasteru tipoloģija, tāpat kā valstiskās piederības koncepts, **tieks tieši pārnesta uz integrācijas stratēģijām, rādītājiem un nereti arī publisko komunikāciju un diskursu**. Tas nozīmē, ka “labo” un “slikto”, “pareizo” vai “nepareizo” integrāciju hierarhija pakāpeniski tika institucionalizēta valsts politikā, piemēram, Integrācijas fonds (Igaunijas Kultūras ministrijas politikas īstenošanas aģentūra) daudzkārt ir izsludinājis projektu konkursus un apmaksājis tādas NVO aktivitātes, kurām bija jābūt vērstām tikai uz “vismazāk integrēto” mērķgrupu, savukārt šīs pašas NVO pēc tam publiski uzaicināja tikai “vismazāk integrētos” dalībniekus. Pats par sevi saprotams, ka NVO nav ne līdzekļu, ne instrumentu, lai novērtētu personas atbilstību tiem

pašiem kritērijiem un metodēm, kā tas tika darīts aptaujā. Šo pieeju ir kritizējuši vairāki eksperti, tostarp šī raksta autors. Arī valstiskās piederības koncepts ticis kritizēts par to, ka politikas veidotājiem bez akadēmiskām zināšanām to ir pārāk sarežģīti izprast.

Kopumā integrācijas monitoringa aptaujas un to ziņojumi sniedz Igaunijai

unikālu iespēju ielūkoties integrācijas procesu konceptualizācijas vēsturē un sociālās saliedētības izpratnes attīstībā. Tie arī palīdz izprast nacionālo politiku izstrādi un īstenošanu, kas lielākoties, vismaz teorētiski, seko uz pierādījumiem balstītas politikas veidošanas principam. Tomēr tas viss prasa rūpīgu pārvaldību no kompetentu politikas veidotāju un ekspertu puses.

Integrācijas stratēģijas, politikas un sociālās saliedētības izpratne

Igaunijas integrācijas politika pēdējo trīs desmitgažu laikā atspoguļo to, kā politiķi, politikas veidotāji un eksperti ir iztēlojušies integrāciju un sociālo saliedētību pēc neatkarības atjaunošanas. Pirmā valsts programma **“Integrācija Igaunijas sabiedrībā 2000–2007”** (*Integratsioon Eesti ühiskonnas 2000–2007*) galvenokārt koncentrējās uz igauņu valodas apguvi un naturalizāciju. Tas palīdzēja uzlabot valodas prasmes un izveidot igauņu valodas pieaugušo apmācības sistēmas pamatus (kurai arī šobrīd ir daudz trūkumu un problēmu; sk. Kaldur et al. 2023), taču darba tirgus integrācija, politiskā līdzdalība, diskriminācija un bezvalstniecības jautājumi lielākoties palika neskatīti, kas ierobežoja programmas kopējo ietekmi uz saliedētību.

Nākamās divas stratēģijas – **“Igaunijas integrācijas stratēģija 2008–2013”** (*Eesti lõimumiskava 2008–2013*) un **“Saliedēta Igaunija 2014–2020”** (*Lõimuv Eesti 2014–2020*) – paplašināja tvērumu un bija labāk izstrādātas. Abu pamatā bija pētniecības rezultāti (tostarp integrācijas monitoringa aptaujas), kā arī tika ņemtas vērā jaunas politiskās realitātes (tostarp “Bronzas kareivja” lieta un notikumi Gruzijā un Ukrainā). 2008.–2013. gada programma

bija aptverošāka nekā iepriekšējā, tajā tika iekļauti darba tirgus integrācijas, politiskās integrācijas, diskriminācijas un sociālās saliedētības jautājumi, kā arī lielāka uzmanība tika pievērsta segregētajai skolu sistēmai. Programma 2014.–2020. gadam turpināja šo daudzdimensionālo pieeju un padarīja sociālo saliedētību un vienlīdzīgu attieksmi par vieniem no galvenajiem mērķiem.

Vienlaikus atbildības jomas saglabājās fragmentētas. Kultūras ministrija bija vadošā institūcija krievvalodīgo iedzīvotāju vispārējās integrācijas veicināšanā, Iekšlietu ministrija bija atbildīga par pilsonības un migrācijas jautājumiem (tostarp vairākus gadus īstenoja jauniebraucēju politiku), savukārt diasporas politika no Iekšlietu ministrijas tika pārcelta uz Ārlietu ministriju (par diasporas politiku īss komentārs turpmāk).

Jaunākā stratēģija “Saliedēta Igaunijas attīstības plāns 2021–2030” (*Sidusa Eesti arengukava 2021–2030*) ir pirmais mēģinājums apvienot šīs dažādās jomas vienotā sociālās saliedētības stratēģiskajā ietvarā. Formāli tā turpina trīs iepriekšējās integrācijas stratēģijas, taču vienlaikus apvieno iepriekš nošķirtos darbus un programmas – visu Igaunijā dzīvojošo

cilvēku, tostarp jauniebraucēju (nesen ieradušos imigrantu), integrāciju; darbu ar igauņu kopienām ārvalstīs un tiem, kas atgriezušies; kā arī ikdienas pilsoniskās līdzdalības un kopienas dzīves attīstību, tostarp brīvprātīgo darbu. Tas parādās jaunākās stratēģijas trīs programmās: “Integrācijas un adaptācijas programma” (Lõimumis-, sh kohanemisprogramm) ir Kultūras ministrijas pārziņā un nodarbojas ar integrāciju, adaptāciju un kopīgas informācijas telpas veidošanu; programma “Globālā igauņa” (Üleilmne eestlus) ir Ārlietu ministrijas pārziņā un fokusējas uz ārvalstīs dzīvojošo igauņu iesaisti Igaunijas sabiedriskajā un kultūras dzīvē, kā arī viņu atgriešanās atbalstu; savukārt programma “Kopienas Igaunija” (Kogukondlik Eesti) ir Iekšlietu ministrijas pārziņā un vērsta uz cilvēku ikdienas aktivitāti kā pilsoņiem un kopienas locekļiem, tostarp brīvprātīgo darbu.

Kopumā Igaunijas integrācijas politikas attīstības trajektorija un sociālās saliedētības konceptualizācija ir samērā skaidra. Pirmajā posmā Igaunija izstrādāja integrācijas politiku galvenokārt, lai stabilizētu sarežģīto postpadomju situāciju un apmierinātu ārējās gaidas

(iestāšanās ES un NATO), kā galvenos mērķus izvirzot valodu un pilsonību. Igaunū valodas prasme tika uzskatīta par galveno sociālās saliedētības un igauņu identitātes rādītāju. Daži to uzskatīja arī par vienīgo priekšnoteikumu, lai kāds varētu kļūt par Igaunijas sabiedrības daļu. Šajā laikā pastāvēja arī latentas gaidas, ka padomju laika imigranti Igauniju atstās brīvprātīgi. Otrajā posmā darba kārtība un tvērums paplašinājās – stratēģiskajās programmās tika iekļauta sociālā saliedētība, vienlīdzīgas iespējas un identitātes jautājumi. Tomēr atbildību sadalījums saglabājās samērā fragmentēts un atsevišķi uzdevumi un kompetences pārvietojās starp ministrijām. Šābrīža posmā stratēģija “Saliedētas Igaunijas attīstības plāns 2021–2030” ir vērsta uz centieniem **formulēt un īstenot saliedētību kā kopīgu, starpnozaru un starpinstitucionālu darbību**, kas vieno dažādus dalībniekus un jomas – etnisko minoritāšu integrāciju (ar uzsvaru uz krievvalodīgo minoritāti), imigrāciju un jauno migrantu adaptāciju, diasporu un tos, kas atgriezušies, kā arī kopienas attīstību drošības kontekstā (Iekšlietu ministrijas kompetence).

Citas tēmas un jautājumi Igaunijā

Pastāv četri galvenie **likumdošanas instrumenti**, kas veido sociālās saliedētības izpratni Igaunijā: Ārzemnieku likums (Välismaalaste seadus), Pilsonības likums (Kodakondsuse seadus), Vienlīdzīgas attieksmes likums (Võrdse kohtlemise seadus) un Igaunijas Konstitūcija. No tiem Pilsonības likums ir viens no centrālajiem tiesiskajiem ietvariem, ar kuru Igaunijā tiek strukturēta sabiedrības saliedētība. Lielākajā daļā koalīcijas līgumu (kopš 1991. gada) pēc jaunas valdības izveides ir

skaidri apliecināts, ka Igaunijas pilsonības likuma pamatprincipi netiks mainīti. Tas norāda uz samērā plašu politisko konsensu, ka pilsonība ir stabila institūcija, kas saistīta ar Igaunijas neatkarību un suverenitāti, nevis elastīgs politikas instruments. Debates par pilsonību atkārtoti koncentrējušās uz diviem jautājumiem: vai personām ar nenoteiktu pilsonību būtu automātiski jāpiešķir Igaunijas pilsonība un vai būtu jāatļauj dubultpilsonība. Dubultpilsonības jautājums ir saglabājies

nemainīgs, taču attiecībā uz personām ar nenoteiktu pilsonību ir notikušas vairākas būtiskas izmaiņas, īpaši attiecībā uz bērniem, piemēram, pārtraucot automātisku nenoteiktas pilsonības piešķiršanu bērniem, kas dzimuši vecākiem bez pilsonības. Tas ir gandrīz pilnībā novērsis bezvalstniecības reprodukciju.

Vēl viena tēma ir saistīta ar jaunajiem migrantiem un tā dēvēto migrācijas pavērsienu Igaunijā 2014./2015. gadā, kad Igaunija no emigrācijas valsts kļuva par imigrācijas valsti. Kopš 1991. gada sākuma un pirmās un otrās integrācijas stratēģijas periodā galvenā uzmanība tika pievērsta attiecībām starp igauņiem un citu tautību/etnisko grupu pārstāvjiem, t. i., galvenokārt Igaunijā dzīvojošajiem krieviem. Tomēr pieaugošā imigrācija un atgriešanās migrācija radīja nepieciešamību paplašināt šo ietvaru un integrācijas politikā un analizē iekļaut papildu (apakš) grupas. Kopš 2011. gada integrācijas monitoringa aptaujas pakāpeniski sāka uzskatīt jaunos imigrantus par atsevišķu mērķgrupu, taču 2014.–2016. gadā jaunie imigranti tika skaidri iekļauti politikas darba kārtībā (Kaldur et al. 2014). Igaunijas atgriezušos iedzīvotāju iekļaušana kā skaidri definētas integrācijas mērķgrupas sekoja 2017./2018. gadā.

Jāpiemin, ka **igauņu kopienas ārvalstīs** (vālskogukonnad) politikā un politikas dokumentos bieži tiek raksturotas kā saliedēta “lielā Igaunija” – universāla un dabiska igauņu nācijas daļa neatkarīgi no dzīvesvietas. Tomēr realitāte ir

daudz sarežģītāka (Kaldur et al. 2022), t. i., aptuveni 150 000–200 000 ārvalstīs dzīvojošo cilvēku ar saikni ar Igauniju būtiski atšķiras pēc valodas, izcelsmes, ģimenes struktūras un pašidentifikācijas. Viens no galvenajiem, lai arī zināmā mērā klišejiskajiem, secinājumiem ir tāds, ka nepastāv “tipisks” igauņis ārvalstīs. To ir īpaši jāuzsver, jo publiskajā diskursā, kā arī politikā un politikas veidošanā abstrakta “igaunība” dažkārt tiek naivi pieņemta vai piedēvēta ikvienam ārvalstīs dzīvojošam cilvēkam, kam ir kāda saikne ar Igauniju izcelsmes vai emigrācijas dēļ. Vienlaikus Igaunijas nacionālajās stratēģijās par diasporu tiek lietota ļoti iekļaujoša valoda (“igauņi un cilvēki, kas saistīti ar Igauniju”) un visi tiek uzrunāti kā vienotas ārējās igauņu kopienas daļa neatkarīgi no izcelsmes. Tādējādi jebkurš Igaunijas pilsonis ārvalstīs tradicionāli ir ticis uzskatīts par “igauni ārvalstīs”; kas vismaz teorētiski ietver arī krievvalodīgos Igaunijas pilsoņus. Taču Igaunijas iekšienē, kā analizēts iepriekšējās sadaļās, krievvalodīgie pilsoņi bieži vien joprojām tiek klasificēti kā “neigauņi” vai “krievvalodīgie”, nevis vienkārši kā igauņi. Izsakot citiem vārdiem, rodas paradokss – viena un tā pati persona var tikt pieņemta kā igauņis Londonā vai Helsinkos pilsonības dēļ, bet kategorizēta kā “neigauņis” vai “krievvalodīgais” Lasnamē Tallinā vai Annelinnā Tartu. Tādējādi viena un tā pati persona var tikt uzskatīta par Igaunijas kopienas daļu ārvalstīs, bet mājās tikt iekļauta tikai nosacīti.

Secinājumi

Kopš 20. gadsimta 90. gadu sākuma Igaunijas integrācijas diskurss un politika ir pakāpeniski pārvietojusies no vienvirziena, uz minoritātēm fokusēta

politikas un pasākumu kopuma, kura mērķis bija “neigauņu integrēšana Igaunijas sabiedrībā”, uz daudz un dažādu dalībnieku, uz tiesībām un vienlīdzību balstītu un

daudzdimensionālu sabiedrības saliedētības izpratni. Atbildība par integrāciju tagad ir sadalīta starp dažādām ministrijām un politikas dokumentiem, iekļaujot pilsoniskās sabiedrības organizācijas un deleģējot vairākus pakalpojumus arī bezpeļņas un nevalstiskajam sektoram (piemēram, atbalsta personas programma bēgļiem tiek īstenota Igaunijas Bēgļu

padomes vadībā, savukārt valsts oficiālā iekļaušanās programma *Settle in Estonia* daļēji tiek īstenota arī pilsoniskās sabiedrības organizāciju iesaistē (ar valsts finansējumu)). Tomēr jāatzīst, ka šī pārmaiņa pēdējo 30 gadu laikā ir bijusi daļēja un nevienmērīga un to regulāri ietekmē vai skata dažādu ar drošību saistītu vietējo un globālo jautājumu kontekstā.

5. pielikums

Armēnijas nacionālā identitāte pēcpadomju periodā: no etniskās uz pilsonisko

Mikajels Zoljans (*Mikayel Zolyan*)

Politikas analītiķis un vēsturnieks, Erevāna

Sabiedrības saliedētība Armēnijā ir cieši saistīta ar valsts nacionālo identitāti. Šī identitāte, ko veidojusi vēsturiskā atmiņa, kolektīvā trauma un kopējās kultūras vērtības, ir bijusi galvenais elements, kas vienojis Armēnijas sabiedrību pārmaiņu un pārvērtību periodos. Tomēr, kā norāda nacionālisma pētnieki, tā nav nemainīga. Nacionālā identitāte nav statisks jēdziens, bet gan dinamisks process, ko veido vēsturiskie naratīvi, politiskais diskurss un ikdienas prakse. Pēcpadomju periodā nācijas veidošanas procesu ir raksturojusi gan nepārtrauktība, gan pārmaiņas, jo armēņi centās no jauna definēt savu piederības izjūtu jaunās politiskās realitātes un ārējo izaicinājumu – īpaši konflikta ar Azerbaidžānu – apstākļos. Viens no būtiskākajiem šīs transformācijas aspektiem bija pāreja no pārsvarā etniska nācijas modeļa uz tādu modeli, kas lielā mērā balstīts valstiskumā un politiskajā līdzdalībā, vai, lietojot nacionālisma studijās ierastākus terminus, tā ir pāreja no etniskā nacionālisma uz pilsonisko nacionālismu.

Sabiedrības saliedētība un nacionālā identitāte Armēnijā

Viena no Armēnijas īpatnībām ir tā, ka sabiedrības saliedētība ir cieši saistīta ar nacionālo identitāti, kas savukārt lielākoties ir tikusi izprasta etniskos

jēdzienos. Tas saistīts ar Armēnijas vēsturisko mantojumu, demogrāfisko situāciju, pašreizējo ģeopolitisko kontekstu u. c. faktoriem. No viduslaikiem līdz pat

20. gadsimtam armēņi ir dzīvojuši ārvalstu impēriju varā, pakļauti represijām, iebrukumiem un piespiedu iedzīvotāju pārvietošanām. Šādos apstākļos sabiedrības saliedētība vēsturiski ir veidojusies nevis ar valsts vai sabiedrisko institūciju gādību, kas bieži vien tika saistītas ar svešu varu, bet gan ar ģimenes saišu, baznīcas un etniskās piederības starpniecību. Traumatisku pieredzi kulminācija bija armēņu genocīds Osmaņu impērijā 1915.–1916. gadā, kas atstāja dziļu nospiedumu vairākās armēņu paaudzēs gan pašā Armēnijā, gan diasporā.

Turklāt jāņem vērā demogrāfiskais faktors. Gadsimtiem ilgu konfliktu un piespiedu pārvietošanas dēļ Armēnijas iedzīvotāju vairākums ir etniskie armēņi un liela daļa no tiem ir 1915. gada genocīda vai konfliktu ar kaimiņvalstīm, pēdējā laikā ar Azerbaidžānu, bēgļu pēcteči. Pavisam nesen, 2023. gada septembrī, kad Azerbaidžānas militāro darbību rezultātā tika likvidēta *de facto* Kalnu Karabahas Republika, vairāk nekā 100 000 armēņu no Kalnu Karabahas bija spiesti pārcelties uz Armēniju. Pirms tam, 20. gadsimta 80. gadu beigās un 90. gadu sākumā, Armēnijas un Azerbaidžānas konflikta dēļ notika sava veida piespiedu iedzīvotāju apmaiņa. Ir arī nelielas etniskās minoritātes, kam ir līdzīga upura un izsūtījuma pieredze, – jezīdi un asīrieši, kuri kopā ar armēņiem ir piedzīvojuši genocīdu Osmaņu impērijā, kā arī pareizticīgo kristiešu sektas “molokāņi” krievi, kuru senči tika izsūtīti uz Armēniju

Krievijas Impērijas laikā. Paturams prātā arī tas, ka viena no jaunākajām migrācijas plūsmām uz Armēniju kopš 2022. gada ir krievi, kas bēg no represijām Putina režīma apstākļos. Tādējādi sociālā kohēzija izpaužas kā kolektīva izturības ētika, kurā kopienas solidaritāte ir svarīgāka par šķiru vai reģionālām atšķirībām, ko uztur kopīgi piemiņas rituāli, piemēram, genocīda piemiņas pasākumi, kas nostiprina izdzīvošanas naratīvu pretstatā stāstam par iznīcību.

Visu šo faktoru dēļ mūsdienu Armēnijā sabiedrības saliedētība pārsvarā tiek saprasta kā etniska un kultūras vienotība, kuras pamatā ir kopīga valoda, kopīgs vēsturiskais naratīvs un reliģiskā nepārtrauktība. Šie elementi tiek uzskatīti par nacionālās identitātes un sabiedriskās stabilitātes pamata balstiem, citiem vārdiem, par sabiedrības saliedētības pamatu. Šāda pieeja priekšroku dod etnokulturālajām saitēm, ko stiprina kopīgas sēru un piemiņas prakses, valsts svētki, reliģiskie rituāli un kultūras saglabāšanas centieni, nevis citiem saikņu veidiem, piemēram, šķiru solidaritātei vai valsts institūcijām. Tomēr, kā redzēsīm turpmāk rakstā, neatkarīgas valsts valstiskuma pieredze ir ietekmējusi nacionālās identitātes un sabiedrības saliedētības izpratni, veicinot pilsoniskākas, uz valsti vērstas nacionālās identitātes veidošanos, piešķirot lielāku nozīmi pilsoniskajām un institucionālajām saitēm.

Pilsoniskais vai etniskais: dažādi nacionālās identitātes modeļi

Runājot par nāciju un etniskumu Armēnijas kontekstā, nepieciešams precizēt dažus tulkošanas jautājumus, kas izriet no

armēņu termina *umq* daudznozīmīguma. Armēņu vārdu *umq* (*azg*) var tulkot gan kā “nācija”, piemēram, Apvienotās Nācijas

(Miavorvats Azger), gan arī kā apzīmējumu “etniskajai grupai”, piemēram, etnogrāfijā (*azgagrutyun*). Šis apsvērums parāda semantisku nenoteiktību, kas sarežģī konceptuālu nošķirumu starp etnisko un pilsonisko nācijas izpratni. Šī leksiskā nenoteiktība uzsver nepieciešamību pēc precīzākas konceptuālās terminoloģijas armēņu valodā, kad tiek aplūkoti konkurējoši valstiskuma modeļi. Sociālajās zinātnēs Armēnijā, lai risinātu šo nenoteiktību, bieži tiek lietots termins “etnos”, kas aizgūts no krievu termina *etnos*, kura saknes savukārt ir grieķu valodā, tomēr šis termins galvenokārt tiek izmantots akadēmiskajā literatūrā un ievērojami retāk politiskajā diskursā. Rietumu politiskajā teorijā termins “nācija” var apzīmēt vai nu politisku kopienu, kas balstīta kopīgā pilsonībā (pilsoniskā nācija), vai arī kopienu, kuru nosaka kopīga izcelsme, valoda vai kultūra (etniskā nācija). Tomēr armēņu valodā termins *umq* (*azg*) apvieno šīs nozīmes, bieži vien vienlaikus atsaucoties gan uz etnokulturālu kolektīvās identitātes izpratni, gan uz politiskas solidaritātes sajūtu. Šī nozīmju saplūšana ietekmē gan sabiedrisko, gan akadēmisko diskursu Armēnijā, kur pat mūsdienu politiskās struktūras bieži tiek formulētas senču izcelsmes un kultūras nepārtrauktības valodā, izpludinot robežu starp valsts pilsonisko identitāti un primāro etnisko identitāti. Rezultātā diskusijas par pilsonību, diasporas iesaisti un valsts politiku bieži tiek strukturētas tādos jēdzienos, kas pieņem etnisku vienotību, pat ja politiskā loģika virzās uz iekļaujošām, institucionālām vai juridiskām nācijas definīcijām.

Nacionālisma konstruktīvisma teorijas pārstāvji apstrīd priekšstatu, ka nācijas ir mūžīgas un dabiskas vienības, apgalvojot, ka nacionālās identitātes ir sociāli konstruktīvi, kas veidojas vēsturisku procesu gaitā, kultūras naratīvu un politisko institūciju rezultātā. Viens no

ietekmīgākajiem autoriem šajā jomā – Benedikts Andersons (*Benedict Anderson*) – nācijas raksturoja kā “iedomātas kopienas”, proti, grupas, kuru locekļi uztver sevi kā kopīgas kolektīvās identitātes daļu, lai gan personīgi cits citu nepazīst (*Anderson 1983*). Nacionālā identitāte tiek radīta un uzturēta ar mediju, izglītības, politisko diskursu un valsts institūciju starpniecību, nevis sakņojas primordiālās etniskās vai bioloģiskās saitēs. Šī nacionālās identitātes dinamiskā un mainīgā daba nozīmē, ka tā ir pakļauta nepārtrauktiem strīdiem, šaubām un pārmaiņām. Nereti šo strīdu centrā ir jautājums par to, vai nācija ir etniska vai pilsoniska: vai tās pamatā ir etniskuma, kultūras un vēsturiskais mantojums vai arī pilsonība, teritorija un kopīga politiskā līdzdalība.

Etniskā un pilsoniskā nacionālisma nošķiruma avots ir Hansa Kona (*Hans Kohn*) atziņas, viņš argumentēja, ka pilsoniskā nacionālisma pamatā ir politiskā vienotībā, demokrātiskās vērtībās un kopīgās institūcijās, un tas ir raksturīgi tādām Rietumu valstīm kā, piemēram, Francijai un ASV (*Kohn 1944*). Šī nacionālisma forma ir iekļaujoša, jo tā liek uzsvaru uz politiskajiem ideāliem, nevis etnisko viendabību. Savukārt etniskā nacionālisma, kas izplatīts Centrālajā un Austrumeiropā, kā arī daļā Āzijas, pamatā ir kopīgā izcelsme, kultūras tradīcijas un vēsturiskā nepārtrauktība, nāciju lielākoties definējot izslēdzošos etniskos jēdzienos. Lai gan Kona binārais dalījums ir ticis kritizēts par pārlietu vienkāršošanu un eurocentrismu, tas joprojām ir vērtīgs analītisks ietvars, jo lielākā daļa nāciju apvieno gan pilsoniskā, gan etniskā nacionālisma elementus: pilsoniskais nacionālisms uzsver politisko piederību, bet etniskais – kultūras un izcelsmes saites. Šie ideāltipi palīdz precizēt konkurējošās nācijas izpratnes, kas sastopamas mūsdienu sabiedrībās. Daudzi pētnieki ir attīstījuši Kona piedāvāto nošķirumu, daļa no viņiem

ir piedāvājuši arī nozīmīgu šī nošķiruma kritiku, piemēram, Rodžers Brūbeikers (Rogers Brubaker) norādījis, ka pilsoniskā-etniskā nošķirums ir pārlieku vienkāršots, ideoloģiski noslogots un bieži nepareizi lietots, tomēr tas saglabā vērtību kā analītisks instruments dažādu valstiskuma formu izpratnei (Brubaker 1998).

Apkopojot teorētiskās diskusijas par dažādaļām pieejām etniskā/pilsoniskā nacionālisma nošķirumā, var secināt, ka nacionālisma tipoloģija atklāj fundamentālu dualitāti un paradoksu, kur pilsoniskais un etniskais nacionālisms veido divus savstarpēji saistītus, taču pretstatītus polus. Pilsoniskais nacionālisms uzsver politisko piederību, kopīgas vērtības un brīvprātīgu apvienošanās kopīgu likumu un institūciju ietvarā, savukārt etniskais nacionālisms kā nacionālās identitātes pamatu uzsver kopīgas izcelsmes, kultūras un kolektīvās atmiņas nozīmi. Tomēr šo nošķirumu

nevajadzētu uztvert kā savstarpēji izslēdzošu. Drīzāk domājams, ka šie elementi daudzās nācijās pastāv līdzās, veidojot vienotu un dialektisku kopumu, kas parāda, cik sarežģīta ir nacionālā piederība. Turklāt nacionālā identitāte nav statiska, tā ir dinamiska – līdzsvars starp etniskajiem un pilsoniskajiem komponentiem laika gaitā mainās atkarībā no vēsturiskām, politiskām un sociālām pārmaiņām. Šī mainība ļauj nācijām pielāgoties un no jauna definēt sevi, atspoguļojot mainīgos sociālos kontekstus un kolektīvās atmiņas. Tātad pilsonisko un etnisko elementu mijiedarbība veicina nepārtrauktu nācijas veidošanās procesu, kur vienotība rodas no daudzveidības un konfliktiem, nevis no striktas izslēgšanas. Tieši caur šo teorētisko prizmu mēs analizēsim Armēnijas nacionālās identitātes transformāciju periodā pēc padomju okupācijas.

Armēnijas nacionālā identitāte: vēsturiskie aspekti

Pirms pievērsties pēcpadomju periodam, nepieciešams aplūkot Armēnijas vēsturiskos aspektus. Armēnija var būt īpaši interesants piemērs nacionālās identitātes fenomena izpratnei. Lai gan atšķirīga armēņu politiskā identitāte pastāvēja jau antīkajā laikmetā un viduslaikos, tā būtiski atšķīrās no mūsdienu nācijas izpratnes. Piederība noteiktai impērijai, feodālai vienībai vai reliģiskai organizācijai bija nozīmīga politiskās identitātes forma līdzās piederībai armēņu etnolingvistiskajai kopienai. Turklāt noteiktos vēstures periodos reliģiskā piederība kļuva gandrīz vai pielīdzināma etniskajai piederībai.

Mūsdienu armēņu nacionālās identitātes veidošanās balstījās dziļi iesakņotā

etnoreliģiskā kopienā, kas ilgstoši bija definējusi armēņu tautu. No 17. līdz 19. gadsimtam arvien ietekmīgākai armēņu intelektuālajai un politiskajai elitei, kuras būtiska daļa dzīvoja diasporas kopienās no Itālijas līdz Indijai, bija izšķiroša loma topošās nacionālās apziņas formulēšanā. Šis periods iezīmēja pāreju no tīri reliģiskas un kultūras kopienas piederības uz politizētāku nacionālo identitāti, kas tiecās pēc politiskas pašnoteikšanās. 19. gadsimta romantisma rakstnieki, piemēram, Hačatur Abovjans (*Khachatur Abovyan*), Rafi (*Raffi*) un Mikael Nalbandjans (*Mikael Nalbandyan*), ar saviem literārajiem darbiem, veidojot vēsturisko naratīvu, popularizējot nacionālās atdzimšanas, sociālo reformu un vienotības idejas,

būtiski ietekmēja armēņu nacionālo pašapziņu. Viņu darbi un politiskā darbība atspoguļo agrīnos centienus saskaņot Armēnijas seno vēsturisko mantojumu ar impēriju dominances realitāti un modernajām valstiskuma tieksmēm.

Šī intelektuālā un kultūras “nacionālā atmoda” radīja ideoloģisko pamatu armēņu nacionālās atbrīvošanās kustību tapšanai 19. gadsimta beigās. Šo kustību uz priekšu virzīja dažādas politiskās partijas un revolucionārās organizācijas, jo īpaši Armēņu Revolucionārā federācija (“Dašnakcutjun”), kuras mērķis bija panākt armēņu pašnoteikšanos un atsvabināšanos no Osmaņu un Persijas impēriju jūga. Tomēr nacionālistisko strāvojumu ausma sakrita ar arvien nestabilāku reģionālo situāciju, kas traģiski kulminēja armēņu genocīdā 1915.–1916. gadā. Genocīds izbeidza gadsimtiem ilgo armēņu klātbūtni daļā vēsturiskās Armēnijas, ko parasti dēvē par Rietumarmēniju (mūsdienās – Turcijas Austrumanatoliju).

Krievijas valdījumā esošajā vēsturiskās Armēnijas austrumu daļā Krievijas Impērijas sabrukums noveda pie īslaicīgas neatkarīgas republikas izveidošanās 1918.–1920. gadā. 1920.–1921. gadā ar vietējo boļševiku atbalstu Padomju Krievija ieņēma Armēniju, un 1922. gadā Armēnija tika iekļauta Padomju Savienībā. Tādējādi sākās jauns posms armēņu nacionālās identitātes attīstībā, kurā tā tika pārdefinēta padomju ideoloģijas, teritoriālo robežu un politiskās centralizācijas ietvarā. Ceļš no intelektuālās atmodas uz revolūciju, genocīdu, īslaicīgu neatkarību un sovetizāciju atspoguļo sarežģīto un bieži traģisko dinamiku, kas veidoja mūsdienu armēņu nācijas tapšanu.

Kā norādījuši tādi pētnieki kā Ronalds

Grigors Sunijs (Ronald Grigor Suny; 1993) un Razmiks Panosjans (Razmik Panossian; 2006), padomju periodā armēņu nacionālā identitāte attīstījās divos savstarpēji saistītos, taču atšķirīgos centros – Armēnijas Padomju Sociālistiskajā Republikā (Armēnijas PSR) un armēņu diasporā. Armēnijas PSR teritorijā padomju varas iestādes institucionalizēja teritoriāli nostiprinātu un kultūras ziņā regulētu nacionālās identitātes formu, veicinot oficiāli atzītu armēņu kultūru, kas atbilst padomju ideoloģiskajiem principiem. Šī “padomju armēņu” identitāte uzsvēra vēsturisko pēctecību un kultūras atšķirīgumu, vienlaikus pakļaujot nacionālistiskās prasības vispārējai padomju sociālistiskajai kārtībai. Padomju periods nostiprināja armēņu nacionālo identitāti, urbanizējot, industrializējot, subsidējot kultūras iestādes un izplatot lasītprasmi, taču tas viss notika padomju federālisma un ierobežotas suverenitātes apstākļos. Savukārt diasporā armēņu nacionālā identitāte attīstījās citādi, to būtiski veidoja genocīda atmiņa, vēsturiskās dzimtenes zaudējums un kopienas identitātes uzturēšanas centieni, kā pamatā bija etniskums un nostalgija pēc “lielās Armēnijas”. Rezultātā diasporas identitāte bieži saglabāja izteiktākas etnokulturālas un vēsturiskas prasības, kas kontrastēja ar valstiski orientētāko identitāti Erevānā. Šī armēņu nacionālās identitātes divējādā attīstība – viena kvazivalstiska, padomju sistēmas ietekmēta, otra diasporā, sakņota atmiņā un etniskajā nacionālismā, – atspoguļo 20. gadsimta armēņu nacionālās identitātes sarežģītību un sašķeltību. Šī dinamika turpina ietekmēt arī mūsdienu politiskās un kultūras debates.

Postpadomju armēņu identitāte: neatkarība un valstiskuma ietekme uz identitāti

Postpadomju Armēnijā pilsoniskā un etniskā nacionālisma mijiedarbība nācijas veidošanas procesu ir ietekmējusi sarežģītā un nereti pretrunīgā veidā. Sākumā dominējošais diskurss bija etniskais nacionālisms, kura pamatā bija kopīgā valodā, reliģijā un vēsturiskā atmiņā, it īpaši armēņu genocīda kolektīvā trauma, un kurā valsts tika saprasta kā visas pasaules armēņu nācijas dzimtene. Konflikts ar Azerbaidžānu, ko atbalstīja Turcija, par armēņu apdzīvoto Kalnu Karabahas reģionu būtiski ietekmēja armēņu identitāti, akcentējot vēsturisko traumu un nepieciešamību pēc solidaritātes ar etniskajiem tautiešiem diasporā. Vienlaikus neatkarības pieredze un demokrātiskās pārejas process radīja telpu pilsoniskajam nacionālismam, kas uzsvēra pilsonību, demokrātisko līdzdalību un tiesiskumu kā nacionālās identitātes pamatus. Tādējādi 20. gadsimta 90. gadu Armēnijā izkristalizējās divas dominējošas nacionālisma tendences – abas sakņotas etniskā identitātes izpratnē, taču atšķirīgas pēc uzsvāra un orientācijas.

Pirmā tendence, saistīta ar Armēnijas pirmo prezidentu Levonu Ter-Petrosjanu (Levon Ter-Petrosyan) un viņa politisko partiju “Armēņu nacionālā kustība” (Armenian National Movement) un tās sabiedrotajiem, ietver pilsoniskā nacionālisma elementus, piešķirot prioritāti valstiskuma konsolidācijai, politisko institūciju attīstībai un pragmatiskai ārpolitikai. Šī pieeja mazināja tradicionālo nacionālistisko naratīvu nozīmi un ierobežoja diasporas lomu, priekšplānā izvirzot Armēnijas valsts suverenitātes un funkcionēšanas spējas stiprināšanu. Savukārt otrā tendence, ko pārstāv Armēņu Revolucionārā

federācija un tās atbalstītāji, vērsta uz tā dēvētajiem “nacionālajiem jautājumiem”, kas tika formulēti etniskos un vēsturiskos terminos, piemēram, armēņu genocīda starptautisko atzīšanu, Kalnu Karabahas statusu un diasporas centrālo lomu armēņu nacionālajā projektā. Lai gan abas šīs strāvas darbojās etnonacionālā paradigmā, pirmā vairāk tiecās uz valstiski orientētu un institucionālu nacionālisma redzējumu, kamēr otrā uzsver vēsturisko taisnīgumu, kultūras nepārtrauktību un transnacionālu etnisko solidaritāti.

20. gadsimta 90. gadus raksturoja šo divu pieeju sadursme jautājumā par armēņu nācijas būtību. Ter-Petrosjana valdība virzīja nācijas koncepciju, kas bija tuvāka pilsoniskajam modelim, lai gan tajā joprojām tika saglabāti būtiski etniskās izpratnes elementi, piemēram, uzsvārs uz valodu un reliģiju. Opozīcija, īpaši Armēņu Revolucionārā federācija un ievērojama daļa inteliģences, pārstāvēja izteiktāk etnisku nācijas izpratni, kas uzsvēra vēsturisko mantojumu, saiknes ar etniskajiem armēņiem ārpus Armēnijas, kā arī uzticību vēsturiskajai dzimtenei, kas zaudēta kaimiņiem un iekarotājiem. Diskusijas par šiem diviem nacionālās identitātes modeļiem bija cieši saistītas ar ārpolitiku. Ter-Petrosjans un viņa komanda uzsvēra nepieciešamību rast *modus vivendi* ar kaimiņvalstīm, kas praksē nozīmēja kompromisu ar Azerbaidžānu, attiecību normalizēšanu ar Turciju un armēņu genocīda atzīšanas jautājuma deprioritizēšanu. Savukārt opozīcija aizstāvēja armēņu jautājuma (Hay Dat) programmu, kas ietvēra stingrāku nostāju konfliktā ar Azerbaidžānu, uzsvāru uz genocīda atzīšanu un radikālākā versijā arī teritoriālas pretenzijas pret Turciju.

Šīs politiskās debates atspoguļojās arī ietekmīgu intelektuāļu darbos. Ter-Petrosjana un viņa sabiedroto virzītās idejas sistemātiski izklāstīja viņa tuvākais politiskais sabiedrotais, diplomāts un vēsturnieks Žerārs (Džirairs) Libaridjans (Gerard (Zhirayr) Libaridian). Libaridjans, lai gan pats nāca no diasporas, iestājās par pragmatisku ārpolitiku, kas balstīta uz izlīgumu ar kaimiņvalstīm, nevis vēsturiskās traumas kultivēšanu un prasību izvirzīšanu par vēsturiskā taisnīguma atjaunošanu (Libaridian 1999, 2007). Pretējo pozīciju pārstāvēja vēsturnieks un Erevānas Valsts universitātes Armēnijas vēstures katedras vadītājs Lendrušs Huršudjans (Lendrush Khurshudyan). Savos darbos Huršudjans argumentēja “armēņu nacionālās ideoloģijas” nepieciešamību, kuru viņš lielā mērā izprata etniskos terminos. Huršudjans arī uzskatīja, ka armēņu nācijas galīgajam mērķim būtu jābūt vēsturisko Armēnijas zemju atbrīvošanai, kas zaudētas kaimiņvalstu agresijas un 1915. gada genocīda dēļ (Khurshudyan 1995, 1999).

Viens no jautājumiem, kur abu pieeju atšķirības kļuva pavisam skaidri redzamas, bija dubultpilsonības piešķiršana diasporas armēņiem un diasporas līdzdalība politisko lēmumu pieņemšanā pašā Armēnijā. Ter-Petrosjans un viņa atbalstītāji uzskatīja, ka diasporas armēņiem nevajadzētu tieši iesaistīties Armēnijas Republikas politiskajās lietās. Tādēļ viņi noraidīja dubultpilsonības ideju (Ter-Petrosyan 1997). Tāpat Ter-Petrosjans uzskatīja, ka diasporas armēņiem nevajadzētu piedalīties Armēnijas Republikas valdības darbā (Ter-Petrosyan 1993).

Vēl viens šķēļošs jautājums bija armēņu genocīda atzīšana. Kopš 20. gadsimta 60. gadiem genocīda starptautiskā atzīšana bija jautājums, kas vienoja armēņus gan diasporā, gan pašā Armēnijā. Tomēr Ter-Petrosjans un viņa sabiedrotie iebilda pret ideju, ka jaunajai Armēnijas valstij

būtu aktīvi jāvirza genocīda atzīšanas kampaņa, jo tas padarītu neiespējamu izlīgumu ar Turciju. Viņš uzskatīja, ka atzīšanas temats lielā mērā tiek virzīts no diasporas puses, kas, lai gan emocionāli iesaistīta šajā jautājumā, ne vienmēr ņem vērā Armēnijas valsts pragmatiskās intereses. Ter-Petrosjans uzsvēra Armēnijas suverenitāti kā pilsonisku valsti un brīdināja pret pārmērīgu nacionālo prasību paplašināšanu, kas varētu apdraudēt valsts intereses. Tāpat Ter-Petrosjans noraidīja etnonacionālistisko armēņu genocīda interpretāciju, kas genocīdu skaidroja ar it kā iedzimtu etnisku antagonismu starp turkiem un armēņiem. Viņš to drīzāk uztvēra kā noteiktu 20. gadsimta sākuma politisko procesu rezultātu (Ter-Petrosyan 1995). Ter-Petrosjana interpretācija par šo traumatisko notikumu kontrastēja ar etniskā nacionālisma naratīvu, kurā genocīds tiek interpretēts kā mūžīga un nesamierināma konflikta iznākums starp armēņiem un turkiem, uzsverot kolektīvo upura statusu un vēsturisko aizvainojumu.

Protams, būtu pārspīlēti raksturot Armēnijas valdības attieksmi pret nācijas jautājumu 20. gadsimta 90. gados kā tīra pilsoniskā nacionālisma izpausmi. Nācijas koncepcija lielākoties saglabājās etniska, tomēr bija vērojama skaidra atkāpšanās no striktas etnonacionālistiskās “armēņu lietas” ortodoksijas virzienā uz pieeju, kurā vismaz daļēji bija ietverti pilsoniskā skatījuma elementi. Ter-Petrosjans izvirzīja ideju, ka tieši Armēnijas valsts, nevis etniski definētā “nācija”, armēņiem ir galvenais lojalitātes objekts. Ja Armēnijas valsts intereses nonāk pretrunā ar etniski definētās armēņu nācijas programmu, priekšroka būtu dodama valsts interesēm. Tādējādi, piemēram, ja valsts intereses prasa panākt kompromisu ar Turciju, bet etniski definētās “nācijas” programma prasa aktīvi virzīt genocīda atzīšanu, Armēnijas valdībai prioritāte būtu jāpiešķir pirmajam, nevis otrajam.

No Ter-Petrosjana krišanas līdz “Reālās Armēnijas koncepcijai”

1998. gadā Ter-Petrosjans zaudēja varu, viņu atstādināja paša komandas locekļi, kuriem bija atšķirīgs skatījums gan uz nacionālo identitāti, gan uz Armēnijas ārpolitikas mērķiem (Astourian 2001). Šī spriedze starp diviem 20. gadsimta 90. gados artikulētajiem armēņu nacionālās identitātes modeļiem kopš tā laika ir palikusi nozīmīga politisko un intelektuālo debašu tēma Armēnijā.

Roberts Kočarjans (Robert Kocharyan), kļuvis par prezidentu 1998. gadā, izvēlējās citu pieeju un nolēma armēņu nacionālās identitātes centrā izvirzīt etnisko nacionālās identitātes modeli. To pašu kursu ar nelielām korekcijām turpināja arī viņa sabiedrotais Seržs Sargsjans (Serzh Sargsyan), kurš prezidenta amatā stājās 2008. gadā. Sargsjans piešķīra lielāku nozīmi Armēņu Apustuliskajai baznīcai kā armēņu identitātes sastāvdaļai; armēņu baznīcas vēsture pat kļuva par obligātu mācību priekšmetu skolās, lai gan Armēnija formāli ir sekulāra valsts. Nākamo divdesmit gadu laikā Armēnijas nācijas izpratne lielākoties tika veidota ap elementiem, kas raksturīgi etniskajam nācijas modelim, – etniskumu, vēsturisko pagātnei, reliģiju, tradīcijām u. c.

Varētu teikt, ka arī mūsdienās būtībā tiek izspēlētas tās pašas debates, taču šoreiz starp pašreizējo premjerministru Nikolu Pašinjanu (Nikol Pashinyan) un opozīciju. Pašinjans ir izvirzījis pieeju, ko viņš dēvē par “Reālās Armēnijas koncepciju” (Pashinyan 2025) un kuru lielā mērā var raksturot kā pilsonisku/teritoriālu/politisku nācijas modeli. Viņa oponenti viņu kritizē no etniski kulturālas nācijas izpratnes skatpunkta, uzsverot etniskumu un vēsturisko traumu.

Pēc 2018. gada revolūcijas un īpaši pēc 2020. gada kara valdība ir aktīvāk virzījusi

pilsoniskāku nācijas koncepciju, kuras pamatā ir teritorija un pilsonība. Tas atspoguļojās Pašinjana un viņa komandas locekļu izteikumos, it īpaši tā dēvētajā “Reālās Armēnijas” idejā. Pašinjana piedāvātā “Reālās Armēnijas koncepcija” balstās idejā, ka patriotisma fokusam jābūt valstij – starptautiski atzītajai Armēnijas Republikai –, nevis amorfam vēsturiskās Armēnijas tēlam vai prasībām pēc vēsturiskā taisnīguma atjaunošanas.

Šo pieeju var uzskatīt par Ter-Petrosjana ietekmes rezultātu, jo Pašinjans savas politiskās karjeras sākumā bija viņam tuvs. Tomēr, raugoties plašākā mērogā, “Reālās Armēnijas koncepcija” ir atbilde uz jaunākajiem ģeopolitiskajiem izaicinājumiem, ar kuriem saskaras Armēnija. Konkrētāk – tā bija reakcija uz postošo Armēnijas sakāvi Otrajā Karabahas karā ar Azerbaidžānu 2020. gadā, kā arī uz turpmākajiem notikumiem, tostarp armēņu piespiedu aiziešanu no Kalnu Karabahas 2023. gadā. Tieši šo notikumu kontekstā Pašinjana valdība nolēma mainīt Armēnijas ārpolitikas vispārējo stratēģiju. Tās pašreizējie mērķi ir mazināt Armēnijas nekoloniālo atkarību no Krievijas, normalizēt attiecības ar kaimiņvalstīm – Azerbaidžānu un Turciju –, kā arī stiprināt saites ar Rietumiem. Šīs jaunās stratēģijas kontekstā kļuva nepieciešams atgriezties pie pilsoniskas un teritoriālas nacionālās identitātes izpratnes.

Tātad, līdzīgi kā tas bija 20. gadsimta 90. gados, arī šodien debates ir cieši saistītas ar atšķirīgām pieejām Armēnijas ārpolitikai. Valdības skatījums atbalso Ter-Petrosjana valdības apsvērumus 90. gados, īpaši uzsvaru uz to, ka miers ar kaimiņvalstīm ir nepieciešams priekšnoteikums Armēnijas kā neatkarīgas valsts izdzīvošanai, – pieeju,

kuru grūti saskaņot ar nācijas etnisko koncepciju. Tomēr šī pieeja sastop stingru pretestību daļā sabiedrības, un vēl jāredz, cik lielā mērā valdībai izdosies īstenot šo pāreju. Ironiskā kārtā Ter-Petrosjans un viņa partija, kas tagad pārdēvēta par “Armēņu Nacionālo kongresu”, patlaban asi kritizē Pašinjanu.

Jāatzīmē arī, ka šīs debates netiek formulētas, izmantojot dihotomiju

“etniskā” pret “pilsonisko” nāciju. Ter-Petrosjans, Pašinjans un viņu kritiķi savas pozīcijas formulē ar terminiem *petutjun* (valsts) un *azg* (nācija). Tomēr no konteksta, kādā šie termini tiek lietoti, ir skaidrs, ka termins *petutjun*, kā to lieto Ter-Petrosjans vai Pašinjans, faktiski ir tuvs angļu valodas jēdzienam *nation* nozīmei, jo tas attiecas ne tik daudz uz valsts institūcijām pretstatā tautai, cik uz Armēnijas kā valsts interesēm.

Secinājumi

Apkopojot var secināt, ka Armēnijas kontekstā sabiedrības saliedētība galvenokārt tiek skatīta kā nacionāli kulturālās vienotības tēma, kuras pamatā ir spēcīga, etnokulturāli izprasta nacionālā identitāte. Šīs identitātes pamatelementi ir etniskā piederība, valoda, vēsturiskā atmiņa, reliģija un kolektīvās vēsturiskās traumas pieredze. Šāds skatījums izveidojies vēsturiskos apstākļos, kuros Armēnija atradās dažādu impēriju varā un piedzīvoja represijas, piespiedu izsūtījumus un galu galā genocīdu. Šajos sarežģītajos apstākļos armēņi nevarēja paļauties uz valsts vai sabiedriskajām institūcijām, tie paļāvās uz vietējām kopienām, ģimenes tīkliem un baznīcu. Padomju un pēcpadomju periodā Armēnijā ciešā saikne starp sabiedrības saliedētību un etniski interpretētu nacionālo identitāti nostiprinājās arī demogrāfisko apstākļu dēļ, proti, iedzīvotāju vairākumu veido etniskie armēņi, savukārt nelielās minoritāšu kopienas (jezīdi, asīrieši, “molokāņu” krievi) ar armēņu vairākumu vieno vēsturiskā pieredze – vajāšanas un izsūtījums. Šie apstākļi rada priekšstatu, ka saliedētības pamats ir nacionālās identitātes saglabāšana, un šī identitāte lielā mērā tiek saprasta kā etnisko, kultūras un vēsturisko pazīmju kopums.

Var secināt, ka kopš Padomju Savienības sabrukuma armēņu nacionālā identitāte ir piedzīvojusi būtisku transformāciju – no pārsvarā etniskas izpratnes uz tādu, kurā arvien lielāka nozīme ir pilsoniskajiem elementiem. Šī pāreja iezīmējas ar pieaugošu uzsvāru uz valstiskumu, politisko līdzdalību un funkcionējošas Armēnijas valsts attīstību kā galveno nacionālās piederības ietvaru, vienlaikus saglabājot kopīgās izcelsmes, valodas, reliģijas un kolektīvās atmiņas nozīmīgumu. Pilsoniskā nacionālisma diskurss, ko savulaik izvirzīja tādi līderi kā Levons Ter-Petrosjans un Nikols Pašinjans, priekšplānā lika pragmatiskas valsts intereses un iekļaujošu pilsonības izpratni. Tomēr šie centieni vienmēr ir disonējuši ar spēcīgu etniskā nacionālisma naratīvu, kas uzsver vēsturisko taisnīgumu, tostarp armēņu genocīda atzīšanu un diasporas īpašo nozīmi.

Armēņu nacionālā identitāte joprojām ir hibrīds fenomens, kas atspoguļo sarežģītu dialektiku starp etnisko un pilsonisko modeli. Lai gan pilsoniskais nacionālisms ir guvis lielāku nozīmi – īpaši demokrātiskās pārejas periodos un to valdību laikā, kas iestājušās par teritoriāli pamatotu pilsonību un lojalitāti valstij, –, etniskais nacionālisms joprojām saglabā spēcīgu ietekmi, īpaši ar

kultūras, vēstures un reliģisko tradīciju starpniecību. Rakstā uzrādītā analīze parāda, ka armēņu nacionālā identitāte nav fiksēta, bet gan mainīga, to veido politiskās pārmaiņas, vēsturiskais mantojums un sabiedriskās debates. Šīs hibriditātes

atzīšana ir būtiska, lai izprastu notiekošo nācijas veidošanas procesu Armēnijā un izaicinājumus, ar kuriem tā saskaras, cenšoties līdzsvarot iekļaujošumu ar etnokulturālās nepārtrauktības saglabāšanu strauji mainīgā ģeopolitiskā kontekstā.

“Sabiedrības saliedētības vektoru” rīcībpolitikas rekomendāciju dokumenta autori

Pētniecības projekta “Sabiedrības saliedētības vektori” vadītājs un rīcībpolitikas rekomendāciju zinātniskais redaktors ir *Dr. phil.* Māris Kūlis. Dokumentu sastādījuši Māris Kūlis un *Mg. phil.* Dāvis Kaspars Sproģis.

Dokumenta sadaļā “Empīriskie pētījumi” *Dr. sc. soc.* Inese Šūpule ir sagatavojusi analīzes par pilsonisko līdzdalību (sabiedrības formālo un neformālo pašorganizēšanos), iedzīvotāju uzticēšanos un solidaritāti (tostarp viedokli par pilsoņa pienākumiem), Latvijas iedzīvotāju ģeopolitisko orientāciju dažādās iedzīvotāju apakšgrupās, toleranci pret atšķirīgo un diskriminācijas pieredzi, kā arī aktuālo problēmu un vajadzību vērtējumu cilvēkdrošības koncepcijas kontekstā; kopā ar *Dr. sc. soc.* Ilzi Koroļevu viņa ir autore nodaļai par attieksmi pret migrantiem kopumā. Informācijas vides un plašsaziņas līdzekļu ietekmi uz sabiedrības saliedētību Latvijā, kā arī skolēnu līdzdalību un psiholoģisko noturību (mentālo un fizisko veselību, sociālo atbalstu un altruismu)

analizējuši *Mg. psych.* Mārtiņš Priedols, *Dr. sc. admin.* Ireta Čekse, *PhD* Agnese Lastovska, *Dr. paed.* Zanda Rubene un *Mg. math.* Reinis Alksnis. Atsevišķi Zanda Rubene ir sagatavojusi nodaļu par bērnu un jauniešu medijpratību, informācijpratību un kritisko domāšanu digitālo mediju un platformu intensīvas lietošanas apstākļos, savukārt *Dr. geogr.* Līga Feldmane ir autore nodaļai par attieksmi pret ārvalstu studentiem.

Sadaļā “Datos balstītas salīdzinošās analīzes” Līga Feldmane aplūkojusi iedzīvotāju ģeogrāfisko mobilitāti un lauku iztukšošanos, *Dr. sc. soc.* Andris Saulītis analizējis pilsoniskās sabiedrības ietekmi uz Latvijas sociālo un ekonomisko situāciju (īpaši uz iedzīvotāju dzīves kvalitāti un labbūtību), *Dr. iur.* Jānis Lazdiņš – sociālo drošību no nodokļu tiesību skatpunkta, bet *Dr. habil. philol.* Ina Druvieta un *Dr. iur.* Jānis Pleps – valsts valodas apguvi un lietojumu sabiedrības saliedētības kontekstā. Sabiedrības aktivizāciju caur kultūras pasākumu iniciēšanu apkaimēs analizējis eksperts Kaspars Lielgalvis,

savukārt eksperts Māris Jansons skaidrojis apkaimju biedrību lomu vietējās sabiedrības līdzdalības un saliedētības kontekstā.

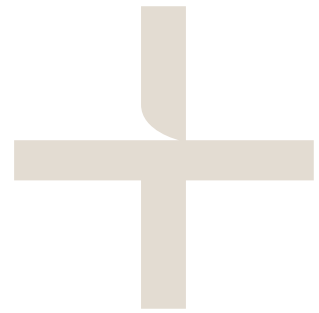
Sadaļā “Sabiedrības saliedētības konceptuālie pamati, politiskās un vērtību izvēles” Dr. habil. phil. Maija Kūle raksturojusi ģeopolitisko pārmaiņu un vērtību sistēmu ietekmi uz Latvijas saliedētības koncepciju, Mg. phil. Marta Valdmāne analizējusi sabiedrības un kopienas tematiku, bet Dr. phil. Elvīra Šimfa – individuālisma un kopienas sabiedrības robežas, kā arī ķermeniskumu mūsdienu sabiedrībā. Mg. psych. Nils Sakss Konstantinovs ir sagatavojis nodaļu par zēniem un jaunajiem vīriešiem, īpaši dzimumā balstītajiem riskiem un apdraudējumiem; Dr. phil. Rihards Kūlis – par “krievu pasauli” kā kultūras ietekmes struktūru; Dr. phil. Māra Kiope – par reliģisko piederību un garīgajām orientācijām Latvijā.

Papildus iepriekš minētajam Inese Šūpule izstrādāja dokumentā iekļauto

indikatoru kopu. Kaspars Lielgalvis izveidoja metodoloģiju, kas pievienota dokumenta pielikumā, savukārt Ilze Koroļeva izstrādāja pielikumā iekļauto aptaujas aprakstu. Māris Kūlis sagatavoja dokumenta ievadu un sadaļu “Globālās sociālās un ideoloģiskās tendences un sabiedrības saliedētības aktuālie jautājumi Latvijā”, bet Dāvis Kaspars Sproģis sagatavoja sadaļas dokumenta pirmajā daļā.

Ārzemju autoru devums ietver PhD Mikajela Zoljana (Mikayel Zolyan) pētījumu “Armēnijas nacionālā identitāte pēcpadomju periodā: no etniskās uz pilsonisko”, PhD Kristjana Kaldura (Kristjan Kaldur) darbu “Sabiedrības saliedētības izpratne Igaunijā no integrācijas skatpunkta”, kā arī Dr. phil. Linas Vidauskītes (Lina Vidauskytė) analīzi “Sabiedrības saliedētības transformācijas Lietuvā: vēsturiskā dinamika un mūsdienu izaicinājumi”.

Avoti un literatūra

Empīriskie pētījumi

1. Pilsoniskā līdzdalība: sabiedrības formālā un neformālā pašorganizēšanās

Almond, Gabriel A.; Verba, Sydney (1963). *The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.

[Eurofound] (2018). *Social Cohesion and Well-being in Europe*. Luxembourg: Publications Office of the European Union. Available: <https://www.eurofound.europa.eu/en/publications/2018/social-cohesion-and-well-being-europe> [08.12.2025.].

Frīdenberga, Agnese; Stafecka, Līga (2024). *Iedzīvotāju padomes Latvijas pašvaldībās. Ziņojums par pašreizējo situāciju*. Prezentācija. Rīga: Providus. Pieejams: https://www.canva.com/design/DAGV5-X1URo/bh8F2veTG8y7SM2-h4szKg/view?utm_content=DAGV5-X1URo&utm_campaign=designshare&utm_medium=link&utm_source=editor [09.12.2025.].

Ijabs, Ivars (2013). *Demokrātijas ilgtspēja un pilsoniskā līdzdalība*. No: Bela, Baiba (red.). *Latvija. Pārskats par tautas attīstību 2012/2013. Ilgtspējīga nācija*. Rīga: LU SPPI, 66.–72. lpp.

[Kantar] (2024). *Sabiedrības integrācija Rīgā*. [Rīga]: Kantar. Pieejams: https://apkaimes.lv/wp-content/uploads/2024/10/6775_RAIC_Sabiedribas_integracija_2024_FINAL_4.pdf [09.12.2025.].

Kažoka, Iveta; Tarasova, Sintija (2022). *Informatīvs materiāls “Kā noorganizēt deliberatīvu pasākumu?”*. Rīga: Providus. Pieejams: <https://providus.lv/raksti/informativs-materials-ka-noorganizet-deliberativu-pasakumu/> [09.12.2025.].

Laganovskis, Guntars (2024). *No 2025. gada līdzdalības budžets pašvaldībās – obligāts*. *LV portāls.lv*, 20.12. Pieejams: https://lvportals.lv/skaidrojumi/371249-no-2025-gada-lidzdalibas-budzetspasvaldibas-obligats-2024#_ftn1 [09.12.2025.].

Mieriņa, Inta; Šūpule, Inese; Koroļeva, Ilze; Elksne, Ginta; Krūmiņa, Maija (2024). *Pētījums “Diasporas politiskā līdzdalība vēlēšanu kontekstā”*. Latvijas Universitātes Ekonomikas un sociālo zinātņu fakultātes Diasporas un migrācijas pētījumu centrs. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.

Norris, Pippa; Inglehart, Ronald (2019). *Cultural Backlash: Trump, Brexit, and Authoritarian Populism*. New York: Cambridge University Press.

[OECD] (2017). *Trust and Public Policy: How Better Governance Can Help Rebuild Public Trust*. OECD Public Governance Reviews. Paris: OECD Publishing. Available: <https://doi.org/10.1787/9789264268920-en> [23.12.2025.].

[OECD] (2020). *Innovative Citizen Participation and New Democratic Institutions: Catching the Deliberative Wave*. Paris: OECD Publishing. Available: <https://doi.org/10.1787/339306da-en> [09.12.2025.].

[OECD] (2025). *Tackling Civic Participation Challenges with Emerging Technologies: Beyond the Hype*. In: *OECD Public Governance Policy Papers*, No. 72. Paris: OECD Publishing. Available: <https://doi.org/10.1787/ec2ca9a2-en> [09.12.2025.].

Prats, Mariana; Meunier, Axel (2021). *Political Efficacy and Participation: An Empirical Analysis in European Countries*. OECD Working Papers on Public Governance, No. 46. Paris: OECD Publishing. Available: <https://doi.org/10.1787/4548cad8-en> [09.12.2025.].

[Providus] (2024). *Kopsavilkums. Forums "Iedzīvotāju padomes: kopienas balss un palīgs pašvaldību izaugsmei"*. Rīga: Providus. Pieejams: <https://providus.lv/wp-content/uploads/2024/12/FORUMA-Darbnicu-rezultatu-apkopojums.pdf-2.pdf> [09.12.2025.].

Quintelier, Ellen; Hooghe, Marc (2012). *Political Attitudes and Political Participation: A Panel Study on Socialization and Self-Selection Effects among Late Adolescents*. *International Political Science Review*, No. 33(1), pp. 63–81. Available: <https://doi.org/10.1177/0192512111412632> [09.12.2025.].

[Saeima] (2012). *Grozījumi Saeimas kārtības rullī*. Pieejams: <https://www.vestnesis.lv/ta/id/243485-grozijumi-saeimas-kartibas-rulli> [09.12.2025.].

[Saeima] (2023 [2022]). *Pašvaldību likums*. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/336956-pasvaldibu-likums> [09.12.2025.].

[Saeima] (2025 [2024]). *Par valsts budžetu 2025. gadam un budžeta ietvaru 2025., 2026. un 2027. gadam*. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/357450-par-valsts-budzetu-2025-gadam-un-budzeta-ietvaru-2025-2026-un-2027-gadam> [09.12.2025.].

Tilly, Charles (2007). *Democracy*. Cambridge: Cambridge University Press.

2. Iedzīvotāju uzticēšanās un solidaritāte, kā arī viedoklis par pilsoņa pienākumiem

Akram, Shahla; Pervaiz, Zahid (2024). *The role of institutions and social inclusion in trust building*. *Quality & Quantity*. *International Journal of Methodology*, Vol. 58(4), pp. 3887–3903. Available: <https://doi.org/10.1007/s11135-024-01851-8> [18.12.2025.].

[OECD] (2024). *OECD Survey on Drivers of Trust in Public Institutions – 2024 Results*. *Building Trust in a Complex Policy Environment*. Paris: OECD Publishing. Available: <https://doi.org/10.1787/9a20554b-en> [18.12.2025.].

Packer, Dominic J.; Ungson, Nick D. (2024). *Psychology and Social Cohesion*. *Translational Issues in Psychological Science*, No. 10(1), pp. 3–6. Available: <https://doi.org/10.1037/tps0000397> [18.12.2025.].

Putnam, Robert D. (2000). *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. New York: Simon & Schuster.

3. Informācijas vide un plašsaziņas līdzekļi: ietekme uz sabiedrības saliedētību Latvijā

[CIVITTA] (2023). *Pētījums par mediju un tehnoloģiju lietošanas paradumiem Latvijā un mediju vides attīstības tendencēm*. Rīga: CIVITTA. Pieejams: <https://www.neplp.lv/lv/media/6708/download?attachment#:~:text=iedz%C4%ABvot%C4%81ju%20%C4%ABpatsvars%2C%20kuriem%20ir%20viegli,var%20viegli%20atpaz%C4%ABt%20uzticamu%20inform%C4%81ciju> [09.12.2025.].

[European Union] (2024). *Standard Eurobarometer 101: Public Opinion in the European Union – Spring 2024*. Brussels: European Commission, Directorate-General for Communication. Available: <https://veriangroup.com/hubfs/BE/Eurobarometer/Standard-101-Spring%202024.pdf> [09.12.2025.].

Lessenski, Marin (2023). *Media Literacy Index 2023: “Bye, Bye, Birdie” – Meeting the Challenges of Disinformation*. Sofia: Open Society Institute. Available: <https://osis.bg/wp-content/uploads/2023/06/MLI-report-in-English-22.06.pdf#:~:text=17%20France%2057%202%2018,3%2025%20Croatia%2045%203> [09.12.2025.].

[Reporters Without Borders] (2024). *World Press Freedom Index 2024*. UNESCO. Available: <https://www.unesco.org/en/world-media-trends/world-press-freedom-index> [09.12.2025.].

Rožukalne, Anda (2023). *Latvia – Results – MPM 2023 – Monitoring Media Pluralism in the Digital Era: Application of the Media Pluralism Monitor in the European Union, Albania, Montenegro, Republic of North Macedonia, Serbia & Turkey in the Year 2022*. Florence: European University Institute, Centre for Media Pluralism and Media Freedom. Available: <https://dspace.rsu.lv/server/api/core/bitstreams/5fb0e42c-f542-4357-96cf-3194b01da4f8/content> [09.12.2025.].

Strömbäck, Jesper (2021). *Media Trust in Europe: Breaking News and Polarized Views*. Stockholm: Fores. Available: <https://fores.se/wp-content/uploads/2021/11/Policy-paper-Stromback-October-2021.pdf> [09.12.2025.].

4. Latvijas iedzīvotāju ģeopolitiskā orientācija dažādās iedzīvotāju apakšgrupās

Krumm, Reinhard; Šukevičs, Kristis; Zariņš, Toms (2023). *Under Pressure. An Analysis of the Russian-Speaking Minority in Latvia*. Rīga: Friedrich-Ebert-Stiftung.

Pupcenoks, Juris; Rostoks, Toms; Mieriņa, Inta (2024). *Microfoundations of Threat and Security Perceptions in Ethnically Diverse States: Lessons from Russia’s “Near Abroad.”* *Nationalities Papers*, No. 52(1), pp. 120–145. Available: <https://www.cambridge.org/core/journals/nationalities-papers/article/abs/microfoundations-of-threat-and-security-perceptions-in-ethnically-diverse-states-lessons-from-russias-near-abroad/AB60B0BBFCC1A20E5C26CDA16151DD6> [09.12.2025.].

Šūpule, Inese (2012). *Etniskās un nacionālās identitātes sociālā konstruēšana mijiedarbībā: Latvijas gadījuma izpēte*. Promocijas darbs. Rīga: Latvijas Universitāte. Pieejams: https://eszf.lu.lv/fileadmin/user_upload/szf_faili/Petnieciba/promocijas_darbi/Inese_Supule_Promocijas%20darbs_aizsargats.pdf [09.12.2025.].

Šūpule, Inese (2024). *Atšķirīgais un kopīgais Latvijas un Igaunijas iedzīvotāju attieksmēs pret karu Ukrainā: sekundāro datu analīze*. No: Koroļeva, Ilze; Krūmiņa-Koņkova, Solveiga (sast.). *Izaicinājumi Eiropas kultūrai vēsturē un mūsdienās*. Rīga: LU Humanitāro zinātņu fakultātes Filozofijas un socioloģijas institūts, 211.–221. lpp. Pieejams: <https://zenodo.org/records/14730549> [09.12.2025.].

Zepa, Brigita; Šūpule, Inese; Kļave, Evija; Krastiņa, Līga; Krišāne, Jolanta; Tomsone, Inguna (2005). *Etnopolitiskā spriedze Latvijā: konflikta risinājuma meklējumi*. Rīga: Baltic Institute of Social Sciences. Pieejams: https://cilvektiesibas.org.lv/site/record/docs/2012/07/12/etnospriedz_LV.pdf [09.12.2025.].

5. Tolerance pret atšķirīgo un diskriminācijas pieredze

[BISS] (2025). *Rīgas pilsētas Sabiedrības integrācijas pamatnostādņu 2019.–2024. gadam un tās īstenošanas rīcības plānu 2019.–2023. gadam izvērtējums*. Rīga: Baltic Institute of Social Sciences.

[BISS] (2008). *Tolerance. Latvijas iedzīvotāju aptaujas dati par sabiedrības toleranci*. Npublicēti aptaujas dati.

Bogardus, Emory S. (1947). *Measurement of Personal-Group Relations*. *Sociometry*, No. 10(4), pp. 306–311. Available: <https://www.jstor.org/stable/2785570> [10.12.2025.].

Bogardus, Emory S. (1926). *Social Distance in the City*. *Proceedings and Publications of the American Sociological Society*, No. 20, pp. 40–46.

[EVS] (2021). *Eiropas vērtību pētījums. Latvija*. Npublicēti aptaujas dati.

Osis, Juris; Ose, Liesma (2006). *Pētījumos balstītas stratēģijas tolerances veicināšanai*. 1. daļa. Situācijas izpēte. Tolerance: individuālā un sociālā dimensija. Rīga: Biedrība Dialogi.lv. Pieejams: https://providus.lv/article_files/1072/original/petbalst_strat_toler.pdf?1326902082 [09.12.2025.].

Šulmane, Ilze; Kruks, Sergejs (2005). *Neiecietības izpausmes un iecietības veicināšana Latvijas presē 2004. gadā*. Pētījums. Rīga: ĪUMSILS. Pieejams: https://ppdb.mk.gov.lv/wp-content/uploads/2023/09/Neiecietibas_izpausmes_Latvijas_medijos_2004.doc [10.12.2025.].

Šūpule, Inese (2012). *Etniskās un nacionālās identitātes sociālā konstruēšana mijiedarbībā: Latvijas gadījuma izpēte*. Promocijas darbs. Rīga: Latvijas Universitāte. https://eszf.lu.lv/fileadmin/user_upload/szf_faili/Petnieciba/promocijas_darbi/Inese_Supule_Promocijas%20darbs_aizsargats.pdf [10.12.2025.].

Zepa, Brigita; Šūpule, Inese; Kļave, Evija; Krastiņa, Līga; Krišāne, Jolanta; Tomsone, Inguna (2005). *Etnopolitiskā spriedze Latvijā: konflikta risinājuma meklējumi*. Rīga: Baltic Institute of Social Sciences. Pieejams: https://cilvektiesibas.org.lv/site/record/docs/2012/07/12/etnosspriedz_LV.pdf [10.12.2025.].

Zepa, Brigita; Šūpule, Inese; Krastiņa, Līga; Peņķe, Inguna; Krišāne, Jolanta (2004). *Etniskā tolerance un Latvijas sabiedrības integrācija*. Rīga: Baltic Institute of Social Sciences. Pieejams: https://providus.lv/article_files/1092/original/etntoler_lv.pdf?1326906483 [10.12.2025.].

6. Attieksme pret migrantiem kopumā

[CSP] (2025). *Remigrantus raksturojošie rādītāji – rādītāji un laika periods*. Oficiālās statistikas portāls. Pieejams: https://data.stat.gov.lv/pxweb/lv/OSP_PUB/START__POP__IB__IBR/IBR010/table/tableViewLayout1/ [10.12.2025.].

[Eiropas Savienības Padome] (2003). *Padomes Direktīva 2003/109/EK (2003. gada 25. novembris) par to trešo valstu pilsoņu statusu, kuri ir kādas dalībvalsts pastāvīgie iedzīvotāji*. Pieejams: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2003/109/oj/?locale=LV> [23.12.2025.].

Kaprāns, Mārtiņš; Saulītis, Andris; Mieriņa, Inta (2021). *Latvijas iedzīvotāju attieksme pret imigrāciju un imigrantiem*. Ziņojums par aptaujas eksperimenta rezultātiem. Rīga: LU Filozofijas un socioloģijas institūts. Pieejams: https://fsilu.vip.lv/media/filer_public/54/26/54267a36-735d-4b5a-9ac6-bbbc111ef413/2021_imigracija_zinojums.pdf [10.12.2025.].

Kļave, Evija; Šūpule, Inese; Zepa, Brigita (2015). *Trešo valstu pilsoņu portrets Latvijā*. Pētījuma rezultāti. Rīga: Sabiedrības integrācijas fonds.

Meilija, Dace; Pelse, Dārta; Kažoka, Iveta; Bērziņa, Laima; Stafecka, Līga; Soldatova, Natālija (2024). *Ukrainas bēgļi Latvijā: pieejamie dati, vajadzības, sabiedrības attieksme*. Rīga: Providus. Pieejams: https://providus.lv/wp-content/uploads/2024/09/Providus_research_final_0509-1.pdf [10.12.2025.].

Mieriņa, Inta (2024). *Mums vēsturiski ir bijis maz pieredzes saskarsmē ar citādību*. Alma Mater, Nr. 2024/1, 7.–11. lpp. Pieejams: https://issuu.com/universitate/docs/1-2024_alma_mater_e [10.12.2025.].

[MIPEX] (2023) *Migrant Integration Policy Index*. Latvia. Available: <https://www.mipex.eu/latvia> [10.12.2025.].

[PMLP] (2025). *Statistika: Uzturēšanās atļaujas 2024*. Pieejams: <https://www.pmlp.gov.lv/lv/statistika-uzturesanas-atlaujas-2024> [10.12.2025.].

[Saeima] (2022). *Grozījumi Imigrācijas likumā*. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/335817-grozijumi-imigracijas-likuma> [10.12.2025.].

[Saeima] (2006). *2006. gada 22. jūnija likums “Par Eiropas Kopienas pastāvīgā iedzīvotāja statusu Latvijas Republikā”*. Pieejams: <https://www.vestnesis.lv/ta/id/139372> [23.12.2025.].

Šūpule, Inese (2014). *Latvia* [Chapter 17]. In: Triandafyllidou, Anna; Gropas, Ruby (eds.). *European Immigration. A Sourcebook*. Aldershot, UK: Ashgate Publishing Ltd., pp. 211–223.

Zepa, Brigita; Šūpule, Inese; Kešāne, Iveta; Lulle, Aija; Hazans, Mihails; Žabko, Oksana; Bebriša, Iveta; Krastiņa, Līga (2009). *Imigranti Latvijā: iekļaušanās iespējas un nosacījumi*. Rīga: Baltic Institute of Social Sciences. Available: https://www.integration.lv/uploads/files/informativie-materiali/imigranti_lv.pdf [10.12.2025.].

7. Attieksme pret ārvalstu studentiem

Apsite-Berina, Elina; Robate, Liga Daniela; Berzins, Maris; Krisjane, Zaiga (2023). Experiences of International Students in Latvia: The Case of India and Germany. *Discourse and Communication for Sustainable Education*, Vol. 14, Issue 1, pp. 99–111. Available: <https://doi.org/10.2478/dcse-2023-0009> [10.12.2025.].

Auers, Daunis; Kraulis, Ivars; Spuriņš, Uldis (2025). Ārvalstu studenti Latvijā: izaugsmes avots? Domnīca LaSER. Pieejams: <https://domnicalaser.lv/arvalstu-studenti-latvija-izaugsmes-avots/> [10.12.2025.].

[CSP] (2025). Mobilie studenti Latvijā pēc dzimuma, valsts, kurā iegūta iepriekšējā izglītība, iestādes juridiskā statusa, izglītības tematiskās grupas un izglītības līmeņa (mācību gada sākumā). 2014–2024. Oficiālās statistikas portāls. Pieejams: <https://stat.gov.lv/lv/statistikas-temas/izglitiba-kultura-zinatne/augstaka-izglitiba/tabulas/iga050-mobilie-studenti> [22.12.2025.].

Helmane, Inese (2023). Nav datu par to, kur pēc mācību beigām paliek ārvalstu studenti. Pieejams: <https://lvportals.lv/norises/358465-nav-datu-par-to-kur-pec-macibu-beigam-paliek-arvalstu-studenti-2023> [10.12.2025.].

Kaprāns, Mārtiņš; Saulītis, Andris; Mieriņa, Inta (2021). Latvijas iedzīvotāju attieksme pret imigrāciju un imigrantiem. Ziņojums par aptaujas eksperimenta rezultātiem. Latvijas Universitātes Filozofijas un Socioloģijas institūts. Pieejams: https://fsilu.vip.lv/media/filer_public/54/26/54267a36-735d-4b5a-9ac6-bbbcl1lef413/2021_imigracija_zinojums.pdf [10.12.2025.].

Kažoka, Iveta; Bērziņa, Laima (2023). Sabiedrības saliedētības radara ziņojums. Sabiedrības integrācijas fonds. Pieejams: <https://www.sif.gov.lv/lv/media/5598/download?attachment> [10.12.2025.].

Marangell, Samantha; Arkoudis, Sophie; Baik, Chi (2018). Developing a Host Culture for International Students: What Does It Take? *Journal of International Students*, Vol. 8, Issue 3, pp. 1440–1458. Available: <https://ojed.org/jis/article/view/65/70> [10.12.2025.].

8. Bērnu un jauniešu, kas plaši izmanto digitālos medijus un digitālajās platformās pieejamo saturu, medijpratība, informācijpratība un kritiskā domāšana

Chan-Olmsted, Sylvia M. (2019). A Review of Artificial Intelligence Adoptions in the Media Industry. *International Journal on Media Management*, No. 21 (3–4), pp. 193–215. Available: <https://doi.org/10.1080/14241277.2019.1695619> [10.12.2025.].

[CIVITTA] (2024). Pētījums par Latvijas iedzīvotāju medijpratību. Rīga: NEPLP, CIVITTA. Pieejams: <https://www.neplp.lv/lv/media/8775/download?attachment> [10.12.2025.].

[CIVITTA] (2023). Pētījums par mediju un tehnoloģiju lietošanas paradumiem Latvijā un mediju vides attīstības tendencēm. Rīga: NEPLP, CIVITTA. Pieejams: <https://www.neplp.lv/lv/media/6708/download?attachment#:~:text=iedz%C4%ABvot%C4%81ju%20%C4%ABpatsvars%2C%20kuriem%20ir%20viegli,var%20viegli%20atpaz%C4%ABt%20uzticamu%20inform%C4%81ciju> [10.12.2025.].

Diepeveen, Stephanie; Pinet, Melanie (2022). User Perspectives on Digital Literacy as a Response to Misinformation. *Development Policy Review*, No. 40 (S2). Available: <https://doi.org/10.1111/dpr.12671> [10.12.2025.].

Fraillon, Julian (2024). An International Perspective on Digital Literacy: Results from ICILS 2023. In: *International Association for the Evaluation of Educational Achievement*. Available: <https://www.iea.nl/publications/icils-2023-international-report> [10.12.2025.].

Hobbs, Renee (2024). *Media Literacy in Action*. Rowman & Littlefield.

Hobbs, Renee (2019). Media Literacy Foundations. In: *The International Encyclopedia of Media Literacy*, pp. 1–19. Available: <https://doi.org/10.1002/9781118978238.ieml0063> [10.12.2025.].

Howard, Philip N.; Neudert, Lisa-Maria; Prakash, Nidhi (2021). *Digital Misinformation/Disinformation and Children*. Florence: UNICEF Office of Global Insight and Policy. Available: <https://www.unicef.org/innocenti/media/856/file/UNICEF-Global-Insight-Digital-Mis-Disinformation-and-Children-2021.pdf> [10.12.2025.].

Martínez-Bravo, María Cristina; Chalezquer, Charo Sádaba; Serrano-Puche, Javier (2022). Dimensions of Digital Literacy in the 21st Century Competency Frameworks. *Sustainability*, Vol. 14, No. 3, 1867. Available: <https://doi.org/10.3390/su14031867> [10.12.2025.].

Mihailidis, Paul (2018). Civic Media Literacies: Re-Imagining Engagement for Civic Intentionality*. *Learning, Media and Technology*, No. 43(2), pp. 152–64. Available: <https://doi.org/10.1080/17439884.2018.1428623> [10.12.2025.]. <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/17439884.2018.1428623>

Singh, Preeti; Verma, Amit; Vij, Sanjna; Thakur, Jyotsana (2023). Implications & Impact of Artificial Intelligence in Digital Media: With Special Focus on Social Media Marketing. *E3S Web of Conferences*, No. 399, 07006–6. Available: <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202339907006> [10.12.2025.].

Vissenberg, Joyce; De Coninck, David; Mascheroni, Giovanna; Joris, Willem; Haenens, Leen d' (2023). Digital Skills and Digital Knowledge as Buffers Against Online Mis/Disinformation? Findings from a Survey Study Among Young People in Europe. *Social Media + Society*, No. 9(4). Available: <https://doi.org/10.1177/20563051231207859> [10.12.2025.].

Wineburg, Sam; McGrew, Sarah (2019). Lateral Reading and the Nature of Expertise: Reading Less and Learning More When Evaluating Digital Information. *Teachers College Record: The Voice of Scholarship in Education*, No. 121(11), pp. 1–40. Available: <https://doi.org/10.1177/016146811912101102> [10.12.2025.].

Zozaya-Durazo, Luisa Dolores; Sádaba-Chalezquer, Charo; Feijoo-Fernández, Beatriz (2024). “Fake or not, I’m sharing it”: teen perception about disinformation in social networks. *Young Consumers*, Vol. 25, No. 4, pp. 425–438. Available: <https://doi.org/10.1108/YC-06-2022-1552> [10.12.2025.].

9. Skolēnu līdzdalība kā saliedētas sabiedrības priekšnoteikums

Agyapong-Opoku, Nadine; Agyapong-Opoku, Felix; Greenshaw, Andrew J. (2025). Effects of social media use on youth and adolescent mental health: A scoping review of reviews. *Behavioral Sciences*, No. 15(5), 574. Available: <https://www.mdpi.com/2076-328X/15/5/574> [03.12.2025.].

Banks, James (2019). *An Introduction to Multicultural Education*. New York: Pearson.

Bárta, Ondřej; Boldt, Georg; Lavizzari, Anna (2021). Meaningful Youth Political Participation in Europe: Concepts, Patterns and Policy Implications. Council of Europe. Available: [https://pjp-eu.coe.int/documents/42128013/47261953/PREMS+149821+GBR+2600+Study+on+Youth+political+participation+WEB+16x24+\(1\).pdf/d2ecb223-edda-a9d2-30f7-c77692a086bd](https://pjp-eu.coe.int/documents/42128013/47261953/PREMS+149821+GBR+2600+Study+on+Youth+political+participation+WEB+16x24+(1).pdf/d2ecb223-edda-a9d2-30f7-c77692a086bd) [03.12.2025.].

Biseth, Heidi; Hoskins, Bryony; Huang, Lihong (2021). Using IEA International Civic and Citizenship Education Study (ICCS) Data: Northern Lights on ICCS. In: Biseth, Heidi; Hoskins, Bryony; Huang, Lihong (eds.). *Northern Lights on Civic and Citizenship Education: A Cross-national Comparison of Nordic Data from ICCS*. Cham: Springer. Available: <https://link.springer.com/book/10.1007/978-3-030-66788-7> [03.12.2025.].

Boldt, Georg Mikael (2021). *Citizens in Training: How institutional youth participation produces bystanders and active citizens in Finland*. Doctoral Thesis. Tampere: Tampere University. Available: <https://researchportal.helsinki.fi/en/publications/citizens-in-training-how-institutional-youth-participation-produce> [03.12.2025.].

Castillo, Juan Carlos; Miranda, Daniel; Bonhomme, Macarena; Cox, Cristián; Bascopé, Martin (2015). Mitigating the political participation gap from the school: The roles of civic knowledge and classroom climate. *Journal of Youth Studies*, No. 18(1), pp. 16–35. Available: <https://doi.org/10.1080/13676261.2014.933199> [03.12.2025.].

Checkoway, Barry; Aldana, Adriana (2013). Four Forms of Youth Civic Engagement for Diverse Democracy. *Children and Youth Services Review*, No. 35(11), pp. 1894–1899. Available: <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2013.09.005> [03.12.2025.].

Cnaan, Ramm A.; Park, Sohyun (2016). *The Multifaceted Nature of Civic Participation: A Literature Review*. Netherlands: Brill.

[Council of Europe] (2019). *Digital Citizenship Education Handbook*. Strasbourg: Council of Europe Publishing. Available: <https://rm.coe.int/16809382f9> [03.12.2025.].

Čekse, Ireta; Alksnis, Reinis. (2025). *Starptautiskā pilsoniskās izglītības pētījuma – IEA ICCS 2022 sekundārās analīzes pētījuma ziņojums*. Rīga: Latvijas Universitāte, Izglītības pētniecības institūts. Pieejams: https://www.ipi.lv/fileadmin/user_upload/lu_portal/projekti/ipi/Starptautiska_pilsoniskas_izglitibas_petijuma_-_IEA_ICCS_2022_sekundaras_analizes_petijuma_Zinojums_Cekse_Alksnis_2025.pdf [03.12.2025.].

- Čekse, Ireta; Kiris, Kaspars; Alksnis, Reinis; Geske, Andrejs; Kampmane, Kristīne (2023). Jaunais atskaites punkts pilsoniskajā izglītībā Latvijā. Starptautiskā pilsoniskās izglītības pētījuma IEA ICCS 2022 pirmie starptautiskie un Latvijas rezultāti. Rīga: Latvijas Universitāte, Izglītības pētniecības institūts. Pieejams: https://www.ipi.lu.lv/fileadmin/user_upload/lu_portal/projekti/ipi/ICCS2022_pirmo_rezultatu_zinojums_2023_Cekse_Kiris_Alksnis_Geske_Kampmane_web.pdf [03.12.2025.].
- Dai, Bao; Yang, Zeguo; Zhang, Pengjin (2022). Research progress on the psychological impacts of passive social media using among adolescents. *Chinese Journal of School Health*, No. 43(5), pp. 690–695. Available: <https://doi.org/10.16835/j.cnki.1000-9817.2022.05.012> [03.12.2025.].
- Gaby, Sarah (2017). The Civic Engagement Gap(s): Youth Participation and Inequality from 1976 to 2009. *Youth & Society*, No. 49(7), pp. 923–946. Available: <https://doi.org/10.1177/0044118X16678155> [03.12.2025.].
- Guillaume, Casta; Jagers, Robert; Rivas-Drake, Deborah (2015). Middle School as a Developmental Niche for Civic Engagement. *American Journal of Community Psychology*, No. 56(3–4), pp. 321–331. Available: <https://doi.org/10.1007/s10464-015-9759-2> [03.12.2025.].
- Hoskins, Bryony; Mascherini, Massimiliano (2009). Measuring Active Citizenship through the Development of a Composite Indicator. *Social Indicators Research*, No. 90, pp. 459–488. Available: <https://doi.org/10.1007/s11205-008-9271-2> [02.12.2025.].
- Kahne, Joseph, Hodgin, Erica; Eidman-Aadahl, Elyse (2016). Redesigning Civic Education for the Digital Age: Participatory Politics and the Pursuit of Democratic Engagement. *Theory & Research in Social Education*, No. 44(1), pp. 1–35. Available: <https://doi.org/10.1080/00933104.2015.1132646> [02.12.2025.].
- Kisker, Carrie B. (2016). An Inventory of Civic Programs and Practices. *New Directions for Community Colleges*, No. 2016(173), pp. 13–21. Available: <https://doi.org/10.1002/cc.20185> [03.12.2025.].
- Kopell, R. Malka (2010). Civic Engagement: Bringing in the Real Experts – A Commentary on the Shaping America's Youth Initiative. *Pediatrics*, No. 126(2). Available: <https://doi.org/10.1542/peds.2010-0482D> [03.12.2025.].
- Kravetz, Katherine (2013). Civic Studies: Bringing Theory to Practice. *The Good Society*, No. 22(2), pp. 162–171. Available: <https://muse.jhu.edu/article/531202> [03.12.2025.].
- Kurniawati, Dewi. (2018). The impact of teenager dependency to social media and the anticipate effort. *International Journal of Scientific and Technology Research*, No. 7, pp. 28–30.
- Li, Wenbo; Zheng, Xia; Li, Ruobing; Lin, Hsien-Chang (2024). Differentiating the associations of passive and active social media use with e-cigarette use among U.S. youth. *Addictive Behaviors*, No. 158, 108121. Available: <https://doi.org/10.1016/j.addbeh.2024.108121> [03.12.2025.].
- Mullis, Ina V. S.; Davier, Matthias von; Foy, Pierre; Fishbein, Bethany; Reynolds, Katherine A.; Wry, Erin (2023). *PIRLS 2021 International Results in Reading*. Boston College / IEA. Available: <https://www.iea.nl/publications/study-reports/international-reports-iea-studies/pirls-2021-international-results> [03.12.2025.].
- Pancer, S. Mark (2015). *The psychology of citizenship and civic engagement*. Oxford: Oxford University Press. Available: <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199752126.001.0001> [03.12.2025.].
- Pasek, Josh; Feldman, Lauren; Romer, Daniel; Jamieson, Kathleen Hall (2008). Schools as incubators of democratic participation: Building long-term political efficacy with civic education. *Applied Developmental Science*, No. 12(1), pp. 26–37. Available: <https://doi.org/10.1080/10888690801910526> [02.12.2025.].
- Pugno, Maurizio (2024). Social media effects on well-being: The hypothesis of addiction of a new variety. *Kyklos*, No. 77(3), pp. 690–704. Available: <https://doi.org/10.1111/kykl.12380> [03.12.2025.].
- [Saeima] (2023 [2022]). *Pašvaldību likums*. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/336956> [03.12.2025.].
- [Saeima] (2009 [2008]). *Jaunatnes likums*. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/175920> [03.12.2025.].
- Schulz, Wolfram; Ainley, John; Fraillon, Julian; Kerr, David; Losito, Bruno (2010). *ICCS 2009 International Report: Civic knowledge, attitudes and engagement among lower-secondary students in 38 countries*. Amsterdam: IEA. Available: https://www.iea.nl/sites/default/files/2019-04/ICCS_2009_International_Report.pdf [03.12.2025.].
- Schulz, Wolfram; Ainley, John; Fraillon, Julian; Losito, Bruno; Agrusti, Gabriella; Friedman, Tim (2017). *Becoming Citizens in a Changing World: IEA International Civic and Citizenship Education Study 2016 International Report*. Cham: Springer, IEA. Available: <https://link.springer.com/book/10.1007/978-3-319-73963-2> [03.12.2025.].

Schulz, Wolfram; Ainley, John; Fraillon, Julian; Losito, Bruno; Agrusti, Gabriella; Friedman, Tim (2024a). *Education for Citizenship in Times of Global Challenge*. IEA International Civic and Citizenship Education Study 2022 International Report. Amsterdam: IEA. Available: <https://www.iea.nl/sites/default/files/2023-12/ICCS-2022-International-Report.pdf> [03.12.2025.].

Schulz, Wolfram; Friedman, Tim; Fraillon, Julian (eds.) (2024b). *ICCS 2022 Technical Report*. Amsterdam: IEA. Available: <https://www.iea.nl/sites/default/files/2024-07/ICCS%202022%20Technical%20Report.pdf> [03.12.2025.].

Sherrod, Lonnie R.; Torney-Purta, Judith; Flanagan, Constance A. (eds.) (2010). *Handbook of Research on Civic Engagement in Youth*. Hoboken: John Wiley & Sons.

[Skola2030] [b. d.]. *Caurviju prasmes*. Pieejams: <https://www.skola2030.lv/lv/macibu-saturs/merki-skolenam/caurviju-prasmes> [03.12.2025.].

[Swedish Association of Youth] [n. d.]. *What we do and why*. Available: <https://www.sverigesungdomsrad.se/in-english/> [03.12.2025.].

White, Elizabeth S.; Mistry, Rashmita S. (2015). Parent Civic Beliefs, Civic Participation, Socialization Practices, and Child Civic Engagement. *Applied Developmental Science*, No. 20(1), pp. 44–60. Available: <https://doi.org/10.1080/10888691.2015.1049346> [03.12.2025.].

10. Psiholoģiskā noturība, mentālā un fiziskā veselība, sociālais atbalsts un altruisms

Bavel, Jay J. Van et al. (2020). Using Social and Behavioural Science to Support Covid-19 Pandemic Response. *Nature Human Behaviour*, No. 4(5), pp. 460–471. Available: <https://doi.org/10.1038/s41562-020-0884-z> [10.12.2025.].

Bela, Baiba; Ozola, Ieva; Rasnača, Līga; Rezgale-Straidoma, Endija; Roga-Vailza, Vita; Romāne-Meiere, Aiga (2023). *Sociālā darba vārdnīca*. Pieejams: <https://doi.org/10.22364/sdtv.23> [10.12.2025.].

Fong, Polly; Cruwys, Tegan; Haslam, Catherine; Haslam, Alexander S. (2019). Neighbourhood identification and mental health: how social identification moderates the relationship between socioeconomic disadvantage and health. *Journal of Environmental Psychology*, No. 61, pp. 101–114. Available: <https://doi.org/10.1016/j.jenvp.2018.12.006> [15.12.2025.].

Howell, Kathryn H.; Miller-Graff, Laura E.; Schaefer, Lauren M.; Scrafford, Kathryn E. (2017). Relational resilience as a potential mediator between adverse childhood experiences and prenatal depression. *Journal of Health Psychology*, Vol. 25, Issue 4, pp. 545–557. Available: <https://doi.org/10.1177/1359105317723450> [15.12.2025.].

Klasa, Katarzyna; Galaitsi, Stephanie; Wister, Andrew; Linkov, Igor (2021). System models for resilience in gerontology: application to the Covid-19 pandemic. *BMC Geriatrics*, No. Vol. 21, Article No. 1. Available: <https://doi.org/10.1186/s12877-020-01965-2> [15.12.2025.].

Kronberga, Ginta; Dzene, Ieva (2018). Assessment of teachers' work – expectations and reality: the case study of Rezekne. Society. Integration. Education. Proceedings of the International Scientific Conference, Vol. 2, pp. 275–285. Available: <https://doi.org/10.17770/sie2018vol1.3260> [15.12.2025.].

Lalot, Fanny; Abrams, Dominic; Broadwood, Jo; Hayon, Kaya; Platts-Dunn, Isobel (2021). The social cohesion investment: communities that invested in integration programmes are showing greater social cohesion in the midst of the Covid-19 pandemic. *Journal of Community & Applied Social Psychology*, No. 32(3), pp. 536–554. Available: <https://doi.org/10.1002/casp.2522> [15.12.2025.].

Maķevica, Dina; Šuriņa, Sanita; Perepjolkina, Viktorija; Mārtinsone, Kristīne (2022). Development and initial validation of the second version of the multidimensional social capital scale (MSCS V2). Society. Integration. Education. Proceedings of the International Scientific Conference, Vol. 2, pp. 25–37. Available: <https://doi.org/10.17770/sie2022vol2.6823> [15.12.2025.].

Martinsone, Baiba; Stokenberga, Ieva; Dambergā, Ilze; Supe, Inga; Simões, Celeste; Lebre, Paula; Canha, Lúcia et al. (2022). Adolescent social emotional skills, resilience and behavioral problems during the Covid-19 pandemic: A longitudinal study in three European countries. *Frontiers in Psychiatry*, No. 13. Available: <https://doi.org/10.3389/fpsy.2022.942692> [15.12.2025.].

[OECD] (2023). *PISA 2022 Results (Volume I): The State of Learning and Equity in Education*. OECD Publishing. Available: <https://doi.org/10.1787/53f23881-en> [22.12.2025.].

- Ozerska, Inta; Šuriņa, Sanita; Perepjolkina, Viktorija; Akmane, Elina; Mārtinsone, Kristīne (2022). Development and initial validation of the multidimensional social capital scale (MSCS). *Society. Integration. Education. Proceedings of the International Scientific Conference*, Vol. 2, pp. 55–67. Available: <https://doi.org/10.17770/sie2022vol2.6813> [15.12.2025.].
- Robin, Charlotte; Symons, Charles; Carter, Holly (2022). Local Community Response to Mass Asymptomatic Covid-19 Testing in Liverpool, England: Social Media Analysis. *JMIR Form Res.* 2022 Aug 4;6(8):e34422. Available: doi: 10.2196/34422. PMID: 35658094; PMCID: PMC9359305.
- Schneiders, Mira Leonie; Mackworth-Young, Constance R. S.; Cheah, Phaik Yeong (2022). Between division and connection: a qualitative study of the impact of Covid-19 restrictions on social relationships in the united kingdom. *Wellcome Open Research*, No. 7:6. Available: <https://doi.org/10.12688/wellcomeopenres.17452.1> [15.12.2025.].
- Skaldere-Darmudasa, Gunita; Sudraba, Velga (2023). Connor-Davidson Resilience Scale (cd-risc-25) Adaptation in Latvian Sample. *Society. Integration. Education. Proceedings of the International Scientific Conference*, No. 2, pp. 488–497. Available: <https://doi.org/10.17770/sie2023vol2.7172> [15.12.2025.].
- Svence, Guna. (2012). Well-being as concept in psychology of Latvia. *Problems of Psychology in the 21st Century*, Vol. 2(1), pp. 54–65. Available: <https://doi.org/10.33225/ppc/12.02.54> [15.12.2025.].
- Tambo, Ernest; Djuikoue, Ingrid; Tazemda, Gildas K.; Fotsing, Michael F.; Zhou, Xiao-Nong (2021). Early stage risk communication and community engagement (RCCE) strategies and measures against the coronavirus disease 2019 (Covid-19) pandemic crisis. *Global Health Journal*, No. 5(1), pp. 44–50. Available: <https://doi.org/10.1016/j.glohj.2021.02.009> [15.12.2025.].
- Wingo, Aliza P.; Ressler, Kerry J.; Bradley, Bekh (2014). Resilience characteristics mitigate tendency for harmful alcohol and illicit drug use in adults with a history of childhood abuse: a cross-sectional study of 2024 inner-city men and women. *Journal of Psychiatric Research*, No. 51, pp. 93–99. Available: <https://doi.org/10.1016/j.jpsychires.2014.01.007> [15.12.2025.].
- Zariņa, Ieva; Šuriņa, Sanita; Perepjolkina, Viktorija (2022). Convergent validity of the second version of the multidimensional social capital scale (MSCS V2). *Society. Integration. Education. Proceedings of the International Scientific Conference*, Vol. 2, pp. 111–121. Available: <https://doi.org/10.17770/sie2022vol2.6821> [15.12.2025.].
- Zisberga, Anda (2022). The concept of a dance lesson for promotion of well-being of adults. *Society. Integration Education. Proceedings of the International Scientific Conference*, No. 1, pp. 865–876. Available: <https://doi.org/10.17770/sie2022vol1.6835> [15.12.2025.].

11. Aktuālo problēmu un vajadzību vērtējums cilvēkdrošības koncepcijas kontekstā

- [CSP] (2025). 2024. gadā bezdarba līmenis Latvijā bija 6,9 % [preses relīze 24.02.2025.]. Pieejams: <https://stat.gov.lv/lv/statistikas-temas/darbs/bezdarbs/preses-relizes/22336-bezdarbs-2024-gada-4-ceturksni-un-2024-gada> [01.12.2025.].
- Ozoliņa, Žanete (2014). Ziņojums par cilvēkdrošības koncepcijas ieviešanu kopienu līmenī. Rīga: Latvijas Platforma attīstības sadarbībai. Pieejams: <https://nvo.lv/uploads/201910181603026858.pdf> [01.12.2025.].
- Owen, Taylor (2004). Challenges and opportunities for defining and measuring human security. *Disarmament Forum*, No. 3, pp. 15–24.
- Šimane, Māra (2003). Cilvēkdrošība – jauns jēdziens ienāk Latvijā. Rīga: Providus. Pieejams: <https://providus.lv/raksti/cilvekdrosiba-jauns-jedziens-ienak-latvija/> [01.12.2025.].
- [UNDP] (1994). *Human Development Report 1994. New Dimensions of Human Security* [United Nations Development Programme]. New York.
- [UNDP Latvija] (2003). *Latvija. Pārskats par tautas attīstību 2002/2003. Cilvēkdrošība*. Rīga: UNDP Latvija. Pieejams: https://providus.lv/article_files/920/original/UNDP2003_ful_lv.pdf?1326366357 [01.12.2025.].
- Yanatma, Servet (2025). Health care spending: Where are out-of-pocket costs highest across Europe? *Euronews.com*, 20.10.2025. Available: <https://www.euronews.com/health/2025/10/20/health-care-spending-where-are-out-of-pocket-costs-highest-across-europe> [01.12.2025.].

Datos balstītas salīdzinošās analīzes

12. Iedzīvotāju ģeogrāfiskā mobilitāte un lauku iztukšošanās

[CSP] [b. g.]. Iedzīvotāji laukos un pilsētās pēc dzimuma gada sākumā 1935–2025. Oficiālās statistikas portāls. Pieejams: https://data.stat.gov.lv/pxweb/lv/OSP_PUB/START__POP__IR__IRD/IRD070 [22.12.2025.].

De Haan, Erzsebet Mancy (2019). *Citizens' initiatives in depopulating rural areas: Understanding success, failure and continuity from multiple perspectives*. Doctoral Thesis. University of Groningen. Available: https://research.rug.nl/files/77578003/Chapter_3.pdf [15.12.2025.].

[DemoMigPro] [b. g.]. Jauni risinājumi demogrāfijas un migrācijas procesu izpētei latviskas un eiropēiskas zināšanu sabiedrības attīstībai (DemoMigPro). Nr. VPP-LETONIKA-2021/4-0002. Pieejams: <https://www.demomigpro.lu.lv/> [22.12.2025.].

Larsson, Per (2014). *Rural depopulation policies in Sweden: What can rural municipalities do to reverse a population decline?* Master Thesis. Lund University. Available: <https://lup.lub.lu.se/luur/download?func=downloadFile&recordId=4586871&fileId=4586877> [15.12.2025.].

Niedomysl, Thomas (2007). Promoting rural municipalities to attract new residents: An evaluation of the effects. *Geoforum*, No. 38, pp. 698–709. Available: <https://doi.org/10.1016/j.geoforum.2006.11.024> [15.12.2025.].

13. Pilsoniskās sabiedrības ietekme uz Latvijas sociālo un ekonomisko situāciju, īpaši uz iedzīvotāju dzīves kvalitāti un labbūti

Agarwal, Sumit; Chua, Yeow Hwee; Ghosh, Pulak; Ghosh, Soumya Kanti; She, Liuyang (2025). Mortgages, Subways and Automobiles. *Journal of Public Economics*, Vol. 252, 105522. Available: <https://doi.org/10.1016/j.jpubeco.2025.105522> [29.12.2025.].

Alm, James; Burgstaller, Lilith; Domi, Arrita; März, Amanda; Kasper, Matthias (2023). Nudges, Boosts, and Sludge: Using New Behavioral Approaches to Improve Tax Compliance. *Economies*, No. 11(9), pp. 223. Available: <https://doi.org/10.3390/economies11090223> [01.12.2025.].

Åslund, Anders; Dombrovskis, Valdis (2011). *How Latvia came through the financial crisis*. Washington: Peterson Institute for International Economics.

Atkinson, Anthony B. (2015). *Inequality: What Can Be Done?* Cambridge: Harvard University Press. Available: <https://www.jstor.org/stable/j.ctvjghxqh> [01.12.2025.].

Ban, Cornel; Bohle, Dorothee (2021). Definancialization, Financial Repression and Policy Continuity in East-Central Europe. *Review of International Political Economy*, No. 28(4), pp. 874–897. Available: <https://doi.org/10.1080/09692290.2020.1799841> [01.12.2025.].

Batista, Catia; Han, Daniel; Haushofer, Johannes; Khanna, Gaurav; McKenzie, David; Mobarak, Ahmed Mushfiq; Theoharides, Caroline; Yang, Dean (2025). Brain drain or brain gain? Effects of high-skilled international emigration on origin countries. *Science*, Vol. 388, Issue 6749, eadr8861. Available: <https://doi.org/10.1126/science.adr8861> [29.12.2025.].

Blaufus, Kay; Chirvi, Malte; Huber, Hans-Peter; Maiterth, Ralf; Sureth-Sloane, Caren (2022). Tax Misperception and its Effects on Decision Making – Literature Review and Behavioral Taxpayer Response Model. *European Accounting Review*, Vol. 31(1), pp. 111–144. Available: <https://doi.org/10.1080/09638180.2020.1852095> [29.12.2025.].

Bohle, Dorothee (2018). Mortgaging Europe's Periphery. *Studies in Comparative International Development*, No. 53(2), pp. 196–217. Available: <https://doi.org/10.1007/s12116-018-9260-7> [01.12.2025.].

Buettner, Thiess; Hechtner, Frank; Madzharova, Boryana (2025). Taxes and Gender Equality: The Incidence of the 'Tampon Tax'. *European Economic Review*, Vol. 177, 105054. Available: <https://doi.org/10.1016/j.eurocorev.2025.105054> [01.12.2025.].

- [CSP] (2025). *Nabadzības risks un sociālā atstumtība Latvijā*. Rīga: Centrālā statistikas pārvalde. Pieejams: https://admin.stat.gov.lv/system/files/publication/2025-03/Nr_07_Nabadzibas_risks_un_sociala_atstumtiba_Latvija_2023_%2825_00%29_LV_0.pdf [01.12.2025.].
- [CSP] [b. g. a]. Nabadzības riska indekss pēc vecuma un dzimuma (%). Dzimums, Vecuma grupa un Laika periods. Oficiālās statistikas portāls. Pieejams: https://data.stat.gov.lv/pxweb/lv/OSP_PUB/START__POP__NN__NNR/NNR020/table/tableViewLayout1/?loadedQueryId=25854&timeType=top&timeValue=8 [01.12.2025.].
- [CSP] [b. g. b]. Iedzīvotāju īpatsvars zem minimālo ienākumu līmeņa pēc māsaimniecības tipa un darba intensitātes (%). Rādītāji un Laika periods. Oficiālās statistikas portāls. Pieejams: https://data.stat.gov.lv/pxweb/lv/OSP_PUB/START__POP__NN__NNM/NNM070/table/tableViewLayout1/?loadedQueryId=25858&timeType=top&timeValue=6 [02.12.2025.].
- [CSP] [b. g. c]. S80/S20 ienākumu kvintīļu attiecības indekss pēc vecuma, dzimuma un reģionos. Rādītāji un Laika periods. Oficiālās statistikas portāls. Pieejams: <https://data.stat.gov.lv:443/sq/25735> [01.12.2025.].
- Cepilovs, Aleksandrs; Török, Zoltán (2019). The politics of fiscal consolidation and reform under external constraints in the European periphery: comparative study of Hungary and Latvia. *Public Management Review*, No. 21(9), pp. 1287–1306. Available: <https://doi.org/10.1080/14719037.2019.1618384> [01.12.2025.].
- Collier, Paul (2024). *Left behind: a new economics for neglected places*. 1st Edition. New York: PublicAffairs.
- Cury, Samir; Pedrozo, Euclides; Coelho, Allexandro Mori (2015). Cash Transfer Policies, Taxation and the Fall in Inequality in Brazil: An Integrated Microsimulation-CGE Analysis. *International Journal of Microsimulation*, No. 9(1), pp. 55–85. Available: <https://doi.org/10.34196/ijm.00128> [01.12.2025.].
- Černiauskas, Nerijus (2023). The Short Run Effects of Childbirth on Parents' Earnings in the Baltics. *Baltic Journal of Economics*, No. 23(1), pp. 45–63. Available: <https://doi.org/10.1080/1406099X.2023.2187946> [01.12.2025.].
- Dombrovskis, Valdis (2025). Eksperta komentārs. No: Krūmiņš, Gatis (sast.). *Turbulence kā virzītājspēks: Latvijas cilvēki un tautsaimniecība 150 gados*. Rīga: Jumava, 275.–278. lpp.
- Draghi, Mario (2024). *The future of European competitiveness*. Brussels: European Commission. Available: https://commission.europa.eu/document/download/97e481fd-2dc3-412d-be4c-f152a8232961_en?filename=The%20future%20of%20European%20competitiveness%20_%20A%20competitiveness%20strategy%20for%20Europe.pdf [01.12.2025.].
- Dünhaupt, Petra; Hein, Eckhard (2019). Financialization, distribution, and macroeconomic regimes before and after the crisis: a post-Keynesian view on Denmark, Estonia, and Latvia. *Journal of Baltic Studies*, No. 50(4), pp. 435–465. Available: <https://doi.org/10.1080/01629778.2019.1680403> [01.12.2025.].
- Dzenovska, Dace (2018). Emptiness and Its Futures: Staying and Leaving as Tactics of Life in Latvia. *Focaal*, No. 2018(80), pp. 16–29. Available: <https://doi.org/10.3167/fcl.2018.800102> [01.12.2025.].
- [Ekonomikas ministrija] (2023). *Latvijas Nacionālā reformu programma. 2023. gada progresa ziņojums*. Rīga: Ekonomikas ministrija.
- [Ekonomikas ministrija] (2025 [2024]). *Atveseļošanas un noturības mehānisms*. Pieejams: https://www.em.gov.lv/lv/atveselosanas-un-noturibas-mehanisms?utm_source=https%3A%2F%2Fwww.google.com%2F [02.12.2025.].
- Elkjær, Mads Andreas; Iversen, Torben (2023). The Democratic State and Redistribution: Whose Interests Are Served? *American Political Science Review*, No. 117(2), pp. 391–406. Available: <https://doi.org/10.1017/S0003055422000867> [01.12.2025.].
- [Eurostat] (2025). *People at risk of poverty or social exclusion by age*. Available: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/tps_r_lm411/bookmark/table?lang=en&bookmarkId=0e6d0a73-e95a-47ef-9dce-76413f7b1ab8&c=1748257986202 [29.12.2025.].
- Fadejeva, Ludmila; Mauris, Jānis; Opmane, Ieva; Fisenko, Andris (2023). *Household Finance and Consumption Survey 2020 in Latvia: Summary Report. Discussion paper 1/2023*. Rīga: Bank of Latvia. Available: https://datnes.latvijabanka.lv/papers/discussion/DP_1_2023.pdf?_gl=1*16vnni3*_ga*NzIyNjAzNDYwLjE3NDU0MDkwMTA.*_ga_F8VIV8BEFY*czE3NDcyNTE0NTUkbzIkZzEkdDE3NDcyNTE0ODQkajMxJGwwJGgw [01.12.2025.].
- Feria, Rita de la (2025). *Tax Fairness: Reconceptualising Taxation and Inequalities*. SSRN. Available: <https://doi.org/10.2139/ssrn.5106942> [01.12.2025.].

- [Finanšu ministrija] (2024a). *Darbspēka izmaksu esošās situācijas novērtējums un priekšlikumi tālākai rīcībai*. Rīga: Finanšu ministrija.
- [Finanšu ministrija] (2024b). *Uzņēmumu ienākuma nodokļu reformas ietekmes izvērtējums 2018–2023 un piedāvātais tālākās rīcības scenārijs*. Rīga: Finanšu ministrija.
- Flyvbjerg, Bent; Gardner, Dan (2023). *How big things get done*. 1st Edition. New York: Currency.
- Gavoille, Nicolas; Zasova, Anna (2023). What We Pay in the Shadows: Labor Tax Evasion, Minimum Wage Hike and Employment. *Journal of Public Economics*, No. 228, 105027. Available: <https://doi.org/10.1016/j.jpubeco.2023.105027> [01.12.2025.].
- Goodhart, Charles; Pradhan, Manoj (2020). *The Great Demographic Reversal: Ageing Societies, Waning Inequality, and an Inflation Revival*. 1st ed. Cham, Switzerland: Palgrave Macmillan.
- Hauck, Tobias; Wallossek, Luisa (2024). Optional (non-)filing and effective taxation. *Journal of Public Economics*, Vol. 238, 105187. Available: <https://doi.org/10.1016/j.jpubeco.2024.105187> [29.12.2025.].
- Hazans, Mihails (2011). The changing face of Latvian emigration, 2000–2010. In: Zepa, Brigita; Kļave, Evija (eds.). *Latvia: Human Development Report 2010/2011: National Identity, Mobility and Capability*. Rīga: Advanced Social and Political Research Institute of the University of Latvia. Available: https://eszf.lu.lv/fileadmin/user_upload/szf_faili/Petnieciba/sppi/tautas/Human_development_report_2010-2011.pdf [01.12.2025.].
- Hazans, Mihails (2019). Emigration from Latvia: A Brief History and Driving Forces in the Twenty-First Century. In: Kaša, Rita; Mieriņa, Inta (eds.). *The Emigrant Communities of Latvia: A Brief History and Driving Forces in the Twenty-First Century*. IMISCOE Research Series. Cham: Springer International Publishing, pp. 35–68. Available: https://doi.org/10.1007/978-3-030-12092-4_3 [01.12.2025.].
- Heilbrun, Guy (2025). Perceived Inequality as an Impediment to Mass Taxation: Evidence From Latin America. *Comparative Political Studies*, No. 0(0), 00104140251328028. Available: <https://doi.org/10.1177/00104140251328028> [01.12.2025.].
- Hope, David; Limberg, Julian (2022). The Economic Consequences of Major Tax Cuts for the Rich. *Socio-Economic Review*, No. 20(2), pp. 539–559. Available: <https://doi.org/10.1093/ser/mwab061> [01.12.2025.].
- Inglehart, Ronald; Norris, Pippa (2017). Trump and the Populist Authoritarian Parties: The Silent Revolution in Reverse. *Perspectives on Politics*, No. 15(2), pp. 443–454. Available: <https://doi.org/10.1017/S1537592717000111> [01.12.2025.].
- Iversen, Torben (2025). Unleashing a Monster? Causes and Consequences of the Knowledge Economy in Advanced Capitalist Democracies. *World Politics*, No. 77(1S), pp. 39–50. Available: <https://doi.org/10.1353/wp.2025.a954432> [01.12.2025.].
- Jacobs, Alan M.; Kayser, Mark A. (2025). Downward Mobility and Far-Right Party Support: Broad Evidence. *Comparative Political Studies*, 00104140251349663. Available: <https://doi.org/10.1177/00104140251349663> [29.12.2025.].
- Kairis, Krišs (2024). No 2025. gada uz nenoteiktu laiku Latvijā būs divas kadastra vērtības. LSM.lv, 05.06. Pieejams: <https://www.lsm.lv/raksts/zinas/ekonomika/05.06.2024-no-2025-gada-uz-nenoteiktu-laiku-latvija-bus-divas-kadastra-vertibas.a556690/> [01.12.2025.].
- Kaprāns, Mārtiņš (2023). *Latvieši tur. Latvijas emigrantu mobilitāte un iesakņošanās Lielbritānijā 21. gadsimtenā sākumā*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
- Kārkliņš, Harijs; Valdmanis, Gunārs (2021). Ekonomiskā drošība. No: Ozoliņa, Žaneta; Reinholde, Iveta; Struberga, Sigita (zin. red.). *Latvijas iedzīvotāju subjektīvā drošības uztvere: ietekme uz drošības politikas veidošanu*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 30.–55. lpp. Pieejams: <https://doi.org/10.22364/liesdu.02> [01.12.2025.].
- Kirchler, Erich (2007). *The economic psychology of tax behaviour*. New York: Cambridge University Press.
- Knell, Markus; Stix Helmut (2021). Inequality, Perception Biases and Trust. *The Journal of Economic Inequality*, No. 19(4), pp. 801–824. Available: <https://doi.org/10.1007/s10888-021-09490-x> [01.12.2025.].
- Kreigere, Vineta (2024). *Radošie un darbs. Dizaina risinājumi radošo personu nodarbinātības un finanšu pratības informatīvam atbalstam*. Promocijas darbs. Rīga: Latvijas Mākslas akadēmija.
- Lehmann, Hartmut; Razzolini, Tiziano; Zaiceva, Anzelika (2020). The Great Recession and Labor Market Adjustment: Evidence from Latvia. *Comparative Economic Studies*, No. 62(1), pp. 149–181. Available: <https://doi.org/10.1057/s41294-019-00106-y> [01.12.2025.].

- Leigh, Andrew (2006). Does Equality Lead to Fraternity? *Economics Letters*, No. 93(1), pp. 121–125. Available: <https://doi.org/10.1016/j.econlet.2006.04.003> [01.12.2025.].
- Linos, Elizabeth; Prohovsky, Allen; Ramesh, Aparna; Rothstein, Jesse; Unrath, Matthew (2022). Can Nudges Increase Take-Up of the EITC? Evidence from Multiple Field Experiments. *American Economic Journal: Economic Policy*, Vol. 14, No. 4, pp. 432–452. Available: <https://doi.org/10.1257/pol.20200603> [29.12.2025.].
- [LKA, SKDS] (2025). Kultūras aktivitātes barometrs 2024. Kultūras patēriņa un līdzdalības ietekmes pētījums. Rīga: Latvijas Kultūras akadēmija, Pētījumu centrs SKDS, Kultūras ministrija. Pieejams: <https://www.km.gov.lv/lv/media/50858/download?attachment> [02.12.2025.].
- [LSM] (2021). Visneapmierinātākie ar nodokļu sistēmu Latvijā ir iedzīvotāji vidusslānī [saruna ar Baltijas Starptautiskā ekonomikas politikas studiju centra pētnieku Dr. Andri Saulīti]. LSM.lv, 31.05. Pieejams: <https://www.lsm.lv/raksts/zinas/ekonomika/31.05.2021-visneapmierinatakie-ar-nodoklu-sistemu-latvija-ir-iedzivotaji-vidusslani.a406619/> [01.12.2025.].
- [LSM] (2024). Autoratlīdzību saņēmējiem tiks saglabāta līdzšinējā nodokļu nomaksas kārtība. LSM.lv, 13.09. Pieejams: <https://www.lsm.lv/raksts/kultura/kulturtelpa/13.09.2024-autoratlidzibu-sanemejiem-tiks-saglabata-lidsineja-nodoklu-nomaksas-kartiba.a568645/> [01.12.2025.].
- [LV portāls] (2024). Par kadastrālo vērtību un nekustamā īpašuma nodokli 2025. gadā. LVportals.lv, 24.12. Pieejams: <https://lvportals.lv/skaidrojumi/370485-par-kadastralo-vertibu-un-nekustama-ipasuma-nodokli-2025-gada-2024> [01.12.2025.].
- Márquez Romo, Cristian (2023). Economic Inequality and Social Trust: Evidence from Changes Observed in 19 Countries between 1990 and 2020. *Revista Española de Investigaciones Sociológicas*, No. 185, pp. 119–144. Available: <https://doi.org/10.5477/cis/reis.185.119-144> [01.12.2025.].
- Martín-Legendre, Juan Ignacio; Runo, Paolo (2025). The uneven impact of inequality on voter turnout in urban and rural Spain. *Public Choice*. Vol 205, pp. 129–150. Available: <https://doi.org/10.1007/s11127-025-01287-0> [29.12.2025.].
- Medgyes, Márton; Hegyi, Borbála; Knapp, David; Tammaru, Tiit; Andersson, Roger; Kadarik, Kati (2021). Atlas of inequalities in Europe: Scale and trends in main dimensions of inequality in Europe. Available: https://uplift-youth.b-cdn.net/wp-content/uploads/2023/02/D13-Atlas-of-inequalities-revised-aug2021_cleared.pdf [01.12.2025.].
- Morelli, Salvatore; Nolan, Brian; Palomino, Juan C.; & Van Kerm, Philippe (2025). The influence of inheritances on wealth inequality in rich countries. *Journal of Public Economics*, Vol. 247, 105398. <https://doi.org/10.1016/j.jpubeco.2025.105398> [29.12.2025.].
- Mullainathan, Sendhil; Shafir, Eldar (2013). *Scarcity: Why Having Too Little Means So Much*. New York: Times Books.
- Navické, Jekaterina (2020). Factors behind the Changes in Income Distribution in the Baltics: Income, Policy, Demography. *Journal of Baltic Studies*, No. 51(2), pp. 137–157. Available: <https://doi.org/10.1080/01629778.2020.1728353> [01.12.2025.].
- Nyblom, Åsa; Isaksson, Karolina; Sanctuary, Mark; Fransolet, Aurore; Stigson, Peter (2019). Governance and Degrowth. Lessons from the 2008 Financial Crisis in Latvia and Iceland. *Sustainability*, No. 11(6), pp. 1734. Available: <https://doi.org/10.3390/su11061734> [01.12.2025.].
- [OECD] (2021). *Inheritance Taxation in OECD Countries*. OECD Tax Policy Studies. Paris: OECD Publishing. Available: <https://www.oecd-ilibrary.org/content/publication/e2879a7d-en> [01.12.2025.].
- [OECD] (2024a). *Corporate Tax Statistics 2024*. Paris: OECD Publishing. Available: <https://doi.org/10.1787/9c27d6e8-en> [01.12.2025.].
- [OECD] (2024b). *Taxation and Inequality: OECD Report to G20 Finance Ministers and Central Bank Governors*. Paris: OECD Publishing. Available: <https://doi.org/10.1787/8dbf9a62-en> [01.12.2025.].
- Olejnik, Łukasz W.; Wroński, Marcin (2025). The Roots of Populism in Poland: Do Uneven Economic Development, Social Transfers, Inequality and Migration Explain the Success of Populist Parties? *Economics & Politics*, 22.01., ecpo.12335. Available: <https://doi.org/10.1111/ecpo.12335> [01.12.2025.].
- Petrova, Annija; Puriņa, Evita (2024). Izmaiņas kadastra vērtībās NĪN maksājumus nepalielinās. RE:Baltica, 29.10. Pieejams: <https://rebaltica.lv/2024/10/nin-necels-septinas-reizes-kadastralo-vertibu-izmainas-neietekmes-nin/> [01.12.2025.].
- Piketī, Tomass (2015). *Kapitāls 21. gadsimtā*. Rīga: Lauku bibliotēku atbalsta biedrība.

- Plotnikova, Maria; Ulceluse, Magdalena (2022). Inequality as a Driver of Migration: A Social Network Analysis. *Population, Space and Place*, No. 28 (8), e2497. Available: <https://doi.org/10.1002/psp.2497> [01.12.2025.].
- Rajevska, Feliciana; Romanovska, Laura (2016). Latvia: Both Sides of the Economic Recovery Success Story. In: Schubert, Klaus; De Villota, Paloma; Kuhlmann, Johanna (eds.). *Challenges to European Welfare Systems*. Cham: Springer International Publishing, pp 473–495. Available: https://doi.org/10.1007/978-3-319-07680-5_21 [01.12.2025.].
- Rau, Eli G.; Stokes, Susan (2024). Income Inequality and the Erosion of Democracy in the Twenty-First Century. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, No. 122(1), e2422543121. Available: <https://doi.org/10.1073/pnas.2422543121> [01.12.2025.].
- Reinbold, Gary W. (2016). Comparing the Effect of U. S. Tax and Transfer Programs on Relative and Absolute Income Inequality: Research and Policy Implications. *Journal of Policy Practice*, No. 15(4), pp. 243–268. Available: <https://doi.org/10.1080/15588742.2015.1044687> [01.12.2025.].
- Rodríguez-Pose, Andrés (2018). The Revenge of the Places That Don't Matter (and What to Do about It). *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*, No. 11(1), pp. 189–209. Available: <https://doi.org/10.1093/cjres/rsx024> [01.12.2025.].
- Saulītis, Andris (2019). Bordāna priekšlikums, kā efektīvi neatlaist parādus. LSM.lv, 22.09. Pieejams: <https://www.lsm.lv/raksts/arpus-etera/arpus-etera/andris-saulitis-bordana-priekslukums-ka-efektivi-neatlaist-paradus.a332698/> [01.12.2025.].
- Saulītis, Andris (2022). Debt Relief or Exit: The Long-Term Effects of Forex Loans on Latvian Households. *Critical Housing Analysis*, No. 9(1), pp. 48–56. Available: <https://doi.org/10.13060/23362839.2022.9.1.540> [01.12.2025.].
- Saulītis, Andris; Rolle, Kristīne (2024). Īpašums, kredīti un mantojums: radniecības ekonomiskā daba un nevienlīdzība Latvijā. No: Sedlenieks, Klāvs (zin. red.). *Radniecība un valsts īstenošana mūsdienā Latvijā*. Rīga: Rīgas Stradiņa universitāte, 229.–252. lpp.
- Skultans, Vieda (2022). Anthropological Perspectives on Alcohol and Masculinity in Post-Soviet Latvia. *Irish Journal of Psychological Medicine*, No. 39(2), pp. 148–154. Available: <https://doi.org/10.1017/ipm.2020.101> [01.12.2025.].
- Soman, Dilip (ed.) (2024). *What Works, What Doesn't (and When): Case Studies in Applied Behavioral Science*. Behaviorally Informed Organizations. Toronto: University of Toronto Press. Available: <https://utorontopress.com/9781487548735/what-works-what-doesn-and-x2019t-and-when/#generate-pdf> [01.12.2025.].
- Stiglitz, Joseph E. (2025). *The origins of inequality, and policies to contain it*. Oxford University Press.
- Suárez-Arbesú, Claudia; Apergis, Nicholas; Delgado, Francisco J. (2023). Club Convergence and Factors of Income Inequality in the European Union. *International Journal of Finance & Economics*, No. 28(4), pp. 3654–3666. Available: <https://doi.org/10.1002/ijfe.2612> [01.12.2025.].
- Šteinbuka, Inna; Austers, Aldis; Barānovs, Oļegs; Malnačs, Normunds (2022). Covid-19 Lessons and Post-pandemic Recovery: A Case of Latvia. *Frontiers in Public Health*, No. 10, 866639. Available: <https://doi.org/10.3389/fpubh.2022.866639> [01.12.2025.].
- Thaler, Richard H.; Sunstein, Cass R. (2008). *Nudge: improving decisions about health, wealth, and happiness*. New Haven: Yale University Press.
- Tu, Ying; Chen, Bin; Liao, Chuan; Wu, Shengbiao; An, Jiafu; Lin, Chen; Gong, Peng; Chen, Bin; Wei, Hong; Xu, Bing (2025). Inequality in infrastructure access and its association with health disparities. *Nature Human Behaviour*, Vol. 9, pp. 1669–1682. Available: <https://doi.org/10.1038/s41562-025-02208-3> [29.12.2025.].
- Usha, K. B. (2014). Social Consequences of Neoliberal Economic Crisis and Austerity Policy in the Baltic States. *International Studies*, No. 51(1–4), pp. 72–100. Available: <https://doi.org/10.1177/0020881717718006> [01.12.2025.].
- [Valsts kontrole] (2025). *Saliedētas sabiedrības politika – neskaidra un nekoordinēta*. Revīzijas ziņojums. Rīga: Valsts kontrole.
- Veal, Anthony James (2016). Leisure, Income Inequality and the Veblen Effect: Cross-National Analysis of Leisure Time and Sport and Cultural Activity. *Leisure Studies*, No. 35(2), pp. 215–240. Available: <https://doi.org/10.1080/02614367.2015.1036104> [01.12.2025.].
- Williams, Colin C. (2015). *Confronting the Shadow Economy: Evaluating Tax Compliance and Behaviour Policies*. Cheltenham: Edward Elgar Pub.
- Wroński, Marcin (2021). Multidimensional inequality in the European Union. The joint distribution of household income, wealth and consumption. *Economics & Sociology*, No. 14(3), pp. 205–219. Available: <https://doi.org/10.14254/2071-789X.2021/14-3/11> [01.12.2025.].

14. Sociālā drošība no nodokļu tiesību skatpunkta

Brants, Māris; Brēķis, Edgars; Osis, Juris; Strode, Ieva; Bahmanis, Kaspars (2021). *Mājsaimniecību relatīvo izdevumu budžets (MRI budžets). Jaunas metodoloģijas izstrāde iztikas minimuma patēriņa preču un pakalpojumu groza noteikšanai un tās aprobācija (izmēģinājumsprojekti). Gala ziņojums*. Pieejams: https://stat.gov.lv/sites/default/files/Petniecibai/Petijumu_rezultati/MRI_budzeta_izstrades_metodologija_rezultati_PETIJUMS1.pdf [29.12.2025.].

Lazdiņš, Jānis (2024). Experience of Reforms to the State Social Insurance in the Republic of Latvia after Restoring the Independence of the State de facto. *Journal of the University of Latvia. Law*, No. 17, pp. 178–192.

Lazdiņš, Jānis; Pleps, Jānis; Kučs, Artūrs (2026). Constitutional identity in the Latvian legal system: recent developments in the jurisprudence of the Constitutional Court and Supranational European Courts. *Letonica*, No. 62 [sagatavošanā].

Normatīvie tiesību akti

1995. gada 2. februāra likums “Par nodokļiem un nodevām”. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/33946-par-nodokliem-un-nodevam> [30.04.2025.].

1995. gada 7. septembra likums “Par sociālo drošību”. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/36850-par-socialo-drosibu> [30.04.2025.].

1995. gada 2. novembra likums “Par sociālo nodokli”. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/38049-par-socialo-nodokli> [30.04.2025.].

1997. gada 1. oktobra likums “Par valsts sociālo apdrošināšanu”. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/45466-par-valsts-socialo-apdrosinasanu> [30.04.2025.].

2020. gada 17. decembra Ministru kabineta noteikumi Nr. 786 “Par valsts sociālās apdrošināšanas iemaksu likmes sadalījumu pa valsts sociālās apdrošināšanas veidiem”. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/319695-noteikumi-par-valsts-socialas-apdrosinasanas-iemaksu-likmes-sadalijumu-pa-valsts-socialas-apdrosinasanas-veidiem> [30.04.2025.].

Tiesu nolēmumi

2001. gada 13. marta Latvijas Republikas Satversmes tiesas spriedums lietā Nr. 2000-08-0109. Pieejams: <https://www.satv.tiesa.gov.lv/cases/?search%5Bnumber%5D=2000-08-0109> [30.04.2025.].

2006. gada 2. novembra Latvijas Republikas Satversmes tiesas spriedums lietā Nr. 2006-07-01. Pieejams: <https://www.satv.tiesa.gov.lv/cases/?search%5Bnumber%5D=2006-07-01> [30.04.2025.].

2009. gada 26. novembra Latvijas Republikas Satversmes tiesas spriedums lietā Nr. 2009-08-01. Pieejams: <https://www.satv.tiesa.gov.lv/cases/?search%5Bnumber%5D=2009-08-01> [30.04.2025.].

2011. gada 19. decembra Latvijas Republikas Satversmes tiesas spriedums lietā Nr. 2011-03-01. Pieejams: <https://www.satv.tiesa.gov.lv/cases/?search%5Bnumber%5D=2011-03-01> [30.04.2025.].

2017. gada 19. oktobra Latvijas Republikas Satversmes tiesas spriedums lietā Nr. 2016-14-01. Pieejams: <https://www.satv.tiesa.gov.lv/cases/?search%5Bnumber%5D=2016-14-01> [30.04.2025.].

2020. gada 25. jūnija Latvijas Republikas Satversmes tiesas spriedums lietā Nr. 2019-24-03. Pieejams: <https://www.satv.tiesa.gov.lv/cases/?search%5Bnumber%5D=2019-24-03> [30.04.2025.].

2020. gada 10. jūlija Latvijas Republikas Satversmes tiesas spriedums lietā Nr. 2019-36-01. Pieejams: <https://www.satv.tiesa.gov.lv/cases/?search%5Bnumber%5D=2019-36-01> [30.04.2025.].

2020. gada 10. decembra Latvijas Republikas Satversmes tiesas spriedums lietā Nr. 2020-07-03. Pieejams: <https://www.satv.tiesa.gov.lv/cases/?search%5Bnumber%5D=2020-07-03> [30.04.2025.].

2023. gada 5. oktobra Latvijas Republikas Satversmes tiesas spriedums lietā Nr. 2022-34-01. Pieejams: <https://www.satv.tiesa.gov.lv/cases/?search%5Bnumber%5D=2022-34-01> [30.04.2025.].

15. Valsts valodas apguve un lietojums sabiedrības saliedētības kontekstā

[Augstākā Padome] (1992). Par grozījumiem un papildinājumiem Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas Valodu likumā. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/65484-par-grozijumiem-un-papildinajumiem-latvijas-padomju-socialistiskas-republikas-valodu-likuma> [19.12.2025.].

Druviete, Ina (ed.) (1995). *The Language Situation in Latvia. Sociolinguistic Survey. Part 1. Language Use and Attitudes among Minorities in Latvia*. Rīga: Latviešu valodas institūts.

Druviete, Ina (zin. red.) (1996). *Latviešu lingvistiskā kompetence un valodas procesu vērtējums*. Sociolinguistisks pētījums. Rīga: Latviešu valodas institūts.

Druviete, Ina (zin. red.) (2008). *Valsts valodas likums: vēsture un aktualitāte*. Rīga: Zinātne.

Druviete, Ina (zin. red.) (2011). *Valodas situācija Latvijā 2004–2010*. Sociolinguistisks pētījums. Rīga: Latviešu valodas aģentūra.

Druviete, Ina (zin. red.) (2021). *Latviešu lingvistiskā attieksme: vērtības, pārliecība, prakse*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.

Druviete, Ina (zin. red.) (2024). *Latviešu valoda pastāvībā un mainībā: norises, tendences, prognozes*. Rīga, LU Akadēmiskais apgāds.

Druviete, Ina; Valdmanis, Jānis (2023). Linguistic integration of immigrants and refugees into Latvia: The status quo after 24.02.2022. In: Kirchmeier, Sabine (ed.). *Language and Migration*. Budapest: European Federation of National Institutions for Language, pp. 61–70.

[Iekšlietu ministrija] (2023). *Ukrainas civiliedzīvotāji Latvijā arī 2024. gadā turpinās saņemt palīdzību*. Pieejams: https://www.iem.gov.lv/lv/jaunums/ukrainas-civiliedzivotaji-latvija-ari-2024-gada-turpinas-sanemt-palidzibu?utm_source=https%3A%2F%2Fwww.google.com%2F [19.12.2025.].

[Izglītības un zinātnes ministrija] (2023). *Pāreja uz Vienotu skolu*. Pieejams: <https://www.izm.gov.lv/lv/pareja-uz-vienotu-skolu> [19.12.2025.].

Joma, Daiga (sast., zin. red.) (2007). *Latviešu valoda 15 neatkarības gados*. Lingvistiskā situācija, attieksme, procesi, tendences. Rīga: Zinātne.

Kļava, Gunta; Vītola, Inita (zin. red.) (2021). *Valodas situācija Latvijā 2016–2020*. Sociolinguistisks pētījums. Rīga: Latviešu valodas aģentūra. Pieejams: https://valoda.lv/wp-content/uploads/2021/10/ValodasSituacijaLatvija_2016%E2%80%932020_A4_WEB_JAUNS.PDF [22.12.2025.].

[Latviešu valodas aģentūra] (2024). *Valodas situācija Latvijā. Sabiedrības aptaujas rezultāti*. Rīga: Latviešu valodas aģentūra. Pieejams: https://valoda.lv/wp-content/uploads/2016/12/Valodas_situacija_2023.pdf [19.12.2025.].

Lauze, Linda (zin. red.) (2016). *Valodas situācija Latvijā 2010–2015*. Sociolinguistisks pētījums. Rīga: Latviešu valodas aģentūra. Pieejams: https://valoda.lv/wp-content/uploads/docs/Petijumi/Sociolingvistika/VSL_2015_web.pdf [22.12.2025.].

Meilija, Dace; Pelse, Dārta; Kažoka, Iveta; Bērziņa, Laima; Stafecka, Līga; Soldatova, Natālija (2024). *Ukrainas bēgļi Latvijā: pieejamie dati, vajadzības, sabiedrības attieksme (tiešsaiste)*. Rīga: Providus. Pieejams: https://providus.lv/wp-content/uploads/2024/09/Providus_research_final_0509-1.pdf [19.12.2025.].

[Ministru kabinets] (2014). *Par Valsts valodas politikas pamatnostādņēm 2015.–2020. gadam*. Ministru kabineta rīkojums Nr. 630, Rīgā 2014. gada 3. novembrī (prot. Nr. 58 47. §). Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/270016-par-valsts-valodas-politikas-pamatnostadnem-20152020gadam> [19.12.2025.].

[Ministru kabinets] (2024). *Arī 2025. gadā Ukrainas civiliedzīvotāji Latvijā turpinās saņemt palīdzību*. Pieejams: <https://www.mk.gov.lv/lv/jaunums/ari-2025-gada-ukrainas-civiliedzivotaji-latvija-turpinas-sanemt-palidzibu> [19.12.2025.].

Riekstiņš, Jānis (2015). *Padomju impērijas koloniālā politika un Latvijas kolonizācija 1940–1990*. Rīga: Tieslietu ministrija. Pieejams: <https://www.barikadopedija.lv/images/e/e1/Kolonizacija.pdf> [19.12.2025.].

Riekstiņš, Jānis (2022). *Latvijas sovietizācija un latviešu valodas politiskā diskriminācija (1940–1953)*. No: *Valoda un vara. Valoda, valodniecība un kultūrpolitika no 1940. gada*. Rīga: Latvijas Okupācijas muzeja biedrība, 13.–22. lpp.

[Saeima] (2000 [1999]). *Valsts valodas likums*. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/14740-valsts-valodas-likums> [22.12.2025.].

[Saeima] (2024). Par informācijas sniegšanu saistībā ar 2. oktobra kopsēdē izskatīto jautājumu "Ukrainas civiliedzīvotāju bērnu izglītību Latvijā". Pieejams: <https://titania.saeima.lv/LIVS14/saeimalivs14.nsf/0/893415368DC05240C2258BBE0023F530?OpenDocument> [18.12.2024.].

Sessums, Nicholas W. (2024). Russification and Russianization in Modern Historiography: Recent Developments and Future Directions. In: *Central Europe Yearbook*, Vol. 6, pp. 42–59. Available: <https://pubs.lib.umn.edu/index.php/cey/article/view/6095> [18.12.2024.].

[Valsts kontrole] (2025). *Saliedētas sabiedrības politika – neskaidra un nekoordinēta*. Revīzijas ziņojums. Rīga: Valsts kontrole. Pieejams: <https://lrvk.gov.lv/lv/getrevisionfile/29703-TrunRltvpeFUQLmyE62yFTRiOVBDd3T-.pdf> [19.12.2025.].

Sabiedrības saliedētības konceptuālie pamati, politiskās un vērtību izvēles

18. Ģeopolitisko pārmaiņu un vērtību sistēmu raksturojums. Ietekme uz Latvijas saliedētības koncepciju

Ágh, Attila (2016). The Deconsolidation of Democracy in East-Central Europe: The New World Order and the EU's Geopolitical Crisis. *Politics in Central Europe*, Vol. 12, Issue 3, pp. 7–36. Available: <https://doi.org/10.1515/pce-2016-0015> [29.12.2025.].

[Aizsardzības ministrija] (2024). *Informatīvais ziņojums "Par visaptverošas valsts aizsardzības sistēmas ieviešanas progresu"*. Rīga: Latvijas Republikas Aizsardzības ministrija. Pieejams: https://www.mod.gov.lv/sites/mod/files/document/VVA_Informativais_ziņojums_2024.pdf [29.12.2025.].

Bayly, Martin J. (2021). Imperialism: Beyond the 'Re-turn to Empire' in International Relations. In: Carvalho, Benjamin de; Costa Lopez, Julia; Leira, Halvard (eds.). *Routledge Handbook of Historical International Relations*. Abingdon: Routledge, pp. 355–367.

Bakalov, Ivan (2024). Explaining the Russian invasion in Ukraine: between geopolitics, civilisational choice, and dead-end capitalist transition. *Globalizations*, Vol. 21(7), pp. 1215–1232. Available: <https://doi.org/10.1080/14747731.2024.2327165> [29.12.2025.].

Balmforth, Tom; Dysa, Yuliia; Hunnicutt, Trevor (2025). Ukraine, US sign minerals deal sought by Trump. *Reuters*, 30.04. Available: <https://www.reuters.com/world/kyiv-is-ready-sign-resources-deal-with-us-ukraine-government-source-says-2025-04-30/> [29.12.2025.].

[BBC News] (2025). Russia's Vladimir Putin and China's Xi Jinping Begin Talks. *BBC News*. Available: <https://www.bbc.com/news/articles/cr4e4ngvvnro> [29.12.2025.].

Benefelde, Ieva (2022). Latvija iedzīvina visaptverošu valsts aizsardzības sistēmu. *LSM.lv*, 16.10. Pieejams: <https://www.lsm.lv/raksts/zinas/latvija/latvija-iedzivina-visaptverosu-valsts-aizsardzibas-sistemu.a478049/> [29.12.2025.].

Bērziņa-Čerenkova, Una Aleksandra; Svetoka, Sanda; Lucas, Edward; Klekere, Egle; Bohman, Viking; Nichols, Katherine (2022). *China's Influence in the Nordic-Baltic Information Environment: Latvia and Sweden*. Rīga: NATO Strategic Communications Centre of Excellence. Available: stratcomcoe.org/publications/chinas-influence-in-the-nordic-baltic-information-environment-latvia-and-sweden-full-report/239 [29.12.2025.].

Brands, Hal (2024). China, Russia, and Iran are reviving the age of empires. *Bloomberg Opinion*. Available: <https://www.aei.org/op-eds/china-russia-and-iran-are-reviving-the-age-of-empires/> [29.12.2025.].

Brown, Wendy (2019). *In the ruins of neoliberalism: The rise of antidemocratic politics in the West*. New York: Columbia University Press.

Brunk (Wuerth), Ingrid; Hakimi, Monica (2022). Russia, Ukraine, and the Future World Order. *American Journal of International Law*, Vol. 116(4), pp. 687–697. Available: [doi:10.1017/ajil.2022.69](https://doi.org/10.1017/ajil.2022.69) [29.12.2025.].

- Corbett, Jack (2020). The Deconsolidation of Democracy: Is It New and What Can Be Done About It? *Political Studies Review*, Vol. 18(2), pp. 178–188. Available: <https://doi.org/10.1177/1478929919864785> [29.12.2025.].
- [CSP] (2024). Iedzīvotāji, kuri lieto datoru/internetu (procentos no iedzīvotāju kopskaita attiecīgajā grupā) 2004–2025. [Datu kopa]. Oficiālās statistikas portāls. Pieejams: https://data.stat.gov.lv/pxweb/lv/OSP_PUB/START_IKT_EK_DLM/DLM010/table/tableViewLayout1/ [29.12.2025.].
- Du, Donghui (2024). Türkiye's Promotion of the Integration of Turkic States: Context, Practice, and Influence. *BRIQ Belt and Road Initiative Quarterly*, No. 5(4), pp. 410–428.
- Duval, Guillaume (2025). Europe's Foreign Policy: What Is Wrong and What Needs to Be Changed? Institut Jacques Delors, 02.12. Available: <https://institutdelors.eu/en/publications/europes-foreign-policy-what-is-wrong-and-what-needs-to-be-changed/> [29.12.2025.].
- Ebert, Niklas; Major, Claudia (eds.) (2025). *Coalition of the Willing*. The German Marshall Fund of the United States. Available: <https://www.gmfus.org/sites/default/files/2025-05/Coalition%20of%20the%20Willing.pdf> [29.12.2025.].
- [European External Action Service] (2025). *Informal Foreign Affairs Council: Press Conference by High Representative Kaja Kallas*. Available: https://www.eeas.europa.eu/eeas/informal-foreign-affairs-council-press-conference-high-representative-kaja-kallas_en [29.12.2025.].
- [Eiropas Komisija] (2021). Priekšlikums EIROPAS PARLAMENTA UN PADOMES REGULA, ar ko risina instrumentalizācijas situācijas migrācijas un patvēruma jomā. COM/2021/890 final. Available: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/?qid=1639757068345&uri=COM%3A2021%3A890%3AFIN> [29.12.2025.]. Angliski sk.: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM%3A2021%3A890%3AFIN&qid=1639757068345>.
- Fukuyama, Francis (1989). The end of history? *The National Interest*, No. 16, pp. 3–18.
- Galston, William A. (2020). The Enduring Vulnerability of Liberal Democracy. *Journal of Democracy*, Vol. 31, No. 3, pp. 8–24. Available: <https://doi.org/10.1353/jod.2020.0042> [29.12.2025.].
- [IISD] (2023). BRICS seek to strengthen multilateralism in multipolar world order. *SDG Knowledge Hub – International Institute for Sustainable Development (IISD)*. Available: <https://sdg.iisd.org/news/brics-seek-to-strengthen-multilateralism-in-multipolar-world-order/> [29.12.2025.].
- Krumina-Konkova, Solveiga; Koroleva, Ilze; Mirončuka, Kitija (2025). Izaicinājumi Eiropas kultūrai vēsturē un mūsdienās / Challenges to European culture in history and today. *Zenodo*, 24.01. Available: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14730549> [29.12.2025.].
- Kūle, Maija (2025). The Age of Will: Introduction into the Theme. *Ideology and Politics Journal*, Vol. 27(1), pp. 4–19. Available: <https://doi.org/10.36169/2227-6068.2025.01.00014> [29.12.2025.].
- Kūle, Maija; Kūlis, Māris [2023]. *Par Latvijas vērtībām un valsts ideju/ideoloģiju*. [Rīga]: Latvijas Zinātņu Akadēmija. Pieejams: <https://ppdb.mk.gov.lv/wp-content/uploads/2023/11/Vertibu-petijums-Final-2.pdf> [29.12.2025.].
- Lilla, Mark (2018). *The once and future liberal. After identity politics*. Harper.
- Maizland, Lindsay; Fong, Clara (2025). *China and Russia: Exploring Ties Between Two Authoritarian Powers*. Council on Foreign Relations. Available: <https://www.cfr.org/background/china-russia-relationship-xi-putin-taiwan-ukraine> [29.12.2025.].
- Metla-Rozentāle, Lelde (2023). Ideoloģijas – mūsdienu politikas lielais izaicinājums jeb Ko partiju ikdienā nozīmē ideoloģija? *LSM.lv*, 23.10. Pieejams: <https://www.lsm.lv/raksts/arpus-etera/arpus-etera/23.10.2023-lelde-metla-rozentale-ideologijas-musdienu-politikas-lielais-izaicinajums-jeb-ko-partiju-ikdiena-nozime-ideologija.a528577/> [29.12.2025.].
- Mishalova, Olena; Hordiichuk, Olha; Sokolovskyi, Oleh (2024). Russia's war in Ukraine as a “war for identity” and appropriation of cultural tradition. *Political Science Review*, Vol. 23, No. 1, pp. 45–63. Available: <https://doi.org/10.14746/eip.2024.1.4> [29.12.2025.].
- Müller, Felix Manuel (2023). Weltmacht EU? Die “geopolitische Kommission” zwischen Ambition und Realität. *Auslandsinformationen* 4/2023. Verfügbar unter: https://www.kas.de/documents/259121/29255329/DE_kas_ai_04-2023_mueller_web.pdf/63d805bc-fdbb-f465-71ca-d61efe8f33d5?version=1.1&t=1702894800651 [29.12.2025.].
- Orellana, Pablo de; Michelsen, Nicholas (2019). Reactionary Internationalism: the philosophy of the New Right. *Review of International Studies*, Vol. 45, No. 5, pp. 748–767. Available: <https://www.jstor.org/stable/26843266> [29.12.2025.].

- [ReBaltica] (2025). *Sazvērestības teorijas*. Pieejams: <https://rebaltica.lv/petijumi/recheck/sazverestibas-teorijas/> [29.12.2025.].
- [Reuters] (2023). Russia says expansion will strengthen BRICS. Reuters, 03.08. Available: <https://www.reuters.com/world/europe/russia-says-expansion-will-strengthen-brics-2023-08-03/> [29.12.2025.].
- Tsygankov, Andrei P. (2023). Between War and Peace: Russian Visions of Future Relations with Ukraine and the West. *Russian Politics*, Vol. 8, Issue 2, pp. 230–246. Available: <https://doi.org/10.30965/24518921-00802007> [29.12.2025.].
- Umbach, Frank; Raszewski, Slawomir (2022). *Strategic Perspectives for Bilateral Energy Cooperation Between the EU and Kazakhstan*. Konrad Adenauer Stiftung.
- [Valsts drošības dienests] (2025) *Publiskais pārskats 2024*. Pieejams: <https://vdd.gov.lv/uploads/materials/39/lv/vdd-2024-gada-parskats.pdf> [29.12.2025.].
- [Valsts kontrole] (2025). *Saliedētas sabiedrības politika ir neskaidra un nekoordinēta*. Pieejams: <https://www.lrvk.gov.lv/lv/jaunumi/valsts-kontrole-saliedetas-sabiedribas-politika-ir-neskaidra-un-nekoordineta> [29.12.2025.].
- Webber, Douglas (2016). Declining Power Europe: The Evolution of the European Union's World Power in the Early 21st Century. *ERIS – European Review of International Studies*, Vol. 3(1), pp. 31–52. Available: <https://doi.org/10.3224/eris.v3i1.3> [29.12.2025.].
- Zelče, Vita; Lasmane, Skaidrīte; Zitmane, Marita (red.). (2023). *Latvijas mediju ekoloģija 2020. gada pandēmijas krīzē*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.

19. Sabiedrība un kopiena

- Agamben, Giorgio (2017). *Homo Sacer: Sovereign Power and Bare Life*. In: Agamben, Giorgio. *The Omnibus Homo Sacer*. Heller-Roazen, Daniel (transl.). Stanford (CA): Stanford University Press.
- Esposito, Roberto (2010). *Communitas: The Origin and Destiny of Community*. Campbell, Timothy (transl.). Stanford (CA): Stanford University Press.
- Harper, Douglas [n. d.]. Etymology of community. In: *Online Etymology Dictionary*. Available: <https://www.etymonline.com/word/community> [29.12.2025.].
- Kažoka, Iveta; Bērziņa, Laima (2023). *Sabiedrības saliedētības radara ziņojums*. Sabiedrības integrācijas fonds. Pieejams: <https://www.sif.gov.lv/lv/media/5598/download?attachment> [29.12.2025.].
- [Oxford English Dictionary] (2025a). Community (n.), Etymology. In: *Oxford English Dictionary*. Available: <https://doi.org/10.1093/OED/1052169687> [29.12.2025.].
- [Oxford English Dictionary] (2025b). Community (n.), sense I.2.b. In: *Oxford English Dictionary*. Available: <https://doi.org/10.1093/OED/1031159519> [29.12.2025.].
- Tönnies, Ferdinand (1887). *Gemeinschaft und Gesellschaft. Abhandlung des Communismus und des Socialismus als empirische Culturformen*. Berlin: Curtius.

20. Individuālisms un kopienas sabiedrības robežas

- Alvarez del Cuvillo, Antonio; Macioce, Fabio; Strid, Sofia (2023). Feminist Political and Legal Theories. In: Vujadinovic, Dragica; Frohlich, Mareike; Giegerich, Thomas (eds.). *Gender Competent Legal Education*. Cham: Springer, pp. 57–95.
- Arendt, Hannah (1976). *The Origins of Totalitarianism*. San Diego, New York, London: A Harvest Book, Harcourt Brace and Company.
- Berlins, Jesaja (1998). *Divas brīvības*. Tulk. Jānis Nameisis Vējš. No: Kiss, Jānošs (sast.). *Mūsdienu politiskā filosofija*. Rīga: Zvaigzne ABC.

- Ionescu, Ghita (ed.) (1976). *The Political Thought of Saint-Simon*. Oxford University Press.
- Marx, Karl (1976). Zur Judenfrage. In: Marx, Karl; Engels, Friedrich. *Werke*. Bd. 1. Berlin: Dietz Verlag.
- Mills, Džons Stjuarts (2007). *Par brīvību*. Tulk. Ivars Ijabs. Rīga: Tapals.
- Sennett, Richard; Cobb, Jonathan (1977). *The Hidden Injuries of Class*. Cambridge, London, Melbourne: Cambridge University Press.
- Skrūtons, Rodžers (2021). *Kā būt konservatīvam*. Tulk. Krišjānis Lācis. Rīga: Kodoka.
- Tocqueville, Alexis de (2006). *Democracy in America*. Transl. by Henry Reeve. Available: <https://www.gutenberg.org/files/816/816-h/816-h.htm> [29.12.2025.].

21. Ķermeniskums mūsdienu sabiedrībā

- Agamben, Giorgio (2020). Giorgio Agamben on coronavirus: “The enemy is not outside, it is within us.” Stanford University. The Book Haven. Available: <https://bookhaven.stanford.edu/2020/03/giorgio-agamben-on-coronavirus-the-enemy-is-not-outside-it-is-within-us/> [28.12.2025.].
- Arendt, Hannah (1960). Freedom and Politics. *Chicago Review*, Vol. 14, No. 1, pp. 28–46, Spring.
- Arendt, Hannah (1998 [1958]). *The Human Condition*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Ariès, Philippe (2008 [1981]). *The Hour of Our Death. The Classic History of Western Attitudes Towards Death over the Last One Thousand Years*. Transl. by H. Weaver. New York: Vintage Books.
- Bjurvill, Christer (1991). The Philosophy of the Body. In: Tymieniecka, Anna-Teresa (ed.). *Husserlian Phenomenology in a New Key. Analecta Husserliana*, Vol. 35. Dordrecht: Springer. Available: https://doi.org/10.1007/978-94-011-3450-7_23 [29.12.2025.].
- Butler, Judith (2024). *Who's Afraid of Gender?* Allen Lane.
- Fuchs, Thomas (2015). Körper haben oder Leib sein. *Gesprächspsychotherapie und Personzentrierte Beratung*, Nr. 3(15), S. 147–153.
- Fuko, Mišels (2000). *Seksualitātes vēsture*. Tulk. Irēna Auziņa. Rīga: Zvaigzne ABC.
- Henten, Jan Willem van; Avemarie, Friedrich (2002). *Martyrdom and Noble Death. Selected Texts from Graeco-Roman, Jewish and Christian Antiquity*. London, New York: Routledge.
- Lemke, Thomas (2011). *Biopolitics. An Advanced Introduction*. Transl. by Eric Frederick Trump. New York: New York University Press.
- Mežinska, Signe (2025). Ķermeņa socioloģija. No: Ščerbinskis, Valters (galv. red.). *Nacionālā enciklopēdija*. Pieejams: <https://enciklopedija.lv/skirkliis/3500-%C4%B7erme%C5%86a-sociolo%C4%A3ija-> [29.12.2025.].
- Platons (2015). *Dialogi*. Tulk. Ābrams Feldhūns. Rīga: Zinātne.
- Plessner, Helmuth (1970 [1941]). *Philosophische Anthropologie. Lachen und Weinen. Das Lächeln. Anthropologie der Sinne*. Verlag S. Fischer.
- Žižek, Slavoj (2008). *Violence. Six Sideways Reflections*. New York: Picador.

22. Zēni un jaunie vīrieši: dzimumā balstītie riski un apdraudējumi

- Brace, Lewys (2025). What Does Netflix's Drama 'Adolescence' Tell Us About Incels and the Manosphere? CREST Research Centre for Research and Evidence on Security Threats, 08.04.2025. Available: <https://www.crestresearch.ac.uk/resources/what-does-netflixs-drama-adolescence-tell-us-about-incels-and-the-manosphere/> [29.12.2025.].
- Bezborodovs, Ņikita; Bite, Ieva; Tērauds, Elmārs; Beinerte, Karīna; Birzniece, Gita; Diriks, Mikus; Masaļska, Anete; Mežraupe, Ilze; Poluņins, Ļevs; Pučuka, Zanda; Siliņš, Reinis; Zaslavskā, Svetlana; Zārde, Inga (2023). *Klīniskais algoritms. Uzvedības traucējumi bērniem un pusaudžiem*. Rīga: SPKC.

[BrosGlobal] [n. d.]. BrosGlobal. Men's Mental Health & Suicide Prevention: Counselling, Training and Personal Development. Available: <https://www.bros.global/> [29.12.2025.].

Costello, William; Whittaker, Joe; Thomas, Andrew G. (2025). The Dual Pathways Hypothesis of Incel Harm: A Model of Harmful Attitudes and Beliefs Among Involuntary Celibates. *Archives of Sexual Behavior*, Vol. 54, pp. 1815–1836. Available: <https://link.springer.com/article/10.1007/s10508-025-03161-y> [29.12.2025.].

[CSP] (2025a). Ārējie nāves cēloņi. Oficiālās statistikas portāls. Pieejams: <https://stat.gov.lv/lv/statistikas-temas/iedzivotaji/naves-celoni/21065-arejie-naves-celoni?themeCode=NC> [29.12.2025.].

[CSP] (2025b). Iedzīvotāji pēc izglītības līmeņa. Oficiālās statistikas portāls. Pieejams: <https://stat.gov.lv/lv/statistikas-temas/izglitiba-kultura-zinatne/izglitibas-limenis/7385-iedzivotaji-pec-izglitibas> [29.12.2025.].

[CSP] (2025c). Noziedzīgu nodarījumu skaits, kuros cietušas personas – Dzimums, Noziedzīgie nodarījumi, Laika periods un Vecums. Oficiālās statistikas portāls. Pieejams: https://data.stat.gov.lv/pxweb/lv/OSP_PUB/START__POP__NO__NOC/NOC010 [29.12.2025.].

[CSP] (2025d). Paredzamais mūža ilgums. Oficiālās statistikas portāls. Pieejams: <https://stat.gov.lv/lv/statistikas-temas/iedzivotaji/iedzivotaju-skaits/5661-paredzama-muza-ilgums> [29.12.2025.].

[Dardedze] (2017). Latvijā seksuālā vardarbība ir izplatītākais nozieguma veids pret bērniem. *medicine.lv*, 04.07. Pieejams: <https://medicine.lv/raksti/quot-dardedze-quot-latvija-seksuala-vardarbiba-ir-izplatitakais-nozieguma-veids-pret-berniem-cl9a5be4c5> [29.12.2025.].

[European Commission: Directorate-General for Education, Youth, Sport and Culture] (2024). Education and Training Monitor 2024: Latvia. Publications Office of the European Union. Available: <https://data.europa.eu/doi/10.2766/691102> [29.12.2025.].

[Eurostat] (2020). Causes of death – standardised death rate [dataset HLTH_CD_AS DR]. European Union. Available: DOI: 10.2908/HLTH_CD_AS DR [29.12.2025.].

[Eurostat] (2023). Adult Education Survey: participation in education and training excluding guided on-the-job training. European Union. Available: <https://circabc.europa.eu/ui/group/d14c857a-601d-438a-b878-4b4cebd0e10f/library/c5a8b987-1e37-44d7-a20e-2c50d6101d27/details> [29.12.2025.].

[Eurostat] (2025a). Death due to alcoholic abuse, by sex [dataset TPS00140]. European Union. Available: DOI: 10.2908/TPS00140 [29.12.2025.].

[Eurostat] (2025b). Death due to homicide, assault, by sex [dataset tps00146]. European Union. Available: <https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/tps00146/default/table> [29.12.2025.].

[Global Action to End Smoking] (2024). State of Smoking and Health in Latvia. Available: <https://globalactiontoendsmoking.org/research/tobacco-around-the-world/latvia/> [29.12.2025.].

[Ieslodzījumu vietu pārvalde] (2024). Ieslodzījumu vietu pārvaldes 2023. gada publiskais pārskats. Pieejams: <https://www.ievp.gov.lv/lv/media/7008/download?attachment> [29.12.2025.].

[Izglītības un zinātnes ministrija] (2025). Līdz 12. jūnijam Latvijas zinātnieces ir aicinātas pieteikties Baltijas valstu stipendijai sievietēm zinātnē. Available: <https://www.izm.gov.lv/lv/jaunums/lidz-12-junijam-latvijas-zinatnieces-ir-acinatas-pieteikties-baltijas-valstu-stipendijai-sievietem-zinatne> [29.12.2025.].

Kaniņa, Inguna (2024). Priekšlaicīgas mācību pārtraukšanas riska faktori izglītības iestādē. *Proceedings of the International Scientific Conference*, Vol. 1, 675.–686. lpp.

[ManKind] [n. d.]. ManKind Project. Available: <https://mankindproject.org/> [29.12.2025.].

[MensGroup] [n. d.]. Is a Men's Group Right for You? Available: <https://mensgroup.com/> [29.12.2025.].

Munroe, Cat; Shumway, Martha (2022). Female-Perpetrated Sexual Violence: A Survey of Survivors of Female-Perpetrated Childhood Sexual Abuse and Adult Sexual Assault. *Journal of Interpersonal Violence*, No. 37(9–10): NP6655–NP6675. Available: DOI: 10.1177/0886260520967137 [29.12.2025.].

National Center for Victims of Crime [n. d.]. Child Sexual Abuse Statistics. Available: <https://victimsofcrime.org/child-sexual-abuse-statistics/> [29.12.2025.].

Plūme, Rihards (2023). “Eurostat”: Ieslodzīto skaits Eiropas Savienībā pieaudzis; 8 valstīs daļa cietumu ir pārpildīti. *LSM.lv*, 15.05. Pieejams: <https://www.lsm.lv/raksts/zinas/arzemes/15.05.2023-eurostat-ieslodzito-skaits-eiropas-savieniba-pieaudzis-8-valstis-dala-cietumu-ir-parpilditi.a508583/> [29.12.2025.].

[Slimību profilakses un kontroles centrs] (2025). AVMOR010. Novēršamā mirstība sadalījumā pa dzimumiem. Veselības statistikas datubāze. Available: https://statistika.spkc.gov.lv/pxweb/lv/Health/Health__Mirstiba/AVMOR010_Noversama_mirstiba_dzimumi.px/ [29.12.2025.].

[The British Psychological Society] [n. d.]. Male Psychology Section. Available: <https://www.bps.org.uk/member-networks/male-psychology-section> [29.12.2025.].

[UK Parliament] (2024). Educational Attainment of Boys. Volume 746: debated on Tuesday 5 March 2024. Available: <https://hansard.parliament.uk/commons/2024-03-05/debates/9B330447-DF65-42F8-9B2D-388D12684AAD/EducationalAttainmentOfBoys> [29.12.2025.].

[Valsts izglītības informācijas sistēma] (2025). Pedagogu skaits. Pieejams: <https://www.viis.gov.lv/dati/pedagogu-skaits> [29.12.2025.].

23. “Krievu pasaule” kā kultūras ietekmes struktūra

Applebaum, Anne (2017). *Red Famine: Stalin's War on Ukraine*. New York: Penguin Random House.

Davletgil'deev, Renat; Bikov, Dmitry (2024). “Navigator” s Dmitryem Bykovym: Pora snova pobedit' fashizm. Dostupno: <https://echofm.online/programs/navigator/navigator-s-dmitriem-bykovym-12> [29.12.2025.].

Gīrcs, Klifords (1998). *Kultūru interpretācija*. Rīga: AGB.

Jaspers, Karl (1962). *Die Atombombe und die Zukunft des Menschen*. München: R. Piper & Co. Verlag.

Kalniete, Sandra (2014). Russia posing strategic threat to EU. *The Parliament*, 06.10. Available: <https://www.theparliamentmagazine.eu/news/article/russia-posing-strategic-threat-to-eu> [29.12.2025.].

Kreckel, Reinhard (1994). Soziale Integration und nationale Identität. *Berliner Journal für Soziologie*, Nr. 4, S. 13–20.

Lotman, Jurij (2000). *Semiosfera. Kul'tura i vzryv. Vnutri mysljashhih mirov. Stat'i. Issledovaniya. Zametki*. Sankt-Peterburg: Iskustvo-SPB.

[Nastojashhee Vremja] (2025). Rossija – fashistskoe gosudarstvo? Razbiraem priznaki fashizma po Umberto Jeko. Dostupno: <https://www.youtube.com/watch?v=dUjNKY2HWgc> [29.12.2025.].

[Play24.lv] [b. g.]. Peskovs: Krievija nekad nevienam nav uzbrukusi. Pieejams: <https://www.la.lv/video/peskovs-krievija-nekad-nevienam-nav-uzbrukusi> [29.12.2025.].

Snyder, Timothy (2018). *The Road to Unfreedom: Russia, Europe, America*. New York: Tim Duggan books.

[TVNET redakcija] (2023). “Tas ieies vēsturē kā koloniāls karš.” Vēsturnieks Timotijs Snaiders par Krievijas karu Ukrainā. *TVnet.lv*, 10.12. Pieejams: <https://www.tvnet.lv/7902179/tas-ieies-vesture-ka-kolonials-kars-vesturnieks-timotijs-snaiders-par-krievijas-karu-ukraina> [29.12.2025.].

Vēbers, Makss (2004). *Reliģijas socioloģija*. Rīga: LU Filozofijas un socioloģijas institūts.

24. Reliģiskā piederība un garīgās orientācijas Latvijā

Augustine. *De Civitate Dei*, Liber XIV, Caput 28.

Bērziņa, Laima; Kažoka, Iveta (2023). Pētījums “Sabiedrības saliedētības indekss” [Sabiedrības integrācijas fonds]. Pētījumu un publikāciju datubāze. Pieejams: <https://ppdb.mk.gov.lv/database/petijums-sabiedribas-saliedetibas-indekss> [29.12.2025.].

Brutāns, Kristis (2025). Latvijas iedzīvotāji vērtību aptaujās. *Telos.lv*, 02.12. Pieejams: <https://telos.lv/author/kristis-brutans/> [29.12.2025.].

[CSP] (2021). Valstī reģistrēto reliģisko draudžu skaits sadalījumā pa konfesijām gada beigās (KUR010). Oficiālās statistikas portāls. Pieejams: <https://stat.gov.lv/lv/statistikas-temas/izglitiba-kultura-zinatne/kulturas-organizacijas/tabulas/kur010-valsti-registreto> [29.12.2025.].

- [CSP] (2024a). Centrālās statistikas pārvalde (CSP). Demogrāfija. Pieejams: <https://www.csp.gov.lv/lv/demografija> [29.12.2025.].
- [CSP] (2024b). Latvijas statistikas gadagrāmata. Oficiālās statistikas portāls. Pieejams: <https://stat.gov.lv> [29.12.2025.].
- [EVS EVS/WVS] (2021). *European Values Study and World Values Survey: Joint EVS/WVS 2017–2021 Dataset*. JD Systems Institute & WVSA. Version 1.1.0. Available: <https://doi.org/10.14281/18241.11> [29.12.2025.].
- Kiope, Māra (1999). Alberts no Brēmenes – bīskaps un valstsvīrs. *Solis*, Nr. 19/20.
- Kiope, Māra; Krūmiņa-Koņkova, Solveiga (2025). Jauna sociālā realitāte – kopiena “Ukraina Latvijā”. *Akadēmiskā Dzīve*. Rīga: Latvijas Universitāte, Nr. 60 (2024/2025), 27.–37. lpp. Pieejams: <https://doi.org/10.22364/adz.60.03> [29.12.2025.].
- [Latvijas Fakti] (2024). “Latvijas Fakti” tirgus un sociālo pētījumu aģentūras aptauja (11.–21. februāris 2024) [pētījumu sadaļā “Tirgus pētījumi”]. Pieejams: <https://www.latvijafakti.lv/> [29.12.2025.].
- [Lente.lv] (2025). Rinkēvičs uzsver: valstij un baznīcai ir kopīgas rūpes, un dialogs stiprina Latvijas sabiedrību. *Lente.lv*, 05.09. Pieejams: <https://lente.lv/sabiedriba/raksts/rinkevics-uzsver-valstij-un-baznicai-ir-kopigas-rupes-un-dialogs-stiprina-latvijas-sabiedribu-44254.html> [29.12.2025.].
- [LU FSI] (2022). Diskusija “Valsts un baznīcas attiecības modernā sabiedrībā” [Rīga, 14.12.]. LU Filozofijas un socioloģijas institūts. Pieejams: <https://www.president.lv/lv/notikums/valsts-prezidents-egils-levits-piedalas-diskusija-valsts-un-baznicas-attiecibas-moderna-sabiedriba> [29.12.2025.].
- [LU SPI] (2021). *Latvijas sabiedrības vērtības salīdzinošā skatījumā*. Rīga: LU Sociālo un politisko pētījumu institūts. Pieejams: <https://ppdb.mk.gov.lv/wp-content/uploads/2021/08/Eiropas-vert-LV-PETIJUMS.pdf> [29.12.2025.].
- Nastevičs, Uģis (2018). Reliģiskā identitāte un tikumi: aktualitāte audzināšanā Latvijā. *Latvijas Universitātes Raksti*, Nr. 816, 142.–150. lpp. Pieejams: <https://doi.org/10.22364/ped.luraksti.816.10> [29.12.2025.].
- [PEW] (2017). *Religious Belief and National Belonging in Central and Eastern Europe* [Report, 10.05.2017.]. Available: <https://www.pewresearch.org/religion/2017/05/10/religious-belief-and-national-belonging-in-central-and-eastern-europe/> [29.12.2025.].
- Šķiņķis, Matīss (2022). Solidaritāte. *Jurista Vārds*, Nr. 7. Pieejams: <https://juristavards.lv/zurnals/280631-solidaritate/> [29.12.2025.].
- [World Values Survey] (2021). *European Values Study and World Values Survey: Joint EVS/WVS 2017–2021 dataset* (Version 1.1.0). JD Systems Institute & WVSA. Available: <https://doi.org/10.14281/18241.11> [29.12.2025.].

Pielikumi

3. pielikums. Sabiedrības saliedētības transformācijas Lietuvā: vēsturiskā dinamika un mūsdienu izaicinājumi

- Anušauskas, Arvydas (2003). KGB reakcija ī 1972 m. įvykius. *Genocidas ir rezistencija*, Nr. 1(13), pp. 80–83. Available: <https://www.lituanistika.lt/content/39435> [04.11.2025.].
- Anušauskas, Arvydas (ed.) (2015). *Lithuania in 1940–1991: The history of occupied Lithuania*. Vilnius: LGGRTC.
- Arendt, Hannah (1962). *The Origins of Totalitarianism*. Cleveland: Meridian Books.
- Azgurdienė Guoda et al. (2013). *Visuomenės požiūris į verslininką: Koks ir kodėl*. Vilnius: Lietuvos Laisvosios rinkos institutas.
- Burchi, Francesco; Schiller, Armin von; Strupat, Christoph (2020). Revenue collection and social policies: their underestimated contribution to social cohesion. In: Briefing Paper 1/2020 (Version 1.0). *German Institute of Development and Sustainability*. Available: <https://doi.org/10.23661/BP1.2020> [29.12.2025.].

[Caritas] [n. d.]. Caritas Lithuania. Retrieved from: <https://caritas.lt> [29.12.2025.].

Chan, Joseph; To, Ho-Pong; Chan, Elaine (2006). Reconsidering social cohesion: Developing a definition and analytical framework. *Social Indicators Research*, Vol. 75(2), pp. 273–302.

[DataReportal] (2024). Digital 2024: Lithuania. Retrieved from: <https://datareportal.com/reports/digital-2024-lithuania> [29.12.2025.].

Dudutytė A, Adamonė D (2022). *Socialinė atskirtis Lietuvoje: Situacijos analizė*. Vilnius: Jaunimo reikalų agentūra.

Durkheim, Émile (1995). *The Elementary Forms of Religious Life*. New York: Free Press.

Fonseca, Xavier; Lukosch, Stephan; Brazier, Frances (2019). Social cohesion revisited: A new definition and how to characterize it. *Innovation: The European Journal of Social Science Research*, Vol. 32(2), pp. 231–253. Available: <https://doi.org/10.1080/13511610.2018.1497480> [29.12.2025.].

Goethe, Johann Wolfgang von (1971). *Elective Affinities (Wahlverwandschaften)*. London: Penguin Classics. Citėts no: Gėte, Johans Volfgangs (2000). *Gara radinieki*. Tulk. Austrā Aumale. Rīga, Daugava, 43.–44. lpp.

Hazans, Mihails (2016). Migration Experience of the Baltic Countries in the Context of Economic Crisis. In: Kahanec, Martin; Zimmermann, Klaus F. (eds.). *Labor Migration, EU Enlargement, and the Great Recession*. Berlin, Heidelberg: Springer Berlin Heidelberg, pp. 297–344

Karaliūtė, Laima (2025). „Jaunimo linija”: sukrečia, kai supranti, kiek daug vienam žmogui tenka atlaikyti skausmo. LRT.lt, 16.01. Available: <https://archyvai.lrt.lt/naujienos/sveikata/682/2460905/jaunimo-linija-sukrecia-kai-supranti-kiek-daug-vienam-zmogui-tenka-atlaikyti-skausmo> [04.11.2025.].

Kuklytė, Birutė (2008). Roko maršai per Lietuvą 1987–1989 m.: Žvilgsnis į Dainuojančią revoliuciją. *Genocidas ir rezistencija*, Nr. 1(23). Available: <https://www.genocid.lt/centras/lt/663/a/> [04.11.2025.].

Laurinavičius, Česlovas; Sirutavičius, Vladas (2008). *Sąjūdis: nuo „persitvarkymo“ iki kovo 11-osios*. Part I. Lietuvos istorija (XII t.). Vilnius: Baltos lankos, Lietuvos istorijos institutas.

Lieven, Anatol (1994). *The Baltic Revolution: Estonia, Latvia, Lithuania and the Path to Independence*. New Haven: Yale University Press.

[Lietuvos Raudonasis Kryžius] (2023). *Veiklos ataskaita*. Available: <https://redcross.lt/wp-content/uploads/2024/10/LRK-veiklos-ataskaita-2023-FINAL-2.pdf> [04.11.2025.].

Mackevičiūtė, Jūratė; Žičkienė, Skaidrė (2005). Gamtinių būtybių moralinių teisių neantropocentriniai etiniai argumentai. *Problemos*, Nr. 68, pp. 128–134. Available: doi: 10.15388/Problemos.2005.4069 [29.12.2025.].

[Maisto bankas] (2024). *Nepriklausomo auditoriaus išvada. Labdaros ir paramos fondas „Maisto bankas“*. Available: <https://www.maistobankas.lt/wp-content/uploads/2025/08/NEPRIKLAUSOMA-AUDITO-ISVADA-2024.pdf> [04.11.2025.].

Maltiečiai (2024). *Metinė ataskaita*. Available: https://www.orderofmalta.int/wp-content/uploads/2025/07/Maltieciai_Metine-ataskaita_2024.pdf [04.11.2025.].

Martinelli, Dario (2015). Singing Revolution: One of the (unfortunately) best-kept secrets of Lithuania. *Lithuanian Music Link*, Nr. 188, pp. 2–7. Available: <https://www.mic.lt/en/discourses/lithuanian-music-link/no-18-january-december-2015/singing-revolution/> [29.12.2025.].

McLuhan, Marshall (1964). *Understanding Media: The Extensions of Man*. New York: McGraw-Hill.

[Oficialiosios statistikos portalas] (2023). Income and living conditions of the population of Lithuania. Participation in voluntary activities. Official Statistics Portal. Available: <https://osp.stat.gov.lt> [04.11.2025.].

Savicka, Aida (2012). Virtualūs socialiniai tinklai: viešumo ir privatumo problematika. *Lietuvos kultūros tyrimai*, Nr. 3, pp. 29–44. Available: https://www.sphairos.lt/wp-content/uploads/2021/05/Aida-Savicka_Virtualus-socialiniai-tinklai_-viesumo-ir-privatumo-problematika-.pdf [04.11.2025.].

Savicka, Aida (2018). Bendruomeniškumas tinklaveikoje: mitas ar tvari perspektyva? *Lietuvos kultūros tyrimai*, Nr. 10, pp. 32–45. Available: https://www.sphairos.lt/wp-content/uploads/2021/02/Aida-Savicka_Bendruomeniskumas-tinklaveikoje-mitas-ar-tvari-perspektyva.pdf [04.11.2025.].

Savicka, Aida (2021). Savanorystė Lietuvoje: komparatyvinis, dinaminis ir vertybinis aspektai. *Socialinė teorija, empirija, politika ir praktika*, Nr. 22, pp. 116–135.

Schiefer, David; Noll, Jolanda van der (2016). The essentials of social cohesion: A literature review. *Social Indicators Research*, Vol. 132(2), pp. 579–603. Available: DOI 10.1007/s11205-016-1314-5 [29.12.2025.].

Schmid, Hans Bernhard (2014). Plural self-awareness. *Phenomenology and the Cognitive Sciences*, Vol. 13(1), 7–24. Available: DOI: 10.1007/s11097-013-9317-z [04.11.2025.].

Sipavičienė, Audra; Stankūnienė, Vlada (2011). Lietuvos gyventojų (e)migracijos dvidešimtmetis: tarp laisvės rinktis ir išgyvenimo strategijos. *Filosofija. Sociologija*, Vol. 22(4), pp. 323–333.

Sodeika, Tomas; Sverdiolas, Arūnas (1991). Gyvenimas kolboje ir tuoj po to. *Metmenys. Kūryba ir analizė*, Nr. 60, pp. 29–45.

Stankevičius, Augusta (2023). Pasitikėjimas Bažnyčia – žemiausias per pastaruosius 25-erius metus. *LRT.lt*, 30.09. Available: <https://archyvai.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/2088967/pasitikejimas-baznycia-zemiausias-per-pastaruosius-25-erius-metus> [04.11.2025.].

Stankevičius, Augustas; Gaidys, Dominykas (2025). “Kai kur – vos po žmogų”: į savanorystę išitraukiama aktyviau, bet regionuose pagalbos dar trūksta. *Baltic News Service*, 14.09. Available: <https://bns.lt/naujiena/kai-kur-vos-po-zmogu-i-savanoryste-isitraukiama-aktyviau-bet-regionuose-pagalbos-dar-truksta-bns-tema-yikg6c4x> [04.11.2025.].

[Vilmorus] (2025). Ar Jūs pasitikite, ar nepasitikite šiomis Lietuvos institucijomis? Available: <http://www.vilmorus.lt/index.php?mact=News,cntnt01,detail,0&cntnt01articleid=2&cntnt01returnid=20> [04.11.2025.].

[World Bank] [n. d.]. Economy: Lithuania. *World Bank Data360*. Available: <https://data360.worldbank.org/en/economy/LTU> [04.11.2025.].

Žalys, Leonas (2004). Po svaiginimosi valdžia – kartėlis. *Delfi.lt*, 18.09. <https://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/po-svaiginimosi-valdzia-kartelis-5137275> [04.11.2025.].

4. pielikums. Sabiedrības saliedētības izpratne Igaunijā no integrācijas skatpunkta

Gering, Margus (2014). *Venemaa kaasmaalaste poliitika julgeolekustamine Kaitsepolitseiameti diskursuses*. MA thesis. University of Tartu. Available: <https://dspace.ut.ee/items/de794303-de5f-4f12-9d28-5aca2ff84213> [29.12.2025.].

Kaldur, Kristjan et al. (2014). *Uussisserändajate kohanemine Eestis: valikud ja poliitikaettepanekud tervikliku ja jätkusuutliku süsteemi kujundamiseks: uuringuaruanne*. Balti Uuringute Instituut.

Kaldur, Kristjan; Pohla, Triin; Kivistik, Kats (2019). *Integratsiooni monitooringu metoodika (re)kontseptualiseerimine*. Institute of Baltic Studies.

Kaldur, Kristjan et al. (2022). *Eesti väliskogukonnad: identiteet, hoiakud ja ootused Eesti riigi suunal*. Balti Uuringute Instituut.

Kaldur, Kristjan; Jurkov, Kirill; Pertšjonok, Nastja; Kruusmaa, Sarah (2025). *Määratlemata kodakondsusega elanikud Eestis: hoiakud, identiteet ja takistused kodakondsuse omandamisel*. Balti Uuringute Instituut. Available: <https://doi.org/10.23657/IBS.2025.1> [29.12.2025.].

Kaldur, Kristjan; Pertšjonok, Nastja; Toomik, Kristiina; Khrapunenko, Maria; Kivistik, Kats; Aavik, Anna-Lisa; Jurkov, Kirill (2023). *Täiskasvanute eesti keele õppe korraldus piiratud keelekeskkondades: Kultuuriministeeriumi haldusala*. Balti Uuringute Instituut. Available: <https://doi.org/10.23657/IBS.2023.7> [29.12.2025.].

Kallas, Kristina; Kaldur, Kristjan (2010). Estonia: A Post-Soviet Predicament. In: *Inclusion and Exclusion of Young Adult Migrants in Europe*. London: Routledge, pp. 81–108.

Maiste, Margus; Puur, Allan (2018). *Rahvastiku registreerimine Eestis 1. detsembril 1941: tulemuste analüüs*. Tuna, nr 1/2018.

Pettai, Vello (2021). Estonia: Democratic consolidation in an uncertain environment. In: *Demokratie im postkommunistischen EU-Raum: Erfolge, Defizite, Risiken*. Wiesbaden: Springer Fachmedien Wiesbaden, pp. 35–48.

Pettai, Vello; Kallas, Kristina (2009). Estonia: Conditionality amidst a legal straightjacket. In: Rechel, Bernd (ed.). *Minority Rights in Central and Eastern Europe: Success or Failure of EU Conditionality*. London: Routledge, pp. 104–118. [BASEES/Routledge Series on Russian and East European Studies; 54.]

[Riigikogu] (2025). Stenogramm (10:00 sitting). February 25. Available: <https://stenogrammid.riigikogu.ee/202502251000#PKP-946761> [29.12.2025.].

Tiit, Ene-Margit (2011). Eesti rahvastik: viis põlvkonda ja kümme loendust. Tallinn: Statistikaamet.

5. pielikums. Armēnijas nacionālā identitāte pēcpadomju periodā: no etniskās uz pilsonisko

Anderson, Benedict (1983). *Imagined communities: Reflections on the origin and spread of nationalism*. London, New York: Verso.

Astourian, Stephan H. (2001). *From Ter-Petrosian to Kocharian: Leadership Change in Armenia*. Berkeley: Berkeley Program in Soviet and Post-Soviet Studies, University of California.

Brubaker, Rogers (1998). Myths and misconceptions in the study of nationalism. In: Hall, John A. (ed.). *The State of the Nation: Ernest Gellner and the Theory of Nationalism*. New York: Cambridge University Press, pp. 272–306.

Khurshudyan, Lendrush (1995). *Haykakan hartsey (bovandakut'yuny, tsagumy, patmagrut'yan himnakan p'ulerë) = The Armenian Question (Content, Origin, Main Stages of Historiography [in Armenian])*. Yerevan: Hamazgayin Hay Krt'akan ew Mshakowt'ayin Miowt'yown.

Khurshudyan, Lendrush (1999). *Hayots azgayin gaghaparakhosut'yun = Armenian National Ideology [in Armenian]*. Yerevan: Zangak-97.

Kohn, Hans (1944). *The idea of nationalism: A study in its origins and background*. New York: Macmillan.

Libaridian, Gerard (1999). *The Challenge of Statehood: Armenian Political Thinking Since Independence*. Watertown, MA: Blue Crane Books.

Libaridian, Gerard (2007). *Modern Armenia: People, Nation, State*. New Brunswick, NJ: Transaction Publishers.

Panossian, Razmik (2006). *Armenians: From kings and priests to merchants and commissars*. New York: Columbia University Press.

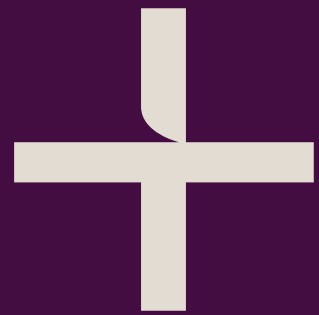
Pashinyan, Nikol (2025). *Irakan Hayastani Gaghaparakhosutyune = Ideology of Real Armenia [in Armenian]*. Official website of the Prime Minister of the Republic of Armenia. Available: <https://www.primeminister.am/hy/statements-and-messages/item/2025/02/19/Nikol-Pashinyan-Speech/> [29.12.2025.].

Suny, Ronald Grigor (1993). *Looking toward Ararat: Armenia in modern history*. Bloomington: Indiana University Press.

[The New York Times] (1993). [Interview with Levon Ter-Petrosyan]. *The New York Times*, 12.02.

Ter-Petrosyan, Levon (1995). Speech at the 80th anniversary conference of the Armenian Genocide. Aniarc, 21.04. Available: <https://www.aniarc.am/2024/04/21/levon-ter-petrosyan-speech-1995-genocide/> [29.12.2025.].

[Ter-Petrosyan, Levon] (1997). [Interview on dual citizenship and diaspora involvement.] *Asbarez*, 26.09.

Saliedē+spēja